Osmanlı Devleti yaklaşık 550 yıl yönettiği Balkanlar'ın tarihinde derin izler bırakmıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve askerî açıdan Balkanlar'ı etkileyen Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada bıraktığı maddi ve manevi miras günümüze kadar uzanmaktadır. Bugün Balkan halklarının konuştuğu dilde, yediği yemekte, içtiği suda, kullandığı köprüde, oynadığı oyunda Osmanlı'nın, Türkçenin ve Türk kültürünün izlerini bulmak mümkündür. Ancak bu etkiye rağmen Osmanlı dönemi Balkan tarihi, yeteri kadar araştırılmış değildir. Yapılan sınırlı araştırmalarda ise Osmanlı arşivlerinin eksikliği görülmektedir. UBTAS'ın amacı Balkan tarihinde önemli yer tutan Osmanlı dönemini araştırmak, Osmanlı kaynaklarının yerli ve yabancı tarihçiler ve araştırmacılarca kullanımını teşvik etmek, Balkanlar'daki Osmanlı mirasını ortaya çıkarmaktır. UBTAS bu amaçla, uluslararası düzeyde sempozyum düzenlemek, kitap yayınlamak, uluslararası hakemli dergi çıkarmak gibi akademik çalışmalar yapmaktadır. Bu kitap, UBTAS'ın faaliyetleri çerçevesinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te düzenlenen "Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Balkan Tarihi ve Balkanlar'da Türk Dili" başlıklı sempozyuma sunulan bildirilerin hakem sürecinden geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

9 786051 802763

BALKAN TARİHİ - CİLT I

2016

BALKAN TARİHİ

CİLT I

EDİTÖRLER
PROF. DR. ZAFER GÖLEN
YRD. DOÇ. DR. ABİDİN TEMİZER

gece kitaplığı

BALKAN TARİHİ

BİRİNCİ CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Yrd. Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

I. BÖLÜM
Balkanlar'da Şehir ve Sosyal Yapı

II. BÖLÜM
Savaş ve Balkanlar

ÖN SÖZ

Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (UBTAS) Komitesi, üyeleri yurtiçi ve yurtdışı öğretim üyeleri ile kurum yetkililerinden oluşan ve Balkan tarihi ve kültürü konulu akademik çalışmaları öne çıkarmayı misyon edinmiş bir kuruluştur. UBTAS'ın amacı Balkan tarihinin önemli bir kısmını oluşturan Osmanlı dönemini araştırmak, Osmanlı kaynaklarının yerli ve yabancı tarihçiler ve araştırmacılarca kullanımını teşvik etmek, Balkanlar'daki Osmanlı mirasını ortaya çıkarmak ve netice itibarıyla Balkanlar'daki Osmanlı barışını (Pax Ottomana) yeniden tesis etmektir. UBTAS bu amaçla, uluslararası düzeyde sempozyum, kitap ve dergi gibi akademik çalışmalar yapmaktadır. UBTAS ilk sempozyum çalışmasını "*I. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: Metodolojik Yaklaşımlar*" başlığı ile Balıkesir Üniversitesinin ev sahipliğinde 26-28 Nisan 2013 tarihlerinde gerçekleştirmiştir (http:// balkansemp2013.balikesir.edu.tr). Söz konusu sempozyum UBTAS, Balıkesir Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü ve Kültür ve Turizm Bakanlığının ortak çalışmasıyla yapılmıştır. Sempozyumun amacı Balkan tarihi araştırmalarında eksik bırakılan Osmanlı kaynaklarının Balkan tarihi ile ilgilenen yerli ve yabancı akademisyenler ve araştırmacılar tarafından kullanımını teşvik etmek ve bu konudaki eksikliğe dikkati çekmek olmuştur. Sempozyum ABD, Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, İngiltere, Karadağ, Kosova, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Yunanistan'dan 23, Türkiye'den de 34 akademisyen ve kurum yetkilisinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda sunulan tebliğler *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar* başlığıyla Libra Kitap tarafından basılmıştır (http://www.librakitap.com.tr/content/view/410/219).

UBTAS ikinci sempozyumunu 1-4 Mayıs 2014 tarihlerinde Karadağ'da "Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî" temasıyla düzenlemiştir (http://ubt.mehmetakif.edu.tr). Söz konusu sempozyum UBTAS öncülüğünde, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Balıkesir Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Karadağ İslam Meşihatı, Türk Tarih Kurumu, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve T.C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda sunulan bildiriler *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî* adıyla iki cilt olarak Libra Kitap

tarafından basılmıştır (http://www.librakitap.com.tr/content/ view/483/219/).

UBTAS üçüncü sempozyumunu 22-26 Nisan 2015 tarihleri arasında Romanya'nın Bükreş kentinde "Balkan Tarihi ve Balkanlar'da Türk Dili" temasıyla gerçekleştirmiştir (http:// balkansemp2015.mehmetakif.edu.tr/). Söz konusu sempozyum Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ile Romanya Bilimler Akademisinin işbirliği ve Türk Tarih Kurumunun desteğiyle yapılmıştır. Sempozyumda iki konu ele alınmıştır. Birincisi, ağırlıklı olarak Osmanlı dönemini kapsayan Balkan tarihi, ikincisi ise Balkanlar'da Türk dili ve edebiyatına dair konular olmuştur. Elinizdeki bu kitap Balkan tarihi konusunu ele alan bildiriler içinden hakem sürecini olumlu olarak tamamlamış 46 yazıdan oluşmaktadır.

Kitapta yer alan yazıların Balkan tarihine dair yapılan çalışmalara katkı sağlamasını ve okuyuculara faydalı olmasını diliyor, sempozyuma verdikleri destek için Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Romanya Bilimler Akademisi ve Türk Tarih Kurumu yetkililerine teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Yrd. Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Burdur 2016

Editörler

Prof. Dr. Zafer Gölen, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Abidin Temizer, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Dil Editörleri

Yrd. Doç. Dr. İsmail Avcı, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Dr. Ersoy Topuz Kanamış, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Hakemler

Prof. Dr. Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aleksandar Kadijevic, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan

Prof. Dr. Bahattin Yaman, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Borislav Grgin, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan

Prof.Dr. Constantin Buşe, Romanya Bilimler Akademisi, Romanya

Prof. Dr. Fahri Sakal, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Babacan, Mehmet Akif Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ordu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Metin Ayışığı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mucize Ünlü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan Kılıç, Fırat Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Recep Efe, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Redzep Škrijelj, Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan

Prof. Dr. Süleyman Seydi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Šerbo Rastoder, Montenegro Üniversitesi, Karadağ

Prof. Dr. Zafer Gölen, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Behset Karaca, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Emine Dingeç, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mustafa Alkan, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Selim Hilmi Özkan, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Tamer Balcı, Texas-RGV Üniversitesi, ABD

Doç. Dr. Tuncay Öğün, Muğla sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Yıldırım Atayeter, Mehmet Akif Ersoy Üniv., Türkiye

Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Do. Dr. Mustafa Işık, Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Esra Özsüer, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Hacı Veli Aydın, Namık Kemal Üniv., Türkiye

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu, Amasya Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Jedrzej Paszkiewicz, Posnan Adam Mickiewicz Ün, Polonya

Yrd. Doç. Dr. Pınar Bülbül, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni., Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Şeyma Ay, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, Adnan Menderes Üni., Türkiye

Dr. Andjelko Vlasic, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan

Dr. Camelia Călin, Spiru Haret Üniversitesi, Romanya

Dr. Hasan Bello, Arnavutluk Tarih Kurumu, Arnavutluk

Dr. Kujtim Nuro, Kanada

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Soykan, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Božidar Jezernık, Ljubljana Üniversitesi, Slovenya

Prof. Dr. Christopher L. Miller, Texas-RGV Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Ekrem Čaušević, Zagreb Üniversitesi, Hıtvatistan

Prof. Dr. Hasan Babacan, Mehmet Akif Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ioan Scurtu, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı, Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Osman Köse, Polis Akademisi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler, Ondokuz Mayıs Üniv. Türkiye

Prof. Dr. Mihai Maxim, Bükreş Üniversitesi, Romanya

Prof. Dr. Mihai Retegan, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Prof. Dr. Radu Ciuceanu, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Prof. Dr. Radu Ştefan Vergatti, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Prof. Dr. Sorin Liviu Damean, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Prof. Dr. Šerbo Rastoder, Montenegro Üniversitesi, Karadağ

Prof. Dr. Vasile Cândea, Romanya Bilimler Akademsi, Romanya

Doç. Dr. Abdullah Şevki Duymaz, Süleyman Demirel Ün., Türkiye

Doç. Dr. Emin Atasoy, Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Yıldırım Atayeter, Mehmet Akif Ersoy Üniv., Türkiye

Doç. Dr. Mucize Ünlü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Dr. Igor Despot, *Zagreb/Hırvatistan*

I. BÖLÜM

Balkanlar'da Şehir ve Sosyal Yapı

EVLİYA ÇELEBİ'YE GÖRE BALKANLAR'DA KURULAN PAZARLAR VE PANAYIRLAR -17. YÜZYILDA BALKANLAR'DA TİCARET-

Markets and Fairs in the Balkans in the Light of Evliya Celebi's Records: Trade in the 17th Century Balkans

Mehmet Ali ÜNAL*

Özet

Evliya Çelebi seyahatnamesinin birçok yerinde gezdiği yerlerde karşılaştığı Pazar ve panayırlar hakkında bilgi verir. Evliya, gezip dolaştığı yerlerde karşılaştığı *ankâ bâzergân* diye nitelendirdiği büyük tüccarlar ve hangi alanlarda ticaret yaptıkları ve hangi malların ticaretini yaptıkları ve şehirlerin ticari fonksiyonları hakkında orijinal bilgiler aktarır. Baharat ve İpek yolları Osmanlılar için uzun süre bir zenginlik kaynağı oldu. Zannedildiği gibi 1630'larda baharat yolu hemen devre dışı kalmadı. 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı memleketlerinin her tarafında hâlâ canlı bir ticaret vardı. Son yapılan araştırmalar bunu doğrulamaktadır. Evliya Çelebi, Rumeli'de bizzat gezip gördüğü panayırları över. Panayırlar bölgelerarası ticaret ağlarının birer parçasıdır. 17. yüzyılda panayırların bir önceki yüzyıla göre gerilediği tahmin olunsa da Evliya'nın anlatımına bakılırsa durum pek öyle görünmemektedir. Evliya, Rumeli'deki mühim bir kale ve şehir olan Ösek panayırını övgüyle anlatır; bu panayıra baharda ve sonbaharda pek çok ülkeden binlerce tüccarlar gelip mallarını satar. Eflâk ve Boğdan prensliklerini birbirinden ayıran Fohşan Nehri üzerindeki Fohşan şehri önemli bir ticaret merkezidir. Bu şehrin bir tarafı Eflâk'a bir tarafı Boğdan'a dâhildir. Eflâk tarafında yılda bir kere yaz, Boğdan tarafında da güz panayırı kurulur. Evliya Eflâk tarafındaki Temmuz bâzârına rast gelmiş, üç gün kaldığı bu şehirde acayip ve garaip şeyler görmüştür. Yedi iklim dört köşeden yüz binden fazla kara şapkalı, elvan çuka kalpaklı ta Kılbarak'tan, Kozak (Kazak) vilayetinden ve Çin ü Maçin'den,

* (Prof. Dr.), Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye, E-mail: maunalus@yahoo.com

Mahan vilayetinden insanlar mallarıyla gelip, çadır ve kilimden dükkânlar yapmışlardır. Şehir kenarındaki kâgir dükkânlarda kefere tüccarları çeşitli ipek kumaşları satarlar; yük çözüp, yük bağlayıp, 40 gün 40 gece *bâzâr-ı İsevî* kurup herkes nadir bulunan mallarını satarlar. 40 günün üç gecesi eğlenceler tertip olunur ve zevk ü safa edilir. Rumeli şehirlerinden Alasonya, Tırhala sancağındaki Maskolar kasabalarında da büyük panayırlar kurulur. Buralardaki panayırlara da Rûm (Anadolu), Arap, Acem, Sind ü Laristan ve Moltan'dan kısacası yedi iklimin *ankâ tüccârları* gelir. Nice kere yüz bin yük çözülüp satılır ve alınır. 20 gün süren panayırdan sonra herkes vatanlarına döner. Evliya'ya göre bu panayır Osmanlılardan çok önceye dayanır. Bu bildirimizde Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler merkez alınarak 17. yüzyıl ortalarında Balkanlarda kurulan pazar ve panayırlar ele alınacak ve bunların Osmanlı iç ve dış ticaretindeki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Balkanlar, Pazar ve Panayır, Ticaret

Abstract

In his travel book Evliya Chelebi tells us about the markets and fairs in the regions he travelled. He leaves us very interesting and original evidence on the commercial functions of the cities and on the activities and the commercial specialities of big merchants, whom Evliya calls as *ankâ bâzergân*. As is well known Spice and Silk roads had become a source of income and richness for the Ottomans for a long time. Contrary to the assumptions, the Spice road did not lose it importance in 1630, because, according to the recent researches, in the middle of the 17th century very active commercial life continued in the almost every part of the Ottoman lands. Evliya Chelebi praises the fairs he had seen in the Balkans (*Rumeli*). In fact those fair were integral parts of the interregional commercial activities. Although it is predicted that fairs had declined in the 17th century the evidence Evliya provides does not support this view. Evliya tells us the Osek fair in the Balkans with a particular praise. Osek was an important city and fortress in the region. In the Osek fair thousands of merchants from different countries flooded to sell their goods in every Spring and Au-

tumn. Another significant trading point of the region was the city of Fohşan on the river Fohşan, which separates the principalities of Eflâk and Boğdan from each other. The half of this city belongs to Eflâk and the part to Boğdan. In the Eflâk side the summer fair and in the Bogdan side the Autumn fair was operating. Evliya had visited a July market in the Eflâk side and after a three day in the market he reported that he had seen fanciful and strange things there. He tells us that from every corner of the World, from Kılbarak to Kozak and from Çin u Maçin and from Mahan more than a hundred thousand people (some of them were recognisable from their balck hats) had brought their commodities and established temporary tent shops with their carpets. The infidel merchants used to sell their silk fabric in the shops built of bricks around the city. They had established a Christian market (*bâzâr-ı İsevî*) to sell their rare goods for forty days, of which the three days an entertainment was organised. These kinds of Balkan fairs were also organised in the city of Alasonya and in the town of Maskolar in the sancak of Tırhala. In these fairs, the big merchants (*ankâ bâzergân*) originated among the Arabs, Iranians, Sidn ü Laristan and Moltan used to appear and sell or bur things. After a twenty day fair every people used to return to their homes. Evliya noted that these fairs were being held long before the Ottoman arrival at the region. In this presentation, taking the evidence provided by Evliya into consideration I wish to examine the markets and fairs organised in the Balkan cities and to appriciate their place and importance in the Ottoman internal and external commercial activities.

Key Words: Evliya Celebi, Balkans, Markets and Fairs, Trade

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca refah sebeplerinden birisinin ticaret olduğu malumdur. Bu yüzden devlet ticarete ve ticaret yollarına büyük önem verirdi. Ticaret yollarında tüccarların emniyet içerisinde seyahat etmeleri için her türlü tedbir alınırdı. Şehirler arasında bulunan kervansaray ve hanlar tüccarlar için hem güvenli bir barınak hem de yiyecek içecek bulabilecekleri, hayvanlarının yem ve bakımı, sağlık hizmetleri gibi birçok ihtiyaçlarını karşılayabi-

lecekleri yerlerdi. Hem askerî amaçlı hem de ticaret maksadıyla kullanılan yollar bakımlı idi.

İmparatorluğun coğrafi konumu ticaretten büyük paralar kazanmaya müsaitti. Doğudan gelen tarihî ipek ve baharat yolunun üzerinde bulunması hasebiyle Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllarca canlı bir ticaret hayatına sahip olmuştur.

İster deniz yoluyla isterse kara yoluyla gelsin ticaret yolları esas itibarıyla imparatorluğun başkenti İstanbul'da düğümleniyordu.

İpek ve Baharat Yolları

Osmanlı İmparatorluğu'na ipek yolu ile ulaşan malların bir kısmı belirli güzergâhları takip ederek Avrupa'ya sevk edilirdi. Bir kısmı ise imparatorluk içerisindeki tüketilmek üzere çeşitli yollardan iç pazarlara gönderilirdi.

İran'dan gelen ham ipek ve diğer çeşitli mallar yüklü kervanlar Erzurum-Erzincan-Sivas-Tokat-Amasya üzerinden Bursa ve İstanbul'a ulaşırdı. İran'a bağlanan ana güzergâh bu hattı.[1] Bursa ipek dokuma sanayiinin en önemli merkezlerinden biri olduğu için bir kısmı burada pazarlanır ve imalatçıya ulaşırdı. Önemli bir kısmı ise Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınırdı.

İranlı tüccarlar Bursa'ya getirdikleri ipeği, burada, Avrupa'dan gelen mallarla, özellikle ince Floransa yünlüleriyle takas ediyorlardı. Ham ipek ticaretinden Osmanlı hazinesi büyük gelir sağlıyordu. 1500'e doğru Bursa'ya her yıl ortalama olarak 5-6 İran kervanı geliyor ve değeri 1 milyon duka altını bulan 1200 balya ipek getiriyordu. Bu ipeğin bir kısmı Bursa'da ipek sanayii tarafından kullanılıyor ve mamul ipek kumaşlar Avrupa'ya ihraç olunuyordu.[2]

---

[1] Suraiya Faroqhi, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", *O. İ. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 2, 1600-1914, İstanbul 2004, s. 612.

[2] Halil İnalcık, "Ticaret", *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I,* İstanbul 2009, s. 305.

İpeğin takip ettiği bir diğer güzergâh Van-Diyarbekir-Halep idi. Halep Avrupalı tüccarların en çok mal aldığı merkezlerden biri idi. Buraya Avrupa'dan getirdikleri yünlü kumaşları, çeşitli mamul maddeleri ipek, baharat ve pamuklu kumaşlar ile takas ediyorlar veya nakit vererek satın alıyorlardı. Halep'teki 11 büyük handan 5'i 16. 4'ü de 17. yüzyılda yapılmıştı.[3] Trablusşam ve Beyrut önemli ihraç limanları idi.

17. yüzyıla doğru ipek ve ipekli kumaşların en önemli ihraç merkezi İzmir limanı oldu ve zamanla Bursa'yı gölgede bıraktı. Bu dönemde Avrupalılar Osmanlı pazarlarından 200 tonun üzerinde ipek alıyorlardı. Bu miktar Avrupa ipek ithalatının %86'sı demekti. Bu ticaretten Osmanlı hazinesi mühim bir gümrük geliri sağladığı gibi ipek ticaretiyle uğraşanlar için de önemli bir kazanç kapısı oluşturuyordu.[4]

Şah I. Abbas İran ipeğinin Hint Okyanusu ve Moskova üzerinden batıya gitmesini sağlamak için büyük çaba göstermiş. Basra körfezinde Bender-Abbas limanını yapmış, Avrupa'ya elçiler göndermiş. 1622'de İngilizler ile işbirliği yaparak Hürmüz Boğazı'nı Portekizlilerden almış ve nihayet 1623'te Bağdat'ı ele geçirmişti. Nihai hedefi Halep'i de alıp Akdeniz'e ulaşmaktı. Ancak IV. Murad Bağdat'ı geri alınca İran'ın plana suya düştü. Şah Abbas'ın ölümünden sonra ipek kervanları yeniden Halep, Bursa ve İzmir'e gelmeye başlamıştır.[5]

Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği şehirler, limanlar ve ticaret hayatı ile ilgili verdiği bilgiler 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı ekonomik yapısının hâlâ canlı olduğunu ve ipek ve baharat yollarından yoğun bir şekilde Osmanlı liman ve şehirlerine mal taşındığını göstermektedir. Bu dönemde dünyanın en büyük ipek üreticilerinin başında gelen İran şehirleri de 17. yüzyılda refah içerisindedir. Evliya Çelebi Safevi hâkimiyetindeki Rumiye'den bahsederken bedes-

---

[3] Faroqhi, "aynı makale", s. 627.
[4] Faroqhi, "aynı makale", s. 631.
[5] İnalcık, "Ticaret", *Devlet-i 'Aliyye*, s. 314-315.

tenini över, *ankâ bâzergânları* olduğunu ve çeşitli ipekli kumaşlarının başka diyarlarınkinden üstün olduğunu vurgular.[6]

Hindistan'dan gelen baharat Basra körfezi ve Kızıldeniz'deki Osmanlı limanlarına ulaşıyordu. Basra'dan gelen yol Fırat mecrasını izleyerek kervanlarla Halep'e bağlanıyor, ya da Birecik ve Urfa üzerinden Diyarbekir ve Tebriz'e varıyordu.[7] Halep hem ipek hem de baharat ticaretinin dünya çapında bir pazarı idi. Burada baharat ve ipek Batılı tüccarlara satılıyor veya getirdikleri mallarla takas olunuyordu. Bir kısmı da Halep'ten İstanbul'a ulaşıyor, oradan Orta Avrupa, Baltık ülkeleri ve Balkanlar'a sevk ediliyordu.

Kızıldeniz yoluyla Süveyş'e ulaşan yol da İskenderiye, Reşit ve Kahire'ye bağlanıyordu. Kahire dünya baharat ticaretinin en büyük merkezlerinden biri idi. Batılı tüccarlar buradan satın aldıkları baharatı İskenderiye üzerinden Avrupa'ya sevk ediyorlardı. Bu ticarette en çok rol oynayanlar önceleri İtalyan devletleri idi. 16. yüzyıldan itibaren ise İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar ön plana çıktılar.

Kızıldeniz yoluyla gelen baharatın bir kısmı Cidde-Mekke-Şam-Adana, Konya-Akşehir yoluyla kervanlarla İstanbul'a ulaşıyordu. Bu yol aynı zamanda hac yolu idi.

Osmanlılar, Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı bilinçli bir mücadeleye girişmişler, baharat ticaretini yeniden Kızıldeniz ve Basra Körfezi yollarına çekmeyi başarmışlardır. 1538 yılında Aden alındıktan sonra Portekiz ile yapılan diplomatik müzakereler sonunda Hindistan yolu emniyet altına alınmıştır. Artık 1540'lardan sonra Hint Okyanusu'nun tam olarak Portekiz'in kontrolü altında

---

6 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (EÇS), 4. kitap, (Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul, 2001, s. 185, "Ve bir bezzâzistânı vardır kim gûyâ kal'adır. Çâr dervâzesi Çârbâğ'a ve bâzâr-ı kâga mekşûfdur. Cümle kıbâblar ile ârâste vü dollâblar ile pîrâste olmuş bâzâr-ı hüsündür. Ankâ hâcegânları vardır. Cemî'i diyârın kâlâyî vü âlâyî, kâmhâ ve hârâ vü dârâyî vü zîbâ vü şîb ü zerbâfı bî-kıyâsdır."

7 Faroqhi, "Ulaşım Şebekeleri: Kervan Yolları", s. 614.

olduğu söylenemez[8]. Nitekim 1540'tan sonra Orta Doğu'ya gelen baharat miktarı 30 bin kantara yükselmiştir. Portekiz eliyle Avrupa'ya sevk edilen baharat da bu miktarda idi. Bu dönemde kuzeye Osmanlı baharat ihracatı, Lizbon ve Amsterdam'da kaygı uyandırıyordu. Osmanlı Devleti 1560-70 döneminde Portekizlilere karşı Hint Okyanusu'nda Gücerat ve Sumatra'da Açe Sultanlığı ile ittifak yapmış ve baharat girişlerini üst düzeyde tutabilmiştir. 1590'lara doğru her yıl baharat yüklü 40-50 gemi yükünü Cidde limanı yoluyla Mekke'ye sevk ediyordu. Bu yıllarda Açe'den Kızıldeniz'e gelen baharat miktarı Portekizlilerin Ümit Burnu yoluyla Lizbon'a sevk ettiklerinden çok fazlaydı.[9] Venedik tarihçilerine göre 1560-1564 arasında İskenderiye'den geçen karabiber miktarı keşifler öncesindeki miktardan fazla idi.[10] 1548 tarihli Şam Kanunnamesi'ne göre Mekke'den gelen her deve yükünden 7 altın gümrük resmi alınıyordu. Şayet mallar Avrupalılara satılırsa alınan gümrük vergisi 19 altındı.[11]

Bursa, Arap ve Hint baharatlarının, ilaç ve boyalarının en önemli pazarları arasındaydı. Bu değerli mallar Bursa'ya Mekke-Şam-Halep üzerinden getirilir, Edirne üzerinden Balkanlar'a, Macaristan'a, Akkerman-Lvov kervan yolları üzerinden de Polonya'ya ve kuzey ülkelerine ihraç edilirdi.[12]

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı kontrolündeki bölgeler dış ticarette sadece hammadde satıcısı olmaktan çıkarak ipekli, pamuklu ve tiftik kumaşlar, halı, mamûl deri vb. birçok mamul mallar ihraç eder hâle geldi. Anadolu ve Rumeli'de 15. ve 16. yüzyıllarda fetihlerden sonra takip edilen iskân politikası ve yapılan altyapı yatırımları sayesinde şehirler hızla büyüdü ve sanayide üretim artışı mey-

---

[8] Salih Özbaran, "Baharat Ticaretinin Yeniden Canlanması", *Yemenden Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2013, s. 172-180.
[9] İnalcık, *O. İ. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, s. 409.
[10] Özbaran, *aynı eser* 37, s. 176-177.
[11] İnalcık, "Osmanlı Dünya Ticaretinde Daralma", *Doğu Batı, Makaleler* I, Ankara 2008, s. 171.
[12] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 305, 314.

dana geldi. Büyüyen şehirlerin artan üretim ve tüketim hacmi iç ticareti de hızla büyüttü. Edirne, Sofya ve Selânik'in yanı sıra Bosna, Belgrad, Novipazar gibi şehirlerde gelişen ticaret sayesinde nüfus artışları meydana geldi. 16. yüzyılın sonlarında Bosna'nın nüfusu 40 bini geçti.[13]

İç ticaretteki sürekli gelişme dış ticaretin ikinci planda kalması sonucunu doğurdu ve dış hacmi toplam üretim içerisinde düşük seviyede kaldı. Bunun bir sebebi geniş topraklara sahip imparatorluğun kendi içerisinde gelişmiş bir iş bölümünün olması ve dışarıdan gelen mallara ihtiyacının sınırlı olması idi. Ülke içerisinde ihtiyaç duyulan malların büyük bölümü imparatorluk coğrafyasından sağlanıyordu. Böylece kendi kendine yetebilen bir ekonomi ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı ülke içerisinde sıkıntısı hissedilen hububat, deri ve deri mamulleri, canlı hayvan, pamuk, yapağı, yün, barut, balmumu gibi malların yurt dışına satışını engellemek için çeşitli hammaddelerin ihracatı yasaklanıyor[14] buna karşılık iaşe problemlerini hafifleteceği gerekçesiyle ithalat destekleniyordu.[15]

Öte yandan Osmanlı Devleti, yabancı ülke tebaası girişimcilere de açıktı. 14-15. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında sadece Avrupalı tüccarlar faaliyet göstermiyor, Cenovalı, Venedikli ve Katalan gibi Latin kökenli şahıslar maden, gümrük ve şarap vergilerinin toplanması için iltizam işlerine giriyorlardı.[16] Fakat 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç pazarın bir bölümü yabancı tüccarlara kapatıldığı ve kalan bölümlerinde de önemli kısıtlamalara gidildiği için büyüyen iç mübadele hacminin önemli kısmı yerli tüccarın kontrolüne geçti.

[13] İnalcık, "Dubrovnik ve Balkanlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nun. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, İstanbul, 2000, s. 322.
[14] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 279-306.
[15] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul 1993, s. 67-68.
[16] Kate Fleet, "Osmanlı Topraklarında Latin Ticareti (XIV-XV. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 81-85.

Devlet iç tüccarı yabancı tüccara karşı korumak için gümrük rejiminde farklı uygulamalara gitti. Yabancı devlet tebası tüccarlar gümrük resmi öderken %5-7, yerli Müslümanlar %2-3, yerli gayri-müslimler ise %3-4 gibi farklı tarifeler üzerinden vergi ödüyorlardı. Bütün bunlar sonucunda Osmanlı tüccarları Akdeniz ticaretinde daha aktif rol oynamaya ve İtalyan limanlarına gidip gelmeye başlamışlardır.[17] 18. yüzyılın ortalarına kadar Venedik'te bir Türk ticaret merkezi olduğu ve Osmanlı tüccarlarının burada faaliyet gösterdiği yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.[18]

Diğer taraftan Osmanlılar Akdeniz'e hâkim olmaya çalıştıkları sırada Vasco de Gama Ümit Burnu'nu keşfetmiş ve Portekizliler Hint Okyanusu'na ulaşmışlardı. Portekiz donanması Kızıldeniz'e girmişti. Portekizlilere karşı koyacak gücü olmayan Memlûklere II. Bayezid zamanında Osmanlılar yardım ettiler. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırmasıyla doğrudan karşı karşıya geldiler. Kısa sürede Süveyş'te inşa edilen donanma ile Portekizliler Kızıldeniz'den uzaklaştırıldı. 1535'te düzenlenen Irakeyn seferi ile Basra Körfezi kontrol altına alınmaya çalışıldı. 1538'de Mısır Valisi Süleyman Paşa Hindistan'a sefer yaptı. Böylece Avrupalıların dünya ticaret yollarını kontrol altına almalarının önüne geçilmeye, Doğu Akdeniz ticaretinin deniz yolu ile batıya akmasını önlenmeye çalışıldı. Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki etkisi zamanla azaldı. Fakat onların yerini İngilizler ve Hollandalılar alacaklardır. İngilizler ve Hollandalıların Hint Okyanusu'nda görünmeleri 1630'lardan itibaren baharat ticaretinin Osmanlılar için sona erdiği gibi bir yanlış anlamaya yol açmıştır.[19] Gerçekte ise 17. yüzyıl boyunca Hint Okyanusu hiçbir büyük devletin hâkimiyeti altında

---

17 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 207-210.

18 Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten,* XXXII/126, Ankara 1968, s. 247-283.

19 İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, XV/60, (Ekim 1951), s. 675-76.

olmayan açık bir deniz olarak kaldı.[20] Sadece Hindistan'dan Osmanlı limanlarına yapılan mal sevkiyatında İngiliz ve Hollanda gemileri de rol almaya başladı.

Ancak bir müddet sonra Osmanlıların Hint Okyanusu'ndan çekilmeleri Açe Devleti'ni Hollandalılar karşısında savunmasız bıraktı.[21] İngilizler ve Hollandalılar Hint Okyanusu'na yavaş yavaş hâkim olmaya başladılar. 17. yüzyılda dünya ticaretinin ağırlık merkezinin Akdeniz'den okyanuslara kaydığı genel olarak kabul edilir.[22] Fakat bu süreç çok yavaş seyrettiği için etkisi hemen hissedilmedi ve Akdeniz'e Kızıldeniz ve Basra yoluyla gelen baharatta ciddi ölçülerde azalma meydana gelmedi. Gerçi baharatı Akdeniz'e İngilizler ve Hollandalılar getirip satmaya başlamışlardı. Bu durumdan sadece Osmanlılar etkilenmedi; Venedik ve Fransa için de büyük kayıp oldu.[23] Bu vakıa birdenbire olmadı. Yavaş yavaş gerçekleşti. Çünkü Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren İngiliz ve Hollandalı gemiciler için de en yakın pazar Basra, Yemen ve Kızıldeniz limanları idi. Nitekim 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi, Basra Körfezi'ne her yıl Hindistan'dan Hindistân,Firengîstân, Yemen, Aden ve Habeş kökenli 200 gemi geldiğini kaydediyor.[24]

İstanbul'da Faaliyet Gösteren ve İstanbul'a Mal Getiren Büyük Tüccarlar

Osmanlı ülkeleri yabancı tüccarlar için cazip olmakla beraber, Osmanlı tüccarları da dış pazarlarda ticaretle uğraşırlardı. İçeride bazı malların sıkıntısı çekildiği veya devlet bazı mallara ihtiyaç duy-

---

[20] Faroqhi, "Ulaşım Şebekeleri: Kervan Yolları", s. 615.
[21] Faroqhi, "aynı makale", s. 612-615.
[22] Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılda Merkantilistler ve Osmanlılar"*, Ekonomik Yaklaşım, Gazi Üniversitesi,* Ankara 2000*,* Cilt 11, Sayı 39*,* s. *25.*
[23] İnalcık, *Doğu Batı*, *Makaleler* I, s. 175.
[24] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. kitap, s. 288.

duğu zaman Rusya, Lehistan, Venedik ve İngiltere gibi ülkelere *hassa tâcirleri* denilen tüccar heyetleri gönderilirdi.[25]

Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük tüccarlar, esnaf ve sanatkârlardan farklı bir statüye sahiptiler. Tüccar demek, yalnız bölgelerarası ticaretle uğraşan veya uzak yerlerden gelen malları satan büyük işadamı demekti. Şehirde kendi yaptığı malı satan hirfet erbabı veya onların malını ikinci elden satan küçük esnaf tüccar kabul edilmezdi. Esnaf %10-15 civarındaki kâr marjı ile kazançları sınırlanmış bir sınıf olduğu hâlde tüccarlar için böyle bir tahdit yoktu. Tüccarlar sattıkları mal çeşidine göre hirfet hâlinde örgütlenmiş olmakla beraber *hisba* kurallarına tâbi değillerdir. Tüccarın her şekilde istediği kadar servet biriktirebilir yani kapitalist amaç peşinde koşabilirdi. Devlet, büyük tüccarlara ve sarraflara iltizam işlerini veriyor ve hatta onları birer kredi kaynağı olarak kullanıyordu. Kısacası tüccar sınıfı birçok fonksiyonları ile devletin ve idareci sınıfların vazgeçilmez bir yardımcısı olduğundan, devlet ve hukuk ona imtiyazlı bir yer tanımıştır. Bu fonksiyonlardan başlıcaları şunlardı: Birikmiş büyük nakit serveti ile tüccarın devlet maliyesinde mültezim sıfatı ile çeşitli biçimlerde hizmet etmesi, böylece halk ile devlet arasında aracı rolü oynaması, gümrüklerde büyük nakit gelir sağlaması, uzak bölgelerden seçkin sınıfın istediği malları getirmesi ve nihayet ajan ve elçilik görevlerini üstlenmesi. Devletle sıkı iş birliği içerisinde olmak tüccar ve sarraflara sermayeyi işletmek ve sürekli artırmak imkânı sağlıyordu.[26]

17. yüzyılda İstanbul Akdeniz ve Avrupa'nın nüfusça en kalabalık şehridir. İmparatorluğun dört bir yanından İstanbul'a mal sevk olunduğu gibi İstanbul'da üretilen veya ithal edilen pek çok mal da İstanbul'dan İmparatorluğun her tarafına gönderilir. Ayrıca Avrupalı tüccarların da en çok alışveriş ettikleri merkezlerden biridir.

---

[25] Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, C. 3, Ankara 1999, s. 125-135.
[26] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 257-263.

Evliya Çelebi seyahatnamesinin birinci cildinde İstanbul esnafını geçit resmini anlatırken iç ve dış ticaretle uğraşan büyük tüccar ve denizci armatörlerden (mellahân) bahseder. Bunlardan birisi "*Esnâf-ı bâzergân-ı ankâ Karadeniz*" başlığı altında zikredilen Karadeniz kökenli tüccarlardır. Bunların 2000 dükkân ve mahzenleri olup toplam 7000 kişidirler. Karadeniz tüccarlarını diğer gemi reisleri ve deniz ticaretiyle uğraşanlar takip eder. Lazlar, Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulan Yeniköy'de otururlar. Buranın halkı *ankâ bâzergânlar*dır.[27]

Galata halkı arasında da *ankâ kapudanlar* vardır. Halkı ekseriya Cezayir esvabı giyer. 1000 parça gemi demirlemeye müsait Galata Limanı gemiler için 8 rüzgârdan korumaya uygun bir limandır.[28] Burada yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilerin meslek ve meşrepleri farklıdır.[29]

Fakat esas dikkati çeken Akdeniz ve Bahr-i Umman yani Hint Okyanusu'nda ticaret yapan tüccar grubunun yürüyüşüdür. Osmanlı tüccarları ve armatörleri sadece Akdeniz'de değil, Hint Okyanusu'nda da faaliyet gösteriyorlardı. Osmanlı şeriyye sicillerinde daha 15. yüzyılda ticaret amacıyla Hindistan'a giden Osmanlı tüccarlarından bahsolunmaktadır.[30] 16. ve 17. yüzyıllarda ise bugün

---

[27] *EÇS*, 1. kitap, *(R. Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri) İstanbul 2006, 226*, "Sultân Süleymân fermânıyla ma'mûr olmağile Yeniköy derler. Ammâ leb-i deryâda üç bin hâne âbâdânlı ve bâğ u bâğçeli müzeyyen şehr-i cedîddir. Galata nâ'ibi hükmünde ve subaşısı ve yeniçeri serdârı ve çavuşu ve yasakcıları vardır. Zîrâ halkı cümle Trabuzanlı lecûc kavimdir ve halkı gâyet ankâ bâzergânlardır. Ve birer Mısır hazînesine mâlik kalyon ve şayka ve karamürsel sâhibi kefere re'îsleri var, anıniçün kal'a-misâl ma'mûr sarâylardır."

[28] *EÇS*, 1. kitap, s. *213*, "Galata limanı gâyet latîf liman olmağile sekiz rûzgârdan emîn olup vakt-i şitâda bin pâre gemi birer demir üzre lenger verüp bî-bâk [ü] bî-pervâ yatırlar."

[29] EÇS, 1. kitap, s. *213*, "Ve Rûm tâ'ifesi meyhâneciyândır. Ermenîleri pasdırmacı ve hâcegândır. Yahûdîleri bâzâr-ı mahabbetde miyâncıyândır."

[30] *Halil Sahillioğlu,* "XV. Yüzyıl sonunda Hindistan'da Osmanlı Tâcirleri", *Osmanlı,* 3, Ankara 1999, s. 77-80.

Bangladeş Devleti'ne ait olan Sandvip Adası Osmanlı deniz üslerinden biriydi[31]. Evliya her biri dörder beşer kat ambarlı kalyon sahibi 17 meşhur Akdeniz "*kapudanlarını*" isim isim sayar: Bursalı Balı Kapudan, Bodur Gürcî Ca'fer Kapudan, Karamanlı Alî Kapudan, Sarı Velî, Sarı Solak, Topal Muharrem, Çavuşoğlu, Kartaloğlu, Kalafatoğlu, Katrânoğlu, Kara Hoca, Firkateci, Cennetî, Tuğralı, Yanaki, Dimitraki ve Lemberaki. Bu on yedi karavana türü kalyonlar, ikişer kat yatırtma toplu ve beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bâğçeli ve hammâmlı ve el değirmenli karavanalardır kim her biri beşer ayda dolar ve beşer ayda boşalır, dağ gibi kalyonlardır.

Kapudanlardan en son tuğ ve tabl [u] alem sâhibi Karamanlı Alî Beğ alayı geçer. Onun alayının "*dîbâ ve şîb ü zerbâf ve cevâhirli alât-ı silâh şa'şa'asından*", yani zenginliğinden gözler kamaşır. Alî Kapudan muhteşem bir alayla, kendisi mücevvezesiyle ve semmûr kabaniçesiyle geçer.

Karamanlı Alî Beğ bütün Akdeniz kapudanlarının serdârıdır. Padişah hazinesinden kendisine "*bir fânûs-ı cinân ve iki tuğ ve tabl u alem ihsân*" olunmuştur. Rodos pâyesiyle her sene yedi yüz kalyona Mısır hacılarını ve tüccarını koyup recep ayında kiraz meltemi mevsiminde cuma günü bütün gemiler Beşiktaş'tan kalkıp turna katarı dizilip Sarayburnu'nda her gemi kırkar ve ellişer pare top atıp çeşitli şenlik törenleri ile Mısır'a gidip altı aydan yine İstanbul'a şeker, keten, kına, pirinç, mercimek çeşitli yiyecek ve içecekler getirir.[32]

Akdeniz tüccar kaptanlarından sonra sıra kasaplara gelmiştir. Onlar alayla padişahın önünden geçeceklerdir. Fakat buna Mısır tüccarları itiraz ederler. Padişahın huzuruna çıkıp, Akdeniz kaptanlarından sonra kendilerinin geçmesi gerektiğini, Mısır tüccarının İstanbul ve devlet için önemini ve vazgeçilmezliğini, buna karşılık kasapların kan dökücülüğünü ve olumsuz yönlerini anlatırlar. Kasaplarla Mısır tüccarı arasında padişah huzurunda bir muhavere

---

[31] Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, 11, Ankara 1979, s. 435; EÇS, 1. kitap, s. 275.

[32] *EÇS*, 1. kitap, s. 272-273.

yaşanır. Mısır tüccarı İstanbul'un ihtiyacı olan pirinç, mercimek, keten, kına ve şeker gibi maddeleri taşıdıklarını ileri sürerek esnaf alayındaki önceliğin kendilerinin olması gerektiğini iddia ederler. Kasaplar da İstanbul'un ve Anadolu'nun Mısır tüccarının getirdiği mallara ihtiyacı olmadığını; pirincin Filibe ve Beğpazarı'ndan, mercimeğin Anadolu'dan, ketenin Rumeli'den ve Karadeniz'den, şekerin Alâiyye, Adalya, Silifke, Tarsûs, Adana, Payas, Antâkıyye, Haleb, Şâm, Sayda, Beyrût ve Şâm-ı Tarabulus'tan temin edilebileceğini, kahvenin bid'at olduğunu, kına için de "*levadân kökün havânda döğüp su ile hamîr edüp saça ve sakala dürtülse gâyet la'l-gûn kırmızı*" olur şeklinde cevap verirler.

Mısır tüccarı buna karşılık Mısır pirincinin ve mercimeğinin pişken ve lezzetli olduğunu ileri sürerler. Kınanın vazgeçilmezliğinden bahsederler. En son olarak da, "*Pâdişâhım bizim beytü'l-mâl-ı müslimîne Mısır kalyonlarıyla gelen metâ'larımızdan pâdişâhıma on bir bin kîse gümrük hâsıl olur.*", derler. Bu mühim bir meblağdır. Padişah her iki tarafı da dinledikten sonra Akdeniz kaptanlarından sonra İstanbul'a mal getiren Mısır ve diğer Akdeniz sahillerinden olan tüccarların alayının geçmesini emreder. Bunların 6 bin adet mahzenleri ve 11 bin çalışan elemanları vardır.

IV. Murad zamanında Balkapanı'nda faaliyet gösteren büyük bâzergânlardan Hacı Kasım yedi kurşun kaplı mahzene sahip olup 50 bin keseye malik bir tüccardır. Yine Hacı Envâr, Hacı Ferhad, Hacı Nimetullah ve Hacı Hasırcı Selim adlı tüccarların 10 ticaret kalyonu ve 7'şer ticaret hanları vardır. Bunlardan başka Evliya Çelebi *ankâ bâzerganlar* dediği ve isimlerini saydığı on büyük tüccarın her birinin 40-50 bin keselik servete malik olduklarını kaydediyor. Bu tüccarların her birinin Hint'te, Yemen'de, Arabistan ve İran'da (Acem) ve Avrupa'da (Dip Frengistan) ortakları vardır. Toplam 15 tüccarın her birinin 40-50 bin keselik muazzam bir servete sahip olması İstanbul'un ticari kapasitesi konusunda bir fikir verir.[33] 17.

---

[33] *EÇS*, 1. kitap, s. 274-275.

yüzyılın ortalarında 1 kese 1000 altın veya 50.000 akçe etmektedir.[34] Bu durumda her bir tüccarın 50.000 altınlık muazzam bir servete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi bazı esnâf için de *ankâ bâzergan* sıfatını kullanmaktadır. Bunlardan biri İstanbul'da 200 dükkânda faaliyet gösteren kahve tüccarlarıdır.[35] Bir diğeri toplam 2000 kişi olan koyun tüccarlarıdır. Bunlar Eflâk, Boğdan, Kavala, Selânik, Tırhala, Mora, Anadolu ve konar-göçer Türkmenlerde ortakları vardır ve yüz binlerce sürü ve koyuna sahiptirler. Keza "Ekseri Eflâk ve Boğdan keferesidir." dediği pastırmacı esnafı da *ankâ bâzergânlar*dır.[36] Evliya bunlardan başka, üzüm değirmencileri esnafı, yağcı esnafı, at cambazları esnafı, balcı esnafı, demir tüccarları, kürk tüccarları hakkında *ankâ* sıfatını kullandığı gibi[37], Yahudi attarlar için de kullanır.[38]

16. yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu için iç ticarette önem kazanan bir mal da kahvedir. Bu dönemde kahve içmek, Osmanlı toplumunda hızla yayılmış, üst ve orta tabakanın vazgeçilmez içeceği hâline gelmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'ya geçecektir. Evliya Çelebi *esnâf-ı kahveciyân-ı attârân* başlığı altında 300 dükkân ve mahzende faaliyet gösteren 500 nefer kahveci esnafından bahseder ve *ulu bâzergânlar* olduğunu, her biri-

---

34 "Kese" için bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2012, s. 396.

35 *EÇS*, 1. kitap, s. 276.

36 *EÇS*, 1. kitap, 281, "Azîm ankâ bâzergânlardır. Eflâk'da ve Boğdan'da Kavala ve Selânik ve Tırhala ve Mora'da ve Anatolu'da ve Türkmân'da ortakları olup niçe kerre yüz bin sürü koyuna mâliklerdir. Cümle iki bin celeb-keşân-ı ganemdir."

37 *EÇS*, 1. kitap, s. 287, 292, 296, 299, 308, 321.

38 *EÇS*, 1. kitap, s. 327, "**Esnâf-ı attârân-ı Yahûdân**: Dükkân 200, neferât 400, pîrleri yine Hüsâm bin Abdullâh-i Basravî'dir. Bunların cümle dükkânları Tahte'l-kal'a'da ve Mahmûdpaşa çârşûsunda ve hânı'nda ankâ Yahûdîler'dir. Gûnâ-gûn İngilis boyalarından sülüğen ve zencifne ve lök ve isfîdâc ve lâzüverd misilli boyalar ve demir teller ve sarı pirinc tenekeler ve'l-hâsıl edîm-i arzda Hallâk-ı âlem ne kadar ma'âdin halk edüp benî âdemin kârıyla ne kadar eşyâ-yı musanna'-ı zî-kıymet var ise bu attârlarda bî-kıymet bulunur, gâyet ankâ bâzergânlardır."

nin Mısır, Yemen, Kumfuta, San'a ve Aden'de biner kese malları olduğunu kaydeder.[39] Mısır'da ise 600 *ankâ kahve tüccârı* bulunmaktadır.[40]

Osmanlı ülkelerinde aranan, baharat yoluyla gelen ve ticareti yapılan mallardan biri de kınadır. Mısır'da kına ticaretinin yapıldığı bir içerisinde 300 dükkân bulunan *Kına hanı* vardır. Anadolu, İran ve Arabistan'a kına buradan gider.[41] (Kötü hakem!, kınanın ne işe yaradığını bilmiyorsan çok cahilsin demektir).

Evliya Çelebi'ye Göre Rumeli Şehirlerinin Ticari Potansiyeli

Evliya Çelebi Rumeli şehir ve kasabalarını anlatırken sık sık çarşı ve pazarından ve ticaret hayatından söz eder. Rusçuk halkının cümle ankâ ve tüccar olduğunu[42], Yergöğü için de "*Ammâ bu kal'a gâyet kâr [u] kisb yeridir ve ankâ kimesneler vardır. Cümleden bây Yergöğülü Hüseyin Ağa, bin kiseye mâlik kimesnedir.*", diyor.[43] Silistre de çarşısı ve bedesteni ile ticaret hayatının canlı olduğu yerlerden biridir.[44] Evliya, Eski Zağra çarşısında 855 dükkân bulunduğunu, gayet mamur Uzunçarşı ve gayet metin olan bedestenininde *ankâ hâcegiyân-ı bâzergânlar*ın faaliyette olduğunu kaydeder.[45]

---

[39] *EÇS*, 1. kitap, s. 327.
[40] *EÇS*, 10. kitap, (R. Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2007, s. 201.
[41] *EÇS*, 10. kitap, s. 143, "**Kınâ hânı:** Rûm ve Arab [u] Acem'e hınnâ bu hândan gider. Havlısında niçe yüz çuval hınnâ dağlar gibi yığılmışdır. Bu dahi vâsi' hândır, kat-ender-kat üç yüz hücredir."
[42] *EÇS*, 3. kitap, s. 180.
[43] *EÇS*, 3. kitap, s. 181.
[44] *EÇS*, 3. kitap, s. 192, "Ve bu Silisre şehri içre cümle sekiz yüz dükkândır. Evvelâ iki kapulu bezzâzistânı vardır. Ankâ hâcegîleri vardır. Ammâ kârgir binâ değildir. Kapuları zencîrlidir. Atlılar giremez. Bir şâhrâhın tarafeyninde yüz aded dükkânlardır. Üzerleri serâpâ la'lgûn kiremitlidir."
[45] *EÇS*, 3. kitap, s. 215, "Ve cümle sekiz yüz elli beş aded dekâkîn-i evkâf-ı sultânîdir. Unkapanı'ndan aşağı Uzunçârsûsu gâyet ma'mûrdur.

İmparatorluğun ikinci başkenti Edirne idarî bakımdan olduğu kadar ticari bakımdan da önemli şehirlerinden biri idi. Osmanlı kervan yolları sisteminin kavşak noktalarından biri olarak en az İstanbul kadar önemliydi. Baharat ve İpek Yolu ile Bursa ve İstanbul'a ulaşan mallar Bursa'dan Gelibolu yoluyla veya İstanbul üzerinden doğrudan Edirne'ye varırdı. Buradan Filibe-Sofya-Niş-Belgrad-Budapeşte üzerinden Avrupa içlerine, Edirne-Silistre-Eflâk-Boğdan yoluyla Baltık ülkelerine ve Selânik üzerinden Adriyatik Denizi kıyısındaki Durres'e sevk olunurdu.[46] Evliya Çelebi'ye göre Edirne'de tüccarların faaliyet gösterdiği, bazılarını padişahların ve bazılarını vezirlerin inşa ettirdiği 53 han vardır. Mimar Sinan yapısı olan Ali Paşa Çarşısı'nda da *ankâ bâzergânlar* vardır. Evliya Ali Paşa Çarşısı'nın demir kapılarını över ve 100 tane bekçisi (pasbân) olduğunu, "*Zîrâ bunda dahi bî-hisâb mâl-ı Kârûn genc-i Hâmân*" bulunduğunu belirtir. Çarşıda iki taraflı 360 dükkân vardır. Edirne'nin Ali Paşa Çarşısı'ndan başka Yeni Bedesten, Eski Bedesten gibi *ankâ hâcegiler*in faaliyet gösterdiği daha birçok ticaret hanları vardır.[47]

Selânik ise İmparatorluğun en önemli liman şehirlerinden biri olduğu gibi sanayi merkezlerinden biridir. Büyük bir limana sahip olup Evliya'ya göre 10 bin parça gemi barınabilir. Şehirde 16 adet tüccar hanı vardır. Çeşitli meslek gruplarına ait 4400 dükkân bulunmaktadır. Kurşun kubbeli mükemmel bir bedesteni vardır. "*Niçe Mısır hazinesine mâlik hâcegîlerinin altın ve guruş sayması gıjıstısından âdeme dehşet gelir.*" kalabalık bir alışveriş merkezidir. 300 adet ana caddenin bulunduğu şehrin her bir sokağında bir esnaf grubuna ait çarşı ve pazar faaliyettedir. Tahtelkale Pazarı, Mısır Çarşısı, kale içindeki Halıcılar Pazarı, Haffâflar Pazarı, Hayyâtlar Çarşısı, Takyeciler ve Kavukçular Çarşısı meşhurdur. Mısır Çarşısı baharat ticaretinin yapıldığı yerdir. Selânik Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi-

---

Ve kârgîr binâ-yı metîn bezzâzistânı ankâ bâzergân-ı hâcegiyânlar ile memlû bir bâzâr-ı hüsndür."

[46] *Faroqhi*, "Ulaşım Şebekeleri: Kervan Yolları", s. 613.

[47] *EÇS*, 3. kitap, s. 257-259.

lerin beraber yaşadığı İstanbul gibi kozmopolit bir şehirdir. Evliya Çelebi Selânik için *Küçük İstanbul* (İslâmbol), diyor. Yahudiler çeşitli renk ve desenlerde Selânik keçeleri işledikleri gibi yeniçerilerin giydikleri mavi ve yeşil renkli *sobramani* denilen yünlü çukalarını da imal ederler. Evliya "*Londura şeklinde çuka işlerler.*" diyor. Hâliyle gelişmiş bir ekonomik hayata sahip Selânik halkı arasında *ankâ bâzergânlar* çoktur. Bunlar deniz yolu ile Mısır'a gidip geldikleri gibi Frengistan ile de ticaret yaparlar.[48]

Rumeli şehirlerinden Manastır da 900 dükkânlı bedesteni ve *ankâ hâcegiyânları* ile Evliya'nın dikkatini çekmiştir.[49]

Evliya Çelebi demir madenleri ve demir fabrikaları ile meşhur Samakov içinse, öyle zengin ve *ankâ reâyâ ve berâyâları* yoktur, der.[50] Buna karşılık Müslüman, Bulgar ve Rumların oturduğu Rumeli şehirlerinden Üsküp halkı arasında "*ankâ tüccâr kefereleri gâyet vâfirdir.*"[51] Yine Rumeli şehirlerinden Siroz (Serez) da ticari bakımdan canlı yerlerden biridir. Çarşısında iki bin dükkân vardır. Gerçi Bursa ve Halep ve Şam'daki gibi kâgir kubbeli dükkânlar yoktur ama dokuz kubbeli ve kurşun örtülü dört adet demir kapılı bedesteni ve *ankâ hâcegileri* vardır. Ayrıca tüccarların barınağı 17 ticaret hanı bulunmaktadır.[52] Osmanlılar için önemli ve stratejik bir mevkide bulunan ve üç tüccar hanı, 450 adet dükkân barındıran bedesteni ile gelişmiş bir şehir olan Vidin'in halkı da "*hânedân sâhibi ankâ ve garîb-dost bâzergânlar*"dır.[53]

---

[48] *EÇS*, 8. kitap, s. 72-75.
[49] *EÇS*, 5. kitap, "Cümle 900 dükkândır, ammâ çıkrıkçılar içi ve derziler içi ve kırk aded kahvehânelerinde gûyende zenânları çokdur ve kal'a-misâl demir kapulu kubâblar ile mebnî bezzâzistânı gâyet mükellefdir ve ankâ hâcegîyânları vardır."
[50] EÇS, 6. kitap, s. 67, "Ve ahâlî-yi vilâyeti ve cümle Sırf ve Bulgar re'âyâları kadar Âl-i Osmân hükmünde eyle ankâ ve zengin re'âyâ vü berâyâlar yokdur."
[51] *EÇS*, 6. kitap, s. 70.
[52] *EÇS*, 8. kitap, *59,* "Cümle iki bin aded dükkândır, ammâ Haleb ve Bursa ve Şâm ve Mısır gibi kârgîr kubâblı dekâkîn değildir ammâ dokuz kubbeli ve kurşum örtülü ve dörd aded demir kapulu bezzâzistânı içre ankâ hâcegîleri var, bey' [u] şirâ ederler."
[53] *EÇS*, 6. kitap, s. 98-99.

Rumeli Panayırları

Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok kazasında o kaza bölgesini[54] çevreleyen köylerin ürünlerini satmak için haftada bir gün pazar kurulurdu. Bir kazada pazar kurulması divanın onayı ile mümkündü. Kazadaki pazarlara daha çok kaza bölgesindeki köylüler tarım ve hayvancılık ürünlerini, gezgin denilen tüccarlar da kaza halkının ihtiyacı olan malları getirip satarlardı. Gezgin tüccarlar köylülerin tarım ürünlerini, köylülerin ürettiği pamuk ipliği, yün, halı, kilim gibi malları satın alırlardı.

Panayır denilen ve yılda bir veya iki defa tertip edilen büyük pazarlar ise Osmanlı öncesinden kalmaydı. Panayırlar bölgeler arası ticaret ağlarının birer parçasıdır. Suraiya Faroqhi 17. yüzyılda panayırların bir önceki yüzyıla göre gerilediği kanaatindedir. 18. yüzyılda yeniden canlandırıldıklarında ise daha çok ithal edilen mamul maddelerin dağıtım ağı işlevini görmüşlerdir.[55]

Evliya Çelebi'nin anlatımlarına bakılırsa 17. yüzyılda gerilediği görüşü pek doğru görünmemektedir. Evliya, Rumeli'de bizzat gezip gördüğü panayırları över. Evliya, "*Bu diyârlarda panayur yılda bir kerre olan bâzâr cem'iyyetine derler.*" diyerek panayırı tanımlamaktadır. Evliya'ya göre panayırlar Osmanlılardan çok önceye, Roma ve Latinlere dayanır.[56]

---

54 Kaza bölgesi için bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2013, s. 237.

55 Suraiya Faroqhi, "Ticaret, Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", *O. İ. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 2, s. 617.

56 *EÇS*, 8. kitap, s. 85. "Müverrihân-ı Rûm ve tevârîh-şinâs-ı Latin-i merzibûm olan keferelerin tevârîhlerinde tahrîr etdikleri minvâl üzre bu cem'iyyet-i kübrâ tâ Leka-yı bed-likâ-yı bî-bekâ asrından berü kalmışdır. Ol Leka-yı dâl yılda bir kerre bu cem'iyyet-i kübrâ olan yere gelüp bir mürtefi' püşte üzre çıkup sakalına incü la'l yâkût ve cevâhir ü gûnâ-gûn girân-bahâ dürr-i yetîmleri rîş şevârib geysûlarına zeyn edüp arz-ı cemâl etdikde hâşâ sümme hâşâ rubûbiyyet iddi'âsında oldukda cümle dünyâ halkı gelüp cemâl-i bed-likâyı görüp her bay u gedâ metâ'ların Leka'ya pâyendâz edüp Leka'ya secde eder imiş. Hâlâ ol zamândan berü bu cem'iyyet-i bâzâr kânûn-ı Leka-yı bî-bekâ kalup her sene âdem deryâsı cem' olur, sebebi budur ve's-selâm."; EÇS, *8. kitap*, s. 56, "Lisân-ı Yûnân

Panayır kurulan yerler birbirini kesen caddelerden oluşmaktadır. Bazılarında bir veya iki ana cadde ve bu caddelere açılan sokaklar bulunmaktadır. Bu sokaklarda karşılıklı dükkânlar vardır. Dükkânların bazıları kâgir ve kiremit örtülü, bazıları ise üzerleri kamışla, sazla örtülü basit yapılardır. Panayır yerinin çevresinde ise birçok çadır, kilim ve çeşitli örtülerden kurulma geçici dükkânlar yer almaktadır.[57]

Osmanlı idaresi bölgesel panayırları teşvik etmekte ve ticaretin emniyet içerisinde yapılması için gereken tedbirleri almaktadır.[58]

Ösek Panayırı

Ösek, Osijek adıyla Hırvatistan sınırları içinde, Drava Nehri kenarında eski bir Macar kenti olup Osmanlıların Avrupa'ya açılan önemli merkezlerinden biridir. Mohaç seferi sırasında fetholunmuş ve kalesi yıktırılmıştır. Daha sonra stratejik önemi anlaşılarak tekrar inşa edilmiştir. Kale Sirem, Oyluk ve Varat bölgelerinin emniyeti için önem taşımaktadır. Ösek, hem askerî hem ticari bir yol üzerinde bulunmasının yanında Drava nehri üzerinde kurulan köprüsüyle

---

ve lisân-ı Latin tevârîhlerinde bu belde-i azîm hakkında niçe bin kîl kâl ile evsâfın tahrîr etmişler, ammâ be-kavl-i müverrihân-ı Rûm Yûnân eyle tahrîr ve terkîm etmişler kim zamân-ı kadîmde bu şehr-i azîm üç günde devr olunduğu mahalde Kaleyoroz nâm kral-ı bed-fi'âl-i dâll olan Leka nâm la'în idi kim hâşâ sümme hâşâ bu şehre mâlik olmağile rubûbiyyet da'vâsı edüp Maşkolor panayırı olan yerde yılda bir kerre saçlarına ve sakallarına la'l yâkût cevâhir dizüp arz-ı cemâl ederdi. Rûm keferesi ana Kaleyoroz derler, ya'nî uludan ulu peygamberden eyi demek ola."

57 *EÇS*, 6. kitap, s. 108, "Bu kârhânenin içi sadranc nakşı tarh olup üstâd-ı bennâ ilm-i hendese üzre yol buna tertîb üzre bin aded dükkânlar etmiş. Her kankı sokakdan nazar etsen çârsûnun öte başları görünür."

58 *EÇS,* 6. kitap, s. 108, "Bu minvâl üzre panayır yerleri âdem deryâsı oldukda Pojaga paşası cümle askeriyle gelüp hayme vü hargâhıyla bir tarafda meks edüp pür-silâh âmâde dururlar. Ve Kanije ağaları da üç bin aded cengâver dilâver ü server yiğitler ile bu panayırın bir cânibinde konup şeb [ü] rûz cemî'i tüccârları ve orducuları muhâfaza etdiklerinde artık cümle tüccâr metâ'ların meydân-ı mahabbete çıkarup kırk gün kırk gece eyle bey' ü şirâlar olup niçe bin yükler çözülüp fürûht olur ve niçe bin yükler alınup yük bağlanır, bir bender-i şehir olur."

de meşhurdur. Köprü Kanuni'nin emri üzerine Karlıeli sancağı beyi Ali Portuk Bey tarafından yaptırılmıştır.[59]

Evliya, Rumeli'deki mühim bir kale ve şehir olan Ösek panayırını övgüyle anlatır. Burada kiraz mevsiminde (yaz başı) ve güz mevsiminde yılda iki defa panayır kurulur. Bu panayıra pek çok ülkeden binlerce tüccar gelip mallarını satarlar. Rum, Arap, Acem, Hint, Sint, Semerkant, Belh, Buhara, Laristan, Moltan, Moskov, Leh, Çeh, İsveç, Felemenk, Nemse, Macar ve Dip Firengistan'dan velhasıl yedi iklimden yüz binden fazla çeşitli milletlere mensup tüccarlar ve ankâ bâzergânlar gelip Ösek Kalesi'nde kalıp her bir tüccar malına göre bir iki dükkân kurup malını satar. Panayırın güvenliğini Pojega Paşası ve Kanije ağaları sağlar. 40 gün süren bu panayırda malını satan kırk günden sonra gider. Panayır kalesindeki dükkânların kiraları Kanije ağaları tahsil ederler. Çünkü panayır malı Kanije kullarına tahsis olunmuştur. Her sene yedi sekiz bin kuruş hâsıl olur. Bu hayrat Kanije fatihi İbrahim Paşa'nın hayratıdır.[60]

Evliya Çelebi Tatar askerleri ile akına çıktığında Harpunya Kalesi'ni şiddetli bir çarpışma sonunda ele geçirmişlerdir. Aldıkları esirler ve ganimetlerle beraber Maslovin Kalesi civarında bulunan ordu karargâhına gitmek istediklerinde serhat gazileri ve esirler buna engel olmuşlar ve "*Ösek panayırı günleridir. Cümle esîrlerimiz ve*

---

[59] Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul 2011, s. 124-129.

[60] *EÇS,* 6. kitap, s. 108, "Kaçan kim kiraz mevsimi ola yâhûd güz eyyâmı ola Rûm ve Arab ve Acem ve Hind ü Sind ü Semerkand ve Belh u Buhârâ ve Laristân ve Moltan ve Maskov ve Leh ve Çeh ve İsfaç ve Filimenk [ve] Nemse ve Macar ve Dip Firengistân'dan ve'l-hâsıl ekâlîm-i seb'adan yüz binden mütecâviz ecnâs-ı milel tüccârlarından ankâ bâzergânlar gelüp bu kal'ada meks [edüp] her bir tüccâr metâ'ına göre bir iki dükkâna girüp arz-ı kâlâ eder… Hulâsa-i kelâm eğer bu panayır cem'iyyet-i kübrâsını manzû[ru]muz olduğu üzre tahrîr etsek başka bir risâle olur. Ancak kırk günden ziyâde duramazlar, zîrâ herkes metâ'ın alınca ve satınca her tarafdan Macar katanaları tüccârlara sataşmasın deyü kol kol asker olup arabaların tabur çatarak Kanije ve Pojaga askeriyle kırk günden sonra gitmeğe âmâde olup bu panayur kal'asındaki dükkânların kirâların Kanij[e] ağaları tahsîl ederler, zîrâ bu panayır mâlı Kanije kullarının aklâmlarıdır kim beher sene yedi sekiz bin guruş hâsıl olur. Bu hayrât Fâtih-i Kanije İbrâhîm Paşa hayrâtıdır."

mâl-ı firâvânlarımız ile bir cem'iyyet-i kübrâda inşâallâh kıymetlü fürûht ederiz." diyerek Ösek panayırına gitmişler, burada esirlerini ve sair mallarını gayet iyi bir fiyata satmışlardır.[61]

Varat Panayırı

Varat, Erdel eyaleti sınırında Kerş (Körüş) Nehri kıyısında yer alan, üç adet varoşu olan, beş büyük tabyadan oluşan bir kaledir. Kalenin hendeği Tissa Nehri'ne karışır.[62]

Varat Rumeli'de önemli Osmanlı kalelerinden biridir. Köprülü Mehmed Paşa zamanında Köse Ali Paşa tarafından fetholunmuştur. Evliya Çelebi Varat Kalesi ve teşkil olunan Varat eyaleti hakkında etraflıca bilgiler verir.

Varat Kalesi'nin değirmen kapısı dışında kaleden kıble yönünde bin adım uzakta, düz bir ovada bir büyük çarşu-yı bâzâr dükkânları ve hanları olup ona sülüş bâzârı derler. Dört bin adet dükkânların çoğu basit yapılardır. Yaz kış haftada bir gün "*bâzâr-ı azîm*" kurulup 40-50 bin insan bir araya gelir. Paşa askeri, subaşı ve yeniçeriler pür-silah gelip pazarın güvenliğini sağlarlar. Pazarın vergi geliri Varat Kalesi askerine tahsis olunmuştur.[63]

---

61 *EÇS,* 6. kitap, s. 319-320, "…alayımızla kal'a-i Ösek hâricinde Panayur palankası nâm mahalde cümle haymemizle meks edüp iki günde ol âdem deryâsı olan Ösek panayuru bâzârında cümle esîrlerimizi ve cemî'i mâl-ı ganâ'imlerimizi cümle girân-bahâya fürûht edüp cümle mâlımız kırk altı bin guruş olup…".
62 B. Özgüven, *aynı eser*, s. 131-132.
63 *EÇS, 7. kitap*, s. 154, "Mezkûr Değirmen kapusunun taşrası önünde kal'adan bin adım ba'îd kıble cânibinde bir düz fezâda bir azîm çârsû-yı bâzâr dükkânları ve hânları var, ana sülüş bâzârı derler, ammâ niçe dükkânları çalas ve palaş ve malaşdan külbe-i ahzânlardır, ya'nî kârgîr binâlı dükkânlar değildir. Sayf u şitâda elbette haftada bir bâzâr gün bâzâr-ı azîm olup kırk elli bin re'âyâ vü berâyâ cem' olup bâzâr-ı azîm durdukda paşa askeri ve subaşı ve cümle yeniçeri askerleri pür-silâh gelüp her hafta bâzârı günleri âmâde olup vakt-i gurûbda yine herkes târumâr olup vatanlarına giderler. Bunda bâc-ı bâzârdan mîrî mâl hâsıl olup kal'a neferâtlarına aklâm kayd olmuşdur. Cümle dörd bin aded dükkânlardır kim vâsi' yolları sadranc nakşı tarh olunmuşdur."

Fakat asıl büyük pazar Hristiyanların kızıl yumurtasından 40 gün önce kurulur. Panayır denilen bu günde Hint, Yemen, Arap ve Acem'den gelen tüccarlar ile "küffâr tüccarları" mallarını satmaya gelirler. Yüzbinlerce insan toplanır. Varat sahrası "hayme vü hargâh ve bâr u büngâhlar" ile süslenir. Yirmi gün yirmi gece yenilir, içilir ve ticaret yapılır. Nice bin yük çözülüp satılır, nice bin yük bağlanır. Nice Mısır ve Rum hazinesi kâr olur. Panayırdan 40 gün önce Yanova Varat ve Varat eyaleti askerleri silahlarıyla gelip, çadırlar kurarlar ve panayırın güvenliğini sağlarlar.[64]

Evliya Çelebi Varat panayırının Ösek, Dolyan, Alasonya, Maşkolor ve Yanya panayırları gibi olduğunu fakat Varat panayırının daha kalabalık olduğunu kaydediyor.[65]

Çemerne Panayırı

Hersek sancağının orta göbeğinde vaki olan Çemerne yaylası her taraftan beşer konak yerden görünen büyük bir dağın üstündedir.[66] Yılda bir kere Nasârâ, Uskok, Sırp, Bulgar, Hırvat, Boşnak, Hırtman, Lasman, Latin, Efrenc, Rûm, Yahudi, Ermeni velhasıl bütün Hristiyan milletleri ve nice bin ümmet-i Muhammed burada

---

[64] *EÇS*, 7. kitap, s. 154, "Ammâ bu mahalde yıl başında bir kerre küffârın kızıl yumurtasından kırk gün mukaddem yıl bâzârı durdukda Hind ü Yemen ü Arab u Acem'den ve'l-hâsıl cemî'i ekâlîm-i seb'adan niçe kerre yüz bin küffâr-ı tüccâr-ı füccâr ve elsine-i muhtelife mahlûku cem' olup bu Varat sahrâsı hayme vü hargâh ve bâr [u] büngâhlar ile zeyn olup yigirmi gün yigirmi gece ayş [u] ışret edüp bir kâr [u] kisb olup niçe bin yük metâ' bozulup fürûht olur ve niçe bin yük vâlây-ı kâlây-ı gûnâ-gûn alınup yük bağlanup niçe Mısır [ve] Rûm hazînesi kâr olur. Ammâ bu mahalde kırk gün mukaddem Yanova Varat ve eyâlet-i Varat askerleri pür-silâh gelüp kâmil bir iki ay Varat sahrâsında haymeleriyle muhâfaza edüp bâzâr bozulup tavtavlanup savsavlandıkdan sonra Varat vezîrinin izniyle muhâfazaya gelen asâkir-i İslâm herkes vatanlarına giderler."

[65] *EÇS*, 7. kitap, s. 154, "Devlet-i Âl-i Osmân'da böyle panayurun, ya'nî böyle bâzâr yeri Ösek kal'ası panayuru, Dolyan panayuru, Alasonya panayuru, Maşkolor panayurları ve Yanya panayurları gibi bâzâr olur, ammâ bu Varat panayuru gâyet cem'iyyet-i kübrâ olur, temâşâgâh-ı azîmdir."

[66] *EÇS*, 6. kitap, s. 279, "Ve bu Çemerne yaylası Hersek sancağının tâ orta göbeğinde vâki' olup her tarafda beşer konak yerden nümâyân bir kûh-ı Semengân-misâl tell-i ser-bülenddir."

mallarını satmak üzere toplanır. 20 gün süren panayıra gelen insan sayısı 500 bine ulaşır. Çemerne Dağı'nın bütün kefereleri, kadınları ve erkekleri hesapsız hayvanları çadırlarda ve kulübelerde bir araya gelip herkes malını satmaya çalışır.[67]

Evliya Çelebi Çemerne Dağında kurulan bu büyük panayırdaki "*âdem deryası*"nı seyretmiş ve ertesi gün, bu yaylada hâsıl olan sümbül, zerrin, müşk-i Rumi, karanfil, şakayık, nilüfer, zambak ve başka çiçekleri demet demet edip koklayarak Çemerne yaylasından ayrılmıştır.[68]

Fohşan Panayırı

Eflâk ve Boğdan prensliklerini birbirinden ayıran Fohşan Nehri üzerindeki Fohşan şehri önemli bir ticaret merkezidir. Bu şehrin bir tarafı Eflâk'a bir tarafı Boğdan'a dâhildir. Eflâk tarafında yılda bir kere *yaz*, Boğdan tarafında da *güz* panayırı kurulur. Evliya Eflâk tarafındaki temmuz bâzârına rast gelmiş, üç gün kaldığı bu şehirde acayip ve garaip şeyler görmüştür. Yedi iklim dört köşeden yüz binden fazla kara şapkalı, elvan çuka kalpaklı tâ Kılbarak'tan, Kozak (Kazak) vilayetinden ve Çin ü Maçin'den, Mahan vilayetinden insanlar mallarıyla gelip, çadır ve kilimden dükkânlar yapmış-

---

67 *EÇS*, 6. kitap, s. 279, "Bu diyârda yılda bir kerre niçe yüz bin âdem cem' olup bâzâr-ı azîm olan yere panayur derler. Meğer hikmet-i Hudâ bu mahalde germâ-germ bâzârı mahalli olup ecnâs-ı mahlûkâtın bir cem'iyyet-i kübrâsı mahalli idi kim inşâallâh hilâf değildir, beş kerre yüz bin benî Âdem'in Nasârâ ve Uskoku ve Sırf u Bulgarı ve Hırvadı ve Boşnak'ı ve Hırtman'ı ve Lasman'ı ve Latin'i ve Efrenci ve Rûm ve Yahûdî ve Ermeni ve'l-hâsıl cemî'i millet-i Mesîhiyye ve niçe bin ümmet-i Muhammed cem' olup ve Pıraçalı Mustafâ Paşa'yı dahi bu cem'iyyet-i kübrâda muhâfazacı bulup yigirmi gün gece germâ-germ hengâme-i bâzâr imiş. El-hâsıl bu Çemerne dağların cemî'i kâfiristân kefereleri ve avret ve oğlanları ve hadd [ü] hasrın Hallâk-ı Ezel bilür hayvânâtları dağı taşı zeyn edüp hayme vü hargâh ve külbe-i ahzânlar ile bu kûh-ı çemenzâr müzeyyen olup herkes metâ'ın fürûht edüp kâr [u] kisb edüp ayş ü işret ederler."

68 *EÇS*, 6. kitap, s. 280, "Hulâsa-i kelâm Hersek diyârının göbeğinde cihân-nümâ bir kûh-ı ibret-nümâdır. Bu kûhda olan çârsû-yı bâzârı ve âdem deryâsın temâşâ edüp ertesi günde bu yaylada hâsıl olan sünbül ve zerrîn ve müşg-i Rûmî ve karanfil ve şakâyık ve nîlüfer ve zanbak ve gayri gûnâ-gûn ezhârları demet demet cem' edüp şemm ederek bu Çemerne yaylasından cânib-i garba yokuş aşağı enüp…"

lardır. Şehir kenarındaki kâgir dükkânlarda ankâ kefere tüccarları "*dîbâ ve şîb ü zerbâf ve atlas ve kâmhâ ve hârâ ve dârâyî*" gibi çeşitli ipek kumaşları satarlar; yük çözüp, yük bağlayıp, 40 gün 40 gece *bâzâr-ı İsevî* kurup herkes nadir bulunan mallarını satar.

Eflâk tarafında 500, Boğdan tarafında da 500 adet kadim dükkân vardır ve buralarda da alışveriş yapılır. Baştanbaşa altınla dikilmiş hadsiz hesapsız çeşitli mallar bulunur. 40 günün üç gecesi çarşı ve pazar süslenip, kandiller, çerağlar, fanus ve meşalelerle aydınlatılıp, her diyarın sazende ve mutrıbanları köşe be köşe erganun, nâkûs, zümmer ve luturyanî boruları çalarlar. Sözlü fasıllar ve can sohbetleri olur. Hiçbir diyarda görülmeyen eğlenceler tertip olunur ve zevk ü safa edilir. Evliya, üç gün üç gece bu eğlenceleri *temâşâ* etmiştir.[69]

Alasonya Panayırı

Panayır tertip olunan Rumeli şehirlerinden biri de Alasonya'dır. Buradaki panayır her nimetin bol olduğu temmuz ayında kurulur ve 2-3 yüz bin Rum (Anadolu), Arap, Acem, Sint ü Laristan ve Moltan'dan kısacası yedi iklimin *ankâ tüccârları* gelir. Kıymetli metalarını getirip, bir hafta önce çarşı ve pazar dükkânlar kurulup,

---

[69] *EÇS*, 7. kitap, s. 188, "Bu şehrin Eflâk tarafında yılda bir kerre yaz panayurudır. Ve yılda bir kerre Boğdan tarafında güz bâzârıdur. Bu hakîr şimdi Eflâk tarafındaki temmûz bâzârına râst gelüp garîb ü acîb temâşâlar etdim ki yedi iklîm çâr-kûşeden yüz binden mütecâviz kara şapkalı ve elvân çuka kalpaklı tâ Kılbarak'dan ve vilâyet-i Kozak'dan ve Çîn [ü] Mâçîn Fağfûr ve vilâyet-i Mâhân'dan benî âdem metâ'larıyla gelüp niçe bin çalaşdan ve çadırdan ve kilimden dükkânlar yapup şehir kenârındaki kârgîr binâ dükkânlarda ankâ kefere tüccârları dîbâ ve şîb ü zerbâf ve atlas ve kâmhâ ve hârâ ve dârâyîlerin fürûht edüp yük çözüp yine yük bağlayup kırk gün kırk gece germâ-germ bâzâr-ı Îsevî(?) durup herkes metâ'-ı nevâdirlerin fürûht ederler. Ammâ Eflâk tarafında beş yüz aded dükkân ve Boğdan cânibinde hem-çünân beş yüz dükkân-ı kadîm olup anlarda dahi ke'l-evvel bey' [u] şirâlar olup zer-ender-zer zerdûz metâ'lar anlarda bî-hadd [ü] bî-kıyâs bulunup kırk günün üç gün üç gecesi niçe yüz bin kanâdîl ve çerâğdân ve fânûs ve meş'ale ve şem'-i asel ve şem'-i rîhler ile çârsû-yı bâzârı çerâğân edüp gûnâ-gûn her diyârın sâzende ve mutrıbânları köşe be-köşe erganon ve nâkûs [ve] zümmer ve luturyanî boruları çalup niçe bin fâhişelere de sâzlı ve telli fasıllar çalup cân sohbetleri edüp zevk u safâlar ederler kim bir diyâra mahsûs değildir. Ve hakîr bunları üç gün üç gece temâşâ edüp Eflâk vilâyetinden karşu geçüp…"

kâmil bir hafta panayır kızışıp, on beş gün Alasonya şehri âdem deryası olup, mahşer yeri gibi kalabalık olur. Yapılan alışverişten nice Mısır hazinesi cem olur. Nice kere yüz bin yük çözülüp satılır ve alınır. Selânik yeniçeri ağası ve Tırhala Paşası askerleriyle gelip asayiş ve güvenliği sağlarlar. Panayırdaki dükkânlar binden fazladır. Bunların dışında birçok çadır, çerge ve koliya adlı küçük dükkânlar vardır. Sadece panayır zamanı kullanılan bu dükkânlar valide sultanların evkafıdır. Dükkânlardan elde edilen 10 kese *nukra* (akça) tutarındaki kira gelirlerini vakıf voyvodası tahsil eder. 20 gün süren panayırdan sonra herkes vatanlarına döner.[70]

Tırhala-Maşkolar Panayırı

Maşkolor kasabası Tırhala sancağına tabi olup Yenişehir kazasına bağlıdır. Burada yılda bir kere panayır kurulmaktadır. Tırhala beyi veya kaimimakamı ve Selânik yeniçeri ağası yılda bir kere askerleriyle gelip cümle kara ve deniz tüccarını muhafaza etmektedirler. Çınarlıdere Nehri kenarında bulunan bu kasabada Makbul Gâzi İbrahim Paşa'nın hayratı olan bir vakıf vardır. Bu vakfa ait olan dervâzeli ve kiremit örtülü 2 bin dükkânda ağır bâzergânlar otur-

70 *EÇS*, 8. kitap, s. 85, "Bu diyârlarda panayur yılda bir kerre olan bâzâr cem'iyyetine derler. Bunda dahi eyyâm-ı temmûzda her ni'met firâvân iken iki üç kerre yüz bin âdem Rûm ve Arab u Acem ve Sind ü Laristân [u] Moltan'dan ve'l-hâsıl ekâlîm-i seb'anın ankâ tüccârları cemî'i diyârlardan metâ'-ı zî-kıymetlerin getirüp kâmil bir hafta germâ-germi olup bir hafta dahi mukaddem çârsû-yı bâzâr dekâkîn kurulup kâmil on beş gün bu şehr-i Alasonya âdem deryâsı olup gûyâ meydân-ı Arasât gibi izdihâm-ı azîm olup ol kadar bey' [u] şirâ niçe Mısır hazînesi cem' olup niçe kerre yüz bin yük çözülüp bozulup fürûht olunup yine metâ'-ı gûnâgûnlar alınup niçe yüz bin yük bağlanır. Ammâ bu mahalde Selânik yeniçeri ağası ve Tırhala paşası askerleriyle gelüp cemî'i tüccârları ve şehri muhâfaza ve bâzâr yerin muhâsara ederler. Cümle panayur dükkânları binden mütecâvizdir. Ve niçe bin dahi çadır ve cerge ve koliva nâm müfîd ü muhtasar dükkânlar vardır. Bu dükkânların yılda bir içlerine âdemler girüp gayri zamân mu'attal durup vâlide sultânların evkâflarıdır kim bu dekâkînlerin îrâ[dâ]t [u] mahsûlâtları cümle vâlidelere âyid ü fâyid olup voyvada tahsîl-i mâl edüp on kîse nukra eşk-i pür-hûn ciğerhûn zehr-i mâr hâsıl olup ba'dehu yigirminci gün herkes târumâr olup gürûh gürûh vatanlarına revâne olurlar. Bu cem'iyyet-i kübrânın vasfında lisân kâsırdır."

maktadır.[71] Evliya'ya göre Çınarlıdere Nehri kenarına her yıl Kiraz mevsimi ayında 200-300 bin Arap, Acem, Hint ü Sint, Semerkant, Laristan, Moltan, Macar, İsfeç, Nemse, Leh u Çeh, İsfaç, İşpanya, Ciniviz, Cezayir, Tunus, Tarabulus, Mısır, Şâm, Haleb, Irak'tan "*ve'l-hâsıl ekâlîm-i seb'a-i ırakdan cemî'i memâlik-i mahrûselerin ankâ bâzergânları*" gelip nice kere yüz bin kuruşluk kıymetli mallarını getirip "*bu sahrâ-yı lâlezâr çemenzârda hayme vü hargâhları ve bâr [u] büngâhlarıyla konup*" mallarını satmaya başlarlar. Çevredeki binlerce reaya da yiyecek ve içecek türü mallarını getirip satarlar. Her gece birçok eğlenceler tertip edilir.[72] Tam kırk gün kırk gece panayır devam eder. Binlerce yük indirilir ve bindirilir. Nice Mısır hazinesi mal hâsıl olur. Panayır müddetince kasabada eğlenceler tertip edilir; her tarafta çeng ü çegâne, def ü tambur ve santur ve rebap ve musikarlar çalınır, kahvehane, meyhane ve bozahanelerde saz ü söz rakkaslar ve mutrıplar, mukallit ve meddahlar sanatlarını icra ederler. Pazar kandil, fanus ve meşalelerle gündüz gibi aydınlatılır. Evliya, pek çok yere seyahat etmiş ve birçok panayırlar görmüştür fakat Maşkolar panayırı gibisini görmemiştir.[73]

Alasonya yakınlarındaki Tırnovi şehri de tekstil üretimi ile dikkati çeken yerlerden biridir. Bu şehrin cümle kefereleri bezzaz olup gayet latif bezler dokurlar. Bütün Avrupa ve Frengistan'dan tüccarlar gelip bu bezden götürürler ve kuruş altın öderler. Bundan dolayı Tırnovi halkı ekseriya ankâ bâzergânlardır. Bu şehrin haraç emîni Selânik yeniçeri ağasıdır. Yeniçerilerin Selânik'te dokunan

---

[71] "Vakfın mütevellisi dükkânların kirâlarını, bâc ve bâzârların toplayıp câmilerinin talebe-i mürtezikalarına vazîfe-i mu'ayyenelerin verir.", EÇS, 8. kitap, s. 98.

[72] *EÇS*, 8. kitap, s. 98, "Ve her tarafda çeng ü çegâne ve def ü tanbûr u santûr ve çeng ü rebâb u mûsikârlar çalınup kahvehâne ve meyhâne ve bozahânelerde ve gayri hayme vü bârgâhlarda bir hây hûy sâz u söz ü rakkâsân ve mutrıbân ve kaşmerân ve mukallidân [ve] meddâhânların cümlesiyle her gün her gece Hüseyin Baykara meclisleri olup cemî'i ordu-yı bâzâr niçe kerre yüz bin kanâdîl ve meşâ'il ve fânûs u şem'-i asel şem'-i rîhlar ile çârsû-yı hüsn çerâğân olup şeb-i muzlimleri gûyâ rûz-ı rûşen olup rûzları rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî olup bu tertîb üzre kırk gün kırk gece taraf taraf ve köşe be-köşe zevk [u] şevkler olur."

[73] *EÇS*, 8. kitap, s. 98.

gömlekleri ve sarıklık astarları bu haraçla karşılanmaktadır.[74] Tırnovi yakınlarında bir liman şehir olan Yenişehir de çarşısındaki 880 dükkânı ve şehrin tam ortasındaki kale gibi metin, kâgir kapılı, dört adet demir yapılı bedesteni vardır ve *ankâ bâzergânları ve mahbûb hâcegîzâdeleri* mal satarlar.[75]

Atina da Osmanlı döneminden önemli şehirlerden biridir. Tahrirlerde 4 bin haraç (güzâr) yazılan fakat Evliya'ya göre gerçekte 10 bin civarında gayrimüslim nüfus olan şehirde Müslümanlar sevilmezler, itibarları yoktur. Çünkü "*keferelerî*" *ankâ bâzergânlar* olup, dip Frengistan'da ortakları vardır[76]. Atina şehrine 2 saat mesafedeki Ejder limanında ise mellâhân-ı tüccâr-ı ummân ve bahr-i Okyanûs ve bahr-i Malağyan gemicileri faaliyet gösterir. Ejder limanı denmesinin sebebi limanda denize bakan, ön ayakları üzerinde dikilmiş büyük bir arslan heykelidir.[77]

Yanya Panayırı

Rumeli'de panayır kurulan yerlerden biri de Yanya'dır. Maşkolar panayırı kadar büyük olmasa da yine her taraftan tüccarlar gelip mallarını satar. Gazi Ali Paşa çevresi üç bin adım olan bir panayır yeri yaptırmıştır. Panayır yerinde iki büyük cadde ve yirmi sokaktan oluşmaktadır. 366 adet kiremit örtülü dükkân ve nice tahtani ve fevkani bâzergân odaları bulunan panayır yerinde her sene Rum, Acem ve Arap'tan nice bin âdem gelip on gün on gece ticaret yapılır.[78]

---

74 *EÇS,* 8. kitap, s. 86*,* "Zîrâ bu şehrin cümle küffâreleri bezzâz olup gâyet latîf bezler dokurlar. Ve cemî'i kâfiristân ve Frengistândan ankâ bâzergânlar gelüp bez götürüp guruş altun getirirler. Anıniçün bu şehrin kefereleri de gâyet ankâlardır."

75 *EÇS*, 8. kitap, s. 88.

76 *EÇS*, 8. kitap, s. 117-118*,* "Ve cümle küffârı hîn-i tahrîrde dörd bin harâc tahrîr olmuş ammâ on bin küffârdan mütecâviz kefere-i fecereler vardır. Gûyâ hemân Malta şehridir. Müselmânları aslâ sevilmeyüp müslimînlerin bu şehir[d]e vak' u vakâr i'tibârları yokdur, zîrâ kefereleri gâyet ankâ bâzergânlardır. Tâ dip Frengistân'da ortakları vardır."

77 *EÇS*, 8. kitap, s. 119-120.

78 *EÇS*, 8. kitap, s. 291, "Bu şehrin kıblesi tarafında Çingane mahallesinde bir fezâ-yı azîmde kal'a-misâl çâr-kûşe bir hân-ı azîm binâ olunmuşdur kim güz eyyâmları mevsiminde bunda yılda bir kerre bâzâr-ı azîm durmak içün Narda şehri yolu üzre merhûm u mağfûrun leh Gâzî Alî Paşa bir

Elbasan Panayırı

Elbasan da Rumeli'de panayır kurulan yerlerden biridir. Burada da tüccarlar yılda bir kere gelip, on gün on gece mallarını satarlar.[79]

Ohri Panayırı

Birçok Rumeli şehri gibi Ohri'de de panayır kurulmaktadır. Maşkolor kadar büyük olmasa da yine de 50 bin insan bu panayırda toplanmaktadır. Şehir dışında 300 adet panayır dükkânı olduğu gibi pazar yerinde ayrıca birçok dükkân inşa edip kâr u kisb ederler.[80]

Mizistre Panayırı

Evliya Çelebi, ağustos ayında Mizistre Kalesi yanında kurulan büyük panayıra rast gelmiştir. Mizistre panayırı, Dolyan, Ösek ve

---

bâzâr yeri binâ edüp dâ'iren-mâdâr cirmi kâmil üç bin adımdır. Ve cümle çâr-kûşesinde çâr kapusu vardır. Ve cümle dö[r]d aded ulu sokakları vardır. Ve cümle yigirmi aded ensiz sokakları vardır. Ve cümle üç yüz altmış altı aded dükkânları var. Cümlesi kiremit örtülü dekâkînlerdir. Ve niçe tahtânî ve fevkânî müte'addid bâzergân hücreleri vardır. Her sene niçe bin âdemler Rûm ve Arab u Acem'den metâ'larıyla gelüp on gün on gece niçe bin aded hazîne pârelenüp tâzelenüp bâzâr-ı azîm-i germâ-germ durup metâ' alınu[p] metâ'-ı gûnâ-gûnlar fürûht edüp niçe bin hayme ve hargâhlarda şeb [ü] rûz ayş u ışret ve zevk [u] safâlar olup gûyâ Maşkolor ve Dolyan [Doyran] ve Alasonya ve Ösek bâzârları olur."

79 *EÇS*, 8. kitap, s. 323, "Ve bu mesîregâha şehirden ve etrâf [u] eknâf kurâ ve kasabâtlarından niçe bin a'yân-ı kibârlar hayme vü hargâhlarıyla gelüp niçe bin aded külbe-i ahzânlar binâ olunup yılda bir kerre bir cem'iyyet-i kübrâ bir âdem deryâsı bâzârı olur kim bunun dahi vasfında diller lâldir, gûyâ hemân Dolyan ve Maşkolor ve Alasonya ve Mizistre panayurları gibi bâzâr-ı azîm durup ol kadar bey' u şirâ olur kim on gün on gecede beş Mısır hazînesi mâl cem' olup niçe hazîne mâl itlâf olup ahâlî-i Elbasan bundan zevk u safâlar edüp felekden sehelce kâm alup geceleri Kadr, rûzları rûz-ı ıyd-ı adhâ olup sohbet-i hâssu'l-hâss olur."

80 *EÇS*, 8. kitap, s. 326, "Ve bu şehir içre yılda bir kerre panayur-ı azîm ya'nî bâzâr durup kırk elli bin âdem cem' olup on gün on gece bir hây hûy bâzâr-ı cem'iyyet-i kübrâ olur kim vasfında lisân kâsırdır. Şehir hâricinde cümle üç yüz aded panayır dükkânları vardır. Ve niçe bin dükkân dahi bâzâr mahallinde çalaş malaş palaşdan dükkânlar binâ edüp kâr [u] kisb edüp giderler."

Maşkolor panayırları kadar büyük olmasa da yine de 70-80 bin insan toplanıp on gün pazar kurulur ve her türlü mal alınır, satılır. Evliya Mizistre panayırla ilgili sözü uzatmak istememiştir. Sadece 10 günde 40 bin kantar çeşitli ipek satılmıştır. Panayırın büyüklüğünü buradan kıyaslayın, diyor.[81]

Aydos Panayırı

Rumeli'de panayır kurulan yerlerden biri de Aydos'tur. Ilıcası meşhur olan Aydos'ta Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle her sene temmuz ayında panayır kurulması emrolunmuştur. Aydos ılıcasında her yıl bir bâzâr-ı azîm kurulur. Beş Mısır hazinesi mal sarf olup, yük çözülüp, yük bağlanıp alışverişler yapılır, ayş ü işretler olur. Panayıra gelenler ılıcanın şifalı sularından da istifade ederler. Aydos subaşısı 40 gün 40 gece panayırın muhafazasından sorumludur.[82]

Burgaz Panayırı

Evliya Çelebi'nin biraz muhtasar olara bahsettiği panayırlardan biri Burgaz panayırıdır. Öyle anlaşılıyor ki Evliya bu panayırı görmemiş, sadece duymuştur. Evliya'nın kaydettiğine göre Burgaz'ın 300 adet *çarşu-yı bâzârdır* ancak bedesteni yoktur. Gülnar mevsiminde panayır pazarı kurulur. Rum, Arap ve Acem'de Burgaz'ın sığır pazarı meşhurdur. 40 gün 40 gece süren panayırda alış-

[81] *EÇS*, 8. kitap, s. 369, "Bu şehir mukaddemâ mevsûfdur, ammâ şimdi avustos eyyâmında bir panayır-ı azîmine râst gelüp temâşâ etdik. Yetmiş seksen bin benî âdem cem' olup bir hengâme çârsû-yı bâzârdır kim eğer evsâfın tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olur. Ancak şundan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim on günde kırk bin kantâr harîr-i gûnâ-gûn bey' [u] şirâ olunur. Sâ'ir eşyâların bey' [u] şirâları buna göre kıyâs olup on gün on gece âdem deryâsı cem'iyyet-i kübrâsı olur."

[82] *EÇS*, 5. kitap, s. 49, "…her sene mâh-ı temmûzda bu ılıcaya niçe kerre yüz bin âdem gelüp panayır olup bir bâzâr-ı azîm olur kim beş Mısır hazînesi mâl sarf olup yük çözülüp ve yük bağlanup bey' [ü] şirâ olup ayş [u] işretler olur ve niçe bin âdem bîmâr iken bu ılıca ile kendüye tîmâr edüp ten-dürüst vatanına gider. Hâlâ kanûn-ı Süleymân Hân'dır kim her sene Aydos subaşısı kırk gün kırk gece bunda panayır edüp muhâfaza eder kim azîm temâşâgâhdır."

veriş yapılır, yük bozulup, düzülüp, eğlenceler olur, ayş ü işret yapılır.[83]

Doylan Panayırı

Rumeli'de kurulan büyük panayırlardan biri de Doylan panayırıdır. Evliya bunu Dolyan şeklinde yazıyor. Usturumca kazası hududunda bir mesiregâh, ağaçlı, kuşları bol, mahsuldar ve düz bir yerde, kale gibi dört tarafı kapılı büyük bir han gibi altlı üstlü birçok kâgir binalı odaları ve birbirini kesen caddelerinin sağ solunda, binden fazla üstleri baştanbaşa kiremit örtülü dükkânlar bulunan, mamur ve abadan bir panayır yeri olan Doylan, vakıftır.[84] Evliya kimin vakfı olduğunu belirtmiyor.

Yılda bir kere kiraz mevsiminde Doylan'a Rum, Arap, Acem, Hint, Sint, Semerkant, Belh, Buhara, Mısır, Şam, Irak'tan ve bütün Dip Frengistan'dan velhasıl yedi iklimden yüz bin insan toplanır. Kara ve deniz yoluyla gelen tüccarların hepsi mallarını bu panayıra getirirler. Panayır yerindeki çarşı ve pazardan başka taşra vadilerde nice bin çadır, hargâh ve bargâh ve basit kulübeler yapılıp, Büyük İskender ve Keyhüsrev-i Dârâ ordusu gibi tüccar ordusu kurulur. Nice yüz bin yük mallar içerisinde kuş sütü, âdem sütü, avret sütü

83 *EÇS*, 3. kitap, s. 173, "Ve cümle üç yüz aded çârsû-yı bâzârdır ammâ bezzazistânı yokdur. Lâkin her zî-kıymet bî-minnet bulunur. Ve bu şehirde mevsim-i gülnârda panayır bâzârı durur. Rûm u Arab u Acem'de Burgaz'ın sığır bâzârı meşhûrdur kim kırk gün kırk gice germ-â-germ bâzâr-ı muhabbet olup eyle bey' [u] şirâ olur kim yük bozulup düzülüp sürûr [u] şâdumân, ayş [u] işret olur."

84 *EÇS*, 8. kitap, s. 333, "(---) sancağında Usturumça kazâsı hudûdunda bir mesîregâh dırahtistân-ı çerâgâh fezâ-yı lâlezârda ve bir düz vâsi' mahsûldar murgzâr zemînde kal'a-misâl dörd tarafı porta kapulu hân-ı azîm gibi tahtânî ve fevkânî müte'addid kârgîr binâlı odaları va sadranç nakşı tarh olmuş tarîk-i âmlarının yemîn ü yesârlarında cümle binden mütecâviz dükkânlı serâpâ kiremitli ma'mûr [u] âbâdân bir panayır yeridir kim (---) binâsı olup (---) vakıfdır."

ve arslan sütü dahi bulunur.[85] Evliya'nın kuş sütü dediği deve kuşu yumurtası, adem sütünden kastı avret sütü, arslan sütü ise şaraptır.

Panayır günleri civardaki bütün köyler, kasabalar ve şehirlerdeki yiyecek şeyler satan esnaftan meşrubatçılar, ekmekçiler, aşçılar, debbağlar gelip çadırları ile nice bin dükkânlar kurarlar pazardaki izdihamdan insanlar omuz omuzu sökmez olup kırk gün kırk gece muhabbet pazarı kızışır ve her türlü mal ve eşya satılır.[86] Evliya, "*Hattâ avretler bile gizli metâ'ların âşikâre satarlar.*", diyor.

Dolyan panayırında nice bin âdem mâl-ı Karun'a malik olup ve nice bin âdemler ayş u işret sefahatiyle bir akçeye ve bir cübbeye ve habbeye muhtaç olurlar.

Koyun pazarı başka yerde kurulup nice kere yüz bin adet koyun ve keçi satılır. At meydanı pazarında nice bin at ve katır müşteri bulur. Ancak Rumeli'de deve olmadığından deve pazarı yoktur. Fakat sığır ve camus pazarı vardır.

Ayrıca âdemoğlu pazarı olup nice bin pençe-i afitap mehtap mahbup ve mahbube kızlar ve oğlanlar satılır. Siyah kölelerin paza-

---

[85] *EÇS*, 8. kitap, s. 334, "Yılda bir kerre kiras mevsiminde bu fezâya yüz bin benî âdem Rûm ve Arab u Acem ve Hind ü Sind ve Semerkand ve Belh [u] Buhârâ ve Mısır u Şâm ve Irâk'dan ve cemî'i Dib Frengistân'dan ve'l-hâsıl ekâlîm-i seb'adan cemî'i tüccârân-ı berr [ü] bihârânların hamusu metâ'-ı firâvânlarıyla bu panayıra cem' olup çârsû-yı bâzâra getirenlerden mâ'adâ taşra vâdîlerde niçe bin hayme ve hargâh ve bârgâh ve külbe-i ahzânlar çalas ve malaş palaşdan kurulup bir ordu-yı bâzâr tüccârı kurulur kim gûyâ İskender-i Kübrâ yâhûd Keyhusrev-i Dârâ ordusu olup bu vâdî âdem deryâsıyla pür olup niçe kerre yüz bin yük metâ'lar elbette meydâna çıkup fürûht olup ve niçe yüz bin yük metâ'lar alınup kuş südü ve âdem südü ve arslan südü dahi bulunur. Kuş südü yumurtadır, âdem südü avret südüdür, arslan südü şarâb-ı bî-hicâbdır."

[86] *EÇS*, 8. kitap, s. 334, "Ve ol bâzâr günleri cemî'i kurâ ve kasabât u şehirlerden cemî'i esnâf-ı me'kûlât [u] meşrûbâtçılar ve habbâzîn ve tabbâhîn [ve] debbâğînler gelüp haymeleriyle niçe bin dükkânlar (...) gûyâ cemapur askeri ordusu olup izdihâm-ı benî âdemden omuz omuzu sökmez olup kırk gün kırk gece germâ-germ bâzâr-ı mahabbet durup her eşyâ-yı metâ'dan fürûht olunur."

rı başka yerde kurulur. Kırk elli bin adam gelip "*kara Arablar*" alırlar, "*zîrâ bu diyârda karalar ve karılar gâyet makbûl kölelerdir.*"[87]

Her bir esnaf grubunun ayrı çarşısı vardır. Yüz binlerce kuruşa sahip ağır bâzergânlar kale gibi dükkânlarda ve kiremitli kâgir binalı evlerde oturup mallarını satarlar. Evliya Çelebi, ticareti yapılan mallar arasında *dîbâ, şîb, zerbâf, dârâyî, kemhâ-i atlas, kadife, sereng* gibi kumaşları; *la'l, yakut, zümrüd, elmas, seylan, zeberced, fîrûze, inci, akîk-i Yemenî, aynü'l hırr* ve *aynü'l-hir, balık gözü* gibi kıymetli taşları sayar. Dükkânlar çinilerle süslenmiştir. Nadir bulunan mallar büyük meblağlara satılır. Panayır yeri emniyetli ve mahfuz olduğundan herkes en kıymetli mallarını sergilemekten çekinmez. Ağır bâzergânlardan başkası taşradaki panayır çarşılarında mallarını satarlar.[88]

---

[87] *EÇS*, 8. kitap, s. 334, "Hattâ avretler bile gizli metâ'ların âşikâre satarlar. Niçe bin âdem mâl-ı Kârûn'a mâlik olup ve niçe bin âdemler ayş [u] ışret sefâhatiyle bir akçeye ve bir cübbeye ve habbeye muhtâc olurlar. Hattâ bu cem'iyyet-i kübrâda koyun bâzâ[r]ı başka olup niçe kerre yüz bin aded gûsfend ve keçi fürûht olunur. Ve At meydânı bâzârında niçe bin at ve katırlar fürûht olunur. Ancak Rûmeli'nde deve olmamak ile şütür bâzârı yokdur. Ve sığır ve câmûs bâzâ[r]ı vardır. Ve İbn-i âdem bâzârı olup niçe bin pençe-i âfitâb mehtâb mahbûb ve mahbûbe kızlar ve oğlanlar bey' u şirâ olunur. Ve Kara Zengî Arablar bâzârı başka durup hemân kırk elli bin âdemler gelüp kara Arablar alırlar, zîrâ bu diyâr karalar ve karılar gâyet makbûl kölelerdir."

[88] *EÇS*, 8. kitap, s. 334, "Ve cemî'i esnâfânların birer mahalde sâkin oldukları çârsûları vardır. Ve niçe yüz bin guruşa mâlik ağır bâzergânlar mezkûr kal'a-misâl olan yerdeki dükkânlarda ve müte'addid kiremitli kârgîr binâlı evlerde sâkin olup cümle dîbâ şîb ve zerbâf ve dârâyî ve kemhâ-yı atlâs ve katîfe ve sereng ve la'l yâkût ve zümürrüd ve elmâs ve seylân ve zeberced ve fîrûze ve incü ve akîk-i Yemenî ve aynü'l-hırr ve aynü'l-hir ve aynü's-semek ve niçe bin gûne cevâhir-i kâmyâb makûlelerin bu meydân-ı mahabbete koyup her dükkânçenin rûyı bezekistân-ı arûsek nakş-ı nigârhâne-i Çîn-misâl olup her metâ'-ı nâdirât girân-bahâlara fürûht olunur, zîrâ bu kal'a gibi hân bâzârı mahfûz yer olmak ile her ki[me]sne metâ'-ı zî-kıymetin rûy-ı dükkâna çıkarır. [376a] Ammâ bu ağır bâzergânlardan mâ'adâsı taşra panayır çârsûsundaki dükkânlarda ve çadırlarında bey' u şirâ ederler."

Bu büyük sahrada binlerce dükkân, çadır, hargâh yapılıp, 20-30 bin kulübe, kilimden ve ihramlardan köşe köşe gölgelikler sıra sıra konulup çimen sahrası çadırlar ile lale bahçesine döner. Keykavus mutfağından başka belki bin yerde koyun ve kuzular bütün bütün kebaplar çevrilmededir. Binden fazla kahvehane, bozahane ve meyhane vardır. Fakat haddinden fazla sarhoş olup kavga çıkaranlar Serez kadısı ve yeniçeri kolluğu çorbacısı, emin voyvodası ve vakıf mütevellisi tarafından cezalandırılır.[89]

Yeryüzünde ne kadar oyuncular (lu'bedebâz), çeşitli hüner gösterenler ve düzenbaz (bâzbâzânlar) var ise burada toplanır. Meydanlarda ve çadırlarda *hokkabâz, surâhîbâz, cânbâz, kumârbâz, sûretbâz, kâsebâz, gürzbâz, kûzebâz, zorbâz, resenbâz, şu'lebâz, kuklabâz, şebbâz, hayâlbâz, hîlebâz, perendebâz, sinibâz, kadehbâz, şîşebâz, âteşbâz, tâsbâz, taşbâz, çemberbâz, şemşîrbâz, ayubâz, maymûnbâz, keçibâz, hımârbâz, matrakbâz, kemendbâz, yılanbâz, kumârbâz, kuşbâz, kayışbâz, kâğıdbâz, âyînebâz, çanakbâz, kellebâz gibi dünyanın erbab-ı maarif bâzbâzânları ve bütün ilm-i simyaya mâlik veled-i zinâları* bir araya gelmiştir. Ayrıca her diyarın hanendeleri ve sazendeleri, gazelhânları, rakkasları, komedi ustaları (mudhikan), meddahları, en yiğit pehlivanları, zamanın mahbup dilberleri, sadık âşıkları, şarkı söyleyen kadınları dahi güzellik pazarında mevcut olup öyle bir büyük cemiyet olmuştur ki, böyle bir kalabalık ancak Mısır'daki Nil kesiminde

---

[89] *EÇS,* 8. Kitap, s. 335, "Bu sahrâ-yı Tîh içre niçe bin dükkânlar ve niçe bin hayme vü hargâhlar yapılup yigirmi otuz bin koliva ve çadırlar ve kilimden ve ihrâmlardan köşe köşe sâyebânlar sıra sıra koyulup bu sahrâ-yı çemenistân hayemâtlar ile lâlezâr-misâl olup bey' [u] şirâlar ederler. Ve matbah-ı Keykâvuslarından mâ'adâ belki bin yerde koyun ve kuzular bütün bütün kebâblar çevirilmededir. Ve binden mütecâviz kahvehâne ve bozahâne ve meyhâneler vardır ammâ kim kâdirdir kim haddinden ziyâde bed-mestlik edüp gavgâ ve cidâl ede, hemân Serez şehri mollası ve yeniçeri kolluğu çorbacısı emîn voyvadası ve mütevellîsi cümle bunda âmâde olup gavgâ edenlerin hakkından gelüp ta'zîr ü tecrîm ederler gâyet emân yerdir."

ve Mısır yakınında Şeyh Seyyid Ahmed Bedevi ve Şeyh İbrahim Dessûkî mevlitlerinde olur.[90]

Evliya Çelebi'nin fazla açıklama yapmadığı, sadece isim olarak zikrettiği panayırlar da vardır. Bunlar arasında *Dabra* sayılabilir.[91] Hatta Ergiri kazasına bağlı bir köy olan *Eksiri Vatoz* köyünde bile yılda bir kere panayır kurulmaktadır.[92] Ohri kazasına bağlı *Üştürka* kasabası da panayır kurulan yerlerdendir.[93] Sirem sancağında

---

[90] *EÇS,* 8. Kitap, s. 335, "Ve cemî'i rûy-i arzda ne kadar lu'bedebâz ve bâzbâzânlar var ise meydânlar ve hayemâtlarda hokkabâz ve surâhîbâz ve cânbâz ve kumârbâz ve sûretbâz ve kâsebâz ve gürzbâz ve kûzebâz ve zorbâz ve resenbâz ve şu'lebâz ve kuklabâz ve şebbâz ve hayâlbâz ve hîlebâz ve perendebâz ve sinibâz ve kadehbâz ve şîşebâz ve âteşbâz ve tâsbâz ve kadehbâz ve taşbâz ve çemberbâz ve şemşîrbâz ve ayubâz ve maymûnbâz ve keçibâz ve hımârbâz ve matrakbâz ve kemendbâz ve yılanbâz ve kumârbâz ve kuşbâz ve kayışbâz ve kâğıdbâz ve âyînebâz ve çanakbâz ve kellebâz ve'l-hâsıl cemî'i dünyânın erbâb-ı ma'ârif bâzbâzânları ve cemî'i ilm-i sîmyâya mâlik veled-i zinâları bu cem'iyyet-i kübrâda bulunup cemî'i hayemâtlarda ve çârsû-yı bâzârlarda her diyârın hânendegân sâzendegân rakkâs-ı mutrıbân kaşmerân mudhikân meddâhân gazelhânları ve pehlivân-ı kûştegîrân kemândârân dilîrân dilberân-ı mahbûb-ı zemânları ve âşıkân-ı sâdıkân gûyendegân bintân-ı zenânları bile cümle bu bâzâr-ı hüsnde mevcûd olup bir cem'iyyet-i kübrâ olur kim bunu görmeyen ve Mısır'da Nîl kesimin görmeyen ve Mısır kurbunda Şeyh Seyyid Ahmedü'l-Bed[ev]î ve eş-Şeyh İbrâhîm Dessûkî mevlûdların görmeyen bu cihânda ifnâ-yı vücûd edüp çok şey gördüm demesin. Bu cem'iyyet-i âlînin geceleri Kadr ve rûzları rûz-ı fîrûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhîdir."

[91] *EÇS*, 8. Kitap, s. 340, "…Gerçi Alasonya şehrinde ve Dabra panayırında ve Dolyan panayırında ve Mitroviçse'de ve Ösek panayırında ve Arat'da ve Varat panayırında…"

[92] *EÇS,* 8. Kitap, s. 301, "Karye-i Eksiri Valtoz: Elli aded hânedânları ve bir büyük çiftliği ve yılda bir kerre durur azîm panayır cem'iyyeti olur, yerinde bir azîm hânı ve elli kadar panayır dükkânları var. Mâ'adâ panayır cem'iyyeti zamânı bin aded çalaş malaş çalaşdan külbe-i ahzân-misâl dükkânlar binâ olunup niçe kerre yüz bin hayme ve hargâhlar kurulup azîm cem'iyyet-i kübrâ yeri vâsi' çemenzâr sahrâ-yı lâlezârdır."

[93] *EÇS,* 8. Kitap, s. 324, "Ve bu şehir içre yılda bir kerre panayur-ı azîm ya'nî bâzâr durup kırk elli bin âdem cem' olup on gün on gece bir hây hûy bâzâr-ı cem'iyyet-i kübrâ olur kim vasfında lisân kâsırdır. Şehir hâricinde cümle üç yüz aded panayır dükkânları vardır. Ve niçe bin dükkân

Mitroviçse'de yılda iki defa kurulan panayır da nispeten küçük çaplı panayırlardan biridir.[94] Silivri ve Burgaz da panayır kurulan yerler arasındadır.[95] Evliya Çelebi, Belgrat'tan güneye doğru giderken uğradığı bin haneli bir Bulgar köyü olan *Banya*'dan bahsederken burada kefere kralları asrında ılıca üstünde panayırlar kurulduğunu kaydetmektedir. Teferruat vermemekle beraber her yıl kiraz mevsiminde 40-50 bin kefere toplanıp büyük panayır olduğunu belirtmektedir.[96]

Toparlayacak olursak 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı dış ticareti Avrupa'ya karşı ciddi bir açık vermemiştir. Batı ile ticareti yürüten genellikle Venedik, Cenova, Floransa gibi Akdeniz devletleri idi. Bu devletler Avrupa'dan kumaş başta olmak üzere genellikle mamul maddeler getiriyor karşılığında çeşitli ham maddeler ve baharat alıyorlardı. Mübadele kısmen takasla yapılıyordu. Batılı tüccarlar sattıklarından genellikle daha fazlasını satın aldıkları için biraz da nakit para bırakıyorlardı.[97] Mesela 1686-1687'de Batılı

---

dahi bâzâr mahallinde çalaş malaş palaşdan dükkânlar binâ edüp kâr [u] kisb edüp giderler."

[94] *EÇS,* 6. Kitap, s.103, "Ve cümle üç yüz aded panayırcı dükkânları şehrin kıblesi tarafında nehr-i Sava kenârında çalaş ve malaş ve palaşdan dükkânlardır, ammâ yılda bir kerre kırk gün kırk gece işler külbe-i ahzândan dekâkîn-i müfîd ü muhtasarlardır. Kiraz mevsiminde bu şehre kırk elli bin âdem cem' olup hayme vü hargâhlarıyla meks edüp bir bey' [u] şirâ ve bir hây hûy ile zevk u safâlar ederler. Bir kerre dahi bu şehirde güz eyyâmında yine germâ-germ panayır durup cemî'i serhadlerden cemapur askeri gibi ecnâs-ı mahlûkât haşerâtlar cem' olup bey' men-yezîd eder."

[95] *EÇS,* 6. Kitap, s. 109, "Memâlik-i mahrûse-i Âl-i Osmânda böyle niçe yerde panayır bâzârları olur. Evvelâ Silivri bâzârı ve Burgaz bâzârı ve Maşkolur bâzârı ve Alasonya bâzârı ve Dabre bâzârı ve Dolyan bâzârı ve Arat bâzârı ve niçe yüz aded panayır bâzârları manzûrumuz olmuşdur."

[96] *EÇS,* 6. Kitap, s. 56, "Evsâf-ı germâb-ı karye-i Banya: Tâ kefere kralları asrında bu ılıca suyu üzre ibret-nümâ kubâb-ı âlîler ve havz-ı azîmler ve müte'addid sofa ve halvet ve câmekânlar inşâ edüp yılda bir kerre kiraz mevsiminde kırk elli bin kefere cem' olup panayırlar kurulup bey' [ü] şirâlar olur, teferrücgâh-ı azîm zevk u safâ yeridir."

[97] Genç, *aynı eser*, s. 208.

tüccarlar Levant'a (Doğu Akdeniz) 3.735.000 kuruşluk mal getirmişler, buna karşılık 4.735.000 kuruşluk mal almışlardır.[98]

Osmanlı ekonomisi 17. yüzyılda canlılığını sürdürmüştür. İstanbul, Bursa, Edirne, Halep, Tokat, Selânik gibi şehirlerde endüstri imalatında mühim ilerlemeler kaydedilmiştir. Tokat ve Halep'teki pamuklu dokuma sanayi, Girit ve Sakız'daki sabun sanayi, İstanbul, Bursa ve Edirne'deki ipek sanayiinin ürünleri sadece iç tüketimi karşılamakla kalmıyor Avrupa, Rusya ve Baltık ülkelerine ihraç ediliyordu. Ankara ve çevresinde dokunan sof kumaşları eskiden beri Baltık ülkelerine ihraç ediliyordu. Baharat ise Osmanlılar için en önemli ihraç maddesi olmaya devam ediyordu.

Sonuç olarak Osmanlılar, Avrupa ile Doğu arasındaki Avrupa lehine gittikçe gelişen kıtalar arası trendi değiştirmek için insanüstü gayretleri ile olağanüstü bir başarı gösterdiler. Ama bu trendi değiştirmeyi başaramadılar. Topyekûn Avrupa kıtası ile olan mücadeleyi uzun vadede kaybettiler. Kıtanın nüfus, teknoloji, iletişim kaynaklarının büyüklüğü, verimliliği ve hepsinden önemlisi verimlilikteki sürekli artışı ile başa çıkamadılar. Bunun en büyük sebebi Batı'da meydana gelen endüstri devrimi ile 1770'lerden itibaren Rusya ve Avrupa'nın askerî yönden meydan okumasıdır.

Avrupa'daki değişme ve gelişmelerin hızı Osmanlıları doğrudan etkilemiştir. Önceleri nispeten yavaş seyreden değişim 18. yüzyılın sonlarında hızlanarak sanayi inkılabı ile tamamlanmıştır. Afrika ve Asya'nın büyük kısmı sömürge hâline getirilmiştir. Ancak Osmanlılar hiçbir zaman bir Afrika ülkesi gibi klasik bir sömürge ülkesi olmamıştır.[99]

[98] İnalcık, *Doğu Batı, Makaleler* I, s. 163.
[99] Genç, aynı eser, s. 210.

Kaynakça

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991,279-306.

Bulut, Mehmet, "XVII. Yüzyılda Merkantilistler ve Osmanlılar", *Ekonomik Yaklaşım, Gazi Üniversitesi,* Ankara 2000, c. 11, sayı 39, s. 23-35.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul, 2006.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 10. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2001.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2007.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 4. kitap, (Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul, 2001.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 5. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2001.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 6. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2002.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 7. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2003.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 8. kitap, (Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri), İstanbul 2003.

Faroqhi, Suraiya, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası", *Osmanlı. İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 2, 1600-1914, İstanbul 2004, s. 601-654.

Fleet, Kate, "Osmanlı Topraklarında Latin Ticareti (XIV-XV. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, 81-85.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

İnalcık, Halil, "Dubrovnik ve Balkanlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nun. Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, İstanbul, 2000, 322.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Dünya Ticaretinde Daralma", *Doğu Batı, Makaleler* I, Ankara 2008, s. 170-175.

İnalcık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, XV/60, (Ekim 1951), s. 629-690.

İnalcık, Halil, "Ticaret", *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I,* İstanbul 2009, s. 301-315.

Özbaran, Salih, "Baharat Ticaretinin Yeniden canlanması", *Yemenden Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2013, s.172-180.

Özgüven, Burcu, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul 2011.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, 11, Ankara 1979.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul 1993.

Sahillioğlu, Halil, "XV. Yüzyıl sonunda Hindistan'da Osmanlı Tâcirleri", *Osmanlı, 3, Ankara 1999, s.77-80.*

Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 125-135.

Turan, Şerafettin, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten,* XXXII/126, Ankara 1968, 247-283.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2013

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2012.

EVLİYA ÇELEBİ TUNA KIYISINDA: 17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RUSÇUK, YERGÖĞÜ VE NİĞBOLU

Evliya Çelebi by the Danube River: Ruse, Giurgiu and Nikopol in the Second Half of the 17th Century

Füsun Gülsüm GENÇ*

Özet

Evliya Çelebi 1651'de Melek Ahmed Paşa'nın Özi beylerbeyliğine (Silistre) tayini dolayısıyla çıktığı yolculuğu esnasında Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu'yu ziyaret etmiştir. Bu süreçte Tuna Nehri kıyısında bulunan bu yerlerdeki kaleler başta olmak üzere, şehirlerin özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu bildiride, Evliya Çelebi'nin Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu izlenimleri değerlendirildikten sonra bunlar arasında 40 gün kaldığı Rusçuk üzerine odaklanılarak, Rusçuk pazarında satılan temel tüketim maddeleri, fiyatlar ve Rusçuk'ta teşekkül etmiş olan esnaf kolları ile bunların şehirdeki sosyo-ekonomik konumları üzerine Evliya Çelebi'nin anlatıları ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır. Konu ile ilgili olarak Seyahatname ile Rusçuk kadı sicillerinden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Rusçuk, Yergöğü, Niğbolu.

Abstract

Evliya Çelebi had visited the cities of Ruse, Giurgiu and Nikopol in 1651 on the way to province of Ochakiv (Silistre) consequently of the appointment of Melek Ahmed Pasha. Throughout the voyage, Evliya Çelebi informed the characteristics of primarily fortresses and cities along Danube River. In this proceeding, focusing on Ruse among others, where Evliya stayed for 40 days, there will be done a

* (Öğretmen); Balıkesir Sırrı Yırcalı Anadolu Lisesi, Balıkesir-Türkiye; e-mail: f_genc_@hotmail.com

comparative evaluation between the basic consumer goods sold in Ruse market, the prices, the formation of artisan groups in Ruse and their socio-economic status and the narratives of Evliya Çelebi behind the assessment of Evliya’s impression on Ruse, Giurgiu and Nikepol. Travel books and the qadi records will be used which is relevant to the topic.

Key Words: Evliya Çelebi, Ruse, Giurgiu, Nikopol, guild.

1. Giriş

Evliya Çelebi’nin yazdığı 10 ciltlik seyahatnamesi 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Eserde sadece tarih değil edebiyat, folklor, dil, coğrafya, kültür vb. alanlar ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Evliya Çelebi, uzak diyarlara ilk seyahatini Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali tayin edilmesiyle yapmıştır. Sonrasında Defterzâde Mehmed Paşa ve Murtaza Paşa ile birlikte seyahat etmiş ve Anadolu'nun çeşitli şehirleri ile Şam, Suriye ve Filistin civarını görmüştür. Akrabalık bağları bulunan sadrazam Melek Ahmed Paşa[100] azledilip Özi beylerbeyliğine tayin edilince Evliya Çelebi de Paşa ile birlikte gitmiştir.[101]

Melek Ahmed Paşa'nın 1651'de Özi beylerbeyliğine tayini dolayısıyla Silistre'ye giderlerken yol boyunca Prevadi, Şumnu, Hezargırad, Rusçuk, Yergöğü, Ziştovi ve Niğbolu şehirlerine uğramışlardır. İşte bu çalışmada Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde söz ettiği Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu üzerinde durulacaktır.

[100] Melek Ahmed Paşa, İstanbul'da doğmuştur ve IV. Murad döneminde Has Oda'da musâhib, rikâbdar ve çuhadar ağalık görevlerinde bulunmuştur. 1638 Bağdat seferine katılmış ve Bağdat'ın fethiyle Diyarbekir beylerbeyi olmuştur. 1640'da Halep mutasarrıfı, Şam ve Erzurum valiliklerinde bulundu. 1644'de Kubbe veziri olmuş ve IV. Murad'ın kızı Kaya Sultanla evlendirilmiştir. 1650'de vezîriâzam oldu. 1651'de mührü iade etti ve Özi beylerbeyliğine tayin edildi. 1652'de Rumeli beylerbeyi oldu ve sonrasında İstanbul'a gelerek ikinci vezir oldu. 1654'de Sadaret kethüdası ve sonrasında Van beylerbeyliğine tayin edildi. Sonrasında Özi, Bosna ve Rumeli beylerbeyliği yaptı. 1662'de vebadan ölmüştür. Ayrıntılar için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 42-44.

[101] Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 530.

2. Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu

Melek Ahmed Paşa’nın tayini dolayısıyla yaptığı bu seyahatte Evliya Çelebi, 1651 yılında Rusçuk/Urusçuk'a[102] gelmeden önce Rusçuk'a bağlı bir köy olan Kadıköyü'nden geçmiştir. Bu köy hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Rusçuk kalesinin tarihini anlatmakta ve kalenin Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirildiğini, Ankara Savaşı sonrasında ise Çelebi Mehmed tarafından ikinci kez fethedildiğini belirtmektedir. Evliya Çelebi, Rusçuk kalesini "*Tuna kenarında bir alçak kayalı burun üzere şekl-i murabba' seng-bina bir küçük kal'a*" olarak tanımlamaktadır. Kalenin etrafının 2900 adım olduğunu ve içinde dizdar, imam, müezzin ile ibadethane, cebehane, ambar vb. binalar bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca kalenin oldukça müstahkem olduğundan ve hemen karşı yakasında bulunan Yergöğü kalesine bakan balyemez ve şayka topları ile usta topçulardan bahsetmektedir.[103] Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa ile birlikte gelip 40 gün kaldığı ve isminden Urusçuk olarak bahsettiği Rusçuk kasabası ile ilgili ilginçtir ki fazla ayrıntıya girmemiştir. Fakat bu süre zarfında şehirde bulunmaktan oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır. Burada ikamet esnasında Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın zevcesi Kaya Sultan'a mektup ulaştırmak üzere Paşa'nın emriyle Rusçuk'tan ayrılmış ve bir süre sonra geri dönmüştür. Ardından Silistre'ye gitmişlerdir.[104]

Rusçuk'un hemen karşısında yer alan Yergöğü'ye yine Melek Ahmed Paşa ile birlikte giden Evliya Çelebi burada üç gün kalmıştır.[105] Yergöğü bugün Bükreş'in 65 km güneyinde Tuna nehrinin

---

102 Rusçuk bugün Bulgaristan'ın dördüncü büyük şehri ve önemli bir endüstri ve kültür merkezidir. Osmanlı hakimiyetinde kaldığı 1393-1878 tarihleri arasında hırsitiyan bir Bulgar köyünden 53 camisi, 9 medresesi ve 5 tekkesi olan müslüman Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu kuzey Bulgaristan'ın en büyük kozmopolit şehirlerinden birine dönüşmüştür. Osmanlı-Rus savaşlarının devam ettiği 18. ve 19. yüzyıllarda etrafı taş döşeli toprak istihkâmlarla çevrili kale-şehir özelliği kazanmıştır. 1878 Berlin Antlaşması ile şehir Bulgaristan Devleti'ne katılmıştır. Ayrıntılar için bkz. Machiel Kiel, "Rusçuk", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 246-250.

103 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, III, YKY, İstanbul 1999, s. 180.

104 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181, 187-188.

105 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181.

sol kıyısında bir liman şehridir.[106] Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Yergöğü kalesiH. 816/ M. 1413-14 yılında Çelebi Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Ancak M. Maxim kalenin Eflak voyvodası Mircea tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.[107]

Evliya Çelebi, Yergöğü kalesi içinde Mehmed Han caminin olduğunu, dizdar ile beraber 300 nefer bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca kalede cebehane ve 50 civarında top bulunduğu belirtilmiştir. Kalenin Tuna sahilinde bir varoşu olup burada bağı bahçesi olan ve tahta örtülü 600 hane/ev olduğuna değinilmiştir. Aynı zamanda ahalinin tamamının Eflaklı olduğu ve kalenin sıklıkla Eflak voyvodası tarafından muhasara edildiğine vurgu yapılmaktadır.[108]

Yergöğü'ne geldiklerinde Paşa ile birlikte Yergöğülü Hüseyin Ağa'nın evinde misafir edilen Evliya Çelebi ağanın konukseverliğinden oldukça memnun kalmıştır. Aynı zamanda Eflak beyi Mati'den birtakım hediyeler geldiği belirtilmiştir. Bu hediyeler arasında zahire, para, akmişe/kumaş ve atlar vardır.[109]

Evliya Çelebi Rusçuk'ta iken sancağın vergisini toplamak üzere Paşa tarafından Niğbolu'ya gönderilmiştir.[110] Evliya Çelebi, Niğbolu bahsinde öncelikli olarak Niğbolu kalesini tasvir etmekte ve kalenin isminin Bizans imparatoru Konstantin'in kardeşi Nigepoli'den geldiğini iddia etmektedir. Oysa M. Kiel biraz da açık kapı bırakarak Niğbolu'nun Bizans imparatoru II. Nikephoros Phokas tarafından Bulgaristan'ın yeniden ele geçirilmesinden sonra kurul-

---

106 Yergöğü'nün Doğu Roma imparatoru Iustinianos tarafından kurulduğu fakat 600 yıllarında ortadan kalktığı belirtilmektedir. 14. yüzyılda Cenevizlilerin burada bir ticaret kolonisi kurmuşlardır. Şehrin bugünkü ismi olan Giurgiu Ceneviz Cumhuriyetinin hamisi San Giorgio'dan gelmektedir. 1420'de Osmanlıların eline geçen kale kısa bir süre sonra Eflaklılar tarafından geri alınacaktır. Kale, 1449'da yeniden Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Osmanlı döneminde kaza statüsünde olan Yergöğü Osmanlı devletinin elinden çıkacağı 1829 Edirne Antlaşması'na kadar çeşitli savaşlara sahne olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Mihai Maxim, "Yergöğü", *DİA*, C. XIIIL, İstanbul 2013, s. 483-484.

107 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181; Maxim, *a.g.mad.*, 483.

108 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181.

109 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181.

110 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 184.

duğuna vurgu yapmakta ancak imparator Heraclius rivayetine de değinmektedir.[111]

Diğer Osmanlı şehirleri ile ilgili anlatılarında olduğu gibi Evliya Çelebi, Niğbolu kalesi ile ilgili ayrıntılara girmektedir: Kale, Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmiş ve etrafı 24 bin adımdır. Bu durumda Rusçuk ile kıyaslandığında Niğbolu kalesinin çok daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Kalenin Tuna nehrine bakan tarafı kayalık olduğundan o kısmında duvar mevcut değildir. Kalede 26 kule olup biri doğuya ve biri batıya açılan iki kapısı vardır. Eflak sınırında olduğu için kaledeki neferlerin daima gözcülük ettikleri ve başlarında dizdarın olduğu belirtilmektedir.[112]

Kaleden sonra Evliya Çelebi, şehirle ilgili izlenimlerini aktarmaktadır. Şehirde müfti/şeyhülislam, nakibüleşraf, naib, muhtesib, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, şehir kethüdası, miri bacdarı, dizdar ve kaledeki neferler ile liman kaptanının bulunduğu belirtilir. Şehrin, iç kale/yukarı şehir ve varoş/aşağı şehir olmak üzere iki kısımdan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kale içinde 600 hane ile Yıldırım Han Camii bulmaktadır. Varoş kısmında ise 3800 hane olup 11'i Müslüman, 6'sıHristiyan olmak üzere toplam 17 mahalle mevcuttur.[113]

Evliya Çelebi, Niğbolu'nun varoş kısmının oldukça büyük olduğundan bahsederken burada cami, mescit, tekke mektep, han, hamam, dükkân ve evler hakkında ayrıntılı bilgi verir.[114] Evliya Çelebi'den yaklaşık on yıl öncesinde şehri ziyaret eden Roma Katolik kilisesi papazı da şehrin surlarla çevrili kısmının fazla büyük olmadığından ancak sur dışındaki yerleşmelerin büyük ve geniş oldu-

---

111 Bugün Bulgaristan sınırları içerisinde olan ve Tuna Nehri'nin sağ kıyısında denizden 100 m yükseklikte bulunmaktadır. Bir taraftan nehrin kuzeyine Eflak'ın düz ve bataklık kesimlerine diğer taraftan Osum'un Tuna'ya aktığı noktaya bakmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Machiel Kiel, "Niğbolu", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 87.

112 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 182.

113 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 182.

114 Burada başta Şah Melik Camii, Eski cami olmak üzere Çelebi efendi, Kabrancı, Emir Çelebi, Kadı Avn ve Kâtib Balı camileri ile Hacı Kasım, Sücah, İskele, Kapan, Sarraçhane gibi toplam 19 mescit olduğu belirtilir. Ayrıca 11 tekke, 21 sıbyan mektebi, 7 tüccar hanı, 3 hamam ve 1000 dükkân mevcuttur. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 182-183.

ğundan bahseder.[115] Bundan başka Evliya Çelebi bir bedestenin varlığına işaret ederek burada, içlerinde en çok terzilerin dikkatini çektiği, çoğu esnaf kolunun faaliyet gösterdiğini kaydeder. Öte yandan şehirdeki evlerin mimarisine, özellikle de minare gibi uzun bacaları ve taştan yapılmış olmaları gibi ayrıntılara yer vermiştir.[116]

Evliya Çelebi'nin Niğbolu'ya dair anlatılarının satır aralarından, şehir ve şehirde yaşayanlarla ilgili de önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki burada yaşayanların hayırseverliğine dairdir. Şehirde kurulan vakıflar aracılığıyla sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklara her ay yardımda bulunulduğu ve yılda bir defa da bayramlık kıyafetler verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kimsesizleri doyurmaları ve âyânın fukarayı gözetmesini de bu minvalde değerlendirmek gerekir. İkincisi şehirdeki bolluktur.[117]

3. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusçuk Esnafı Üzerine Değerlendirme

Evliya Çelebi'nin 1651 yılında ziyaret ettiği şehirlerden birisi olan Rusçuk'ta bu dönemde faaliyet gösteren esnaf kolları ve bunların örgütlenmeleri konusunda birinci el kaynak olarak Rusçuk kadı sicilleri incelenmiştir. Bu dönemi kapsayan toplam beş defter bulunmaktadır. Şehirdeki esnafla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce 17. yüzyılın ikinci yarısında Rusçuk ile ilgili kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Bu dönemde Rusçuk, Müslüman ve gayrimüslim ahalinin birlikte yaşadığı bir şehirdir. Dolayısıyla esnaf arasında hem Müslüman hem de gayrimüslimler mevcuttur. Şehirde toplam 12 mahalle olup bunun 9'u Müslim 3'ü gayrimüslimdir. Kazaya bağlı Tutrakan ve Çernovi nahiyelerinin toplam köy sayısının 100'e yakın olduğu belirtilmektedir.[118] Öte yandan 17. yüzyılın ikinci yarısındaki

115 Kiel, *a.g.mad.,* s. 88.

116 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 183.

117 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 183.

118 1657 yılında şehirdeki mahalleler şöyledir; Mesih, Hacı Musa, Arık Ramazan, Kara Mustafa, Faik, Cami-i cedid, Mahmud voyvoda, Cam-i atik, Bacanak, Ermeniyan, Kuyumcu, Orta. Bunlardan Ermeniyan, Kuyumcu ve Orta/Tuna mahalleleri gayrimüslimdir. Bkz. *RKS*, nr. 1, 41a; Kamil Çolak-Numan Elibol, "Balkanlarda Birlikte Yaşama Tecrübesi:

savaşlarda Rusçuk önemli üslerden biri haline gelmekle birlikte iskelesi/limanı Tuna nehrindeki ulaşım ve nakliye hizmetlerinde oldukça faaldir.[119]

Rusçuk esnafına dair meseleye geldiğimizde şehirde faal olan esnafın tespitinde, Rusçuk kadı sicillerinde yer alan narh listeleri, vakıf kayıtları, çeşitli esnaf kollarının şikâyetleri ve tereke kayıtlarından yararlanılmıştır. Bunlar arasında hem şehirde faal olan esnaf kollarının hem de fiyatların tespitinde en önemli kaynak narh kayıtlarıdır. Narh, mal ve hizmet fiyatlarında devlet tarafından tespit edilen üst sınırdır. Osmanlı döneminde günlük ve mevsimlik narhlardan başka savaş, abluka, kıtlık, doğal afetler ve sikke tashihleri sonrasında da fiyatlar yeniden belirlenmiştir.[120] Bundan başka narhın belirlenmesinde esnafın narhı az bularak müracaatları halinde de gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra narh yeniden belirlenebilmiştir.[121] Örneğin 15 Şubat 1686 tarihli Rusçuk kadı sicilinde yer alan bir kayıtta; kasap esnafının talebi ve âyân-ı vilayetin rızalarıyla koyun etinin fiyatı tespit edilmiştir[122]. Burada vurgulanması gereken narh tespitinde şehrin kadısının yanı sıra esnaf temsilcilerinin ve kayıtlarda âyân-ı vilayet olarak belirtilen şehrin önde gelen kimselerinin hazır bulunmasıdır. Nitekim gerek Rumeli gerek Anadolu'daki bazı şehirlerde narhlar incelendiğinde benzer uygulamalar görülmektedir. Örneğin Balıkesir'de narhın kadının huzurunda

---

Rusçuk Örneği (1650-1700), *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011, s. 144-145.

119 Bu dönemdeki savaşlarda Niğbolu, Yergöğü, Rusçuk sefer organizasyonunda ve lojistiğin sağlanmasında yer almışlardır. Ayrıntılar için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995; Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik,* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010; Mehmet Topal, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferlerinde Rusçuk Şehri ve Limanı'nın Önemi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011, s. 57-89.

120 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 4-12, "Narh Osmanlılar'da", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 390.

121 Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

122 *Rusçuk Kadı Sicili*, (RKS), nr. 3, 1a-6.

âyân, ulema ve esnaf temsilcilerinin ittifaklarıyla belirlendiği ifade edilmektedir.[123]

Rusçuk sicillerinde narh kayıtları defterlerin başında veyahut sonunda yer almıştır. Narh listelerinde öncelikle hangi yıla ait olduğu yazılmıştır. Bazı kayıtlarda narh piyasadaki başta gıda olmak üzere emtia için toplu halde kaydedilmiş iken bazen de her bir esnaf zümresi için ayrı ayrı kayıtlar söz konusudur. Konu ile ilgili bir başka husus; narhla birlikte bazı esnaf zümresinin isimlerinin de defterlere kaydedilmiş olmasıdır. Bu kayıtlar esnafın Müslim ve yahut gayrimüslim olduğu konusunda bilgi vermesinin yanı sıra Müslümanların ve gayrimüslimlerin mesleklerini de tespitte önem arz etmektedir.

Narh verilen başlıca esnaf kolları arasında bakkallar, balıkçılar, fırıncılar, kasaplar, mumcular, nalçacılar, pabuççular, sabuncular ve tuzcular sayılabilir. Bunun yanında narha konu olmayan ancak kadı sicillerinde çeşitli davalara konu olan bazı esnaf kolları da tespit edilmiştir: Abacılar, berberler, debbağlar, dülgerler, iplikçiler, kalpakçılar, kürkçüler, mıhçılar, saraçlar vb.[124]

Evliya Çelebi Seyahatname'de Rusçuk'taki bu esnaf teşekkülleri konusunda pek ayrıntıya girmemiş ancak şehirdeki idarecileri sayarken içlerinde şehir kethüdası, gümrük emini ve muhtesip gibi görevlilerden bahsetmiştir.[125] Muhtesip, Osmanlı şehirlerinde narhın uygulanıp uygulanmadığını denetleyen görevlidir. Aynı zamanda kadılara iktisadi konularda yardımcı olur ve loncalar üzerinde nüfuzu vardır.[126] Bunun yanında diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu üzere her bir esnaf zümresinin temsilcileri bulunmaktadır. Bunlar; şeyh, kethüda, yiğitbaşı[127] vb. görevlilerdir. Çoğunlukla esnafın

---

123 Kütükoğlu, *a.g.e.*,s. 14; Serdar Genç, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 12, 2007/1, s. 64. Yine Vidin'de de âyânın hazır bulunduğuna dair örnekler vardır. Bkz. *Vidin Kadı Sicili*, nr. 13, 32b.

124 *RKS*, nr. 1, 2, 3, 4, 5.

125 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 180.

126 Ayrıntılar için bkz. Ziya Kazıcı, "Hisbe Tarihçe/Osmanlı Devleti", *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 144.

127 Yiğitbaşı, loncanın içişlerini yöneten görevli olup yaşlı ve deneyimli ustalar arasında seçilir ve kethüda görevinin başında değil iken onun yerini alırdı. Pazardan hammaddeyi alıp ustalara dağıtmak, imal edilen malla-

kendi içerisinden ittifakla belirledikleri bu görevliler gerek narh verilmesinde gerekse mensup olduğu esnafın problemlerini yerel idarecilere iletmek ve çözmekle mükelleftirler.[128] Ayrıca *pazarbaşı* denilen ve bakkal esnafının temsilcisi olan görevlinin de olduğu tespit edilmiştir. Esnaf temsilcisi olan görevlilerin tayininde mensup olduğu meslek/zanaat erbabının oyunun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu temsilciler istedikleri takdirde görevden ayrılabilmektedirler.[129]

17. yüzyılın ikinci yarısında Rusçuk'ta esnaf kollarının faaliyet gösterdiği en önemli mekân çarşıdır. Rusçuk'taki çarşının şekillenmesinde Başdefterdar Baki Paşa'nın katkısı büyüktür. Paşa, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde şehirde bir cami, medrese ve mahkeme binası inşa ettirmiştir. Ayrıca 143 dükkândan meydana gelen bir arasta yaptırmıştır.[130] Evliya Çelebi Rusçuk çarşısı ve pazarı ile ilgili bilgiler vermektedir. Şehirde haftada bir büyük bir pazarın kurulduğuna ve bu esnada çarşının çok kalabalık olduğuna işaret etmektedir. Çarşıdaki dükkân sayısını 300 olarak verirken bedesten bulunmadığını belirtir.[131] Kadı sicillerinde Rusçuk'ta bir çarşı bulunduğu ve burada esnafa ait çeşitli dükkânların varlığı teyit edilmiştir. Bu dükkânların çarşıda yan yana bulunduklarına dair örnekler vardır. Örneğin çarşıdaki bir berber dükkânı satış kaydında; etrafında hallaç ve bakkal dükkânları ile bir han bulunduğu belirtilmiştir. Yine bir başka kayıttan çarşıda bir caminin bulunduğu anlaşılmaktadır.[132]

Evliya Çelebi'nin, Rusçuk ile ilgili değerlendirmelerinde "bir ganimet şehirdir" betimlemesi ile gıdaların bol olduğu ve Rusçuk'ta kaldıkları süre zarfında bu konuda bir sıkıntı çekmedikleri anlaşılmaktadır.

---

rın denetlemek ve kuralları ihlal eden lonca üyelerini şeyhe bildirmek görevleri arasında sayılmıştır. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 159.

128 Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 296-297.

129 Örneğin pazarbaşı olan El-Hac Osman kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır. (H. Zilhicce 1067). Bkz. *RKS*, nr. 1, 40b-3.

130 Machiel Kiel, "Rusçuk", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 248.

131 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 180.

132 *RKS*, nr. 4, 31a-3; nr. 3, 2b.

3.1. Fırıncılar

Fırıncı/ekmekçi esnafı temel gıda maddesi olan ekmeğin imalinden sorumlu olan esnaftır. 17. yüzyılın ikinci yarısında şehirdeki ekmekçilerin başında "ekmekçibaşı" denilen bir görevli vardır. Ekmekçibaşının tayininde diğer Osmanlı şehirlerindeki örneklerde görüldüğü üzere "âyân-ı vilayet" ittifakı söz konusudur. Öte yandan şehirde Müslüman nüfusla birlikte gayrimüslim nüfus da bulunmasına rağmen 1650'li yıllarda ekmekçilerin tamamının Müslümanlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Fakat yüzyılın sonlarına doğru şehirdeki ekmekçilere verilen bir narh kaydında Kirkor isminde gayrimüslim bir fırıncı tespit edilmiştir.[133]

Şehirdeki ekmekçilerle ilgili bir diğer husus kefalet uygulaması ile ilgilidir. Çünkü ekmekçi esnafı bazı yıllarda birbirlerine kefil edilmişlerdir. Zira Osmanlı devletinde kefalet oldukça yaygın bir uygulama olup başta İstanbul olmak üzere gerek esnaf gerekse mahallelerde yaşayanlar için bu uygulamaya sıklıkla başvurulmuştur.[134] Fırınlara gelince şehirde bulundukları mevkiiler tespit edilememekle birlikte bireysel yahut ortaklık esası üzerine işletildiklerine dair kayıtlara ulaşılmıştır.[135]

Rusçuk'ta fırıncıların imal ettiği ekmeğin fazlaca çeşidi yoktur. Kayıtlarda nan-ı aziz, nan-ı has, nan-ı harci gibi çeşitler mevcuttur. Bunun yanında unlu mamul olarak narh kayıtlarında simite de rastlanmıştır. H. Şevval 1107/M. Mayıs 1696 tarihinde simit ile has ekmeğin kıyyesi birer para iken nan-ı azizin bir buçuk kıyyesi bir paradır.[136] Fakat çörek, kâhi, börek gibi unlu mamuller de tespit edilememiştir.

3.2. Bakkallar

17. yüzyılda Rusçuk'ta bakkalların, mesleklerinin doğası gereği şehrin farklı yerlerine dağılmış halde faaliyet gösteriyor olmaları muhtemeldir. Tespit ettiğimize göre bu dönemde bakkal esnafının ekseri Müslümandır. Çünkü bakkal tayin ve kefil listelerinde yalnız-

---

133 *RKS*, nr. 3, 1a-5.
134 III. Selim dönemindeki kefalet defterleri ile ilgili bir çalışma için bkz. Cengiz Kırlı-Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, TVYY, İstanbul 2012, s. 7-20.
135 *RKS*, nr. 1, 41a.
136 *RKS*, nr. 4, 119b-2.

ca Dimitri adında bir gayrimüslime rastlanmıştır. Öte yandan bakkallar arasında "Hacı/El-hac, Seyyid, Çelebi ve Beşe" unvanlı kimseler bulunduğunu söylemek gerekir.[137] 1657'de şehirdeki bakkal sayısı 10 iken[138] H. 15 Safer 1107/M. 25 Eylül 1695 tarihinde şehirdeki bakkal sayısı 16'dır.[139]

Bakkal esnafının başında *bazarbaşı/pazarbaşı* denilen bir görevli mevcuttur. Pazarbaşının tayini için bakkal esnafının talebinden başka anlaşılan o ki âyân olarak bahsi geçen şehir ileri gelenlerinin de rolü vardır.[140] Pazarbaşının görev süresi ile ilgili herhangi bir ayrıntıya rastlanmamıştır ancak kendi istekleri ile görevden ayrılabildikleri tespit edilmiştir. Örneğin 1657 yılında şehirde pazarbaşı olan El-Hac Osman kendi isteğiyle bu görevden ihraç edilmiştir. Buna dair kaydın altında yer alan şahitler arasında şehir kethüdası Hasan Bey'in de ismi bulunmaktadır.[141]

3.3. Kasaplar

Rumeli Osmanlı döneminde koyun yetiştiriciliğinin yaygın bir üretim sahası olduğu yerlerdendir. Başta İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında ve yine Osmanlı ordusunun batı yönlü seferlerinde koyun temin edilen yerler arasında Rumeli kazalarının yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda sicillerde Rusçuk kazasının bu özelliğine dair çok sayıda kayıt tespit edilmiştir.

Rusçuk'ta kasap esnafının başında *kasabbaşı* denilen bir görevli olup diğer esnaf zümrelerinde olduğu gibi bu da esnafın ortak kararı ile tayin ediliyordu. Burada ayrıca değinilmesi gereken husus, narhla birlikte bazen kasap tayin edilen esnafın listesinin de kaydedilmiş olmasıdır. Bunun dışında yıl içerisinde kasap tayin edilen esnafa dair birkaç kayıt da tespit edilmiştir. Bu kayıtlar dikkatle incelendiğinde kasapların tamamının Müslüman olduğu görülür.

137 *RKS*, nr. 2, 114b-3, 120b; nr. 4, 119b-1.

138 Bakkal esnafı şehirde ihtiyaç duyulan temel gıda maddelerinin tüketiciye ulaşmasını sağlar. Ancak Rusçuk'ta 1657'de bakkal kaydedilen esnafın aynı zamanda şehre zahire yetiştirmeyi taahhüt ettikleri belirtilmektedir. *RKS*, 1, 40a.

139 *RKS*, nr. 1, 41a; nr. 4, 119b.

140 *RKS*, nr. 1, 41a.

141 *RKS*, 1, 40b-3.

Gerçi Osmanlı şehirlerinde etle ilgili dini hükümler gereğince kasapların Müslüman olmasına azami dikkat edilmiştir.

Rusçukta kasap tayin edilen kişilerle ilgili kayıtlarda önemli bir ayrıntı tespit edilmiştir. Şöyle ki kasap yazılan kişilerden bazısı yarı bazısı asıl kasap olarak kaydedilmişlerdir. Örneğin 1656/57 yılında kasap tayin edilen Muslu/ı, Mustafa, Hasan ve Mustafa adlı kişiler *yarı kasap* olarak kaydedilmişlerdir. Yine muhtemelen 17. yüzyılın sonlarına ait bir başka kayıtta ise "yaz ve kış lahum bulub taahhüd iden asl kasablardır" şeklinde bir açıklamadan sonra kasapların isimlerine yer verilmiştir.[142] Bu iki örnek bu dönemde Rusçuk'ta iki tür kasabın olduğunu ortaya koymaktadır. Asıl kasapların yıl boyunca şehrin et ihtiyacını karşılamayı taahhüt eden kasaplar olduğu açıkça anlaşılırken yarı kasap tayin edilen kişilerle ilgili muğlaklık söz konusudur.

Kasap esnafına narh verilen gıdalar arasında lahm-ı ganem, lahm-ı kuzu, lahm-ı bakar, lahm-ı keçi/lahm-ı ma'z ve lahm-ı oğlak bulunmaktadır. Kısaca şehirdeki kasaplarda koyun, kuzu, sığır, keçi ve oğlak eti satıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1696 yılı Mayıs/Haziran ayındaki narh hariç, kasaplara verilen narhlarda bu et çeşitlerinin hepsi bir arada yer almamıştır. Ayrıca narh listelerinde şehirde koyun ve keçi etinden pastırma imal edildiği de anlaşılmaktadır.

Yüzyılın ikinci yarısında et fiyatlarına baktığımızda değişimin olduğu açıkça görülmektedir. 1696'da et çeşitleri arasında fiyat sıralaması yukarıdan aşağıya koyun, kuzu, oğlak, keçi ve sığır şeklindedir. Vakıyyesi/okkası 14 akçe ile koyun eti ilk sırada yer alırken kuzu eti 12, oğlak eti 10, keçi eti 10 ve sığır eti 8 akçedir.[143] Narh listelerinde et mamulü olan pastırma üç yerde geçmekte ve piyasada sadece keçi ile koyun pastırması bulunmaktadır. Ocak 1657'de keçi pastırması vakıyyesi 5 akçe iken hemen kısa bir süre sonra keçi pastırmasının fiyatı 6 akçeye yükselmiştir. Koyun pastırması ise 7 akçedir.[144] 1686'da pastırma fiyatlarında ciddi oranda bir artış söz konusudur. Çünkü bu tarihte keçi pastırmasının vakıy-

142 *RKS*, nr. 1, 41a; nr. 2, 120b.
143 *RKS*, nr. 4, 119b.
144 *RKS*, nr. 1, 41a.

yesi 7 akçe iken sığır pastırmasının 14 akçedir.[145] Burada dikkat çekilmesi gereken hususlar; birincisi daha önceki fiyat tespitlerinde rastlanmamış olan sığır pastırmasının görülmesi ikincisi pastırma fiyatındaki artıştır. Fiyatlardaki artış, bu tarihlerde devam eden Osmanlı-Avusturya savaşlarının bir etkisi olarak değerlendirilebilir.

3.4. Balıkçılar

Rusçuk Tuna Nehri kıyısında kurulmuş bir kasaba olması hasebiyle burada balıkçılığın önde gelen geçim kaynaklarından olması ve aynı şekilde balığın da rağbet gören bir gıda maddesi olması beklenmektedir. Keza Evliya Çelebi Rusçuk'un hemen yanı başında olan Lom nehrindeki balıklardan bahsetmektedir. Yine Tuna nehri ile ilgili anlatılarında nehirdeki balıkçılık faaliyetlerine değinmekte ve morina[146] ve mersin gibi bazı balıkların isimlerini vermektedir. Hatta bu balıkların 500-600 vakıyye ağırlığında olduğunu ifade eder.[147] Bu durumda Tuna'nın hemen kıyısındaki Rusçuk çarşısında balıkçıların olması tabiidir. Hakikaten Rusçuk sicilleri incelendiğinde narh verilen gıdalar arasında onun üzerinde balık türüne rastlanmıştır. Bunlar arasında ilk sırada morina balığı gelmektedir. Aynı zamanda morina fiyatı en yüksek olan balıktır. Çünkü Mayıs 1657'de morinanın okkası 5 akçe iken diğer balıkların 1 ila 3 akçe arasında değişmektedir.[148]

Bunlardan başka Rusçuk'ta tuzcu, mumcu, sabuncu esnafına dair de bilgiye ulaşılmıştır. H. Safer 1097'de tuzcu esnafından üç ustanın bulunduğu tespit edilmiş ve bu tarihte tuzun okkası üç akçeden olmak üzere narh verilmiştir. Yine mumcu ve sabuncu esnafının da üçer ustaları bulunmaktadır. Bu bağlamda sabunun okkasına 16, mumun okkasına 26 akçeden olmak üzere fiyat belir-

---

145 *RKS*, nr. 3, 1a-6.

146 Morina, gadidae familyasından iki deniz balığı türünün ortak adıdır. Atlantik morinasının oldukça büyük bir ekonomik değeri vardır. Eti, karaciğerinden elde edilen yağı ve çeşitli yan ürünleri için avlanır. En irilerinin ağırlığı 90 kg, uzunluğu 1,8 m'yi aşmaktadır. Fakat çoğunluğu 12 kg civarındadır. Bir diğer morina türü Pasifik morinasıdır. Bkz. *AnaBritannica*, C. XXIII, İstanbul 1994, s. 141.

147 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 181, 190.

148 *RKS*, nr. 1, 40b-2.

lenmiştir. Her üç esnaf zümresinin de ustalarının isimleri incelendiğinde Müslümanlardan meydana geldikleri görülür.[149]

Nihayetinde sicillerde ürün hasadıyla ilgili bazı bilgiler de mevcuttur. Örneğin H. 9 Safer 1111/ M. 6 Ağustos 1699 tarihinde misket üzümünün çıktığına dair kayıt düşülmüştür. Bundan başka üzümün razakı, kızıl ve siyah olmak üzere çeşitleri de bulunuyordu.[150] Üzümden başka Rusçuk çarşısında narh verilen meyveler arasında badem, elma, iğde, incir, hurma, fındık, keçiboynuzu vb. yer almaktadır. Ancak Evliya Çelebi Rusçuk'ta kavun ve karpuzdan bahsetmektedir. Hatta her bir kavunun 10'ar vakıyye geldiğini belirtmesine rağmen narhlarda meyveler arasında kavun ve karpuza rastlanmaması ilginçtir.[151]

4. Sonuç

Sonuç olarak 1651 yılında Tuna boyunda yer alan Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu şehirlerini ziyaret eden Evliya Çelebi şehirlerin fiziki, iktisadi, askeri ve sosyal yapılarına dair birtakım bilgiler vermiştir. Bu şehirlerden Rusçuk üzerine odaklanılan bu çalışmada şehirde mevcut esnaf teşekkülleri, narh verilen emtia ile şehrin çarşı ve pazarı başta Rusçuk kadı sicilleri üzerinde yapılan incelemeler sonucu ortaya konmuş ve elde edilen bulgular ile Seyahatname'deki anlatılar arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

149 *RKS*, nr. 3, 1a-1, 1a-2, 1a-3.
150 *RKS*, nr. 2, vr. 120a-b.
151 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 180-181.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Rusçuk Kadı Sicilleri, nr. 1, 2, 3, 4, 5.

II. Makale ve Kitaplar

Ana Britannica, XXIII, İstanbul 1994, s. 141.

Çolak, Kamil -Numan Elibol, "Balkanlarda Birlikte Yaşama Tecrübesi: Rusçuk Örneği (1650-1700), *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011, s. 143-167.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, III, YKY, İstanbul 1999.

Genç, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.

Genç, Serdar, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, 2007/1, s. 59-70.

İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 529-533.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Kazıcı, Ziya, "Hisbe Tarihçe/Osmanlı Devleti", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 143-145.

Kiel, Machiel, "Rusçuk", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 246-250.

Kiel, Machiel, "Niğbolu", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 87-89.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Narh Osmanlılar'da", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 390-391.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Maxim, Mihai, "Yergöğü", *DİA*, C. XIIIL, İstanbul 2013, s. 483-484.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Melek Ahmed Paşa", *DİA*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 42-44.

Topal, Mehmet, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferlerinde Rusçuk Şehri ve Limanı'nın Önemi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak Ferlibaş, İstanbul 2011, s. 57-89.

SULTAN REŞAD'IN RUMELİ SEYAHATİ

Sultan Reşad's Rumelia Journey

Mehmet Ali KARAMAN*

Özet

Rumeli toprakları Osmanlı Devleti'nin Batıya açılan kapısı olduğundan İmparatorluğun en önemli parçası olma özelliği göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde hemen her hükümdar Balkan topraklarıyla yakından ilgilenmiş, bölgeye olan duyarlılıklarını her fırsatta hissettirmişlerdir. Öyle ki Osmanlı Sultanları Balkanlar'da ortaya çıkacak sancılı bir durumun bütün imparatorluğu yakından ilgilendireceğinin farkındaydılar. 'Şark Meselesi' kapsamında Batılı devletlerin Osmanlı aleyhinde ürettiği projelerin hayata geçirilmesi ile tertiplenen isyan hareketleri Balkanlar'a olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Avrupa'da başlaması muhtemel Umumi Harb öncesi planlanan Balkan buhranı ve bölge topraklarının elden çıkma ihtimalinin önlenmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun öncelikli hedefleri arasındadır. Balkanların fethi devletin imparatorluk sürecine girişinde önemli bir aşama olduğu kadar, mezkûr toprakların elde tutulma çabaları da bir o kadar devletin fazla mesai harcamasına neden olmuştur. Osmanlı Sultanının olası çatışmayı önlemek ve bölgedeki unsurları kontrol altında tutmak adına gerçekleştirdiği Rumeli Seyahati savaş öncesi oldukça dikkate şayan bir gelişme olmuştur. Mevcut çalışmamızda Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatini ele alarak, mezkûr seyahatin kamuoyu üzerindeki süreç ve sonuçlarını değerlendireceğiz. Çalışmada seyahat ile ilgili bugüne kadar ele alınmamış konular, Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları ile birlikte dönemin sivil ve askeri basını doğrultusunda aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Reşad, Rumeli, Seyahat

* (Yrd. Doç. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur-Türkiye; e-mail: karaman@mehmetakif.edu.tr

Abstract

Rumelia lands have the qualification of being the most important part of the empire since they are the expansive door of the Ottoman Empire to the West. Almost every emperor in the Ottoman Empire dealt with the Balkan lands closely, they made feel their susceptibility to the region on all occasions. So, the Ottoman Sultans were aware of the fact that a torminous situation comes up in the Balkans would concern all the empire. Rebellion movements arranged with actualization of the projects against to the Ottoman produced by the Western States within the context of 'Eastern Question' increased the attention to the Balkans. Balkan crisis which was planned before the probable General War in Europe and prevention of the possibility of getting out hand of the Balkan lands were among the preferential objectives of the Ottoman Empire. As far as the conquest of Balkans was an important grade in entering the state to the process of empire, holding efforts of aforesaid lands caused the working overtime of the state. Rumelia journey which the Ottoman Sultan made real on behalf of preventing the possible conflict and keeping the elements in the region under control became a highly remarkable development before the war. In this available study, by discussing Sultan Reşad's Rumelia journey, we will evaluate the process and conclusions of aforesaid journey on the public opinion. In the study, the subjects which haven't been dealt related with the journey, up to the present will be transmitted in the direction of the civilian and military press of the period with the certificates of the Ottoman Archieve of the Prime Ministry.

Key Words: Sultan Reşad, Rumelia, Travel

Giriş

Balkan topraklarının Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmesi XI. Yüzyılda başlayan Türk fütuhatının ikinci aşamasını teşkil eder. Anadolu topraklarının Rumeli olmaktan çıkarak Türk yurdu haline gelmesi sonrasında Balkanlara doğru ilerleyiş ile birlikte Hristiyan âlemi Haçlı Seferlerinden sonra en kapsamlı ittifaklarını Osmanlılara karşı kurmuşlardır. Henüz kuruluş aşamasında Balkanların büyük bir bölümünü fetheden Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nun bu ilerleyişi Balkan toplumlarıyla akraba olan Slav Ruslar tarafından yakından takip edilmiştir.

Osmanlı fütuhatının bir diğer takipçisi de Avrupa milletleri olmuştur. Zira 1071 yılında başlayan Türk–İslam ilerleyişi, Avrupa'nın eşiği sayılacak Balkanların da Türklerin kontrolü altına girmesiyle, Avrupa'nın tamamında ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Türk ilerleyişinin şaşkınlığı ve paniğini uzun süre üzerinden atamayan Hristiyan dünyası, bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti ile siyasi ve diplomatik anlamda işbirliği yapmaktan başka çare bulamamıştır.

En başından beri Türk unsurlarının bölgeden temizlenmesi çabaları çeşitli projelerin üretilmesine yol vermiştir. Bölgesel olarak etnik temizlik girişimleri Milliyetçi söylemlerle hayata geçirildiği gibi XXI. yüzyıl başlarına kadar ve hatta hâlihazırda yaşanan pek çok çatışmaya da ortam hazırlamıştır. Şark Meselesinin en önemli safhasını teşkil eden Türklerin Balkanlardan atılması süreci XIX. Yüzyılda oldukça etkili çalışmaların yapılmasına sebep oldu. Bunlar Avrupalı devletlerin Rusların öncülüğünde çeşitli toplantı ve konferanslar tertiplemek suretiyle hayat bulmuştur. Bölge üzerinde özellikle İngiltere ve Rusya arasında gelişen çeşitle pazarlıklar birbirleriyle olan menfi münasebetleri ve çatışmaları sonucunda perde arkasından gün yüzüne çıkmıştır.

Osmanlılar Anadolu'da beyliklerini kurup devletleşme yolunda önemli adımlar atarken Balkan topraklarının fethedilmesiyle İmparatorluk kimliğine bürünmüşlerdir. Balkanların kaybedilmesiyle İmparatorluk vasıflarını yitirdiği gibi tekrar devlet kimliğine rücu etmiş daha sonra da dağılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin ilk aşaması olan Balkan bunalımının henüz hissedilmeye başlamasının, ardından dönemin basın ve yayın organları tarafından çeşitli teorilerin üretildiğini görmekteyiz. Bu teoriler içerisinde Balkanlarda vuku bulacak bir savaş öncesinde alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur. Öte yandan bölge devletleri içerisinde de bağımsızlık adına yapılması gereken pek çok farklı öneri ortaya atılmıştır.[152]

---

152 Bunlar arasında en önemlisi Romanya Siyasiyunundan Trandfer Djuvara isimli kişinin hazırlamış olduğu Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında 100 Proje adlı eserdir. Eser, *Donanma Mecmuası*'nın 29 Haziran 1914 tarihli 46 numaralı sayısında Hüseyin Kazım Bey tarafından tefrika edilmiştir.

Osmanlı yönetiminin Balkanlar için almış olduğu tedbirlerden en önemlisi bölge ile irtibatı kopartmamak hatta en üst seviyede tutmaktır. XIX. yüzyıla gelindiğinde dünyada etkili olan milliyetçilik cereyanları ve özellikle Rusya başta olmak üzere çeşitli ülkelerin şark meselesi kapsamında bölge üzerindeki siyasi beklentileri Balkan topraklarının hareketlenmesindeki önemli faktörlerdendir. Bu dönem içerisinde Osmanlı Sultanları ve devlet adamları bölge ile yakından ilgilendiler. Osmanlı sultanlarının merkezden ayrılmaları hele ki yurt dışına çıkmaları pek alışılagelmiş bir davranış olmasa da, Sultan II. Mahmut Rumeli'ye, Sultan Abdulaziz Londra'ya, Sultan Abdülmecid Balkanlar'da Kosova ve havalisine ve nihayet Sultan Reşad, Rumeli seyahati adı altında Balkan topraklarında gitmişlerdir. Bu gezilerin tamamı turistik birer gezi olmanın ötesinde siyasi birer mahiyet taşıdıkları gibi, bölgenin birlik ve beraberliğini sağlamlaştırmak hedeflenmiştir.

Seyahat Öncesi Planlama ve Yapılan Hazırlıklar

Balkan bunalımının ortaya çıkmasının ardından çözüm arayışları içerisinde siyasi, askeri ve iktisadi anlamda pek çok tedbirler alındığı söylenebilir. Dönemin basın ve yayın organlarında krizin yaklaştığına dair çeşitli tedbirlerin alınması gerektiğini savunan pek çok görüş ortaya atılmıştır. Olası bir savaş esnasında Balkanlarda bloklaşmanın ne şekilde olacağı ve kimin hangi cephede yer alabileceği ihtimalinin üzerinde durulan bu tavsiye yazıları, Balkan devletlerinin askeri ve siyasi durumları hakkında yeterli bilgi veriri niteliktedir.

Balkanlar için alınacak tedbir amaçlı pek çok başlık devlet ricalinin birinci gündemini oluşturmuştur. Bu tip seyahatler aslında yukarıda zikrettiğimiz tedbirler dizisinin hemen hepsini kapsar mahiyettedir. Temelinde psikolojik harekâtın yattığı dış gezilerin, bölge üzerinde farklı konularda makes bulduğunu görmek mümkündür.

Seyahatin kimin fikri olduğu konusunda varılan ortak kanı ise dönemin egemen gücü olarak varlık gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu yönündedir. Bunun da üç amaç etrafında toplandığı söylenmektedir. Halk nazarında nüfuz ve itibarını arttırmak, değişik unsurlardan müteşekkil Makedonyalıları hükümet ve padişaha olan bağlılığa teşvik ile Arnavutları itaat altına almak bu üç

amacın ana başlıklarıdır.[153] Cemiyetin yönetici kadrosunun ağırlıklı olarak Balkan coğrafyasında doğmuş ve o kültürle büyümüş kişilerden olması münasebetiyle durumun hassasiyetinin daha da önem kazandığı aşikârdır. Talat Paşa bu konuda fikir beyan ederken seyahatin Mithat Şükrü Bey'in evinde planlandığı görüşü hâkimdir.[154]

Seyahat sürecinde Osmanlı arşiv vesikaları ve gazete gündemi seyahate gösterilen hassasiyeti aktarır niteliktedir. Planlama süreci, seyahat dönemi ve sonrası makes bulan görüş ve düşüncelere ait bilgi ve belge bulmanın mümkün olduğu literatürden farklı olarak askeri basın organları tarafından da konuya fazlaca yer ayrıldığını görmekteyiz. Çalışmamız içerisinde yer yer değineceğimiz bu görüşler fazlaca önem arz etmektedir. Bunlardan biri *Donanma Mecmuasının* 16. sayısında yer alan ilgili haberlerdir. Mecmua, sultanın seyahatinin tamamını incelemiş seyahat süresince yaşananları ayrıntılarıyla ele almıştır.

Seyahat öncesinde alınan tedbirlerin en başında elbette padişahın güvenlik önlemleri gelmekteydi. Ülkenin çeşitli bölgelerinden seyahat güzergâhına asker sevkiyatı bu önlemlerin en göze çarpanlarıydı. Karşılama töreninin ifası için Amasya ve Sivas redif fırkasından Karahisar alaylarının silahaltına alınarak Rumeli'ye gönderildiklerini Harbiye Nezaretinin emrince bildirilmiştir.[155] Bundan farklı olarak benzer amaçla Ankara Redif Fırkasının çeşitli törenlerde kullanılmak üzere Kosova'ya gönderildiğini görmekteyiz.[156] Bütün bu tedbirleri gerektiren aslında padişaha seyahat esnasında bir suikast yapılması girişimiydi. Konu ile ilgili merkeze iletilen bir ihbar ve ihbarı yapan kişinin can güvenliği olmadığından İstanbul'a getirildiği ve kendisinin istihdam edildiği bilgisine rastlamaktayız.[157] Seyahat esnasında İttihat ve Terakki Cemiyetide kendi varlığını ve gücünü iyice hissettirmiştir. "*Selanik'e varışının ardından Hünkâr'ın*

---

[153] Bkz. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati,* Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 4.
[154] Mevlüt Çelebi*, a.g.e.,* s. 4; Cemal Kutay, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, C. 2, İstanbul 1983, s. 692.
[155] BOA., *BEO.*, 3866/289943 (9/Ra/1329- 10 Mart 1911).
[156] BOA., *BEO.*, 3886/291400 (25R1329- 29 Nisan 1911).
[157] Padişaha suikastı ihbar eden Mezoğlu Ostiyan isimli kişi güvenlik nedeniyle İstanbul'a getirilmiş ve kendisinin hizmete istihdam edildiği bilgisi; BOA, *BEO*, 3955/296601 (6 Za1329- 29 Ekim 1911).

etrafını İttihad ve Terakki Umumi Merkez azası aldı. Padişah sokağa çıktıkça arabasının iki tarafından acayip kıyafetlerle tanımadığım çehreler belirdi. Bunlar güya Umumi Merkez tarafından seçilmiş ve tayin olunmuş muhafızlar imiş. Bu tedbir tamamıyla lüzumsuz idi."[158] Seyahat öncesi sultan tarafından bir af çıkarıldığı ve affın umumi olmadığı sadece Arnavutluk meselesine karışanları kapsadığı Sultan'ın seyahatinin Arnavutluk isyanı merkezli olduğunun da desteklendiği yönündedir.[159]

Öte yandan seyahat öncesinde padişahın güvenlik önlemleriyle alakalı başka bir tedbir dikkat çekmektedir. Seyahat esnasında bineceği trenin hareketinden önce bir kılavuz katarın hareket ettirilmesi ve padişahı taşıyan trenle katar arasındaki mesafenin bir istasyon üzerine çıkarılmaması, kılavuz katarın geçişinden sonra da hatta hiç kimsenin yaklaştırılmaması konusunda Harbiye, Nafia ve Dâhiliye Nezaretine gerekli emir merkezden yayınlanmıştır.[160] Seyahat süresince toplu nümayişler olacağı ve muhtemel bir yankesicilik olayını engellemek için dahi bu konuda yeterli ve etkili olduğuna inanılan iki isim İstanbul'dan seyahat güzergâhına önceden gönderilmiştir. Yankesici ve dolandırıcıların gözlenmesi için araştırma memurları Kazım ve Mehmet Ali Efendi ismindeki kişilerin Selanik'e gönderildiğine dair Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye kaleminden çıkan yazıyı görmekteyiz.[161]

Seyahati izlemek üzere çok sayıda gazeteci ve yazar görev almıştır. Konu ile ilgili Tan gazetesi muhabirinin müracaat ettiği ve kendisine olumlu cevap verildiğini, muhabirin trende gazetecilere mahsus bir vagon tahsis edilmesi talebinin dikkate alındığını Başbakanlık Evrak Odası vesikalarından anlamaktayız.[162] Seyahati takip etme mevzusu basında da yer bulmuştur. Seyahat süresince programın fotoğraflarının Apollon Fotoğrafçısı tarafından çekilecek

158 Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Haz. Sevda Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 199.
159 BOA., *DH. EUM.*, 11/8 (23/N/1330- 5 Eylül 1912).
160 BOA., *BEO.*, 3896/292174,(23/Ca/1329-23 Mayıs 1911), BOA, BEO, 3901/292520 (6/C/1329- 4 Haziran 1911).
161 BOA., *DH.EUM.KADL*, 19/15 (3/C/1329- 1 Haziran 1911).
162 BOA., *BEO.*, 3896/292198 (29/Ca/1329- 29 Mayıs 1911).

olması günler öncesinden gazete sütunlarında ilan edilmiştir. Konu ile alakalı Müdafaa-yı Milliye Gazetesi'ndeki haber şu şekildedir:

"*Zat-ı Şevketsemât Hazret-i Padişahinin Rumeli Şerefvâkî' olacak seyahat-i Hümayunlarında fotoğrafı Şehriyari Mösyö Aşil'in maiyet-i hilafetpenâhide bulunacağı kemal-i memnuniyetle istihbâr edilmiştir. Şu halde gazetemize alınacak fotoğraflardan idarehanemize ihda edilmesini Mösyö Aşild'den suret-i mahsusada niyaz edérizApollon Fotoğrafhanesi bu vesile ile tarihi bir nam kazanmış olacaktır. Filhakika ilan-ı meşrutiyetten beri cereyan eden başlıca vaka-yı mühimmenin fotoğraflarına malik olduğu gibi ilk defa olarak bir Osmanlı Padişahının fotoğrafını yapmak şerefi de bu fotoğrafhaneye nasib olmuştur.*"[163]

Seyahat esnasında Padişahın mahiyeti, devlet adamları ve askerlerin yanı sıra memurlardan da katılmak isteyenlere yedi gün izin verilmesi hususunda tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğde, katılacak memurların Reşid Paşa vapuru ile seyahatlerini gerçekleştireceklerinin bilgisini aktarabiliriz.[164] Ancak bu durumdan Adliye Nezareti memurları müstesna tutulmuştur. Adliye işlerinin tehire uğramaması için sadece nizami izinleri seyahate tesadüf edenlerin istifade edecekleri konusunda Adliye Nezareti'ne tebliğde bulunulmuştur.[165] Bu çerçevede seyahate katılacakların isimlerinin önceden belirlenerek icap eden mevkilerin hazırlanması ve biletlerinin devlet tarafından alındığı bilgisini görmekteyiz.[166]

İstanbul'dan Hareket

Bütçe müzakerelerinin tamamlanmaması nedeniyle planlanan tarihten bir hafta ertelenen[167] seyahat 5 Haziran 1911 tarihinde başlamıştır. Seyahatin başlangıcı Sultanın Başmabeyncisi olan Lütfi Simavi tarafından şu şekilde anlatılır:

"Zat-ı şahane, Saray'da şehzadeler, vekiller ve diğerleri ile veda etti. Limanda bulunan vapurlar ve sefaret istasyonerleri bayrak-

---

163 *Müdafaa-yı Milliye*, Yıl 1, S. 5, s. 9.
164 BOA., *BEO.*, 3895/292054,(19/Ca/1329-18 Mayıs 1911).
165 BOA., *BEO.*, 3896/292197 (24/Ca/1329-23 Mayıs 1911).
166 BOA., *BEO.*, 3895/292284 (26 Ca 1329-25 Mayıs 1911). Cevaben Sultan maiyetinde bulunan zevata biletlerinin gönderildiğine dair BOA, *BEO*, 30/Ca/1329 – 29 Mayıs 1911).
167 BOA., *BEO.*, 3898/292295,(28/Ca/1329-28 Mayıs 1911).

larla donatılmıştı. Padişahın binmesi için tahsis olunan Barbaros zırhlısında Sadrazam Hakkı ve Bahriye Nazırı Halil Bey, Başkâtip Halid Ziya Bey, Seryaver Hurşid Paşa ve Ben bulunup, Padişahın oğulları Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler, Maarif Nazırı Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Eski Maliye Nazırı Cavid Bey 'Mesudiye' Zırhlısında ve âyandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Teşrifat Umumi Müdürü İsmail Cenanî Bey, Emniyet-i Umumiye Müdür Galip Paşa ve üç Mabeyn-i Hümayun kâtibi Gülcemal vapurunda idiler. Küçük ve büyük birkaç harp gemisi maiyette bulunuyordu. Ertesi sabah Çanakkale önüne varıldı ve Bolayır ve Yazıcızade türbeleri karşısında durularak şehitlerin ruhlarına Fatihalar ithaf edildi."[168]

Seyahat İstanbul'dan vapurla Selanik istikametine olacağından ilk olarak Gelibolu'ya uğrayacak, oradan Selanik'e doğru hareket edilecektir. Bu yüzden Gelibolu için seyahatin ilk ayağı demek mümkündür. Gelibolu'da da tıpkı diğer gezi güzergâhında olduğu gibi hummalı hazırlıklar yapıldığını söylemek mümkündür. Bu vesile ile Gelibolu Mutasarrıflığı Hükümet Konağı'nın tamir edilerek yeniden tefriş edilmesi söz konusu olmuştur.[169] Selanik'e varıldığında takvimler 7 Haziran 1911 Çarşamba gününü göstermekteydi. Oldukça büyük bir merasimle yapılan karşılama töreni bütün detaylarına kadar önceden hazırlanmış merkeze bildirilmiştir. Hatta kimin nerede duracağı bilgisi İstanbul'daki törenler de dâhil olmak üzere protokol kuralları çizgisinde önceden tayin edilmiştir.[170]

---

168 Lütfi Simavi, *a.g.e.,* s.185. Seyahate katılan Eski Maliye Nazırı Cavid Bey'e istifasından sonra Sadrazam vasıtasıyla Sultan tarafından seyahate katılması söylenmiş, Cavid Bey, seyahati tamamlamadan geri dönmüştür. Kendisi bu durumu şöyle izah etmektedir. Zat-ı Şahanenin Üsküp seyahatinde birlikte bulunmak istemedim. Müsâ'detaleb edip İstanbul'a avdet ettim. Dört beş gün kalarak yine Selanik'e gittim. Bkz. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 138-152.

169 BOA., *DH. MTV.* 25/41-25/42 (13/C1329-11 Haziran 1911).

170 Rumeli'ye vuku bulacak teşrif-i şahane münasebetiyle icra olunacak Merasimde Metropolitlerle mütehayyızan-ı millet ev mektep talebelerinin mevkilerinin nerede olacakları ve ne şekilde hürmet ve tazimde bulunacaklarının tebliği. BOA, *BEO*, 3900/292472 (5/C1329-3 Haziran 1911),

Kal'a-i Sultaniye'de toplar atılarak selam ihtiram merasimi yapıldı. Şevketmeab istimbotlarla karşılamaya gelen hükümet memurlarının ve kumandanların, sandal ve kayıklarla acele eden ahalinin alkışları arasında karaya çıkıp yürüyerek Hükümet Dairesine gitti. Orada sancak memurları, yüksek rütbeli komutanlar, belediye heyeti, ruhani reisler ve Gelibolu heyeti Padişah'ın huzuruna kabul edildi.

Toplanan ahali devamlı olarak el çırparak 'Padişahım çok yaşa' diye bağırmakta olduğundan Zat-ı şahane balkona çıkıp memnuniyetini beyan ve iltifat etti. Yolda giderken bütün filo tarafından harp manevraları yapıldı. Deniz durgun, herkes memnun ve her şey mükemmel idi.[171]

Ekonomik Tedbirler

Böyle bir seyahatin ekonomik anlamda ciddi bir meblağ tuttuğu aşikârdır. Bunun o günün şartlarında nasıl bir yük getireceğinden ziyade daha sonrası elde edilecek faydanın ülke menfaatleri açısından önemi dikkate alındığından göze batmadığını söylemek yanlış olmasa gerek. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde konu ile ilgili çeşitli belgelere rastlamak mümkün. Aslında alınan her türlü tedbir başlı başına ekonomik bir yükü de beraberinde getirmekteydi.

Askerlerin törenler için aylar önceden eğitime alınmaları, aynı askerlerin Rumeli'ye sevkiyatları, Sultanın gezi güzergâhı boyunca ikamet edeceği yerlerdeki mefruşat dâhil pek çok şeyin yenilenmesi, seyahat öncesi ve sonrası gelen heyetlerin giderlerinin karşılanması ve gezi esnasında takılan nişan, madalya vesaire hediyenin giderlerinin hazineden karşılandığını görmekteyiz. Seyahat sebebiyle altı yüz bin kuruşluk altın ve gümüş meskûkâtın bir tarafında Selanik ve diğer tarafında Manastır ve Kosova olmak üzere darphanelerde bastırıldığını Maliye Nezareti emriyle anlamaktayız.[172]

BOA, *DH.MTV*. 25/34 (6/C/1329-4 Haziran 1911) DH. MTV. 25/35,(7/C/1329-5 Haziran 1911).

171 Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, Haz. Sevda Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 186.

172 BOA., *BEO*., 3890/291682 (5/Ca/1329- 4 Mayıs 1911).Seyahat esnasında yabancı unsurlara ait beş kız beş erkek çocuğa birlik ve beraberlik

Seyahat öncesinde dikkatimizi çeken bir başka mevzu ise ülkenin içinden ve dışından çok sayıda heyetin sultanı ziyarete gelmeleridir. Bu ziyaretler seyahat öncesinde olduğu gibi seyahat esnasında sultanın güzergâhı dâhilinde de gerçekleştirilmiştir. Hatta seyahat esnasında gelecek olan heyetlerin çeşitli giderlerinin ödendiği bilgisine rastlamaktayız. Bunlardan biri Selanik'e gelen heyetlerin masraflarının tesviyesi ile ilgili olandır.[173] Seyahat öncesinde gelecek olan heyetlerden bazıları; Anadolu, Suriye, Cebel-i Lübnan ve Beyrut havalisinden heyetlerdir.[174]

Seyahat esnasında rutin harcamaların yanı sıra Sultanın ihsanları da dikkat çeker bir meblağ tutmuştur. Seyahatin hemen başında ilk mola yeri olan Çanakkale'de sultanın Çanakkale mekteplerine ve borç yüzünden mahpus olanların tahliyesine verilmek üzere münasip bir meblağ ihsan buyruldu.[175]

Seyahat ve Yankıları

Rumeli seyahatinin bölge halkı üzerinde beklenenden çok daha fazla tesir bıraktığını söylemek mümkündür. Savaş arifesinde gerçekleşen bu gezi başta gayr-i Müslüm tebaa olmak üzere bölge halkının neredeyse bütün gündemini kaplamıştır. Yapılan hazırlıklar, güzergâh üzerinde inşa edilen taklar ve seyahat esnasında sultanı ziyaret eden heyetler dikkate alındığında konu daha iyi anlaşılacaktır. Güzergâh içerisinde ahaliden hemen her kesim kendi memnuniyetlerini belirtmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en dikkat çekeni inşa edilen taklardır. Neredeyse her gayrimüslim unsur kendi taklarını yaptıkları gibi buna siyasi mahiyetteki çeşitli cemiyetler de katılmışlardır.

öğütleyerek erkeklere sikke liralar, kız çocuklarına da birer elmas iğne ihsanda bulunmuştur. Bkz. Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 193.

173 BOA., *BEO.*, 3901/292553 (7/C/1329- 5 Haziran 1911).

174 BOA., *DH.MTV.*, 25/22/ (19/ Ca/1329-18 Mayıs 1911) – *DH.MTV.*, 25/30,(30/Ca/1329-25 Mayıs 1911). Mevcut belgelerde gelen heyetlerin ismen zikredildiğini görmekteyiz. Beyrut ve Cebel-i Lübnan ahalisi namına Dersaadet'e gelen Sersak, Behim, Selim, Abdullah ve Ahmet Efendilerle kolağası Said Bey'in huzura kabulleri. BOA, *İ.. MBH.*, 6/22 (26 Ca 1329-25 Mayıs 1911).

175 Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 186.

Seyahatin ilk durağında tahttan indirilişin ardından Selanik'te Alâtini Köşkü'nde hapis tutulan II. Abdülhamid'e kendisi gitmek yerine Başkâtibi Halis Ziya Bey ve İkinci Ordu Müfettişi Hadi Paşa'yı memur eden Sultan Reşad, bu memurlar vasıtasıyla biraderine şu mesajı göndermiştir: "*Biraderim ellerini öperim. Selanik'e gelmem yalnız memleketin selameti açısından seyahatime gösterilen lüzum üzerinedir. Gücenmemelerini rica ederim*."[176]

Bu tür seyahatler güzergâh içerisindeki pek çok yerin bayındır hale gelmesinde çok önemli bir etkendir. Yakından ya da uzaktan neredeyse bütün Osmanlı efradı bu seyahatten kendisine bir pay ya da menfaat çıkarmıştır. Seyahatte görev alan başta denizciler olmak üzere diğer ulaşım unsurları, görevliler, memurlar ve askerler bir şekilde rütbe ve pozisyonlarına göre taltif edilmişlerdir.[177] Balkan bunalımı ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, ülke genelinde oldukça olumsuz bir hava esmesinde etkili oldu. Fakir halk bir nebzede olsa psikolojik olarak hükümdarlarını görebilecek olmanın mutluluğunu yaşamışlardır. Dersaadet'te yaşayan Osmanlı sultanının böyle hassas bir dönemdeki ziyareti pek alışılmış bir durum olmadığından bölge halkının heyecanını anlamak zor değildir. Seyahat esnasında yapılan bütün faaliyetlerin günlük olarak halka duyurulduğunu görmekteyiz. Belge detayında seyahatin tafsilatının günlük olarak telgrafla İstanbul'a bildirilip, matbuatla halkın haberdar edilmesi şeklinde Dâhiliye Nezareti'nin emri bulunmaktadır.[178]

Seyahatin planlaması aylar önceden yapıldığından güzergâh ve ziyaret edilecek yerler aylar önceden belirlenmiştir. Plan ile ilgili nazırlıkların kendi aralarındaki yazışmaları belgelerle sabit olduğu gibi gazetelerde de seyahat planlarıyla ilgili çok sayıda haber yapılmıştır. Yapılan planlar önce taslak halinde olup, daha sonra çeşitli düzenlemelerle son halini aldığını görmekteyiz.[179] Seyahat esnasında yapılacak olan merasimlerle ilgili planlamalar ise Selanik, Manastır ve Kosova Valiliklerince merkeze gönderilmiştir.[180] Karadağ Kra-

---

176 Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 187.

177 BOA., *BEO.*, 3910/293202 (6/B/1329-3 Temmuz 1911), BEO, 3913/293429 (11/B/1329-8 Temmuz 1911).

178 BOA., *DH. MTV.* 25/39 (9/C/1329-7 Haziran 1911).

179 BOA., *DH.MTV*, 25/4,(17/Ra/1329-16 Mart 1911).

180 BOA., *DH.MTV*, 25/10, (9/R/1329-9 Nisan 1911).

lı'nın sultanı davet ettiğini ve bu davete padişahın program dâhilinde olmadığından icabet edemeyeceğini belgelerden anlamaktayız.[181]

Selanik sonrası 11 Haziran'da Üsküp'e hareket edilmiş buradaki coşkulu karşılama ve törenlerle 15 Haziran'da Priştine'ye geçilmiştir. Priştine'de bir medrese temeli atan Sultan Reşad 16 Haziran'da Kosova'ya hareket etmiştir.

Kosova'da atası Murad Hüdavendigar Han'ın türbesini ziyaret etmiştir. Sultan Murat'ın şehit edildiği Kosova sahrasında Cuma namazı kılındı. Tahminen yüz bin kişinin olduğu namazdan sonra Sadrazam Hakkı Paşa kürsüye çıkarak padişahın ziyaret sebebini ve günün önemini belirten bir nutuk irad etmiştir. Ancak nutkun Arnavutça'ya tercümesi heyetten Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den istenmiş ise de İsmail Hakkı Bey tek kelime Arnavutça bilmediğini söyleyerek hayal kırıklığına sebep olmuştur. Oysa kendisinin heyette bulunma sebebi tamamen bu sebeptendir.[182] Akabinde padişah tarafından inşa ettirilecek olan medresenin temeli atılmıştır.[183] Sultan 17 Haziran tarihinde Selanik'e geri dönmüştür. Selanik'in merkez tutulduğu seyahat esnasında 20 Haziran'da Manastır'a gidilmiştir. Manastır ikameti sırasında idadi binasında ikamet eden Sultan Reşad, 24 Haziran'da tekrar Selanik'e dönerek benzer bir güzergâhı takiben İstanbul'a avdet etmiştir. Dönüş yolu üzerinde Gelibolu'ya uğramadıkları bilgisi mevcuttur.[184]

---

181 BOA., *HR.SYS*, 134/31 (28/03/1911).

182 Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 196.

183 Seyahate şark vilayetlerini temsilen katılan Said Nursi Sultan'ın temel atma töreni esnasında aralarında geçen diyaloğa değinerek; İttihadçılar zamanında Sultan Reşad'ın Rumeli'ye seyahati münasebetiyle Kosova'ya gittim. O vakit Kosova'da büyük bir İslâmî darülfünun tesisine teşebbüs edilmişti. Ben orada hem İttihadçılara, hem Sultan Reşad'a dedim ki: Şark böyle bir darülfünuna daha ziyade muhtaç ve âlem-i İslâmın merkezi hükmündedir. O vakit bana va'd ettiler. Sonra Balkan harbi çıktı, o medrese yeri istila edildi. Ben de dedim ki: Öyle ise o yirmi bin altın lirayı Şark darülfününuna veriniz. Kabul ettiler. Ben de Van'a gittim. Ve bin lira ile Van gölü kenarında Artemit'te temelini attıktan sonra harb-i umumî çıktı. Tekrar geri kaldı. Bkz. Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995, s. 471.

184 BOA., *DH.MTV*. 25/50 (22/C/1329-20 Haziran 1911).

Seyahat bütün sivil basında olduğu kadar askeri basın organlarının da gündeminde yer bulmuştur. Seyahatin başından beri organizasyonun içinde olan Donanma Cemiyetinin yayın organı olan *Donanma Mecmuası* seyahate genişçe yer vermiş 16. Nüshasında seyahate ait çok sayıda resim ve yazı yayınlamıştır. Bu yazılardan birinde yapılan tespit Balkan fütuhatı ile ilişkilendirmek suretiyle seyahatin önemini bir kez daha gözler önüne serer: '*Cerâid-i yevmiyeden birinin dediği veçhile tarihin kaydettiği iki Kosova vakasının üçüncüsünü de gördük.*'[185]

Sonuç

Gezi sonrası başta siyasi olmak üzere iktisadi çerçevede beklentilerin cevaplandığını söylemek mümkündür. Bundan hariç olarak Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatinin toplum üzerinde son derece olumlu tesirlerinin olduğunu görmekteyiz. Toplumun hemen her kesimini yakından ilgilendiren bir seyahat olmasının yanı sıra Dersaadet ile birlikte seyahat güzergâhının tamamındaki halk bütün kesimiyle bu olaya iştirak etmiştir. Seyahat esnasında dönemin iptidai şartlarından yetersiz de olsa alınmış görüntü ve çekilen fotoğraflar bölge insanının coşkusunun anlaşılması için yeterli mahiyettedir.[186] Karmaşık günler yaşayan ve olası bir savaşın arifesinde bulunan Balkanların böyle bir etkinliğe ihtiyacı olduğu hissinin uyandığını Balkanlarda yaşayan unsurların seyahat süresince coşkularından anlamak mümkündür. Seyahatin sonrasında devlet adına okutulmak üzere 5 çocuğun getirildiğini ve bu çocuklara ait 100 liralık bir eğitim masrafının seyahat bütçesinde karşılığı olmadığından hazinece ödenmesinin emredildiğini görüyoruz.[187] Konu ile ilgili Padişahın baş mabeyncisi hatıralarında şu satırlara yer veriyor:

---

185 "Seyahat-i Hümayunun Tafsilatı", *Donanma Mecmuası*, Haziran 1327, S. 16, s. 1463. Seyahate ait sivil basın haberleri ile alakalı bkz. Mevlüt Çelebi, *a.g.e.*

186 Gerek Apollon Fotoğrafçısı tarafından alınıp dönemin gazetelerine servis edilen fotoğraflar, gerekse Manaki Kardeşler tarafından çekilen seyahat görüntülerinde halkın yediden yetmişe, din, mezhep ve cinsiyet farkı gözetmeksizin Seyahate iştirak ettiğini söylemek mümkündür.

187 BOA., *BEO.*, 3922/294094,(4/Ş/132931 Temmuz 1911), BEO, 3943/295674, (10/L/1329-4 Eylül 1911)

"Köprülü istasyonunda güzel bir Türkçe ile gayet vatenpervera-ne nutuk okuyup cümlemizi müteessir eden on bir yaşında Dimçe isminde bir Bulgar çocuğunu Hünkâr kucaklayarak ai-lesinin rıza ve onayı alındıktan sonra İstanbul'da en iyi bir mektepte tahsil ve terbiye görmesini ve masraflarının kendi he-sabından ödenmesini emir ve ferman buyurdu. Daha sonra kü-çük Dimçe ile beraber muhtelif cins ve mezhepten birkaç çocuk Padişah hesabına tahsil etmek üzere payitahta çağrıldı."[188]

Dönüş güzergâhında Priştina'dan Selanik'e hareket esnasında Üsküp ve Gevgili İstasyonlarında mola verildi. Her iki istasyonda da oldukça büyük bir kalabalık toplanmıştır. Gevgili İstasyonunda bir papazın 'Bismillahirahmanirrahim' ile başlayan duası padişahı ve mahiyetini oldukça duygulandırmakla beraber bölgedeki Hristiyan nüfusun da Osmanlı Devleti'ne olan belki de son sadakatlerinin bir nişanıydı.

Gezinin tesiri Devlet-i Âliye tarafından yakından takip edil-miştir. Dâhiliye Nezareti siyasi kaleminden çıkan bir evrak oldukça dikkat çekicidir. Padişahın Rumeli seyahati nedeniyle Rumeli'de yaşayan farklı unsurlar üzerinde hâsıl olan hüsn-ü tesirin devamına ve muhtelif unsurlar arasındaki soğuklukların izalesine bizzat vila-yet memurları tarafından çalışılmasına, ahali tarafından vuku' bula-cak şikâyet için de iki müfettiş tayinine dair vesikalar mevcuttur.[189] Padişahın varışının gecesi Müslüman ve Hristiyan mektep hocaları ve talebesi kol kola olarak, bayraklar ve meşalelerle muntazam alay-lar teşkil ederek Padişah'ın ikametgâhının önünde ulusal bağlılıkla-rının ve fedakârane hislerinin tezahüratını gösterdiler.[190]

Öte yandan sonuç odaklı bir değerlendirilme yapılması ge-rektiğinde ise kabulü esas durum sultanın seyahati esnasında gittiği bütün toprakların kısa bir süre sonra elden çıktığı gerçeğidir. Seya-hatin başladığı an olan 11 Haziran 1915 tarihi ile sonuçlandığı tarih olan 26 Haziran 1911 arası ilk mola verdiği Gelibolu hariç esas güzergâholanbütün bölgeler politik, sosyal ve iktisadi hesapların yanlış yapılması sonucu kaybedilmiştir.

188 Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 193.
189 BOA., *DH.SYS*. 17/2 (21 Şaban 1329- 17 Ağustos 1911).
190 Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 193.

Kaynakça

BOA. *BEO*, 30/Ca/1329 – 29 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*, 3900/292472 (5/C1329-3 Haziran 1911).

BOA. *BEO*, 3901/292520 (6/C/1329- 4 Haziran 1911).

BOA. *BEO*, 3913/293429 (11/B/1329-8 Temmuz 1911).

BOA. *BEO*, 3955/296601 (6 Za1329- 29 Ekim 1911).

BOA. *BEO*. 3943/295674, (10/L/1329-4 Eylül 1911).

BOA. *BEO*., 3866/289943 (9/Ra/1329- 10 Mart 1911).

BOA. *BEO*., 3886/291400 (25R1329- 29 Nisan 1911).

BOA. *BEO*., 3890/291682 (5/Ca/1329- 4 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3895/292054,(19/Ca/1329-18 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3895/292284 (26 Ca 1329-25 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3896/292174,(23/Ca/1329-23 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3896/292197 (24/Ca/1329-23 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3896/292198 (29/Ca/1329- 29 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3898/292295,(28/Ca/1329-28 Mayıs 1911).

BOA. *BEO*., 3910/293202 (6/B/1329-3 Temmuz 1911).

BOA. *BEO*., 3922/294094,(4/Ş/132931 Temmuz 1911).

BOA. *BEO*.,3901/292553 (7/C/1329- 5 Haziran 1911).

BOA. *DH. EUM. KADL*, 19/15 (3/C/1329- 1 Haziran 1911).

BOA. *DH. EUM*., 11/8 (23/N/1330- 5 Eylül 1912).

BOA. *DH. MTV*, 25/10, (9/R/1329-9 Nisan 1911).

BOA. *DH. MTV*, 25/4,(17/Ra/1329-16 Mart 1911).

BOA. *DH. MTV*. 25/34 (6/C/1329-4 Haziran 1911).

BOA. *DH. MTV*. 25/35,(7/C/1329-5 Haziran 1911).

BOA. *DH. MTV*. 25/39 (9/C/1329-7 Haziran 1911).

BOA. *DH. MTV*. 25/41-25/42 (13/C1329-11 Haziran 1911).

BOA. *DH. MTV.*, 25/22/ (19/ Ca/1329-18 Mayıs 1911).

BOA. *DH. MTV.*, 25/30,(30/Ca/1329-25 Mayıs 1911).

BOA. *DH. SYS*. 17/2 (21 Şaban 1329- 17 Ağustos 1911).

BOA. *DH.MTV*. 25/50 (22/C/1329-20 Haziran 1911).

BOA. *HR. SYS*, 134/31 (28 Mart 1911).

BOA. *İ.. MBH.*, 6/22 (26 Ca 1329-25 Mayıs 1911).

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Çelebi, Mevlüt, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati,* Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

Donanma Mecmuası, "Seyahat-i Hümayunun Tafsilatı", Haziran 1327, S. 16.

Donanma Mecmuası, 29 Haziran 1914, S. 44.

Kutay, Cemal, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, C. 2, İstanbul 1983.

Lüftü Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Haz. Sevda Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007.

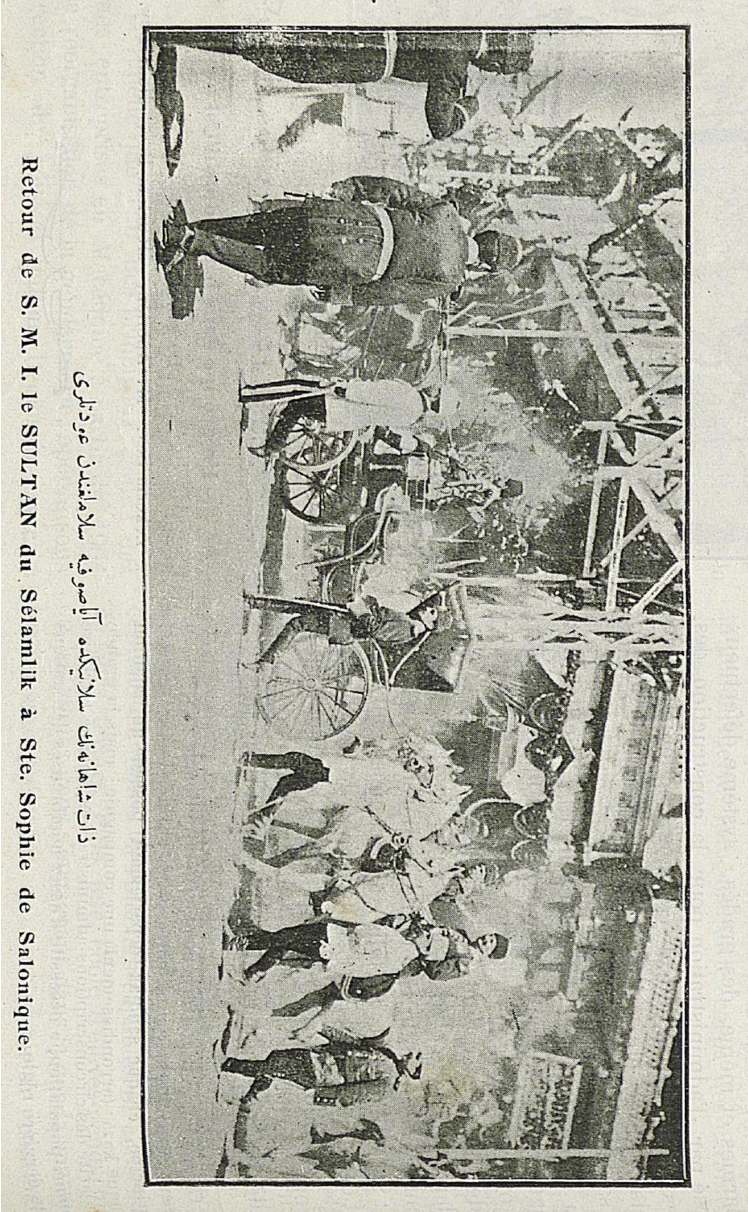
Müdafaa-yı Milliye, Yıl 1, S. 5.

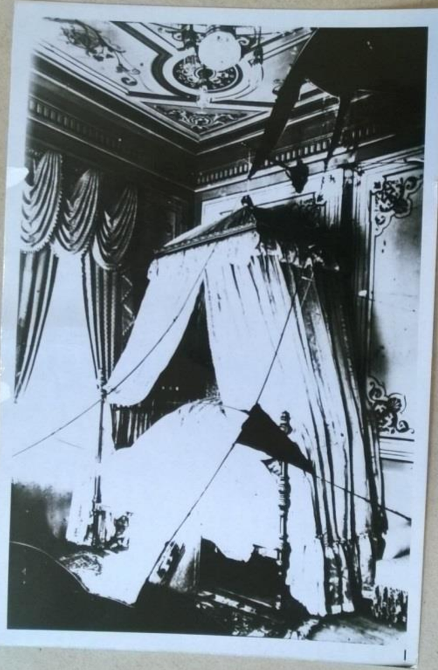
Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, Envar Neşriyat, İstanbul 1995.

Selanik'te Beş Çınar Millet Bahçesine Teşrif İçün Hükûmet Dairesinden Mefârekat-ı Şahane

Zât-ı Şahanenin Selanik'te Ayasofya Selamlığından Avdetleri

Seyahat Münasebetiyle Basılan Hatıra Paralar

Selanik

Manastır

Kosova

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ŞUMNU KAZASINDAKİ KAYIP YERLEŞMELER*

Lost Settlements In The District Of Shumen As In Tax Register Record

Hasan Hüseyin YILMAZ**, Nusret KOCA***

Özet

Osmanlı klasik döneminin en önemli kaynakları olan tahrir defterleri incelendiğinde bu döneme ait önemli coğrafi bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlardan birisi de XVI. yüzyıl yoğun nüfus hareketliliğine bağlı olarak gerçekleşen kayıp yerleşmeler sorunudur. Kayıp yerleşmeler, sahanın tarihî coğrafyası bakımından oldukça önemlidir. Bunların ortaya çıkarılması sadece geçmişin coğrafyasını aydınlatmakla kalmayacak, aynı zamanda modern coğrafi sorunların çözümüne de yardımcı olacaktır. XVI. yüzyılda Niğbolu sancağına bağlı bir kaza olan Şumnu bu dönemde Balkanlar'da yoğun nüfus hareketlerinin ve buna bağlı olarak kayıp yerleşmelerin açıkça görülebildiği örnek bir yer olması açısından önemlidir. Nitekim bu çalışma, Balkanlar'ın tarihî coğrafyasında benzer tarihî coğrafya çalışmaları için de ilk adım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir, Balkan, Şumnu, coğrafya

---

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen ve Doç. Dr. Nusret Koca yürütücülüğünde devam eden "XVI. Yy. Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Şumnu Kazasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası" başlıklı tez projesinden üretilmiştir.

** (Arş. Gör.); Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Uşak-Türkiye; e-mail: hasan.yilmaz@usak.edu.tr

*** (Doç.Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Afyon-Türkiye; e-mail: nkoca@aku.edu.tr

Abstract

It is possible to get geographical information when tax registers, the most important resources in classical Ottoman period, are analysed. Lost settlements occurred depending on heavy population movements of XVI century are also one of those. Lost settlements are vital in terms of field's historical geography. The act of revealing them will not only enlighten geography of the past it will also help to solve modern geographical problems. Shumen being a district of Nikopol Sandjak in XVI century; is crucial as it is a sample place where dense population movements of the period in Balkans and lost settlements can be seen accordingly. Thus, this paper is going to be the first step for similar historical geography studies in Balkans' historical geography.

Key Words: Tax registers, Balkan, Shumen, geography

Giriş

Yerleşme, ortamın doğal şartlar tarafından insan yaşamına uygun olan yerlerinde insanların oturduğu ve faydalandığı alanlardır. İnsanın organik olarak varlığını devam ettirebilmesi için öncelikli olarak kendisi dışındaki şartların onun varlığını tehdit etmemesi gerekmektedir. Bunlar uygun değilse varlığını devam ettirmesi de söz konusu olamaz. Bu durum modern dönemde belki biraz esnetilmiş olsa da bu esneklik son derece sınırlı kalmıştır. Nitekim dünyada doğal şartların insan yaşamına uygun olmayan yerlerdeki insan varlığı, bazı bilimsel araştırma istasyonlarının ötesine geçememiştir. Bu istasyonlardaki insan varlığı da son derece yapay ve eğreti durmaktadır. Modern zamanda durum böyle iken tarihî dönemler için doğal şartların etkisinin çok daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Buraya kadar ifade edilmek istenen, insan ile doğal şartların uzlaş-

masındaki zorunluluktur. Nitekim Gümüşçü bunu insan ile doğal ortam arasında *"etkileşimin en iyi göstergesi"* olarak ifade etmiştir.[191]

Doğal şartlarla birlikte bir de doğal olmayan yapay şartlar söz konusudur. Bunlar yerleşmelerin kurulması, gelişmesi ve ortadan kalkması üzerinde etkili olmaktadır. Yapay şartlar olarak bahsedeceklerimizden ilki güvenlik olup bunun olmaması diğerlerinin varlığını da anlamsız hâle getirmektedir. Bir yerde güvenliğin sağlanabilmesi için ilk önce orada kuvvetli bir siyasi hâkimiyetin olması gerekmektedir. Tarih boyunca siyasi hâkimiyet mücadelelerinde yerleşmeler büyük zararlar görmüşlerdir. Nitekim çalışma sahamızdaki yerleşmelerin de sahadaki siyasi hâkimiyet mücadelelerinde büyük zararlar gördüğü anlaşılmaktadır. Ortaçağ yerleşmelerinde güveliğin kolayca sağlanabileceği alanlar yerleşme yerleri için özel tercih edilen yerler olmuştur. Bunun içinde doğal engeller en kolay ve etkili unsurlar olup bunun mevcut olmadığı ya da yetersiz kaldığı yerlerde ise yapay engellere başvurulma gereksinimi doğmuştur. Güvenlikten hemen sonra aranan unsur ise insanların yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli olan ekonomik kaynaklara, sağlık koşullarına, verimli havzalara ve ulaşım yollarına yakınlık olarak ifade edilebilir.

Şumnu ve Çevresinde Yerleşmenin Genel Özellikleri

Balkanlar'da en eski yerleşimler Geç Mezolitik ve Erken Neolitik (MÖ 7000-MÖ 6000) dönemine aittir. Bu dönemde tarıma bağlı olarak yerleşik yaşam belirtilerinin Batı Anadolu'dan Yunanistan'a, oradan Bulgaristan ve Romanya'ya yani Balkan yarımadasının güneyinden kuzeyine doğru yayıldığı görülmektedir.[192] Tarihî dönemde Traklar, MÖ 2000'in başlarından MÖ 400'lü yıllara kadar Balkan yarımadasında kabileler hâlinde yaşamışlardır. Bunlar mer-

---

191 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 22.

192 A. Valentinv.d., "The Neolithızation of The North Pontıc Area and The Balkans In The Context of The Black Sea Flood", Yanko-Hombach et al. (eds.), *The Black Sea Flood Question*, 2007, p. 489-514.

kezî bir organizasyon kuramasalar da yerleşme açısından sahaya kendi mühürlerini vurmuşlardır. Milattan önceki yıllarda çalışma sahamızın güneybatısında yer alan Yukarı Meriç Vadisi'nde Grek Kolonilerinin varlığı da göze çarpmaktadır. Bölgede Roma yayılması MÖ III. yüzyılda başlamış, bu dönemde Trak soyu ve dili Romalıların etkisi altında kaybolmuştur. Roma yönetiminde Balkan dağları ve Tuna Nehri arasındaki bölge "Misya", Balkanlarla Ege Denizi arasında kalan bölge ise "Trakya" olarak adlandırılmıştır.[193] Roma İmparatorluğu'nun MS IV. yüzyıl sonunda ikiye ayrılması ile Misya ve Trakya, Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans sınırları içinde kalmıştır. Bu dönem barbar akınlarının olduğu bir dönem olup 1000 yıl boyunca bölgenin fiziki ve beşerî yapısı bundan sürekli olarak etkilenmiştir.[194]

Osmanlı Fethi ve Sonrasında Sahanın Yerleşme Özellikleri

Çandarlı Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından 1388-89 kış harekâtıyla Doğu Balkanlar'da Şumnu başta olmak üzere Tırnovi, Pravadi kaleleri ve önemli Balkan geçitleri İvan Şişman'ın elinden alınmış, kuzeydeki topraklar anlaşma ile İvan Şişman'a bırakılmıştır. Şişman'ın anlaşmaya sadık kalmaması üzerine Çandarlı Ali Paşa, geniş yetkilerle Şişman'ın Balkan dağlarının kuzeyindeki ülkesini ve Niğbolu Kalesi'ni kuşatarak Balkan dağları ile Tuna Nehri arasındaki tarihi Misya topraklarını Osmanlı ülkesine katmıştır.[195]

Osmanlı bölgeye vardığında bölgeyi seyrek nüfuslanmış olarak bulmuştur. Bunun altındaki temel faktörler yüz yıllarca süren Bizans-Bulgar mücadeleleri, sahaya X. yüzyıldan itibaren yapılan

---

193 Sıddık Çalık, *Balkanlarda Osmanlı Düzeni*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınlar, Anakara 2005, s. 16.

194 R. J. Crampton, *The Bulgarian Lands From Prehistory To The Arrival Of The Bulgarians*, Cambridge University Press, Second Edition, 2014, pp. 1-5.

195 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1*, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s. 192.

Uz, Peçenek ve Kuman akınları; XV. yüzyıl başlarında görülen Şeyh Bedreddin İsyanı, Varna Savaşı ve Kazıklı Voyvoda'nın yapmış olduğu faaliyetlerdir.[196] Bahsedilen nedenler arasında çalışma dönemimizde yerleşmeler üzerinde olumsuz sonuçları bakımından en önemlisi ise Macarların öncülüğünde gerçekleşmiş bir Haçlı harekâtı olan Varna Savaşı'dır. Nitekim haçlıların ilerlemesi esnasında sadece Müslüman nüfus ve Müslüman yerleşmeleri yanında Bulgar yerleşmeleri ve kiliselerinin de zarar gördüğü bilinmektedir.[197] Bu harekât esnasında gayrimüslim nüfusun önemli bir kısmı da dağlık alanlara çekilmiş, buradaki kırsal yerleşmelerde varlığını devam ettirmiş, Anadolu'dan gelen nüfus ise harap edilip boşalmış olan yerlere iskân edilerek sahada Müslüman nüfus hızla artmaya başlamıştır. Ovalık alanlardaki gayrimüslim nüfus azalırken dağlık kırsal yerleşmelerdeki gayrimüslim nüfusu artmış, artan nüfus ise şehirlere göç etmiştir.[198]

XV. yy. kayıtları incelendiğinde buradaki Müslim sekenenin bölgeye dışarıdan göç ettiğine dair izler bulmak mümkündür. Osmanlı geldiğinde boş olan bazı yerleşim yerlerine, Türk iskânının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşmeler "hâlî" yani boşalmış eski yerler üzerine kurulabildiği gibi var olan bir yerleşmenin yakınında da kurulabilmektedir. Bu iskânda yeni isim, "nam-ı diğer...", "…dahi derler", "...demekle meşhurdur" olarak kaydedilmiştir. Yani iki farklı isim, aslında iki farklı nüfus tabakasını, yani ikinci tabakanın o yerleşmenin en son sakinleri olduğunu göstermektedir. Buna ait bir diğer işaret ise "hariçten Yörükler ekerler" kaydıdır. Bundan çıkarılacak sonuç ise ikinci tabakanın göç ederek gelip yerleşmesidir. Nitekim bu tür yerlerde ilk ismi o yerin Türkler gelme-

---

196 Ali Alparslan, "Türk Dünyasında Hat Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, s. 270.

197 Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e*, s. 508-509.

198, Grigor Boykov, *Balkan City or Ottoman City?: A Study on the Models of Urban Development in Ottoman Upper Thrace, From the Fifteenth To the Seventeenth Century, Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans* 1-5 November 2006, Bucharest Romania (Istanbul IRCICA, 2010), s.72.

den önceki ismi, yeni ismi ise Türk iskânından sonraki isim olarak değerlendirmek mümkündür.[199]

Tarihî dönemlerde insan varlığının devamında, sosyal ilişkilerde ve dolayısıyla yerleşmelerin doğmasında kan bağı önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir sosyal bilimci olan İbn-i Haldun bu durumu "asabiyet" olarak tanımlamaktadır.[200] Bu bağ modern zamana kadar varlığını korumuş olup çalışma sahamızdaki yeni kurulan yerleşmelerde bunu açıkça görmek mümkündür. Nitekim sahamızda XVI. yüzyılda yeni kurulduğu anlaşılan yerleşmelerin nüfusu oldukça az olan yerleşmeler olduğu görülmekte, kurulan bu yerleşmelerdeki nüfusun da genelde birbirleriyle akraba oldukları anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle sahadaki yerleşmeler, konargöçerlikteki aynı oba üyelerinin birlikte yerleşik hayata geçmesi olarak açıklanabilir. Hane kayıtlarının başında o obanın statü olarak en üst düzeydeki şahsiyetinin adını görmek mümkün olup ondan sonra ise bu şahsın çocuklarının ismi görülmektedir. Bu obalar genelde bir ya da birkaç aileye ait üyelerden oluşmaktadır. Eğer bir aileye aitse, bu yerleşmenin aynı babanın birkaç erkek evladı tarafından kurulduğu, birkaç aile tarafından

---

199 Mezra-i İzlatova nam-ı diğer Akpınar, bkz. Oak 45-29 (M.1479), s.19; Bulgarine Mezraası nam-ı diğer Kayalı…, bkz. Oak 45-29 (M.1479), s.33, Dalgaç mezraası Hacı Bayram yeri dimekle meşhurdur, bkz. Oak 45-29 (M.1479), s.78; Kargunliçe mezrası Yörükler ekerler, bkz. Oak 45-29 (M.1479), s. 13; Karye-i Dobrika, Yörükler ekerler, Oak 45-29 (M.1479), s. 29; Kaluger mezrası nam-ı diğer Mirasoğlu hane-i yörükan, Hk 12-9 (1483), s. 31b; İstrajamaa Geredeli, bu iki köy bir arada oturur. Kargunliçe mezrası, hariçten Yörükler ekerler, Hk 12-9 (1483) s.7-8; Kelaniç mezrası, Yörükan, Hk 12-9 (1483), s. 32; Virdun mezrası hane-i yörükan, 18 Hk 12-9 (1483), s. 8a; Karye-i Dobrika, Hk 12-9 (1483), s. 7a; Sindel Mezraası, Hane-i yörükan, Hk 12-9 (1483), s. 31a; Karye-i Tomine, Hk 12-9 (1483), s. 35a; Karye-i Visok, hane-i yörükan, 10 Hk 12-9 (1483), s. 79.

200 Ümit Hassan, *İbn Haldun (Metodu ve Siyaset Teorisi),* Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 172-199.

kurulmuşsa kardeşler ve onların çocukları tarafından kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.[201]

Tablo1. XV. YY. Şumnu Nahiyesine Bağlı Olan Yerleşmeler ve Haneleri

Hk 12-9 (1483)					
Müslim Köy Adedi	Müslim Yerleşik Hane	Müslim Konar-göçer Hane[202]	Müs-lim Mez-raa	**Gayrimüs-lim Köy Adedi**	Gayrimüs-lim Hane
11	309	348	22	**23**	1087

XV. yy.da çalışma sahamızdaki yerleşmeler ve onlara ait olan Anadolu'dan ilk göç eden Müslüman Türklerin önemli oranda konargöçerliklerini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Yerleşik olanlar ise yine Anadolu kökenli aileler olup konargöçerlikten yerleşikliğe henüz yeni geçmişlerdir. Bölgede Anadolu'dan gelen Müslüman nüfusunun yarısından fazlasının konargöçer olarak yaşadığı görülmektedir (Bkz. Tablo 1). Gayrimüslim nüfus ise zaten yerleşik olarak özellikle büyük köylerde yaşamaktadır.

201 XVI. yüzyılda yeni kurulan yerleşmelerden birisi olan Yunus Abdal köyünde toplam 3 hane kaydı, 4 tane de mücerret (bekar) kaydı bulunmaktadır. Mücerretlerden iki tanesi Yunus Abdal'ın diğer ikisi de iki farklı şahsın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde büyük bir köy olan Yunus Abdal köyünün bahsedilen bu üç şahsın neslinden geldiğini söylemek mümkündür. Bkz. TT439/1535-40, s. 264.

202 Defterlerde konargöçer Müslüman nüfusun "yörük" olarak kaydedildiği görülmektedir. Yörüklük bir yaşam tarzı olup "yürümek" fiilinden gelmekle birlikte, bunlar Oğuz boylarına tabi olan konargöçer Türklerdir. Yörükler Rumeli'nin fethinde önemli rol oynamışlar, ilk başlarda konargöçer olmalarına rağmen sonraki zamanlarda yerleşik hayata geçmişlerdir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, Rumelide Yürükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957, s. 2-9.

Tablo 2. XVI. ve XVII. YY. Şumnu Kazasına Bağlı Olan Yerleşmeler ve Haneleri

TT439(1535-40)				TT382(1550)			
Müslim Köy	Müslim Hane	**Gayrimüslim Köy**	Gayrimüslim Hane	**Müslim Köy**	Müslim Hane	**Gayrimüslim Köy**	Gayrimüslim Hane
232	3289	**28**	2390	**351**	6945	**21**	3569
TT42(1572)				**TT771(1645)**			
Müslim Köy	Müslim Hane	**Gayrimüslim Köy**	Gayrimüslim Hane	**Müslim Köy**	Müslim Hane	**Gayrimüslim Köy**	Gayrimüslim Hane
307	7962	**13**	4446	**230**	9636	**14**	5139

XVI. yy. içinde yerleşik hane ve yerleşme sayısında önemli değişmeler olduğu görülmektedir. Bu da XVI. yy. başlarında sahada önemli oranda nüfus hareketliliği ve dışarıdan göç alındığının açık bir göstergesidir (Bkz. Tablo 2). Bu hareketlilik 1483-1535 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında sahaya dışarıdan önemli oranda Müslüman nüfus göç etmiştir ve bu hareketliliğin daha sonrada devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahsedilen nüfus hareketliliği sahada birçok Müslim yerleşmesinin kurulmasına ve bazılarının da ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Tahrir Defterlerine Göre Kaybolan Yerleşmeler

Çalışma sahamızda en önemli nüfus hareketliliğinin 1483-1535 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen dönemde yerleşme ve toplam nüfusta astronomik bir yükselme olduğu görülmektedir. Bunu normal nüfus artışıyla açıklamanın imkânı yoktur. Bu artışın müsebbibi olarak Anadolu'dan gelerek buralara yerleşen ve kısmen konargöçer olan Yörük nüfusunu göstermek mümkündür.[203] Sahaya dışarıdan gelen nüfusun, sahada bulunan

203 Tayyip Gökbilgin, "Rumelinin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler", *Belgelerle Türk tarihi Dergisi*, (70), Kasım 2002, s. 54.

Müslim ve Gayrimüslim nüfusa ait yerleşmeleri etkilemesi söz konusudur.

Tablo 3. XVI. YY. Başlarında Kaybolan Yerleşmeler

Sıra No	**NBKM OAK 45-29** (M.1479)	**NBKM OAK 12-9** (M.1483)	**Yerleşme İsimleri**	**Müslim**	**Gayrimüslim**
1		33a	Abroviçe Karyesi	+	+
2		30a	Aladağlu Karyesi	+	
3		30a	Büyük Dalgaç (Dalgaç-ı Büzürk) Karyesi		+
4		31a	Çarık Ali Karyesi	+	+
5		30b	Çark Sebili Karyesi		+
6		31a	Devlethan Karyesi	+	
7	26		Gergirova Karyesi	+	
8	77		Gök Hamza Mezraası	+	
9		35a	Kabroviçe Karyesi		+
10		28a	Kalak Karyesi	+	
11		32a	Karaca Nasuh Karyesi	+	
12		32a	Karaca Oğulları Karyesi	+	
13		33b	Konuşevo Karyesi	+	+
14		32b	Kromasti Karyesi	+	+
15	21		Kumnan Karyesi	+	+
16		31a	Metova Karyesi	-	+
17		35b	Otine	+	-
18	78		Parmaksız Hasan Karyesi	+	-
19		34a	Sülemi Karyesi	+	-
20	79		Visok Karyesi	+	+

Sahada kaybolan yerleşmelere ait en eski kayıtları XV. yüzyıla ait olan defterlerde görebilmekteyiz. Tablo 1 ve Tablo 3 karşılaştırıldığında 1483 yılında var olan 23 yerleşmeden 18'i, yani yerleşmelerin %82'si 1535 yılına ulaşamamıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi ortadan kalkan yerleşmelerden 9 tanesi Müslim, 5 tanesi gayrimüslim, 6 tanesi ise Müslim ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadıkları yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerin 1479-1535 tarihleri arasında bir şekilde ortadan kalktıkları anlaşılmaktadır. Bunların nasıl ortadan kalktıklarına dair kesin veriler elimizde olmamasına rağmen defterlerdeki kayıtlara bakarak bazı çıkarımlar yapabilmekteyiz. Bunun başında gelen ise XVI. yy. ilk yarısında sahaya gelen Anadolu ka-

rakterli büyük nüfus kitlesinin mevcut nüfusu ve yerleşmeleri hareket ettirdiği ve bu esnada bazı yerleşmelerin ortadan kalkmış olabileceği düşüncesidir. Tablo 3'te görüldüğü üzere ortadan kalkan yerleşmelerin önemli bir kısmının Müslim yerleşmesi olması, buradaki Müslim yerleşmelerinin gelen nüfusun iskânına uğrayarak isim değiştirmiş olabileceği ya da yeni kurulanlarla birleşmiş olacağı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ortadan kalkan gayrimüslim yerleşmelerindeki nüfus ise diğer gayrimüslim yerleşmelerine göç etmiş olmalıdır. Nitekim bu dönemde devletin teşvikiyle sahada kurulan derbentçi yerleşmeleri bunların göç ettiği yerleşmeler olmalıdır. Tabloda görülen yerleşmelerden 6 tanesinde ise Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı görülmektedir. Bunların ortadan kalkması ile de Müslim nüfusun Müslüman yerleşmelerine, gayrimüslim nüfusun ise gayrimüslim yerleşmelerine göç etmiş olabileceği düşünülmektedir.

XVI. yüzyılın özellikle ilk yarısındaki gayrimüslim yerleşmelerine bakıldığında bunların sayısında azalmalar olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 2-3). Defterlerde bu duruma dikkat edildiğinde bu yerleşmelerdeki gayrimüslim nüfusun daha büyük gayrimüslim yerleşmelerine göç ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan özellikle hedef yerleşme ise derbent yerleşmesi statüsü kazanan yerleşmeler olduğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfusun burada toplanmasında devletin bu konuda derbent yerleşmelerindeki derbentçi nüfusa tanımış olduğu ayrıcalıklar etkili olmuştur. Nitekim XVI. yy. başlarından itibaren derbent yerleşmelerindeki nüfusa bazı imtiyazlar sağlanmış ve bu da buraların gayrimüslim nüfus için çekim merkezi hâline gelmesine yol açmıştır. Derbent yerleşmeleri, yol güvenliğini sağlamanın yanında vakıf köyleriyle birlikte altyapı hizmetleri de vermişlerdir.[204]

---

[204] Nikolay Antov, Imperial Expansion, *Colonization, and Conversion to Islam in the Islamıc World's 'Wild West': The Formation Of The Muslim Community in Ottoman Deliorman (N.E. Balkans)*, 15th 16th CC, A Dıssertatıon Submıtted to The faculty of the Dıvısıon of The Socıal Scıences Incandıdacy for the degree of Doctor of Phılosophy, Department Of History, Chica-

Tablo 4. XVI. YY. İlk Yarısında Kaybolan Yerleşmeler

Sıra No	Sayfa No	TT439/1535-1540		
		Yerleşme İsimleri	**Müslim**	**Gayrimüslim**
1	206	Koyun İsalar Karyesi	+	-
2	245	Küçük İlasa Pınarı Karyesi	+	-
3	211	Divane Mustafa Karyesi	+	-
4	251	Doline Pınarı der nezdi Esenkova Karyesi	+	-
5	213	Emirceoğlu Karyesi nam-ı diğer Suyakdı	+	-
6	271	Hoşkadem nam-ı diğer Rakovniçe (Akdere'de bulunmuştur.)	+	-
7	295	Merenlice Karyesi	+	-
8	166	Mirkebol Karyesi	+	-
9	274	Sığırcılar Pınarı nam-ı diğer Benkak (Ta'unda harab olmuştur.)	+	-
10	213	Tunrıl Obası Karyesi	+	-
11	246	Bolana Mezraası (Sabıka karye idi perakende olmuştur.)	-	+
12	246	Kalaycı Durak (Sabıka karye idi perakende olmuştur.	+	-
13	247	Esenova (Sabıka karye idi perakende olmuştur)	+	-
14	247	Yörük Sinan Mezraası (Sabıka karye idi perakende olmuştur.)	+	-
15	248	Kemal Mezraası (Sabıka karye idi perakende olmuştur)	+	-
16	283	Kara Dirlik Karyesi	+	-

go, İlliois, August 2011, pp. 236-244. Huyvan Derbendi, Bkz. TT439, s. 91; Virbice Derbendi, Bkz. TT439, s. 192; Çireşofça Derbendi, Bkz. TT439, s. 198; Giriş Debendi, Bkz. TT439, s. 154; Koteşova Derbendi, Bkz. TT439, s. 165; Eski İstanbulluk Derbendi, Bkz. TT439, s. 169; İsmedova Derbendi, Bkz. TT439, s. 171; Çalıkkavak Derbendi, Bkz. TT439, s. 174. "Balkanlardaki Türk yüzyılını anlamak için oradaki hayratlara bakılması gerekmektedir. Bu tıpkı Farabi'nin mutlu şehir için hayal ettiklerinin tezahürüdür." Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Hayrat Sistemi ve Balkan Şehirleri", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya, 21-23 Nisan 2000, s. 104.

TT439/1535-1540 yılına ait olan defterde ortadan kalkan 16 yerleşme olduğu görülmekte, bundan da 1535 yılında var olan yerleşmelerden %7'sinin 1550 yılına ulaşamadığı anlaşılmaktadır.[205] Ortadan kalkan yerleşmelerden Sığırcılar Pınarı'nın Ta'un yani veba salgını nedeniyle dağıldığı belirtilmiştir. Mühimme kayıtlarından da veba salgınının bu dönemde nüfus ve yerleşmeler için çok ciddi bir tehlike olduğu anlaşılmaktadır.[206] Bu yerleşmelerden 6 tanesinin ise geçmişte köy iken dağılan ve mezra statüsüne düşen yerleşmeler olduğu görülmektedir. Bunların neden dağıldığına dair bir bilgiye rastlanmamakla birlikte dağılmalarında başka yerleşmelere yapılan göçlerle birlikte veba salgınının etkili olmuş olması da ihtimal dâhilindedir (Bkz. Tablo 4).

205 TT439/1540, s. 166, 206, 211, 213, 245, 246, 247,248, 251, 274, 283, 295.

206 12 Numaralı Mühimme, 978-979 (1570-1572), sayfa: 504 hüküm: 916 görüntü.

Tablo 5. XVI. YY. Ortalarında Kaybolan Yerleşmeler

Sıra No	Sayfa No	TT 382(M.1550)		
		Yerleşme İsimleri	**Müslim**	**Gayri-müslim**
1	552	Ala Gege	+	-
2	326	Aladın (Bazarkan Hızır nam karyede bulunmuştur.)	+	-
3	365	Balarçınlar	+	-
4	349	Burhan Dede	+	-
5	367	Divan Seki (Çukurca nam karyede bulunmuştur.)	+	-
6	523	Derziler (der-Senebirlik)	+	-
7	525	Habibler (Hasanca'da bulunmuştur.)	+	-
8	477	Köse Ahadlar (Esenkova'da bulunmuştur.)	+	-
9	559	Mezidce	+	-
10	241	Müsellem (Tekyeler'de bulunmuştur.)	+	-
11	469	Semerci (Tomine'de bulunmuştur.)	+	-
12	604	Solaklar (Yağcılar'da bulunmuştur.)	+	-
13	213	Sığırcılar	+	-
14	490	Yenice (Oraşniç nam karyede bulunmuştur.)	+	-

XVI. yy ortasında hazırlanmış olan TT382 numaralı defterlere göre toplam 14 adet yerleşme ortadan kalkmıştır (Bkz. Tablo 5). Bu yerleşmelerin hepsinin ortak özelliği ise Müslüman olmalarıdır. Bahsedilen yerleşmelerden 9 tanesinin ortadan kalkmasının temel nedeni nüfusunun başka bir yerleşmeye göç etmesidir. Diğerlerinin ortadan kalkma nedeni tam olarak bilinmese de daha önce ifade edildiği gibi başta sosyal bağlar olmak üzere hastalıklar ve ekonomik nedenlerle başka yerlere göç ettiğini anlamak zor değildir.

Tablo 6. XVII. YY. Başlarında Kaybolan Yerleşmeler

Sıra No	Sayfa No.	**TT 42(M.1572)**		
		Yerleşme İsimleri	**Müs-lim**	**Gayri-müslim**
1	207	Alakil	+	-
2	276	Anadolulu Hüseyin	+	-
3	191	Ducine,	-	+
4	134	Eski Hezergrad (Sabıka karye olup on beş seneden berü perakende olmağın mezraa kayd olundu.)	-	+
5	242	Hoşkadem nam-ı diğer Rakovniçe (Akde-re'de bulunmuştur.)	+	-
6	230	İskender (Köse Musa'da bulunmuştur.)	+	-
7	214	İdris	+	-
8	207	Karaca İbrahim Güzlesi	+	
9	206	Karaca İbrahim Kışlası	+	
10	227	Karaca Musa	+	
11	157, 123	Kasım Bey (Kuyucu'da bulunmuştur.)	+	-
12	228	Kuruca	+	-
13	246	Küçük Kozluca M. (Sabıka karye olup reaya-sı perakende olmağın mezraa kayd olundu.)	-	-
14	244	Küçük Açan Pınarı	+	-
15	220	Küçük İncik	+	-
16	225	Kuskunoğlu	+	-
17	201	Musa İlyas	+	-
18	251	Nar Paşa	+	-
19	132	Nebiler	+	-
20	223	Petridinç	+	-
21	226	Seydi Ali (der-Senebirlik)	+	-
22	250	Yakub Fakih	+	-

Tablo 6 ile Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde toplam 22 yerleşmenin ortadan kalktığı görülmekte olup bu da TT42/1572

tarihli defterdeki yerleşmelerin yaklaşık olarak %7'sinin 1645 yılına ulaşmadığı görülmektedir. Bu yerleşmelerden 2 tanesinin Gayrimüslim yerleşmesi, diğerlerinin ise Müslim yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ortadan kalkan Gayrimüslim yerleşmesinin bir tanesi, günümüz Razgrad şehrinin 2 km güneyinde yer alan eski bir Roma yerleşmesi "Arbitos"un kalıntıları üzerinde kurulan ve bir Bulgar yerleşmesi olan Eski Hezergrad yerleşmesi olduğu görülmekte, bu yerleşmenin ise 1557 tarihinde dağıldığı anlaşılmaktadır. Geriye kalan yerleşmelerden 4 tanesinin nüfusunun tamamının başka bir Müslim yerleşmesine göç ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesinin ise perakende olduğu yani dağıldığından bahsedilmektedir. 16 tanesinin ise ortadan neden kalktığına dair bir bilgiye ulaşılamamış olup bunların nüfusu kuvvetle muhtemel başka bir Müslim yerleşmesine göç etmiş olmalıdır. Tablo 6'daki yerleşmelerden Anadolulu Hüseyin Karyesi'nin lokalizasyonu yapılabilmiş ve günümüze ulaşan mezarlığı sayesinde tarafımızdan yeri tespit edilebilmiştir.

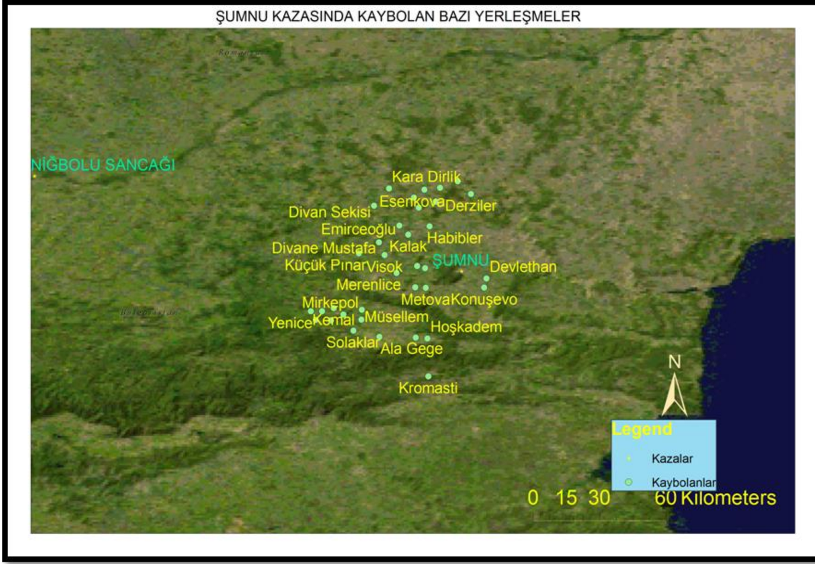
Tablo 7. XVII. YY. İkinci Yarısından Günümüze Kadar Kaybolan Yerleşmeler

Sıra No	Sayfa No	**TT 771(M.1645)**		
		Yerleşme İsimleri	**Müslim**	**Gayrimüslim**
1	212	Arabacıoğlu	+	-
2	232	Avcı Hasan	+	-
3	365	Azizler	+	-
4	297	Burhanoğulları	+	-
5	233	İnehan	+	-
6	273	İnceler	+	-
7	300	Hızırca	+	-
8	191	İsmilofça	+	-
9	189	Kara Ahmed	+	-
10	213	Kara Mustafa Pınarı	+	-

11	220	Karamanlı	+	-
12	302	Kırklar	+	-
13	109	Mürsel	+	-
14	Ev..35	Mamine?	-	+
15	229	Nasuhlu	+	-
16	220	Sarı Habib	+	-
17	213	Sığırcılar	+	-
18	214	Şih?	+	-
19	127	Umur Fakih der-Podavya	+	-
20	209	Yörük Kasım	+	-
21	308	Yusuf Baba Zaviyesi	+	-
22	189	Kara Demir (Vinitsa)	+	-
23	224	Yüklüler (Yüller) (Staro Selka)	+	-

Tablo 7 ile Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde 1645 tarihli defterde var olan yerleşmelerden 23 tanesinin yani yaklaşık %10'unun günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşmelerden Kara Demir ve Yüller isimli iki yerleşmenin 1960 yılında inşa edilen Tiça Barajı'nın suları altında kaldığı tespit edilmiştir. Diğer 20 yerleşmenin daha önceki dönemlerde kaybolduğu anlaşılmakta olup bunlardan İnceler, Kara Ahmed ve Kırklar yerleşmesinin tarafımızdan lokalizasyonu yapılabilmiştir.

Harita 1: Şumnu Kazasında Lokalizasyonu Yapılan Bazı Kayıp Yerleşmeler

Sonuç

Çalışma sahamızda XV yüzyıldan itibaren iskânlaşma sürecinde bazı yerleşmeler kurulurken bazılarının ise ortadan kalktığı görülmektedir. Bunlara dikkat edildiğinde XVI. yy. başında 20, ilk yarısında 13, ortalarında 14, XVII. yy. başlarında 23, XVII. yüzyıldan günümüze kadar ise 23 yerleşmenin, toplamda ise 93 yerleşmenin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Ortadan kalkan yerleşmelere bakıldığında ilk defter olan 1483 yılı defteri hariç diğerlerinin büyük çoğunluğunun Müslüman yerleşmeleri olduğu dikkati çekmektedir. XVI. yüzyıla ait ilk tahrirlerde görüldüğü gibi ortadan kalkan gayrimüslim yerleşmelerinin vadi içlerinde yer alan derbentçi yerleşmelerine göç etmiş olduğu, derbent yerleşmelerinin bu dönemdeki nüfusunda görülen aşırı artıştan anlaşılmaktadır. Bu konuda defterlerde görülen ortak özellik ise ortadan kalkan yerleşmelerin çok büyük oranda bölgeye henüz yerleşmeye çalışan Müslimler tarafından kurulan yerleşmeler olmasıdır. Nitekim sahaya gelen

nüfus Anadolu kökenli konargöçer nüfus olup bunlar daha çok birbirine kan bağı ile bağlı olan obalar hâlinde yaşamaktadır ve henüz yerleşik kültüre tam olarak alışık değillerdir. Dolayısıyla devlet, iskânlaşma sürecinde her ne kadar tımar sisteminin bozulmamasına yönelik önlemler alsa da yeni yerleşikliğe geçen nüfus bu önlemleri de aşarak özellikle kendilerine akraba ya da aynı boydan olan obaların bulunduğu yerleşmelere göç etme eğilimi göstermişlerdir. Bu göç bir yerleşmenin tamamını kapsayacak şekilde olduğunda göç eden yerleşme ortadan kalkmıştır. Kısmen olduğu zaman ise, göç veren yerleşmeye ait geride kalan nüfus yerleşmenin devamlılığını sağlamış, yerleşme ortadan kalkmamıştır. Hem Müslim ve hem de gayrimüslim yerleşmeleri karşısında tehdit oluşturan bir diğer önemli durum ise sahada görülen veba salgınıdır. Defterlerdeki kayıtlardan da anlaşıldığı gibi bu salgın sonucunda bazı yerleşmelerin hiçbir nüfusu kalmayacak şekilde tamamen ortadan kalkmıştır. Nitekim defterlerde bunun örneğini “Sığırcılar Pınarı” isimli yerleşmenin veba salgınından dolayı ortadan kalkmış olmasından anlayabilmekteyiz. Günümüzden geriye doğru gittikçe kaybolan yerleşme yerlerinin lokalize, yani tespit edilme şansı azalmakta günümüze yaklaştıkça ise artmaktadır. Bunun nedenini ise bu dönemde henüz yeni yerleşikliğe alışmaya çalışan bir nüfustan geriye pek bir şey kalmaması ile açıklamak mümkündür. Özellikle kaybolan Müslüman yerleşmelerinde, bu dönemde insanların yaşayacağı barınakların ve diğer yapıların çok daha basit ve gelişmemiş olması bunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bahsedilen yerleşmelerden kaybolanların yerlerini tespit edebilme şansı yerleşmenin kaybolduğu tarih günümüze yaklaştıkça normalde artması gerekirken, yakın dönemde ortadan kalkan Karademir ve Yüller köyü için bu durum geçerli değildir. Baraj suları altında kaldığından adı geçen yerleşmelerin yerleri tam olarak tespit edilememiştir. Sahayla ilgili kayıp yerleşmeler sorununun çözülmesi, özelde çalışma sahamız ve genelde ise Balkanlar’ın yerleşme ve nüfus tarihinin aydınlatılması açısından son derece önemli sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça

12 Numaralı Mühimme, 978-979 (1570-1572), sayfa:504, hüküm: 916.

Alparslan, Ali, "Türk Dünyasında Hat Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 12, s. 270.

Basbakanlık Osmanlı Arşivi (BBOA), İstanbul.

Boykov, Grigor, *Balkan City or Ottoman City?: A Study on the Models of Urban Development ın Otoman Upper Thrace, Fromthe Fifteenth To the Seventeenth Century, Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans* 1-5 November 2006, Bucharest Romania (Istanbul IRCICA, 2010), pp. 69-85.

Crampton, R. J., *The Bulgarian Lands From Prehistory to the arrival of the Bulgarians*, Cambridge University Press , Second Edition, 2014, pp. 1-5.

Crampton, R.J., *The Bulgarian Lands from Prehistoryto the Arrival of the Bulgarians*, Cambridge University Press, Second Edition, 2014, pp. 1-5.

Çalık, Sıddık, *Balkanlarda Osmanlı Düzeni*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınlar, Ankara 2005.

Evkaf Defteri (Ev): 1125.

Gökbilgin, Tayyip, "Rumelinin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (70), Kasım 2002, s. 3-58.

Gökbilgin, Tayyip, *Rumelide Yürükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957.

Gümüşçü, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

Kuyud-ı Kadime (KuK): 42, 559.

Natsionalna Biblioteka "Sv. Kiril i Metodii" (NBKM) – Sofia:

OAK 45/29; OAK 217/8; N k 12/9; Or 73.

Tahrir Defterleri (TD): 382, 439,771.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) – Ankara.

Ümit Hassan, *İbn Haldun (Metodu ve Siyaset Teorisi)*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.

Valentin, A. vd., "The Neolithızation of The North Pontıc Area and The Balkans In The Context of The Black Sea Flood", Yanko-Hombach et al. (eds.), The Black Sea Flood Question, 2007, pp. 489-514.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1*, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, İstanbul 2011.

XVI. YÜZYILDA NİĞBOLU SANCAĞINDA NESL-İ TİMURHANLAR

Nesl-i Timurhans in Nikopol Sanjak in the XVIth Century

Selçuk DEMİR*

Özet

Timurhan Şeyh; Balkan Alevi-Bektaşiliğinin önde gelen simgelerinden birisidir. Dimetoka kazasına tabi Elmalu mezrasında bir zaviye kurmuş ve yaptığı hizmetler neticesinde yöre halkının sevgi ve saygısını kazanmıştır. Osmanlı Devleti, Timurhan Şeyh'in soyundan gelen kişilere ihtimam göstermiş ve onları avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutmuştur. Bu çalışmada nesl-i Timurhanların Niğbolu sancağında meskûn olduğu yerler, nüfus durumları ve vergi muafiyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Niğbolu Sancağı, Alevilik-Bektaşilik, Timurhan Şeyh, Nesl-i Timurhan

Abstract

Timurhan Şeyh is one of main figures of Alevi-Bektashi order in Balkans. He had set up a zawiya in the Elmalu hamlet in the Dimetoka town and he had been useful for people in there. Ottoman Empire had respected for descendant of Timurhan Sheikh and had been free some taxes for them. This study gives information about places where descendants of Timurhan lives in Nikopol Sanjak, population status and tax allowance.

Key Words: Nikopol Sanjak, Alevi-Bektashi Order, Timurhan Sheikh, Descendant of Timurhan

* (Dr.); Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-Türkiye; e-mail: selcuk.demir@atauni.edu.tr

Giriş

Balkanlar'ın Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında şeyh ve dervişlerin önemi büyüktü. Sarı Saltuk'un 1263 yılında Dobruca'ya yerleşmesi ile başlayan akım, Otman Baba, Akyazılı Sultan, Seyyid Ali Sultan, Ali Baba, Topuz Baba ve Musa Baba gibi dervişler tarafından sürdürülmüştü.[207] Genellikle yarı meczup, saç, sakal, kaş ve bıyıkları tıraşlı, tahta kılıçları ile savaşan ve Âşık Paşazâde tarafından Abdalan-ı Rum olarak tarif edilen dervişler Balkanlar'ın İslamlaşmasında ve iskânında önemli unsurlardan biri olmuştu.[208] Şarap içilmesine izin veren, kadınları örtünmeye zorlamayan ve onları erkeklerle birlikte aynı meclis içerisinde bulunmasına müsaade eden kısacası Hristiyanlar arasında İslamiyet'i daha kabul edilebilir ve yumuşak yollarla yaymaya çalışan heterodoks dervişler Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a yerleşmesinde ve Balkan memleketlerinin iskânında büyük önem arz etmişti.[209] Osmanlılar bu kişilere ihtimam göstermiş, onları bazı vergilerden muaf saymış, tekke ve zaviye kurmalarına müsaade etmişti.[210]

---

207 Ahmet Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 12; Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s.147-150; Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, Demos Yayınları, İstanbul 2011, s.129-131; Coşkun Kökel, "Bulgaristan'da Yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* S. 43, 2007, s.1-16; Lyubomir Mikov, "Bulgaristan'da Türk Halk Tasavvufu (Dört Türbe ve Evliyalarına İlişkin Materyallere Göre), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* S. 52, 2009, s. 87-100.

208 Ahmet Yaşar Ocak, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 140-152.

209 Irene Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnetia (1380-1699)*, (ed. Elizabeth Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s.186; Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, c. II, İstanbul 1981, s. 31-42.

210 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. 9, Ankara 2002, s. 133-153; Ocak, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri", s. 140-152.

Çalışmanın konusu olan Timurhan Şeyh Balkan Alevi-Bektaşiliğinin önde gelen simgelerinden birisi idi. Tahrir defterlerinde yer alan bilgilere göre dervişleri ile birlikte Dimetoka kazasına tabi Elmalu mezrasında bir vakıf tesis etmişti. Fatih Sultan Mehmed zamanında ortadan kaldırılan ve toprakları timara verilen vakıf, sonraki yıllarda yeniden kurulmuş ve bahsi geçen arazi Timurhan'ın oğulları ile kardeşlerine evlatlık olarak verilmişti.[211]

Timurhan Şeyh Neslinin Niğbolu Sancağında Yayıldıkları Alanlar ve Nüfusları

Niğbolu Sancağı Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki önemli yerleşim alanlarından biri idi. Tuna Nehri ve Balkan Dağları arasında yer alan sancak, batıda Vidin ve Sofya sancakları ile sınırdaş olup, doğuda Tunca Nehri'nin yön değiştirdiği noktadan Tuna üzerindeki Tutrakan Kalesi'ne kadar uzanmaktaydı.[212] XVI. yüzyılda Rumeli Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Niğbolu Sancağı 1516'da 6, 1538'de 8, 1557'de 11 ve 1579'da 16 kazadan meydana gelmekteydi.[213] Sancak XVI. yüzyılda II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde tahrir

---

211 *"Vakıf: Timurhân Şeyh zamânından berü vakıf imiş. Evkâf, emlâk merhûm Sultân Mehmed Hân zamânında bozılub timâr olub sonra vakfiyeti mukarrer kılınub evlâdından Ahmed Dede, Hızır Dede ve karındaşlarına hükm-i hümâyûn erzânî kılınmış. Hâliyâ vakf-ı evlâdlık üzre mutasarrıflardır ve evlâdından Musâ Dede ve mezkûr Ahmed Dede'nin oğlu Abdi Dede ve sâir evlâdıyla mutasarrıfdır.", 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, C. 1, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 2001, s. 33.

212 Rossitsa Gradeva, "Administrative System And Provincial Government in the Central Balkan Territories of the Ottoman Empire, 15th Century", *Rumeli Under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions and Communities*, Isis Press, İstanbul 2004, s.30-31; Aynı yazar, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", (çev. M. Faruk Çakır), (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler,* c. 9, Ankara 2002, s. 918; Nikolai Todorov, "The Demographic Situation in the Balkan Peninsula (Late 15th-early 16th Century)" *Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries*, Ashgate Variorum, Aldershot 1998, s.6; Aynı yazar, *The Balkan City, 1400-1900,* University of Washington Press, Seattle and London 1983, s. 40.

213 BOA *MAD.d. 11,* s. 13-323; BOA *TT.d. 416,* s. 2-714; *BOA TT.d. 439,* s. 1-341; *BOA TT.d. 467,* s. 2; TKGM *TADB TTD. 58;* s. 15, TKGM *TADB TTD. 42,* s. 1.

edilmiş ve elde edilen sonuçlar mufassal ve icmal tahrir defterlerine kaydedilmişti. Bu defterlerde Niğbolu sancağında meskûn Müslim ve gayrimüslim nüfus, seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıflarına mensup görevliler ile ayrıcalıklı topluluklar hakkında bilgiler verilmişti. Söz konusu ayrıcalıklı topluluklardan biri de *nesl-i Timurhan*, *nesl-i Timurhan Şeyh* ve *nesl-i Timur Dede* olarak yazılan Timurhan Şeyh nesli idi. Bu kayıtlardan Timurhan Şeyh nesli ve Niğbolu sancağında yaşadıkları yerlere ilişkin önemli bilgiler bulmak mümkündür.

Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlara göre Timurhan Şeyh nesli Çernovi, Eski Cuma, Hezargrad, Şumnu ve Tırnova kazalarında ikamet etmekteydi. İncelenen dönemde Şumnu'ya tabi 21, Çernovi'ye tabi 19, Hezargrad'a tabi 6, Tırnova'ya tabi 2 ve Eski Cuma'ya tabi 1 köyde nesl-i Timurhanlar meskûndu.

Tablo I. XVI. Yüzyılda Nesl-i Timurhanların Niğbolu Sancağında Yaşadıkları Yerler ve Nüfus Durumları

Kaza	Köy	1538[214]	1557[215]	1579[216]
Çernovi	Beş Pınar	1		
	Bey Alanı	2		
	Dayı Hızır	4		
	Divane Deniz	2	2	
	Evrenos	1		
	Filibelüler	4		
	İslivapoli	6		
	Kadi Fakih	1		
	Kara Ağaç	8		
	Kara Hızırlar	1		
	Karaman Bazergan	3	3	
	Kovancılar (Sunullah Fakih / Sunullah Hoca)	2		
	Kruşevo	1	2	
	Muarrif Dede		2	2
	Sarı İnebey	6	2	1
	Sarı Güllü	2		
	Suhasla	4	4	5
	Talnova	3		

214 BOA *TT.d. 416,* s. 613-617; *BOA TT.d. 439,* s. 20-317.
215 BOA *TT.d. 382,* s. 109-610.
216 TKGM *TADB TTD. 42,* s. 59-253.

	Yenice	3		
	Toplam	**54**	**15**	**8**
Eski Cuma	Kara Cüllahlar			**6**
Hezargrad	Davudlar		3	1
	Kalova		3	8
	Kılıççılar		8	
	Mezidce		1	
	Sopna Pınarı		2	1
	Zaviye-i Doyran Dede (Çoban Pınarı)		2	
	Toplam		**19**	**10**
Şumnu	Abdi	4		
	Ahmed Divane	3	4	
	Arablar	1		
	Aydın Fakih		1	
	Balabancı	2		
	Balcı Balaban	7		
	Cansız Ahad		14	
	Çanakcılar	2		
	Demürciler	2		
	Dobrikova	1		
	Hüseyinler	4	11	3
	Kademler	3	3	6
	Kalova	7		
	Kara Cüllahlar	7	6	
	Kara Hızırlar		1	
	Keçililer	3		
	Kulağuz	7	8	
	Pınar-ı Sopna	1		
	Sağırlar	1		
	Saruca Bazergan	2		
	Topuzlar	2		
	Toplam	**59**	**48**	**9**
Tırnova	Göçbeyi (Brailova)	1		
	Kılıççılar	4		
	Toplam	**5**		
Genel Toplam		**118**	**82**	**33**

Timurhan Şeyh neslinin yerleştikleri kazaların başında Şumnu gelmekteydi. Şumnu kazasında 1538 yılında 59, 1557 yılında 48 nesl-i Timurhan yaşarken bu sayı 1579 yılında 9'a düşmüştü. Nüfus açısından Şumnu'yu Çernovi takip etmişti. Çernovi kazasında 1538 yılında 54, 1557 yılında 15 ve 1579 yılında 8 nesl-i Timurhan

meskûndu. Genel olarak Niğbolu sancağında 1538 yılında 118, 1557 yılında 82 ve 1579 yılında 33 nesl-i Timurhan ikamet etmekteydi.

1538 ve 1579 yılları arasında nesl-i Timurhanların nüfusunda ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Tahrir defterlerinde yer alan bilgilere göre bu durumun başlıca nedeni Timurhan Şeyh soyundaki gerçek bir düşüşten ziyade, kendilerine verilen muafiyetlerin sınırlandırılması ile alakalıdır. Zira 1557 yılında nesl-i Timurhan olarak kaydedilen kişilerin birçoğunun 1579 yılında reaya olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Şumnu'ya tabi Cansız Ahad köyünde yaşayan *Ahmed veled-i Şahin, Akıncı veled-i Ahmed, Sefer veled-i Ahmed, Gazi veled-i Ahmed, Halil veled-i Seydi Ali, Turmuş veled-i Seydi Ali, Ali Paşa veled-i Hamza ve Halil veled-i Yusuf* adlı kişiler 1557 yılında nesl-i Timurhan olarak yazılmalarına rağmen, 1579 yılında bu unvanı taşımadıkları görülmektedir.[217] Keza Kulağuzlu köyünde meskûn *Kalender veled-i İsa* ile kardeşleri *İsrail, Budak, Memi* ve *Mustafa* 1557 yılında nesl-i Timurhan olarak yazılmış ancak 1579 yılında reaya olarak kaydedilmiştir.[218] Sonraki bölümde tafsilatlı olarak anlatılacağı üzere Osmanlı yönetimi nesl-i Timurhanları bazı vergilerden muaf tutmuş ancak bu durum XVI. yüzyılın son çeyreğinde sınırlandırılmıştır. Osmanlı ekonomisinde meydana gelen bozulma ve buna bağlı olarak devletin daha fazla vergiye ihtiyaç duyması, bu grupların normal reaya olarak kaydedilmesine neden olmuştur.

Tahrir defterlerinde Timurhan Şeyh neslinin sosyal ve kültürel hayatlarına ilişkin çeşitli bilgiler bulmak mümkündür. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere bunların bir kısmı Âl-i Resul ile akrabalık kurmuş ve bu akrabalıktan doğan çocuklar nesl-i Timurhan ve Âl-i Resul sıfatlarını taşıma hakkına sahip olmuştu. Bu kişilerin Âl-i Resul oldukları kadı ve nakibüleşraf tarafından verilen hüccetlerde tasdik edilmişti. 1538 yılında Şumnu kazasına bağlı Demürciler köyünde meskûn *Mustafa veled-i Turgud* nesl-i Timurhan ve Âl-i Resul olarak kaydedilmiş, bu duruma binaen kendisine kadı ve nakibüleşraf tarafından hüccet verilmişti.[219] Aynı şekilde Şumnu kazasına tabi Keçililer Köyü sakinlerinden *Müslim veled-i Yusuf*[220] ile To-

[217] BOA *TT.d. 382,* s. 458; *TKGM TADB TTD. 42,* s. 206.
[218] BOA *TT.d. 382,* s. 596; *TKGM TADB TTD. 42,* s. 239.
[219] BOA *TT.d. 439,* s. 224.
[220] BOA *TT.d. 439,* s. 278-279.

puzlar köyünde ikamet eden *Seyyid Musa veled-i Seyyid Hacı* iki özelliğe sahip kişiler arasında yer almıştı.[221] 1557 tarihli defterde Şumnu'ya bağlı Cansız Ahad köyü sakinlerinden *Abdi veled-i Ahad* ve *Seydi Ahmed veled-i Şahin* ile Kara Hızırlar köyünde meskûn *Abdürezzak veled-i Kulkal* hem nesl-i Timurhan hem de Âl-i Resul olarak yazılmıştı.[222]

Timurhan Şeyh nesline mensup kişilerden bazıları bulundukları köylerin imamlık görevini üstlenmişti. 1538 yılında Çernovi'ye tabi Filibelüler köyünün imamı Timurhan Şeyh soyundan gelen *Dede Bali veled-i Timurhan* idi.[223] Yine Çernovi'ye tabi Kara Hızırlar ve Talnova, Şumnu'ya bağlı Kara Cüllahlar, Keçililer ve Saruca Bazergan köylerinin imamları Timurhan Şeyh soyundan gelen kişiler arasından seçilmişti.[224]

Nesl-i Timurhanlar yeni yerleşim alanları kurmak suretiyle Niğbolu sancağının imar ve iskânına katkıda bulunmuştu. Çernovi kazasına tabi Muarrif Dede Köyü, Sarı İnebey Köyü sakinlerinden *Muarrif Dede* ve oğlu tarafından kurulmuştu.[225] Aynı şekilde Şumnu kazasına bağlı Cansız Ahad Köyü *Abdi veled-i Ahad* tarafından iskân edilmişti.[226]

Niğbolu sancağında meskûn Timurhan Şeyh nesli arasında tercih edilen şahıs isimlerinin başında Alevi-Bektaşi kültürünü yansıtan adlar gelmekteydi. *Ali, Ali Paşa, Hacı Ali, Pir, Pir Ali, Pir Veli, Hasan, Hüseyin, Bektaş, Kalender, Saltuk, Sultan, Şahbende, Şahkulu, Kulkal, Köçek, Nefes, Talip, Timur, Timurhan* ve *Zeynel* adları sıklıkla kullanılan isimlerdendi. Bunun dışında *Ahmed, Mehmed, Davud, İsa, Musa, Yunus ve Yusuf* gibi peygamber adları; *Abdullah, Abdurrahim* ve *Abdurezza*k gibi dinî isimler; *Arslan, Kaplan, Şahin, Budak, Deli Divane, Bayramlu* ve *Bazarlu* gibi Türkçe isimlere tesadüf edilmişti. Hacı, Dede, Pir, Seydi ve Seyyid gibi isimler en çok kullanılan sıfat ve unvanlar arasında yer almıştı.

---

221 BOA *TT.d. 439,* s. 284-285.
222 BOA *TT.d. 382,* s. 458, 610.
223 BOA *TT.d. 439,* s. 120.
224 BOA *TT.d. 439,* s. 51,71, 184, 269; *BOA TT.d. 382,* s. 591.
225 BOA *TT.d. 382,* s. 127.
226 BOA *TT.d. 382,* s. 458.

Tablo II. Timurhan Şeyh Nesli Tarafından Kullanılan İsimler ve Unvanlar

İsimler	1538		1557		1579	
	Şahıs Adı	Baba Adı	Şahıs Adı	Baba Adı	Şahıs Adı	Baba Adı
Abdi	2	1	1			
Abdullah		3				
Abdurrahim	1	1				
Abdürezzak			1			
Ahad	2			1		
Ahi		1				
Ahmed	2	3	2		1	1
Ahmed Dede	1					
Akıncı	1		1			
Alaeddin	2					
Alemşah	1		1			
Ali	4	7	2	1	1	
Ali Paşa			1	1		
Arslan			1			
Asılhan		1				
Balaban		1				
Bali	2	1				
Bayezid		1				
Bayram	1	1				
Bayramlu	1	1			2	
Bazarlu	1					
Behlül				1		1
Bekir		1				
Bektaş	1					
Budak	1	1	2	1		
Çalabvirdi	1					
Dağlı			1			
Dâî Dede	1					
Davud		1				
Dede Bali	1	1				
Deli Divane		1				
Döğenci	1				-	
Dulkadir					1	
Eğlence	1					
Elvan		2				
Emir			1			
Fakih				1		
Gazi			1			
Gümlü	1		-			
Habib			1			

Hacı		1				
Hacı Ali		1				
Halil	3	3	3	1	1	2
Halil Fakih	1	1				
Hamdullah					1	
Hamza	3	3		2		
Hasan	4	1	2	1	1	
Hasan Fakih	1					
Hayrullah	1					
Hersek	1		1	1		1
Hızır	2	1		1	1	
Hüdaverdi					1	
Hüseyin	1	2		1		1
Hüseyin Fakih	1					
İbrahim		1	2		2	1
İdris	1					
İnebey	1	3	1	2	2	
İsa			1			1
İsa Fakih			1	1		
İshak		1				
İskender		1				
İsrail		1	1	1		
Kalender			2		1	
Kaplan			1	1		1
Kara			1			
Kara Hasan		1				
Karalu	1					
Karlı	1					
Kasım		2		2		
Koçak	1		1			
Koçu	1					
Kul	1					
Kulkal	3			1		
Kurd	1					
Köçek	2		1	1		
Lütfi	2		1	1		
Mahmud	-	1				
Mansur	1					
Mehmed	2	4	2	1	1	
Mehmed Dede				1		
Memi			1			
Memiş			1			
Mesih	1					
Muarrif	1					1
Muarrif Dede			1	1		

Mucib	1					
Musa	4	2	1		1	
Mustafa	7	3	3		1	1
Mürsel	1	1	2	1	1	-
Müslim	1					
Müslim Fakih			1			
Nasuh		1	1			
Nazır	1					
Nebi	1					
Nefes	1					
Nurullah	1					
Oruç	1					
Ömer	2					
Pir					1	
Pir Ali			1		1	
Pir Veli			1		2	
Rahim		1				
Resul		1				
Reyhan		1		1		
Rıdvan				-	1	
Rüstem	1		1	1		
Sadık	1		1			
Sadi			1		1	
Sait	1					
Salih		1				
Saltuk	2		1	1		1
Samed	3					
Satı					1	
Satılmış			1			
Sefer	1		1			
Seferşah			1			
Seydi	1		1			
Seydi Ahmed			1			1
Seydi Ahmed Dede			1	1		
Seydi Ali				1		
Seydi Yusufhan		1				
Seyyid Ahmed				1		
Seyyid Hacı		1				
Seyyid Hasan	1		1			
Seyyid İsmail	1					
Seyyid Mehmed				1		
Seyyid Mehmed Fakih		1				
Seyyid Musa	1					
Seyyid Turhan	1					
Soyakdı				1		

Sultan		1				
Süle		1				
Süleyman		1	1	1	1	
Şaban					1	
Şahbende			1			
Şahin				1		
Şahkulu				1		
Tâlib	1		1			
Timur	1	1	1	1	1	1
Timurhan	1	3	1	1		
Toğan		1				
Tur Ali	2	1	1			
Tur Bali		1			1	
Tur Hoca			1			
Turabey			1			
Turgud	1	1				
Turmuş			1			
Umud	1					
Üveys	1		1	1	1	
Vefa	1					
Veled			1	1		
Veli	1			1	1	
Veli Dede			1			
Yazıcı	1					
Yıldırım	1		1	1		1
Yunus	2		2	1		2
Yusuf	1	2	5	1		
Yusuf Fakih	1					
Yusufhan				1		
Zeynel		1				

Vergi Muafiyeti

Osmanlı Devleti, Timurhan Şeyh nesline önem vermiş ve bir kısım vergilerden muaf tutmuştu. Timurhan Şeyh nesline mensup kişilerin muaf sayıldığı vergilerin başında avarız-ı divaniye gelmekteydi. 1538 tarihli defterde yer alan bir kayıtta Şumnu kazasına tabi Kulağuz köyünde meskûn nesl-i Timurhanların avarız-ı divaniye vergisinden muaf oldukları ifade edilmişti.[227]

Osmanlı Devleti'nin Timurhan Şeyh neslini muaf saydığı vergilerden biri de raiyyet rüsumu idi. Niğbolu sancağında meskûn

[227] BOA. *TT.d 439*, s. 209.

Müslüman reaya çift vergisi olarak 22 akçe ve mücerred vergisi olarak 8 akçe ödemekle yükümlü tutulmuştu. Buna karşılık Timurhan Şeyh neslinden olan kişiler 1538 ve 1557 tarihli defterlerde bahsi geçen vergilerden tamamen muaf bırakılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1579 yılında yapılan tahrirle birlikte Timurhan Şeyh soyunun da sair reaya gibi çift vergisi olarak 22, mücerred vergisi olarak 8 akçe ödemesi münasip görülmüştü.[228]

Timurhan Şeyh soyuna mensup kişilerin muaf olduğu bir diğer vergi âdet-i ağnamdı. 1569 tarihli Silistre Kanunnamesinden anlaşıldığına göre, nesl-i Timurhanlar bu tarihe kadar ağnam vergisinden muaf sayılmış, ancak bu durumun uygun olmadığı belirtilerek kendilerinden ağnam vergisi tahsil edilmesi yoluna gidilmişti.[229]

Sonuç olarak XVI. yüzyıl Niğbolu tahrir defterlerinde Timurhan Şeyh nesline dair kayıtlara rastlanılmıştır. Buna göre nesl-i Timurhanlar Çernovi, Eski Cuma, Hezargrad, Şumnu ve Tırnova kazalarında ikamet etmekteydi. Bazılarının Âl-i Resul ile akrabalık kurduğu, bir kısmının imamlık vazifesini yerine getirdiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, Timurhan Şeyh neslinden olan kişilere bazı ayrıcalıklar tanımış, onları avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutmuştur. Ancak ekonomik nedenlerden dolayı bu muafiyetler XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmış ve nesl-i Timurhanlar reaya statüsünde kaydedilmiştir.

---

228 BOA. *TT.d 416*, s. 617-618; BOA. *TT.d 439*, s. 107; BOA. *TT.d 382*, s.127; TKGM *TADB TTD.* 42, s. 62-63.

229 *"Nesl-i Timûrhân Şeyh olanlar şimdiye değin 'âdet-i ağnâm vermediklerinin vechi olmamağın mirî için alınmak fermân olınmışdır.",* Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt Kanunlar,* (haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 285.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Tahrir Defterleri (TT.d): 382, 416, 439, 467.

2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 11.

B- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM)

1. Tahrir Defterleri (TTD): 42, 58.

II. Araştırma, İnceleme Eserleri ve Diğer Kaynaklar

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I-II, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 2002.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), c. 9, Ankara 2002, s. 133-153.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt Kanunlar*, (haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.

Gradeva, Rossitsa, "Administrative System And Provincial Government in the Central Balkan Territories of the Ottoman Empire, 15th Century", *Rumeli Under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions and Communities*, Isis Press, İstanbul 2004, s. 23-51.

Gradeva, Rossitsa, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", (çev. M. Faruk Çakır), (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler,* c. 9, Ankara 2002, s. 916-925.

Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, c. 36, İstanbul 2009, s. 147-150.

Kökel, Coşkun, "Bulgaristan'da Yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* S. 43, 2007, s. 1-17.

Melikoff, Irene, "14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnetia (1380-1699)*, (ed. Elizabeth Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s. 178-190.

Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları,* Demos Yayınları, İstanbul 2011.

Mikov, Lyubomir, "Bulgaristan'da Türk Halk Tasavvufu (Dört Türbe ve Evliyalarına İlişkin Materyallere Göre), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* S. 52, 2009, s. 87-100.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidâlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, c. II, İstanbul 1981, s. 31-42.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 11-22.

Ocak, Ahmet Yaşar, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 133-152.

Todorov, Nikolai, *The Balkan City, 1400-1900,* University of Washington Press, Seattle and London 1983.

Todorov, Nikolai, "The Demographic Situation in the Balkan Peninsula (Late 15th-early 16th Century)" *Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries*, Ashgate Variorum, Aldershot 1998, s. 1-34.

RUMİLİ EYALETİ'NE BAĞLI SANCAKLARIN 18. YÜZYILDAKİ İDARİ STATÜLERİ

The Administrative Status of Sanjaks Dependent on Rumili State in 18th Century

Orhan KILIÇ*

Özet

Rumili, Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyiliğidir. Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerinin ağırlıklı olarak batı yönünde olması, Rumili Eyaleti'ni idari bakımdan etkilemiş ve sancak düzeyindeki idari taksimatı siyasi duruma göre sürekli olarak değişmiştir. Yapılan fetihlerle Rumili'ndeki sancak sayısı fazlalaşmış bu münasebetle bazı sancaklar ayrılarak kurulan yeni eyaletlerin bünyesine dâhil olmuşlardır. Kanuni dönemi başlarında 30-32 civarında olan sancak sayısı neredeyse bir asır sonra yarı yarıya azalmış ve 15'e düşmüştür. Rumeli Eyaleti 18. yüzyılda sancak sayısı bakımından 17. yüzyıla oranla çok fazla bir farklılık göstermemiştir. Rumili Eyaleti'ne bağlı sancakların hemen tamamı uzun bir süre klasik sancak statüsünde yönetilmişlerdir. Ancak 18. yüzyılda vezir ve beylerbeyi rütbesindeki paşalara verilecek eyalet kalmayıp bunlara sancak tevcihi uygulaması başlayınca Rumili Eyaleti'ndeki birçok sancağın *arpalık* suretiyle paşalara verildiği görülmektedir. Bu tebliğde özellikle sancak tevcih defterleri ve ruus kayıtlarından elde edinilen bilgilerle Rumili Eyaleti'ndeki sancakların idari statüleri ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rumili, sancak, arpalık, eyalet

* (Prof. Dr.); Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ/Türkiye; e-mail: okilic60@gmail.com

Abstract

Rumili is the Ottoman Empire's first governorship. The fact that conquest moves of Ottoman was mainly on the western side affected Rumili administratively and administrative division has changed continuously according to the political situation. With the conquests, the number of flags in Rumili increased therefore some districts separated and took part in the new states. In the beginning period of the Suleiman The Magnificent, the number of provinces which were about 30-32, decreased by half nearly after a century and became 15. Rumili State did not show too much of difference in the 18th century compared to the 17th century in terms of the number of provinces. Nearly all of the provinces dependent upon Rumili, were ruled for a long time in the classic province statute. However, when there were no provinces for vizier and governors in the 18th century and after province grant system were started for them, a lot of provinces were directed to the Pashas by means of *ecclesiastical benefice*. In this paper, particularly sanjak grant register and administrative status of provinces in Rumili State had been introduced with the information collected from and *ruus* register.

Key Words: Rumili, Ottoman, sanjak, ecclesiastical benefice, state

Giriş

Orhan Bey, oğlu Murad’ı lalası Şahin’le 1357’de Rumili’ye göndermiş ve buradaki fütuhatın genişlemesiyle sancaklar ve sancakbeyleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Ortaya çıkan bu sancakbeyleri aslında birer *uç beyi* idi. Bu uç beylerine verilen topraklar irsi yurtluklar olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu topraklar babadan oğula geçen feodal bir özellik içeriyordu. Bu yapılanma Orhan ve Murad dönemlerinde tımar sistemine doğru bir genişleme göstermiştir. Bu genişlemedeki en önemli faktör ise bu uç beylerinin *beylerbeyi* olarak adlandırılan bir üst amirin emrine girmesidir.[230]

[230] Halil İnalcık, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 548; İlhan Şahin, “Sancak”, *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 98; Mehmet İpşirli, “Beylerbe-

I. Murad 1362 yılında tahta çıkmak üzere Bursa'ya hareket ettiği zaman lalası Şahin'i Rumili'ndeki beylerin başına *beylerbeyi* olarak tayin etmişti.[231] Zamanla bu beylerbeyinin *Rumili beylerbeyi*, bölgenin de *Rumili Beylerbeyliği* olarak anıldığı görülecektir. Böylelikle taşra idari teşkilatında *beylerbeylik* sancaklar üzerinde bir kontrol mekanizması oldu.[232]

Rumili Beylerbeyliği stratejik önemine binaen en muktedir ve en güvenilir devlet adamı veya kumandanlara veriliyordu. 15. yüzyılın ikinci yarısında Timurtaş Paşa, Sinan Paşa, Şehabeddin Paşa gibi devlet kadrosu içindeki birinci derecede rol almış şahsiyetlerin Rumili beylerbeyliği görevine atandığı görülür. II. Murad devrinde Bayezid Paşa'nın şahsında gördüğümüz Rumili beylerbeyliği ile vezir-i azamlık makamının aynı elde toplanması işi II. Mehmed döneminden itibaren daha sıkça uygulanır olmuştur.[233] Rumili beylerbeyleri devletin tımarlı sipahilerden oluşan en önemli atlı ordusuna kumanda ettiği için Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i azamı Mahmud Paşa ve Kanuni'nin vezir-i azamı İbrahim Paşa aynı zamanda Rumili Beylerbeyliği'ni de ellerinde tutmuşlardır.[234]

Rumili Beylerbeyliği'nin Osmanlı idari teşkilatı içerisinde özel bir konumu vardır. Nitekim 14. ve 15. yüzyıllarda Rumili beylerbeyleri genellikle merkezde bulunmuşlar ve divan toplantılarının daimi üyesi olarak müzakerelere katılmışlardır. Rumili beylerbeylerinin bu imtiyazlı statüsü 17. yüzyılda kaleme alınan mir-i miran kanununda *Rumili beylerbeyinin de sair beylerbeylerden vücuh ile farkı vardır* şeklinde ifade edilmiştir.[235]

Rumili Beylerbeyliği'nin sancak sayısı siyasi duruma göre değişmiştir. Fetihlerle sancak sayısı fazlalaşmış, bu münasebetle bazı

yi", *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 69; Halil İnalcık, "Orhan", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 383.

231 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, 2. Baskı, İstanbul, Haziran 2003, s. 108.

232 İ. Şahin, a.g.m., s. 98.

233 M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, C. XX, Sayı: 78, Nisan 1956, s. 247-248.

234 Halil İnalcık, "Rumeli", *İA*, C. 9, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 771.

235 Halil İnalcık, 'Rumeli', *İA*, s. 771.

sancaklar ayrılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bosna, Kefe ve Özi (ve Silistre) gibi yeni kurulan eyaletlerin bünyesine aktarılmışlardır.[236]

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Rumili Eyaleti/Beylerbeyliği şu sancaklardan müteşekkildi: Paşa Sancağı (Edirne), Gelibolu, Silistre, Niğbolu, Vize, Çirmen, Sofya, Köstendil, Midüllü, Semendre, İskenderiye, Avlonya, İlbasan, Ohri, Ağrıboz, Tırhala, Prezrin, Alacahisar, Vidin, Florina, Mora, Vülçetrin, Yanina (Yanya), Karlıili, İzvornik, Hersek ve Bosna. Aynı dönemde Karadağ, Kefe, Müsellem, Voynuk ve Çingane sancaklarının da eyaletin bünyesinde yazıldığı kaynaklar mevcuttur.[237]

1630-1642 yıllarında eyaletin sancakları şunlardır: Paşa Sancağı (Manastır), Köstendil, Tırhala, Prezrin, Yanya, Delvine, Vulçıtrin, Üsküb, İlbasan, Avlonya, Dukagin, İskdenderiye-i Arnavud, Ohri, Alacahisar ve Selanik.[238]

Kanuni dönemi başlarında 30-32 civarında olan sancak sayısı bir asır sonra yarı yarıya azalmış ve on beşe düşmüştür.

1- Rumili Eyaleti'nin 18. Yüzyıldaki İdari Taksimatı

İnceleme dönemimizde eyaletin sancak sayısı köklü değişiklikler göstermemiştir. Rumili Eyaleti sınırları içerisindeki topraklar genellikle Balkan coğrafyasında bulunduğu için 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılda yaşanan toprak kayıplarından fazla etkilenmemiştir.

Tablo 1: Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı (1700-1800)

No	Sancağı	1700-1718[239]	1717-1730[240]	1756-1800[241]
1	Paşa	X	X	X
2	Köstendil	X	X	X
3	Tırhala	X	X	X
4	Yanya	X	X	X
5	Delvine	X	X	X
6	İlbasan	X	X	X

236 Halil İnalcık, "Rumeli", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 234.
237 M. T. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 251-261.
238 BOA, *K. Kepeci 266*, s. 25-29.
239 BOA, *A. RSK 1551*, s. 3-7; *A. RSK 1560*, s. 6-11, *A. RSK 1564*, s. 10-19; *A. NŞT 1355*, s. 2-4; *A. RSK 1568*, s. 8.
240 Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 36-48.
241 BOA, *DHT 16*, s. 1-26.

7	İskenderiye	X	X	X
8	Avlonya	X	X	X
9	Ohri	X	X	X
10	Alacahisar	X	X	X
11	Selanik (ve Kavala)	X	X	X
12	Dukagin	X	X	X
13	Prizrin	X	X	X
14	Üsküb	X	X	X
15	Vulçıtrin	X	-	-
16	Voynugân	X	-	-
17	Çangân	X	-	-
18	Yörükân	X	-	-
19	Semendre	-	-	X

Voynugân, *Çengân* ve *Yörükân* sancakları sadece Rumili Eyaleti'nde mevcuttur. Dağınık olan bu zümreler belirli bir beyin idaresine verilerek *sancak* olarak itibar edilmişlerdi. Voynuklar, en genel ifade ile gayr-i müslim tımar sahipleridir. Rumili'ne ilk geçiş sırasında askeri hizmet gören bu zümre daha sonra geri hizmete alınmıştır.[242]

18. yüzyılın başlarında taksimat ve tevcihat defterlerinde rastlanan Voynugân, Çengân ve Yörükân sancaklarının daha sonraki dönemlerde bulunmaması sancaklık statülerini kaybettikleri şeklinde yorumlanabilir. Vulçıtrin Sancağı da bu yüzyılın başlarından itibaren müstakil sancak statüsünü kaybetmeye başlamıştır. Nitekim 1701-1702 tarihli sancak tevcih defterinde *Livâ-i Vulçıtrin ma'a Nezaret-i Üsküb* şeklinde belirtilmiş ancak atamaya tabi tutulmamıştır.[243] 1700-1708 ve 1717-1730 tarihlerinde *Vulçıtrin Sancağı* ve *Vulçıtrin alaybeyliği* tabirlerine rastlansa da[244] yüzyılın başlarından itibaren müstakil sancak statüsünü kaybettiği anlaşılmaktadır.

Rumili Eyaleti'nin merkezi vaziyet icabı Edirne, Sofya, Manastır, Filibe veya Semendre olmuştur. Semendre, paşa sancağı olduğu dönemlerde doğal olarak tevcih defterlerinde zikredilmemiştir. Paşa Sancağı statüsünü kaybettiği zamanlarda müstakil san-

242 H. İnalcık, "Rumeli", s. 234. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986.
243 BOA, *A.RSK 1551*, s. 5.
244 BOA, *A.RSK 1560*, s. 11; *A.RSK 1564*, s. 19; F. Başar, *a.g.e.*, s. 176-177.

cak olarak yazılmış ve atamaya tabi tutulmuştur. Selanik Sancağı ise yüzyılın sonlarına doğru yapılan atamalarda *Liva-i Selanik ve Kavala* olarak kaydedilmiş ve 1 sancak itibar edilmiştir.[245]

2- Genel İdari Uygulamalar Bağlamında Rumili Eyaleti'ne Bağlı Sancakların Tasarruf Şekilleri

18. yüzyıl, Osmanlı bürokrasisinde *beylerbeyi* veya *vezir* rütbesindeki paşa sayısının haddinden fazlalaştığı ve bunların rütbelerine uygun görevlere atanması konusunda sıkıntıların çokça yaşandığı dönemdir. Bu duruma bir anda gelinmemiş, daha önceki dönemlerdeki yanlış uygulamalar bu yüzyılda sonuçlarını belirgin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Sancaklar paşaların tasarrufuna veya idaresine verilince, bunlara rütbeleri itibariyle *sancakbeyi* denilemeyeceği için *mutasarrıf* tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabir *sancağı tasarruf eden* manasındadır. Mesela bir sancağı paşa rütbeli birisi yönetecek veya tasarruf edecekse, "… Sancağı'na mutasarrıf … Paşa" şeklinde bir ibare kullanılıyordu. Bu durum sancakbeylerinin yerine mutasarrıflıkların kurulduğu manasına gelmemelidir. Mutasarrıf ve mutasarrıflıklar 19. yüzyılda kurumsallaşmış ve mutasarrıflık artık idare ve tasarruf şeklini almıştı.[246]

Has suretiyle idarede, bey ve paşalar kendilerine *has* olarak tahsis edilen ayni ve nakdi vergilerden oluşan gelirleri tasarruf ediyorlardı. Kanuni'nin vezir-i azamı Rüstem Paşa zamanından başlayan havass-ı hümayunun *miri mukataa* haline getirilerek *iltizam* suretiyle toplanması işi daha sonraları vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve saray kadınlarına ait paşmaklık haslara da sirayet etmiş ve bu has sahiplerinin gelirleri de iltizam usulüyle toplanmaya başlanmıştı.[247] 18. yüzyılda artık klasik manada has tasarrufu yok denecek kadar azdır. Bunun yerine miri mukataaları tasarruf eden ve bunları bir şekilde toplayan yönetici zümreleri bulunmaktadır. Miri mukataalar iltizama verilebildiği gibi *kayd-ı hayat şartıyla* tasarrufu anlamına gelen *malikâne* sistemi içerisinde de değerlendirilebiliyordu.[248] Sancak-

245 BOA, *DHT 16*, s. 20.
246 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1991, s. 21.
247 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/2, 2. Baskı, Ankara 1977, s. 292-293.
248 Geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 32-37.

ları tasarrufta has sisteminden vazgeçilmemekle birlikte bu has gelirlerinin nasıl tahsil edileceği hususunda bir değişim ve gelişim yaşandığı söylenebilir.

Sancakların tasarrufunda görülen bir diğer uygulama *arpalık* suretiyle yönetimdir. Arpalık, memurlara verilen bir çeşit tahsisat olup, azil veya emekli edilen mülki ve ilmi memurlara mazuliyet veya emeklilik maaşı mukabilinden tahsis edilen gelir manasındadır[249]. Arpalık sahiplerine geçimini sağlamak gayesiyle muayyen bir görev karşılığı mahallinin dışında bir sancak tevcih ediliyor ve bu yerin geliri tahsis ediliyordu.[250] Bunların dışında ocaklık, muhassılık ve salyane usulü gibi idari statüler de bulunmaktadır.[251] Rumili Eyaleti bağlamında düşünüldüğünde, sancakların çoğunun miri mukataa tasarrufu kapsamında ancak değişik yollarla idare edildiği anlaşılmaktadır.

Eyaleti yöneten paşalar çoğunlukla kendilerine *has* olarak tayin edilen miri mukataaları tasarruf etmektedirler. 24 Aralık 1767 tarihinde kendisine Yanya Sancağı tevcih edilen vezir Receb Paşa'ya Üsküb cizyesi ve *celebkeşân-ı sağ kol mukataası* mallarından on bin guruşluk *has* mukabelesinde görevi tevdi edilmişti. Receb Paşa'dan sonra Yanya Sancağı tevcih edilen vezir Seyyid Elhac Halil Paşa'ya da Boğdan cizyesinden on bin guruşluk bir *has* geliri bağlanmıştı.[252]

Eyalete bağlı sancaklar yüzyılın ilk yarısına göre ikinci yarısında daha farklı idari tasarruflara konu olmuştur. 1700-1730 yılları arasında Rumili Eyaleti'ndeki Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, Avlonya, Dukakin, İskenderiyye ve Selanik sancakları genellikle *arpalık* suretiyle tasarruf ve idare edilirken[253], yüzyılın ikinci yarısında arpalık suretiyle tevcih uygulamasında belirgin bir düşüşün olduğu görülür. Mesela 1700-1730 döneminde Tırhala Sancağı'na yapılan tespit ettiğimiz 9 atamadan 6'sı arpalık iken 30 Ağus-

249 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 3. Baskı, İstanbul 1983, s. 84.
250 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Gözlemler", *Belleten*, C. XXVIII, S. 152, Ankara 1974, s. 677-678.
251 Geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, *a.g.e.*, s. 37-41.
252 BOA, *DHT 16*, s. 5, 6 m.
253 O. Kılıç, *a.g.e.*, s. 47; F. Başar, *a.g.e.*, s. 36-48.

tos 1756 tarihinden 25 Mayıs 1792 tarihine kadar yapılan elli bir atama içerisinde arpalık suretiyle atamaya rastlanmamıştır.[254]

Rumili Eyaleti'ne bağlı Köstendil, Tırhala ve Yanya sancaklarının hangi suretle tevcih edildiği ve yönetildiği 1756-1792 yılları arasında yapılan 178 atama kaydına göre aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Köstendil, Tırhala ve Yanya Sancaklarının Tevcihatı (1756-1792)[255]

SANCAK	Müstakil sancak tevcihi	Bir veya birkaç sancakla ilhaken tevcih	Muhafaza şartıyla tevcih	Muhafaza şartıyla ve bir veya birkaç sancakla ilhaken tevcih	Arpalık olarak tevcih	Arpalığa ilhaken tevcih	Eyalet valisine ilhaken tevcih	Seraskerlik veya başbuğluk ile tevcih	Toplam
KÖSTENTENDİL	46	8	6	9	-	2	-	-	71
TIRHALA	18	3	8	16	-	-	3	3	51
YANYA	17	10	11	7	2	6	-	3	56
TOPLAM	**81**	**21**	**25**	**32**	**2**	**8**	**3**	**6**	**178**
%	45,50	11,79	14,04	17,97	0.12	4,49	1,68	3,37	98.96

Bu üç sancaktaki toplam 178 atamanın yarıya yakınında sancakların müstakil olarak bir paşaya klasik usulle tevcih edildiği görülmektedir. Tırhala Sancağı'nın bu süreçte 51 kez tevcih edildiği bunun ancak 18'inin yani % 35'inin herhangi bir şarta bağlanmadan veya bir başka sancakla ilişkili olmadan müstakil olarak bir paşaya tevcih edildiği anlaşılacaktır. Bu durum Yanya Sancağı'nda %30 oranına kadar düşmüştür. Köstendil sancağında ise müstakil sancak tasarruf oranı % 64'tür.

Eyalette *ber-vech-i ilhak* veya *ber vech-i zamime* sancak tevcihlerine sıkça rastlanmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında arpalık suretiyle sancak tasarruf eden paşa mazul veya emekli ise sancak tevcihi *ber*

254 BOA, *DHT 16*, s. 5-7; *A. RSK 1551*, s. 3; *A. RSK 1573*, s. 4; *A. NŞT 1355*, s. 2; *A. RSK 1568*, s. 8; F. Başar, *a.g.e.*, s. 38.
255 BOA, *DHT 16*, s. 4-7.

vech-i arpalık, şayet o anda başka bir görev ifa ediyorsa sancak tevcihi *ber vech-i zamime*veya *ber-vech-i ilhak* olarak olarak gerçekleşiyordu.[256] Mesela Kurd Mehmed Paşa İskenderiyye sancakbeyi iken kendisine 15 Ağustos 1718 tarihinde Rumili beylerbeyliği payesi ile birlikte Prizrin Sancağı da tevcih edilmişti.[257] Yanya Sancağı 30 Ekim 1730 tarihinde Hotin Sancağı'na ilhaken Receb Paşa'ya verilmiş, yaklaşık iki ay sonra 24 Aralık 1767 tarihinde Bozok Sancağı da kendisine ilhaken bağlanmıştı.[258]

Sancak tevcihleri bazen bir canibin, kalenin veya bölgenin muhafazası şartına bağlanabiliyordu. Bu tür atama sayısı bu üç sancakta toplam % 14 oranında iken Yanya Sancağı'nda biraz daha fazla olmuş ve atamaların % 19'luk kısmı bir muhafaza şartına bağlanmıştır. Mesela Yanya Sancağı 6 Haziran 1771 tarihinde Süleyman Paşa'ya Mizistre muhafazası şartıyla tevcih edilmiştir.[259]

Sancaklar bir muhafaza şartına bağlandıktan sonra bir veya birkaç sancağın ilavesiyle de tevcih edilebiliyordu. Tırhala Sancağı'nı tasarruf eden paşalar 18. yüzyılın ikinci yarısında Belgrad muhafazası şartıyla, Semendre Sancağı'nı da ilhaken uhdelerine alıyorlardı. Mesela 20 Nisan 1761 tarihinde Tırhala Sancağı tevcih edilen vezir Elhac Mustafa Paşa Semendre Sancağı'na ilhaken ve Belgrad Kalesi'ni muhafaza şartıyla sancağın tasarruf hakkını almıştı.[260] 17 Ekim 1716 tarihinde kendisine Köstendil Sancağı tevcih edilen Köstendil alaybeyi Mahmud'a Yergök'ü muhafaza etmek şartıyla ve beylerbeylik payesi ile Köstendil Sancağı tevcih edilmişti.[261]

Bu uygulamada sancaklar paşaların uhdesinde bulunan arpalık sancaklara ilave olarak da verilebiliyordu. Mesela 27 Ekim 1722 tarihinde eski Karaman valilerinden Mustafa Paşa'ya Köstendil Sancağı tevcih edilirken Vidin Kalesi'nin muhafazası şartı koyulmuş ve Tırhala Sancağı da ilave olarak arpalık suretiyle tasarrufuna bırakılmıştı.[262] 24 Ağustos 1764 tarihinde Köstendil Sancağı tevcih edilen Vezir Hamza Paşa bu sancak kendisine tevcih edildiği za-

---

256 O. Kılıç, *a.g.e.*, s. 92.
257 BOA, *A. NŞT 1355*, s. 3; *A. RSK 1568*, s. 8.
258 BOA, *DHT 16*, s. 5.
259 BOA, *DHT 16*, s. 6 m.
260 BOA, *DHT 16*, s. 5.
261 BOA, *A. NŞT 1355*, s. 2; *A. RSK 1568*, s. 8.
262 F. Başar, *a.g.e.*, s. 36.

man Çirmen ve Niğbolu sancaklarına mutasarrıf olup Vidin ve Hotin kalelerini muhafaza şartıyla Hotin Sancağı'nın ilhakıyla da Köstendil Sancağı'nı tasarrufuna almıştı.[263]

Rumili Eyaleti'ndeki bazı sancaklar bazen eyalet valilerinden birine, bir veya birkaç sancağa ilaveten tevcih edilebiliyordu. Tırhala Sancağı 21 Nisan 1758 tarihinde tasarrufundaki Semendre Sancağı'na ilhaken Rumili valisi vezir Elhac Hasan Paşa'ya, 13 Aralık 1770 tarihinde ise Mora valisi vezir Ahmed Paşazade Osman Paşa'ya ilhaken tevcih edilmişti.[264]

Serasker paşalara görevde oldukları zamanlarda çok yaygın olmamakla birlikte sancak tevcih edildiğine rastlanmaktadır. Mesela, Babadağı seraskeri Moravi vezir Ahmed Paşa 4 Haziran 1791 tarihinde Tırhala Sancağı'nı uhdesine almıştı.[265]

Derbend başbuğları ve bazı caniblerdeki *başbuğ* diye adlandırılan ve özellikle de haydut ve eşkıya takibi yapıp sorumlu oldukları bölgeleri koruyan paşalara da sancak tevcih ediliyordu. 10 Eylül 1771'de Derbend Başbuğu olan Sarı Mehmed Paşazade vezir Ali Paşa'ya Arnavud ve haydut eşkıyalarından etrafını korumak üzere Tırhala Sancağı verilmişti. Aynı sancak 7 Temmuz 1788 tarihinde Eflak Başbuğu olan Varnalızade vezir Selim Paşa'ya bu görevine mukabil olarak tevcih edilmişti. Bu konudaki en tipik örnek Depedelenli Veli Paşazade Ali Paşa'dır. Ali Paşa Derbendler Başbuğu olup 15 Şubat 1788 tarihinde kendisine Yanya Sancağı da tevcih edilmiş ve bu görevi 5 ayrı ibka kaydı ile 25 Mayıs 1792 tarihine kadar uzatılmıştı. İbrahim Paşa 13 Ekim 1787 tarihinde 1000 nefer kendi imkânıyla, 2.000 nefer de devlet tarafından temin edilecek askerle acil olarak Kara Eflak'a gidip muhafazasında bulunmak ve İsmail seraskeriyle birlikte hareket edip Kara Eflak ve havalisinin muhafazasına ihtimam göstermek şartıyla Yanya Sancağı'nı tasarrufuna almıştı.[266]

Sancaklar 18. yüzyılın ilk yarısında çok az da olsa bazen *bey* rütbeli sancakbeylerinin tasarrufunda ve idaresinde olabilmiştir. Mesela Delvine Sancağı 1718 yılında Mehmed Bey ve Kaplan Bey

---

263 BOA, *DHT 16*, s. 4.
264 BOA, *DHT 16*, s. 5-6.
265 BOA, *DHT 16*, s. 7.
266 BOA, *DHT 16*, s. 6.

tarafından yönetilmişti.[267] Alacahisar Sancağı 1702 tarihinde Osman Bey, 1718 tarihinde ise Mehmed Bey'in yönetimindeydi.[268] Yüzyılın ortalarından itibaren sancaklar artık tamamen beylerbeyi veya vezir rütbeli paşaların elinde olmuştur. Paşa olmayan daha alt rütbeli birisine sancak tevcih edilecekse, beylerbeylik rütbesi verilerek ataması gerçekleştiriliyordu. Mesela 15 Aralık 1757 tarihinde Köstendil Sancağı tevcih edilen Vezir Ali Paşa'nın büyük oğlu Mehmed Bey'e Rumili beylerbeyliği payesi verilerek ataması yapılmıştı.18 Eylül 1792 tarihinde eski çavuşbaşılardan Ahmed Ağa'ya Köstendil sancağı yine *rütbe-i mirimirani* verilerek gerçekleştirilmişti.[269] Bu yüzyılda eski sadrazamlar, sabık eyalet valileri ve üst düzey görevliler dahi bir sancağı uhdesine almakta sakınca görmüyorlardı. Sabık Karaman valisi ve Vidin seraskeri olan eski sadrazamlardan vezir Yusuf Paşa 15 Ekim 1790'da, eski Bosna valisi miralem Vezir Mehmed Paşa 19 Aralık 1790 tarihinde Köstendil Sancağı'nı uhdelerine alabilmişlerdi.[270]

Sonuç

Rumili Eyaleti'ne bağlı sancakların idari statüleri, eyaletin önemine binaen merkezden uzak bölgelerdeki gayri merkezi uygulamalardan farklı olarak merkezi yönetimin ağırlığı ve etkisinin hissedildiği bir anlayışın izlerini taşımaktadır. Bu eyalette *ocaklık* ve *malikâne* gibi mahalli ve mali etkilerin görüldüğü uygulamalara rastlanmamaktadır. Rumili ümerası diyebileceğimiz paşa rütbeli yönetici zümre buradaki bir sancağı müstakil sancakbeyi gibi tasarrufuna alabilmiştir. Bu durum paşa sayısının fazlalaşması ancak bunların mansıplarına uygun eyalet sayısının sınırlı olması ile ilgilidir. Herhangi bir eyalete atanamayan bir paşa, beylerbeyi veya vezir rütbeli olsa da bir sancağı uhdesine almayı kabul etmekte bir mahzur görmemiştir. Bu paşaların kendi tasarruflarına bırakılan sancakları bizzat yönetmeye gitmedikleri, yerlerine kendileri adlarına sancağı yönetecek ve vergilerini toplayacak mütesellim gibi vekiller tayin

267 BOA, *A. NŞT 1355*, 2-3; *A. RSK 1568*, s. 8-9.
268 BOA, *A. RSK 1551*, s. 4; *A. NŞT 1355*, s. 3; *A. RSK 1568*, s. 9.
269 BOA, *DHT 16*, s. 3-4.
270 BOA, *DHT 16*, s. 3.

edebilecekleri ve bu durumun idari manadaki doğuracağı sıkıntılar da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur.

Eyaletteki sancaklar paşalar tarafından emeklilik veya mazuliyeti sırasında tasarruf edebildiği gibi, özellikle askeri bir görevi yerine getirmek şartıyla da yönetilebiliyordu. Bu dönemde Rumili'nin bölgeyi tanıyan tecrübeli paşaların idaresinde bulunan sancaklardan müteşekkil olduğu ve adeta sancaklardaki miri mukataaları tasarruf eden paşaların eyaleti olduğu söylenebilir.

Kaynakça

1- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

a- *Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemi Defterleri (A. RSK),* No: 1551, 1560, 1564, 1568, 1573.

b- *Bâb-ı Asafî Nişancı (Tahvil) Kalemi Defterleri (A.NŞT),* No: 1355.

c- *Kamil Kepeci Tasnifi,* No: 266.

d- *Divan-ı Hümâyûn Tahvil (DHT),* No: 16.

2- Araştırma-İnceleme Eserler

Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara, 1986.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, C. XX, Sayı: 78, Nisan 1956.

İnalcık, Halil, "Eyalet", *DİA*, C. 11, TDV, İstanbul, 1995.

İnalcık, Halil, "Orhan", *DİA*, C. 33, TDV, İstanbul, 2007.

İnalcık, Halil, "Rumeli", *DİA*, C. 35, TDV, İstanbul, 2008.

İnalcık, Halil, "Rumeli", *İA*, C. 9, MEB, 2. Baskı, İstanbul, 1979.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, 2. Baskı, İstanbul, Haziran 2003.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, C. 6, TDV, İstanbul, 1992.

Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, 3. Baskı, MEB, İstanbul, 1983.

Şahin, İlhan, "Sancak", *DİA*, C. 36, TDV, İstanbul, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/2, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1977.

Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Gözlemler", *Belleten*, C. XXVIII, S. 152, TTK, Ankara, 1974.

XVIII. YÜZYILIN ORTALARINDA PRAVADİ KAZASI

Pravadi Township in the Mid-18th Century

İbrahim Etem ÇAKIR*

Özet

Pravadi, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna yakınlarında yer almaktadır. 1388 yılında Osmanlı hâkimiyetine katılmış ve zamanla pek çok camisi ve canlı ekonomisiyle bir Türk kasabası hâline gelmiştir. Bu kasabada Müslümanların yanında, Bulgar, Ermeni, Yahudi toplulukları da bulunmaktaydı. Pravadi, idari yönden XVI. yüzyıldan itibaren Silistre sancağına bağlı bir kaza statüsü kazanmış ve bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan reformlara kadar devam etmiştir. Bu incelemede Pravadi'nin Osmanlı hâkimiyetine girişi, idari teşkilatlanması ve 1750 tarihli avarız defterindeki kazaya ait bilgilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pravadi, avarız, kaza.

Abstract

Pravadi is located near Varna in the northeastern part of Bulgaria. It fell under the sovereignty of the Ottoman Empire in 1388 and became a Turkish town with its many mosques and lively economy in the course of time. In addition to Muslims; Bulgarian, Armenian, and Jewish communities lived in this town. Pravadi gained a status of township under district of Silistre in terms of administration since the century XVI, and this situation continued until the reforms made in the second half of the century XIX. This review will mention information about the Ottoman domination and administrative organization of Pravadi, as well as the township mentioned in the avarız register dated 1750.

Key Words: Pravadi, avariz, township.

* (Yrd. Doç. Dr.); Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-Türkiye; e-mail: ietem.cakir@atauni.edu.tr

Pravadi, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna yakınlarında bir plato kenarında erişilmesi zor yüksek tepede bir Bizans kalesi olarak X. yüzyılda ortaya çıktı. Adı da Yunanca "*koyun (çoban) kalesi*" anlamındaki Provaton'dan gelir. Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç şeklinde kaydedilmiştir. Bizans (960-1188) ve II. Bulgar İmparatorluğu (1188-1393) döneminde kale, idari ve dinî bir merkezdi.[271]

Pravadi, I. Murad'ın hükümdarlığının son yıllarında Çandarlı Ali Paşa'nın Aydos taraflarına düzenlediği sefer sırasında Osmanlı hâkimiyetine girdi. Neşri'ye göre Ali Paşa, Timurtaş oğlu Yahşibey Bey'i Pravadi'nin fethi için görevlendirmiş ve bir kış günü kale fethedilmiştir.[272] Ali Paşa'nın öncülüğünde 1388 yılında düzenlenen bu seferler sonucunda Pravadi'nin yanı sıra Şumnu ve Tırnova ele geçirilmiştir.[273]

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre 1479 tarihli defterde Pravadi Kalesi'nden söz edilerek, kale kapıcısının adının Ali olduğu kaydedilmiştir.[274] XV. yüzyılın sonlarında düzenlenen cizye defterinde Silistre, Pravadi ve diğer bazı idari birimler vilayet başlığı altında yazılmıştır. Bu kayıtlardan Pravadi'nin, Silistre'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hangi idari statüde Silistre'ye bağlı olduğu belli değildir.[275] Silistre sancağı XV. yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz

---

271 Machiel Kiel, "Pravadi", *DİA*, C. XXXIV, s. 339.

272 Neşri, fetih olayını şu şekilde kaydetmiştir: "*Ali Paşa çünki leşker-i ma'hûdı cem' itdi. Edirne'den göçüp Aydos'a geldi… Temür-taş oglı Yahşı Beg ile biş bin er seçüp Buravâdi'ye gönderüp eyitdi: Cehd it ki Buravâdi'yi bir hile idüp, alaydun ola mı?" Yahşı Beg göçüp Buravâdi'ye azm itdiler. Gelüp ileyine konmak istediler. Kış güniydi, kar yağardı. Hüseyin Aga, anları sovukdan esirgeyüp, Taşhisâr'a koydı. Bunlar dahi Taşhisâr'a giricek, giceyle kal'anun küllesin ugrulayup, kal'ayı feth idüp, paşaya Murâd nâm kişiyle beşâret haberin gönderdiler.*" Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 113.

273 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 251.

274 Defterde St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department. NBKM, OAK, 45/29, vr. 78b.

275 Defterdeki kayıt şu şekildedir: "Muhasebe-i cizye-i gebran-ı vilâyet-i Silistre ve Pravadi ve Madara ve Varna ve Petriç ve Şumnu ve Ahyolu ve gayrihi" Kayıt tarihi 15 Şevval 896/21 Ağustos 1491. NBKM, OAK, 214/5, vr.2b; Nikolaj Todorov-Asparuh Velkov, *Situation démographique de*

kıyısı boyunca Tuna deltasına kadar uzanan bir alanı kapsamaktaydı.[276] XVI. yüzyılın başlarında düzenlenen bir tahrir defterinde "*Nahiye-i Pravadi tabi-i livâ-i Silistre*" kaydı yer almaktadır.[277] Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde idari üniteyi ifade eden kavramların birbirinin yerlerine kullanıldığı bilinmektedir. Pravadi, XVI. yüzyıldan itibaren Silistre sancağına bağlı bir kaza statüsü kazandığı kesindir. 1530[278], 1542[279], 1586[280], 1642[281], 1750[282] tarihli defterlere göre bu statü devam etmiş, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idari yapısında yapılan reformlar sonucunda Pravadi, Varna sancağına bağlı bir kaza olmuştur.[283]

1530 tarihli icmal defterine göre[284] kaza merkezinde 6 mahalle yer almaktaydı. Kazaya bağlı köy sayısı 140, mezra ise 38 idi. Kaza genelinde 714 Müslüman, 665 gayrimüslim hane ve 246 Müslüman mücerret, 274 gayrimüslim mücerret ve 44 bive kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra avarız vergisinden muaf nitelikli nüfus olarak 732 nefer yazılmıştır.[285] XVI. yüzyıl boyunca kazadaki köy sayısı artmış ve 1597 yılına ait tahrir defterine göre bu sayı 182'ye ulaşmıştır. Kaza merkezinde 315 Müslim, 25 gayrimüslim hane, kazanın köylerinde ise 4584 Müslim, 3574 gayrimüslim hane kayıtlıdır.[286] XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Pravadi kazası, batısında

---

la Péninsule Balkanique (fin du XVe s.-début du XVIe s., Bulgarian Academy of Sciences, Institut d'Etudes Balkaniques, Sofia 1988, s. 23, 44.

276 Rossitsa Gradeva, "Orta Balkanlarda Osmanlı İdarî Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl), *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 920.

277 BOA. *TT*.65, s. 25.

278 BOA. *TT*.370, s. 434.

279 BOA. *TT*.215, s. 10.

280 BOA. *TT*.625, s. 260.

281 BOA. *TT*.771, s. 23.

282 BOA. *KK*.2912, s. 1.

283 Slavka Draganova, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s.33; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 248-249.

284 Machiel Kiel, 370 numaralı icmal defterinin, 1516 yılı kayıtlarının özeti olduğunu ifade etmiştir. Kiel, "Pravadi", s. 339.

285 BOA. TT.370, s. 446.

286 Machiel Kiel, "The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History of the Districts Provadija, Novi Pazar and Shoumen from the Late-Middle Ages till the end of the Ottoman Period", *Uluslararası Os-*

yer alan köylerden bazılarının Yeni Pazar (Novi Pazar) nahiyesine dâhil olmasıyla küçüldü. Ayrıca, Pravadi'nin verimsiz arazilerinde kurulmuş olan bazı Türk köyleri de XVII. yüzyılın ilk yarısındaki genel nüfus düşüşü sebebiyle dağıldı. 1642 yılına gelindiğinde Pravadi kazasında sadece 84 köy kalmıştır.[287] XVII. yüzyılın ilk yarısında kaza nüfusunda ciddi bir azalma meydana geldiği anlaşılmaktadır. 1642 yılına ait avarız defterinde kaza merkezinde 270 Müslim ve 40 gayrimüslim, kazanın köylerinde ise 2132 Müslüman ve 1061 gayrimüslim hane deftere kaydedilmiştir. 1597'den 1642 yılına kadarki süreçte kazadaki Hristiyan nüfusun sayısı Müslüman nüfusa oranla daha fazla azalmıştır. Bölgede hızlı bir İslamlaşma sürecinin yaşandığından Hristiyanların bir kısmının başka şehirlere göç etmiş olabileceği ileri sürülmüştür.[288]

1636 yılında Polonyalı Ermeni Oswieciemlı (Auschwitz) David, Pravadi hakkında, Silistre'den daha küçük ancak buradan daha güzel bir yer olarak söz etmiştir. Buna ilave olarak Pravadi'de kurşun kubbeli altı ve kiremit çatılı üç cami ve büyük bir bedesten bulunduğunu kaydetmiştir. 1649'da Katolik misyoneri Piskopos Peter Boğdan Bakcic ise taştan yapılmış kiliseleri bulunan kasabada, 50 Katolik ve 300 nüfuslu 50 hane Bulgar Ortodoks Hristiyanın ikamet ettiğini ve taştan yapılmış kurşun kaplı altı büyük caminin yer aldığını ifade etmiştir.[289]

Evliya Çelebi, Pravadi kazasını, Melek Ahmet Paşa'nın 21 Ağustos 1651 tarihinde sadrazamlıktan azledilip Özi beylerbeyliğine tayin edilmesinden sonra[290] Rumeli taraflarına birlikte çıktıkları seyahat sırasında ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında Pravadi kazası hakkında şu bilgileri vermiştir:

> "Cümle nevâhi kurâları âbâdân mahsuldâr kurâlardır. Kethüdayeri ve yeniçeri serdarı vardır. Zirâ

---

manlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Eskişehir 2005, s. 20, 36.

287 Kiel, "Pravadi", s. 339

288 Kiel, "The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History", s. 20, 36.

289 Kiel, "Pravadi", s. 339-340.

290 Fikret Sarıcaoğlu,"Melek Ahmed Paşa", *DİA*, C. 29, s. 43.

> ayân u eşrâfı ve askerî tâifesi çokdur. Şeyhülislamı ve nakibi ve şehir nâibi ve muhtesibi ve bâcdarı vardır."[291]

Buna ilave olarak Pravadi şehri, iki kayanın arasında ve dere içinde yer almaktaydı. Halkının büyük bir kısmı ticaretle meşgul idi. Bedestenin yanı sıra çok sayıda dükkânın olduğu şehirde her hafta büyük bir pazar kurulmaktaydı. Şehrin önde gelen esnaf zümrelerinden haffaf, zerger ve sarraçlar kendilerine ait çarşıda iş görmekteydi. Müslüman ve Latinler dışında Yahudilerin de yaşadığı şehirde iki kilise bulunmaktadır. Evliya Çelebi şehirdeki mahalle, cami, mescit ve hamam sayısını belirtmemiş buna karşılık 17 adet sıbyan mektebi olduğunu ifade etmiştir.[292]

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Viyana'yı ikinci kez kuşatması ve mağlubiyetin ardından meydana gelen savaşlar döneminde avarız tahrirleri önem kazanmıştır. Pravadi kazasını da ihtiva eden 1694 tarihli icmal avarız defterinde[293] şehir merkezine ait herhangi bir bilgi defterde yer almamıştır. Buna karşılık Pravadi kazasına tabi 106 köy deftere kaydedilmiştir. Bu köylerden Eski Arnavud ve Yeni Arnavud adıyla kaydedilen köyler vakıf köylerden olup nüfus kaydı yer almamıştır. Geri kalan köylerdeki hane sayısı toplamı 2901 idi.[294]

1750 Tarihli Avarız Defteri

Osmanlı Devleti'nde olağanüstü durumlarda ve daha çok savaş masraflarını karşılamak üzere, padişahın emri ile halktan toplanan her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlife avarız adı verilmektedir.[295] Merkezî hazineye bağlı bürolar tarafından bu fevkalade vergilerin tevziine esas olmak üzere avarız hanesi tahrirleri

---

291 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s. 176.

292 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 176-177.

293 Bu defter "icmal avârız defteri" ile "mufassal-icmal avârız defteri" arasında bir yer işgal etmektedir. Bu defterde vergi tabanını oluşturan nüfusun nefer toplamı ile birlikte avarız-hâne sayısına da yer verilmiştir. Bu tanımlama için bakınız: Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avârız Defterleri", s. 79.

294 BOA. *KK.d,* 2596, vr. 35b-38a.

295 Ömer Lütfi Barkan "Avarız",*İA*, *II,* 2001, s. 13.

yapılmıştır.[296] Avarız yükümlülerini tespit etmek gayesiyle hazırlanan defterlerde nüfus, avarız hanelerine bölünerek vergi tahsilatı gerçekleştirilmekteydi. Avarız hanelerinin tespitinde ise çeşitli kıstaslar göz önünde bulundurulmaktaydı. Bölgenin zenginliği, halkın şehirli, köylü, göçebe olup olmadığı, dükkân, ev ve tarla miktarı dikkate alınarak teşkil edilen itibari avarız haneleri içinde 3, 5, 10 veya 15 evli kimse bulunabilirdi.[297] Bilhassa ordunun lojistik ve finansman ihtiyaçlarını karşılamak için toplanan avarız vergisi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren art arda yapılan savaşlar dolayısıyla normal vergi hâlini almıştır.[298]

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde oldukça kapsamlı avarız tahrirlerinin yapıldığı ve bunun sonuçlarını ihtiva eden birçok mufassal avarız defterinin hazırlandığı bilinmektedir. Bu defterlerdeki bilgiler demografi ve iskân tarihi için oldukça ehemmiyetlidir. Klasik tahrir geleneğinin son bulduğu XVII. yüzyıldaki demografik ve yerleşim düzeninde meydana gelen değişimleri ortaya koymak bakımından mufassal avarız defterlerinin önemi büyüktür.[299]

İncelemeye konu edilen defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci tasnifinde 2912 numara ile kayıtlıdır. I. Mahmut dönemine ait olan defter 1 Muharrem 1164 / 30 Kasım 1750 tarihinde dergâh-ı âlî gönüllülerinden Destari Mehmet Ağa ve mevkufat halifesi Ahmet Halife tarafından düzenlenmiştir. Bu husus defterde şu şekilde yer almıştır:

> "Kazâ-i Prevadi der-livâ-i Silistre an tahrîr-i cedid Destarî Mehmed Ağa an gönüllüyân-ı dergâh-ı 'âlî ve Ahmed Halife

[296] Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964, s. 70.

[297] Ömer Lütfi Barkan "Avarız",*İA*, *II,* 2001, s. 13-15.

[298] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 109.

[299] Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defteri", *XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III,* Ankara 1999, s. 739, 743.

hulefâ-i mevkûfât el-vâki der-sene 1164."[300]

Defter 589 sayfadan ibaret olup defterin başında fihrist ve mukaddime yer almaktadır. Fihristte, Silistre livasına tabi 22 kaza zikredilmiştir. Mufassal formda hazırlanan defterde her bir kazanın kasaba merkezi mahalle başlığı altında yazıldıktan sonra karyelere yer verilmiştir. Hane reisleri ve askerî kategoridekiler genellikle baba adlarıyla kaydedilmiştir. Her mahallenin ve köyün altında icmal tarzda Müslüman, zimmî şeklinde dinî gruplar ve askerî kategoride yer alan neferler unvanlarıyla (yeniçeri, imam vs.) birlikte yazılmıştır. Defterin son bölümünde ise kazaların yekûn cetvellerine[301] yer verilmiştir.

Defterde şehir merkezinde yer alan mahallelerde önce askerî nüfus yazılmıştır. İlmiye sınıfına mensup olanlar başta olmak üzere (imam, şeyh, müezzin gibi) askerî kategorideki diğer görevliler (yeniçeri, sipahi ve diğerleri) deftere kaydedilmiştir. Reaya ise en son sırada yazılmış, genellikle bu kategorideki hanelerin üzerine reaya kelimesi ya da reaya kelimesinin ilk harfi ile bu durum gösterilmiştir. İlmiye mensubu olan hanelerin üzerinde ba-berât ifadesi yer almaktadır.[302] Defterde toplam nefer, Müslüman nefer, askerî nefer sayıları da verilmiş, askerî kesimin alt kategorileri de tek tek belirtilmiştir. Ancak toplam rakamlarda hatalara da rastlanmaktadır. Örneğin Kurd Kassab Mahallesi'nde reaya olarak belirtilen hane sayısı 4 iken toplam reaya sayısı 3 olarak yazılmıştır.[303] Evren ve Esedli köyü birlikte yazılmış ve buranın sakinelerinden Sultan Hatun dul ve askerî sınıf kategorisinde yer almıştır.[304] Pravadi şehrinde yaşayan gayrimüslim nüfus toplu hâlde, "*reâyâ-yı zimmîyân ve Ermeniyân ve Yahudiyân der-sakinân-ı Mahalle-i Namazgâh-ı Köhne ve İskender*" başlığı altında kayda geçirilmiştir.[305] Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere şehrin Müslüman olmayan sakinleri Eski Namazgâh ve İskender mahallelerinde ikamet etmekteydi.

---

300 BOA. *KK.d.*2912, s. 336.
301 BOA. *KK.d.*2912, s. 524-589.
302 BOA. *KK.d.*2912, s. 336.
303 BOA. *KK.d.*2912, s. 338.
304 BOA. *KK.d.*2912, s. 354.
305 BOA. *KK.d.*2912, s. 342.

Köylerde sakin olanlar yazılırken Müslim ve gayrimüslim nüfus genellikle aynı bazen de "reayâ-yı zimmîyân-ı karye-i mezbûr" başlığı altında zimmî nüfus ayrı yazılmıştır.[306] Birkaç mahalleden oluşan köylerin mahalleleri ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Dizdar köyünün Müslümanların yaşadığı bir ve gayrimüslimlerin yaşadığı üç mahallesi ayrı bölümler hâlinde yazılmıştır.[307] Bazı köylerin adı yazıldıktan sonra has, zeamet, timar, maktu gibi kayıtlara da rastlanmaktadır. Ayazma ve Nenova has; Karagöze, Anbar, Karyağdı, Camuran zeamet; Murad Sofi, Güneyli, Aslıbeyli, Ayucı Deresi ve Kaya Ardı köyleri timar; buna karşılık 17 köy ise "maktu" olarak defterde yer almıştır.

Pravadi Kasabası ve Demografik Durumu

XVIII. yüzyılın ortalarında Pravadi kasabası dokuz Müslüman ve iki gayrimüslim mahallesinde toplamda 331 hanenin yaşadığı bir yerleşim birimi idi. Kasabada ikamet eden nüfusun yarıdan fazlası (168 nefer) askerîlerden oluşmaktadır. Reaya kategorisinde 113 Müslümana karşılık 50 gayrimüslim hane kaydedilmiştir. Bu verilere göre kasaba nüfusu içinde Müslümanların oranı %84.90, gayrimüslimlerin oranı ise %15.10 idi. XVI. yüzyılın başından XVIII. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte şehir nüfusu fazla bir değişiklik göstermemiştir. 1530 tarihli deftere göre Cami-i Kassab Muhyiddin, Hallac İbrahim, İskender Mescidi, Küçük Hacı, Mesih Paşa ve Bakkal Hızır mahalleleri ve Pravadi Kalesi dâhilinde; 125 hane, 85 askerî, 39 mücerret Müslümana karşılık; 55 hane, 27 müsellem, 8 zenberekci, 4 mücerret zenberekci, 2 bîve ve 13 mücerret gayrimüslim kayıtlıdır.[308] 1597'de 315 Müslim, 25 gayrimüslim; 1642'de 270 Müslim, 40 gayrimüslim bulunmaktaydı.[309]

---

306 BOA. *KK.d.*2912, s. 346.
307 BOA. *KK.d.*2912, s. 348.
308 BOA.*TT.*370, s. 434-435.
309 Kiel, "The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History", s. 36.

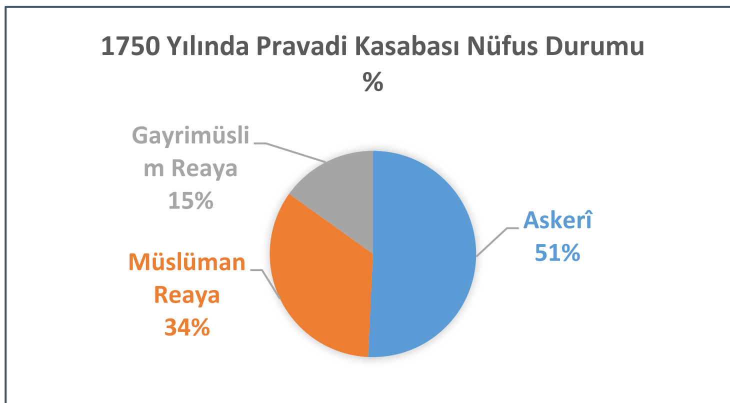
Tablo 1. 1750 Tarihinde Pravadi Kasabası Mahalleleri ve Nüfus Durumu (Nefer-Hane)

Mahalle Adı	Askerî	Reaya		Toplam
		Müslü-	Gayrimüs-	
Hallac İbrahim	35	5		40
Cami-i Atik	27	5		32
Kurd Kassab	27	4		31
Köhne Hamam	16	3		19
Namazgâh	33	10		43
Mesih Paşa	17	26		43
Alaca Çeşme	1	24		25
Tekye	2	27		29
İskender Hâce	10	9		19
Namazgâh-ı Köhne ve İsken-			50	50
Toplam	**168**	**113**	**50**	**331**

Kaynak: BOA. KK.d.2912, s.336-342.

Hallac İbrahim, Alaca Çeşme ve Namazgâh nüfusu fazla olan mahalleler olarak öne çıkmaktadır. Askerî nüfusun fazla olduğu mahalleler ise Hallac İbrahim ve Namazgâh mahalleleridir. Mesih Paşa, Alaca Çeşme, Tekye ise en fazla Müslüman reayanın yaşadığı mahallelerdi. Gayrimüslimler ise İskender ve Namazgâh-ı Köhne mahallelerinde ikamet etmekteydi.

Grafik 1.

1750 tarihli avarız defterine göre Pravadi kasabasının nüfusu, %34 Müslüman ve %15 gayrimüslim hane ve %51 askerîden meydana gelmektedir. Hane miktarları dikkate alındığında XVI. yüzyılın başlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadarki dönemde nüfusun Müslim-gayrimüslim oranında fazla bir değişme olmamıştır. 1530'da 125 Müslüman haneye karşılık 55 gayrimüslim hane kaydedilmiştir.

Pravadi şehrindeki askerî kategorisi dâhilinde 168 nefer kaydedilmiştir. Askerî nefer sayısı reaya olarak kaydedilen hane sayısından fazladır. Askerîler arasında en kalabalık grup yeniçerilerdir. Bunların sayısı 99 idi. Seyfiye sınıfına mensup erbâb-ı timar sayısı 4 ve sipahlar ise 6 nefer idi. Ehl-i ilm, din görevlisi ve vakıf personeli olarak çalışanların toplam sayısı 58 idi. Bunlardan imam, sadât ve müezzinler sayıca fazla idi. Din görevlilerinden bazılarının görev yaptıkları kurumların adları da yer almaktadır. Hallac İbrahim Mahallesi'nde sakin olan imamlardan ikisi Hüseyin Ağa Camii'nde diğerleri ise Süleyman Çelebi Camii, İsmail Çavuş Camii, Köhne Hamam Mescidi ve Mesih Paşa Mahallesi'nde görev yapmaktaydı. Köhne Hamam Mahallesi'nde kayıtlı olan müezzin Hüseyin Ağa Camii'nde, Namazgâh Mahallesi'nde kayıtlı imam Hasan Bey Mescidi'nde, İskender Hâce Mahallesi'nde kayıtlı imamlar ise İsmail Çavuş Camii, Tekye Mahallesi Mescidi ve Hallac İbrahim Mescidi'nde görev yapmaktaydı. Şehir sakinleri arasında askerî kategoride yer alan sadâtlar dikkat çekmektedir. Osmanlı toplumunda Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyit ve şeriflere büyük saygı gösterilmiş ve buna ilave olarak bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Seyit ve şerifler avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye gibi vergilerden muaftı. Seyit ve şeriflere aylık, altı aylık veya yıllık tahsisatlardan ve bazı gelirlerden pay ayrılır ve özel ihsanlarda bulunulurdu.[310] İncelenen defterde askerî kategoride kaydedilen sadât, Pravadi kasabasının eski mahalleleri olan Hallac İbrahim, Mesih Paşa ve Kassab mahallelerinde ikamet etmekteydi.

[310] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *DİA*, 37, s. 42.

Tablo 2. 1750 Tarihli Avarız Defterine Göre Pravadi Kasabasındaki Askerî Nüfus

Mahalle Adı	İmam	Müezzin	Hatip	Vaiz	Sadât	Muallim	Şeyh	Mütevelli	Kayyum	Yeniçeri	Humbaracı	Sipah	Erbab-ı timar	Toplam
Hallac İbrahim	6	3			4					20		2		**35**
Cami-i Atik	1	2	2			1	1	1		18	1			**27**
Kurd Kassab	1				7					16		3		**27**
Köhne Hamam		1								15				**16**
Namazgâh	2	1		1	1		1			26		1		**33**
Mesih Paşa	2	3	1		4			1	2	3			1	**17**
Alaca Çeşme	1													**1**
Tekye													2	**2**
İskender Hâce	4	2						1	1	1			1	**10**

Kaynak: BOA. KK.d.2912, s.336-342.

Pravadi Kazası Köyleri ve Nüfus Durumu

Kazada yer alan köylerin önemli bir kısmı Türkler tarafından kurulmuştur. 1530 tarihli icmal tahrir defterinde çeşitli dönemlerde Anadolu'dan gönderilen sürgün hanelerden bahsedilmektedir.[311] Osmanlı Devleti, yeni fethedilen bir bölgeyi şenlendirmek, askerî sevkiyatını ve erzak tedarikini kolaylaştırmak, fethedilen memleketlerin emniyet ve güvenliğini sağlamak gayesiyle tehcir ve iskânların

311 BOA. *TT*.370, s. 435-446.

yanı sıra "sürgün" usulüne sık sık başvurmuştur.[312] Adı geçen tahrir defterinde kazada yer alan köyler deftere kaydedilirken "hane-yi sürgün", "hane-yi sürgünân" şeklinde kategorilere yer verilmiştir. Kazada 1784 hane sürgün hanesi olarak bulunmaktaydı. Bu haneler, Osmanlı padişahlarından I. Selim'den aldıkları muafiyet belgeleri doğrultusunda avarız-ı divaniyeden muaf sayılmışlardır.[313] Bu bilgiler dikkate alındığında Osmanlı fethini müteakiben Pravadi kazasının iskân bölgesi olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Köy isimleri de bunu doğrulamaktadır.

Köy adlarının verilmesinde etkili olan faktörler dikkate alındığında iki temel durumdan söz edilmiştir. Bunlardan birincisi fiziki coğrafya unsurları, ikincisi beşerî özelliklerdir. Yakınlardaki dağ, tepe, göl, akarsu, toprak, bitki örtüsü gibi özelliklerden ya da doğrudan bunların adından esinlenerek doğal çevre elemanlarına göre adlandırılmasının yanı sıra insan, aşiret, soy, çeşitli olaylar gibi beşerî özellikler taşıyan köy adları söz konusudur.[314] Pravadi kazasında yer alan köylerin bazılarının isimleri bulundukları bölgenin fizikî coğrafya unsurlarından hareketle verilmiştir. Yassı Depe köyü kısmen düz bir tepe üzerinde kurulduğu için bu isimle anılmıştır. Dere, Gebeci Boğazı, Ayucı Deresi, Kayaardı gibi köyler bulundukları bölgenin yer şekilleri dikkate alınarak isimlendirilmiştir. Bazı köylerin isimleri fizikî özelliklerinin yanı sıra bulunduğu mevkie göre verilmiştir. Güneyli bu köyler arasındadır. Pınarlı, Karagöze, Çağlayık[315] köylerinin isimleri ise su kaynaklarından hareketle verilmiştir. Bölgede yetişen bitkilerin adıyla anılan Kızılcıklı, Kızılca[316] adlı köylere de rastlanmaktadır. Beşerî özellikler dikkate alınarak isimlendirilen köyler arasında; Suluca Ali, Murat Sofi, Oruç Gazi, Okcu Ab-

---

312 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4, İstanbul 1952, s. 57-58.
313 BOA.*TT*.370, s. 436.
314 Harun Tuncel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/2, Elazığ 2000, s. 26-27.
315 Çağlayık, Yerden ses çıkararak, gürültüyle kaynayarak çıkan genellikle sıcak su, kaynak anlamına gelmektedir. *Türkçe Sözlük*, (Yayına Haz: Şükrü Halûk Akalın vd), Türk Dil Kurumu Yay., 11. Baskı, Ankara 2011, s. 480.
316 Kızılca, kızıla çalan bir tür buğday. *Türkçe Sözlük*, (Yayına Haz: Şükrü Halûk Akalın vd), Türk Dil Kurumu Yay., 11. Baskı, Ankara 2011, s. 1436.

di, Yunus Kethüda, İlyas Fakih, Hüseyin Çelebi yer almaktadır. Köylerin bir kısmı bölgede yaşayan gayrimüslimler tarafından isimlendirilmiştir. Komarava, Vencan, Nenova, Cerkovna, Krivne gibi köyler bunlar arasında yer almaktadır.

İncelenen defterde bazı köylerle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre Yeniköy[317] derbent köyler arasında sayılmış ve defterde şu bilgiler kaydedilmiştir:

> "Karye-i mezbûr mahûf ve muhatara mahalde olub Muler(?) Derbendi'ni hıfz ve hırâset itmek üzre derbend olub karye-i mezbûr ahalisinden Kamçı Suyu üzerinde Nasuh Bey'in bina eylediği cisri ta'mîr ve termîm idüb münhedim olursa müceddeden binâ itmek üzre derbendci ve köprücü olub lüzumu olduğuna şerh virilüb kadimî hanelerin çekmek üzre derbend ve köprücülükleri ibkâ olundu."[318]

Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında Yeniköy hakkında şunları kaydetmiştir: Burası, Kamçı Nehri'nin kenarında Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı bir menzil köyü idi. Köyde bir han ve yirmi bir dükkân bulunmaktaydı.[319] 1750 tarihli avarız defterine göre Yeniköy'de 28 Müslim ve 9 gayrimüslim sakindi. Gebeci[320] Boğazı ise Pravadi'den Varna'ya giden yol üzerinde yer almaktaydı. Bu köyün halkı da derbentçi olarak anılmıştır. Bu durum defterde:

> "Vech-i meşrûh üzre Gebeci Boğazı karyesi Pravadi'den Varna'ya giden tarîk üzerinde Duna Köprüsü dimekle ma'rûf köprüyü ta'mîr ve termîm itmek üzre köprücüler olub ve tarîk-i mezbûr üzerinde Haramî Deresi nâm mahal mahûf ve muhatara olub hıfz ve hırâset itmek şartıyla derbend ve köprücüler olmağla

317 Yeniköy, Büyük Kamçı Irmağı vadisinde Türkler tarafından kurulan bir köydür. İklimi meyveciliğe uygundur. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 1033.

318 BOA. *KK.d.*2912, s. 361.

319 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 175.

320 Bu köy 1694 yılına ait avarız defterinde Gebece olarak yer almıştır. BOA. *KK.d*, 2596, vr. 37a.

> mücedddeden tahrîr olduğuna hidmetin lüzumu olub…"[321]

şeklinde kaydedilmiştir.

Tablo 3. 1750 Tarihli Avarız Defterine Göre Pravadi Kazası Köy Nüfusu (Nefer-Hane)

Köy Sayısı	**Askerî Nüfus-Nefer**	**Reaya-Hane**	
		Müslüman	**Gayrimüslim**
62	101	689	389

Kaynak: BOA. KK.d.2912, s.342-363.

1750 tarihli avarız defterine göre Pravadi kazasında 62 köy kaydedilmiştir. Bu köylerden otuz ikisinde sadece Müslümanlar, altısında sadece gayrimüslimler, yirmi dört köyde ise Müslim ve gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydı. Sadece gayrimüslimlerin sakin olduğu köyler; Kemikciler Deresi, Kızılcıklı, Rafna, Köpeklü, Dere ve Gebeci Boğazı köyleridir. Köy nüfusu toplam 1179 hane-neferdir. 101 askerî nefer, 689 Müslüman hane, 389 gayrimüslim hane deftere kaydedilmiştir. 1750 yılına ait deftere göre nüfusu en fazla olan köy Dizdar köyüdür. Aslıbeyli, Karyağdı, Krivne köyleri nüfusu fazla olan diğer köylerdir. Adı geçen köyler Pravadi kasabası yakınlarında kurulan köylerden olup bu köylerin hane sayıları 49-82 arasındadır. Buna karşılık Yassı Depe köyünde sadece 2 hane kayıtlıdır. Susığırlık, Çağlayık, Ahi köyleri de nüfusu az olan köyler arasındadır. En fazla gayrimüslimin yaşadığı köy Dizdar köyüdür.[322]

1694 tarihli avarız defterine göre Pravadi kazasında 106 köyde 2901 hane kaydedilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar kazanın hem köy sayısı ve hem de buna bağlı olarak hane sayısında azalma meydana gelmiştir. Benzer bir duruma XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ortalarına gelinceye kadarki süreçte rastlamaktayız. 1597'de kazada toplam

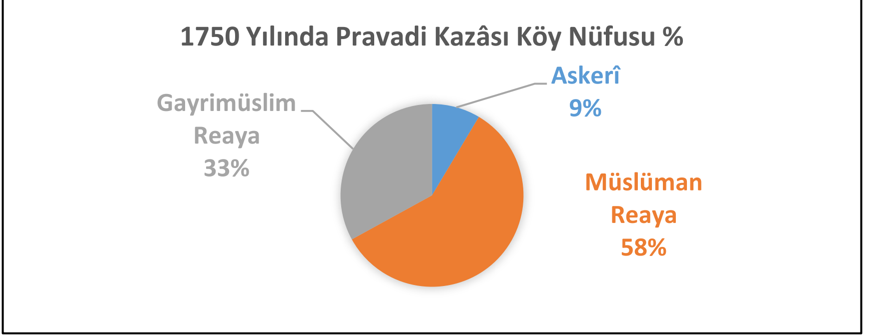
---

321 BOA. *KK.d.*2912, s. 362.

322 Bu köyün adı 1934'te "Dobrina" olarak Bulgarcaya çevrildi. Halk arasındaki adı Cızlar olan köyde vaktiyle Hristiyan Gagavuz Türklerinin de oturduğu söylenir. Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları*, s. 182.

182 köy ve 8158 hane yer alırken, 1642 yılında köy sayısı 84'e ve toplam hane sayısı ise 3193'e düşmüştür.

Grafik-2.

1750 tarihli deftere göre kazanın kırsal kesiminde yaşayan nüfusun %58'i Müslüman hane, %9'u ise askerî, %33'ü ise gayri-müslim hanelerden meydana gelmekteydi.

Tablo 4. 1750 Tarihli Avarız Defterine Göre Pravadi Kazası Köy Nüfusu (Nefer-Hane)

Köy Adı	Askerî							Reaya		
	İmam	Hatip	Sadât	Yeniçeri	Sipah	Dul	Askerî Toplam	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Ayazma	1			3			4	22		26
Suluca Ali				4			4	17		21
Akıncı				3			3	17		20
Karagöze	1						1	6		7
Anbar	1			1			2	18		20
Murad Sofi	1			2			3	20		23
Nenova				1			1	3	12	16
Kemikciler Deresi									10	10
Karyağdı	1			5			6	34	10	50
Güneyli	1			1			2	16	4	22
Aslıbeyli	1	1		11			13	31	13	57
Camuran	1						1	8	5	14
Ayucı Deresi				2			2	8		10
Kayaardı				1			1	12		13
Dizdar				2			2	21	59	82
Manastır				2			2	8	10	20
Has				1			1	1	4	6
Sultanlar				1			1	14	6	21
Oruç Gazi	1			5			6	22		28
Cesteci								10		10
Sarı Hızır				1			1	13	2	16
Okcu Abdi								6		6
Akviran	1			4			5	22		27
Sendel								9	5	14
Susığırlık								4		4
Boyacı								3	1	4
Binelli	1			1	3		5	12	12	29

Yunus Kethüda								11	3	14
Yassı Depe								2		2
Belder								17		17
Çelebi Yazıcı Meş-								19		19
Evren maa Esedli				1		1	2	12		14
Yaylak	1			1			2	14		16
Çağlayık								4		4
Yar Ali				1			1	4		5
Gerencik				1			1	4		5
Kölemen				1			1	8		9
İlyas Fakih				2			2	28		30
Çalıklar				1			1	10		11
Pınarlı								10		10
Suacık								20		20
Küçük Paşa								5		5
Durağı	1			2			3	25	1	29
Ahi								2	2	4
Nefuşa								17		17
Krivine								16		16
Kızılcıklı									28	28
Hüseyin Çelebi								7		7
Rafna									20	20
Köpeklü									13	13
Cedid								7		7
Krivne				5			5		44	49
Cerkovna								3	37	40
Hasancık								18		18
Vencan								6	4	10
Kızılcalu nam-ı diğer Malkoç ve								2	11	13
Dere									10	10
Yeniköy								28	9	37
Karaman Obası	1		2	1			4	8	8	20
Gebeci Boğazı									36	36
Fete Gazi	1		1	6			8	12	5	25
Komarava	1		1	3			5	13	5	23
Toplam	**16**	**1**	**4**	**76**	**3**	**1**	**101**	**689**	**389**	**117**

Kaynak: BOA. KK.d.2912, s.342-363.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

1. St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department.

NBKM, *OAK*, 45/29

NBKM, *OAK,* 214/5

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)-İstanbul

Tahrir Defterleri-TT.

65, 215, 370, 625, 771.

Kâmil Kepeci- KK.

2596, 2912.

B. Kaynak ve İnceleme Eserleri

Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları*, TTK Yay., Ankara 2006.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1952, 56-78.

Barkan, Ömer Lütfi, "Avarız"*, İA*, *II,* 2001, 13-19.

Draganova, Slavka, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara

2006.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999.

Gökçe, Turan, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1 (İzmir, Temmuz 2005), 71-134.

Gradeva, Rossitsa, "Orta Balkanlarda Osmanlı İdarî Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl), *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 916-925.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanli Imparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vegiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Kiel, Machiel, "Pravadi", *DİA*, XXXIV, 339-340.

Kiel, Machiel, "The Heart of Bulgaria: Population and Settlement History of the Districts Provadija, Novi Pazar and Shoumen from the Late-Middle Ages till the end of the Ottoman Period", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, Eskişehir 2005, 15-38.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Seyyid", *DİA*, C. XXXVII, 40-43.

MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ, *Cihânnümâ*, (Hazırlayan: Necdet Öztürk), Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

ÖZEL, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", *XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III,* Ankara 1999, 735-743.

Sahillioğlu, Halil, "Avarız ", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, 108-109.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Melek Ahmed Paşa", *DİA*, C. XXIX, 42-44.

Todorov, Nikolaj -Asparuh Velkov, *Situation démographique de la Péninsule Balkanique (fin du XVe s.-début du XVIe s.*, Bulgarian Academy of Sciences, Institut d'Etudes Balkaniques, Sofia 1988.

Tuncel, Harun, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/2, Elazığ 2000, 23-34.

Türkçe Sözlük, (Yayına Haz: Şükrü Halûk Akalın vd), Türk Dil Kurumu Yay., 11. Baskı, Ankara 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

DELVİNE SANCAĞI VE İDARECİLERİ (1750-1800)

Delvine Sanjak and Its Administrators (1750-1800)

Mehmet İNBAŞI*

Özet

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre hazırlanan bu çalışmada Arnavutluk'un Delvine sancağının 1750-1800 tarihleri arasındaki idari yapısı, idarecileri ve bu dönemde meydana gelen önemli olaylar incelenmektedir. XV. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı idaresi altına alınan Delvine, ilk dönemde Avlonya ve İşkodra'nın ön plana çıkmasıyla kaza statüsünde kalmış, XVI. yüzyılın ortalarında yapılan idari düzenleme ile sancak hâline getirilerek Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Delvine, Rumeli Eyaleti, İdari Yapı

Abstract

Relying on the Ottoman documents, this article examines the administrators, administration structure, and major events of Delvine sanjak in Albania in the second half of eighteenth century. Delvine came under the Ottoman rule in the last quarter of fifteenth century. As Shkoder and Avlona (Vlore) were prominent centers, Devine remain as a small town during the initial period but in the mid-sixteenth century Devine became a sanjak and attached to the Rumeli Province in the Ottoman Empire.

Key Words: Dervine, Rumeli Province, major events

---

* (Prof.Dr.); Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri-Türkiye; e-mail: minbasi@erciyes.edu.tr

Arnavutluk'un güneyinde, Adriyatik Denizi'nin kıyısındaki Korfu adasının karşısında ve Cer Dağı'nın eteklerinde yer alan Delvine; Grekçe *Delvinion*, Arnavutça ise *Delvinë veya Delvina* şeklinde isimlendirilmiştir.[323] Delvine, kelime olarak, Arnavutçanın Tosk diyalektiğinde "*koyunların yaşadığı yer*" anlamına gelmektedir.[324] Delvine ve havalisi, Arnavutluk sınırları içerisindeki Avlonya (Vlora) Körfezi'nden Yunanistan'daki Arta Körfezi'ne kadar olan alanı ihata eden Kuzey Epir bölgesinde yer almaktadır. Avlonya ile Yanya arasında olup stratejik bir konuma sahip Delvine'nin kuzeyinde Ergiri ve Kurveleş, doğusunda Pogon, güneyinde Filati ve batısında Adriyatik Denizi bulunmaktadır.[325]

Delvine ve havalisi, IX. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu'nun, XIV. yüzyıldan itibaren de Sırp kralı Stephan Duşan'ın idaresi altında idi. 1355'te Duşan'ın ölümüyle ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan Osmanlılar, 1385'ten itibaren Arnavutluk taraflarına ve Delvine havalisine nüfuz ederek bölgedeki feodal beyleri itaat altına aldılar.[326] 1389'daki Kosova zaferi Delvine'deki Osmanlı nüfuzunu daha da artırdı.

Sultan I. Bayezit zamanında 1394'te Üsküp uçbeyi Paşa Yiğit, Kanina ve Ergiri etrafındaki yerel feodal beyleri itaat altına alarak Ergirikasrı'nı uç merkezi yaptı. Ancak 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'taki feodal beyler, müstakil hareket etmeye başladılar. Çelebi Mehmet, Arnavutluk'taki fetih hareketlerini devam ettirerek 1417'de Avlonya, Kanina, Berat ve Parga'ya hâkim oldu, Delvine ve havalisi de bu dönemde fethedildi. 1431 tarihli Arvanid

---

323 Franz Babinger; "Delvine", *Encyclopedia of Islam* C.VI, Leiden 1991, s. 203; P. L. İnciciyan - H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi,* C. 2/3, İstanbul 1973–1974, s. 64.

324 Rıza Skender, "Delvine", *DİA.*, C. IX, İstanbul 1994, s. 147.

325 Bilgehan Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 198.

326 Nuray Bozbara*, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997, s. 25; Nuray Bozbora, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı,* C.I*,* Çorum 2006, s. 265.

sancağı tahririnde Delvine, Arvanid sancağının Voyanetya vilayeti köyleri arasında kaydedildi.[327] 1417'de Kuzey Epir'de kurulan ilk askerî garnizonlar arasında Delvine de vardı. Berat, Avlonya, Kanina ve Ergirikasrı'nın fethinden sonra 1417'de Rumeli Eyaleti'ne bağlı Arvanid-ili sancağı kuruldu.[328]

Merkezi Ergirikasrı olan Arvanid sancağının ilk tahriri 1431 yılında yapıldı. Delvine ise, Ergirikasrı'ya bağlı bir köy idi.[329] Osmanlıların Arnavutluk'ta timar sisteminin tatbik etmesi problemlere neden oldu. Feodal beylerin bazıları toprak kayıplarının fazla olduğunu ileri sürerek isyan ettiler. 1435'te Evrenos-oğlu Ali Bey, bu isyanları kısmen bastırdı.[330]

1443 İzladi Savaşı'ndan sonra Osmanlı himayesinde iken kaçarak Arnavutluk'taki asilerin başına geçen Kastriyota hanedanına mensup İskender Bey, Kocacık ve Akçahisar'ı ele geçirerek isyan etti. İskender Bey'in isyan hareketi daha ziyade Arnavutluk'un kuzeyinde etkili oldu.[331] Fatih Sultan Mehmet'in Arnavutluk seferlerinden sonra idari düzenlemeler yapıldı, Arvanid-ili'nden başka Elbasan, Avlonya, Ohri ve İşkodra sancakları kuruldu. Delvine ve havalisi Avlonya sancağının sınırları içerisinde kaldı.[332]

Sultan II. Bayezit zamanında, 1490 ve 1491 yıllarında kaza statüsünde olan Delvine, Avlonya sancağına tabiydi. Delvine ve

---

327 Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid,* Ankara 1987, s. 12.

328 Bazı kaynaklarda ilk defa II. Murat zamanında yani 1432'de Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği zikredilir. Rıza, "Delvine", s.147; Babinger, "Delvine", s. 203; Ancak fetih Çelebi Mehmet zamanındadır. B. Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", s. 198; Bilgehan Pamuk, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı,* C. I*,* Çorum 2006, s. 340.

329 İnalcık, *Arvanid*, s. 1–85, 97-102. H. İnalcık, "Arnawutluk, *Encyclopedia of Islam* C. I, Leiden 1986, s. 654.

330 İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey", s. 165–166.

331 Halil İnalcık, "İskender Bey", *DİA.*, C. XXII, s. 561-562.

332 İnalcık, *Arvanid*, s.I; Kiel, "Avlonya", s. 118.

havalisine Osmanlıların hâkim olmasına karşın Venedik'in sahilde kolonileri bulunmaktaydı. Osmanlı-Venedik mücadelesinde, 1492 ve 1506'da Delvine'nin yakınlarında Himara havalisinde Venedik'in kışkırtmasıyla isyanlar çıktı. Himara'daki isyanların bastırılmasından sonra bölgede birtakım ekonomik ve idari düzenlemeler yapıldı ve Sultan II. Bayezit adına Delvine'de Hünkâr Camii inşa edildi.[333]

Kanuni Sultan Süleyman 1537 Korfu seferi sırasında Edirne-İlbasan-Avlonya yoluyla Delvine'ye geldi. Korfu seferinden sonra yeni bir idari yapılanmaya gidilerek Avlonya sancağına ilaveten Delvine sancağı da kuruldu. 1551'de Delvine sancağının ilk tahriri yapıldı. İdari olarak Delvine sancağı; Delvine merkez olmak üzere Prekalme (Flati), Aydonat (Paramithia), Mazarak ve Kurveleş kazalarını ihata ediyordu.[334]

Osmanlı idaresinin teşekkülünden itibaren Delvine, XVI. yüzyılın sonlarına kadar barış ve refah içerisindeydi. Ancak timar sisteminin bozulması ve mali sistemin zayıflaması, diğer bölgelerde olduğu gibi Arnavutluk'u da olumsuz yönde etkiledi. Maliyenin zayıflaması, yeni vergilerin ihdası ve cizyenin artırılması, Hristiyan nüfusu olumsuz etkiledi. Arnavutluk tarafları başta olmak üzere Balkanlar'ın birçok yerinde vergi tahsilinde problemler yaşandı. Delvine sancağı taraflarında vergi tahsilinde çekilen sıkıntılar, uzun süre devam etti. Nitekim inceleme konusu olan tahvil defterindeki kayıtlarda da görüldüğü gibi bölgeye tayin edilen idarecilerin vergileri eksiksiz olarak toplaması şartı getirildi.[335]

Delvine sancağının da bulunduğu Rumeli Eyaleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıldaki idari yapısı şu şekildedir:

---

333 Babinger, "Delvina", s.203; Pamuk, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk", s. 340-341.
334 B. Pamuk, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", s. 198.
335 BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-13.

Tablo 1: Rumeli Eyaleti (XVI-XVII. Yüzyıllar)

1578-1588[336]	**Ayn Ali (1609)**[337]	**Sofyalı Ali Çavuş**[338]	**Telhisü'l-Beyan**[339]
Paşa	Paşa (Sofya / Manastır)	Paşa (Sofya)	Paşa (Sofya)
Mora	Mora	Mora	Mora
Üsküp	Üsküp	Üsküp	Üsküp
Ohri	Ohri	Ohri	Ohri
İlbasan	İlbasan	İlbasan	İlbasan
İskenderiye	İskenderiye	İskenderiye-i Arnavud = İşkodra	İskenderiye
Avlonya	Avlonya	Avlonya	Avlonya
Delvine maa Aydonat	Delvine	Delvine	Delvine
Yanya	Yanya	Yanya	Yanya
Tırhala	Tırhala	Tırhala	Tırhala
Prizrin	Prizrin	Prizrin	Prizrin
Vize	Vize	Vize	Vize
Niğbolu	Niğbolu	Niğbolu	Niğbolu
Silistre	Silistre	Slilstre	Silistre
Köstendil	Köstendil	Köstendil	Köstendil
Çirmen	Çirmen	Çirmen	Çirmen
Selanik	Selanik	Selanik	Selanik
Dukakin	Dukakin	Dukakin	Dukakin
Kırkkilise	Kırkkilise	Kırkkilise	Kırkkilise
Akkirman	Bender / Akkerman	Bender, Akkirman	-
Zacesne	Alacahisar	Alacahisar	Alacahisar
Vulçitrin	Vulçitrin maa Priştine	Vulçitrin	Vulçitrin
Semendire	Vidin	Vidin	Vidin

Görüldüğü üzere XVI. yüzyıl sonlarında 23 sancağı bulunan Rumeli Eyaleti, XVII. yüzyılda küçük bazı değişiklikler meydana

336 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 150-152.

337 Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 11-13.

338 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 24-25.

339 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 116-118.

gelmesine rağmen sancak sayısını aşağı yukarı muhafaza etmiştir. İnceleme konusu olan Delvine sancağı ise XVI. yüzyıla ait kayıtlarda *Delvine maa Aydonat* adı altında Aydonat ile birlikte bir sancak olarak değerlendirilmiştir.

XVIII. Yüzyılda Delvine Sancağı ve İdarecileri

XVIII. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre Rumeli Eyaleti'nin sancak sayısında önemli azalmaların olduğu görülmektedir. Bunun sebeplerinden birisi, Rumeli'de Kanuni döneminden itibaren yeni eyaletlerin kurulmasının yanında 1683-1699 Osmanlı Devleti ile Kutsal İttifak arasında meydana gelen ve 16 yıl süren harplerin de etkisi vardır. Özellikle, Karlofça Antlaşması ile Osmanlılar, Balkanlar'daki bazı uç bölgelerini kaybettiler. İlk defa uç bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin Balkanlar'ın doğusu ve güneyine yani iç kesimlere doğru çekilmeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla sancak sayısında da bazı düşüşler yaşanmıştır.

Tablo 2: Rumeli Eyaleti (XVIII. Yüzyıl)

1700-1718[340]	**1717-1730**[341]	**1750-1800**[342]
Paşa sancağı (Manastır)	Paşa sancağı (Manastır)	Paşa sancağı (Manastır)
Köstendil	Köstendil	Köstendil
Tırhala	Tırhala	Tırhala
Yanya	Yanya	Yanya
Delvine	Delvine	Delvine
İlbasan	İlbasan	İlbasan
İskenderiye	İskenderiye-i Arnavud = İşkodra	İskenderiye
Avlonya	Avlonya	Avlonya
Ohri	Ohri	Ohri
Alacahisar	Alacahisar	Alacahisar
Selanik	Selanik	Selanik

340 Orhan Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 45.
341 Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717–1730),* Ankara 1997, s.17.
342 BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-13.

Dukakin	Dukakin	Dukakin
Prizrin	Prizrin	Prizrin
Üsküb	Üsküb	Üsküb
Vulçitrin		Semendire

Tabloda görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın ilk çeyreğindeki kayıtlara göre 1700-1718 arasında Rumeli Eyaleti'ndeki sancak sayısı 15 olup 1718-1730 arasında 14 sancak kaydedilmiştir. Sadece ilk listede yer alan Vulçitrin sancağı, sonraki tahrirlerde yoktur. İncelenen tahvil defterinde ise Rumeli Eyaleti'nin sancak sayısı yeniden 15 olarak kaydedilmiştir. Buna karşılık XVII. yüzyıl sancak listelerinde gösterilmeyen sadece XVI. yüzyıl sancak listelerinde gösterilen Semendire sancağının 1750-1800 yıllarına ait tahvil defterinde yeniden kaydedilmesi dikkat çekicidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Divan-ı Hümayun defterleri arasında yer alan ve beylerbeyleri ile sancakbeylerinin tayinlerinin yer aldığı tahvil defterindeki kayıtlar esas alınmak suretiyle, Delvine sancağında görev yapan idareciler tespit edilmiştir.

1756-1792 tarihleri arasında 36 yıllık süre içerisinde 60 atama yapılmıştır. Bu atamalarda 39 vali görev yaparken 21 atamada da ipka yapılmak suretiyle valiler, birkaç defa tekrar aynı göreve atanmışlardır. En fazla ipka yapılan vali, beş kez aynı göreve tayin edilen ve 1776-1779 yılları arasında 3,5 yıl görev yapan Osman Kukazade Mustafa Bey'dir. Aynı zamanda en uzun süreli Delvine sancakbeyliği görevini de yürütün Osman Kukazade Mustafa Bey'den sonra 1 yıl 9 ay ile Muhtar Paşazade Abdullah Bey gelmektedir. En az süre ile görev yapan idareci ise Tepedelenli Veli Paşazade Ali Bey olup sadece 11 gün Delvine ancakbeyi olarak bulunmuştur.

Bu idarecilerin önemli bir kısmının Delvine'ye yakın sancaklardan atandığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında İlbasan, Prizrin, Avlonya ve Yanya sancakları başta gelmektedir. Bazen Delvine'ye atama yapılırken[343] *Avlonya ve İlbasan sancakları ihsanıyla*

[343] BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-13.

Delvine'ye me'mur ve başbuğ nazar ve tayin olunan; Liva-i mezbur Avlonya sancağına ilhaken; Liva-i mezbur Yanya sancağıyla mean; eşkıyayı tedmir eylemek şartıyla zikrolunan Avlonya ve Delvine sancakları; liva-i mezbur Avlonya ve İlbasan sancaklarına mutasarrıf; liva-i mezbur ve Avlonya sancağı rütbe-i mirmiran ve Rumili beylerbeyliği payesiyle; mâl-i mirîsini tamamen ve kâmilen tahsil ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla; Liva-i mezbur İlbasan sancağı ile Tırhala mutasarrıfı; Tırhala ve İlbasan sancaklarının ilhakıyla şeklinde açıklamalar yapılarak Delvine sancağının idaresi Avlonya, İlbasan, Yanya ve Tırhala sancakları ile birleştirilerek tek bir mutasarrıfın uhdesine bırakılmıştır.

Delvine sancağına tayin edilen görevlilerin önemli bir kısmının *sabıkâ mutasarrıf*, *sabıkâ mîr-mirân* rütbesinde olduğu defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Önceki görev yerleri ise Kilis, İskenderiye, Yanya, Özi, Avlonya, Vidin, Niğbolu, İzvornik, Prizrin, İlbasan, Bender Kalesi, Tırhala, Tepedelen, Yakova, Ohri ve İnebahtı sancakları Rumeli'de; Kayseri ve Beyşehri sancakları da Anadolu'da idi.

Tahvil defterinde ismine ilk rastlanan görevli Hacı Paşazade Mustafa olup 9 ay görev yapmıştır. Onun görevi uhdesinde olan mirî malın tahsil edilmesi şartıyla ipka kılındığı belirtilmektedir. Mustafa Bey'den sonra Delvine sancağına 2 Nisan 1757'de Ömer Paşa, Avlonya ve İlbasan sancakları ihsan edilerek *müfettiş-i ayan* olarak tayin edilmiş ve 3 ay görevini sürdürmüştü.

26 Haziran 1757'de tayin edilen İskenderiye sancağı eski mutasarrıfı İsmail Paşa'ya aynı zamanda Avlonya sancağı da ilhak edilmek üzere Delvine sancağı uhdesine verilmişti. Bir defa da ipka edilen İsmail Paşa, 18 ay Delvine sancakbeyliği görevini sürdürmüştü. Eski Özi valisi Silahtar Mehmet Paşa'ya, Yanya sancağı ile birlikte Delvine sancağı da tahsis edilmişti. Sadece 1 ay süre ile Delvine sancağı idaresine verilen Kethüda Mehmet Paşa da Yanya sancağı ile birlikte uhdesinde bulundurmuştu.

1759 tarihli tahvil kaydında eski Vidin ve Niğbolu sancakları mutasarrıfı İsmail Paşa, Delvine ve Avlonya sancaklarında ortaya çıkan ve etrafa dehşet saçan eşkıyayı def etmek ve devletin bölgeden tahsil edeceği vergiyi salimen toplayıp, bölgeye gerekli nizam ve intizamı vermek şartıyla Delvine'ye tayin edilmişti.[344] 8 ay bu görevi yürüten İsmail Paşa'nın eşkıya hareketine son verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü bir sonraki tayinde eşkıya hareketinden bahsedilmemektedir.

1759-1762 yılları arasında Delvine sancakbeyliği görevini uhdesinde bulunduran eski İzvornik sancakbeyi Yusuf Beyzade Ahmed Bey, 2,5 yıl görevini sürdürmüş ve iki defa da ibka edilmiştir.

1762 yılında 5 ay kadar Delvine sancakbeyliği görevini uhdesinde bulunduran eski Prizrin sancakbeyi Mahmud Paşazade Derviş Ahmed Bey *bâ fermân-ı âli tevcih* edilmişti.

1762-63 yılları arasında Delvine mutasarrıflığına atanan Veli ile ilgili defterde bazı açıklamalar yapılmıştır. Buna göre; Delvine sancağı mutasarrıfı Derviş Ahmed Paşa'ya hitaben yazılan hükümde Delvine kazalarında kalan mirî malların bekayasının tahsili ile görevlendirilmişti. Ancak bunda bazı sıkıntıların yaşanması üzerine Ahmed Bey'in tasarrufundaki yerlerden toplanamayan mirî malların tedarikini taahhüt etmesi üzerine *rütbe-i mirmiran ile ba ferman-ı âlî tevcih* olunmuştu.[345] Yedi ay kadar bu görevi uhdesinde bulunduran Veli Bey'in taahhüdünü yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak

---

344 "Liva-i mezbûrda ve Avlonya sancaklarında zuhur iden eşkıyanın tedmirine gereği gibi nizamını vermek ve liva-i mezbûrinde olan emval-ı miriyi tahsil ve eşkıyayı tedmir eylemek şartıyla zikrolunan Avlonya ve Delvine sancakları sabıka Vidin ve Niğbolu sancaklarına mutasarrıf vezir-i mükerrem hazretlerine ba hatt-ı hümayun tevcih". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9.

345 "Emval-i miriye bekayasını mecmu'u mutasarrıfın taahhüd üzre tahsil eylemek şartıyla Delvine sancağı mumaileyh Veli zîde mecduhuya rütbe-i mirmiran ile ba ferman-ı âlî tevcih olunmuştur." BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9.

görev süresi devam ederken vefat etmiş ve yerine Kaplan Bey tayin edilmişti.

1763-1764 yılları arasında bir yıl Delvine mutasarrıflığını uhdesinde bulunduran Kaplan Bey'in görev dönemi ile ilgili önemli bilgiler vardır. Defterdeki kayda göre, Delvine sancağı dâhilinde bulunan bölgelerde çok sayıda eşkıya olduğu, bunlar arasında asi Arnavutların çoğunlukta olduğu, bazı bölgelerin cizye ve avarız vergileri başta olmak üzere vergilerini ödemedikleri, bunun için üzerlerine asker sevk edildiği ve Delvine mutasarrıfı Veli Bey'in vefatı üzerine yeniden sıkıntılar başladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla vergilerin tahsilinde yeniden sıkıntılar yaşandığından yeni tayin edilecek mutasarrıfın önce vergi kaynaklarını tespit için tahrir yapması gerektiği kaydedilmiştir. Bunun üzerine hem bölgenin yeniden tahririni sağlamak hem de tahsil edilemeyen vergilerin toplanması şartlarıyla Kaplan Bey'e *rütbe-i mirmiran ile tevcih buyurulmağla avatıf-ı aliyye-i mülûkâne ve avatıf-ı hüsrevaneden sadrü'l-uzma-i hümayun şevket-makrun mucibince şurut-ı mezkûre ve rütbe-i mirmiran ile ber-vech-i arpalık mumaileyhe tevcih* olunmuştu. Arpalık üzere tahsil eden Kaplan Bey'in eşkıyayı bertaraf ettiği anlaşılmaktadır.

Avlonya ve İlbasan sancakları eski mutasarrıf İsmail Paşa'ya Delvine sancağındaki bekaya kalan mâl-i mirîyi tahsil eylemek şartıyla verilmiş ve beş ay bu görevi sürdürmüştü. İsmail Paşa'dan sonra aynı şartlarla yerine Prizrin sancağı eski mutasarrıfı Abdullah Bey'e Avlonya sancağı ile birlikte Delvine sancağı da verilmiş, 4 ay kadar bu görevi yürüten Abdullah Bey'in görevi sırasında vefatı üzerine yerine yeni tayin yapılmıştı.

Abdullah Bey'in vefatından sonra, *rütbe-i mirmiran ve Rum-ili beylerbeyliği payesiyle dergâh-ı âli kapucubaşılarından olup İsmail dâme mecduhuya bâ hatt-ı hümayun tevcih* olunmuştu. Daha sonra kendisine *rütbe-i vala-yı vezaretle ihsan* olunarak vezirlik payesi verilmiştir. Aynı şekilde İsmail Paşa'nın da *bekaya-yı mal-i mirî tahsil ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek* şartıyla tayin edildiği tahvil defterinde kaydedilmiştir

İsmail Paşa'dan sonra 1766-1767 yılları mart aylarında görev yapan Prizren sancağı eski mutasarrıfı Mahmud Paşazade Kahraman Bey, Delvine sancağına tayin edilmişti. Kahraman Bey'e diğer mutasarrıflarda olduğu gibi, kalan vergilerin tahsil edilmesi, ancak vergi toplanırken dikkat etmesi, fakir halkın hak ve hukukunun gözetilmesi, zulüm ve baskının yasaklanması, şayet bunları yerine getiremezse görevinden azledileceği ve yerine başkasının tayin edileceği deftere kaydedilmişti.[346]

Kahraman Bey'den sonra bu defa aynı şartlarla[347] İskenderiye sancağı eski mutasarrıfı Hacı Paşazade Mehmet Paşa 14 Mart 1767'de göreve tayin edilmiş ve yaklaşık 1 yıl görevini sürdürmüştü.

1768 yılında Delvine sancağına tayin edilen İlbasan sancağı eski mutasarrıfı Mahmud Beyzade Süleyman Paşa'ya aynı zamanda Avlonya sancağının idaresi de verilmişti. Ancak kısa süre sonra Avlonya sancağının başkasına verildiği kaydedilmiştir.[348] Süleyman Paşa da aynen seleflerinde olduğu gibi verginin bekayasını tahsil etmek şartıyla görevi getirilmiş ve 3 ay kadar mutasarrıflık yapmıştı. Delvine mutasarrıflığını 1 ay kadar yapan İlbasan sancağı eski mutasarrıfı Abdi Paşa'dan da verginin tam olarak tahsil edilmesi istenmişti.

1769 yılı Ocak ayından itibaren 4,5 ay Delvine sancağını uhdesinde bulunduran ümeradan Deli Hasan Paşazade Mahmud Bey de Hazine-i Amire'ye gönderilecek vergilerin tam olarak tahsil edilmesi şartıyla tayin edilmişti.

346 "Bekaya-yı mal-ı miriyeden cizye ve avarız ve nüzül her ne ise liva-i mezburda kalan bekayayı tahsile ve teslimine ihtimam ve dikkat eylemek ve eğer husus-ı mezburlara teaddi eder ise ve hilaf-ı şer' fukaraya teaddi eylemek ihtimali olur ise ahara tevcih ve kendünün dahi mirmiranlığı ref' olunmak şartıyla". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-12.

347 "Mal-ı mirisini ve andan maadasını sabıka olan bekayayı sabıkayı miriyeyi icab idenlerden tamamen ve kâmilen tahsil ve hazine-i amireye eda ve teslim eylemek." BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-10.

348 "4 M. 1182/21 Mayıs 1768 tarihli kayıt ile Avlonya sancağı ahara verilmiştir". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 10.

Delvine sancağına tayin edilen hemen tüm görevlilerden avarız ve cizye bakiyelerinin tahsil edilmesi, hazinenin zarara uğratılmaması için gerekli tedbirin alınması, şayet bunu yerine getirmezlerse görevlerinden azledilecekleri şeklinde ikazlar yapılmıştı. Nitekim 1769-1776 yılları arasında tayin edilen Muhtar Paşazade Abdullah Bey, Süleyman Paşa, Kurd Ahmed Paşa, Yusuf Beyzade Ahmed Bey ve Yanyalı Piri Paşazade Davud Paşa benzer şartlarla tayin edilmişti.[349]

Delvine sancağını en uzun süre yani 13 Ocak 1776'dan 4 Temmuz 1779 yılına kadar 3,5 yıl idare eden Aydonat Kazası ayanından Osman Kukazade Mustafa Bey, 1182-1190 / 1768-1776 yılları arasında Delvine sancağında toplanamayan mirî vergilerin tahsil ve hazineye teslim edilmesi şartlarıyla göreve getirilmişti.[350] Osman Kukazade Mustafa Bey, Delvine sancakbeyi olarak beş defa ipka edilmek suretiyle en fazla bu göreve yeniden atanan kişi olma unvanını da taşımaktadır.

---

349 "Mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve dikkat ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla; Atik ve cedid mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve tamamen canib-i miriye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla; cizye ve avarız ve sair emval-i miriyenin tahsiline ikdam ve ihtimam eylemek şartıyla". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-11.

350 "Delvine sancağına seksen iki senesinden seksen dokuz senesi gayetine değin gayr-i ez tahsilâtı bekaya kalan emval-i mirîyi tahsil ve canib-i miriye eda ve doksan senesine mahsul ahdine kayd ve tamamen tahsil ve teslim-i hazine-i amire eylemek şartıyla liva-i mezbur rütbe-i mirmiran ile sana tevcih olunmuş; atik senelerden kalan bekayayı müstahsil ve gereği sene-i cedidde tahsil ve hazine-i amireme havalata eda eylemek şartıyla liva-i mezbur mumaileyhe tevcih olunmuş; liva-i mezbûr seksen iki senesinden seksen dokuz senesi gayetine değin gayr-i ez tahsilat bekaya kalan emval-i miri eda ve doksan senesi senesine mahsuben mumaileyh Osman Kuka-zade Mustafa Paşa'nın uhdesine kayd ve tamamen tahsil ve vaktiyle hazine-i amireye ve havalata eda eylemek şartıyla zikrolunan Delvine sancağı ber-vech-i arpalık bundan akdem mumamileyhe tevcih olunup hâlâ üzerinde olmağla kemakân ibka ve mukarrer kılınıp emr-i şerif tahrir ve baş muhasebeye tevcih olunmuştur". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 9-12.

1779-1795 yılları arasında Delvine sancağı mutasarrıflığına tayin edilen 14 mutasarrıfa, daha önceki mutasarrıflarda olduğu gibi vergi tahsili ve bakiye kalan vergilerin hazinenin zarara uğratılmadan ödenmesi vb şartlarla tayin edildiği kaydedilmektedir.[351] Bu mutasarrıflar; Yusuf Paşa, Selim Paşa, Süleyman Paşa, Köstendil mutasarrıfı Kuka Mustafa, Aydınlu Abdurrahman Paşa, Tepedelenli Veli Paşazade Ali, Mahmud, Abdurrahman Paşa, Küçük Ali Paşazade İsmail, Yakovalı Derviş Ahmed Paşazade mirmiran İbrahim Paşa, İbrahim Paşa, Ohrili İsmail Paşa, Selim Paşazade Mustafa Bey, İlbasanlı Ahmed Paşazade mirmiran Abdullah Paşa olmak üzere toplam 14 kişi idi.

Sonuç olarak; erken dönemlerden itibaren Osmanlı hâkimiyeti altına alınan Delvine ve çevresinin idari yapı olarak şekillenmesi, Kanuni döneminde tamamlanmıştır. Bu dönemde sancak statüsü verilen Delvine, bu durumunu XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür. Bölgenin dağlık olması, Venedik müdahaleleri, asi Arnavutların Osmanlı hâkimiyetine karşı gelmesi ve vergi tahsilinde önemli sıkıntılar yaşanmış olmasına rağmen Delvine, XV. yüzyılın başlarından Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da gücünü kaybettiği XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı toprağı olarak varlığını sürdürmüştür. Sadece Delvine değil, Arnavutluk'un birçok yerinde Osmanlı döneminin Türk-İslam mimari üslubunun özelliklerini bugün de görmek mümkündür.

---

[351] "Liva-i mezbûr cizye ve avarız vesair emval-i miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sahiha ve gerek sene-i cedid de mallarını mütesellimine vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalata eda ve teslim eylemek şartıyla; Delvine sancağında cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sahiha ve gerek sene-i cedid mallarını vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalat eda ve teslim eylemek şartıyla; Delvine sancağı cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sabıka ve gerek sene-i cedid de mallarını vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalat ve eda ve teslim eylemek şartıyla". BOA, *A.DVN. Tahvil Defteri 16*, s. 10-11.

Kaynakça

Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.

Bab-ı Defteri Divan Beylikçi Kalemi Tahvil Defteri 16.

Başar, Fehameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717–1730),* Ankara 1997.

Bozbara, Nuray, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı,* C.I, Çorum 2006, s.-568-588

Bozbara, Nuray*, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997.

Franz Babinger; "Delvine", *Encyclopedia of Islam* C.VI, Leiden 1991, s. 203.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İnalcık, Halil, "Arnawutluk", *Encyclopedia of Islam* C.I, Leiden 1986, s. 653-658.

İnalcık, Halil, "İskender Bey", *DİA.*, C.XXII, s.561-563.

İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid,* Ankara 1987.

İnciciyan, P. L. – Andreasyan, H. D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi,* C.2/3, İstanbul 1973–1974, s.11-87.

Kılıç, Orhan, *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

Pamuk, Bilgehan, "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C.IX, Ankara 2002, s. 364-381.

Pamuk, Bilgehan, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı,* C.I, Çorum 2006, s. 340-349

Skender, Rıza, "Delvine", *DİA.*, C.IX, İstanbul 1994, s.147.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992.

EKLER

Delvine sancağı İdarecileri (1756-1792)

İdarecinin Adı	**Atandığı tarih**	**Ayrıldığı tarih**	**Görev süresi**	**Açıklama**
Hacı Paşazade Mustafa	8 L 1169 / 6 Temmuz 1756	1 Nisan 1757	9 ay	Liva-i mezbur deruhde eylediği mâl-ı mirisini tahsil eylemek üzre hâlâ mutasarrıfı Hacı Paşazade Mustafa'ya tevcih.
Ömer Paşa	12 B 1170 / 2 Nisan 1757	25 Haziran 1757	3 ay	Liva-i mezbur sabıka Kilis sancağı mutasarrıfı Kaplan dame ikbaluhuya Avlonya ve İlbasan sancakları ihsanıyla Delvine'ye me'mur ve başbuğ tayin olunan Ömer Paşa dame mealuhuya müfettiş-i ayan eylemek şartıyla mumaileyh Kaplan dame iclaluhuya tevcih.
İsmail Paşa	8 L 1170 / 26 Haziran 1757	23 Kasım 1758	1,5 yıl	Liva-i mezbur Avlonya sancağına ilhaken sabıka İskenderiye sancağı mutasarrıfı vezir-i mükerrem İsmail Paşa'ya tevcih, 1 ibka.
Silahtar Mehmed Paşa	23 Ra 1172 / 24 Kasım 1758	24 Mart 1759	4 ay	Liva-i mezbur Yanya sancağıyla mean Hüdavendigar sancağına ilhaken sabıka Özi valisi vezir-i mükerrem hazretlerine tevcih.
Kethüda Mehmed Paşa	26 B 1172 / 25 Mart 1759	23 Nisan 1759	1 ay	Liva-i mezbur Yanya sancağıyla mean sabıka Rum ili valisi vezir-i mükerrem hazretlerine ba hatt-ı hümayun tevcih.
İsmail Paşa	4 Ş. 1172 / 24 Nisan 1759	24 Aralık 1759	8 ay	Liva-i mezburda ve Avlonya sancaklarında zuhur iden eşkıyanın tedmirine gereği gibi nizamını vermek ve liva-i mezburinde olan emval-ı miriyi tahsil ve eşkıyayı tedmir eylemek şartıyla zikrolunan Avlonya ve Delvine sancakları sabıka Vidin ve Niğbolu sancaklarına mutasarrıf vezir-i mükerrem hazretlerine tevcih.
Yusuf Beyzade Ahmed	5 Ca 1173 / 25	1 Mayıs 1762	2 yıl, 5 ay	Liva-i mezbur sabıka İzvornik sancağına mutasarrıf dame izzuhu-

	Aralık 1759			ya tevcih, 2 ibka.
Mahmud Paşazade Derviş Ahmed	8 L 1175 / 2 Mayıs 1762	28 Eylül 1762	5 ay	Delvine sancağı sabıka Prizrin sancağına mutasarrıf dame ikbaluhuya ba ferman-ı ali tevcih
Veli	10 Ra 1176 / 29 Eylül 1762	23 Nisan 1763	7 ay	…Mâl-i miri ile ihsan ile liva-i mezburun hidmetlerinde olan emval-i miriye bekayasını mecmu'u mutasarrıfın taahhüd üzre tahsil eylemek şartıyla Delvine sancağı mumaileyh Veli zide mecduhuya rütbe-i mirmiran ile ba ferman-ı ali tevcih.
Kaplan	10 L. 1176 / 24 Nisan 1763	7 Nisan 1764	1 yıl	Delvine sancağının ekseri ahalisi şekavet ve bazı mahalleri asi Arnavutluk olub cizye ve avarız ve sair mal-i mirilerini eda etmeyüb tahsili içün üzerlerine birkaç paşalar askerleriyle tayin ve eşkıyasını bizzat olarak nezaret ederek mal-ı mirilerini tahsil oluna geldiği cihetten malumu olduğuna binaen mukaddemce Liva-i mezbure mutasarrıfı Veli Paşa fevt olduğu için Kaplan Beğ zide mecduhu bekayı mal-i mirinin tahsilini ve sadarete edasını taahüd eder yeni muharrir taahhüdünü emin şartıyla Kaplan zide mecduhuya rütbe-i mirmiran ile tevcih.
İsmail Paşa	6 L 1177 / 8 Nisan 1764	2 Eylül 1764	5 ay	Delvine sancağına bakaya mal-i miri tahsil ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla liva-i mezbur Avlonya ve İlbasan sancaklarına mutasarrıf vezir İsmail Paşa'ya tevcih.
Abdullah	6 Ra 1178 / 3 Eylül 1764	24 Aralık 1764	4 ay	Delvine sancağının bekaya mal-i miri tahsil ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla liva-i mezbur Avlonya sancağıyla mean sabıka Prizrin sancağına mutasarrıf Abdullah dame ikbaluhuya ba hatt-ı hümayun tevcih.
İsmail	Gurre-i B. 1178 / 25 Aralık	17 Mart 1766	3,5 ay	Bekaya-yı mal-i miri tahsil ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek ve müteveffa İsmail Paşa'nın em-

	1764			val-i mektumesini ihraç eylemek şartıyla liva-i mezbur ve Avlonya sancağı rütbe-i mirmiran ve Rumili beylerbeyliği payesiyle dergâh-ı âli kapucubaşılarından olub İsmail dame mecduhuya ba hatt-ı hümayun tevcih olundu. Rütbe-i vala-yı vezaretle ihsan olundu.
Mahmud Paşazade Kahraman	6 L.1179 / 18 Mart 1766	12 Mart 1767	12 ay	Bekaya-yı mal-ı miriyeden cizye ve avarız ve nüzül her ne ise liva-i mezburda kalan bekayayı tahsile ve teslimine ihtimam ve dikkat eylemek ve eğer husus-ı mezburlara teaddi eder ise ve hilaf-ı şer fukaraya teaddi eylemek ihtimali olur ise ahara tevcih ve kendünün dahi mirmiranlığı ref olunmak şartıyla sancağıyla mean sabıka Prizrin mutasarrıfı vezir Mahmud Paşazade Kahraman dame ikbaluhuya bahatt-ı hümayun tevcih olunmuştur.
Hacı Paşazade Mehemmed	13 L. 1180 / 14 Mart 1767	22 Şubat 1768	12 ay	Taahhüd ile bin seksen bir senesinde mal-ı mirisini ve andan maadasını sabıka olan bekayayı sahiha-i miriyeyi icab idenlerden tamamen ve kâmilen tahsil ve hazine-i amireye eda ve teslim eylemek şartıyla liva-i mezbur Avlonya sancağı ilhakıyla sabıka İskenderiye mutasarrıfı Hacı Paşazade Mehemmed dame ikbaluhuya ba emr-i ali tevcih olunmuştur.
Mahmud Beyzade Süleyman Paşa	4 L. 1181 / 23 Şubat 1768	20 Mayıs 1768	3 ay	Delvine sancağının mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve dikkat ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla Avlonya sancağı ilhakıyla sabıka İlbasan sancağına mutasarrıf olan Mahmud Beğzade Süleyman Paşa'ya tevcih.
Abdi Paşa	27 B. 1182 / 7 Aralık 1768	14 Ocak 1769	1 ay	Mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve dikkat ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla sabıka İlbasan sancağına mutasarrıf Abdi Paşa'ya damet mealihiye

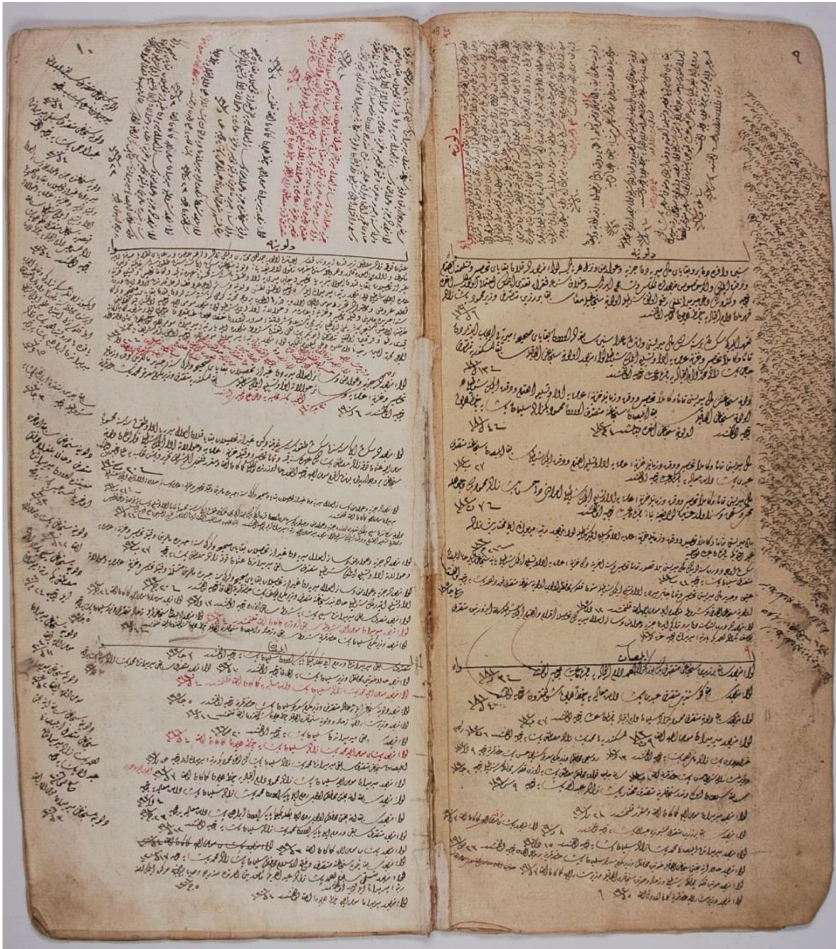
				ba-ferman-ı âli tevcih.
Deli Hasan Paşazade Mahmud Bey	7 N. 1182 / 15 Ocak 1769	21 Mayıs 1769	4,5 ay	Mal-ı mirisini tamamen ve kamilen tahsil ve dikkat ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla ümeradan Deli Hasan Paşazade Mahmud Bey'e tevcih.
Muhtar Paşazade Abdullah Bey	16 M. 1183 / 22 Mayıs 1769	12 Kasım 1770	1 yıl 9 ay	Mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve dikkat ve zamanıyla hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla liva-i mezbure mertebe-i mirmiran ile Muhtar Paşazade Abdullah Bey'e ba-ferman-ı ali tevcih.
Süleyman Paşa	24 B 1184 / 13 Kasım 1770	30 Ağustos 1771	10 ay	Seksen üç ve dört senesi her yıl mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve sene ahirine dek hazine-i amireye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla Yanya sancağı ile hâlâ İlbasan mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya tevcih.
Kurd Ahmed Paşa	selh-i Ca 1185 / 31 Ağustos 1771	1 Temmuz 1772	1 yıl	Atik ve cedid mal-ı mirisini tamamen ve kâmilen tahsil ve ve tamamen canib-i miriye eda ve teslime ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla Moton Kalesi muhafızı olub Avlonya sancağına mutasarrıf Kurd Ahmed Paşa'ya tevcih. Avlonya sancağı ilhakı ve ve şurut-ı mezkure ile mumaileyhe ibka kılındı.
Yusuf Beyzade Ahmed Bey	Gurre-i R 1186 / 2 Temmuz 1772	24 Haziran 1773	1 yıl	Liva-i mezburede dört beş seneden beri tahsil edilemeyen cizye ve avarız ve sair emval-i miriyenin tahsiline ikdam ve ihtimam eylemek şartıyla İzvornik mutasarrıfına tevcih.
Yanyalı Piri Paşazade Davud Paşa	4 R 1187 / 25 Haziran 1773	13 Ocak 1776	2,5 yıl	Şurut-ı tezkire ile Yanyalı Piri Paşazade Davud Paşa'ya tevcih olundu, 2 ibka. Bekaya mal-ı mirisini tahsil eylemek üzere tevcih.
Osman Kukazade Mustafa	21 Za 1189 / 13 Ocak 1776	20 Ağustos 1778	2,5 yıl	Osman Kukazade Mustafa zide kadruhu Delvine sancağına seksen iki senesinden dokuz senesi gayetine değin gayr-i ez tahsilatı bekaya kalan emval-i miriyi tahsil ve canib-i miriye eda ve doksan senesi-

				ne mahsul ahdine kayd ve tamamen tahsil ve teslim-i hazine-i amire eylemek şartıyla liva-i mezbur rütbe-i mirmiran ile sana tevcih olunmuş nefs-i Delvine ve sair kazalar tarafından verilen rüsumu dört kıta kuruş muhzırlar da tahriri mumaileyh idareye kudreti olub ber-vech-i muharrir gereği atik senelerden kalan bekayayı müstahsil ve gereği sene-i cedidde tahsil ve hazine-i amireme havalata eda eylemek şartıyla tevcih, 5 ibka.
Yusuf Paşa	20 C 1193 / 5 Temmuz 1779	25 Kasım 1779	5 ay	Liva-i mezbur cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sabıka ve gerek sene-i cedid de mallarını mütesellimine vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalata eda ve teslim eylemek şartıyla hâlâ Bender sancağına mutasarrıf vezir-i mükerrem hazretlerine tevcih.
Selim Paşa	17 Za 1193 / 26 Kasım 1779	28 Nisan 1781	1,5 yıl	Liva-i mezbur mutasarrıfı, mirmiran Selim Paşaya şurut-ı sabık üzere tevcih, 2 ibka.
Süleyman Paşa	5 Ca 1195 / 29 Nisan 1781	11 Şubat 1782	10 ay	Liva-i mezbur İlbasan sancağı ile Tırhala mutasarrıfı Süleyman Paşaya tevcih, 1 ibka.
Selim Paşa	28 S 1196 / 12 Şubat 1782	3 L 1196/ 11 Eylül 1782	7 ay	Sabıka ber-vech-i arpalık Delvine sancağına mutasarrıf miri miran Selim Paşaya 28 S. 1196 tarihinde liva-i mezburda cizye ve avarız ve sair emval-i miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sahiha ve gerek sene-i cedid malların vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalata eda ve teslim eylemek şartıyla tevcih.
Köstendil mutasarrıfı Kuka Mustafa	4 L. 1196 / 12 Eylül 1782	22 Şubat 1784	1,5 yıl	Cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sahiha ve gerek sene-i cedid de mallarını vaktiyle mukaddema mutasarrıf senelerden kalan bakiyeyi miriyeyi icab ve iktiza edenlerden tahsil ve hazine-i amireye

				ve havalata eda ve teslim eylemek şartıyla tevcih, 1 ibka
Aydınlı Abdurrahman Paşa	Gurre-i R 1198 / 23 Şubat 1784	9 Ağustos 1784	5,5 ay	Delvine sancağında cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sahiha ve gerek sene-i cedid mallarını vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye havalat eda ve teslim eylemek şartıyla tevcih.
Tepedelenli Veli Paşa zade Ali	23 N 1198 / 10 Ağustos 1784	20 Ağustos 1785	1 yıl	Liva-i mezbure şurut-ı mezkure ile mirmiran Tepedelenli Veli Paşazade Ali'ye tevcih, 1 ibka.
Mahmud	23 L 1199 / 21 Ağustos 1785	30 Temmuz 1786	1 yıl	Liva-i mezbur cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sabıka ve gerek sene-i cedid de mallarını vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalat ve eda ve teslim eylemek şartıyla Delvine sancağı İlbasanlı mirmiran Süleyman Paşanın oğlu olub sabıka İlbasan mutasarrıfı dame ikbaluhuya ber-vech-i arpalık.
Abdurrahman Paşa	4 L.1200/31 Temmuz 1786	19 Temmuz 1787	1 yıl	Delvine sancağı mutasarrıf esbak mirmirandan Abdurrahman Paşa'ya tevcih.
Küçük Ali Paşazade İsmail	4 L. 1201 / 20 Temmuz 1787	27 Eylül 1787	2 ay	Delvine sancağı cizye ve avarız vesair emval miriyeden gayr-i ez tahsilat bekaya-yı sabıka ve gerek sene-i cedid de mallarını vaktiyle tahsil ve hazine-i amireye ve havalat ve eda ve teslim eylemek şartıyla sabıka Kayseriye sancağına mutasarrıf Küçük Ali Paşazade İsmail dame ikbaluhuya ba hatt-ı hümayun tevcih
Yakovalı Derviş Ahmed Paşazade mirmirandan İbrahim Paşa'ya	15 Z 1201 / 28 Eylül 1787	9 Şubat 1788	4,5 ay	İki yüz elli nefer askerinle temam olub İrişova muhafazasına me'muren Ada Kal'ası nüzül emini taleb eylemek şartıyla Yakovalı Derviş Ahmed Paşazade mirmirandan İbrahim Paşaya tevcih.
İbrahim Paşa	3 Ca 1202 / 10 Şubat	6 Temmuz 1788	4,5 ay	Sabıka Çirmen mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya şurutuyla tevcih.

	1788			
Ohrili İsmail Paşa	3 L. 1202 / 7 Temmuz 1788	13 Ekim 1789	1 yıl, 3 ay	Delvine sancağı sabıka Ohri mutasarrıfı ve hâlâ Belgrad muhafızı maiyetinde olan mirmiran Ohrili İsmail Paşa tevcih, 1 ibka.
Selim Paşazade Mustafa Bey	24 M 1204 / 14 Ekim 1789	27 Ekim 1791	9 ay	Delvine sancağı Selim Paşazade Mustafa Bey'e rütbe-i mirmiran ile tevcih, 2 ibka.
İlbasanlı Ahmed Paşazade mirmiran Abdullah Paşa	Selh-i S. 1206 / 28 Ekim 1791		7,5	Delvine sancağı sabıka İnebahtı sancağı mutasarrıfı İlbasanlı Ahmed Paşazade mirmiran Abdullah Paşa'ya tevcih, 1 ibka.

Resim: BOA. A.DVN. Tahvil Defteri 16

XVIII. YÜZYILDA ORTAKOL YOL SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ HALKALIPINAR MENZİLİNE PALANKA İNŞASI VE YAŞANAN SORUNLAR

The Construction of Block and Tackle to the Location of Halkalıpınar on Ortakol Route System in the 18th Century and Experienced Problems

Ahmet KÖÇ*

Özet

Osmanlı Devleti, egemenliği altında yaşayan reayanın güvenliğini sağlayabilmek için stratejik açıdan önemli gördüğü alanlara kaleler ve palankalar inşa etmiştir. Osmanlı Devleti sadece sınır bölgelerinde değil, aynı zamanda önemli yollar üzerinde de güvenlik maksadıyla kale ve palankalar yaptırmıştır. Bu anlamda devlet, Ortakol yol sistemi üzerinde gerekli güvenliği sağlayabilmiştir. Ortakol yol sistemi, İstanbul'dan Belgrat'a kadar giden ana güzergâhın adı olmanın yanı sıra; aynı zamanda sıra sıra dizilmiş kale ve palankaları da akla getirmektedir. Palankalar, kalelere göre daha küçük binalar olmakla birlikte, her ikisi de amaç ve işlevsellik bakımından sınırların ve yolların güvenliğine hizmet etmişlerdir. Halkalıpınar Palankası bugünkü idari paylaşımda Sofya şehrine bağlı, Slivnitsa kasabası sınırları içinde bulunmaktadır. Sofya'dan Belgrat'a ulaşan Ortakol yol sistemi üzerindeki Halkalıpınar Palankası, XVIII. yüzyıl başlarında yeniden yapılmak istendiğinde buraya cami, hamam, mektep, çeşme, han, hamam, suyollarının da tesisi uygun bulunmuştur. Sofya sicillerinde kayıtlı kale keşif ve masraf defterlerinden hareketle yapılmış olan bu çalışmada, yapısal ve işlevsel açıdan Halkalıpınar Palankası'nın durumu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sofya, Halkalıpınar, Menzil, Palanka

* (Doç. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir-Türkiye; e-mail: akoc@balikesir.edu.tr

Abstract

The Ottoman Empire provided the security of its borders by building block and tackles as well as castles in areas deemed important strategically so as to ensure the safety of the reaya living under its rule. The Ottoman Empire had Block and Tackles as well as castles built for the security purposes not only in the border regions but also on the major routes. In this sense, the state could supply the necessary security on Ortakol(Via Militares) route system. Ortakol route system was the name of the main route leading from Istanbul to Belgrate as well as bringing the rows of castle and block and tackles into the mind. Block and tackles are the smaller buildings compared to the castles. However, they both served for the security of the borders and the roads in terms of its functionality and purpose. In the current administrative share, block and tackles of Halkalıpınar are situated in the borders of the town Slivnitsa in the city of Sofia. When block and tackles of Halkalıpınar located on Ortakol Route system reaching to Belgrate from Sofia was wished to be built again in early 18th century, the establishment of basic structures such as mosques, baths, schools, fountains, inns, waterways had also been found suitable. In this study made based on the books of castle, survey and expenditures, the condition of Halkalıpınar block and tackles will be discussed from structural and functional point of view.

Key Words: Ottoman Empire, Sofia, Slivnitsa, Halkalıpınar, Block, Tackles

Giriş: Kavramlar ve Çerçeve

Askerî sistemin bir parçası olan palankalar, kimi zaman menzillerle birlikte zikredildiği için ticari ve idari düzeni birlikte açıklamaktadır. Merkezden uzak noktalarda yapılmış olan palankalar, devlet düzeninin sağlanmasına hizmet etmişlerdir. Güvenlik teşkilatının ana unsurlarından olan palankalar, etrafları hendeklerle çevrilerek ağaç ve topraktan yapılmış istihkâm alanlarıdır. Ağaç ve toprakla yapılan istihkâmın etrafı ise hendek şeklinde olurdu. Bu tarzda istihkâm ile muhafaza edilmiş olan kale veya kasabalar düşman

saldırılarından güvenli duruma gelirdi.[352] Sınırların ve yolların güvenliğini sağlayan barkan, palanka ve kaleler ister menziller etrafında, isterse geçitlerde veya su kenarlarında olsun bunların amaçları aynı idi.[353] Güvenlik amacıyla yapılmış en küçük yapılara barkan dendiğine göre, palanka onun biraz daha büyüğüdür. Menzil tayin edilen palankalarda tıpkı kalelerde olduğu gibi palanka zabitleri, dizdarlar, müstahfızlar, azaplar ve âyânlar menzilcilikle görevlendirilebilirlerdi. Bu durum daha çok palankanın bulunduğu stratejik nokta ile yakından ilgiliydi. Menzil hizmeti veren palanka ve kalelerde ise genellikle palanka zabitleri, dizdarlar ve ağalar menzilci olarak tayin edilmişlerdir. Menzilciler, menzil yapılarının istenen şekilde işletilip işletilmediğini, ulak odalarının ve eşyaların temizliğini, kaza kadıları vasıtasıyla naipler ve muhtesipler kontrol ederlerdi. XVIII. yüzyılda bu kontrol işlemi, devlet tarafından görevlendirilen menzillere nizam vermek üzere gönderilen mübaşirler vasıtasıyla yapılmıştır.[354]

Çalışmada XVIII. yüzyıl Sofya sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler kullanılarak Halkalıpınar Menzili'nde yapılan palanka ve onun etrafında oluşturulan eserlerden bahsedilecektir. Palanka inşası askerî amaçlı bir yatırım olmakla birlikte inşasında Hassa mimarları Ocağı'nın büyük etkisi vardır. Bu itibarla ocağın merkez ve taşradaki fonksiyonları ve organizasyondaki yönlendirici rolünden bahsetmek gerekmektedir.

Araştırmada XVIII. yüzyılın ön plana çıkarılmasının sebepleri vardır. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda aynı anda birkaç ülke ile savaş yürütmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında XVIII. yüzyıl, hayati sonuçları olan bir devirdir. Öte yandan aynı yüzyıl içerisinde kara ticaretinin canlanması da söz konusudur. Ticari faaliyetlerin artması, Ortakol yol sistemi üzerindeki Edirne-Sofya-Niş-Belgrat yolunu cazip duruma getirmiştir. Dolayısıyla birbirinden farklı unsurların bir arada geliştiği XVIII. yüzyılın değişkenleri vur-

[352] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 752.
[353] Burcu Özgüven, "Palanka Fortsand Construction Activity in the Late Ottoman Balkans", *The Frontiers of the Ottoman World*, edit. A.C.S. Peacock, New York 2009, p. 171.
[354] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, İstanbul 2014, s. 178.

gulanmalıdır. Yöntem olarak, XVIII. yüzyılın ele alındığı bu çalışmada, kronolojik yatay yaklaşım tarzı takip edilmiştir.

İlk Çağda Roma İmparatorluğu'nun oluşturduğu *Ortakol* (Via Militares) yol sistemi sayesinde en kısa yoldan Batı Avrupa'ya ulaşmak mümkün olabilmiştir. Geçmişi çok eskilere dayanan Ortakol yol sistemi; İstanbul-Edirne-Sofya-Niş-Belgrat üzerinden Orta Avrupa'ya ulaşmıştır. Böylesine önem arz eden bu yolun haber götürüp getiren ulak trafiği zaman içerisinde artış göstermiştir. Yol üzerinde zamanla güvenlik amaçlı yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti de ulak trafiği ve ordunun sefere gidiş gelişinde ihtiyaç duyulan iaşenin temini için menzillere, kaleler ve palankalar yaptırmıştır.[355] Yollar üzerinde çevresiyle bağlantılı şekilde geliştirilen askerî konaklama alanlarından birisi de Halkalıpınar Menzili olmuştur. XVIII. yüzyılla birlikte menzil bölgeleri ticaret kervanların ve seyahat eden kişilerin konaklamasına da uygun duruma getirilmiştir. Bu yüzden menzil teşkilatının Osmanlı Devleti'nin askerî, iktisadi ve sosyal düzeninin temel unsurlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Anadolu yol sistemindeki Sağ, Sol ve Ortakol üzerinde, gerekse Rumeli'deki Sağ, Sol ve Ortakol yol sistemleri üzerindeki menzillerin yapımı fetihten hemen sonra başlatılmış olmalıdır. Çünkü fetihlerin amacı yeni topraklar elde etmek olsa da buna hizmet eden orduların sorunsuz ve kısa bir sürede cephelere ulaştırılması, devletin temel görevleri arasında yer almıştır. Menziller ağırlıklı olarak haberleşme amacıyla kurulmuş olmalarına rağmen, Ortakol yol sisteminin öneminden dolayı burası zamanla askerî yol olarak adlandırılmıştır.[356]

XVIII. yüzyıl içerdiği farklılıklar nedeniyle diğer yüzyıllardan ayrışmıştır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti 1688 yılında Avusturya,

355 Menziller hareket hâlinde bulunan ordunun ulaşımında, haberleşmesinde ve elçilerin seyahatleri sırasında işlevsel yapılar olmuşlardır. Menziller bir günlük mesafelerle oluşturulmuşlardır. Menziller askerî kuvvetlerin hudut boylarına kolaylıkla ulaşmasını sağlamaktan başka, esas olarak devlet gücünün, herkesi bağlayıcı olan talimatlarının yerlerine ulaştırılmasına yardımcı olmuşlardır. Bk. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 4.

356 Sema Altunan, "XVII. yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi XXXIX*, Ankara 2006, s. 77.

Venedik ve Lehistan'ın başlattığı saldırılar karşısında hızla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Avusturya ordularına karşı direniş gösteremeyen Osmanlı orduları Macaristan, Bosna ve Erdel kalelerini kaybetmiştir. Devletin toprak kayıpları kısa süre sonra Belgrat şehrinin de elden çıkmasına neden olmuştur. Padişah II. Ahmet'in iktidara geçişi ile Osmanlı orduları 1693 yılında Belgrat'ı tekrar geri alabilmiştir. Aynı yıllarda Venedik ve Avusturya askerlerinin saldırıları, Osmanlı'da toprak kayıplarını hızlandırmıştır. Padişah II. Mustafa devrinde Venedik ve Avusturya ordularının saldırılarını, bu sefer Rus ordularının saldırıları izlemiştir. 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması'na giden süreçte adı geçen ülkelerin saldırıları yüzünden Osmanlı Devleti bu devletlerle ayrı ayrı barış antlaşmaları yapmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar Karlofça Antlaşması'nın imzalanması tarafları durdurmuş gibi görünse de Osmanlı askerleri üzerinde yaşanan olayların etkisi uzun süre devam etmiştir. Karlofça Anlaşması'nın hemen akabinde Osmanlı Devleti yeni gailelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Antlaşmanın üzerinden uzun süre geçmeden XVIII. yüzyıl başlarında Çar Petro'nun saldırılarını engelleyemeyen Osmanlı Devleti, aynı anda Venedik ve Rusya'ya karşı savaşmak zorunda kalmıştır. 1716 yılında Avusturya'ya ile savaşın tekrar başlaması, beraberinde birtakım yenilgileri de getirmiştir. Avusturya'nın Temeşvar şehrini almasının arkasından, 1717 yılında Belgrat'ın tekrar elden çıkması, Osmanlı Devleti'nin Ortakol yol sistemi üzerindeki varlığını endişelendirmeye başlamıştır. Çünkü bu yol sistemi sayesinde kısa sürede Belgrat'tan Sofya'ya ulaşılabilmektedir.[357]

Görüldüğü üzere, İstanbul'dan başlayıp sınır boylarına ulaşan yollar üzerindeki askerî yapıların ilk örnekleri çok eskilere dayanıyor olsa da bu konuda, her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de kendi organizasyonu zamanla oluşmuştur. Bu konuda Konstantin Jirecek'ten naklen Halil İnalcık, Osmanlı Devleti'nin Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri hiçbir Avrupa devletinin yapamadığını yaptığını ifade etmiştir.[358] Benzer şekilde Aleksandır Antonov da

---

[357] İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 239

[358] "…eski Roma yollarını onarmış, onlara yeni ilaveler yapmış ve böylece İstanbul'dan Belgrat'a ulaşımı kolaylaştırmıştır. Bk. Halil İnalcık, *Osmanlı*

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de geliştirdiği yol sisteminin önemine işaret etmiştir.[359]

a. Hassa Mimarları Ocağı

Fetih ve genişleme politikalarının başarısı, hükümdarlığın başarısı sayıldığından Osmanlı ordusu daha İstanbul'dan hareket etmeden, padişah tarafından kadılara yollanan fermanlarla menzil bölgelerinde belirlenen zamanda ve belirlenen fiyattan hububat ve sair malzemenin hazır edilmesi emirlerini göndermiştir. İşte bu durum çevredeki köylülerin, yetiştirdikleri mallarını mutlaka sürsat usulüne bağlı olarak devlete satmalarını zorunlu kılmıştır. Böylece devlet, başkentten gıda taşıma işine girişmeden, yerinden tedarik uygulaması ile ordunun hızlı bir şekilde istediği yöne ulaşmasını sağlamıştır. Devletin icra ettiği yerinden tedarik uygulaması, mutlaka belirli aralıklarla kurulmuş menzillerde ordu için depo edilmiş büyük tahıl stoklarını akla getirmiştir. Belirtilmeye çalışılan organizasyon içerisinde güvenlik ön planda olduğundan devlet, gelişen olaylara bağlı olarak Ortakol yol güzergâhında palankaların inşası hususunda Hassa Mimarları Ocağı ile planlamalar yapmıştır.[360]

Osmanlı Devleti'nde askerî binaların inşa organizasyonunun nasıl sağlandığı konusunu ele alırken birbirinden farklı bölgelerden toplanarak bir araya getirilmiş ve yevmiye ile çalışan *cerahorlar*[361] akla

İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (çev. R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 154.

359 Aleksandır Antonov; "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu", *Türkler Ansiklopedisi X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1720.

360 Menzillerde sadece ulaklar değil, aynı zamanda sefere giden veya seferden dönen askerler de kalırdı. Ayrıca menzillerin kenarları, ordunun sefere gidişi veya dönüşü sırasında onlara ürettiği ürünleri satmak isteyen kişilerin toplanma yeri hâline gelmiştir. Menzil yapıları geniş alanlar olarak karşımıza çıktığından bu yapılar içinde ulak hizmetlilerinin kaldığı odalar, mutfak, hamam, gıdaların depolandığı ambarlar, su kuyuları, çeşmelerden başka, ahır, samanlıklar, tüccarların kalabilecekleri büyük bir han bitişiğine sıra sıra dizilmiş nalbant, çerçi ve ayakkabı dükkânları sıralanmıştır. Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e*, s. 4-5.

361 Cerahor; Selçuklular ve Osmanlılar devrinde daha çok geri hizmetlerde kullanılan ücretli askerlerdir. Kimi zaman Serahor da denen bu askerlerin askerlikle alakaları zaman içerisinde azaldığı için muayyen işlerde kale tamiri, köprü kurulması veya maden işlerinde yol yapılmasında istih-

gelmektedir. Askerî binaların yapımında yevmiye ile çalışan ustaların yanı sıra, imece usulüyle toplanan amelelerin tedariki de ayrıca bir organizasyon gerektirmiştir. Bu hususlar merkezî devlet teşkilatının taşradaki gücüne işaret etmektedir. Benzer şekilde Osmanlı yol ve menzil sistemi gibi askerî yapıların inşasının da belirli bir organizasyon içerisinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden menzillerdeki, barkan, palanka ve kalelerin oluşturulmasında hassa mimarlarının taşra temsilcileri görev almışlardır.

Osmanlı Devleti'nde her türlü binanın yapımı ve onarımı doğrudan Hassa Mimarları Ocağı'nın önerileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde mimarlık sistemi, saray teşkilatı içindeki dört eminlikten birisidir. Mimarlık Ocağı, sarayın dış hizmet bölümlerinden sayılan şehreminliğine bağlı idi. Teşkilat yapısı bakımından merkez ve taşra teşkilatı olarak oluşturulduğundan bu idari paylaşımda merkeze olan uzaklığın etkili olduğu söylenebilir. Merkez ve taşrada görev alan hassa mimarları aynı görevleri yerine getirmelerine rağmen, taşrada yatırımlarının daha çok askerî alanda olduğu dikkat çekmektedir.

Planlama açısından bakıldığında Osmanlı Devleti; darlıkların yaşandığı, savaşların tehlikeli olmaya başladığı dönemlerde barkan, palanka ve kaleleri gözden geçirerek tamir ettirmiştir. Aynı şekilde yollar ve stratejik önemi olan askerî depoların tamiri, etrafından düşmanın sızmasını engellemek için şaranboların oluşturulması, su kuyularının açılması, siperlerin oluşturulması ve ormanlar içerisinde yol açılması gibi işler, farklı yetenekler gerektirse de hassa mimarbaşının faaliyet alanları idi. Resmî olarak atanan mimarların inşaat mahallerini terk etmeleri veya inşaat bitmeden başka bir işle ilgilenmeleri yasaktı. Hassa mimar ocağının merkezî teşkilatta askerî binalar inşa etmek dışında bir diğer görevi ise padişahların veya hanedan mensuplarının yaptıracakları binaların masraflarının ödenebilmesi için her nevi inşaat ve tamirat planlamasını yapmışlar-

---

dam edilmişlerdir. Bunların ücretleri avarız haneleri tarafından tekâlif-i divaniye vergisi yerine sayılırdı. Ordu mühimmatını develerle nakleden ve ordunun geçeceği yolları tamir eden geri hizmet erbabı olan cerahorlar ücretli askerler olup genellikle Hristiyanlardan kefaletle seçilirlerdi. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, *a.g.e.*, s.280.

dır.[362] Osmanlı mimarları inşa edecekleri binalar için günümüzde *plan* veya *kroki*, ancak geçmişte *resim* ve *tasvir* denilen şekiller kullanmışlardır. Hassa mimarları teşkilatının merkez bürosunda çalışan personelin özellikle sivil binaların tasvirini yapma konusunda mahir olması beklenirdi. Merkeze yakın bölgelerde yapılan binaların daha çok sosyal içerikli binalar olduğu, buna karşın sınırlara yakın bölgelerdeki yapıların ise büyük oranda askerî yapılardan oluştuğu ifade edilmektedir. Hassa teşkilatında imarların hesap defterleri, plana ve yapılan keşfe göre hazırlandığı için kullanılacak malzemenin miktarı konusunda gerçeğe yakın miktarların tespiti zorunlu idi. Onun için plan hazırlamak kadar ciddi bir iş olan hesap cetvellerinin hazırlanması sırasında konularında mahir ehil / *ehl-i vukuf* kişilere başvurulurdu.[363]

XVIII. yüzyılda mimarlar grubunun sayısı büyük oranda artmıştır. Bu artışla birlikte her kazada mimar istihdam edildiğinden şehir ve kasabaların gelişimini şekillendirmek yanında, hukuki alt yapılarının tamamlanması hususları ile de ilgilenilmiştir. Sonuç olarak devlete ait hizmet binalarının mamur duruma getirilmesinde hassa mimarlarının özenli çalışmalarının rolü vardır. Örneğin II. Selim'in fermanı ile sarayda yapılmak istenen odanın resmi önce mimarbaşı Sinan tarafından hazırlanmış, daha sonra bu resim padişaha takdim edilerek padişahın onayından geçmiştir.[364]

Hassa mimarlık teşkilatı, padişahın arzusuna göre binalar, odalar, askerî binalar inşa ettiği gibi, cami, medrese, su kemeri, türbe ve imaretler gibi dinî amaçlı binalar da inşa etmiştir. Askerî binalarda olduğu gibi padişah ve hanedan üyelerinin yaptırdığı binaların resimlerinin çizilmesi, keşif defterlerinin hazırlanması, inşaatın belirtildiği şekilde tamamlanması ve belli dönemlerde kontrollerinin yapılması mimarlık teşkilatının ana görevleri arasında idi. Mimarlık teşkilatı hazırlamış olduğu inşaat defterlerini hassa mimarbaşına tasdik ve kabul ettirirdi. Bu aşamadan sonra inşaat bitimine kadar defterlere yapılan harcamalar kaydedilerek inşaat bitiminde masraf

362 Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 50.
363 Murat Taş, "Osmanlıdan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi VIII*, Bursa 2003, s. 205.
364 Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda, a.g.e.,* s. 50.

defterleri Başmuhasebe Kalemine kaydedilerek mimarbaşına bir nüshası takdim edilirdi. Gerek merkezdeki inşatlarda ve gerekse taşradaki inşaatlarda hiçbir zaman inşaat bedelinin tamamı toplu olarak ödenmezdi. Defterdarlığın uygun gördüğü miktarda taksitler hâlinde paralarını tahsil eden müteahhitler, ödemelere göre hareket etmişlerdir. Diğer taraftan inşaat bitiminde hazırlanan keşif defterleri, inşaat sırasında hazırlanan masraf defterleri ile karşılaştırılarak inşaat bedellerinde farklılık olup olmadığını ortaya koyardı. Büyük çaplı işlerin organizasyonunda bir birinden farklı defter türleri hazırlanırdı. Kimi zaman malzeme alış ve sarfiyat hesapları için ayrı, kimi zaman da işçi ücretleri için ayrı defterler tutulmuştur. Bu yüzden hassa mimarbaşılık teşkilatı devlet müteahhidi konumunda olan bina eminlerini tayin ederek organizasyonu aksatmadan götürmeye çalışmıştır.

İnşaatlarda kullanılan malzemenin defterleri kadar, inşaatlarda çalıştırılacak taşçı, duvarcı, dülger, marangoz, sıvacı ustalarının temini ve yevmiyeleri için de defterler tutulurdu. Binaların durumuna göre aranan usta grubunun başka bölgelerden temini hususunda yine mimarbaşının önerilerine ihtiyaç vardır. Örneğin köşk inşası için İstanbul kadısına ve mimarbaşı Davut Ağa'ya yazılan hükümde inşaatta çalışacak neccar ve haccarların başka binalarda çalışıyor olsalar bile köşk inşasına tayin edilmeleri emredilmiştir.[365]

b. Hassa Mimarları Ocağı'nın Taşra Teşkilatı ve Halkalıpınar Palankası'nın İnşası

Avusturya devleti ile yapılan savaşlar sırasında, Ortakol yol sistemi üzerindeki Belgrat'ın elden çıkması, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de kaybettiği şehirleri ve kaleleri geri alabilmek için buralara giden yollara ve yakın kalelere daha fazla ödenek ayırmasına neden olmuştur. Çünkü yol sistemlerinin düzgün işliyor olması, o dönemlerde kara savaşlarının belirleyici unsurlarından birisidir. Kara ordusunun beslenmesi, askerî malzeme takviyesi alabilmesi, düzgün işleyen yol sistemleri ile sağlanabildiği için yollar büyük öneme sahipti.[366] Osmanlı Devleti öteden beri sahip olduğu topraklar üzerinde merkezden sınırlara kadar olan sahalarda birliğini koruyabil-

365 Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988, s. 2
366 M. Yaşar Ertaş. "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Sisteminde Yol Sistemi", *CIEPO VI Bildiriler Kitabı*, Uşak 2011, s. 625-626

mek için yollara yatırımlar yapmıştır. Özellikle Orta Avrupa'ya giden ve Avusturya ile savaşların artması, Ortakol yol sisteminin canlılığını muhafaza etmeyi zorunlu kılmıştır. Bu manada Osmanlı Devleti önemini yitirmiş menzillerin, kale ve palankaların çağın sistemlerine göre yeniden imar edilmesi sürecini başlatmıştır.

Halkalıpınar Menzili'nin merkezden uzakta olması nedeniyle mimarlar ocağının taşra teşkilatından da bahsetmek gerekir. Hassa Mimarları teşkilatının taşra kolunda üç sınıf karşımıza çıkmaktadır. Birincisi mimarlar sınıfıdır. Bu grup içinde vilayet / eyalet mimarları, şehir mimarları, vakıf mimarları, serbest mimarlar ve diğer mimarlar yer alıyordu. Taşradaki mimar sınıfının ikinci kısmını ise teknik elemanlar oluşturmuştur. Teknik elemanlar sınıfında ustalar, suyolcuları, bezemeciler, yer alıyordu. Üçüncü sınıfı ise yardımcı ve idari elemanlar oluşturmaktadır. Bina nazırları, bina eminleri, mübaşirler, kadılar, defterdarlar, bostancıbaşılar, kâtipler, mutemetler ve mimar kethüdaları oluşturmuştur.[367] Doğal olarak hassa mimarları teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin toplumsal amaçlı imar hizmetlerinde devletten beklenen imar işlerini gördüğü anlaşılmaktadır. Bu amaçla inşa edilmesi gereken kaleler, resmî binalar, yollar ve köprülerin yapımı, bakım ve onarımını bu sınıf mensupları gerçekleştirmiştir. Adı geçen yapılar, devlet inşaatı statüsünde olduğu için bu inşaatların masrafları yine devlet hazinesinden karşılanmıştır.[368]

Hassa mimarları kara ordusu sefere çıktığı zamanlarda orduda vazife alıyorlardı. Ordunun geçeceği yolların açılması, tamiri, köprü, kale, palanka, barkan inşası, konak ve menzil yerlerinin tanzimi, askere su temini için kuyuların açılması, kuşatılan şehirlerin etrafında havale denen küçük hisarların inşası konularına doğrudan çözüm bulurlardı. Hassa mimar teşkilatı üyeleri, sefere giden asker-

367 Hassa mimar teşkilatının zaman içerisinde aynı kaldığını düşünmek doğru değildir. Zamanla merkeze bağlı olarak çalışan sefer mimarları, su mimarları, Tersane-i Amire mimarları, köprü mimarları ve kale mimarları gibi kadrolar eklenerek, mimarlar arasında uzmanlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Merkezde böyle bir yapılanma olurken taşrada ise vilayet / eyalet mimarlıkları ve şehir mimarlıkları kurulmuştur. Ayrıca hassa mimarlar teşkilatı dışında ise vakıf mimarları, serbest mimarlar ve saraydaki diğer mimarlar olmak üzere bir kadrolaşma da görülmektedir.

368 Can M. Hersek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlar ve Yapı Esnafı", *İslami Araştırmalar IV*, İstanbul 1990, s. 45

lerden önce yola çıkarak ordunun geçişi sırasında sorun oluşturabilecek aksaklıkları giderdikleri gibi, savaşın uzadığı dönemlerde kale surlarında açılan delikleri kısa sürede tamir ederek düşmanın kaleye girmesini engellerlerdi.

Osmanlı taşrası geniş bir coğrafyayı ifade ettiği için taşra mimar teşkilatının ağırlıklı olarak gördüğü işler arasında askerî binaların tamiri ve inşası hususları vardı. XVIII. yüzyılda devletin farklı cephelerde savaşıyor olması ve kaybettiği toprakların artmaya başlaması hassa mimarlarının taşra teşkilatındaki faaliyetleri yoğunlaştırmış olmalıdır. Bu yüzden mimarlar grubu ihtiyaca göre mimarbaşı ve hassa mimarlarından birinin emri altında gruplara bölünerek işlerini yürütürlerdi. Askerî binanın cinsine göre bıçkıcı, demirci, lağımcı, neccar, benna ustalarının temininden sonra kendi aralarında organize edilmişlerdi.[369]

Rumeli'de, hassa mimarlık teşkilatı üyeleri ağırlıklı olarak askerî işlerle ilgilendiklerinden burada kimi zaman sosyal hayatla ilgili yapılarla, askerî binaların bağlantısını kurmuşlardır. Örneğin palankaların inşası sırasında etrafına han, hamam, çeşme, dükkân, cami, mektep, çeşme ve su kuyuları inşası işleri ile de mimar ocağının ilgilendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Palankaların etrafındaki binalarla birlikte inşa ettirilmesi hususu hassa mimarlık teşkilatının faaliyet alanlarının genişliği konularında fikir vermektedir.[370]

Stratejik açıdan Belgrat, Niş ve Sofya yolu üzerindeki kale ve palankaların önemi, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Yabancı ülke askerlerinin bu yol güzergâhı üzerinde görülmeye başlanması, Osmanlı ordularının ikamet edebileceği, her türlü güvenliğin ve ihtiyaçların karşılandığı menzil alanlarının yeniden yapılmasını zorunlu kılmıştır. Zamanla menziller etrafına yapılan han, cami, mektep, çeşme ve çok sayıdaki dükkânlar; binalar manzumesi şeklinde toplu yapılaşmayı karşımıza çıkarmıştır. Osmanlı merkezî idaresi, modern hâle getirdiği menziller etrafındaki sahalarda askerî, iktisadi ve sosyal donatıları birlikte düşündüğünden halkın daha fazla miktarda bu alanlara toplanmasını sağlamıştır.

---

369 Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988, s. 24.

370 Sofya Şeriye Sicili 312; belge no:1045a

c. Palanka İnşası Sırasında Yaşanan Sorunlar

XVI. yüzyıl tarihçisi Matrakçı Nasuh'un başkent İstanbul'dan çıkıp Ortakol yol güzergâhı ile Budapeşte'ye varıncaya kadar yol üzerindeki menzillerin isimlerini verdiği, *Târih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstolni Belgrat* adlı eseri çalışma konumuz açısından önemlidir. Matrakçı Nasuh, H 949-950 / M 1542-1543 yılındaki ikinci Macaristan Seferi'ni anlatırken Ortakol yolu üzerindeki menzillerden de bahsetmiştir. Sofya-Niş arasındaki Halkalıpınar Menzili'ni "Karye-i İslivniç (Slivnitza) ile Karye-i İvladimirofçe (Vladimirovtse) ortasında dere üstünde" şeklinde tanımlamıştır.[371] Görüldüğü gibi Halkalıpınar Menzili'nin ismi *Târih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstolni Belgrat* isimli eserde doğrudan geçmese de buranın Karye-i İslivniç (Slivnitza) sahasında olduğu ifade edilmiştir.

Halkalıpınar Menzili'nin yerini tespit etmek konumuz açısından oldukça önemlidir. M. Türker Acaroğlu'nun, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu* isimli eserinde Halkalıpınar diye bir yerden bahsetmemiştir.[372] Bugün için mevcut haritalar ve yer adları kılavuzlarında yapılan araştırmalarda, Halkalıpınar adına Bulgaristan'da rastlanılmamıştır. Buna karşın eski kaynaklardan hem Sofya Şeriye Sicilleri[373] ve Osmanlı arşiv belgelerinde,[374] hem de Abdülkadir Özcan'ın yayımladığı *Anonim Osmanlı Tarihi* (1099-1116 / 1688-

---

371 Matrakçı Nasuh, 12 Safer sene 950 / 17 Mayıs 1543 tarihli kaydında bu bölgeyi dağlar arasından akan bir dere olarak tasvir etmiştir. Bk. Hüseyin G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'a Göre İstanbul-Budapeşte Arası Menzilleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II,* Ankara 1981, s. 1249.

372 M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

373 Sofya şeriye sicillerinin büyük bir kısmı elimizde mevcut olduğundan adı geçen yapılarla ilgili malzemeyi çeşitlendirmek mümkündür.

374 Bu konuda Maliyeden müdevver defterlerde yol sistemi ve menziller hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilir. Maliyeden müdevver defterler takip edilerek hem menzillerin isimlerini ve sıralarını hem de zaman içerisinde ordunun sefere gidişi ve seferden dönüşü sırasında halktan tedarik edilen ürünleri takip etmek mümkündür. Bk. BOA. MAD.d. 4571. Ayrıca Ortakol menzilleri hakkında C. J. Heywood, "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", s. 181. ve Aleksandır Antonov, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu" *Türkler Ansiklopedisi X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1728'e bakılabilir.

1704) isimli eserde, Bulgaristan'daki menzil ve derbentler sıralanırken Halkalıpınar'dan bahsedilmiştir.[375] Yine *Evliya Çelebi, Seyahatname*'de Sofya yakınlarındaki Halkalıpınar Menzili'nden bahsetmektedir. Evliya Çelebi'nin *Menzil-i Kasaba-i Halkalı* adı altında verdiği bilgide, Kanuni Sultan Süleyman devrinde buranın inşa ettirildiği, 60 askerinin olduğu, hemen yakınında bir saray ve cami, iki han ve hamamın bulunduğu ifade edilmektedir. Yine Halkalıpınar'da on bakkal, habbaz, zeyyat, nalbant ve bozacı dükkânlarının olduğunu seyyah belirtmiştir. Halkalıpınar'da ayrıca eskiden kalma bir ayazma olduğu, bölgedeki Hristiyanların burayı ziyaret ederek, ayinler yaptıkları ifade edilmiştir.[376] *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*'nde Halkalı Menzili'nden bahsedilmekte ise de söz konusu menzil, İstanbul-Edirne arasında gösterilmektedir.[377] Öte yandan Hasan Beyzade Ahmet Paşa'nın, *Hasan Beyzâde Tarihi* isimli eserinde, 2 Ramazan 935 / 10 Mayıs 1529 tarihinde çıkılan seferde Osmanlı ordusunun büyük kısmı menzil sahasına varmış ve 9 Şevval 973 / 29 Nisan 1566 tarihine kadar burada beklemiştir.[378]

XVII. yüzyılın sonlarından başlayan *Anonim Osmanlı Tarihi* isimli eserde Rumeli'de bulunan Ortakol yol sistemi ve üzerinde bulunan menziller şöyle sıralanmıştır: Buna göre; a) Menzil-i Harmanlu[379] / (Харманли-Harmanli) b) Menzil-i Kayalu[380](Върбица-Vırbitsa) c-) Menzil-i Papaslu[381](Поповица-Popovitsa) d-) Menzil-i Filibe[382](Пловдив-Plovdiv) e-) Menzil-i İhtimam[383](Ихтиман-

375Abdülkadir Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 55-65.
376 Evliya Çelebi, *Sehayatname IV*, *a.g.e.*, s. 73.
377 Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi II- III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 69- 190 ve 248
378 Hasan Beyzade Ahmet Paşa, *Hasan Beyzâde Tarihi II- III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2004, s. 17, 99, 560 ve 821.
379 Tespit ettiğimiz menzillerin XVIII. yüzyıldaki isimleri, Bulgarca yazılışı ve bugünkü Türkçe okunuşu birlikte verilmiştir. Menzilin XVIII. yüzyıl ulaşım vasıtaları ile Uzuncaabad Hasköyü / Хасково, Haskovo / Hasköy mesafesi altı saattir.
380 Bugünkü adı Върбица Türkçe okunuşu Vırbitsa Batı dillerinde Varbitsa şeklinde yazılmaktadır. Bir sonraki menzile uzaklığı altı saattir.
381 Papazlı olarak bugün aynı anlamda kullanılmaktadır. Bir sonraki merkeze altı saat uzaklıktadır.
382 Adı geçen menzil diğer menzile altı saat uzaklıktadır.

İhtiman) f-) Menzil-i Yenihan (Новихан-Novikhan) g-) Kazasker Derbendi[384] (Казичене- Kazichene) g-) Menzil-i Sofya (София-Sofia) h-) Menzil-i Halkalu[385] (Сливница-Slivnitsa) i-) Menzil-i Sarı Prut[386] (Димитровград-Dimitrovgrad) j-) Derbent-i Dragoman[387] (Драгоман-Dragoman) k-) Menzil-i Mukabele-i Şehirköyü[388] (Пирот-Pirot) l-) Menzil-i Musa Paşa Palankası (БелаПаланка-Bela Palanka / Al Palanka) m-) Menzil-i Niş[389] (Ниш-Niš) n-) Menzil-i Aleksince[390](Алексинац-Aleksinac / Aleksinaç) o-) Menazil-i Kınalıoğlu Çiftliği[391] ö-) Menzil-i Perakim[392] (ПараћинParacin) p-) Menzil-i Yagodine[393] (Јагодина- Jagodina) r-) Menzil-i Batıçine[394] (Баточина-Batočina) s-) Menzil-i Hasan Paşa[395] ş-) Men-

383 Diğer menzile sekiz saat uzaklıktadır.

384 Yenihan menzilinden Sofya'ya gelirken arada bu derbent bulunmaktadır. Derbentin muhafazaya ihtiyacı olmamasına rağmen kurânın kurbunda on adet avarızı vardır.

385 Halkalıpınar, Slivnitsa kasabası sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu yerleşim yeri başkent Sofya'ya 30 km mesafededir. Ayrıca aynı yerleşim yeri, Sırbistan sınırına 25 km uzaklıktadır. Slivnitsa'nın tarihine bakıldığında buranın geçmişte; Helkali ve Alkaliya şeklinde ifade edildiği görülmektedir. İnternet sitelerinde Slivnitsa'nın eski adları: Kalinka, Kalkali, Hekal, Helkali, Alkaliya, Silibrinka, Калинка, Калкали, Хекал, Хелкали (оттурски), Алкалия, Силибрика şekillerinde belirtilmiştir. Bulgarcada ilk harf olarak "H" harfi, çok yaygın değildir. Bu yüzden çoğu zaman "H" sesi düşerek söylenir.

386 Sarıprut menzilinin, Halkalıpınar'a uzaklığı yedi saattir. Eski adı Tsaribrod olarak kaydedilmiştir.

387 Bulgaristan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Derbent muhafazaya muhtaç olan mahallerden olduğundan buraya ağalar gönderilmiştir.

388 "…5 saat mesafededir. Yevm-i mezburda reaya fukarasının zulm-i teaddisi ve haydut eşkıyasının istilası tefahhus u tecessüs olunup reayadan bazıları Halil Bey'den müteşekki bazıları hoşnut olup üzerine şer'an ispat olunur…" denilmektedir. Siyasi olarak bugün Sırbistan sınırları içerisinde bulunmaktadır.

389 Bir sonraki menzile dokuz saat uzaklıktadır.

390 Baymur Bayırı tabir olunur. Diğer menzile altı saat uzaklıktadır.

391 Altı saat uzaklıktadır.

392 Altı saat mesafededir.

393 Menzilin ismi Yagodina olarak okunmaktadır. Türkçe anlamı Elmalı demektir. Diğer menzile uzaklığı beş saattir.

394 İki menzil arası uzaklığı altı saattir.

zil-i Hisarcık'tan[396] sonra altı saatlik yolculukla Belgrat şehrine ulaşılmaktadır.

Halkalıpınar Menzili'nin bulunduğu Slivnitsa kasabası,[397] Batı Bulgaristan'da bulunmakta olup Sofya'ya 30 km uzaklıktadır. Slivnitsa kasabasında bulunan Halkalıpınar Menzili ilk defa XVIII. yüzyıl ortalarında yapılmış değildir. Muhtemelen bu menzil daha önceki dönemlerde var iken zamanla ilgisizlikten harap düşmüş ve nihayet XVIII. yüzyılın ortalarına doğru devlet, burayı yeniden yerleşime açarak ordunun ve haberleşme teşkilatının sürekliği için geliştirmeye başlamıştır.

Maliyeden müdevver defterler gibi Sofya Şeriye Sicilleri de Rumeli'de bulunan yol sistemleri ve bunlar üzerindeki menzillerin izlenebileceği en önemli kaynaklardan birisidir. Sicil kayıtlarında Halkalıpınar Palankası'nın Osmanlı merkezî idaresi tarafından atanan farisan ağası[398] tarafından kontrol edildiği, emrindeki askerlerle palankada kaldığı belirtilmiştir. [399]

---

395 Tahmini olarak burası, СмедеревскаПаланка-Smederevska Palanka olarak belirtilen Semendire Palankası olmalıdır. Uzaklığı altı saattir.

396 Yer isimleri sözlüğünde bulunmamaktadır Ancak bu menzilin Belgrat yolu üzerinde olduğu kesindir. Sırpçası Хисарџик- Hisardžik şeklinde olmalıdır. Sırbistan'da böyle bir yer adı olmakla birlikte burası aynı güzergâh üzerinde olmayıp Karadağ sınırına yakın bölgede bulunmaktadır.

397 http: / / history.slivnitsa.com / http: / / chess.slivnitsa.com / slivnitsa-town

398 Osmanlı Devleti'nin eyaletlerde ve hudutlarda muhafazasını farisan askerleri sağlarlardı. Süvari şeklinde oldukları için bunlara atlı ulufeli asker de denirdi. Çoğu ulufeli bazıları tımarlı muhafızlardır. Sınırlardaki kalelerde bulunan askerler esas itibarıyla yeniçeri, azap, topçu, cebeci, lağımcı, martaloz, lağımcı farisan gibi meslek alanlarından seçilirlerdi. Askerlerin liderliğini ise başlarında bulunan farisan ağaları yapmıştır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, a.g.e.,* s. 589.

399 "… Halkalıpınar Palankası'nın farisan ağası Mustafa Ağa ibn-i İbrahim nam kimesne meclis-i şerif-i enverde palanka-i mezburun kethüdası ve bayraktarı işbu baisü'l-kitab Ali Bey ibn-i Hüseyin ve Mehmet Bey ibn-i Yusuf mahzarlarında ikrar ve takrir-i kelam edüb iş bu mezbur Ali Bey ve Mehmet Bey nam kimesnelere zimmetimden cihet-i karz-ı şeri'den 110 kuruş…" vermiştir. Bu belge palankadaki askerî personel hakkında ipucu vermektedir (16 Rebiülahir 1135 / 20 Haziran 1723). Sofya Şeriye Sicili 269 belge no: 164c

Halkalıpınar Palankası'nın XVIII. yüzyıldan önce var olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle Sofya kadısına yazılan erken tarihli hükümde "…müceddeden binası fermanım olan palankanın derununda bina olunacak cami'-i şerif, hamam ve sair mahallerinin iktiza eden masarif-i keşfi taraf-ı mirîden havale olunup lakin bina olunacak palanka etrafına lazım gelen malzemenin temini…" hususunda ise kadılara emirler gönderilmiştir. 8 Zilkade 1133 / 31 Ağustos 1721 tarihli fermanda palanka inşası için en yakın mesafede bulunan Sarıprut Palankası ağası Mehmet'in *mübaşir* tayin edildiği ifade edilmiştir.[400] İnşa edilecek palanka, cami, hamam, çeşme ve sair binaların masraflarının mirî hazineden karşılanması öngörüldüğünden, inşaat için talep edilen malzemenin miktarı ve fiyatları ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. İnşaat keşif defterinde mirî hazineden gelecek paralarla yapılacak inşaatın bedeli 8880 kuruştur. Bu bedelin içerisindeki en büyük kalem *ücret-i araba* yani nakliye ücretidir. Bundan sonra ise yapı türlerine göre alınacak malzemenin ücretleri gelmektedir. Hamam için Edirne'den getirilecek olan mermer taşı, kurna, taş tekne ve ücret-i *be-rah-ı ab*[401] en fazla yekûn teşkil eden kalemlerdir. Öte yandan palanka, hamam, cami ve han için lazım olan ortak malzeme: 15.600 şendere[402], 6.720 mesamir[403], 3.540 araba taş, 1.390 kantar kireç, 130 balvan-ı kebir[404], 40 balvan-ı sağir, 80 kiriş[405], 600 hatıl[406], 220 baskar(?), 3.000 kiremit, elvah-ı

400 Mübaşir tayin edilen Mehmet Ağa, bir anlamda devletin bölgedeki inşaat ile ilgili temsilcisidir. Bu yüzden inşaat ile ilgili mirî hazine ödemeleri doğrudan kendi namına yapılmıştır. Meselenin daha önemli tarafı ise Mehmet Ağa'nın hassa mimarları adına bölgede görevlendirilmesidir. Bu yüzden mübaşir Mehmet Ağa, bölgede görev yaptığı süre içerisinde halktan inşaat işleri için talep edilen hususları reaya yerine getirmek zorundadır.

401 Uzak mesafeden, yapılarda kullanılmak üzere getirilen temiz suyolu olarak ifade etmek gerekir.

402 Kaplamada kullanılan ince tahta

403 Çivi

404 Büyük kalas, kazık

405 Kullanım alanındaki yükleri kolona aktaran yapı elemanıdır.

406 Ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey doğrultudaki çatlamalarını engellemek için yatay olarak boydan boya yerleştirilen ahşap, tuğla, beton malzemedir.

cam, demir pencere, 21.600 tuğla, 120 araba kum, 5.600 künk[407], kazgan-ı nühas, ateşlik taş, revgan-ı zeyt, penpe, astar, kendir, sicim, 750 adet ücret-i neccaran, 400 adet ücret-i ırgadan, ücret-i mutemet ücretlerinden oluşmaktadır.[408] Yapı malzemesini taşıyacak olan rençperler arabalarıyla birlikte gelmek zorundadırlar. Sadece binaların yapımında kullanılacak malzemenin taşınması için 855 adet yevmiye belirlendikten sonra bunlar kazalara pay edilmiştir. Buna göre kaza-i Sofya'dan 20 nefer, kaza-i Şehirköy'den 16 nefer, kaza-i Berzenik'ten 10 nefer, kaza-i Tirsinik'ten 12 nefer ve kaza-i İznebolu'dan 13 nefer olmak üzere toplam 71 nefer belirlenmiştir. Palanka etrafına kazıklarla inşa edilecek set bölmeleri için şaranbo ağaçlarının taşınması imece usulüyle gerçekleştirilmişti[409]. Defterde her rençperin 16'şar akçe ücret karşılığında şaranbo ağaçlarının naklini üstlendikleri ifade edilmiştir. İnşaatın kontrolünü ise Sarıprut farisan ağası mübaşir Mehmet Ağa yapacaktır.[410]

Halkalıpınar'da yapılacak olan palanka, cami, han, hamam ve suyollarının tamamlanması uzun dönemli bir organizasyon gerektirmiştir. 25 Muharrem 1134 / 15 Kasım 1721 tarihinde padişah III. Ahmet'in fermanıyla adı geçen bölgedeki yapıların ihtiyacı olan 5.080 araba taş malzemenin; Sofya, Şehirköy, Berzenik, İznbolu ve Sersenik kazalarından getirilecek arabalarla taşınması emri verilmiştir.[411] Bina yapımında kullanılacak olan taşın temini kazalara paylaştırıldığından Sofya kazası ahalisinin 2.000 araba, Şehirköy ahalisinin 1.580 araba, Berzenik reayasının 600 araba, İznebolu ahalisinin 600 araba, Sersenik kazası reayasının ise 300 araba taş getirmesi emri

407 Künk, büz sözcüğünün eş anlamlısıdır. Yerin altından veya üstünden geçen suların içinden akması için çimentodan veya pişmiş topraktan yapılan borular anlamına gelmektedir.

408 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 18a-18b ve 19a

409 Kazalara salma salınarak nüfuslarına göre rençper talep edilmiştir. Belgeye göre; "…iktiza eden şaranbo ağacı kazalardan imece suretiyle kat' ve naklolunmağın muhtaç olunup ve sene-i şahanede dahi bu misillü palankaların şaranboluk civarında olan ahaliler kat ve nakl edegelmeleri imece-i palanka-i mezbure için dahi iktiza eden 4.100 adet dikme şaranboluk iş bu emr-i şerifim vusulünde miri kaza reayasından imece tarikiyle …" temin edilmesi istenmiştir. 3 Zilkade 1133 / 26 Ağustos 1721. Bk. Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 20a ve 20b.

410 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 26c

411 Sofya Şeriye Sicili 312 / belge no:1046a-1046b ve 1047a

verilmiştir.[412] Taş malzemeden başka palankanın şaranbosu için kazalardan talep edilen 4.100 adet dikme şaranboluktan, 1.000 adedinin yine Sofya kazasından getirilmesi bunun için 200 cerahorun[413] imece tarikiyle görevlendirmesi için Sofya kadısına emir verilmiştir.[414]

Osmanlı Devleti askerî binaların inşası için doğrudan mirî hazineden tahsisat ayırırken, Halkalıpınar Menzili'nde görev yapan askerlerin maaşlarını ise hazineden vermek yerine, o bölgedeki avarız ve nüzül bedellerinden veya mukataalardan almayı uygun görmüştür.[415] Böylece yüksek rakamlara ulaşan menzil masraflarının bir kısmı devlet hazinesinden, bir kısmı ulak ücretlerinden, diğer kısmı ise menzilci tayin edilen ahalinin avarız ve nüzüllerinden, mukataalardan veya gümrüklerden sağlanarak karşılanmıştır. Bunların yeterli olmadığı zamanlarda ve özellikle savaş durumunda imdadiye adı altında menzillere yardım olarak vergi toplanmıştır.

Keşif defterlerinin ortaya koyduğu organizasyonun hem gider hem de gelir kısımlarının kontrol işi Sarıprut Menzili ağası Mehmet'in uhdesindedir. İnşaat masrafları için mirî hazineden 3.500 kuruş tahsil eden mübaşir Mehmet Ağa, bir süre sonra ortadan kaybolmuştur. Kayıtlara göre; "…Halkalı nam mahalde müceddeden bir palanka bina ve iktiza ettiği anlaşılup kıst ve imece ile naklolunup ve bundan maada palanka-i mezbure derununda bir cami'-i şerif ve hamam ve çeşme ve Saruprut farisan ağası olan Mehmet Ağa emr-i şerifimle menbasına memur olup lakin merkum Mehmet meblağ-ı mezburu havale olunan mahalde ahz ve kabz ve kendi masarifine harc ve sarf ve itlaf eylediği…" anlaşılmıştır. İnşaat için gönderilen paraların başka yerlere harcanması hususu, soruşturulması gereken temel mesele hâline gelmiştir. Mübaşir Mehmet Ağa'dan paranın alınması öncelikli olmakla birlikte, kendisinin mahkûm edilmesi hususunda emr-i şerif gönderilmiştir. Mübaşir Mehmet Ağa'dan paranın alınabilmesi için önce yaşadığı Sa-

[412] Sofya Şeriye Sicili 312 / belge no: 1045b ve 1045c

[413] Cerahor, Hristiyan asıllı paralı asker demektir.

[414] Sofya Şeriye Sicili 312 / belge no: 1045a

[415] Merkezi yönetim masraflar için 1134 yılı Sofya ve yakın kazaların avarız ve nüzüllerinin yanında, Berzenik ve tevabi mukataası gelirlerinden talepte bulunmuştur (12 Ramazan 1134 / 26 Haziran 1722). Bk. Sofya Şeriye Sicilleri 269 / belge no:23c

rıprut Menzili'nde ve Şehirköy'de emlak ve eşyasının olup olmadığı araştırılmış ve kendisi de sorguya çekilmiştir. Yapılan sorguda, mübaşir Mehmet Ağa'nın 3.500 kuruşu nerede kullandığı tespit edilememiştir.

Palanka, cami, hamam ve çeşmelerin yapımı için devletten 3.500 kuruş nakit para alan mübaşir Mehmet Ağa'nın suçu sadece parayı gasp etmek değildir. Aynı zamanda mübaşir Mehmet Ağa halktan zorla para ve malzeme toplamıştır. Bu konuda; "…kale binasına memurum deyü reaya fukarasından dahi zulmen ve cebren emval-i vafire ahz ve mecmuunu itlaf ve vaz'ına izahat edüp hıyaneti zahir ve bâhir olmağla saire muceb-i ibret ve bais olmak içün hain-i mezkûrun Şehirköy'de mübaşir mumaileyh marifetiyle alâ-hakkı'n-nâs cezası tertip olunmak…" hususunda ferman-ı şerif gönderilmiştir.[416] Aslında mübaşir Mehmet Ağa'nın bir an evvel hal olunması hususunda baştan beri kararlılığını ortaya koyan merkezî yönetimin önünde bazı engeller vardır. Bunlardan biri, mübaşir Mehmet Ağa'nın daha önce devlet için sınırlarda savaşmış olması ve şimdiye kadar başka bir vukuatının olmamış olmasıdır. Bundan dolayı, "…palanka, cami, hamam ve çeşmeleri yaptırmayıp kendi masrafına sarf ve itlaf ve zayi etmekle mübaşir Mehmet Ağa'nın hıyaneti görülmediğinden…", Sofya kadısına gönderilen emirde, "…şimdi muceb-i ibret ve sebeb-i nasihat olmak üzere cezasının tertibi için…" yeniden emr-i şerif gönderildiği belirtilmiştir.[417] Yapılan uyarılara ve nasihatlere rağmen mübaşir Mehmet Ağa'nın bir türlü parayı ne yaptığı tespit edilemeyince, "…beytü'l-male hıyanet etmekle cezasının Şehirköy'de tertip olunması…" hususunda gerekli talimat verilerek bu hususa kaza kadısı Benli Ali Ağa görevlendirilmiştir.[418]

Osmanlı merkezî idaresi, Halkalıpınar Menzili'nde mübaşir ile yaşanmış olan para sorunlarını çözmek amacıyla uğraşırken, diğer taraftan da inşaatın eksik kalan taraflarının tamamlanması için yazışmalar başlatmıştır. Bölgede palanka, cami, minare, hamam,

---

416 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 43a

417 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 43b ve 44a

418 "…mübaşir marifetiyle alâ-mele'in-nâs cezası tertip olunmak babında emr-i celilü'ş-şan sadır olmağla mucebince divan-ı Rum-ilinden buyruldu…" yazılmıştır. 6 Zilhicce 1134 / 17 Eylül 1722. Bk. Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 44b ve 44c

han, çeşme yapımı için Osmanlı merkezi idaresi yeniden keşif yaptırılması için Sofya mütesellimi Ahmet Ağa'ya 6 Zilhicce 1134 / 17 Eylül 1722 tarihinde emirname göndermiştir.[419] Bu tarihten sonra yapılan keşiflerde daha ayrıntılı hesapların çıkarıldığı görülmektedir. Sofya ayanı, Şehirköylü Ali Ağa ve mübaşir Mehmet Ağa'ya yazılan buyrulduy-ı şerifte; "…bina olunacak mahaller keşf ve defter ve hazır olan mühimmat ne miktardır gereği gibi müfredat üzere sıhhat-ı ve hakikat üzere ilam olunması…" talep edilmiştir. Evasıt-ı Zilhicce 1134 / Eylül 1722 tarihinde yapılan keşifte Halkalıpınar'da bina olunacak cami şerifin tûlen,[420] 12 zirâ, arzan[421] 8 ve kat'an[422] 36 zirâ ve önünde tûlen 4 zirâ çekmesinin olacağı belirtilmiştir. Yapılacak caminin ayrıntılı planlanması nedeniyle hemen bitişiğinde minaresinin olacağı, iç kısmın da minber, mahfel ve müezzin odasının da yapılacağı belirtilmiştir. Cami için yapılan keşifte 300 neccaran ve 150 rençperan yevmiyesinin kaydedildiği görülmektedir. İbadet mekânının inşasında, önceki keşif bedellerine göre hem usta ve amele yevmilerinin sayısı azaltılmış hem de kullanılacak malzeme bedellerinin daha ayrıntılı olarak kaydedildiği görülmektedir.

Yapılacak tûlen 4, arzan 4 ve kat'an 5 zirâ genişliğindeki kapalı hamam ve camekânın yapımı için 500 yevmiyenin yanı sıra 300 rençperan (amele) ve çeşmeden hamama getirilecek su için 3.600 akçe ayrılmıştır.[423] Su temini sadece hamam için gerekli değildir. Aynı zamanda uzak mesafeden gelecek olan suyun geçeceği tesislerin yapımı yanında, palankanın içine kadar akıtılacak suyu da içermektedir. Bunun için tûlen 20, arzan 20 ve kat'an 6 zirâ genişliğindeki su hazinesi, satrancı ve duvarlarıyla birlikte suyollarının yapımı 42.000 akçeye bağlanabilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı merkezî idaresi palankanın eskiye göre daha modern bir şekilde yeniden yapılmasını istemektedir. Palanka içerisindeki çeşmelere suyun getirilmesi için lazım olan büz, baca, taş ve tuğla malzemelerle birlikte bölgeye suyun getirilmesi 215.000 akçeye ancak yapılabilecek-

---

419Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 45a

420 uzunluk

421 genişlik

422 boy

423 Hamamın inşasında mermer taş, kurna, külhan taşları, külhan, camekân, horasan, kum, mismar, revgan-ı zeyt, kireç, alçı, sahan, kenif için toplam bedel 99750 akçedir. Bk. Sofya Şeriye Sicilleri 269 / belge no: 45b ve 46a

tir. Nihayet cami ve hamam için talep edilen toplam keşif bedeli, 362.950 akçe olarak hesaplanmıştır.[424] Palankanın yan tarafına gelip geçen tüccarların konaklaması için tûlen 40 zirâ, arzan 20 zirâ ve kat'an 7 zirâ genişliğinde 20 ocaklı hanın yapılması için 231.360 akçeye ihtiyaç duyulduğu ayrı bir defterde belirtilmiştir. Öte yandan han odalarına ısınmak için ocakların yaptırılması ve yine bina içerisine su hattı çektirilerek çeşmelerin inşa edilmesi için gerekli masraflar da deftere kaydedilmiştir. Bütün bunlara ilave olarak, han çatısının kiremitle örtülmesi yanında, ön tarafına büyük bir sundurma da ilave edilmiştir. Son olarak tüccarların hayvanlarını bağlayabilmeleri için kapalı mekânlarda kullanılmak üzere demir halkaların masrafları da deftere kaydedilmiştir.[425]

18 Şaban 1135 / 24 Mayıs 1723 tarihli belgede ise han / karavelhane ve şaranboların yapımı için 391.010 akçeye ihtiyaç olduğu, bu masrafın azaltılabilmesi için 100.110 akçe değerindeki hamamın yapımından vazgeçilebileceği ifade edilmiştir. Hamamın yerine Halkalıpınar'a acil ihtiyaç olan 231.360 akçe bedelli hana öncelik verilmesi talep edilmiştir. Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısında Halkalıpınar'da palankanın hemen yanında cami, çeşme, han ve suyollarından oluşan kısımların ancak 543.260 akçeye yapılabileceği ifade edilmiştir.[426]

Osmanlı tarihinde hassa mimarlarının yardımcı elamanları olarak ifade edilen *kethüda erleri* yerine göre taşradaki devlet binalarının yapımında görevlendirilebilmişlerdir. Nitekim kethüda eri Hasan'a gönderilen emirde Halkalıpınar Menzili etrafında yapılacak olan binaların inşası için Sofya kazasında imece yoluyla malzeme tedarik etmesi istenmiştir.[427] Halkalıpınar'da palanka, cami, han, çeşme ve suyollarının yapımının uzaması yüzünden, Sofya'dan daha uzakta yaşayan reayaya yeni yükümlülükler yüklemiştir. Gönderilen fermana göre Sofya, Radomir, Sersenik, Köstendil, Dobruca, Samakov ve İhtiman kazalarından yeniden imece usulüyle çalışacak araba talebinde bulunulmuştur.[428] Kazalardan kereste getirecek arabalarla ilgili belgelerde ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Arabaların

---

424 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 46b
425 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 48c
426 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 100a
427 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 101a ve 102a
428 Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 102b

yükleri, getirilecek kerestenin ebatları ve sayıları konusunda da sınırlamaya gidilmiştir. Örneğin 10 zirâ ebatta kereste getiren bir arabada dört ağaç bulunması gerekmektedir. Yine 8 zirâ ebadında ağaç getiren bir arabada 12 kereste olmak zorundadır. Kethüda Hasan Ağa binaların yapımı için gerekli olan keresteyi 8, 10, 15 zirâ ebatlarında olmak üzere kazalara pay etmiştir. Kethüda Hasan Ağa'nın İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda her araba için ikişer para ücret ve her bir rençper için ikişer para ekmek parası / *nan-baha* vermekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[429] İnşaat için kullanılacak kerestenin imece yoluyla kazalara dağıtılmasının yanında Kethüda Hasan Ağa, kazalardan gelecek yükler için ayrıca sorumlular da tespit etmiştir. Bunlar Serdengeçti Ağası Mehmet, Doğancıbaşı Mahmud, Nazırı Ahmed, Zaim Hasan, Lozna Beyi Mustafa, Es-seyyid İshak, Es-seyyid Osman ve Hacı Hasan Ağazade'dir.[430]

Osmanlı Devleti zaman ve zemine ayak uydurabilmek için palankalar etrafındaki yapılaşmayı bilinçli olarak geliştirmiştir. Buraya kadar anlatılanlara bakıldığında devletin Halkalıpınar Menzili etrafında palanka, cami, çeşmeler, han, hamam ve suyollarının yapımı için onay verdiği dikkati çekmektedir. Oysa Osmanlı merkezî idaresi yollar üzerindeki menzillerde yapılaşmayı daha da geliştirmek niyetindedir. Bu konuda, 20 Zilhicce 1137 / 30 Ağustos 1725 tarihli bir belgede palanka etrafına yeni binaların yapılması için emir gönderilmiştir. Halkalıpınar Menzili'ne 1722 yılında palankanın tamiri dışında, cami, han, hamam ve çeşme yapımı gerçekleştirildikten sonra bu binalara 1725 yılında mektep, hazine odası, odabaşı için oda, hapishane, ulakhane yapımı için yeni bir girişim başlatılmıştır. Aslına bakılırsa adı geçen yapılarla Halkalıpınar Menzili'nin bulunduğu saha, adım adım kasaba hâline dönüşmeye başlamıştır.

Yapılacak yeni binalar için 23 Zilhicce 1137 / 2 Eylül 1725 tarihinde yeniden ferman gönderilmiştir. Buna göre; arzan 10 zirâ, tûlen 7, kat'an 6 zirâ genişliğinde mektep binasının masrafı için 57.568 akçe gerekmiştir. Yine tûlen 15 zirâ, arzan 8 ve kat'an 6 zirâlık hapishane binası için 67.565 akçeye; hanın karşısına arzan 6, tûlen 10 ve kat'an 10 zirâlık ulakhane binası için 31450 akçeye; han binasına bitişik vaziyette olacak şekilde bir odabaşı odası için 770 akçeye; han kapısından palankanın işaret kapısına kadar yapılacak

[429] Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 103a- 104a ve 107b
[430] Sofya Şeriye Sicili 269 / belge no: 108a-108b-109b-109 ve 109d

olan kaldırım için 13.080 akçeye ihtiyaç vardır. Böylece 1725 yılında yapılması planlanan yapılar için 177.393 akçeye gereksinim duyulduğu görülmektedir.[431] Nitekim 8 Safer 1141 / 13 Eylül 1728 tarihli fermanda ise Halkalıpınar Palankası'nda yapılacak kaldırımın; "…vaki olan han-ı kebirden cami-i şerife varıncaya değin firengî kaldırım…" için 21.720 akçe ilave tahsisat istenmiştir.[432]

Bu arada Halkalıpınar Palankası etrafında yapılan cami, han ve çeşmedeki vazifelerin bir süre sonra vakıf statüsüne getirildiğine ilişkin sicillerde bilgi vardır. Osmanlı şehirciliğinin ve yerleşmesinin olmazsa olması olan vakıf teşkilatı burada devreye girerek kurumsal sürekliliği sağlamak hususunda yapılarda istihdam oluşturmaya başlamıştır. Sofya şeriye sicillerinde belirtildiğine göre Halkalıpınar Palankası kenarında bulunan cami, han ve çeşmenin tek bir mütevellinin kontrolü altında devamlılığı sağlanmıştır.[433]

Ortakol yol sistemi üzerinde yaşanan askerî sorunlara rağmen, yollar ve onun üzerinde hareket eden yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak devletin ana görevleri arasındadır. Geleneksel Yakın Doğu-İslam devlet geleneklerinde ticaret ve tarımın gelişmesi hükümdarın hazinesini zenginleştireceği düşüncesiyle kanal, bent, yol ve kervansarayların yapımı hükümdarların temel görevleri arasında sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu gelenekler çerçevesinde inşa ettiği kale, palanka, barkan, yol ve kervansaray gibi büyük organizasyon gerektiren işlerin bizzat mirî hazineden ayrılan paralarla hükümdar tarafından yaptırıldığı, buna karşın pek çok hayırlı davranışın kaynağı olan binaların ise vakıflar yoluyla inşa ettirdiği görülmektedir. Ortakol yol sistemi üzerinde seyahat eden Roma-Germen İmparatoru'nun elçisi Busbecq, 1555 yılında burada ikamet etmiştir. Busbecq'ten naklen İnalcık'ın ifadesine göre: "…hanların içlerinde kalınacak ayrı daireler vardı, bunlara herkes

[431]Sofya Şeriye Sicili 306 / belge no: 7b- 8a
[432]Sofya Şeriye Sicili 309 / belge no: 69a
[433] Örneğin, vakıf yönetiminden günlük iki akçe mütevellilik ücreti alan Mustafa bin Mehmet'in; "…bir vecihle layık ve mahalli müstehak olup hizmette kusuru yok iken âherden Ahmet nam kimesne hilaf-ı inhâ bir tarikle alup mezburu külli gadr etmekle…" görevin eski sahibine teslim edilmesi istenmiştir. 18 Rebiülevvel 1138 / 24 Kasım 1725 tarihli belgede geçmektedir. Bk. Sofya Şeriye Sicili 306 / belge no: 35b.

kabul edilebiliyordu; Hristiyan, Yahudi, fakir, zengin fark etmez." diyerek beğenisi de ortaya koymuştur.[434]

Osmanlı Devleti'nin Ortakol üzerindeki yol sistemi, XVIII. yüzyıl başlarında yapılan yatırımlarla modern bir yapıya kavuşmuştur. Söz konusu yüzyılda en başta kervansaray ve hanlarda oda sistemine geçilerek, her odaya ısınma amacıyla ocaklar yaptırılmıştır. Öte yandan hanların içlerine kadar su getirilerek, kötü hava koşullarında yolcuların sürekli dışarıya girip çıkmaları engellenmiştir. Bina şartlarında sağlanan bu iyileşme, elbette bir kolaylık oluşturduğu gibi aynı zamanda binaların güvenlik riskini de azaltmıştır. Aynı şekilde menzil bölgelerinde hamamların yapılması temizliğin artırıldığının bir göstergesidir. Menziller ve palankalar etrafında mekteplerin açılması ise devletin buralarda kalıcı yerleşimi sağlamaya çalıştığının en açık göstergeleridir. Böylece Ortakol yol sistemi üzerinde menzillerin hemen yanı başında daimî olarak en az köy büyüklüğünde bir yerleşimin oluştuğunu düşündürmektedir. Ortakol yol sistemi üzerinde Osmanlı Devleti'nin yaptığı büyük çaplı askerî ve ticari yatırımlar, o yüzyıllardaki Avusturya savaşlarıyla ilgili olarak geliştirilmiştir. Öte yandan bu ülke ile yaşanan savaşlar hem yolların, hem de buradaki menzillerin, kalelerin ve palankaların devlet tarafından bakıma alınmasını zorunlu kılmıştır.

Padişah III. Ahmet devrinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de sürdürdüğü savaşlar nedeniyle Halkalıpınar Menzili gibi diğer menzillere daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Menziller ulakların yanı sıra, etrafında kurulan hanlarda daha fazla asker barındırabilecek fiziki değişiklikler yapılarak, çağın gereksinimlerine göre modern hâle getirilmişlerdir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yapmak zorunda olduğu seferler ve artan saldırılar neticesinde Ortakol yol sisteminin önemini kavradığı anlaşılmaktadır.[435]

Şehir ve yerleşim tarihçisi C. Orhonlu'ya göre, bazı kasabalar gelişimlerini yerlerinin uygun seçilmesine veya bölgedeki ulaştırma şebekesinin yakınında olmaya borçludurlar. Bu tür kasabalar yeni şartlara ve vasıtalara uyum sağlamak suretiyle hızlı bir şekilde gelişmişlerdir. Halkalıpınar Menzili'nin bulunduğu saha ise XVIII.

---

434 Halil İnalcık, *a.g.e.,* s.154.

435 Benzer ifadeler için Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge 1983, p. 69.

yüzyılda yollar, pazar yerleri ve elverişli yaşam alanları ile askerler ve tüccarlar açısından cazip hâle gelmiştir.[436] Halkalıpınar Menzili'nde 1722-1723 yıllarında yenilenen palankanın hem menzil güvenliğini hem de tüccar güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Palankanın yanı sıra cami, han, hamam ve çeşmelerin inşası buranın aynı zamanda büyük bir pazaryeri konumuna dönüşmeye başladığının ipuçlarını vermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti tarafından ana yollar üzerinde sürekli olarak bakımlı tutulan ve geliştirilen binalar topluluğuna menzil külliyeleri adını verilmektedir. Külliyelerin inşa edilmesindeki ana gayeler, haber getirip götüren ulaklar ile askerlerin ve yolcuların güvenliğini sağlamaktır. Bunun dışında her yüzyılın kendine göre temel şartlarının olduğunu da unutmamak gerekmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan sürede, Rumeli'de yapılmakta olan savaşlara bağlı olarak menzillerdeki iş yükünün arttığı, ulak trafiğinin hızlandığı kesindir. Bu durumda devlet, yoğunluğun yaşandığı menzil bölgelerinde fiziki değişiklikler yaparak onları farklılaştırmıştır. Halkalıpınar Menzili'nde devlet, yolcuların kalması için han, tüccarların mal alıp satabilmesi için dükkânlar, yemek temini için mutfak, burada ikamet edenlerin çocuklarının eğitimi için mektep ve medrese, ibadet için cami ve mescit, gelip geçenlerin istifade edebilecekleri büyüklükte hamam inşa ettirmiştir. Doğal olarak menzil bölgelerine yapılan bu eserlerin güvenliğini sağlamak için palankalardan ve kalelerden istifade edilmiştir.

XVIII. yüzyıl şartları itibarıyla diğer yüzyıllardan ayrılmaktadır. Bu yüzyılda farklılık gösteren temel hususlardan ilki, iktisadi açıdan özellikle dış ticaret hacminde kaydedilen gelişmelerdir. Kara ticaretinde görülen gelişmeler, yollar üzerinde yolcu hareketliliğine sebep olmuştur. Doğal olarak devlet de, bu yollar üzerinde kervan ve yolcuların daha iyi şartlarda hareket edebilmeleri için düzenli yolların inşası ve yolların iyileştirilmesi hususunda tedbirler almıştır. Elbette ki ticari gelişmelerin artmasıyla menzillerin etrafında palan-

---

436 Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 6.

kalar kadar tüccarların kalacağı hanların da yapılmasını gerektirmiştir.

XVIII. yüzyılın farklılık oluşturan ikinci önemli hususu ise, yabancı ülkelerle yapılan savaşların artmasıdır. Birden fazla ülke ile aynı anda sürdürülen savaşlar, devletin Rumeli'de var olan gücünün zinde tutulabilmesini, sefer güzergâhlarının şenlendirilmesini, buraların sosyal ve iktisadi açılardan geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Ortakol yol sistemi üzerinde özellikle Belgrat'ın XVIII. yüzyıl başlarında iki kez Avusturyalıların eline geçmesi, Osmanlı devletinin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Devlet bir taraftan menzillere palanka yaptırarak askerî güvenliği artırırken diğer taraftan da buralara han ve dükkânlar yaptırarak ticari hareketliliği arttırmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı döneminde savaşların yollar üzerinde ciddi etkileri vardır. Osmanlı Devleti'nin sefer güzergâhları doğal olarak yol sistemlerini etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Rumeli'de çeşitli devletlerle yapmakta olduğu savaşlar, buradaki yolların bakımlı tutulmasını gerektirmiştir. Böylece devlet, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Ortakol yol sistemi üzerinde görülen savaş sıklığına bağlı olarak diğer yollara göre bu yolu ön plana çıkarmışlardır. Öte yandan savaşların yol üzerindeki yerleşim alanlarına da etkisi vardır. Halkalıpınar Menzili kenarında yapılan inşaatlar, bölgede daha fazla imar yapılmasına ve buranın göç almasına neden olmuştur. Zaten devletin XVIII. yüzyıldaki seferlerinin çoğunlukla bu tarafa olması, buradaki eski binaların bakımı ve onarımının yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu sayede Ortakol yol güzergâhındaki yolların bakımı, köprüleri, kaldırımları ve etrafındaki askerî ve ticari binaların fiziksel görünümleri geliştirilmiştir. Bahsedilen bu gelişmelere, XVIII. yüzyılın özel şartlarından biri olan ticari hareketlenmeyi de ilave edersek, devletin özellikle Ortakol yol sistemi üzerindeki menzillerin kenarına palanka, cami, han, hamam, mektep, çeşme gibi alt yapı faaliyetlerinin yapmasının gerekçeleri daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Kaynakça

Sofya Şeriye Sicili 20- Sofya Şeriye Sicili 269- Sofya Şeriye Sicili 306- Sofya Şeriye Sicili 309- Sofya Şeriye Sicili 312

BOA. *MAD. d.* 4571-

Acaroğlu, M. Türker. Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Afyoncu, Fatma. *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.

Antonov, Aleksandır. "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu", *Türkler Ansiklopedisi X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 1719-1732.

Altunan, Sema. "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler Ansiklopedisi X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 913-919.

Altunan, Sema. "XVII. yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi XXXIX*, Ankara 2006, ss. 75-99.

Cezar, Mustafa. *Tipik, Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, ss. 321-404.

Dündar, Abdülkadir. *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Ertaş, M. Yaşar. "XVIII. yüzyıl Başlarında Rumeli'de Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi I*, Manisa 1997, ss. 91-98.

Ertaş, M. Yaşar. "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Sisteminde Yol Sistemi", *CIEPO VI Bildiriler Kitabı*, Uşak 2011, ss. 625-652.

Evliya Çelebi. *Seyahatnâme III*, *IV*, haz. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Halaçoğlu, Yusuf. "Derbend", *TDVİA. IX*, İstanbul 1994, ss. 162-164.

Halaçoğlu, Yusuf. "Menzil", *TDVİA XXIX*, İstanbul 2004, ss. 159-161.

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme(Menziller)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa. *Hasan Beyzâde Tarihi I- II- III*, (haz. Ş. Nezihi Aykut), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Hersek, Can M. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarlar ve Yapı Esnafı", *İslami Araştırmalar IV*, 1990, s. 42-48.

Heywood, Colin J. 'The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, (Yay. Haz. O. Okyar-H. İnalcık), Ankara 1980, pp. 179-186.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),*(çev. R. Sezer), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.

Küçükkaya, Gülçin. "Mimar Sinan Dönemi İstanbul-Belgrat Menzil Yapıları Hakkında Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi XXI*, ss. 183-254.

Kütükoğlu, Mübahat. "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi II*, (ed. E. İhsanoğlu), Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, ss. 513-549.

Orhonlu, Cengiz. "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, ss. 1-30.

Özcan, Abdülkadir. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Özgüven, Burcu. "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans", *The Frontiers of the Ottoman World*, (edit. A.C.S. Peacock), New York 2009, p. 171-187.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

Taş, Murat. "Osmanlıdan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi VIII*, Bursa 2003, ss. 203-214.

Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi I- II*, haz. Ziya Yılmazer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarih IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1995.

Ünal, M. Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.

Yurdaydın, Hüseyin G. "Matrakçı Nasuh'a Göre İstanbul-Budapeşte Arası Menziller", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II*, Ankara 1981, ss. 1249-1255

40 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE 18. YÜZYIL ORTALARINDA MANASTIR ŞEHRİ SAKİNLERİ

Şeriyye Registration Numbered 40 According To In The Mıd 18th Century Residents Of Manastır City

Mehmet GÜNAY* Mustafa AKBEL**

Özet

Osmanlı tarihi kaynakları arasında şer'iyye sicillerinin önemli bir yeri vardır. Bu siciller içerisinde bulunan tereke defterleri ve kayıtları sosyal ve iktisadi tarih açısından bize çok önemli veriler sunarlar. Tereke defterleri, Osmanlı devlet teşkilatında idari-adli birimlerden biri olan kazalarda, kadılar tarafından tutulmakta olup şehir sakinlerinin sosyal ve ekonomik durumları hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda, Balkanlar'ın en önemli şehirlerinden birisi olan Manastır şehrinin 40 numaralı şer'iyye sicilinde bulunan tereke kayıtları ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manastır, Şer'iyye Sicili, Tereke.

Abstract

Şer'iyye registers, considered as crucial resources of Ottoman Empire history, provides valuable information on social and economic history through tereke notebooks involved. Tereke notebooks, recorded by the kadis and being among the Şer'iyye records notebooks in the districts which are one of the administrative - judicial units in Ottoman state organisation, represent detailed information about the persons' social and economic structures. In our study, One of the most important cities in the Balkans the

* (Yrd. Doç. Dr.); Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa-Türkiye; e-mail: mehmetgunay2006@hotmail.com

** (Arş. Gör.); Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa-Türkiye; e-mail: akbel444@hotmail.com

city of Manastır that it is discussed that Tereke records registered at numbered 40 Seriyye Registration records.

Key Words: Manastır, Şer'iyye Register, Probate

Giriş

Grekçe adı "Monastıri" olan şehrin Osmanlı döneminden sonra kullanılan ismi Makedonca "Bitola"dır. 1382 yılında Timurtaş Paşa tarafından fethedilen Manastır şehri 530 yıl Osmanlı idaresi altında kalmış, Balkan Savaşları'ndan sonra 1912 yılında kaybedilmiştir. Fethi müteakip Osmanlı'nın takip ettiği iskân politikasının bir gereği olarak bilhassa II. Murat ve II. Mehmet dönemlerinde Anadolu'nun farklı yerlerinden ve Toroslar civarından getirilen Türkmen aşiretlerle nüfus yapısı ve yoğunluğu değişmiştir. Tahrir defterlerine göre, 1468 yılında şehirde 160 Hristiyan haneye karşın 295 Müslüman hane bulunmaktaydı.[437] Dolayısıyla bu tarihte bile Manastır şehrinin bir Türk ve Müslüman şehri hâline geldiğini söyleyebiliriz. Zamanla artan şehrin nüfusu 1519 yılında 756 Müslüman, 300 civarında da Hristiyan haneye ulaşmıştır. Bu sayılar şehrin nüfusunun 5000 kişiyi aştığını göstermektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise mahalle ve nüfus sayılarında oldukça dikkati çeken bir artışın yaşandığı müşahede olunmaktadır. Nitekim meşhur seyyahımız Evliya Çelebi 17. yüzyıl ortalarında şehirde 3000 ev, 21 mahalle, 900 dükkân, 40 adet kahvehane, 70 tane de mescit ve cami olduğundan bahsetmektedir ki bu durumda şehrin nüfusu 15000

[437] Başka bir çalışmada; Manastır şehrinde 1460'lı yıllarda 295'i Müslüman 185'i gayrimüslim olmak üzere 480 olan hane sayısının 1521-30 tarihlerinde 640'ı Müslüman 205'i gayrimüslim olmak üzere 845'e çıktığı belirtilmektedir. Bkz. Bernard Lory-Alexandre Popoviç; "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır (1816-1918), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. P. Demont-F. Georgeon, s. 62, İstanbul 1996.

kişi civarında olmalıdır. Ekonomik olarak da hayli gelişen şehirde bir tane de bedesten bulunmakta idi.[438]

I. Kaynak olarak 40 Numaralı Sicil Defteri

Birçok Osmanlı şehri gibi Manastır şehrinin de mahkeme kayıtları olan şer'iyye sicillerinin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bugün elimizde Manastır şehrine ait 185 adet şer'iyye sicili bulunmaktadır. 40 numaralı sicil bunlardan birisidir. Künyesinde 79 poz olduğu yazılmaktadır. Mikrofilmlerde orijinal sayfa numaraları çıkmadığından bizim daha sonra verdiğimiz sayfa numaralarına göre, bir sayfa müsvedde olmak üzere 75 varak yani 148 sayfadan meydana gelmektedir. Biz de dipnotlarımızdaki künyeyi buna göre vermeye çalıştık. Sicilde yer alan kayıtlara nazaran H 1135-1138 (M 1722-1725) tarihlerini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı tarihinde "Lale Devri" adı verilen oldukça önemli bir devreye aittir. Defterin aslını göremediğimiz için değerlendirmelerimizi elimizdeki mikrofilme göre yapmaktayız. Muhtemelen mikrofilmler çok sağlıklı çekilmediğinden kayıtların bir kısmına ait yazı okunamayacak kadar siliktir. Ama bu durum defterin geneline ait kayıtların okunmasını ve değerlendirmeler yapılmasını engelleyecek bir faktör değildir. Sicillerin ilk sayfaları olan müsvedde kısımlarda genellikle şehri doğrudan ilgilendirdiği düşünülen mevsimsel değişiklikler, zelzele, sel, kar yağışı gibi önemli görülen olaylar ya da şehrin pazarlarını ilgilendiren narh kayıtları vb. yer almaktadır. 40 numaralı Manastır şer'iyye sicilinin müsvedde kısmında da böyle ilginç bir hadise kaydedilmiştir. Buna göre; şehrin İne Mahallesi sakinlerinden Beratzâde Abdi Çelebi isimli şahıs 1135 senesi Zilhicce ayının 19. cumartesi günü mahkemeye "Bey armudu" adı verilen bir armut getirmiş, tartıldığında 166 dirhem yani neredeyse yarım kilo geldiği kayıt altına alınmıştır.[439] Diğer bir kayıtta ise; Rumeli Valisi

---

[438] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 5/370-371.

[439] Bir dirhem okkanın dört yüzde biri olduğuna göre bu armudun ağırlığının 166X2.5=415 gr. olduğu anlaşılmaktadır.

olduğu anlaşılan Osman Paşa'ya adamları vasıtasıyla gönderilen bârgirlerin miktarı yer almaktadır.

Defterin ilk sayfası farklı bir tarzda yazılmış besmele ve akabinde "Rabbi yessir velâ tu'assir rabbi temmim bi'l-hayr" dua cümlesi ile başlamaktadır. Bu sayfada Rumeli kazaskerinin Manastır şehri ile ilgili tayinlerini ihtiva eden kayıtları bulunmaktadır. Ancak yazının silik olması buradaki kayıtların okunmasını ve muhtevalarının öğrenilmesini güçleştirmektedir. İkinci sayfada yer alan hüccet ise dem-i diyetle alâkalıdır. Buna göre; bir süre önce cinayete kurban giden Neslihan bt. Mustafa isimli kadının varisleri vakıf Bekri[440] isimli köy sakinlerinden dem-i diyet talep ettiklerinde onlar da katilin köylerinden Mahmud oğlu Ebubekir olduğunu dolayısıyla kan parasını onun vermesi gerektiğini, köy ahalisinin bu konu ile alâkasının olmadığını ifade etmişlerdir.[441] Diğer bir kayıtta ise Yakup Bey Mahallesi'nden Ümmü Gülsüm bt. Bayram, annesi Ümmühâninin kendisini çocukluğunda Hüseyin isimli şahısla üç bin altı yüz akçe mihr-i müeccel karşılığı nikâhladığını, ancak kendisinin üç ay önce baliğa olduğunu ve Hüseyin'den ayrılmak istediğini bildirmiş bunu şahitlerle de ispatladığından tefrikine izin verilmiştir.[442] Defterin diğer sayfalarında da Manastır şehri ve kır iskân merkezlerinde ikamet edenlerin çeşitli sosyal ve hukuki problemlerine dair örnekler vardır. Biz, sosyal hayata dair ayrıntıları bir başka yazının konusu olarak bırakarak sadece şehirde yaşayanların tereke ya da muhallefatlarından hareketle şehir sakinlerinin ekonomik durumları ve aile hayatlarına dair bazı değerlendirmeler yapacağız.

---

440 16. yüzyıldan sonra kurulan köylerden birisi. Bkz. Galip Çağ, *16. VE 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır* (Basılmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi Enstitüsü, Sakarya 2010, s. 231.

441 *Manastır Şer'iyye Sicili (MŞS),* 40/2-1.

442 *MŞS*, 40/2-2.

II. Terekelere Göre Manastır Sakinleri

Tereke defterleri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal tarihi için önemli kaynaklardandır. Tereke kayıtları, vefat eden kişinin menşeine, medeni hâllerine ve aile yapılarına ait bilgiler yanında, hayatta iken sahip olduğu her çeşit giyim ve ev eşyası ile mutfak takımları, kiler mevcudu, ev, bağ, bahçe, değirmen gibi gayrimenkulleri, hayvan cins ve miktarlarını, ambarlarda mevcut ve tarlada ekili olan hububatın miktar ve çeşitleri, atölye ve işyerlerindeki aletlerin miktar ve çeşitlerini vermekte ve bunların tahminî veya fiili olarak gerçekleşmiş fiyatlarını ayrı ayrı göstermektedir.[443] Bu defterlere, kassâm, metrukât ve muhallefat defterleri de denilmektedir. Bir tereke kaydı dört kısımdan oluşmaktadır. Terekenin baş kısmında ölen kişinin kimliği, unvanı, ait olduğu zümre, mesleği, ikamet ettiği ve öldüğü yer, vefat şekli, ölüm tarihi ve mirasçılarının kimler olduğu gibi hususlara dair bilgiler bulunmaktadır. İkinci kısımda, ölenin geride bıraktığı mallar ve bu mallar için tahminî veya bilirkişiler tarafından tespit edilen fiyatlar yazılmaktadır. Üçüncü kısımda; cenaze masraflarına, borçlarına, ıskat ve tereke yazımı sebebiyle alınan vergilere, varsa mihr ve nafaka borçlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dördüncü kısımda ise, mirasçıların her birinin hisseleri oranında alacakları malın nakdi değeri yazılmaktadır.[444]

A. Tereke Sahipleri ve Tereke Miktarları

Terekeler Manastır şehrinin sosyal ve ekonomik tarihi için büyük öneme sahiptir. Bugün bile Manastır şehrinde Osmanlı döneminden intikal eden ve ayakta kalan eserlerden birisi Tereke Pazarı ismini taşımaktadır. Bilhassa askerî kesimden vefat edenler veya vârisi olmayan şahısların muhallefatları bu pazarda satılmıştır bu yönüyle de şehir ekonomisine de bir hareket kazandırmış olma-

443 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler III*, Sayı 5-6, Ankara, 1993, s. 1.
444 Tahsin Özcan, "Muhallefât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2005, s. 407.

lıdır. Manastır şehrine ait 40 numaralı sicil defterinde yer alan 19 tereke kaydı üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu tereke kayıtlarından 2'si okunamayacak durumdadır. Değerlendirmesini yaptığımız tereke sahiplerinin büyük kısmının ikamet yeri Manastır şehrinin mahalleleridir. 17 tereke sahibinden 16 tanesi Manastır şehrinin 8 mahallesinde ikamet etmekte iken vefat etmişlerdir.[445]

Tereke sahiplerinin cinsiyetine bakıldığında, 17 terekeden 9'nun (%55) erkeklere, 8'nin (%45) kadınlara ait olduğu görülmektedir. Yine tereke sahiplerini Müslim ve gayrimüslim şeklinde ayrıma tabi tuttuğumuzda iki tereke hariç diğerlerinin Müslümanlara ait olduğu görülmektedir.

Tereke kayıtlarının baş kısmında yer alan bilgiler kişinin ne zaman ve bazen de hangi şekilde öldüğü hakkında bilgiler vermektedir. İncelenen tereke kayıtlarında vefatların sebebine dair bir bilgiye rastlanmaması bu ölümlerin normal şartlarda vaki olan ölümler olduğunu göstermektedir.

Vefat eden kişilerin değişik miktarlarda terekeleri bulunmaktadır. Bu terekeler içerisinde giyecek ve yiyecek maddeleri, mutfak malzemeleri, evlerde kullanılan eşyalar, gayrimenkuller, nakit paralar, kişiler zimmetindeki alacaklar ve hayvanlar yer almaktadır. Vefat eden kişilerin malî durumları hakkında bir fikir vermek için aşağıda tereke miktarlarını gösteren bir tablo verilmiştir.

---

445 Bu mahalleler; Yakub Bey Mahallesi, İnebey Mahallesi, Kasım Çelebi Mahallesi, Kara Oğlan Mahallesi, Cami-i Atik Kurbü, Ali Çavuş Mahallesi, Karibe karyesi, Sinan Bey Mahallesi'dir.

Tablo1: Defterde Yer Alan Tereke Kayıtları.

Sayfa no	Tereke Sahibinin Adı	Tereke Sahibinin Mahalle veya Köyü	Tereke Miktarı (Akçe)
4-1	Tüfenkçi İbrahim b. Hasan	Yakub Bey Mahallesi	13.142
9-1	Rukiye bt. Mustafa	Yakub Bey Mahallesi	10.755
10-1	Emine bt. Ahmed Ağa	Emir Mahallesi	123.379
15-2	Ümmühan bt. Selim	Yakub Bey Mahallesi	7.418
19-2	Hasan b. Mehmed	Yakub Bey Mahallesi	51.331
18-2	Emine bt. Süleyman	Kasım Çelebi Mahallesi	23.676
22-1	Gayrimüslim (silik)	Yakub Bey Mahallesi	145
27-1	Zımmi (ismi yok)	Karibe karyesi	845
81-1	Hatice bt. Abdullah	Yakub Bey Mahallesi	1.220
84-2	Fatma bt. Mehmed	Sinan Bey Mahallesi	10.867
97-1	Es-seyyid El-hac Mustafa b. Es-seyyid Mehmed Efendi	Kara Oğlan Mahallesi	187.130
98-2	Kantarcı Hasan b. Abdullah	Cami-i Atik	4.424
100-1	İsmail b. Yusuf	Ali Çavuş Mahallesi	24.105
100-2	Rabia Hanım bt. Abdi Ağa	İne Bey Mahallesi	102.540
120-1	Emine bt. Hüseyin	İne Bey Mahallesi	2.896
125-1	Hüseyin b. Ali	Misafir	26.415
137-1	Şaban b. Abdullah	İne Bey Mahallesi	6.122

Tablo 2: Tereke Miktarlarına Göre Kişi Sayısı.

Tereke Miktarı (Akçe)	Belirtilen Miktarda Terekeye Sahip Erkek Sayısı	Belirtilen Miktarda Terekeye Sahip Kadın Sayısı
0-500	1	
501-1000	1	-
1001-5000	1	2
5001-10000	1	1
10001-20000	1	2
20001-50000	2	1
50001-200000	1	2

Tereke Miktarı Belirsiz	1	
Toplam	9	8

Tereke kayıtlarıyla ilgili genel kabule nazaran 1000 akçeye kadar mal varlığı olanlar fakir, 20.000 akçeye kadar olanlar orta hâlli, bunun üzerindeki miktarda varlığı olanlar zengin olarak kabul edilmektedir.[446] Tabloya bakıldığında tereke miktarı bakımından fakir kabul edebileceğimiz 1000 akçe civarında muhallefatı olan 2 tereke sahibi bulunmaktadır. Orta hâlli olarak kabul edebileceğimiz 20.000 akçeye kadar tereke sahibi sayısı 8'dir. Genel yoğunluk burada oluşmuştur. Zengin diyebileceğimiz tereke sahibi sayısı ise 6'dır. Burada da sayının fakir olanlara göre daha fazla olduğunu görmek mümkündür. Bu da bize bu tablo baz olarak alındığında Manastır şehrinde yaşayanların ekonomik olarak iyi bir durumda olduklarını göstermektedir. Geçimlerini temin ettikleri meslekler ile ilgili kayıtlarda bir bilgi olmadığından zenginliklerinin kaynağının neler olduğu sorusuna net bir cevap vermek kolay değildir. Ancak bazı yorumlar verebilecek istatistiklere sahibiz. Bilhassa erkek tereke sahiplerinin gelirlerinin önemli bir miktarını sahip oldukları menzil, dükkân gibi gayrimenkuller oluşturmaktadır. Örneğin Karadağ Mahallesi'nde oturan Es-seyyid El-hac Mustafa b. Es-seyyid Mehmed Efendi 60.000 akçe değerinde bir menzile sahiptir. Terekesinin toplamı 187.130 akçe olan El-hac Mustafa'nın terekesinin 3/1'ni sahip olduğu menzil oluşturmaktadır.[447] Yine Yakub Bey Mahallesi sakinlerinden Tüfenkçi İbrahim b. Hasan'ın tereke miktarı 13.142 akçedir. Bu miktarın 10.000 akçesi sahip olduğu menzilin değeridir.[448]

---

[446] Öztürk, Said, *İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1995, s. 110.

[447] İslam Araştırmaları Merkezi, Türkiye Harici Siciller, *Manastır Şer'iyye Sicili, 40*/97-1.

[448] *M.Ş.S.*, 40/4-1.

Kadınların terekeleri içerisinde ön plana çıkan gelirlerden biri ise genellikle mihrleri olmuştur. Örneğin Emir Mahallesi'nde oturan Emine bt. Ahmed Ağa'nın sahip olduğu 123.379 akçe terekesinin 60.000 akçesini mihri oluşturmaktadır. Yani neredeyse mirasının yarısını kocasından aldığı mihri oluşturmaktadır.[449] Yine, İne Bey Mahallesi'nde oturan Rabia Hanımın sahip olduğu 102.540 akçe terekesinin 26.000 akçesini mihri oluşturmaktadır.[450] Yine kadınların terekelerini oluşturan gayrimenkullerin ve mihrin dışında sahip oldukları elmas, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden oluşan süs ve diğer eşyalar önemli bir yekûn tutmaktadır. Hem erkek hem de kadınlar için sonra sırasıyla giyim-kuşam, ev eşyaları, mutfak-banyo eşyaları, kitaplar-silahlar ve sahip oldukları hayvanlar gelmektedir.

B. Tereke Kayıtlarına Göre Manastır'da Aile Yapısı

1- Çok Eşlilik

Terekelerin giriş kısmında ve miras taksiminin yapıldığı bölümde vefat eden kişinin sahip olduğu eş ve çocuk sayısı hakkında bilgiler verilmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı hukuku genel olarak şeri hukuka dayanmaktadır. Şeri hukuk ise belli şartlarda erkeklerin dört kadına kadar evlenmesine izin vermektedir. Çok yaygın olmamakla birlikte, Osmanlı toplumunda çok eşliliğe rastlanmaktaydı. İstanbul tereke defterleri üzerine yapılan bir araştırmada 1242 evli erkekten 1147'sinin 1; 84'ünün 2; 7'sinin 3 ve dört tanesinin de 4 eşli olduğu tespit edilmiştir.[451] İncelediğimiz defterde yer alan tereke kayıtlarına göre ise Manastır'da sadece bir kişinin iki hanımla evli olduğu görülmektedir. Bu kişi iki kız ve iki erkek çocuk sahibi

---

449 *M.Ş.S.*, 40/10-1.

450 *M.Ş.S.,* 40/100-2.

451 Öztürk, İstanbul Tereke Defterleri..., s. 110; Osmanlı toplumunda çok evlilik konusu ile ilgili olarak şu makalelere bakılabilir: Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlılar*, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s. 397-406; .Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlılar,* Cilt 5, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s. 407-411.

olan ve 26.415 akçe muhallefata sahip bulunan Hüseyin b. Ali'dir.[452] Bu durum çok eşlilik konusundaki genel ve yaygın kanaate uygunluk göstermektedir.

2- Çocuk Sayıları

Tereke kayıtları ailelerin sahip olduğu çocuk sayısını tespit etmeye yarayan bilgiler de ihtiva etmektedir. Manastır şehrine ait 17 tereke sahibinden 10 tanesi (%58.82) evli olarak görünmediğinden bunları değerlendirmeye almadık. Bu durum izaha muhtaç olmakla birlikte vefat edenlerin ya çok genç oldukları ya da tıbbi problemlerinin bulunduğuna işaret etse gerektir. Geriye kalan 7 tereke sahibinin sahip olduğu toplam çocuk sayısı 12'dir. Bu çocuklardan 7'si (%58.33) erkek çocuk, 5'i (%41.66) ise kız çocuğudur. Sadece bir erkek çocuğun tek evlat olduğu görülmektedir.[453] Terekelere nazaran en fazla 4 çocuk sahibi olan bir tereke sahibi vardır ve o da iki hanımla evli bir kişidir.[454] Çocuk sayıları genellikle diğer Osmanlı şehirleriyle ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konulan 2-3 çocuk ortalamasına uygunluk göstermektedir.

3- Mihr miktarları

Mihr, nikâh akdi yapılırken evlenecek erkek tarafından şahitler huzurunda gelin adayına verilmesi gereken paradır. Mihrin peşin ödenen kısmına "mihr-i muaccel", ileride ödenmesi kararlaştırılmış olan kısmına "mihr-i müeccel" denir. Nikâh akdi sırasında mihr tespit edilmediği takdirde, kızın emsal ve akranına bakılarak miktarı belirlenirdi. Bu miktar kadının dul, bâkire, zengin, fakir, yaşlı ve güzel olmasına göre değişmekteydi.[455] Mihr-i müeccel, evlilik ölüm veya boşanma ile sona erdiğinde kadına ödenirdi. Bu o kadar

452 *M.Ş.S.*, 40/125-1.
453 *M.Ş.S.,* 40/4-1.
454 *M.Ş.S.,* 40/125-1.
455 Mehmet Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri" *Osmanlı Araştırmaları III*, 1982, s. 10; Aktan, Hamza, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara, 1992, s. 406; İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 35-36.

önemli idi ki, koca öldüğünde öncelikle kadının mihr-i müecceli terekeden ödenir, daha sonra geriye kalan tereke mirasçılar arasında taksim edilirdi. Mihri ödenmeyen kadın mahkemeye müracaat ederek bunun ödenmesini isteyebilirdi.[456] İncelemiş olduğumuz terekelerde mihrleri belli olan dört tereke bulunmaktadır.[457] Bu tereke sahiplerinin mihrlerinin ortalama miktarı 26.600 akçedir. Mihr miktarı belirlenirken kişinin ekonomik ve sosyal statüsünün önemli olduğunu görmekteyiz. Mihr miktarı en yüksek olan tereke hem babası ve hem de kocası "Ağa" lâkabını taşıyan ve şehrin ileri gelen ailelerinden birisine mensup olduğu anlaşılan Emir Mahallesi'nde oturan Emine bt. Ahmed Ağa'dır. Emine'nin mihr miktarı 60.000 akçedir.[458]

C. Tereke Kayıtlarında Yer Alan Eşyalar

1- Giyim ve Ziynet Eşyaları

Tereke kayıtlarının en fazla bilgi verdiği hususlardan biri de giyim eşyaları konusundadır. İncelediğimiz 17 tereke kaydı içerisinde birçok elbise çeşidine rastlanmıştır.

Kadınların kullanmış oldukları giyim eşyaları arasında kırmızı baş yemeni, zibun, kumaş zibun, alaca zibun, gömlek, ipli alaca zibun, yeşil kaba, alaca çuka ferace, sarı atlas kaftan, kürk, siyah ferace, ihram, yelek ve al cebe yer almaktadır. Ayağa giyilenler pabuç, başa giyilenler arasında ise yemeni ve tülbent örtüsü bulunmaktadır.

Erkeklerin giyim ve kuşamı ile ilgili de pek çok eşya geçmektedir. Bunlar gömlek, yağmurluk, yeşil kaba, ihram, gömlek, kürk, şalvar ve yelek gibi eşyaları geçmektedir. Ayağa giyilenler içerisinde çizme, pabuç, başa giyilenler arasında ise, fes, külah ve sarık yer almaktadır. Hem erkeklerin ve hem de kadınların giydiği kıyafetler-

---

456 Gül Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002, s. 368.
457 *M.Ş.S.*, 40/9-1, 10-1, 97-1, 100-2.
458 *M.Ş.S.,* 40/10-1.

de Anadolu coğrafyası ile benzerlikler bulunduğu muhtemeldir. Belirttiğimiz bu elbiseler ise alaca, çuka, tülbent, kadife, keten, Şam kumaşı, telli kumaş gibi kumaş çeşitlerinden üretilmişlerdir. Bu elbise ve kumaş çeşitlerinin ne olduğunu bilmek şüphesiz önemlidir.[459]

Terekeler içerisinde az da olsa ziynet eşyasına rastlanmıştır. Sim kısmet, inci, incili altın küpe, sim kuşak, sim saat, altın bilezik, incili yakalık, bileklik, altın saç bağı ve ayna yer almaktadır.[460]

2- Ev Eşyaları

İnsanın geçmişten beri temel ihtiyaçlarından biri barınmadır. Bu barınmanın sağlandığı ev veya o günkü adıyla menzil bölgeye göre bazen çeşitlilik göstermiştir. Manastır şehrinde genel olarak evler tek katlı, iki odalı ve avlusu bulunan yapılardı. Bu evlerde bulunan eşyalar ve gereçler de evi tamamlayan önemli özelliklerden biriydi. Manastır tereke kayıtlarında ev eşyası olarak kullanılan farklı niteliklere sahip şu malzemelere rastlanmıştır: yatak takımı olarak yorgan, kumaş yorgan, minder, döşek, yastık, alaca yorgan, alaca boğça,[461] yeşil atlas yorgan ve beledî yastık. Evde yere serilen, namaz kılmak için veya süs olarak kullanılan kaliçe, kilim, seccade ve hasır çeşitleri yer almaktadır. Bunların dışında evde kullanın diğer araç gereçler arasında iplik sandığı, kürek, çuval, sandık, küp, kebir mengene, kekiç, demir parçaları, kantar, körük, çapa, saç ayağı ve balta yer almaktadır.[462]

---

459 Baybars Gülensoy, *Türkiye'de Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü (Etimolojik ve Açıklamalı)*, (Haz. Baybars Gülensoy), Motif Vakfı Yayınları, Konya 2003.

460 *M.Ş.S.,* 40/4-1, 9-1, 10-1, 15-2, 19-2, 18-2, 97-1, 98-2, 100-1, 100-1, 120-1, 125-1, 137-1.

461 *M.Ş.S.*,40/ 4-1, 9-1.

462 *M.Ş.S.,* 40/ 9-1, 10-1, 15-2, 19-2, 18-2, 27-1, 81-2, 84-2, 97-1, 98-2, 100-1, 100-2, 120-1, 125-1, 137-1.

3- Mutfak Eşyaları

Osmanlı ailesi, muhtelif miktar ve çeşitlerde mutfak eşyasına sahiptir. Evlerinin bir kısmında aşhane ve matbah-mutfak tabir edilen bir bölüm bulunmaktadır. Mutfağın olmadığı evlerde ise bu eşyalar ocağın yakınında ocağın sağ ve sol tarafında bulunan gözlerde veya dolaplarda veya sergen diye tabir edilen, odayı tavana yakın yükseklikte çepeçevre dolanan ahşap raflarda saklanmaktadır.[463] Tereke kayıtlarına nazaran mutfak eşyaları arasında; bakraç, leğen, sahan, el tabesi, tepsi, ibrik, şamdan, ayaklı sandık, sahan, sini, sac ayak, tencere, yağ bakracı, kebap tepsisi, leğen ve ibrik, kaplı leğen, ocak yaşmağı, şamdan, kebir sini, sağir sini, kebir kahve ibriği, fincan ve zarf, baklava tepsisi, cam tabak, cam tas, güğüm tabe, közlük ve maşa bulunmaktadır.[464] Bu malzemelere bakıldığında on sekizinci yüzyılda Balkan şehirlerinde cam eşyaların mutfak malzemesi olarak kullanımının yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Yine Balkan şehirlerinde oldukça yaygın olan kahvenin zarflı fincanlarla içilmesinin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

4- Menkul ve Gayrimenkuller

Tereke sahiplerinin geriye bıraktıkları mallar arasında gayrimenkuller de önemli bir yer tutmaktadır. Menziller,[465] dükkânlar[466] ve bir de hurdahane olarak kaydedilen çeşitli ev eşyası[467] bulunmaktadır. Tereke sahiplerinden bazısı geriye nakit para bırakmış olmakla birlikte bunların sayısının fazla olmaması Manastır sakinlerinin

---

463 Demirel, Ömer-Tuş, Muhiddin-Gürbüz, Adnan, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar", *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi 2*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayını No: 71, Ankara, 1992, s. 711.

464 *M.Ş.S.* 40/ 2-1, 4-1, 9-1, 10-1, 15-2, 19-2, 18-2, 27-1, 81-2, 84-2, 97-1, 98-2, 100-1, 100-2, 120-1, 125-1, 137-1.

465 Menzil fiyatları 2400-60000 akçe arasında değişmektedir. M.Ş.S., 40/9-1, 97-1.

466 Dükkân 2110 akçedir.M.Ş.S., 40/10-1.

467 Hurdahanenin fiyatı 11000 akçedir. M.Ş.S., 40/100A

birikimlerini daha çok gayrimenkullerle değerlendirdiklerini düşündürmektedir.

Tereke sahipleri içerisinde alacaklı ve borçlu olanlar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde hem erkek hem de kadınlar bulunmaktadır. 17 tereke içerisinde borçlu olan 6 (%35.29) tereke sahibi bulunmaktadır.[468] Bunlardan biri kadın[469] geriye kalanlar ise erkek tereke sahipleridir. Terekelere nazaran alacaklı olan 3 (%17.64) tereke sahibi bulunmaktadır.[470] Bunlardan sadece biri kadındır.[471] Terekeler içerisinde en çok borcu olan Karadağ Mahallesi'nde oturan Es-seyyid El-hac Mustafa b. Es-seyyid Mehmed Efendi'dir. Toplam borcu 22.000 akçedir.[472] Bu kadar borcu olmasına rağmen Mehmed Efendi'nin muhtelif kişiler zimmetinde 55.400 akçe alacağı bulunmaktadır. Mehmed Efendi muhtemelen ticaretle uğraşan bir kişidir. Nitekim toplamda 187.130 akçeyi bulan bir tereke miktarına sahip olduğu görülmektedir.

5- Hayvan Varlığı

Tereke sahiplerinin mal varlıkları arasında gücünden, etinden ve sütünden yararlandıkları hayvanlar da yer almaktadır. Bunlar inek ve buzağı[473], camus, öküzler yer almaktadır.[474] Hayvan varlığı ile ilgili çok fazla bilgi yer almamaktadır.

6- Kitaplar

Tereke kayıtları içerisinde yer alan kitaplar kişilerin ve içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel düzeyleri hakkında bilgi vermektedir. Terekelere göre, kitap sahibi iki kişi bulunmaktadır. Bunlardan biri Kara Debbağ Mahallesi'nden ve muhtemelen esnaf taifesinden üç kitap sahibi Es-seyyid El-hac Mustafa b. Es-seyyid

468 *M.Ş.S.,* 40/10-1, 97A , 98B, 100A, 120A, 125A.
469 *M.Ş.S.*, 40/ 120-1.
470 *M.Ş.S.,* 40/102-1, 106-1, 89-2.
471 *M.Ş.S.,* 40/89-2.
472 *M.Ş.S.*, 40/97-1.
473 *M.Ş.S.*, 40/4-1.
474 *M.Ş.S.,* 40/27-1, 100-1.

Mehmed Efendi'dir. Mehmed efendiye ait üç Mushaf-ı Şerif'ten birisinin yazısının özellikle "Hasan hattı" olduğu belirtilmiştir.[475] Muhtemelen bu kişi bu coğrafyada hattıyla meşhur birisi olmalıdır. Bu Mushaf 4000 akçe gibi yüksek bir fiyata sahiptir. Diğer Mushaf'ların ikisi 790 akçe iken bunun böyle yüksek bir fiyatta olması sahip olduğu hattın özelliğinden ve cildinden kaynaklanabilir. Diğer bir Mushaf sahibi ise İnebey Mahallesi'nde oturan Rabia Hanım bt. Abdi Ağa'dır. Bu Mushaf'ın fiyatı ise 200 akçedir.[476] Terekelerdeki kitap miktarının azlığı dönemin okuma yazma oranı ve kitap fiyatları ile de alakalı olmalıdır.

Terekelerde rastladığımız bilgilerden biri de sahip olunan silahlardır. Tereke kayıtları içerisinde iki kişide ateşli silah olarak tüfek bulunmaktadır.[477] Bu tüfeklerin ortalama fiyatı 200 akçedir. Bir kişinin terekesinde ise "kara kılıç" tabir olunan kesici bir alet yer almaktadır. Bu kılıcın fiyatı ise 150 akçedir.[478] Terekelerdeki en dikkati çeken hususlardan birisi, terekelere göre Manastır sakinlerinin zengin bile olsalar herhangi bir köle veya cariyeye sahip olmamalarıdır. Şehir yakınlarındaki bulunan çok sayıdaki çiftlikte çalışanların durumları ayrıca araştırılmaya muhtaçtır.

Sonuç

Manastır şehriyle alakalı olarak değerlendirmesini yapılan 40 numaralı sicil defterindeki tereke kayıtlarına nazaran şehir sakinlerinin genellikle tek eşli oldukları, ortalama olarak iki veya üç çocuğa sahip bulundukları, ekonomik durumlarının iyi seviyede olduğu, zenginliklerinin temel kaynağının ise genellikle gayrimenkuller olduğu söylenebilir. Kullanılan giyim-kuşama ve evlere ait eşyaların çok sayıda olduğu, bunların da diğer Osmanlı şehirlerinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

475 Hasan Hattı Mushaf-ı Şerifin Fiyatı 4000 akçedir. M.S.Ş., 40/97-1.
476 *M.Ş.S.*, 40/100-2.
477 Tüfeklerin fiyatları 180 ve 302 akçedir. M.Ş.S., 40/103-2, 106-1.
478 Kara kılıç 150 akçe fiyatındadır. M.Ş.S., 40/4-1.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Aktan, Hamza; "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara, 1992, s. 396-433.

Akyılmaz, Gül; "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler*, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002.

Aydın, Mehmet; "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 1982/III, s. 1-12.

Barkan, Ö. Lütfi; "Edirne Askeri Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler III*, Sayı 5-6, Ankara, 1993, s. 1-479.

Çağ, Galip; *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır* (Basılmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi Enstitüsü, Sakarya 2010.

Demirel, Ömer- Tuş, Muhiddin-Gürbüz, Adnan; "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI.-XIX. Yüzyıllar*", Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi 2*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayını No: 71, Ankara, 1992, s. 718-728.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Gülensoy, Baybars; *Türkiye'de Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü (Etimolojik ve Açıklamalı)*, Haz. Baybars Gülensoy, Motif Vakfı Yayınları, Konya 2003.

Kurt, Abdurrahman, "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlılar,* Cilt 5, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s. 397-406.

Lory, Bernard-Popoviç, Alexandre; "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır (1816-1918)", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. P. Demont-F. Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1996.

Manastır Şer'iyye Sicilleri: 40

Ortaylı, İlber; "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 33-40.

Özcan, Tahsin; "Muhallefat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2005, s. 406-7

Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlılar,* Cilt 5, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s. 407-411.

Öztürk, Said; *İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1995.

Selvi, Haluk-Çağ Galip; *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sakarya 2011.

BELGELER IŞIĞINDA ROMANYA'DA TÜRK MİMARİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of Turkish Architecture in Romania in the Light of Documentation

Abdullah Şevki DUYMAZ*

Özet

Tarihsel süreç içerisinde Romanya'da; Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Bulgar, Uz ve Kuman Türklerinin hâkimiyetleri görülmüştür. Anadolu topraklarından Romanya coğrafyasına ilişkiler XII. yüzyıl Selçuklu hükümdarları zamanında başlanıp Osmanlı döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. XV. yüzyıldan itibaren bölgede etkin olan Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki hâkimiyeti 1878 Berlin Antlaşması sonrası Romanya Devleti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Romanya'da hâkim olduğu dönemlerde ortaya koyduğu imar faaliyetleriyle bu coğrafyada kalıcı izler bırakmıştır. Günümüze kadar bu imar faaliyetlerine ait izlerin birçoğu kaybolmuş, kalanlar ise bu topraklarda var olan Osmanlı mirasının bir kanıtı olarak yaşamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelere dayanarak Romanya'da Türk hâkimiyeti döneminde toplam 291 yapının varlığına işaret edilmektedir. Bu sayıdan günümüze kadar gelebilen yaklaşık 80-100 eserden söz edilmektedir. Bu eserlerin birçoğu Köstence, İshakça, Tulça, Mankalya, Mecidli ve Babadağ bölgelerindedir. Günümüzde var olan yapı örneklerinden bazıları şunlardır: Köstence'de Gazi Bali Bey ve Hünkâr Camileri ile Bayram Dede Türbesi, Babadağ'da Sarı Saltuk Türbesi ve Gazi Ali Paşa Camii ve Türbesi, Mankalya'da Esma Han Sultan Camii ve Mecidli'de Sultan Camii'dir. Çalışmamız; günümüz Romanya sınırları içerisinde bulunan ve arşiv belgelerinde adı geçen mimari

* (Doç. Dr.); Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Isparta-Türkiye; e-posta: e-mail: sevkiduymaz@sdu.edu.tr

eserlerin durum tespiti bağlamında genel bir değerlendirmesi şeklinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Romanya Türk Mimarisi, Dobruca, Babadağ, Köstence, Mankalya, Tulçea, Adakale, Mecidiye, Balkanlarda Osmanlı Mimarisi

Abstract

Hun, Avar, Pecheneg, Bulgarian, Uz and Cuman Turks had ruled in Romania through the historical process. The relationship between Anatolia and Romanian lands began at 12th century during the reign of Seljuk sultans and reached at its peak during the Ottoman period. Ottoman reign on the Romanian lands began at 15th century, and ended in 1878 in consequence of Treaty of Berlin, which gives the way to establishment of an independent State of Romania. Ottoman reign had permanent effects and left permanent marks on the lands of Romania through the public and civil works. Most of the traces of those works were vanished, but survived ones sustain their existence as manifestations of Ottoman legacy. It can be mentioned about 291 buildings, constructed in Ottoman period, based on the documentation from the archives of T.R. Prime Ministry Directorate General of Foundations, General Directorate of Land Registy and Cadastre, and the Prime Ministry Ottoman Archives. But only about a hundred of them were survived today. Most of the survived ones are in Constanta, İshakça, Tulcea, Mankalia, Mecidli and Babadag. Some of them are Gazi Bali Bey Mosque and Emperor's Mosque, and Bayram Dede Tomb in Constanta; Sarı Saltuk Tomb, Gazi Ali Pasha Mosque and Tomb in Babadag; Ismihan Sultan Mosque and Sultan Mosque in Mecidli. In the light of above mentioned documentation, present work aims to put forth an evaluation and assessment of present situation of those architectural works, which are mentioned in the archives.

Key Words: Turkish Architecture in Romania, Dobruja, Babadag, Constanta, Mangalia, Tulcea, Adakaleh, Medgidia, Ottoman Architecture in Balkans

Giriş

XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi sonrası Balkanlar'da hızlı bir şekilde fetih ve yayılma süreci başlamıştır. Rumeli'nin fethiyle birlikte kısa sürede bölgenin kalıcı iskânı oluşarak, imar faaliyetlerine hız verilmiş ve yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır.[479] İstanbul'un fethine kadar geçen zamanda Balkan coğrafyasında Osmanlı'nın ilerleyişi devam etmişti.[480] XV. yüzyılda ise Balkan coğrafyası, Osmanlı'nın yönetim hiyerarşisi içerisinde yer alan kalıcı toprakları hâline dönüşmüştür.

Tarihsel süreç içerisinde Romanya'da; Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Bulgar, Uz ve Kuman Türklerinin hâkimiyetleri görülmüştür. Anadolu topraklarından Romanya coğrafyasına ilişkiler XII. yüzyıl Selçuklu hükümdarları zamanında başlayıp Osmanlı döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. 1418 yılında Dobruca bölgesinin fethi ve 1526 Mohaç Savaşı sonrası Romanya coğrafyasında Osmanlı'nın hâkimiyeti etkin olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren bölgede etkin olan Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki hâkimiyeti 1878 Berlin Antlaşması sonrası Romanya Devleti'nin kurulmasıyla son bulmuştur.[481]

XV.-XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan bu coğrafyada özellikle Dobruca Bölgesinde[482] yer alan Boğazköy, Köstence, Mecidiye, Mankalya, Tulça, Babadağ ve Tuna nehri üzerinde bulunan Adakale yerleşmelerinde ortaya koyduğu

---

479 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim,* İstanbul 2009, s. 49-53.

480 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi, I. Cilt,* Ankara 1995.

481 Mihai Maxim, "Romanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul 2008, s. 168-170; Giray Saynur Bozkurt, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 3.

482 Kemal H. Karpat, "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul, 1994, s. 482-486; Dobruca, Karadeniz ile Tuna Nehri arasında yer alıp Romanya'nın Köstence ve Tulça illeri ile Bulgaristan'ın Dobriç ve Silistre illerini kapsayıp tarih boyunca Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgedir. Bkz.. Yusuf Uralgiray, "Romanya'da Türk ve İslam Kültürü Dobruca'nın Dünü Bugünü Yarını", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2/4, Ankara 1981, s. 295-354.

imar faaliyetleriyle bu coğrafyada kalıcı izler bırakmıştır. Günümüzde bu imar faaliyetlerine ait izlerin birçoğu kaybolmuş, kalanlar ise bu topraklarda var olan Osmanlı mirasının bir kanıtı olarak yaşamaktadır.

Günümüz Romanya topraklarında yer alan Türk dönemi mimari eserlerin bilinenlerin tamamı Osmanlı dönemine aittir. Bu dönemden kalan eserlere ait bilgilerin, yoğun olarak; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerinde yer aldığını görmekteyiz. Günümüz araştırmacılarına göre mevcut belgelere dayanarak, Romanya'da Türk hâkimiyeti döneminde toplam 291 yapının varlığına işaret edilmektedir. Bu sayıdan günümüze kadar gelebilen yaklaşık 80-100 eserden söz edilse de kalan sayı yaklaşık 30 eser olarak ifade edilir.[483] Bu eserlerin tespitinde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi[484], II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çalışmaları Romanya'da bulunan Türk eserleri konusundaki önemli kaynaklardandır. Son yıllarda Balkanlar'da yer alan Türk mimarisi üzerine yapılan araştırma ve projelerde, bu coğrafyadaki Türk kültür mirasının ortaya koyulması açısından önem arz eden diğer çalışmalardır. Bu çalışmamızda ağırlıklı olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarından elde edilen mevcut belgeler, II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri ve Ayverdi'nin çalışması ışığında Romanya'da bulunan Türk mimari eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

I- Askerî Mimari

Günümüzde askerî yapılara ait izler yok denecek kadar az olup kayıtlarda, fethedilen yerlerdeki mevcut kale kullanımları yer alıp bunlara ait belgeler daha çok asker sayıları, türleri ve lojistik durumlarıyla ilgilidir. Askerî, dinî ve sivil mimari yapılara ilişkin bilgilerin bir kısmına II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki bilgilerden ulaşılabilmektedir.

---

483 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri Romanya Macaristan,* 1. Cild, İstanbul 1977; Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlarda Türk Mimari Eserlerinden Örnekler,* TBMM Yayınları, Ankara 2004, s. 400-401.

484 Fuat Yöndemli, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Romanya", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 447-463.

Ayrıca II. Abdülhamid Albümleri'nde ve Seyahatname'de bahsedilen bu yapılar Ayverdi'nin eserinde de yeni eklemelerle yerleşim birimlerinin adlarına göre sıralanmıştır.[485] Bu eserlerde adı geçen askerî nitelikli yapı örnekleri olarak; Köstence Âdem Kalesi, Temeşvar Kalesi[486], Adakale Surları, Köstence ve Çernavoda Kışlası olup Hırşova Osmanlı Kalesi, İbrail Kalesi[487], İsakçı Kalesi[488], Tulça Kalesi (XVII. yy)[489] önem arz etmektedir.[490]

II- Dinî Mimari

Romanya'da yer alan dinî mimari yapılar, Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki hâkimiyetiyle başlayıp hâkimiyetin sona erdiği XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Yok olan yapılar hakkındaki bilgiler yazılı kaynaklar ve fotoğraf albümlerinde yer alıp mevcut yapılar da zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişikler sonucu, bir çoğu özgün hâlini kaybetmiş ya da işlevselliği değişmiştir.

Camiler

Dinî mimari yapısı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında geçen ve bilinen en eski tarihli belge 1679 tarihli Temeşvar Kalesi'nde yer alan camiye aittir.[491] Bundan sonraki belge ise Köprülü Mehmed Paşa'nın Arad'da bulunan camisine ait belgedir.[492]

Babadağ Gazi Ali Paşa Cami; Dobruca bölgesinde yer alıp türbe, medrese, hamam ve su kaynağından oluşan yapılarla külliye

485 Romanya'da yer alan Türk Dönemi eserler, Tablo 1 ve Tablo 2 hâlinde metnin sonunda yer almaktadır.

486 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 397.

487 Mihai Maxim, "İbrail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 21, İstanbul 2000, s. 364.

488 Bogdan Murgescu, "İsakça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 22, İstanbul 2000, s. 489-490.

489 Mihai Maxim, "Tulça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbul 2012, s. 360-361.

490 Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 350-351, 353, 354-355.

491 B.O.A., *İ.E.EV.* Dosya No: 19 Gömlek No: 2222, Tarih: 17/N /1090 (Hicrî) (22 Ekim 1679). Çalışmamızda yer alan arşiv kayıtları, mevcut yapı adları üzerinden gidilerek elde edilmiştir. Ancak, arşiv ve vakfiye kayıtlarında yapılar dışındaki konularda daha eski tarihli belgelerde yer almaktadır.

492 B.O.A., *İ.E.EV.* Dosya No: 23 Gömlek No: 2692, Tarih: 18/Ş /1091 (Hicrî) (13 Eylül 1680); Ayrıca bkz: Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 314.

tarzında inşa edilmiştir.[493] Günümüzde; cami, türbe ve su kaynağı ile medrese kalıntıları mevcuttur. 1019 H./1609-10 M. tarihli vakfiyenin sureti mevcut olup yapının bu tarihlerden daha önce inşa edildiği ifade edilmektedir.[494] 1704 tarihli B.O. Arşiv belgesinde yapının, kıble yönünün belirlenmesi hususuyla ilgili olarak adının geçtiğini görmekteyiz.[495] Evliya Çelebi Seyahatnamesinde de adı geçen yapının[496], II. Abdülhamid Fotoğraf Albümlerindeki 1880 yılına ait resimlerine göre bir yangın neticesi onarım gördüğü ifade edilmektedir.[497] 1989 yılına kadar müze olarak kullanılan yapı; 1995-1998 yılında restore edilmiştir.[498] (Resim 1).

Mankalya Esma Sultan Cami; Dobruca bölgesinin en eski yapısı olup caminin 980 H./1573 M. tarihli vakfiyesi mevcuttur.[499] Evliya Çelebi ise yapıyla ilgili olarak, meşhur, büyük, aydınlık bir cami ve görevlilerin de İstanbullu olduğu şeklinde bilgi vermektedir.[500] 1774 tarihli Osmanlı Arşivinde yer alan bir belgede, yapının adı geçip imamlığının da Mehmed Emin Halife isimli birine verildiğin-

---

493 Turgay Yazar, "Romanya'daki Osmanlı Mimarisinden Bazı Örnekler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan),* Cilt 2, Ankara 2001, s. 853-854.

494 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 11, Ayrıca bkz: Semavi Eyice, "Ali Paşa Camii ve Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul 1989, s. 431. Yusuf Uralgiray, a.g.m., s. 332-359; Aygün Ülgen, "Romanya Dobrucası'nda Babadağ'da Gazi Ali Paşa Külliyesi ve Sarı Saltuk Türbesi", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu – Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 412-416; Adnan Tüzen, "Romanya Seyahati ve Kaybolan Vakıf Mirasımız", *Vakıf ve Kültür,* Sayı 2, Ankara 1998, s. 61.

495 B.O.A*., C..EV..* Dosya No: 252 Gömlek No: 12737, Tarih: 29/C /1116 (Hicrî) (29 Ekim 1704).

496 Mehmed Zıllioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Üçüncü Cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 969-970'de ayrıca, Sarı Saltuk tekkesi bitişiğinde Ulu cami, çarşı içinde de Defterdar Derviş Paşa ve küçük mescitlerin varlığından bahseder.

497 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 13,15.

498 Cezmi Karasu, "Romanya Dobruca'sındaki Osmanlı Eserleri", *http://www.fikirdebirlik.org/yazdir.asp?yazi=200901008* (11.03.2014); *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270* (11.03.2014).

499 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 42; Adnan, Tüzen, *a.g.m.,* s. 60.

500 Mehmed Zıllioğlu, *a.g.e.,* s. 964.

den söz edilir.[501] Vakfiye kaydından önce yapının inşası söz konusudur. Abdülhamid Fotoğraf Albümlerinde 1880 tarihli resmi incelendiğinde büyük bir değişiklik geçirmediği gözlenir.[502] Ancak yapının geçirdiği onarım izlerinden dolayı da tarihi tam olarak tespit edilememektedir.[503] 1961 yılında müzeye çevrilen yapı, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.[504] (Resim 2).

Mecidiye Sultan Mecid Cami; Köstence-Mecidiye kasabasında yer alıp ana giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre; 1277 H./l860-61 M. tarihinde inşa edilmiş olup kitabenin üzerinde de Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunmaktadır.[505] 1860 tarihli Osmanlı Arşiv kaydında yer alan bir belgeye göre; yapının inşa edildiği dönemdeki ihtiyaçlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.[506] Albümlerde ise resimleri mevcuttur.[507] Yapıda yer alan önceki dönemlere ait onarım izleri ve olası eklemelerin dışında özgünlüğünü korumaktadır.[508] (Resim 3).

Tulça (Tulcea) Aziziye Cami; Sultan Abdülaziz tarafından 1863-1864 yıllarında inşa edildiği bilinen yapının; inşa kitabesi olmayıp 1880 yılına ait albümlerde yer alan resminin varlığı bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir.[509] Yapının tarihsel süreç içerisinde onarım geçirdiği gözlenip bu duruma ait kayıt bulunmamaktadır.

---

501 B.O.A*., C..EV.,* Dosya No: 649 Gömlek No: 32748 Tarih: 13/Ş /1188 (Hicrî) (19 Ekim 1774).

502 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* 49.

503 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* 43.

504 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 851-853.

505 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 53; B.O.A. *İ.DH*, Dosya No: 59 Gömlek No: 2915, Tarih: 03/R /1258 (Hicrî) (14 Mayıs 1842) ve B.O.A., *A.} MKT. MHM,* Dosya No: 116 Gömlek No: 80 Tarih: 17/M/1274 (Hicrî) (7 Eylül 1857) tarihli belgelerde, Köstence'de yer alan cami ve müştemilatlarının tamirine dair yazıya göre muhtemelen adı geçen Mecidiye Cami olması gerekir. Bu bağlamda caminin daha erken inşa tarihli olması gerekir. Adnan, Tüzen, a.g.m*.,* s. 60.

506 B.O.A*., MVL,* Dosya No: 916 Gömlek No: 4, Tarih: 23/M /1277 (Hicrî) (11 Ağustos 1860).

507 *http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/istnbulunbosmanlialbumdizin.pdf,* Mecidiye Camii (Köstence) 91233/5, 26 Mecidiye Camii (Köstence) 91331/50a.

508 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 856-858.

509 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* 62.

Günümüzde cami olarak hizmet vermektedir[510] (Resim 4). Albümlerde yapıya ait bir resmi bulunmaktadır.[511] Arşiv belgesi kayıtlarında yapıya ait olduğu düşünülen iki belgeye rastlanmıştır. 1852 ve 1862 tarihli bu belgeler yapının harap olmasından dolayı yeniden inşasından bahseder.[512] Ancak, Sultan Abdülaziz'in 1861 tarihinde tahta çıkması ve yapıya ait belgelerin yeniden inşa ve bununla ilgili yapılan işlemler, masraflar olarak geçmesi yapının daha eski olma düşüncesini ortaya koyar. Belgelerin Tulça'daki farklı bir yapıya ya da yeniden inşa edilip sultanın adının verildiği bu yapıya ait olması gibi iki farklı durum ortaya çıkarmaktadır.

Köstence-Çernovoda/Karasu Cami; 1756[513] yılında inşa edildiği bilinen yapının inşa kitabesi mevcut olmayıp 1886 tarihli minaresi bulunmaktadır. Minare üzerinde yer alan kitabeden dolayı minarenin daha sonra inşa edildiği ve özgün yapının daha önce inşa edildiği düşünülür (Resim 5). İnşasından günümüze geçen zamanda yapılan onarımlar hakkında bilgi yoktur.[514] Albümlerde yapıya ait resimler bulunmaktadır.[515]

Köstence Sultan Mahmud/Mahmudiye/Kral/I. Karol Cami; Sultan Mahmut döneminde 1730 (1822)[516] yılında inşa edilen yapı "Mahmudiye" adıyla da anılmaktadır. Caminin ilk inşasına dair bilgiler yetersizdir. Yapının bir yangın sonucu harap olması nedeniyle 1910-1912 yıllarında temelden başlayarak, dönemin Romanya Kralı I. Carol tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Mihrabı korunan cami, kubbeli ve minarelidir (Resim 6). Camide yer alan ve II. Abdülha-

---

510 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 858.

511 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 63.

512 B.O.A., *MVL,* Dosya No: 252 Gömlek No: 51, Tarih: 07/Z /1268 (Hicrî) (22 Eylül 1852); B.O.A., *MVL*, Dosya No: 954, Gömlek No: 22 Tarih: 29/R /1279 (Hicrî) (24 Ekim 1862).

513 *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270*; *http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*

514 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 860; Mehmed, Zıllioğlu, *a.g.e.,* s. 975'de Evliya Çelebi, Karasu'da bir cami, han, hamam, yedi sıbyan mektebi ve sebilhane ile kentteki diğer yapı örneklerinden söz eder.

515 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri;* Çernavoda Camii (Köstence) 91233/3, 20, Çernavoda Camii (Köstence) 91331/13, 23, 58.

516 Bogdan Murgescu, "Köstence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 26, Ankara 2002, s. 277; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 366. Yapının, I. Mahmud ve II. Mahmud dönemi inşa ihtilafı mevcuttur.

mid tarafından hediye edilen Hereke Halısı son derce ilgi çekicidir.[517] Yapıya ait en eski kayıt, albümlerde yer alan resimlerdir.[518]

Köstence Hünkâr Cami; İnşa kitabesi bulunmayan caminin Sultan Abdülaziz tarafından 1869 yılında inşa edildiği bilinip Aziziye Cami olarak da adlandırılır. Yapının geçirdiği onarımlardan dolayı büyük ölçüde yenilenmiştir.[519] Giriş kısmında Sultan Abdülaziz'in 1286 H./1869 M. tarihli tuğrası mevcuttur. Yapı, I. Dünya savaşı sırasında tahrip olup yenilenir. Ancak 1940-1993 yıllarında kapatılan cami, 1994 yılında tekrar ibadete açılır. 2010 yılında onarım gören yapı kullanılmaktadır (Resim 7).[520] 1864, 1867 ve 1884 tarihli Arşiv belgelerinde; İnşa olunacak ve olunan cami ile cülus töreni dolayısıyla dua edilmesine ait bilgiler yer almaktadır.[521] Albümlerde ise resmi mevcuttur.[522]

Kalas-Galati II. Abdülhamid/Hamidiye Cami; Yapıyla ilgili yazılı bilgi yok denecek kadar azdır (Resim 8). Ancak, caminin adının Hamidiye olarak geçmesinden dolayı arşiv kayıtlarında geçtiğini görmekteyiz. 1888 ve 1891 yıllarına ait belgelerde yapının inşa aşaması ve açılış merasimlerine ait belgelerin bulunması caminin II. Abdülhamid döneminde yapıldığını işaret etmektedir.[523] Farklı iki

---

517 *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270*

518 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Mahmudiye Camii (Köstence) 91233/27, Sultan Mahmud Camii (Köstence) 91331/31.

519 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* 39-40; Turgay Yazar, a.g.m., s. 861.

520 *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270*

521 B.O.A., *MVL*, Dosya No: 980 Gömlek No: 16 Tarih: 14/N /1280 (Hicrî) (22 Şubat 1864); B.O.A., *İ.MVL,* Dosya No: 578 Gömlek No: 25944. Tarih: 26/Ca/1284 (Hicrî) (25 Eylül 1867); B.O.A., *Y..PRK.EŞA,* Dosya No: 4 Gömlek No: 40, Tarih: 15/Za/1301 (Hicrî) (6 Eylül 1884).

522 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Aziziye Camii (Köstence) 91233/56.

523 B.O.A., *İ.MMS.,* Dosya No: 102 Gömlek No: 4288, Tarih: 14/S /1306 (Hicrî): (20 Ekim 1888); B.O.A., *Y..A...HUS,* Dosya No: 220 Gömlek No: 12, Tarih: 06/R /1306 (Hicrî), (10 Aralık 1888); B.O.A., *HR.TO,* Dosya No: 346 Gömlek No: 18, Tarih: 26//1891 (Miladi) B.O.A., *Y..A...HUS,* Dosya No: 245 Gömlek No: 53, Tarih: 17/Ş /1308 (Hicrî) (28 Mart 1891). Belgelerde Hamidiye Camisinin inşa, açılış ve yapıya ait diğer hususlar ele alınmaktadır.

kayıtta yapının 1894 ve 1312 H./1897 M. inşa yılı olarak verilip imamlara verilen maaşlardan da söz edilmektedir.[524]

Adakale[525] *ve Adakale Cami;* Osmanlıların Kala-ı Ada olarak adlandırdığı ve XVI. yüzyıl sonunda ele geçirdiği Adakale, Tuna nehri üzerinde yer alan küçük bir adacık yerleşmesidir (Resim 9). 1923 Lozan Anlaşmasına kadar Türk toprağı olup Romanya'ya verilmiştir. 1967-72 yılları arasında nehir üzerine yapılan baraj inşası sonrası büyük ölçüde sular altında kalmıştır.

Adakale Cami hakkındaki bilgiler oldukça yetersiz olup yapıya ait bilgiler, albümlerdeki eski fotoğraflar[526] (Resim 10) ve birkaç arşiv belgesinden oluşmaktadır. 1849, 1885 tarihli arşiv belgelerinde, Adakale Camine ait onarımdan söz edilip caminin ilk inşasına ait kayıt bulunamamıştır. Mevcut belgeler, yapı adı verilmeyip Adakale'de bulunan caminin onarımına ait bilgiler içermektedir.[527]

Hırşova Sultan Mahmud Cami; yapı giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe ve tuğraya göre, Sultan II. Mahmud tarafından 1230 H./1815 M. tarihinde inşa edilmiştir.[528] Caminin harim kısmı güney duvarındaki tarihsiz kitabede Ahmedzade Süleyman tarafından

---

524 Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri,* İstanbul 1986, s. 112; Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1991, s. 370.

525 Coşkun Alptekin, "Adakale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 1, İstanbul 1988, s. 340-341; Mustafa Mehmet, "Dünden Bugüne Adakale Üzerine Düşünceler", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 317-326; *http:// alexisphoenix. org/adakaleh.php.*

526 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Ada-Kale 91425/13; Adakale Camii (Turnu Severin) 91230/12; Adakale Çarsisi (Turnu Severin) 91230/10.

527 B.O.A., *A.}MKT.MHM,* Dosya No: 753 Gömlek No: 76 Tarih: 20/N /1265 (Hicrî) 9Ağustos1849); *B.O.A., HR.SYS.*, Dosya No: 1 Gömlek No: 37, Tarih: 23//1885 (Miladi)

528 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* 28; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 351; Kasım İnce, *III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839), Osmanlı Cami ve Mescidleri I,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 338. Aynı eser, s. 338, 362 dipnot: 120-121-122'de İsmail Kalesi Cami, Hotin Cami, İbrail I. Abdülhamid Cami ve Tolçu Kalesi Camileri arşivde adı geçen ve vakfiyesi bulunan yapılar olup yok oldukları için tespit edilememiştir.

onarıldığı ifade edilmektedir.[529] Yapıyla ilgili albümlerde yer alan resmine göre çok fazla bir değişim görülmez. Muhtemelen Osmanlı-Rus Savaşı sonrası onarıldığı düşünülmektedir (Resim 11). [530]

İshakçı Mahmud Yazıcı Cami; giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre, 1280 H./1863-64 M. tarihinde Mahmud Yazıcı tarafından inşa ettirilmiştir.[531] Yapının onarımına ait bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda 1977 öncesi ve 1980 li yıllara ait bilgiler yer alır (Resim 12).[532]

Romanya'da yer alan Türk dönemi mimari yapıların çözümlenmesindeki en büyük sorunlar; yapıların bulundukları yerlerin adlarının değişikliğe uğraması, birçok yapının özgünlüğünü kaybetmesi, görsel ve yazılı belgelerde farklı isimlerde yer alması ya da isim verilmemesi, son yıllarda yapılmış olmasına rağmen eski ad ve tarihle anılmasıdır. Aşağıda yer alan camiler, tam olarak tespit edilemeyen, bilgileri yetersiz, kaynaklarda zikredilen diğer yapılardır. Bu olumsuzluk diğer yapı örnekleri içinde geçerli bir durumdur.

1- Köstence[533]; Azaplar/Azebler Cami, Sariciyol Camii, Osman Faka/Fakıh Camii, Gelengiç Camii, Hasid Oluk Camii, Karaharman Camii, Soulina Camii, Koyçu (1957), Kumluk (1921),

---

529 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 859.

530 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 28; *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Hırsova Camii (Köstence) 91233/36 Hirşova Camii (Köstence) 91331/33.

531 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,*33-34; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 355; Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,*s. 411.

532 Turgay Yazar, a.g.m., s. 855. Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,*32'de, yapının özgününde olmayan batı cephe kapısının 1977 yılı öncesi açıldığı, Ayverdi'nin verdiği planda bu açıklığın işlenmiş olmasından anlaşılmaktadır.

533 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Tatar Camii (Köstence-Mankalya) 91233/54, Azaplar Camii (Köstence) 91233/49, Sariciyol Camii (Köstence) 91331/41, Osman Faka Camii (Köstence) 91233/29, Osman Faka Camii (Köstence) 91331/16, Ulu Camii (Köstence-Dobruca) 91233/37, Gelengiç Camii (Köstence) 91331/6, Hasidolok Camii (Köstence) 91233/44, Karaharman Camii (Köstence) 91331/11, Soulina Camii (Köstence) 91233/14, 15, Soulina Camii (Köstence) 91331/9, 34; Ayrıca bkz: İrfan, Ünver, Nasrattınoğlu, *Dost Romanya,* Ankara, 1985, s. 88-90; *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270; http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*

Hamzaça/Amzaca Camii (1850-58), Anadolköy Camii (1870, 1898?), Başpınar Camii (1860/XIX. yüzyıl)

2- Tulça; Silahtar Abdullah Paşa Camii[534], Maçin; Mestan Ağa Camii (1860)[535],

3- İsakça; Sultan II. Osman Camii[536], Hasan Paşa Camii[537] ve Hacı Mehmed Tahir Ağa Camii (Mevcut Değiller)[538].

4- Dulçesti; Küçük Tatlıcak Cami[539]

5- Tekirgöl; Cami[540]

6- İbrail; Cami/ Arhangel Mihail Kilisesi Kilisesi[541]

7- Hırşova[542]; Seyyid Ömer Ağa b. Hasan Camii, Mehmed Ağa Cami

8- Temeşvar[543]; Seydi Ahmed Paşa Cami, Sultan Süleyman Camii

Dobruca Bölgesi ve diğer köy yerleşmelerinde adı geçen camiler ise şunlardır:[544]

Boğazköy (1756), Mahmudiye (1832), Karatay (1848), Mo(u)rgöl (1849), (1850), Kaşıkçı (1850), Kalaycı (1854), Hendek Karakuyusu (1856), Pervel (1856), Dobromir (1858), Palaz (1859),

---

534 *http://yee.org.tr/romanya-bukres/tr/haberler/bizden-haberler/romanyada-osmanli-mirasi-konferansi-2449*
535 Altan, Araslı, *a.g.e.,* s. 113.
536 Mihai Maxim, "Tulça", s. 361.
537 Bogdan, Murgescu, "İsakça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 22, İstanbul 2000, s. 490.
538 *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270.*
539 *http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*
540 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 62; *http://romanyaturkleri. tripod.com/tarihiyerleri.htm*
541 Altan Araslı, *a.g.e.,* s. 110-111; Semavi Eyice, "Gurbette Kalan Türk Eserleri", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 182; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 353.
542 Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 351.
543 Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 397.
544 Cezmi Karasu, "Romanya Dobrucası'ndaki Osmanlı Eserleri" *http://www.fikirdebirlik.org/yazdir.asp?yazi=200901008 Tarih: 11.03.2014; http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*

Şirin (1859), Muratan (1860), Karaibil (1861), Dokuzsupu (1865), Engez (1866), Kara Ömer (1867), Köstel (1870), Bayramdede (1870), Musurat (1870), Taşaul (1871), Çukurköy (1871), Aşçılar (1872), Acemler (1873), Horozlar (1873), Gelincik (1873), Defçe (1874), Alakapı (1877), Hacılar (1903), Kanara (1884), Tuzla (1893), Karaağaç (1880), Karamurat (1880), Toprakhisar (1910), Asança (1880), Omurça (1911), Küçük Bülbül (1880), Büyük Bülbül (1880), Osmança (1884), Akbaş (1865), Malçova (1914), Ence–Mahalle (1924), Taşpınar (1910), Laz–Mahalle (1860), Danaköy (1922), Mahmudkuyusu (1866), Kaçamak (1862), Çukurova (1922).

Türbeler

Romanya'nın Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı süre boyunca ortaya koyduğu mimari faaliyetler içerisinde türbeler önemli bir yere sahiptir. Türbe yapılarının mimarisinden ziyade adına yapılmış kişilerin bu coğrafyadaki etkinlikleri ile ön plana çıkmaktadır. İnşa edilen ve günümüze kadar gelebilen türbe örneklerin büyük çoğunluğu özgünlüğünü kaybetmiş ya da yok olmuştur. Günümüze gelebilen türbe örneklerinin büyük çoğunluğu Dobruca bölgesindedir. İnşa edilen türbeler daha çok cami alanı içerisinde ya da tarihsel geçmişi olup mimari özelliklerini kaybetmiş yatır-mezar biçiminde yer almaktadır.

Babadağ Sarı Saltuk Türbesi; Sarı Saltuk, Balkan İslamlaşmasındaki önemli bir din önderi olup Balkanlar'ın dışında Anadolu örneklerinin de yer aldığı makamları mevcuttur. Sarı Saltuk, döneminden bugüne kadar gelen araştırmalarda adından söz edilen dinî bir kimlik hâlini almıştır.[545] Türbenin ilk inşa tarihi olarak Sultan II. Bayezid'in Babadağ'ı ziyareti sırasında olmuştur. Birçok Osmanlı padişahının da buraya geldiği bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde türbenin nasıl inşa olunduğuna dair bilgiler vermektedir.[546] Türbenin özgün hâlini içeren bilgi yoktur. Günümüzde türbe, Gazi Ali Paşa Cami yakınında, kare planlı, kubbeli, tek mekânlı

---

545 Aygün Ülgen, *a.g.m.,* s. 417-418; Babadağ için bkz: Münir, Aktepe, "Babadağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul, 1991, s. 371-372; Machiel, Kiel, "The Türbe of Sari Saltuk at Babadag-Dobrudja", *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans,* Hampshire 1990, s. 205-220.

546 Mehmed Zıllioğlu, *a.g.e.,* s. 968, 971-973; Aygün Ülgen, *a.g.m.,* s. 419-420.

bir yapı olup giriş kısmındaki sundurmasıyla yer alır.[547] 2007 yılında restore edilmiştir (Resim 13).

Babadağ Ali Paşa Türbesi; Gazi Ali Paşa Külliyesi içerisinde yer alan yapı, kubbeli ve altıgen prizmal formda inşa edilmiştir. Türbenin kuzeybatı köşesinde sonradan koyulan kitabesine göre 1029 H. /1620 M. tarihli olup camiden sonra inşa edilmiştir.[548] 1998 yılında ziyarete açılmıştır (Resim 14).

Romanya'da özellikle Türklerin yoğun olarak yer aldığı bölgelerde adı geçen türbe ve mezarlık örnekleri; bilgi ve belge yetersizliğinden dolayı net olarak çözülememiştir. Bu coğrafyada yer alan ve bilinen diğer örnekler[549]:

Babadağ Koyun Baba Türbesi, İsakça İshak Baba Türbesi, Gazi Bali Bey Türbesi, Başpınar Köyü Sığırtmaç Evliya Türbesi, Boğazköy-Çernovoda Şehit Baba Türbesi, Adakale Miskin Baba Türbe ve Mezarlığı[550], Mankalya Esma Sultan Cami Haziresi, Babadağ Ali Paşa Cami Haziresi, Maçin Mestan Ağa Cami Haziresi, Mecidiye Mezarlığı, Tulça Sulina Mezarlığı, Hırşova Osmanlı Mezarlığı, Bükreş-Braila-Slabozia Türk Şehitliği Mezarlık Alanı[551].

547 Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,* s. 404.
548 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 14; Semavi Eyice, a.g.m., s. 431; Turgay Yazar, a.g.m., s. 855; Altan Araslı, *a.g.e.,* s. 108.
549 Türbe ve mezar taşları için bkz: M. Naci Önal, "Romanya Dobrucası'nda Yedi Türbe", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları, 1998,* Ankara 2000, s. 31-48; Vildan Çetintaş, "Balkanlarda Ortak Kültür, Osmanlı Mezar Taşları", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 151-162; "Lütfi Şeyban, "Mankalya Esmâ Sultan Câmii Hazîresi Mezartaşı Kitâbeleri", *http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/lutfiseyban2.pdf*; *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270*; *http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*
550 Mustafa, Mehmeta.g.m., s. 322-323.
551 Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,* s. 404; Altan Araslı, *a.g.e.,* s. 109; Adnan Tüzen, a.g.m., 1998, s. 58.

III- Sivil Mimari

Romanya'da Türk dönemi sivil mimari eserleri incelendiğinde karşımıza çıkan örnekler şunlardır:[552]

Babadağ Gazi Ali Paşa Medresesi; 1837 yılında Sultan II. Mahmud tarafından inşa ettirilen medrese 1901 yılında yıktırılmış ve günümüzde üç odanın temel izleri kaldığı ifade edilmektedir.[553] Yapının 1880 yılında tamir olunarak açılıp 1928 yılına kadar faaliyet gösterdiği de belirtilmektedir.[554] Farklı bir kayıtta ise, XVII. yüzyılda inşa edilip ilk medresenin geliri için 8000 hektarlık bir arazi vakfedilmiştir 1889 yılında yeniden düzenlenen medrese, 1901 yılında Mecidiye'ye taşınmış, 1965 yılında kapandığı ifade edilir.[555]

II. Abdülhamid Albümlerinde yer alan mektepler ise[556]; Köstence (Resim 15); Çernavoda Mektebi, Gelengiç İnas Mektebi, Karamurad Mektebi, Müslüman Mektebi, Babadağ Müslüman Mektebi, Hasidolok Müslüman Mektebi, Osman Faka Kasabası Müslüman Mektebidir. Bunların dışında diğer kayıtlarda geçenler ise; Babadağ Kuşköy Köyü Mirza Mehmed Said Paşa Medresesi[557], Köstence Mecidiye Camii Medresesi[558], Mecidiye Mektebi[559], Ada-

---

552 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*'de yer alan sivil mimari yapılarının tamamı Tablo 2'de verilmiştir.

553 Turgay Yazar, a.g.m., s. 855.

554 Aydın, Talay, *a.g.e.,* s. 120, 426 (dipnot 238)'de; Babadağ Medresesi ve durumundan bahsedilmesi muhtemel bu yapıyla ilişkilidir.

555 Cezmi Karasu, "Romanya Dobruca'sındaki Osmanlı Eserleri", *http://www.fikirdebirlik.org/yazdir.asp?yazi=200901008* (11.03.2014).

556 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Çernavoda Mektebi-Hocaları ve Talebeleri (Köstence'de) 91331/20, İnas Mektebi (Köstence-Gelengiç) 91233/28, Mektep (Köstence-Karamurad'da) 91233/57, Müslüman Mektebi (Köstence) 91233/10, Müslüman Mektebi (Köstence) 91331/17,36, Müslüman Mektebi (Köstence-Babadağ) 91331/28, Müslüman Mektebi (Köstence-Hasidolok) 91233/38, Müslüman Mektebi (Köstence-Hasidolok) 91331/64, Müslüman Mektebi (Köstence-Osman Faka Kasabası) 91233/39.

557 *http://yee.org.tr/romanya-bukres/tr/haberler/bizden-haberler/romanyada-osmanli-mirasi-konferansi-2449*

558 B.O.A., *MVL,* Dosya No: 916 Gömlek No: 4, Tarih: 23/M /1277 (Hicrî) (11Ağustos1860), belge; cami ile birlikte medrese inşasına dair bilgiler içerir.

kale Rüştiye Mektebi[560], Mankalya Rüştiye Mektebi[561], Tekirgöl Mektebi (1701)[562], Arad Mektebi[563] örnekleri sayılabilir.

Sağlık Yapıları olarak albümlerde yer alan örnekler[564] ise; Belediye Hastanesi (Köstence-Babadağ), Belediye Hastanesi (Köstence-Paraköy), Hastane (Köstence-Babadağ), Hastane (Köstence-Çernavoda), Liman Hastanesi (Köstence).

Köprü, Çeşme, Hamam, Kamu Binaları ve diğer yapı örnekleri[565] ise:

Köstence Köprü, Osman Faka Köprüsü, Arad Köprülü Köyü Köprüsü[566]

Gazi Ali Paşa Çeşmesi, Köstence Sultan Mahmud Çesmesi, Hırşova, Baneasa, Başpınar Köyü, Kalaycı Köyü, Tekkeköy (3

559B.O.A., *A.}MKT. MHM,* Dosya No: 112 Gömlek No: 100, Tarih: 27/L /1273 (Hicrî) (20 Haziran 1857); Belge, cami, mektep ve hamam yapılmasına ilişkindir; *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; Mecidiye Mektebi-Talebeleri (Köstence'de) 91331/50a, Mecidiye Müslüman Mektebi (Köstence) 91233/13.

560 B.O.A., *MF. MK,* Dosya No: 4 Gömlek No: 150, Tarih: 11/B/1289 (Hicrî) (14 Eylül 1872), B.O.A*., A.}MKT. MHM.,* Dosya No: 447 Gömlek No: 75, Tarih: 20/Z/1289 (Hicrî) (18 Şubat 1873), B.O.A., *HR. SYS* Dosya No: 1 Gömlek No: 28, Tarih: 25//1880 (Miladi); Belgeler, mektebin öğretmen, masraf ve kitap vb. ihtiyaçlarına dairdir.

561 B.O.A., *ŞD.*, Dosya No: 2078 Gömlek No: 24, Tarih: 10/B/1295 (Hicrî) (10 Temmuz 1878); belge, rüştiye yapımına ihtiyaç olup olmadığı ve masraf durumuna ilişkindir. Ayrıca; Mehmed Zıllioğlu, *a.g.e.,* s. 964'de Evliya Çelebi kentte 3 sıbyan mektebi olduğundan söz etmektedir.

562 Adnan, Tüzen, *a.g.m.,* s. 59.

563 Pars, Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 314.

564 *İstanbul Üniversitesi Abdülhamid Albümleri*; 2025 Belediye Hastahanesi (Köstence-Babadağ) 91233/32 2026, Belediye Hastahanesi (Köstence-Paraköy) 91233/33, Hastahane (Köstence-Babadağ) 91331/48, Hastahane (Köstence-Çernavoda) 91331/7, Hastahane (Köstence-Paraköy) 91331/8, Liman Hastahanesi (Köstence) 91331/79.

565 Sultan Abdülhamid Albümlerinde yer alan bu gruptaki tüm örnekler Tablo 1'de verilmiştir.

566 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 8-10.

adet), Yemşenli Köyü (3 adet)[567], Mecidiye İsmailiye Köyü[568], İsakça Kapaklı Çeşme, Mahmut Köyü Çeşmesi[569].

Babadağ Ali Paşa Hamamı[570], Mecidiye Hamamı[571], Köstence Tekirciyol Hamamı, Arad Hamamı[572], Temeşvar Sultan İbrahim Hamamı[573], Tulça Hamamı[574].

Arad Kasabası Köprülü Hanı[575], Lipova Türk Pazarı-Bedesten (Resim 16)[576], Bükreş Hanları ve Darphanesi[577], Mankalya Hükümet Dairesi, Soulina Hükümet Dairesi, Köstence Belediye Dairesi, Raşova (Rasvat) Seyyid Hacı Abdullah Ağa Gümrükhanesi[578], Köstence Şer'iye Mahkemesi.

Sonuç

XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıl sonuna kadar Romanya'da Türk hâkimiyeti devam etmiştir. Hâkimiyet döneminde bu coğrafyada Osmanlı Devleti'ne ait birçok inşa ve imar faaliyeti ya-

---

567 *http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes. aspx?ID=215270*

568 Ömer,Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,*s. 413.

569 *http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*

570 Turgay Yazar, *a.g.m.,* s. 855; Mehmed Zıllioğlu, *a.g.e.,* s. 970'de Evliya Çelebi, Babadağ'da 3 büyük hamam olup bunlardan en büyüğünün Bayezid Veli Hamamı olduğunu ifade eder.

571 B.O.A., *A.}MKT. MHM,* Dosya No: 112 Gömlek No: 100, Tarih: 27/L /1273 (Hicrî) (20 Haziran 1857), B.O.A., *A.}MKT.UM..* Dosya No: 557 Gömlek No: 64, Tarih: 23/L /1278 (Hicrî) (23 Nisan 1862); belgeler, hamamın inşa olunmasına ilişkindir.

572 Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 314.

573 Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 397; Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,* s. 417'de kitabesi yer alır.

574 Mihai Maxim, "Tulça", s. 361.

575 Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 8-10. Eserde yer alan diğer hanlar tabloda yer almaktadır.

576 Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *a.g.e.,* s. 418-419.

577 Nicoara Beldiceanu, "Bükreş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul 1992, s. 484-485; Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.,* s. 22; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 333. Eserde XIX. yüzyılda kente bulunan Şerban Bağ, Zanfer, Filipsik, Tur-i Sina, Vakaroş ve Kolça hanlarından söz edip yapıların kimlere ait ve tarihlerinden bahsetmez. Darphane için 1870 yılında açıldığı ve sikke basıldığını ifade eder.

578 *http://yee.org.tr/romanya-bukres/tr/haberler/bizden-haberler/romanyada-osmanli-mirasi-konferansi-2449*

pılması kalıcılığın en önemli göstergesi olmuştur. İnşa ve imar faaliyetlerinin önemli ürünleri olarak ortaya çıkan mimari faaliyetler; askerî, dinî ve sivil mimari alanında görülmektedir.

Askerî alanda ortaya çıkan eserler başlangıçta kale yapıları, son dönemlere gelindiğinde kışla şekline dönüşmüştür. Ancak, ilk fethedilen yerlerde ortaya çıkan kale mimarisi daha çok ele geçirilen bu yapıların onarımlarına ilişkin olarak gözükmektedir. Son dönemlerde ortaya çıkan kışla mimari örneklerine, II. Abdülhamid albümlerinde yer alan fotoğrafların dışında pek rastlanmaz.

Dinî mimari, yapı grubu olarak en çok karşılaştığımız örneklerdir. Bu örnekler Türklerin yoğun olarak yaşadığı, özellikle Dobruca bölgesinde yer aldığı görülür. Büyük yerleşim yerlerinin yanında küçük kasaba ve köylerde de yer alan bu eserlerin, büyük çoğunluğu günümüze gelememiştir. Günümüzde yok olan bu yapı örnekleri hakkında bilgileri, arşiv kayıtları ve ikinci el kaynaklardan öğrenmekteyiz. Sivil mimari örnekleri, yerleşilen bölgelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak inşa edildiği gözlenir. Bu örneklerden günümüze gelebilen çok az örnek mevcuttur.

Romanya'da Türk hâkimiyeti döneminde yer alan mimari eserlerin yok olmasındaki temel etken, siyasi, ekonomik, dinî ve kültürel nedenlerin yanında yapıların korunmasına yönelik girişimlerin olmaması sonucu zamana karşı yenik düşmesidir.

Belgelere dayalı olarak ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmadaki en büyük sorun kaynaklardaki yetersiz bilgilerdir. Herhangi bir yapının net çözümlemesi oldukça zordur. Örneğin, arşiv kayıtlarında, bir yapının ilk inşasına dair belge bulunamayışı, var olan belgede de onarım ya da masraf belgesi olması, belgede yapının adının tam olarak verilememesi çözümsüzlüklerin başında gelmektedir. Bu durumda da mevcut belgenin; tarih, yer adı ve isme bakılarak ilintili yapı kaydı olarak düşmek zorunda kalınmıştır. Bir diğer önemli sorun, yerleşim adlarının değişkenliğidir. İlk adıyla yerleşilen bölge günümüze gelinceye kadar birkaç kez değişmiş olabiliyor. Önemli yerleşimlerde mevcut adlar birkaç değişimle devam etse de kırsal, mahal ya da köylerde isim değişkenlikleri çok fazla olduğu gözlenir. Yapıların ilk inşasında var olan kitabelerin çoğunluğunun günümüze ulaşmamış olması ile tarihsel olarak bakıldığında özgün döneminden sonra inşa edilmiş birçok yapı örneğinin de hâlen ilk

adıyla anılması da çözümlemedeki diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu sorunların aşılması ve gelecek nesillere aktarılması için, kaynakların karşılaştırılması, mevcut yapıların korunmasına yönelik çalışmalar ve bunlara yönelik projelerin hızlandırılması son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (B.O.A.)

Tarih: 17/N /1090 (Hicrî) Dosya No: 19 Gömlek No: 2222 Fon Kodu: İE.EV.

Tarih: 18/Ş /1091 (Hicrî) Dosya No: 23 Gömlek No: 2692 Fon Kodu: İE.EV.

Tarih: 29/C /1116 (Hicrî) Dosya No: 252 Gömlek No: 12737 Fon Kodu: C..EV.

Tarih: 13/Ş /1188 (Hicrî) Dosya No: 649 Gömlek No: 32748 Fon Kodu: C..EV.

Tarih: 03/R /1258 (Hicrî) Dosya No: 59 Gömlek No: 2915 Fon Kodu: İ.DH.

Tarih: 20/N /1265 (Hicrî) Dosya No: 753 Gömlek No: 76 Fon Kodu: A.}MKT. MHM.

Tarih: 07/Z /1268 (Hicrî) Dosya No: 252 Gömlek No: 51 Fon Kodu: MVL.

Tarih: 27/L /1273 (Hicrî) Dosya No: 112 Gömlek No: 100 Fon Kodu: A.}MKT. MHM.

Tarih: 17/M /1274 (Hicrî) Dosya No: 116 Gömlek No: 80 Fon Kodu: A.}MKT. MHM.

Tarih: 23/M /1277 (Hicrî) Dosya No: 916 Gömlek No: 4 Fon Kodu: MVL.

Tarih: 23/L /1278 (Hicrî) Dosya No: 557 Gömlek No: 64 Fon Kodu: A.}MKT.UM.

Tarih: 29/R /1279 (Hicrî) Dosya No: 954 Gömlek No: 22 Fon Kodu: MVL.

Tarih: 14/N /1280 (Hicrî) Dosya No: 980 Gömlek No: 16 Fon Kodu: MVL.

Tarih: 26/Ca/1284 (Hicrî) Dosya No: 578 Gömlek No: 25944 Fon Kodu: İ..MVL.

Tarih: 11/B /1289 (Hicrî) Dosya No: 4 Gömlek No: 150 Fon Kodu: MF. MKT.

Tarih: 20/Z /1289 (Hicrî) Dosya No: 447 Gömlek No: 75 Fon Kodu: A.}MKT. MHM.

Tarih: 10/B /1295 (Hicrî) Dosya No: 2078 Gömlek No: 24 Fon Kodu: ŞD.

Tarih: 17/Ş /1308 (Hicrî) Dosya No: 245 Gömlek No: 53 Fon Kodu: Y..A...HUS.

Tarih: 06/R /1306 (Hicrî) Dosya No: 220 Gömlek No: 12 Fon Kodu: Y..A...HUS.

Tarih: 14/S /1306 (Hicrî) Dosya No: 102 Gömlek No: 4288 Fon Kodu: İ..MMS.

Tarih: 26//1891 (Miladi) Dosya No: 346 Gömlek No: 18 Fon Kodu: HR.TO.

Tarih: 23//1885 (Miladi) Dosya No: 1 Gömlek No: 37 Fon Kodu: HR. SYS.

Tarih: 25//1880 (Miladi) Dosya No: 1 Gömlek No: 28 Fon Kodu: HR. SYS.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* İstanbul 2001.

Aktepe, Münir, "Babadağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul 1991, s. 371-372.

Alptekin, Coşkun, "Adakale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 1, İstanbul 1988, s. 340-341.

Araslı, Altan, *Avrupa'da Türk İzleri,* İstanbul 1986.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* Ankara 1997.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Romanya Macaristan, I. cild, 1. ve 2. Kitab,* İstanbul 1977.

Batılı Gözüyle Balkanlarda Türk Şehir ve Eserleri, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Beldiceanu, Nicoara, "Bükreş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul 1992, s. 484-485.

Bozkurt, Giray Saynur, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 1-31.

Çetintaş, Vildan, "Balkanlarda Ortak Kültür, Osmanlı Mezar Taşları", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi. s. 151-162.

Eyice, Semavi, "Ali Paşa Camii ve Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul 1989, s. 431-432.

Eyice, Semavi, "Gurbette Kalan Türk Eserleri", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s. 181-186.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim,* İstanbul 2009.

İnce, Kasım, *III. Selim-IV. Mustafa ve II. Mahmud Dönemi (1789-1839), Osmanlı Cami ve Mescidleri I,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

Karpat, Kemal H., "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul 1994, s. 482-486.

Kiel, Machiel, "The Türbe of Sari Saltuk at Babadag-Dobrudja", *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans,* Hampshire 1990, s. 205-220.

Maxim, Mihai, "İbrail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 21, İstanbul 2000, s. 363-366.

Maxim, Mihai, "Romanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul 2008, s. 168-172.

Maxim, Mihai, "Tulça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 41, İstanbul 2012, s. 360-361.

Mehmet, Mustafa, "Dünden Bugüne Adakale Üzerine Düşünceler", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 317-326.

Murgescu, Bogdan, "İsakça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 22, İstanbul 2000, s. 489-490.

Murgescu, Bogdan, "Köstence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 26, Ankara 2002, s. 276-277.

Nasrattınoğlu, İrfan Ünver, *Dost Romanya,* Ankara 1985.

Önal, Ebul Faruk-Sabit Bekçi, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hayır Eserleri,* İstanbul 2006.

Önal, M. Naci, "Romanya Dobrucası'nda Yedi Türbe", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları, 1998,* Ankara 2000, s. 31-48.

Romanya Seyahati, İstanbul, 1328, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı (Osmanlıca).

Talay, Aydın, *Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1991.

Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.

Turan, Ömer-Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlarda Türk Mimari Eserlerinden Örnekler,* TBMM Yayınları, Ankara 2004.

Tüzen, Adnan, "Romanya Seyahati ve Kaybolan Vakıf Mirasımız", *Vakıf ve Kültür,* Sayı 2, Ankara 1998.

Uralgiray, Yusuf, "Romanya'da Türk ve İslam Kültürü Dobruca'nın Dünü Bugünü Yarını", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2/4,* Ankara, 1981, s. 295- 354.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi, I. Cilt,* Ankara 1995.

Ülgen, Aygün, "Romanya Dobrucası'nda Babadağ'da Gazi Ali Paşa Külliyesi ve Sarı Saltuk Türbesi", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 411-421.

Ülküsal, Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966.

Yazar, Turgay, "Romanya'daki Osmanlı Mimarisinden Bazı Örnekler", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimari Sempozyumu Bildi-*

rileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan), Cilt 2, Ankara 2001, s. 851-885.

Yöndemli, Fuat, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Romanya", *II. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu-Bildiriler-,* Golden Yayınevi, s. 447-463.

Zıllioğlu, Mehmed, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçüncü Cilt,* Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.

Web Sayfaları

Cezmi Karasu, "Romanya Dobruca'sındaki Osmanlı Eserleri", *http://www.fikirdebirlik.org/yazdir.asp?yazi=200901008* (11.03.2014).

"Dobruca'nın Hoşgörüsünü Kral Camii Yansıtıyor", *http://www.haberexen.com/dobrucanin-hosgorusunu-kral-camii-yansitiyor-68714h.htm* (11.03.2014)

"Dobruca'daki Türk Eserleri", *http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm* (16.03.2015).

Dorel Bondoc "Paper on Ada Kaleh", *http://alexisphoenix.org/adakaleh.php* (16.03.2015).

http://dunyacamileri.blogspot.com.tr/2010/05/tatar-camii-konstantaromanya.html (11.03.2014).

http://dunyacamileri.blogspot.com.tr/2013/06/mecidiye-camii-mecidiyekostence-romanya.html (11.03.2014)

http://kostence.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=215270 (11.03.2014).

http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?page_id=6462 (16.03.2015).

http://orinsaatrestorasyon.weebly.com/romanya-gaz304-al304-pa350a-cam304304.html (11.03.2014).

http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/istnbulunbosmanlialbumdizin.pdf)16.03.2015).

Lütfi Şeyban, "Mankalya Esmâ Sultan Câmii Hazîresi Mezartaşı Kitâbeleri", *http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/lutfiseyban2.pdf* (13.03.2015).

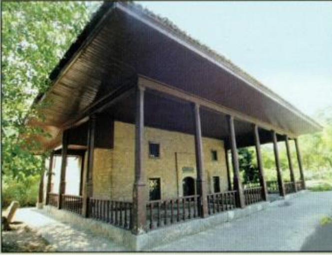
"Mecmua-yı Tevarih-i Osmanî", *http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/babadag.html* (11.03.2014).

"Romanya'da Osmanlı Mirası Konferansı" *http://yee.org.tr/romanya-bukres/tr/haberler/bizden-haberler/romanyada-osmanli-mirasi-konferansi-2449* (11.03.2014).

RESİMLER

Resim1: Babadağ Gazi Ali Paşa Cami (2015)

Resim 2: Mangalya Esma Sultan Camii (Turan-İbrahimgil, 2004: 408)

Resim 3: Mecidiye Sultan Mecid Cami (2015)

Resim 4: Tulça Aziziye Cami (*http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*)

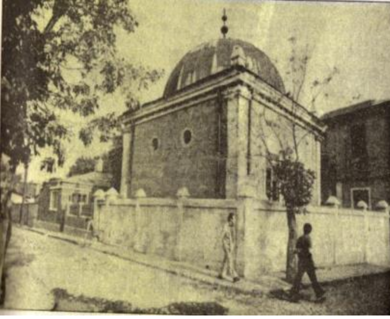
Resim 5: Çernovoda/Karasu Cami (*http://romanyaturkleri.tripod.com/tarihiyerleri.htm*)

Resim 6: Köstence Sultan Mahmud/Mahmudiye/Kral/I. Karol Cami (2015)

Resim 7: Köstence Hünkâr Cami (2015)

Resim 8: Kalas-Galati II. Abdül-hamid/Hamidiye Cami (Araslı 1986: 112)

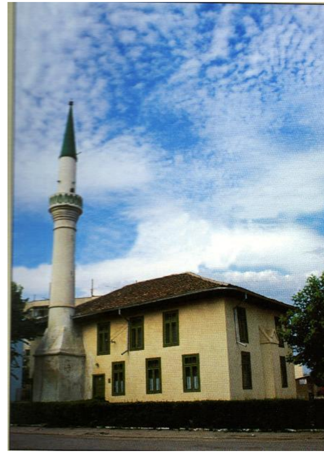
Resim 9: Adakale Yerleşimi (http://tr.wikipedia.org/wiki/Romanya#mediaviewer/File:Ada_Kaleh.jpg)

Resim10: Adakale Cami (https://tiparituriromanesti.files.wordpress.com/2011/11/moschea.jpeg)

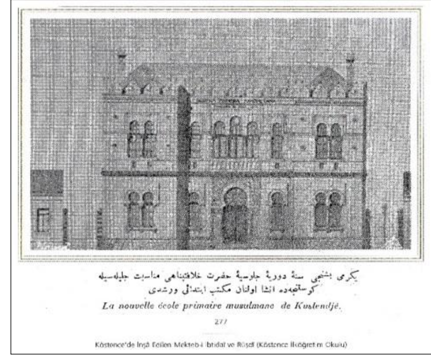
Resim 11: Hırşova Sultan Mahmud Camii (Turan-İbrahimgil, 2004: 409)

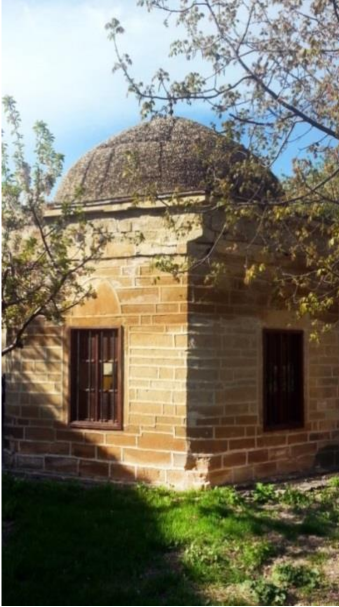
Resim12: *İshakçı Mahmud Yazıcı Cami* (Turan-İbrahimgil, 2004: 411)

Resim13: Babadağ Sarı Saltuk Tür-besi (http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/babadag.html)

Resim15: Köstence Mekteb-i Rüşdi (*Osmanlı Mektepleri*…, 2007: 256)

Resim14: Babadağ Ali Paşa Türbesi (2015)

Resim16: Lipova Türk Pazarı-Bedesteni (Turan-İbrahimgil, 2004: 418-419)

Tablo 1

II. Abdülhamid Fotoğraf Albümlerinde Romanya ve Türk Eserleri

2003 Belediye Dairesi (Köstence-Çernavoda)	91331/7
2025 Belediye Hastahanesi (Köstence-Babadağ)	91233/32
2026 Belediye Hastahanesi (Köstence-Paraköy)	91233/33
Ada-Kale	91425/13
Adakale Camii (TurnuSeverin)	91230/12
Adakale Çarsisi (TurnuSeverin)	91230/10
Adem Kalesi (Köstence)	91233/34
Azaplar Camii (Köstence)	91233/49
Aziziye Camii (Köstence)	91233/56
Çernavoda Camii (Köstence)	91233/3, 20
Çernavoda Camii (Köstence)	91331/13, 23, 58
Çernavoda Kışlası (Köstence)	91331/47
Çernavoda Mektebi-Hocaları ve Talebeleri (Köstence'de)	91331/20
Gelengiç Camii (Köstence)	91331/6
Hasidolok Camii (Köstence)	91233/44
Hastahane (Köstence-Babadağ)	91331/48
Hastahane (Köstence-Çernavoda)	91331/7
Hırsova Camii (Köstence)	91233/36
Hükümet Dairesi (Köstence-Mangalya)	91331/29
Hükümet Dairesi (Köstence-Soulina)	91331/43
İnas Mektebi (Köstence-Gelengiç)	91233/28
Kışla (Köstence'de)	91233/40-41
Köprü (Köstence'de)	91233/47
Köprü (Köstence'de)	91331/56-57
Köstence	90484/40-41
Köstence	91233
Köstence Kışlası	91331/60
Köstence Limanı	91233/1
Köstence Limanı	91331/76-77
Köstence-Babadağ	91233/19, 22-23, 32
Köstence-Babadağ	91331/39, 46, 48
Köstence-Çernavoda	91233/46
Köstence-Çernavoda	91331/7, 13, 10, 13, 47, 54-55, 58, 72
Köstence-Doluca	91233/30-31,37
Köstence-Gelengiç	91233/28
Köstence-Gelengiç	91331/6, 30
Köstence-Genel Görünüşü	91233/8-9,53
Köstence-Genel Görünüşü	91331/1-2
Köstence-Hasidolok Müslüman Mektebi	91331/64

Köstence-Hirşova Camii	91331/33
Köstence-Karaharman Camii	91331/11
Köstence-Karamurad	91331/21
Köstence-Mangalya	91233/48, 55
Köstence-Mangalya	91331/32, 65
Köstence-Mecidiye	91233/18
Köstence-Mecidiye	91331/5, 24, 50a
Köstence-Mecidiye Camii ve Mektebi-Talebeleri	91331/50a
Köstence-Osman Faka Camii	91331/16, 59
Köstence-Paraköy	91233/53
Köstence-Paraköy/Hastahane	91331/8
Köstence-Sariciyol Camii	91331/41
Köstence-Soulina	91233/24-25
Köstence-Soulina ve Soulina Camii	91331/9-10, 34, 43-44, 50
Köstence-Tulça	91331/42
Liman Hastahanesi (Köstence)	91331/79
Mahmudiye Camii (Köstence)	91233/27
Mangalya Camii (Köstence)	91233/21
Mangalya Limanı Feneri (Köstence)	91233/43
Mecidiye Camii (Köstence)	91233/5, 26
Mecidiye Müslüman Mektebi (Köstence)	91233/13
Mektep (Köstence'de)	91233/17
Mektep (Köstence-Karamurad'da)	91233/57
Müslüman Mektebi (Köstence)	91233/10
Müslüman Mektebi (Köstence)	91331/17, 36
Müslüman Mektebi (Köstence-Babadağ)	91331/28
Müslüman Mektebi (Köstence-Hasidolok)	91233/38
Müslüman Mektebi (Köstence-Osman Faka Kasabası)	91233/39
Osman Faka Camii (Köstence)	91233/29
Osman Faka Köprüsü (Köstence)	91331/59
Romanya	90672/79-87
Romanya	91212 - 91232/33-35
Romanya	91502
Romanya-Dobruca-Köstence	91331
Romanya-Köstence	91233
Romanya-Köstence	91233
Romanya-Mehadia	91324
Romanya-TurnuSeverin	91230
Sokaklar (Köstence'de)	91233/53
Sokaklar (Köstence'de)	91331/18
Sokaklar-Hürriyet Meydani (Köstence-Mangalya)	91331/32
Soulina Camii (Köstence)	91233/14, 15

Soulina Feneri (Köstence)	91233/42
Sultan Mahmud Camii (Köstence)	91331/31
Sultan Mahmud Çesmesi (Köstence)	91233/2
Şer'iye Mahkemesi (Köstence)	91233/12
Şer'iye Mahkemesi (Köstence)	91331/26
Tatar Camii (Köstence-Mangalya)	91233/54
Tekirciyol Hamamı (Köstence)	91331/14
Ulu Camii (Köstence-Doluca)	91233/37
Ulu Camii (Köstence-Mangalya)	91233/55

Tablo 2

ROMANYA TÜRK MİMARİ ESERLER

(Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Romanya Macaristan*, I. cild, 1. ve 2. Kitab, İstanbul 1977)

YERİ	ADI	TARİH	BANİ	KİTABE	ARŞİV BEL	MEVCUT DURUM	KAYNAKÇA
ADAKALE	Adakale'de Cami	1732/1733 (?)	?	?	-	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:7-8
ADAKALE	Adakale'de Türbe (Kesik Baş Baba Türbesi, Miskin Baba)	1732-1733	?	+	+ (1930'lara ait kartpostal, Gazete röportajı)	?	Ayverdi, 1977:7-8
ADAKALE	Adakale'de Mektep	?	?	?	-	?	Ayverdi, 1977:7-8
ADAKALE	Adakale İstihkâmları	18. yy.	?	?	+	?	Ayverdi, 1977:7-8
ARAD KASABASI	Köprülü Mehmet Paşa Cami	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
ARAD KASABASI	Köprülü Mehmet Paşa Mektebi	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
ARAD KASABASI	Köprülü İmareti	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10

ARAD KASABASI	Köprülü Hanı	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
ARAD KASABASI	Köprülü Köprüsü	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
ARAD KASABASI	Arad'da Tekye	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
ARAD KASABASI	Arad'da Hamam	17. yy. (1 Eylül 1658)	Köprülü Mehmed Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "*Seyahatname*", Köprülü Mehmed Vakfiyesi)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:8-10
AZEB LER KÖYÜ	Dobriçe'de Azebler Köyü Cami	?	?	?	+ (1880 Abdülhamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:10
BABABADAĞI KASABASI	Ulu Cami (Iı. Sultan Bayezid Cami)	15. -16 yy. (?)	Sultan II. Bayezid	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:10-11
BABABADAĞI KASABASI	Gazi Ali Paşa Cami	16.-17. yy.	Gazi Ali Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Fotoğrafı Var, Çizimi Var)	Mevcut	Ayverdi, 1977:11-14
BABABADAĞI KASABASI /	Gazi Ali Paşa Türbesi	1619/1620 (?)	Gazi Ali Paşa	+	+ (Vakfiye, Fotoğraf)	?	Ayverdi, 1977:14

ŞEH-Rİ							
BABA-BA-DAĞI KA-SABA-SI / ŞEH-Rİ	Defter-dar Derviş Çelebi Veya Paşa Cami	1571/1 572 (?)	Derviş Çelebi	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	?	Ayverdi, 1977:19
BABA-BA-DAĞI KA-SABA-SI / ŞEH-Rİ	Sarı Saltuk Türbesi	15.16. yy. (?)	II. Baye-zid (Evliya Çelebi)	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name", Çizim, Fotoğraf)	?	Ayverdi, 1977:19-2 0
BABA-BA-DAĞI KA-SABA-SI / ŞEH-Rİ	Çeşme	?	?	+	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:20
BE-ŞOVA KA-SABA-SI	Cami, Mescid (2), Tekye, Mektep (2), Hamam	16. yy.	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:22
BAŞ PI-NAR KÖYÜ	Hacı İbrahim Cami	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:22
BAS-BARİ KÖYÜ BK. MÜR VET-LER KÖYÜ							Ayverdi, 1977:22
BO-ROSJ ENO KA-SABA-SI BK. YA-							Ayverdi, 1977:22

NOVA KA-SABA-SI							
BRAİ LA BK. İB-RAİL ŞEH-Rİ							Ayverdi, 1977:22
BÜK-REŞ ŞEH-Rİ	Cami	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	?	Ayverdi, 1977:22
BÜK-REŞ ŞEH-Rİ	Han	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	?	Ayverdi, 1977:22
BÜK-REŞ ŞEH-Rİ	Türk Şehitliği	?	?	?	+ Evliya Çelebi "Seyahat-name", Fotoğraf	?	Ayverdi, 1977:22
CAS-TEL BK. KÜSD İLİ KÖYÜ							Ayverdi, 1977:23
Cİ-UCU-ROVA BK.. ÇUKU KU-ROVA KÖYÜ							Ayverdi, 1977:23
CONS TAN-TA BK. KÖS-TEN-CE							Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-	Hünkar Cami	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23

SABA-SI							
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-SABA-SI	Gazi Bâli Bey Cami	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-SABA-SI	Hacı Osman Cami	1660 (?)	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-SABA-SI	İsmi Bilinme-yen 15 Cami Ve Mescid	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-SABA-SI	Medrese (3)	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA NAD KA-SABA-SI	Mektep (4)	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
CE-NAD-CSA-NAD BK.ÇA	Hamam	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23

NAD KASABASI							
CENAD-CSANAD BK.ÇANAD KASABASI	Gazi Bali Bey Türbesi	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:23
ÇELEBİ KÖYÜ	Çelebi Köyü Cami	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:26
ÇERNOVODA BK. KARASU KASABASI							
ÇİLİNLİNGİR KÖYÜ	Çilingir Köyü Cami	?	?	?	+ (Sultan Abdülhamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:26
ÇUKUR OVA KÖYÜ (CİUCUROVA)	Cami	?	?	?	?	Mevcut	Ayverdi, 1977:26
DANA KÖYÜ	Dana Köyü Cami	?	?	?	+ (Vakfiye)	?	Ayverdi, 1977:27
DOBROMÎR KÖYÜ	Hacı Hasan Câmi	?	?	?	+ (Vakfiye)	?	Ayverdi, 1977:27
FEKETE BATUR (FEKET) PALAN-	Iv. Sultan Mehmed Câmi	?	Silistre Valisi	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	?	Ayverdi, 1977:27

KASI							
FEN-LAK (FÖN LAK - FEL-NAC) KA-LESİ	Sultan Süley-man Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:27
GA-LATİ BK. KA-LAS ŞEH-Rİ							Ayverdi, 1977:27
GE-LİN-CİK KÖYÜ	Gelincik Köyü Kız Mektebi	?	?	?	+ (Sultan Abdülha-mid Al-bümleri)	?	Ayverdi, 1977:27
GİUR-UR-GİU: BK: YER-GÖĞÜ KA-SABA-SI							Ayverdi, 1977:27
GÖL-PI-NAR KÖYÜ	Gölpı-nar Kö-yü'nde Ali Ağa Câmi	?	?	?	+ (Vakfi-ye)	?	Ayverdi, 1977:27
HACI-CI-LAR KÖYÜ	Hacılar Köyü Câmi	?	?	?	+ (Ro-manya'da İslam Eserleri kitabında 63. Sırada-ki resim)	?	Ayverdi, 1977:27
HAM ZACA KÖYÜ	Hamza-ca Köyü Cami	1673	?	?	+ (Ro-manya'da İslam Eserleri kitabı)	?	Ayverdi, 1977:28
HA-SAN-LAR KÖYÜ	Hasanlar Köyü Cami	?	?	?	+ (Vakfi-ye)	?	Ayverdi, 1977:28
HA-	Hasid	?	?	?	+ (Sultan	?	Ayverdi,

SİD OLUK KÖYÜ	Oluk Köyü Cami				Abdülhamid Albümleri)		1977:28
HIRŞOVA (HİRŞOVA) KASABASI	Hırşova Sultan Mahmud Câmi	1815 (?)	?	+	+ (Abdül Hamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:28
İBRÂİL (BRAİLA) ŞEHRİ	İbrail'de Cami	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:33
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	İshakcı Kalesi	1621 (?)	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	?	Ayverdi, 1977:33
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Haşan Paşa Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:33
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Iı. Sultan Osman Câmi	?	?	?	+ (Evkaf Kuyûd-ı Kadîmesi cihât defterleri)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:33
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Hacı Mehmed Tâhir Ağa Câmi	?	?	?	+ (Evkaf'da aynı defterdeki kayıdlar.)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:33
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Mahmud Yazıcı Câmi	1863-64 (?)	?	+	+ (Kitaptan Fotoğtaf ve Çizim)	Mevcut	Ayverdi, 1977:33-34
İS-	Hasan	?	?	?	+ (Evliya	Mevcut	Ayverdi,

HAKCI (ISACCEA) KALESİ	Paşa Hanı				Çelebi “Seyahatname”)	Değil	1977:34
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Hasan Paşa Hamamı	?	?	?	+ (Evliya Çelebi “Seyahatname”)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:34
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	Hasan Paşa İmâreti	?	?	?	+ (Evliya Çelebi “Seyahatname”)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:34
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	İshak Baba Türbe Kabri	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:34
İSHAKCI (ISACCEA) KALESİ	İshakcı Kalesi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi “Seyahatname”)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:34
KALAS (GALATİ) ŞEHRİ	II. Sultan Hamid Câmi	1894-1895	Sultan Hamid	?	?	?	Ayverdi, 1977:34
KALAYCI KÖYÜ	Kalaycı Köyü Cami	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:34
KARA HARMAN (NAVODARİ) KALESİ	IV. Sultan Murat Cami	?	?	?	+ (Evliya Çelebi “Seyahatname”)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:34
KARA	İskele	?	?	?	+ (Evliya	Mevcut	Ayverdi,

HAR MAN (NA-VO-DARİ) KA-LESİ	Cami				Çelebi "Seyahat-name")	Değil	1977:34
KARA HAR MAN (NA-VO-DARİ) KA-LESİ	Kara Harman Kalesi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:34
KA-RAN-LIK KÖYÜ	Karanlık Kö-yü'nde Hacı Ali Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kaydı)	?	Ayverdi, 1977:37
KA-RASU (ÇER NAVO VO-DA) KA-SABA-SI	Karasu (Çerna-voda) Câmi	?	?	?	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:37
KA-RASU (ÇER NAVO VO-DA) KA-SABA-SI	Karasu Hanı	?	?	?	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:37
KA-RASU (ÇER NAVO VO-DA) KA-SABA-SI	Karasu Hamamı	?	?	?	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:37
KA-RASU (ÇER NAVO VO-	7 Mek-tep	?	?	?	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:37

DA) KASABASI							
KARASU (ÇERNAVOVODA) KASABASI	7 Sebil	?	?		+ (Fotoğraf)	?	Ayverdi, 1977:37
KARARATAY (MİSSİPARİ) KÖYÜ	Karatay Köyü'nde Câmi	?	?	?	?	Mevcut	Ayverdi, 1977:37
KARVAN KÖYÜ	Karvan Köyü'nde İsmail Bin Hüseyin Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:37
KASTEL (CASTEL) - BK: KÜSDİ İLİ - NİSİPARİ							
KAYAYACIK KÖYÜ	Molla Mustafa Bin Süleyman Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:37
KIRIKRIKLAR KÖYÜ	Osman Ağa Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:37
KOKARCA KÖYÜ	Hasan Bey Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:39
KÖSESE-	Küçük Mustafa	?	?	?	+ (Vakıf Kaydı)	?	Ayverdi, 1977:39

LER KÖYÜ	Câmi						
KÖS-TEN-CE (CON STAN TA) ŞEH-Rİ	Evliyâ Zama-nındaki Câmi	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:39
KÖS-TEN-CE (CON STAN TA) ŞEH-Rİ	Birinci Sultan Mah-mud Câmi	1730 (?)	I. Sultan Mah-mud	?	+ (Fotoğ-raf)	?	Ayverdi, 1977:39
KÖS-TEN-CE (CON STAN TA) ŞEH-Rİ	Hünkar Câmi	1286 (1869)	Sultan Aziz	?	+ (Fotoğ-raf 1880 Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:39
KÖS-TEN-CE (CON STAN TA) ŞEH-Rİ	3 Mahal-le Mes-cidi	?	?	?	?	Mevcut	Ayverdi, 1977:39
KÖS-TEN-CE (CON STAN TA) ŞEH-Rİ	Han	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:39
KÜH-LA-YOŞ KA-LESİ	Defter-dar İbrahim Paşa Cami	1071 (1661)	Def-terdâr îbrâhi m Paşa (?)	+	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:40
KÜSD İİLİ (CAS-TEL) KÖYÜ	Küsdiili Kö-yü'nde Cami	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:40

- Nİ-SİPA-Rİ							
LA-GOŞ (LU-GOJ) KA-SABA-SI	Lagoş'da Cami	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:40
LAZO (LA-ZO-VO) KÖYÜ	Lazo-vo'da Cami	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:40
LİPVE (Lİ-POVA - LİP-POİ) KA-LESİ	Kale	?	?	?	+(Evliya)	?	Ayverdi, 1977:41
LİPVE (Lİ-POVA - LİP-POİ) KA-LESİ	Kanunı Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:41
LİPVE (Lİ-POVA - LİP-POİ) KA-LESİ	Teşvar Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:41
LİPVE (Lİ-POVA - LİP-POİ) KA-LESİ	Alay Beyi Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:41
LİPVE (Lİ-POVA - LİP-POİ) KA-LESİ	Hacı Cami	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:41
LİPVE (Lİ-	İsmini Evli-	?	?	?	+ (Evliya Çelebi	?	Ayverdi, 1977:41

POVA - LİPPOİ) KALESİ	ya'nın Zîkretmedîğî 2 Câmî				"Seyahatname")		
LİPOVA: BK. LİPVE							
LUGAJ: BK. LAGOŞ							
MAÇİN KASABASI	Maçin'de Mestan Ağa Câmîi	1774 (?)	Mehmed Efendi (?)	+	?	?	Ayverdi, 1977:41
MAHMUDİYE KASABASI	Mahmudiye Kasabası Câmi	?	?	?	+ (Sultan Abdülhamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:42
MANGALYA (MANGALIA)	Mangalya'da Esmâhân Sultan Câmi	1573	?	+	+ (Vakfiye)	Mevcut (Müze)	Ayverdi, 1977:42-43
MANGALYA (MANGALIA)	Mangalya'da Tatarlar Cami	?	?	?	+ (Sultan Hamid Albümleri)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:43
MECİDİYE (MEDGIDIA) ŞEHRİ	Sultan Mecid Cami	1860-61	?	+	+ (Çizim, Fotoğraf)	?	Ayverdi, 1977:53
MECİDİYE (MEDGIDIA) ŞEH-	Medrese	?	?	?	+ (Sultan Hamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:53

Rİ							
MİS-SİPA-Rİ: BK: KARA-RA-TAY KÖYÜ							
MÜR VET-LER-MUR-FAT (BASA SA-RABİ) KÖYÜ	Hasan Bin Abdul-lah Cami	?	?	?	+ (Vakfi-ye)	?	Ayverdi, 1977:53
MUS-LİH KÖYÜ	Seyyid Ömer Ağa Bîn Hasan Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
NÂRİ N KALE	Cami	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:54
NÂRİ N KALE	Ulama Paşa Merkadî	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-name")	?	Ayverdi, 1977:54
NÂRİ N KALE	Yağmur Baba Tekyesî	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
NÂRİ N KALE	Lipova Şehîdlîğî Ve Şeyh Mehmed Efendî-Î Hindi Zîyâret-gâhı	?	?	?	?	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:54
NAVO VO-DARÎ: BK: KARA-RA-HAR MAN KA-LESİ							Ayverdi, 1977:54

NİSÎPARİ KÖYÜ: BK: KÜSDİ İL KÖYÜ - KASKASTEL							Ayverdi, 1977:54
OMURGA (VALESCHCA) KÖYÜ	Cami	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
ORADEA ŞEHRİ: BK: VARAT ŞEHRİ							
ORŞOVA ŞEHRİ	İki Câmî	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
ORŞOVA ŞEHRİ	Mescid	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
ORŞOVA ŞEHRİ	Medrese	?	Bunların bânîleri kaydolunmamıştır ve hiç biri de yoktur.	?	?	?	Ayverdi, 1977:54
OSMAN FAKIH KÖYÜ	Cami	?	?	?	?	Mevcut	Ayverdi, 1977:54
RADNA KA-	Kale	?	Ulama Paşa	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahat-	?	Ayverdi, 1977:54

LESİ					name")		
SARAY KÖY	Mehmed Aga Câmi		Mehmed bin (.... okunamamış-tır)	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:59
SARNIÇ KÖYÜ	Sarnıç Köyü Câmiî	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları, Abdülhamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:59
SOLMUŞ KALESİ	Sultan Süleyman Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	?	Ayverdi, 1977:59
SÜNE (SULİNE) ŞEHRİ	İki Cami	1904 senelerinde yeniden yapılmıştır.	?	?	+ (Abdülhamid Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:59
ŞOLUMKOVAR PALANKASI	Câmî	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	?	Ayverdi, 1977:59
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ	Sultan Süleyman Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:61
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ	Cimcime Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TAMIŞ-	شکت	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61

VAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ							
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ	Kalede İsmi Verilmeyen Dördüncü Câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ	Seydi Ahmed Paşa Câmi	1658-59	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	?	Ayverdi, 1977:61
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEHRİ	4 Tekye	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TAMIŞVAR (TEMESVAR-TİMİŞOARA) ŞEH-	7 Mektep	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61

Rİ							
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	3 Han	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Yalı Kapısı Hamamı	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Su Kapısı Hamamı	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	İsmi Veril-meyen Hamam	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ	Sultan İbrâhim Hamamı	1643 (?)	Sultan Îbrâhi m (?)	+	+ (Fotoğ-raf)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:61

ŞOA-RA) ŞEH-Rİ							
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Kale	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Saat Kulesi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Türbe	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:61
TA-MIŞ-VAR (TE-MES-VAR-TİMİ ŞOA-RA) ŞEH-Rİ	Türk Evi	?			+ (Fotoğ-raf)		Ayverdi, 1977:61
TEKÎ RGÖL KÖYÜ	Tekirgöl Köyü Câmi	?	?	?	+ (Es-mâhân Sultan vakfıyesi)	?	Ayverdi, 1977:62

TOPAL OVA KÖYÜ	Topal Ova Köyü Câmi	?	?	?	+ (Vakıf Kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:62
TOLÇİ-TULÇA (TULCEA) ŞEHRİ	Azîzîye Câmi	?	?	?	+ (1880 Albümleri, Çizim)	?	Ayverdi, 1977:62
TOLÇİ-TULÇA (TULCEA) ŞEHRİ	Tulça Şehrinde Ahmed Ağa Câmi	?	Ahmed Ağa	?	+ (Evkaf kayıtları, 1880 Albümleri)	?	Ayverdi, 1977:62
VALUL TRAJAN KÖYÜ: BK: HASANCA KÖYÜ							Ayverdi, 1977:66
VALESCHCA KÖYÜ: BK: OMURCA KÖYÜ							Ayverdi, 1977:66
VARAT (ORADEA) ŞEHRİ	Hünkâr Câmîî	1660-61	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66
VARAT (ORADEA) ŞEHRİ	Vezîr (Köprülü Mehmed Paşa) Câmi	1660-61	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66

VA-RAT (ORA DEA) ŞEHRİ	Köprülü Mehmed Paşa Medresesi	1660-61	?		+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66
VA-RAT (ORA DEA) ŞEHRİ	Köprülü Mehmed Paşa Mektebi	1660-61	?		+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66
YA-NOVA (BO-ROSJ ENÖ) KA-SABASI	Sultan Iv. Mehmed Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YA-NOVA (BO-ROSJ ENÖ) KA-SABASI	Köprülü Mehmed Paşa'nın Yanova Kalesi'nde Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YA-NOVA (BO-ROSJ ENÖ) KA-SABASI	Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Varoşda Köprü Başında Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YA-NOVA (BO-ROSJ ENÖ) KA-SABASI	Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Varoşda Köprü Başında Mektebi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YA-NOVA (BO-ROSJ ENÖ) KA-SABASI	Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Varoşda Menzil Ve Dükkan-	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67

	ları						
YANOVA (BOROSJ ENÖ) KASABASI	Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Mureş Suyu Kenarında Mektebi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YANOVA (BOROSJ ENÖ) KASABASI	Yanova Palanka Varoşunda Haseki Osman Ağa Câmi	1662-63	?	+	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil (İfade Var)	Ayverdi, 1977:66-67
YANOVA (BOROSJ ENÖ) KASABASI	Yanova Varoşunda Sufi Kenan Paşa Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YANOVA (BOROSJ ENÖ) KASABASI	Yanova Kalesi'nde Saat Kulesi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YANOVA (BOROSJ ENÖ) KASABASI	Yanova Varoşunda Mescidler	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname", Vakfiye)	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:66-67
YENÎ KÖY	Yeni Köy Câmi	?	?	?	+ (Vakfiye)	?	Ayverdi, 1977:67
YERGÖCÜ (GİURURGİU) KASABA-	Çelebi Sultan Mehmed Câmi	?	?	?	+ (Evliya Çelebi "Seyahatname")	Mevcut Değil	Ayverdi, 1977:67

SI							
YUSUF HANLI KÖYÜ	Yusuf Hanlı Köyü Câmi	?	?	?	+ (Evkaf kayıtları)	?	Ayverdi, 1977:67
Lüzumlu Gördüğümüz Ekler							
AKKÎRMAN (AKKERMAN) KALESİ:	II. Sultan Bâyezid'in fethettiği bu kale içinde onun nâmına bir câmi ve Hisarpeçe'de bir hamam, varoşta Mengli Giray Han, Sultan Selim, Vaiz Câmileri, Sultan Selîm Medresesi, Sultan Bâyezid Hamamı bulunur.	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
BENDER KALESİ:	Kale Kanûnî yapısıdır; içinde iki aded ufak Sultan Süleyman Câmii bulunur. Biri çarşı içinde, 2 mektep	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
ÇÖPLÜCE KASABASI:		?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
HAN KIŞLASI KÖYÜ:	Bir câmi, bir hamam	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
HOTİN:	Büyük Şehidlik	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
İSMÂİL (İZMAİL) ŞEHRİ:	3 islâm mahallesinde câmi ve hanlar	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68

KİLÎ KA-LESİ:	Kale tamâmen Osmanlı yapısıdır. Kalede Sultan Bâyezid Câmii (221. S.), Varoşda 2 bin ev, 17 câmi ve mescid, bir çift hamam	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
KORKMAZ KA-RİYE-Sİ	Turla nehri kenarındadır. Bir câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
KÜ-ÇÜK HA-ŞAN PAŞA KA-LESİ	Kale Osmanlı yapısıdır. Bir câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
ÖZİ KA-LESİ	Kalede Hünkâr Câmii, Orta Hisar'da câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
SUL-TAN SA-VATI HAN KA-SABA-SI	Bir câmi	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68
TA-TAR PI-NARI KA-LESİ	Osmanlı yapısıdır. Bir câmi, bir hamam	?	?	?	?	?	Ayverdi, 1977:68

CLAY TOBACCO PIPES DISCOVERED AT CHEILE DOBROGEI AND ISTRIA: AN EXAMPLE OF THE OTTOMAN´S CIVILISATION IN THE CENTRAL DOBROUDJA

Valentina VOINEA*, Bartłomiej SZMONIEWSKI**, Aurel MOTOTOLEA***

Abstract

Clay pipes are a class of objects that proves widespread practice and habit of smoking pipe tobacco in the Ottoman Empire, implicitly in the areas under Ottoman domination or influence. During the XVI – XIX centuries, especially due to their economic potential, the culture of tobacco and especially clay tobacco pipes craft achievement, acquire new issues: tobacco cultivation becomes a state monopoly and pipe production takes the form of artistic manifestations. In Dobroudja, who came under Ottoman rule in the XVth century (udj initially in Silistra sanjak of Rumelia vilayet; since 1599 included in the elayet of Silistra until 1864, when it was transformed into the Danube vilayet), pipe smoking habit is taken up and adapted to the Oriental mentality. In this region were discovered many clay pipes in Turkish style, which were produced in well known and specialized centers, from both the Istanbul and Balkans. Most of these objects have been discovered in the former Ottoman centers that have

* Senior Researcher; Museum of National History and Archaeology, Constanta-Romania; e-mail: vialia_rahela@yahoo.fr

** Senior Researcher; Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Krakow-Poland; e-mail: bartheque@yahoo.fr

*** Curator; Museum of National History and Archaeology, Constanta-Romania; e-mail: aurelmototolea@yahoo.com

benefited from a long habitation (administrative residences of the kaza´s): Babadag, Mangalia, Isaccea. The recent discovery of clay tobacco pipes, and other artifacts, in Central Dobroudja (Cheile Dobrogei - Istria) allow the identification of new Ottoman sites (settlements, cemeteries, discoveries in the caves) and mapping of commercial routes in the province. These new finds add to the existing collection of the Museum of National History and Archaeology of Constanta and may help to reconstruct a general life picture in Dobroudja under the Ottoman domination during the XVI-XIX centuries.

Key Words: clay tobacco pipes, Turkish pipes,Silistra sanjak, XVI-XIX centuries, central Dobroudja

Introduction

The presented in a paper pipe bowls have been found in two places located in Central Dobrogea: Cheile Dobrogei and Istria – village.

The pipes from Cheile Dobrogei have been mainly discovered in the Craniilor cave (3 pieces) and in La Țestoase cave (1 piece). Systematic archaeological excavations, since 2001, are carried out in this area. The area was suitable dwelling from ancient times. Two new points with Ottoman material have been discovered in 2012 and 2014 (housing, dated 16th century – sultan Murad the 3rd coin – figure a, plate I - and cemetery). A component of the archaeological research in the area is the exploration of caves that are found in abundance in the nearby hills, the found material in excavations respects the chronological sequence of systematic excavations.

The three clay tobacco pipes from Istria were donated to the museum by resident Abula Cetin Cerchez. They were found *passim* in the village.

1. Cheile Dobrogei

The Craniilor Cave and La Ţestoase cave are located in the calcareous Cheile Dobrogei hills, about 100 - 300 meters above sea level, near the valley of Cheia River (Valea Seacă) which is tributary of the Casimcea River. This zone is very rich in caves and rock shelters[579].

Three fragments of the pipe bowls have been discovered in the Craniilor cave. The first tulip shape bowl pipe with broken shank and rim has been found in Section IV of 0,50 m below the present surface depth (inv. 49874 – figure b, no 1, plate I - Craniilor IV, 0,50). The broken shank with preserved shank end and termination has been discovered in Section III around 0,60 m depth (inv. 49875 - figure b, no 3, plate I - Craniilor III, 0,60). In the first level of the Section III (inv. 49876 - figure b, no 4, plate I - Craniilor, pământ) has been discovered, in the mixed earth, the third fragment of the bowl pipe – a lily shape with ornamentation on the surface.

Another pipe with broken bowl and rim has been discovered during surface prospection in the La Ţestoase Cave (inv. 49877 - figure b, no 2, plate I – La Ţestoase).

All the pipe bowls from Cheile Dobrogei have been made from red clay and covered with red slip. Only the surface of the La Ţestoase pipe has a stamp with a combination of the letters that are difficult to read (probably *Averman oğlu* - Averman's son, in Turkish language[580]).

579 Boroneanţ Vasile, *Arheologia peşterilor şi minelor din România,* Bucureşti, CIMEC, 2000, p. 52-53; Păunescu Alexandru, *Paleoliticul si mezoliticul pe teritoriul Dobrogei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1999, passim.

580 Costea Iuliana, "Pipe de lut cu inscripţii şi mărci din colecţia I.C.E.M. Tulcea", *Peuce, S.N.,* XI, 2013, p. 259.

According to new typology of Vladislav Todorov[581], the bowl pipes from Craniilor from Section IV and La Țestoase are close to type V.1 and V.2, this type is represented by the lily-shaped bowls made of red clay with slip and undecorated or decorated surfaces. In the case of the items from Cheile decoration is on lower part of the bowl with two lines from each part of rouletting and single grooves. The shank of the pipe from Craniilor is decorated with two grooves around it and the one from La Țestoase with three lines: two lines of rouletting and a single line of rouletting on the ring.

The lily-shaped pipe is a late type, introduced in the middle of the 19th century[582]. Similar pipe bowl to item from La Țestoase is known from Măcin in north-western Dobrogea[583]. There is a stamp on the surface of this pipe, *Averman oğlu,* a close combination to some letters from La Țestoase. We find analogical pipe at Cheile Dobrogei; they are known on large territory of northeastern Bulgaria: Provadia[584], Ruse[585] and Silistra[586] as well as from Athens[587] and Corinth[588]. The pipe bowls are dated starting 19th to the beginning of the 20th century[589].

581Todorov V., "Harakteristika na kolekcijata keramični luli ot Silistra", *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, suppl. V, *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova*, 2010, Sofia, p.815-816, 3, 7:5; Todorov V., "Ceramic pipes from Sexaginta Prista. End of 18th - beginning of 20th century", *Izvestia*, Ruse, XI, 2007, p. 212.

582 Robinson Rebecca, "Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora", *Hesperia,* 54, 2, 1985, p. 166.

583 I. Costea, *ibid.*, p. 278, 9/46.

584 Haralambieva A., "Luli za čubuce ot gradskija muzej v Provadija", *IzvestijaVarna,* 22, 37, 1986, tab. V/35,36.

585 Sirakova I., "Glineni luli za čibuce ot fonda na oim – Ruse", *Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija,* 13, 1987, tab. IV/6.

586 V. Todorov, *ibid.*, p. 822, 7/5.

587 R. Robinson, *ibid.*, plates 63: A30 and 64: A35.

588 R. Robinson,*ibid.*, plates 59: C120 and 59: 119.

589 V. Todorov, *ibid.*, p. 816; I. Costea, *ibid.*, p. 278.

The fragment of straight shank with wide convex termination and concave facets around edge is close to type V – especially subtypes V.4 and V.5[590]. We cannot tell more about the exact type of this pipe. Analogical pipes with similar decoration of the shank are known from Agora[591] and Corinth[592]. The pipes with concave facets around edge are dated as lilly-shape pipes from 19th up to the beginning of 20th century[593].

According to Todorov[594], parallel to type V, the last fragment of the bowl with rim has on the surface decoration according to their shape and it is close to lilly-shaped pipes. We find on the surface of the bowl decoration of a single line of rouletting and combined ornaments of small triangles, grooves and dots. We think that this fragment can be dated as well as to the entire lot of the lily-shaped pipes from 19th and the beginning of the 20th century, although the small size of the bowl can support an early chronology (maybe the end of the 18th century).

2. Istria Village

Three fragments of pipes are from Istria village, two of them are made from red clay with slip and one of them is made of kaolin clay.

The first pipe (inv. 49873 - plate III, 7) with the missing upper part of the bowl has five ovoid protrusions, which may represent flower petals and shank with leaf decoration. According to Todorov[595], this item is close to type XIV and more precisely to type XIV 2.5. The pipe bowls with disc-based decoration, in our

590 V. Todorov, *ibid.*, 3.
591 R. Robinson, *ibid.*, plate 64: A35 and A39.
592 R. Robinson, *ibid.*, plate 59: C123.
593 R. Robinson, *ibid.*, p. 166, V. Todorov, *ibid.*, p. 816.
594 *Vide supra* 12.
595 V. Todorov, *ibid.*, 4.

case flower petals is dated to 19th century[596].

The second fragment (inv. 49872 - plate III, 6) is a shank with stamp that has a difficult to read combination of letters and a decoration of a double connected lines of rouletting and single grooves in the shank end. It is difficult to attribute this fragment to a type according to pipes typology, as it has no pipe bowl. However a round stamp with text BEDI'I, most likely the name of the craftsman. Parallel fragments of the shank with a stamp are also known from Dobrogea and can be dated from late 19th century to the beginning of the 20 century[597].

The third pipe (inv. 49871 - plate III, 5), from kaolin, coated with black slip, is in a fragmentary state, both leg and bowl having voids. It has a hexagonal faceted shank, and the shank end is missing. The bowl has a hexagonal design, we find two registers on the union spot with the shank. Geometric decoration, with three overlapping withdrawn diamonds, is sharing the bowl surface in five equal registers. On the back of the bowl, records are separated by lines drawn with toothed wheel. It has no inscriptions or stamps and shows no signs of use. The bowl capacity is small, it advocates for an earlier chronology, perhaps the end of 17th century. We found only a partial analogy (bowl) with a pipe found in Oradea[598], for this type of pipe, dated to the late 17th century, dating a plausible given to small size bowls.

Conclusion

Clay tobacco pipes are a class of objects that prove widespread practice and habit of smoking pipe tobacco in the Ottoman Empire, included in the areas under Ottoman domination or influ-

---

596 R. Robinson, *ibid.*, p. 197-198, plate 62, A-22; V. Todorov, *ibid.*, p. 820.

597 I. Costea, *ibid.*, p. 271- 272, 30; p. 275, 38, p. 278, 47; R. Robinson, *ibid.*, plate 57, C-106.

598 Gruia Ana-Maria, *The gift of vice. Pipes and the habit of smoking in early modern Transylvania*, Cluj-Napoca, 2013, plate 9/16.

ence. During the XVI – XIX centuries period, especially due to their economic potential, the culture of tobacco and especially clay tobacco pipes craft achievement acquires new issues: tobacco cultivation becomes a state monopoly and pipe production takes the form of artistic manifestations.

The finds of the clay tobacco pipe bowls, presented in this paper, are an example of this practice and habit of smoking tobacco in the Cheile Dobrogei and Istria in the 19th and the beginning of 20th century, but the spread of the habit, including its material evidence, has older origins. Due to its strategic location, the area is under the Ottoman rule from the 15th century[599]. The both sites belonged to the Ottoman period and to the same administrative entity: Babadag kaza (figure d, plate II). Thus, at the end of the 15th century, Dobrogea figures as part of Silistra Sanjak and its territory was divided into administrative units – kaza; Turkish documents (defter) $DI_{1,2}$ and DG[600] mentioned Babadag kaza during this century and it is also mentioned, both the same political and administrative function, in the 17th and then the 19th centuries (1850, by Ion Ionescu de la Brad)[601].

The old greek colony Histria, although depopulated and far from having its brilling from the beginnings, it continues to be a landmark in the Ottoman empire, thanks to its proximity to the Danube mouths and Black Sea shore. A proof of this is the use (altered, however) of the name in the 16th century (Sultan Suleiman the Magnificent's expedition against the ruler of Moldavia,

599 Popescu Anca, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec.XV-XVI)*, București, Academia Română, 2013, p. 45-46.

600 Ionescu Liliana, "Considerații diacronice privind denumirea localităților dobrogene", *Ovidius University Annals of Philology*, vol. XIV, number 141-148, 2003, p. 142.

601 Ionescu D.M., *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, *passim*.

Petru Rares, in 1538) as Istrabaghî[602], the mid-17th century (Evliya Çelebi in one of his Dobrogea's travels) – Isterâbad or Ester – Abad, remaining in a similar form late in the 19th century[603].

Istria village is only 24km in a straight line towards Cheile Dobrogei and 40 km from Babadag (kaza`*s* administrative headquarters in the Ottoman period), and only 50km between Babadag and Cheile Dobrogei. In addition, the two locations are in the proximity of an old military and commercial road (the old Roman road crossing Dobrogea from the southern area to the northern area, right to the center of the region[604]). It was often used in the Ottoman period, following the route Edirne - Bazargic - Karasu (Medgidia) - Babadag - Isaccea (see ancient crossing of the Danube, constantly used since antiquity until late in the Middle Ages) (plate IV).

The present paper creates the prerequisites of a future research, with vestiges of a dense housing, during the Ottoman period, inside the Istria – Cheile Dobrogei – Babadag area (plate IV). The archaeological research will confirm or refute this hypothesis.

Catalogue of the pipes

Inv. No.: 49874 (figure b, no 1, plate I)

Findspot: Cheia, Craniilor cave, 2011

Dimensions: bowl height 3,7cm; bowl diameter 3,6cm; shank length 2cm

Description: made of red clay; the bowl is decorated with

---

602 Popescu Anca, "Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions", *RESEE*, L, 1-4, 2012, p. 191.
603 Mateescu Tudor, "Un oraș dobrogean dispărut – Ester", *Pontica*, 2, 1969, p. 414-420.
604 Pârvan Vasile, "Cetatea Ulmetum", I., *ARMSI*, seria II, 1912, p. 577-578 and the map.

toothed wheel, 2 lines what separates keel; the rim, formed by slight flaring of the shank, is delimited by a continuous line of the rest of the shank, situated at 2cm from the top of it; dated starting 19th to the beginning of the 20th century

Typology: lily-shape, type V.1 and V.2

Inv. No.: 49875 (figure b, no 3, plate I)

Findspot: Cheia, Craniilor cave, 2011

Dimensions: 3,8cm preserved fragment

Description: made of red clay; two continuous parallel lines, located at about 0,55cm under the edge of the shank end; dated starting 19th to the beginning of the 20th century

Typology: lily-shape, type V.4 and V.5

Inv. No.: 49876 (figure b, no 4, plate I)

Findspot: Cheia, Craniilor cave, 2011

Dimensions: 3,8cm of the bowl preserved fragment

Description: made of brown clay; elaborated decor, made with toothed wheel, what separates keel at the base, and at the top delineates the edge of the bowl from the body of this; dated end of the 18th to the beginning of the 19th century

Typology: lily-shape, type V.1 and V.2

Inv. No.: 49877 (figure b, no 2, plate I)

Findspot: Cheia, La Țestoase cave, 2011

Dimensions: bowl height 3,7cm; bowl diameter 3,3cm; shank length 2cm

Description: made of red clay; the bowl is decorated with

toothed wheel, 2 lines what separates keel; the shank is decorated with three successive strings of lines drawn with toothed wheel; dated starting 19th to the beginning of the 20th century; stamp with Averman oğlu - Averman's son

Typology: lily-shape, type V.1 and V.2

Inv. No.: 49871 (plate III, 5)

Findspot:: Istria

Dimensions: bowl height 1,9cm; bowl diameter 1,4cm

Description: made of grey kaolin clay; it has hexagonal shank, and the decor of the bowl is geometric, with overlapping diamonds, withdrawn, who share bowl area in 5 equal registers; dated of the end of 17th to the 18th century

Inv. No.: 49872 (plate III, 6)

Findspot: Istria

Dimensions: preserved shank length 2,1cm

Description: made of red clay; shank with a decoration of a double connected lines of rouletting and single grooves in the shank end; stamp with text BEDI'I; dated starting 19th to the beginning of the 20th century

Typology: maybe lily-shape, type V.1 and V.2

Inv. No.: 49873 (plate III, 5)

Findspot: Istria

Dimensions: bowl diameter 1,2cm; total length 5,4cm

Description: made of red clay; it has five ovoid protrusions, which may represent flower petals and shrank with leaf decoration;

dated of 19th century

Typology: close to type XIV and more precisely to type XIV 2.5

Bibliography

Boroneanț Vasile, *Arheologia peşterilor şi minelor din România,* Bucureşti, CIMEC, 2000.

Călători străini despre Țările Române, volumul I, București, 1968.

Costea Iuliana , Stănică Aurel , Ignat Adina, "Pipe de lut descoperite la Babadag", *Peuce, S.N.*, V, 2007, p.335-362.

Costea Iuliana, "Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea", *Peuce, S.N.,* XI, 2013, p.255 – 290..

Gruia Ana-Maria, *The gift of vice. Pipes and the habit of smoking in early modern Transylvania*, Cluj-Napoca, 2013.

Haralambieva A., "Luli za čubuce ot gradskija muzej v Provadija", *IzvestijaVarna,* 22, 37, 1986, p.141-147.

Ionescu D.M., *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904.

Ionescu Liliana, "Considerații diacronice privind denumirea localităților dobrogene", *Ovidius University Annals of Philology*, vol. XIV, number 141-148, 2003, p.141-148.

Mateescu Tudor, "Un oraș dobrogean dispărut – Ester", *Pontica*, 2, 1969, p.413-426.

Pârvan Vasile, "Cetatea Ulmetum", I., *ARMSI*, seria II, 1912.

Păunescu Alexandru, *Paleoliticul si mezoliticul pe teritoriul Dobrogei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1999.

Popescu Anca, "Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions", *RESEE*, L, 1-4, p.191-202, 2012.

Popescu Anca, "The region of Dobrudja under Ottoman rule", *Encyclopaedia of the Hellenic World. Black Sea,* 2008.

Popescu Anca, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec.XV-XVI)*, Bucureşti, Academia Română, 2013.

Radu-Iorguş Corina, Radu Laurenţiu, Ionescu Mihai, "Pipe ceramice descoperite la Mangalia", *Peuce, S.N.,* XI, 2013, p.239-254.

Robinson Rebecca, "Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora", *Hesperia,* 54, 2, 1985, p.149-203.

Sirakova I., "Glineni luli za čibuce ot fonda na oim – Ruse", *Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija,* 13, 1987, p.237-245.

Thasin Gemil, "Considerations demographiques relatives à la zone centrale de la Dobroudja à la fin du XVIIe siecle (conformement a un registre financiar ottoman"), *Pontica*, 12, 1979, p.181-187.

Todorov Vladislav, "Ceramic pipes from Sexaginta Prista. End of 18th - beginning of 20th century", *Izvestia*, Ruse, XI, 2007, p.188-219.

Todorov Vladislav., "Harakteristika na kolekcijata keramični luli ot Silistra", *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, suppl. V, *Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova*, Sofia, 2010, p.813-826.

Vasiliu Ioan, "Ştiri istorice şi date arheologice referitoare la oraşul Babadag în Evul Mediu", *Peuce*, 12, 1996, p.195-224.

Figure a

Figure b

Plate I

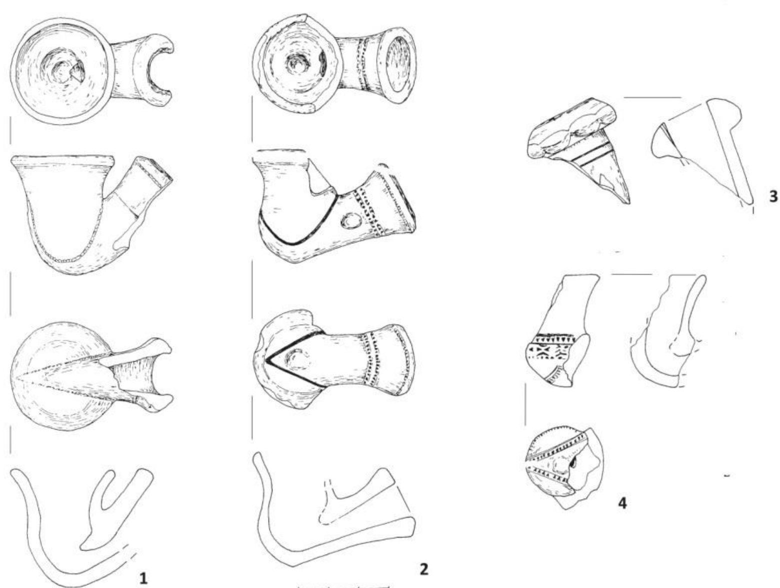

Figure c

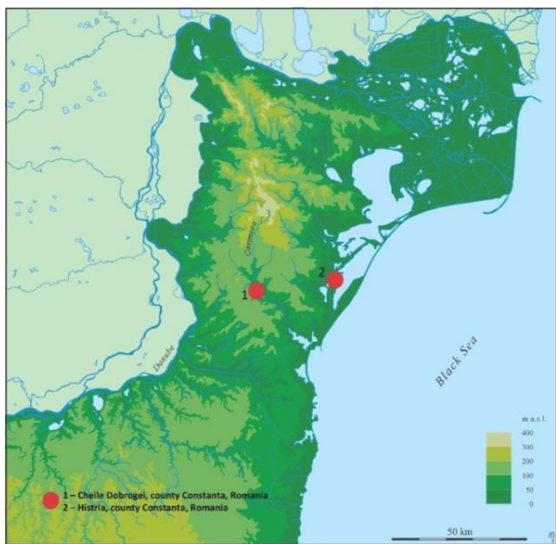
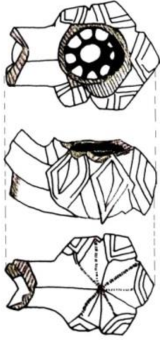

Figure d

Plate II

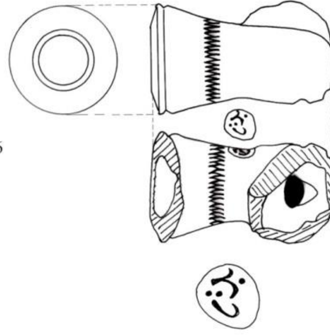

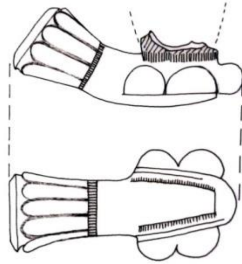
5

6

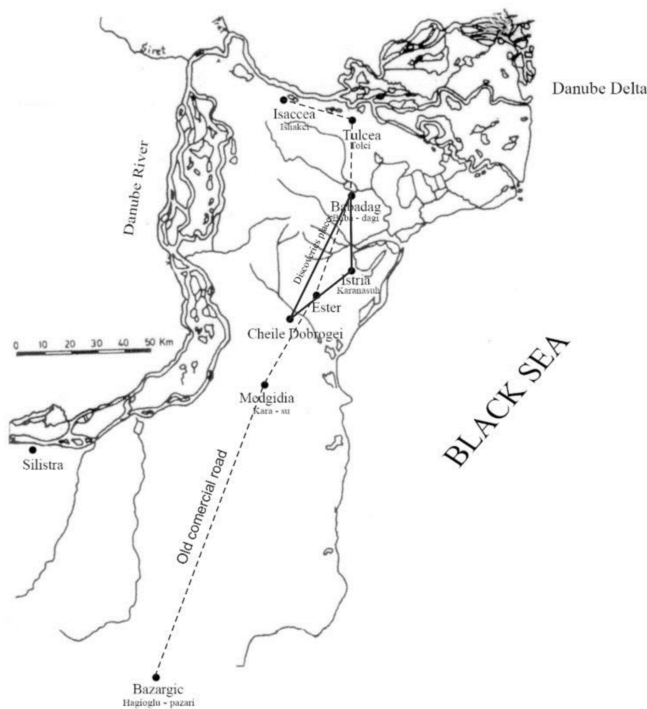

7

Plate III

Siret
Danube Delta
Isaccea
Ishakci
Tulcea
Tolci
Danube River
Babadag
Baba - dagi
Istria
Karanasuh
Ester
Cheile Dobrogei
0 10 20 30 40 50 Km
BLACK SEA
Medgidia
Kara - su
Silistra
Old comercial road
Bazargic
Hagioglu - pazari

Plate

II. BÖLÜM

Savaş ve Balkanlar

1812 BÜKREŞ ANTLAŞMASI VE RUSYA'NIN BALKANLAR'A MÜDAHALESİ

The Treaty of Bucharest in 1812 and Russıa's Balkans Intervention

İbrahim YILMAZÇELİK*, Ali Gökçen ÖZDEM**

Özet

XIX. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başları, Napolyon tarafından Avrupa düzeninin değiştirilmeye çalışıldığı ve bu manada Avrupa için hem diplomatik hem askerî açıdan o zamana kadar hiç karşılaşılmayan değişikliklerin ve mücadelenin olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemi Osmanlı İmparatorluğu için gerileme döneminin nihayetlendiği, yıkılma sürecine girilen dönem olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Doğal olarak, hâkimiyet altında tuttuğu yerlerin stratejik önemin bir gereği olarak başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun en önemli hedefleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan topraklar ve bu topraklar üzerinde yaşayan topluluklar olmuştur. Nitekim düvel-i muazzama olarak adlandırılan devrin büyük devletleri, emellerini gerçekleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlar ve bu uğurda başta askerî güç olmak üzere tüm vasıtaları kullanmışlardır. Nitekim inceleyeceğimiz 1812 Bükreş Antlaşması ve Rusya'nın Balkanlar'a müdahalesi konusu, yukarıda bahsedilen mücadelelerin sonuçlarından birisidir. Fransa'nın kışkırtmasıyla Eflâk ve Boğdan beyliklerinde yapılmak istenen değişikliği gerekçe gösteren Rusya, aslında nihai amacını gerçekleştirmek maksadıyla 1806 yılında Osmanlı Devleti'ne saldırmış, 6 yıl fasılalarla süren savaş, 1812 yılında imzalanan Bükreş Barış Antlaşması ile nihayetlenmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması, sadece savaşan kuvvetler arasında barışın sağlanması gibi sıradan barış antlaşmalarının ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Bükreş Antlaşması, muhtevasında bulunan

* (Prof. Dr.); Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Eazığ-Türkiye; e-mail: iycelik@hotmail.com

** (Yrd. Doç. Dr.); Uluslararası Plato Üniversitesi, Üniversite Başkanı, Bişkek-Kırgızistan, e-mail: agozdem@hotmail.com

konular açısından geleceğe sirayet eden ve hatta günümüzde dahi tesirleri devam eden bir antlaşmadır. Bu çalışmada, Rusya'nın Balkanlar'daki jeopolitik doktrininin temelini oluşturan belgelerinden birisi olan 1812 Bükreş Antlaşması, başta Rus diplomatik heyeti başkanı General Mikhail Kutuzov'un mektupları ile diğer Rus kaynakları ve Osmanlı arşiv belgeleri ile beraber ele alınacaktır. Böylece antlaşmanın, Balkanlar'ın şekillenmesine olan tesirleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, Bükreş Antlaşması, Balkanlar, General Kutuzov, Galip Efendi.

Abstract

The end of the 18th and the beginning of 19th were unprecedented periods for Europe with respect to diplomatic and military changes and struggles during which Napoleon was intending to change the European order. It would not be erroneous to define these periods as the final stage of the decline of the Ottoman Empire and the first stage of its collapse. Ottoman Empire and the territories under its sovereignty and the people living there were one of the main targets of, especially, Russia and also of France, England and Austro-Hungarian Empire due to the strategic importance of its territories. Hence the great countries of the epoch that were called as "Great Powers" didn't miss any opportunity to realize their goals and for this purpose they used all the forces including especially military one. As we will see lately, the Treaty of Bucharest signed in 1812 and the discussion about the Russian intervention on the Balkans is one of the consequences of above mentioned struggles. Russia, by using the changes intended on Moldavia and Wallachia upon the provocation of France as an excuse, attacked to the Ottoman Empire in 1806 to realize its ultimate goal. The war that lasted 6 years was ended by the Treaty of Peace signed in Bucharest in 1812. The Treaty of Bucharest, by the subjects found within its content, is placed above the ordinary treaties of peace whose aim consists solely of establishing peace between the sides of the war and its effects are extended into the future as we can perceive them today. In this work we will expose the effects of the Treaty upon the shaping of Balkans by studying the Treaty of Buccharest signed in 1812 which is one of the

documents underlying the basis of the Russian geopolitic doctrine on the Balkans, together with the letters of the president of the Russian diplomatic envoy Mikhail Kutuzov and the relevant documents found in the Ottoman Archives.

Key Words: The Ottoman Empire, The Russian Empire, the Treaty of Bucharest, the Balkans, General Kutuzov, Galip Efendi.

Giriş

28 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Barış Antlaşması, 1806-1812 yılları arasındaki Rus-Türk savaşını nihayetlendirmesinin yanında, Rusya'nın Balkanlar'daki jeopolitik doktrininin temelini oluşturan temel politika belgelerinden birisidir. Bu antlaşma 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte, Rusya'nın Osmanlı içindeki Hristiyan halka müdahalesinin başlangıç noktasıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti içinde Sırpların politik olarak mevcudiyetini düzenleyen ilk antlaşmadır.

Bükreş Barış Antlaşması, aşağıda da ayrıntılı olarak izah edileceği üzere, Rusya için büyük bir diplomatik zaferdir. Antlaşma ile Rusya güney batı sınırını güçlendirmiş, Tuna Nehri'nde bir güç olarak ortaya çıkmış, Sohum'dan hem Kafkasya'ya hem de Karadeniz'e ulaşmıştı. Osmanlı'ya ise sadece fethettiği topraklar ve kaleler kalmıştı. Antlaşmada ilk kez Sırplara, Osmanlı Devleti içerisinde birtakım ayrıcalıklar verilmiş, bu durum Sırpların gelecekte politik gelişimi için fırsat yaratmıştır. Antlaşma ile Eflâk ve Boğdan'a özerklik verilmiş, Bessarabia'nın Rusya'ya ilhakı tanınmıştır. Ayrıca bu antlaşma ile birlikte güneybatı sınırının değişmesi de çok önemli idi. Çünkü Tuna Nehri'nin Karadeniz'e dökülen kısmın sol tarafı Rusya'nın stratejik savunması için hayati öneme sahipti. Dolayısıyla Rusya bu antlaşma ile birlikte Balkanlar'ı himayesine almak için büyük bir adım atmış oluyordu.

Bu antlaşma, Rusya'nın Balkanlar, Orta Doğu ve Boğazlarda, jeopolitik politikasının şekillenmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Zira antlaşmanın gelecekteki Osmanlı-Rus ilişkileri üzerine en önemli etkisi olacak kısmı, Rusya'nın geniş Balkan coğrafyasındaki Ortodoks halklara (Eflâk, Boğdan, Sırp ve Yunan) etki

edebilecek olmasıdır Nitekim bu antlaşmanın imzalanmasından sonraki dönemde diğer sebeplere ek olarak Rusların da destekleri ile Balkanlar'da bulunan beyliklerin hemen hemen tamamı Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar ve Osmanlı Devleti'nden kopmuşlardır. Bu bölgelerde Panislavizmin tesiriyle bölge ateş topuna dönmüş ve buralardaki karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin çöküş ve yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bükreş Antlaşması sonrası Balkanlar'a her alanda müdahale etmeye başlayan Rusya, bu bölgelerin siyaset ve politikalarında etkili olmaya başlamıştır.

Dolayısıyla bu antlaşma; Viyana Kongresi ve Kutsal İttifak kurulması sonrasında, Rusya'nın Balkanlar politikasının başlıca hareket noktası olmuştur. Bu antlaşma Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu antlaşmalara da referans olmuş ve Rus taleplerinin mesnedini oluşturmuştur. Bükreş Antlaşması, Balkan devletlerinin kaderine etki eden 1826 Akkerman Sözleşmesi ve 1829 Edirne Antlaşması'nda da referans olarak kullanılmıştır.

Bükreş Antlaşması'nın 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra ancak yürürlüğe girmiş olduğu söyleyebilir. İlk defa kendi garantörlüğünü tanımlayan Bükreş Antlaşması'nı kullanarak Rusya uzun süre Balkanlar'da etkinliğini artırmaya ve bağımsız Ortodoks devletler kurmaya çalışmıştır. Bu açılardan bakıldığında, Bükreş Antlaşması'nın kabulü ile Rusya'nın Balkanlar'a müdahalesi arasında doğru bir orantı söz konusudur. Antlaşmanın imzalanması ile birlikte Rusya Balkanlar üzerindeki denetim ve hâkimiyetini artırmış ve bu bölgedeki politikaları belirlemeye başlamıştır. Aksine Osmanlı Devleti bölgedeki gücünü kaybetmiştir. Bu durumun I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettiği söylenebilir. Bu savaş sonrası bölge ile ilgili politikalara başka unsurlar da tesir edecektir.

Bölge tarihi açısından bu kadar önemli olan Bükreş Antlaşması'nın önemi ve Balkan devletlerine etkileri konusundaki bu kısa bilgilerden sonra, konunun daha iyi anlaşılması için antlaşma öncesinden başlayıp antlaşma imzalanana kadar, meydana gelen gelişmeler aşağıda izah edilecektir.

1. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Siyasi Durum ve Savaşın Başlaması

Savaş öncesi Osmanlı Devleti gerileme döneminin tüm sancılarını yaşamış, artık yıkılma sürecine girmişti. Ancak süreci tersine

çevirebilmek ve devlete tekrar can vermek maksadıyla III. Selim 1792-1796 yılları arasında Nizam-ı Cedit adıyla anılan bir dizi yenilik hareketine girmiştir.[605] Öte yandan bu dönemde, Rusya, Avrupa'nın en büyük devletlerinden birisi hâline gelmiş, endüstride ve tarımdaki gelişmeleri yakalamıştı. Rusya bu dönemde, 2500 fabrikaya sahip olup fabrikalarında 95.000 işçi çalışmaktaydı. Fabrikalarda 10 milyon ton pik demir işlenmekte ve işlenmiş demirin bir kısmı dışarıya ihraç edilmekteydi. Aynı zamanda tarım ürünleri üretiminde de çok önemli derecede artış kaydetmişlerdi. Yıllık tarım üretiminde ciro 900 milyon rubleye ulaşılmış, bunun 56-58 milyon rublesini ise ihraç kalemleri oluşturmuştur.[606]

Rusya'da bu gelişmeler olurken Avrupa'da ise Napolyon kaynaklı önemli gelişmeler olmaktaydı. 1798'de Napolyon Bonapart, Mısır'ı ve arkasından İngilizlerin sömürgesi Hindistan'ı işgal etmişti.[607] Fransa'nın Mısır'ı işgali Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yaratmış ve Fransa ile diplomatik ilişkiler kesilmişti. Fransa'nın 1801 ağustosunda Mısır'dan çekilmesi ve 25 Haziran 1802'de Osmanlı Devleti ile Amiens Barışı'nı imzalamasıyla Mısır işgali ile ilgili savaş durumu tamamen ortadan kalkmıştır.[608]

Napolyon, Avusturya, Prusya ve Rusya'ya karşı kazandığı zaferlerden sonra Aralık 1804'te imparatorluğunu ilan etmişti. Rejim değişikliği Avrupa'da buhrana dönüşmüş ve bu durum Osmanlı Devleti'ne de yansımıştır. Aslında Fransa'nın Mısır'ı boşaltması üzerine, Osmanlı Devleti'nin Ruslara olan güvensizliği ve Ruslara

---

605 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1983, V. Cilt, s. 61.

606М. И. Кутузов (Mi Kutuzov), ГлавноеАрхивноеУправление (Ana Arşiv Yönetimi), ЦентральныйГосударственныйВоенно-ИсторическийАрхив СССР (SSCB Merkez Devlet Askeri Tarihi), институтисторииакадемиинаук-СССР-материалыпоисториирусскойармиирусскиеполководцысборникидокументов и материалов (SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Rus Ordusunun Tarihi ile ilgili Malzemeler, Komutan Belge ve Malzeme Koleksiyonları), ВоенногоМинистерстваСоюза ССР (SSCB Savaş Bakanlığı), ВоенноеИздательство (Askeri Yayınevi) 3. Том (Cilt), Москова (Moskova), 1952. s. V.

607 Zuhuri Danışman, *Osman Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt XI, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 142.

608 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviri, Mehmet Harmancı, Cilt 1, e Yayınları, İstanbul, 2008, s. 328.

karşı tek başına mücadele etmelerinin çok zor olduğunu bilmeleri, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tekrar yaklaşmasına sebep olmuştur.[609] Bu gelişmeler karşısında, Osmanlılar, Fransa'daki rejim değişikliğini tanımak istemiş ancak İngiltere ve Rusya'nın baskıları sebebiyle rejim değişikliğini tanıyamamıştır. Bu arada Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, boğazlardan Rus savaş gemilerinin serbestçe geçmesine imkân sağlayan ve Rusya'ya boğazların ortak savunmasında diğer devletlere göre daha üstün bir konum veren ittifak antlaşması yenilenmiştir. İttifak antlaşmasının süresinin uzatılması için görüşmeler yapılırken, Çar I. Aleksandır yeni antlaşmaya Rusya'nın, Slav topluluklar üzerinde hâkimiyetini garanti altına alacak ilave hususlar eklemeyi talep etmiş ancak bu husus metine ilave edilmemiştir.[610]

Avusturya bu dönemde Rusya ve Fransa arasındaki savaşın bitmesi için arabuluculuk yapmış, Osmanlı sınırında bulunan askerlerini de çekerek İtalya hududuna nakletmiştir. Ancak daha sonra Rusya ile müttefik olmuştur. Fransa'nın Aralık 1805 tarihinde, Rusya ve Avusturya'yı Orterliç'te hezimete uğratması, III. Selim'e aradığı fırsatı vermiş ve Fransa'ya elçi göndererek rejim değişikliğini tanımıştır. Fransa'dan da mukabil olarak, Napolyon'un fevkalade elçisi General Sabestiani'yi 15 Ağustos 1806 tarihinde İstanbul'a göndermiş ve kendisine padişah tarafından özel bir ihtimam gösterilmiştir.[611]

Orterliç zaferinden sonra Prusya üzerine sefer düzenlemek isteyen Napolyon, Rusya'nın müdahalesini engellemek[612] ve Rusya'yı barış masasına oturtmak amacıyla Osmanlı Devleti'ni, Rusya ile savaşa sokmak istedi. Bu kapsamda, İstanbul'a gelen Fransız elçisi Sabestiani Rusya karşıtı bir politika için faaliyete geçti ve Rus taraftarı bilinen Eflâk ve Boğdan beylerinin azledilmesi ve Boğazlar'ın Rus gemilerine kapatılması konusunda Osmanlı Devleti'ni ikna etti.[613] Bunun üzerine Rusya daha önce yapılan antlaşmaların

609 Karal, *a.g.e.*, s. 50-51.

610 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. VII.

611 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya:1349, Gömlek: 52713Z.

612 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. VII.

613 Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *OTAM*, S.19, 2006, s. 146.

aksine davranıldığını belirterek, baskı yapmaya başladı. İngilizler de Ruslara destek verdi. Osmanlılar, İngiliz ve Rus tehdidini daha ciddi bularak, Eflâk ve Boğdan'a eski beyleri tekrar tayin edip boğazları Rus gemilerine açtılar. Ancak geç kalmışlardı. Zira Fransa'nın ve Osmanlı Devleti'nin Tuna boyunca stratejik yerleri tutmadan önce harekete geçmek[614] ve baskın etkisi elde etmek maksadıyla Çar I. Aleksandır'ın emriyle Rus orduları Eflâk ve Boğdan'ı işgale başladılar. Savaş; Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz'de olmak üzere üç cephede başlamıştı. Bu hareketi beklemeyen Osmanlılar bir süre sonra 22 Aralık 1806'da Rusya'ya harp ilan etti.[615] İngilizler Osmanlıları, Fransa'ya iyice itecek olan bu durumdan önce memnun kalmadılar; ancak esas düşmanları olan Napolyon'a karşı Rusya'nın askerî kuvvetine ihtiyaçları olduğundan, İngilizler de Rusya'nın taleplerini destekleyerek, Eflâk, Boğdan'ın Ruslara, Osmanlı donanmasının ve Çanakkale Boğazı istihkâmlarının kendilerine verilmesini istediler.[616] Osmanlıların bu istekleri reddetmesi üzerine İngiltere ile de savaş başlamış oldu.[617]

2. Savaş ve meydana gelen önemli gelişmeler

Savaşın en önemli olaylarından birisi, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önünde demirlemesidir. Bu olay, İstanbul'da büyük panik yaratmıştır. Hadisenin başlangıcında, divan toplanarak daha önce reddedilmiş olan İngiliz tekliflerinin kabulüne ve Fransız elçisinin İstanbul'u terk etmesine karar vermiştir.[618] Ancak, Fransız elçisi Sabestiani, donanmanın tek başına önemli bir başarı sağlayamayacağı, Çanakkale'den geçerek Marmara'ya gelmekle bir çeşit kapana girmiş olduğu, boğaz boyunca tahkimat yapılıp, toplar yerleştirilirse İngiliz donanmasının müşkül durumda kalacağı konusunda padişahı ikna etmiştir.[619] Kısa za-

---

614 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. VII-VIII.

615 Sina Akşin ve DİGERLERİ, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, 10. Baskı, Ocak 2009, s. 90.

616 Danışman, *a.g.e.,* s. 152

617 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 92

618 Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 2008, II. Cilt, s. 94-95.

619 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat* (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), C.III-IV, Ankara 1970, s. 211.

manda top mevzileri hazırlanarak tahkimat yapıldı. Bu durumdan endişeye düşen İngiliz amirali donanmasını İstanbul önünden çekerek Çanakkale Boğazı'na hareket etti. Bu arada tahkim edilmiş olan Çanakkale Boğazı'ndan geçerken İngiliz donanması önemli sayılacak zayiat vermiştir.[620] Bu mağlubiyetin acısını çıkarmak isteyen İngilizler bundan sonra Mısır'a taarruz etmişlerdir. İskenderiye'yi işgal eden İngilizler, Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetli bir mukavemeti sebebiyle bir süre sonra İskenderiye'yi tahliye ederek geri çekilmişlerdir.[621]

Osmanlı Devleti devrin en güçlü iki devleti ile savaşta iken iç karışlıklılar durumu daha da kötüleştirmekteydi. Nitekim İstanbul'da çıkan Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda, III. Selim 20 Mayıs 1807'de tahttan indirilmiş, bunu gerekçe gösteren Napolyon Rusya ile Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı görüşmüştür.[622] Ruslara karşı Haziran 1807'de kazandığı zafer sonrası Napolyon, I. Aleksandır ile Tilsit'te bir araya gelerek ittifak antlaşmasını imzalamıştır. 09 Temmuz 1807 tarihli Tilsit Antlaşması'na göre: Fransa, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yaparak, Eflâk ve Boğdan'ın Rusya'ya bırakılmasını sağlayacak bir sulh antlaşmasını temine çalışacak, ikna edemezse bu bölgelerin alınması için Rusya'ya kuvvet kullanarak yardım edecekti. Napolyon Lehistan Krallığı'nı ihya etmekten vazgeçiyor ve buna mukabil Rusya, Yedi Adalar ile Dalmaçya ve Kotor üzerinde Fransız hâkimiyetini tanıyordu.[623] Fransa'nın Tilsit'te ve bir süre sonra da Erfurt'ta (12 Ekim 1808), Osmanlı Devleti aleyhinde, Rus isteklerine uygun bir tavır takınması, Napolyon'un dostluğunun ne derece güvenilmez olduğunu Osmanlılara göstermiştir.[624] Tilsit ve Erfurt görüşmelerine tepki ola-

620 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 96-97

621Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt V, Çevri, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 150

622Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, (Çeviren Serhat Bayram), Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 968-969. Ayrıca bkz. Fahir ARMAOĞLU, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 94

623 Akşin, *a.g.e.*, s.99. Ayrıca bkz. Fahir ARMAOĞLU, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 95

624 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s.175. Osmanlı Devleti bu dönemde oldukça oynak bir politika takip eden Napolyon'a hiç güvenmemiştir. Nitekim Napolyon Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki savaşın devamı noktasın-

rak, İngilizlerle 05 Ocak 1809'da Kala-i Sultaniye Antlaşması imzalandı.[625] Bu antlaşmanın önemli maddesi boğazların yabancı devletlerin gemilerine kapalı oluşunun ilk defa milletlerarası bir antlaşmada yer almasıdır.[626] Boğazların kapalılığı ilkesini, Osmanlı Devleti de zamanla bir taahhüt olarak benimsemiştir.

Tilsit Antlaşması gereği Fransa'nın arabuluculuğunda, Rusya ve Osmanlı Devleti görüşmelere başlamış, neticede Slabozia adasında 26 Ağustos 1807'de mütareke imzalanmıştır. Mütarekenin önemli maddesine göre; Ruslar Eflâk, Boğdan dâhil zapt ettikleri yerleri 35 gün içinde boşaltacaklar; ancak barış antlaşması imzalanana kadar, Osmanlı ordusu bu yerleri işgal etmeyecekti.[627] Çar I. Aleksandır antlaşmayı onaylamayı reddetti ise de ateşkes fiilen başlamıştı.[628]

İstanbul'da III. Selim sonrası düzen sağlanamamış ve devlet iyice zayıf durumda iken, Tilsit ve Erfurt'ta Fransa tehlikesini ortadan kalktığına inanan Rusya, kendi lehine oluşan bu durumdan istifadeyle, Yaş kasabasında başlayan sulh görüşmelerinde aşırı istekler ileri sürerek, Eflâk ve Boğdan'ın tamamını talep etmiştir. Bunun üzerine Galip Efendi ve diğer Osmanlı murahhasları müzakerelerden çekilmiş ve Rus Ordusu Prens Prozorovskiy'in komutasında Nisan 1808'de yeniden askerî harekâta başlayarak, Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmiştir.[629] Prens Prozorovskiy'in planına göre Tuna Nehri kuzeyindeki tüm kaleler fethedilecek ve müteakiben Tuna Nehri geçilerek Osmanlı Ordusunun ana gücü imha edilecekti.[630]

---

da Avusturya ile ortak hareket etmiş ve yine bu dönemde Avusturya'ya Osmanlı toprağı olan Bosna'yı vaat etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya:1200, Gömlek: 47087 ve Dosya: 1281, Gömlek: 49644F.

625 William Miller, M.A., *The Ottomaan Empire, 1801-1913*, University Press, Cambridge, 1913, s. 42.

626 Jorga, *a.g.e.*, s. 150.

627 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 5, İstanbul, 1962, s. 2882.

628 Georges Castellan, *Balkan Tarihi*, (Çeviri, Ayşegül Yaraman),Milliyet Yayınları,2.Baskı, 1995, s. 234.

629 M. İlkin Erkutun, *Mevridü'l-Uhûd 1812 Bükreş Andlaşması ile ilgili Galib Paşa Evrakı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1997, s. XII.

630 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. IX.

Ancak kalelerde ummadıkları direnişle karşılaşan Ruslar istedikleri şekilde ilerleme sağlayamamışlardır. Mayıs 1808 tarihinde İbrail Kalesi'ni kuşatmışlar, İbrail Nazırı Laz Ahmet Ağa'nın (Daha sonra Sadrazam Ahmet Paşa) cesaret ve başarı ile sürdürdüğü müdafaa sonunda zayiat vererek çekilmişlerdir. Yine aynı dönemde Yergöğü Kalesi muhasarası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[631]

Savaşın tekrar başlaması üzerine, Sırp isyancıların da tekrar harekete geçerek, Sofya'ya kadar ilerlemiş, ancak Serasker Hurşit Paşa Sırpları püskürtülmüştür.[632] Aynı şekilde 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı süresince Karadağlı aşiretler harekâtı desteklemek maksadıyla, fırsattan istifade ile vergilerini vermeyerek bölgede karışıklık çıkarmışlar ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgede de oldukça uğraştırmışlardır.[633] Yine bu dönemde Sırplar da Rusya'nın yanında yer almaktaydılar.[634]

Kış süresince her iki taraf orduları hareketsiz kalmış, baharın gelmesiyle Rus orduları ileri harekâta başlamıştır. Plana göre Giurgui, Braila, Tulcea ve İsmail kaleleri ele geçirilecek, arkasından Tuna geçilerek Osmanlı ordusunun ana gücü imha edilecekti. Nisan 1808 tarihinde Kolordu Komutanı olarak atanan Kutuzov, Nisan 1809'da Braila bölgesine geldiğinde, kuvvetlerinin bu kaleyi ele geçirmek için yetersiz olduğunu tespit edip konuyu Prens Prozorovsky'e rapor etmiştir. Prens Prozorovsky bunu dikkate almadığı

---

631 Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 282.

632 Süleyman Uygun, *Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011, s. 426.

633 Ali Gökçen Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830–1878)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012), s. 86-87

634 4 Şubat 1810 tarihli bir takrirden anlaşıldığına göre Sırp asileri, Osmanlı Devleti'nin eline geçmemesi için Belgdad, Sermendre ve Böğürdelen Kalelerinin Avusturya tarafından işgal edilmesini istemişlerse de bu teklifleri reddedilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya:1281, Gömlek: 49644G, 49644F. Yine bu dönemde Sırplar, Avusturya Devleti'ne müracaat ederek, Avusturya tebaası olmak istemişlerse de bu istekleri de Avusturya tarafından reddedilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya:1274, Gömlek: 496469.

gibi Braila bölgesine gelerek, bizzat komutayı kendisi devralmıştır.[635] Yetersiz kuvvetle yapılan taarruzlar başarısız olmuş, Prens, başarısızlığını Kutuzov'a yükleyerek, Kutuzov'u Çar I. Aleksandır'a şikâyet etmiştir. Kutuzov, Prens'in ısrarıyla görevden alınarak, Haziran 1809 tarihinde Litvanya Valisi olarak atanmıştır.[636]

Prens Prozorovsky'un ölümü sonrasında Rus Birlikleri komutanı olarak Kont Bagration atanmıştır.[637] Rus ordularının genel taarruzu Ekim 1809'de Tatariçe mevkiinde kırılmış ve Ruslar ağır zayiat vererek Kasım 1809'da Tuna'nın sol yakasına çekilmiştir.[638] Yorgun düşen ve rahatsız olan Kont Bagration'nun yerine General Kamensky atanmıştır.[639]

Avrupa'daki karışık politik durum devam eden savaşın bir an önce bitirilmesini icap ettirmekteydi.[640] Bu kapsamda General Kamensky komutasındaki 80.000 kişilik Rus ordusu Mayıs 1810'da Turtukaya, Bazardzhikom ve Silistre istikametinde taarruza geçti.[641] Aynı zamanda Rus Ordusu Varna'yı muhasara altına aldı. Fakat Osmanlı donanmasının Varna'ya gelmesi üzerine, Ruslar Ağustos 1810'da muhasarayı kaldırmak zorunda kaldılar. Silistre'nin, eski mütesellimi Yılıkoğlu'nun ihaneti ile teslim olması[642] neticesinde, Rusların Bulgaristan istikametine hücum için önleri açılmıştı. Bunun üzerine II. Mahmut Haziran 1810'da İstanbul'da Cihad-ı Ekber ilan etmiştir.[643] Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Rus ilerlemesi karşısında mütareke isteğinde bulunmuş ancak General Kamensky bunu reddederek, ordusunu Şumnu istikametinde hareket ettirmiştir. Şumnu önünde ağır mağlubiyet alan General Kamensky, Rusçuk

---

635 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. X.
636 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XI
637 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XI
638 Aksan, *a.g.e.*, s. 282
639 Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Cilt 9, Yayına Hazırlayan Mümin Çevik, MMP Baskı Tesisleri, İstanbul 2010, s. 2519.
640 Aksan, *a.g.e.*, s. 282.
641 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XI
642 Aksan, *a.g.e.*, s. 283
643 İsmail Hami Danişmed, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul,1972, s.100

istikametinde çekilerek, Ağustos 1810'da Rusçuk'u muhasara altına almaya çalışmıştır.[644]

Rusçuk'a yardıma giden Halil Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu, Batin civarındaki meydan savaşında ağır mağlubiyet almış ve Halil Paşa bu savaşta şehit olmuştur. Batin Savaşı'ndan sonra Ruslar, Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu'yu zapt ederek, Eylül 1810'da Lofça'yı ele geçirmişler,[645] Sırplar ise Ruslardan aldıkları silah ve cephane yardımının yanında Rus Subayları tarafından verilen eğitimler sayesinde[646]ayaklanmanın şiddetini daha da arttırmıştır.

Fransa'nın Rusya seferi ihtimalinin ortaya çıkışı ve kış mevsiminin başlaması sebebiyle Rus ileri harekâtı durmuştur.[647] Rus ordusu komutanı Kamensky hastalandığı için yerine Çar, kişisel olarak sevmediği Kutuzov'u atamak zorunda kalmıştır.[648] Kutuzov, 15 Mart 1811'de komutayı almak için yola çıkmış, 31 Mart'ta Bükreş'e ulaşmış ve 01 Nisan 2011 tarihinde komutayı devraldığını Çar'a ve Savunma Bakanı'na bildirmiştir.[649] Bu tarihlerde Moldova ordusundan yaklaşık iki kolordu çapında birlik, Fransa'ya karşı konuşlanmak için ayrılmıştı. Kutuzov'un emrinde 40.475 kişi kalmıştı.[650] Ancak Kutuzov, birlik eksikliğini Bulgar ve Sırp isyancıları

644 AKSAN, *a.g.e.*, s. 282.

645M. İlkin Erkutun, *a.g.t.*, s. XIII.

646Justin Mc Carthy, *Osmanlıya Veda*, Çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul Nisan 2006, s. 86.

647 Rusya 11 Mart 1811 tarihinde yaklaşan Fransa savaşı sebebiyle Osmanlılarla yapılacak görüşmelerde Avusturya'nın arabulucuğunu kabul etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya:1275, Gömlek: 49502.

648 Savaş Bakanı General Mihail Bogdanoviç Barclay de Tolly'den, Gen. Kutuzov'un Moldova Ordu Komutanlığına atanacağı ile ilgili 23 Şubat 1811 tarihli yazısında; Çar, mevcut Moldova Ordusu Komutanı Kont Nikolai Mikhailovich Kamensky'in sağlık sorunları sebebiyle, kendisini Ordu Komutanı olarak atayacağı yazılmaktadır. (Kont'un sağlık sorunu gerekçe gösterilerek görevinden alındığı, aslında Moldova cephesindeki başarısızlık nedeniyle olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.) Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s.291,293, Belge No: 368, 370-371

649 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. 294-296, Belge No:373, 374, 375, 376.

650 Rus birlikleri; Piyade 26722, Düzenli Süvari Birlikleri 8836, Düzensiz Süvari birlikleri ise 4917 kişiden oluşmaktaydı. Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. 306, Belge No: 388.

organize edip, askerî birlik formatına sokarak gidermeye çalışmış, harp süresince Sırp ve Bulgar birliklerini aktif olarak kullanmıştır.[651]

Bu arada Osmanlı ordusunda da komuta değişikliği olmuş ve başarı göstermeyen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa azledilerek yerine İbrail Nazırı Ahmet Paşa Nisan 1811'de tayin edilmiştir.[652]

Kutuzov, kaleleri ele geçirme stratejisini bırakıp, doğrudan Osmanlı Ordusunu hedef alan ve hareket serbestisini muhafaza eden yeni bir strateji geliştirmiş[653]ve değişikliği Çar ile Savunma Bakanı'na bildirmiştir.[654] Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) zamanında da kullanılan bu ilke; birliklerin iki kademe ve ihtiyat şeklinde derinlikte tertiplenmesini içeren askerî doktrinin ilk uygulanma şekillerinden biridir.[655] Bu açıdan Kutuzov çağının en önemli askerî dehası olarak kabul edilmektedir.[656]

Kutuzov; Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Ahmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun esas kolunun Rusçuk istikametinden, tali kolunun ise Vidin istikametinden hareket ederek, Bükreş'i ele geçirmeyi amaçladığını anlamış ve çıkardığı keşif birlikleri vasıtasıyla Osmanlı ordusunun hareketini adım adım takip etmiştir.

---

651 Gen. Kutuzov, 06 Mayıs 1812 tarihli mesajında Savaş Bakanı General Mihail Bogdanoviç Barclay de Tolly'a Bulgaristan mültecilerinden istekli olanları 100'er kişilik birliklere halinde teşkilatlandırdıklarını, bunlara silah, mühimmat verdiklerini ve az da olsa maaşa bağladıklarını yazmıştır. Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s.366, Belge No: 449. s.XI, XXV. s. 299, Belge No: 381.

652 Gen. Kutuzov, 24 Nisan 1811 tarihli mesajıyla Osmanlı sadrazamlığı ve ordu komutanlığına atanması nedeniyle Ahmet Paşa'yı kutlamaktadır. Mesajında ayrıca 1793 yılında Rusya'nın İstanbul konsolosluğunda görevli iken tanışıklıklarından bahisle dostluklarının devam etmesini dilemektedir. Mi Kutuzov, a.g.e. s.XI,XXV, s. 336, Belge No: 418.

653 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XXIV-XXIV

654 Mi Kutuzov, *a.g.e.,* s. 306-3073, Belge No: 388,389.

655 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XII.

656Е. В. Терле, А. В. Предтеченский, Е. И. Бочкарева (EugeneTarle, AV Baptist, EI Bochkareva),Отечественнаявойна 1812 года, сборникдокументов и материалов (1812 Savaşına Ait Belge ve Doküman Koleksiyonu), ИздательствоАкадемииНаук СССРЛенинград (SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi Leningrad), Москва (Moskova), 1941, s. 5-12.

Birliklerini oynak savunma anlayışına[657] göre tertipleyen Kutuzov, Ruscuk'un Osmanlı birliklerinin ele geçirmesi üzerine, birliklerini Tuna'nın diğer yakasında tertiplemiş ve Sadrazam'a birliklerin daha geriye doğru çekildiği izlenimi vermeye çalışmış bu amaçla bazı kale ve bölgeleri boşaltarak aldatma harekâtı uygulamıştır. Sadrazam'ın birliklerinin büyük kısmını Tuna'nın diğer yakasına geçirmesini takiben Kutuzov, Sadrazamın Rusçuk'ta bulunan karargâhını ele geçirerek, Osmanlı ordusunun geri ile irtibatını kesmiş ve Osmanlı ordusunun büyük kısmını kuşatmıştır. Sadrazam Serdar-ı Ekrem Ahmet Paşa gece bir kayıkla Tuna'yı geçerek kuşatmadan kurtulabilmiştir. Kutuzov, Sadrazamı kaçırdıkları için üzülen komutanlarına, Sadrazam'ın kuşatmadan çıkabilmesinin barış görüşmeleri için iyi olduğunu, aksi hâlde esaret altında bir Sadrazamın barış görüşmesi yapamayacağı için yeni bir sadrazam atanacağı ve bunun da süreci uzatabileceğini ifade etmiştir.[658]

3. Barış Görüşmeleri ve Sonuçlandırılması

Osmanlı Devleti ve Ruslar arasında uzun süredir devam eden savaş iki taraf içinde büyük yıkımlara sebep olmuştu. Ancak Rusların istekleri kabul olunamayacak derece ağır olduğundan Osmanlılar da barışa yanaşmamıştı. Böyle bir ortamda tarafların barış yapabilmeleri için kesin zafere ihtiyaçları vardı. Nihayet 1811'de Rusların Osmanlı ordusunu kuşatmaları barış görüşmelerinin başlaması için gerekli şartları oluşturmuştur. Sadrazam Ahmet Paşa, topladığı mecliste durumu görüşüp Kutuzov'dan ateşkes istemiş ve durum sadrazam tarafından Sultan II. Mahmut'a bildirilmişti. Bunun üzerine, General Kutuzov ateşkes yapılmadan önce barış antlaşmasının esaslarının belirlenmesi gerektiğini bildirdi.[659] Bu arada barış

---

657 Oynak Savunma Doktrini, araziyi savunmayı amaçlamayan, araziyi sadece birliklerin hareket serbestisini muhafaza etmek için gerektiği kadar tutmayı gerektiren ve düşman birliklerinin imhasını esas alan, bu kapsamda düşman birliklerinin hareketine uygun hareket etmeyi gerektiren esnek savunma şeklidir. Sakarya Muharebesi'nde uygulanan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün "…Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır…" veciz sözüyle tanımlanan savunma şeklidir.

658 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. XIII-XX.

659 Alkım Uygunlar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Diplomasi ve Murahhaslık Kurumu*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

görüşmeleri başlamadan önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sulhun sağlanması konusunda Avusturya'nın gayretleri dikkat çekmektedir.[660]

Osmanlı-Rus barış görüşmelerine Yerköy'de başlamış, takiben Bükreş'te devam edilmiştir. Görüşmeler; Balkanlar'daki sınırların tespiti, Anadolu'daki sınırının tespiti ve Eflâk ve Boğdan ile Sırplara verilecek ayrıcalıklar üzerinde yoğunlaşmıştı. Balkanlar'daki sınırın tespitinde başlangıçta Ruslar, Boğdan'ın büyük kısmını, Osmanlılar ise Seret Nehri'nin sınır olmasını istemişlerdi. Uzun süren tartışmalardan sonra Seret Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.[661]

Böylece Anadolu sınırları meselesine geçilmiştir. Ruslar işgal ettikleri toprakların kendilerinde kalması prensibi üzerine bir antlaşma yapılmasında ısrar ediyorlardı.[662] Böylece Anapa'dan Poti'ye kadar bütün Doğu Karadeniz sahiline Ruslar sahip olacaktı. Ruslar için Karadeniz limanları ve Tuna Nehri üretilen malların ihracı açısından çok önemliydi. Öyle ki Avrupa'nın 2/3'ünün, Almanya ve Polonya'nın bir bölümü, Macaristan'ın tamamının, Rusya'nın verimli toprakları ve Türklerin Avrupa'daki topraklarının ithalat ve ihracat acısından Karadeniz'e bağımlı olduğu düşünülüyordu. İşte bu yüzden Rusya, Karadeniz'deki durumunu güçlendirerek, Tuna ve Akdeniz'e serbestçe çıkmayı hedeflemişti.[663]

Eflâk ve Boğdan konusunda Rusların tüm talepleri reddedilmiş, neticede eski şartların devamı konusunda muvafakat sağlanmıştır. Sırp konusunu Çar Aleksandır şahsi bir konu olarak gördüğünden Osmanlı murahhaslarının tüm itirazlarına karşın, Sırplara

---

Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Ocak 2007, s. 62.

660 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya: 1291, Gömlek: 50139.

661Alkım, *A.G.T.*, S. 62-63.

662 Mecmua-i Muahedat, Cilt 4, s. 49-57. Ayrıca bkz. FEHMİ İSMAİL, "Bükreş Andlaşmasının Müzakeresi 1811-1812", *Belleten*, XLVI, s. 181, Ankara 1982, s. 100.

663 Mi Kutuzov, *a.g.e.*, s. VI.

ayrıcalık veren hususlar antlaşmaya dâhil ettirilmiştir.[664] Antlaşmada yer alan hususlar özetle şu şekildedir.[665]

Taraflar aralarındaki her türlü düşmanlığa son verecektir.

- Her iki devlet tebaasından savaşa dâhil olanlar için af ilan edilmiştir.

- Her iki devlet arasında yapılmış önceki antlaşmalar, bu antlaşma ile değiştirilmediği takdirde geçerlidir.

- Rumeli tarafında devletler arasındaki hudut, Prut Nehri'nin Boğdan'a girdiği yerden Tuna'ya döküldüğü yere kadar Prut Nehri ve oradan Kili Boğazı'na ve oradan Karadeniz'e kadar Tuna Nehri'dir.

- Rusya Devleti, Prut'un sağ yakasındaki bölgeyi Osmanlı Devleti'ne iade edecektir.

- Anadolu tarafında savaş öncesi hudut geçerli olacaktır.

- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya terk ettiği bölgelerde bulunan Müslüman ve sair tebaasından isteyenler mal ve emlaklerini diledik-lerine satarak, Osmanlı tarafına 18 ay içinde geçebileceklerdir.

- Osmanlı Devleti'nde yerleşik Hristiyanlar da aynı şartlarda Rusya tarafına geçebilirler. Yedisan Tatarlarının nakil masrafları Osmanlı Devleti'ne aittir.

- Sırplar için genel af ilan edilmiş olup Sırp bölgesinde savaş sırasında yapılan istihkâmlar yıkılacak, top vs. askerî malzemeler Osmanlı Devleti'ne verilecek, Sırpların iç işleri kendilerince idare edilecek ve kendi vergilerini toplayacaktır.

- Esirler karşılıklı iade edilecektir.

- Her iki devlet tebaasının savaş sebebiyle tehire uğrayan iş, dava ve alacakları kısa zamanda sonuçlandırılacaktır.

- Rusya Devleti, Rumeli ve Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne iade edeceği yerlerde bulunan askerlerini ve donanmasını en geç üç ay içinde çekecektir.

---

664 Fehmi İsmail, a.g.m. s. 88.

665 M. İlkin Erkutun, *a.g.t.*, s. XLIV-XLIV.

• Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Ocakları korsanlarının Rusya Devleti ve tebaasına verdikleri zararlar hakkında Yaş Antlaşmasının 7. maddesinin koyduğu usullere riayet edilecektir.

• İran Devleti ile Rusya Devleti arasındaki savaşın durdurulması ve taraflar arasında mutabakat ile sulh akdi hususunda Osmanlı Devleti'nin bir çalışma yapmasını Rusya Devleti kabul eder.

• Antlaşmanın imzasından sonra karşılıklı düşmanlık ve savaş hâlinin sona erdiği iki taraf kumandanlarına derhal duyurulacaktır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

İlk olarak bu antlaşma Napolyon ile muhtemel yapılacak savaş öncesi için önemli politik adımdır. Gerçekten de Çar I. Aleksandır, Fransa ile savaş öncesi Osmanlı ile süren savaşı bitirme çarelerini arıyordu. Neticede Fransa ile savaştan sadece bir gün önce Çar, 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması'nı onayladı.[666] Rusya bu sayede Napolyon ile savaşın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamış oldu.

Bükreş Antlaşması, Rusya adına görüşmeleri yürüten Rus diplomatik temsilcileri ile bunların başındaki Mikhail Kutuzov'un diplomatik yeteneklerinin bir sonucudur. Kutuzov 1811 yılının sonbaharında, Rusya için kabul edilebilir antlaşma yapması için St. Ptersburg'dan ilk talimatları almıştır. Osmanlıların görüşmeye hazır olmamaları sebebiyle askerî harekâta devam etmiş, ancak Osmanlı Ordusunun Rusçuk'ta kuşatılması üzerine barış görüşmeleri için girişimde bulunmaya başlamıştır. Çar, 22 Mart (3 Nisan) 1812 tarihli gizli mektubunda Kutuzov'a "…Rusya'ya yapacağın en büyük hizmet, barış görüşmelerini sonuçlandırman olacaktır..." diye yazmıştır.[667]

Napolyon anılarında; Antlaşma'nın imzalanacağına hiç ihtimal vermediğini ve imzalandığını bilseydi, Rusya seferi ile ilgili değişik opsiyonları deneyebileceğini yazmıştır. Gerçekten de Rusya

666 Н. П. МИХНЕВИЧ, (Nikolai Petroviç Mihnevich), ПЕРЕД ВТОРЖЕНИЕМ НАПОЛЕОНА В РОССИЮ, (Napolyon'un Rusya'yı İşgalinden Önce), http://militera.lib.ru/h/sb_istoria_russkoy_armii/38.html.

667 Mi KUTUZOV, *a.g.e.*, s. 850, Belge No: 944.

bu cepheden yaklaşık 40.000 kişilik Orduyu çekerek Fransızlara karşı kullanabilmiştir.[668]

Bükreş Barış Antlaşması, 1806-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşını sonuçlandırmasının yanı sıra Rusya'nın Balkanlar'daki jeopolitik doktrininin temelini oluşturan temel politika belgelerinden birisi olmuştur.[669] Bu antlaşma 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte, Rusya'nın Osmanlı içindeki Hristiyan halka müdahalesinin başlangıç noktasıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti içinde Sırpların politik olarak mevcudiyetini düzenleyen ilk antlaşmadır. Antlaşma ile ilk kez Sırplara, Osmanlı içinde ayrıcalıklar verilmiş, bu durum Sırpların gelecekte politik gelişimi için fırsat yaratmıştır. Bu sayede Rusya Balkanlar'a resmî olarak giriş yapmış ve Balkan coğrafyasındaki Ortodoks halklara kolayca müdahale edebilmiş ve çıkarları doğrultusunda kullanabilmiştir.[670]

Sırplara verilen özerklik, gelecekte Balkan devletlerinin bağımsızlıklarına ulaşmasında önemli ve kritik aşama olmuştur. Nitekim Sırplar antlaşmayı ilerleyen yıllarda sıklıkla kullanmıştır.

Antlaşma sonrası Sırp bağımsızlık hareketine verilen diplomatik destek ve Avrupa'nın diğer devletlerinin, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Slavların sorunlarına dikkat çekmesi, Osmanlı içinde yaşayan Ortodoksların korunması ve bunların Osmanlılara karşı mücadelesinin desteklenmesi, Rus dış politikasının ana eksenini oluşturmuştur. 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nde, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hristiyanlar konusuna dikkat çekilmesi, Yunan bağımsızlık hareketine destek kapsamında 1821 yılında diplo-

---

668 Е.П. Кудрявцева (Kudryavtseva Elena PETROVNA), Бухарестскиймир 1812 г. – прорыв Россиина Балканы (Bükreş Anlaşaması 1812, Rusyanın Balkan Atılımı), http://www.rusarchives.ru/publication/buharestsky-mir/foreword.shtml, Федеральное архивно еагентство, *Federal Arşiv Ajansı*, 2012.

669 Е.П. Кудрявцева (Kudryavtseva Elena Petrovna), a.g.m.

670 12 Nisan 1814 tarihli bir hatt-ı hümayundan anlaşıldığına göre, bu tarihlerdeki Sırp isyanı sırasında Rusya'nın Sırplar ve Karadağlılar ile ittifak yaptıkları anlaşılmaktadır. Yine aynı belgeden, Rusya'nın Eflâk ve Boğdan'ı Rus topraklarına dâhil ettiği ve bu topraklarda Osmanlı kanunlarının geçerli olmayacağı konusunda Rus Başvekili'nin Avusturya elçisine bir takrir gönderdiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun Tasnifi*, Dosya: 1349, Gömlek: 52713Z.

matik ilişkilerin kesilmesi, 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması sonucu bağımsız Yunanistan'ın kabul edilmesi, bu politikanın başlıca uygulamaları olmuştur.

Antlaşma; Viyana Kongresi sonrası, Rusya'nın Balkanlar politikasının başlıca hareket noktasını oluşturmuştur. Bu antlaşma Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle yapmış olduğu 1826 Akkerman Sözleşmesi ve 1829 Edirne Antlaşmasına referans olarak kullanılmış ve Rus taleplerinin mesnedini oluşturmuştur. Rusya Bükreş Antlaşması ile Balkanlar'da etkinliğini artırmış bu kapsamda Balkanlar'da bağımsız Ortodoks devletler kurmaya çalışarakBalkan devletlerinin kaderlerine etki etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1200, Gömlek: 47087

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1274, Gömlek: 496469

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1275, Gömlek: 49502

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1281, Gömlek: 49644G

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1281, Gömlek: 49644F

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1281, Gömlek: 49644F

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1291, Gömlek: 50139

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1349, Gömlek: 52713Z

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Dosya:1349, Gömlek: 52713Z

Diğer Kaynaklar

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 2008, II. Cilt.

Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Metin Kunt, Suraiya Faroqi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydı, Ayla Ödekan, Cem Yayınevi, 10. Baskı, Ocak 2009.

Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Çeviren Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Castellan, Georges, *Balkan Tarihi*, Çeviri Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, 1995.

Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt XI, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966.

Danişmed, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Е. В. Терле, *А. В. Предтеченский, Е. И. Бочкарева (EugeneTarle, AV Baptist, EI Bochkareva),Отечественнаявойна 1812 года, сборникдокументов и материалов* (1812 Savaşına Ait Belge ve Doküman Koleksiyonu), ИздательствоАкадемииНаук СССРЛенинград (SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi Leningrad), Москва (Moskova), 1941.

Е. П. Кудрявцева (Kudryavtseva Elena Petrovna), *Бухарестскиймир 1812 г. – прорывРоссиинаБалканы* (Bükreş Anlaşaması 1812, Rusyanın Balkan Atılımı), http:// www. rusarchives.ru/publication/buharestsky-mir/foreword.shtml, Федеральноеархивноеагентство, Federal Arşiv Ajansı, 2012.

Efe, Ayla, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *OTAM*, sayı.19, 2006, s.139-174.

Erkutun, M. İlkin, *Mevridü'l-Uhûd 1812 Bükreş Andlaşması ile ilgili Galib Paşa Evrakı*, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1997.

Н. П. МИХНЕВИЧ, (Nikolai Petroviç Mihnevich), *ПЕРЕД ВТОРЖЕНИЕМ НАПОЛЕОНА В РОССИЮ*, (Napolyon'un Rusya'yı İşgalinden Önce), http: // militera.lib. ru/h/sb _istoria_ russkoy_armii/38.html.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, Yayına Hazırlayan Mümin Çevik, MMP Baskı Tesisleri, İstanbul, 2010.

İsmail, Fehmi, *Bükreş Andlaşmasının Müzakeresi 1811-1812*, Belleten, XLVI, sy. 181, Ankara 1982.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt V, Çevri, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara,1983, V. Cilt.

М. И. Кутузов (MI Kutuzov), *ГлавноеАрхивноеУправление (Ana Arşiv Yönetimi), ЦентральныйГосударственныйВоенно-Исторический Архив СССР (SSCB Merkez Devlet Askerî Tarihi), институт историиакадемиинаук СССР материалыпоисториирусскойармиирусски еполководцысборникидокументов и материалов* (SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Rus Ordusunun Tarihi ile ilgili Malzemeler, Komutan Belge ve Malzeme Koleksiyonları), Военного МинистерстваСоюза ССР (SSCB Savaş Bakanlığı), Военное Издательство (Askerî Yayınevi) 3. Том (Cilt), Москова (Moskova), 1952.

Mc Carthy, Justin, *Osmanlıya Veda*, Çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları*, İstanbul Nisan 2006*.

Mecmua-i Muahedat, Cilt 4

Mufassal Osmanlı Tarihi, C.5, İstanbul, 1962.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat* (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), C.III-IV, Ankara 1970.

Özdem, Ali Gökçen, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830–1878)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012).

Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviri, Mehmet Harmancı, Cilt 1, e Yayınları, İstanbul,2008.

Uygun, Süleyman, "Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011. s.416-436.

Uygunlar, Alkım, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Diplomasi ve Murahhaslık Kurumu*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Ocak 2007.

William Miller, *M.A. The Ottoman Empire*, 1801-1913, University Press, Cambridge,1913.

BALKAN SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI DİPLOMASİSİNİN GELİŞMELER HAKKINDAKİ BAZI DEĞERLENDİRMELERİ[671]

Some Evaluations of the Ottoman Diplomacy about Developments before the Balkan War

Bilgin ÇELİK*, Nedim YALANSIZ**,

Senem KÜÇÜKKOYUNCU***

Özet

Balkan Savaşı öncesinde Balkan devletleri arasında başlayan ittifak görüşmelerinin Osmanlı diplomatlarının dikkatinden kaçmış olması Osmanlı Devleti'nin düştüğü zaafın açık bir göstergesidir. Her ne kadar "Yeni Türkiye" söylemi ile Meşruti rejimin yeni bir başlangıç yapma isteği ortaya konulmuş olsa da kurumsal anlamda bir çöküşün arifesinde bulunan devletin kendisi aleyhine yapılan hazırlıkları bile fark edemeyişi ve iç siyasetin kör dövüşüne kendisini kaptırmış bir hükûmetin gelişmeleri sağlıklı bir şekilde değerlendiremeyişinin sonuçları oldukça ağır olmuştur. Bu bildirinin amacı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE arşivi belgeleri ışığında Osmanlı asker ve sivil diplomatlarının İstanbul'daki Hükûmete Balkanlar'daki gelişmeler konusunda gönderdikleri raporlardan bazılarını değerlendirerek Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı başarısızlığının arkasındaki en önemli nedenlerden biri olan diplomatik bilgi eksikliğinin boyutlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Diplomasisi, Balkan İttifakı, Balkan Savaşları

---

671 Çalışma yürütmekte olduğumuz proje içeriği ile ilgili olup TÜBİTAK Desteklidir.

* (Doç. Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Türkiye, E-mail: bilgin.celik@deu.edu.tr

** (Doç. Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Türkiye, E-mail: nedim.yalansiz@deu.edu.tr

*** (Doktora Öğrencisi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Türkiye.

Abstract

Negotiations on alliance between the Balkan States before the Balkan War had escaped from the attention of Ottoman diplomats and it is a clear sign of the weakness of the Ottoman Empire. Although constitutional regime was willing forth new start and it was introduced with the expression of "New Turkey", there sults of lack of consideration of preparations again ststate which was on the eve of institutional collapse and of lack of healty evaluation of thead ministration which lost itself in the blind fight of internal politics had been heavy. In the lights of documents of the Ottoman Archives of the Prime Ministry and Turkish General Staff ATASE Archive, the purpose of this paper is to reveal that one of the most important reasons of failure of the Ottoman Empire in the Balkan War is diplomatic imperfection of knowledge through considering some of there ports which were sent to Istanbul Government by Ottoman military and civilian diplomats in the Balkans.

Keywords: Ottoman Diplomacy, The Balkan Allience, The Balkan Wars

Giriş

19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin etkileri Osmanlı coğrafyasında da kendisini hissettirmeye başlamış ve milliyetçilik hareketleri Balkanlar'daki gayrimüslim tebaa arasında yayılmaya başlamıştı. Milliyetçilik çağında Balkanlar'da görülen bu milliyetçilik hareketleri Miroslav Hroch'un tipolojisine göre "ayaklanma tipi" olarak ortaya çıkmış[672] ve Büyük Güçlerin desteği ile "ulus devlet" kurma aşamasına gelmişti. Balkanlar'da görülen bu süreç Yunan bağımsızlık hareketi ile başlamış ve 2000'li yıllarda Kosova'nın bağımsızlığına kadar devam etmiştir.

Balkanlar'da ulus devletlerin ortaya çıkmasında önemli bir aşama Berlin Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsız olmuş, Bulgaristan ise geniş bir özerklik kazanmıştır. Ancak Balkanlar'a Büyük Güçler tarafından verilen yeni

---

672 Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış*, Çeviren: Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.60

statü Balkan ulus devletlerini tatmin etmekten uzaktı.[673] Büyük Güçler sınırlarını kendilerinin belirlediği Balkan ulus devletlerinin kurulmasını kendi aralarında yaşanabilecek bir çatışmayı önleyecek akılcı bir çözüm olarak görmüşlerdi.[674] Bu durum Balkan ulus devletlerindeki milliyetçileri büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Balkan Savaşı sırasında Bulgar Başbakanı olan Geşof, Berlin Antlaşması'nın Bulgar gençliğinde yarattığı derin bunalıma dikkat çekmektedir.[675] Bu açıdan Balkan Savaşı'nın kökenlerini 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'na götürmek mümkündür.[676]

I. 1908 Jön Türk İhtilali'nden Sonraki Gelişmeler

1908 Temmuzunda ortaya çıkan Jön Türk ihtilali Berlin sonrasında ortaya çıkan Makedonya Sorunu ve çete çatışmalarını kısa süreliğine de olsa rafa kaldırmıştı. Manastır ve Selânik sokaklarında coşkun gösteriler yapılmış ve Meşrutiyet kutlamalarında Bulgar, Rum, Arnavut, Ulah çeteleri ile İttihat ve Terakki yandaşları hep birlikte yer almışlardı. Ancak bu olumlu hava uzun sürmedi. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı Berlin statükosunu ortadan kaldırmıştı. Balkanlar'da dengeler değişmiş, Osmanlı-Bulgar gerilimi yükselmiş ve savaşın eşiğine gelinmişti. Aynı dönemde Girit Rumlarının Yunanistan'a katılma kararının gündeme gelmiş olması[677] bu kararı tanımayan Yunanistan'ı da Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirmişti. Y. H. Bayur'a göre bu gelişme sonucunda Osmanlı Devleti ile ilişkileri en kötü

---

673 R. W. Seton-Watson, *The Rise Of Nationality In The Balkans*, Constable And Company Limited, London 1917, s. 143.

674 K. H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 8.

675 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çeviren: M.T anju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2003, s. 3-4.

676 L. S. Stavrianos, *The Balkans 1815-1914*, Holt, Rinehart and Winston, 1963, s.71. Stavrianos Berlin Antlaşması'nın 1885 Sırp-Bulgar Savaşına, 1908 Bosna Krizine, 1912-13 Balkan Savaşları'na ve 1914'te Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesine zemin hazırladığını belirtmektedir. Berlin Antlaşması'nın Balkanlar'daki etkileri için ayrıca bkz. Bilgin Çelik, "Berlin Statükosu'nun Çöküşü: Balkan Milliyetçiliklerinin Yükselişi 1912-1913", *Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın 100.Yılı Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, TTK, Ankara 2014.

677 Melek Öksüz, "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları", http://www.karam.org.tr/Makaleler/63727277_oksuz.pdf, s. 99.

olan devlet hâline gelen Yunanistan'a ve Rumlara karşı uygulanan boykotaj[678] Osmanlı tepkisinin açık bir göstergesiydi. Bu bilgiler ışığında bakılacak olursa Temmuz 1908'de yeni rejimin ilanından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, iki Balkan Devleti ile birlikte bir de Avusturya-Macaristan gibi önemli bir Büyük Güç ile karşı karşıya kalmıştı. Bu diplomatik açıdan gerçekten oldukça bunalımlı bir süreçti. Girit konusunda Büyük Güçlerin Osmanlı'dan yana tavır almaları bu krizin bir çatışmaya dönüşmesini engellemiş olsa da "Girit Sorunu" Osmanlı Basınının gündeminden uzun süre düşmeyecektir.[679]

M. Smith Anderson'a göre, Avusturya yönetimi Bosna ve Hersek'te asla popüler olmamıştı. "…Sırp milliyetçileri sınır ötesindeki akrabalarının üstünde Habsburg hâkimiyeti kurulmasından ve bunun Güney Slavları Devleti hayaline indirdiği darbeden nefret ediyorlardı. Belgrat'taki Avusturya temsilcisi Forgach, 3 Nisan 1909 tarihinde '*Burada herkes intikam düşünüyor, sadece Rusya'nın yardımıyla intikam alabileceklerini düşünüyorlar.*' şeklinde bir rapor yazacaktı."[680]

1909 yılından itibaren Belgrat ve Sofya arasında temaslar artmış ve bu temaslarda ana gündem maddesi Makedonya Sorunu olmuştur.[681] Dönemin Bulgar Dışişleri Bakanı General Stefan Paprikov, "*Bugün olmasa da yarın en önemli sorunun Makedonya olacağı açıkça görülecektir. Ve bu sorun, ne olursa olsun, Balkan ülkelerinin az veya çok katılımı olmadan çözülemez.*"[682] Barbara Jelavich, Makedonya'nın önemini stratejik konumuna bağlamakta ve bölgenin Balkan Yarımadası'nın kalbi olduğunu dile getirmektedir.[683] Bu bölgede tarihî, demografik ve dinî gerekçeler ileri sürerek hâkimiyet kurmaya çalışan Balkan Devletleri arasındaki rekabetin bir çatışmaya yol açması

---

678 Y. H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I, TTK Yayınları Ankara 1991, s. 62.

679 Tobias Heinzelmann, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Kitap yayınevi, İstanbul 2004, s.129-141. Ayrıca bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Fethinden Kaybına Girit*, İstanbul 2006.

680 M. S. Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çeviren: İdil Eser, YKY, 1. Baskı, Mart 2001, s. 295.

681 L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, NYU Press, 2000, s.532

682 Hall, *a.g.e.*, s. 13.

683 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2*, 20. Yüzyıl, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 94.

an meselesiydi. Ancak bu rekabet Osmanlı karşıtı bir işbirliğine dönüştü. Bu iş birliğinde Rusya'nın rolü ve katkısı da göz ardı edilemez. Ancak İttihatçıların 1908 sonrasındaki izledikleri politikaların da bu işbirliğine zemin hazırladığı ileri sürülebilir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Balkanlar'da İttifak Arayışları

Balkan ittifakı fikrinin kökenleri 1860'lara kadar geri götürülebilir. Bu ittifak girişimleri 2. Meşrutiyet öncesinde değişik çevreler tarafından gündeme getirilmiş,[684] 1906 sonrasında Sultan II. Abdülhamit tarafından da Bulgar tehlikesine karşı olmak üzere hayata geçirilmeye çalışılmıştır.[685] Burada ana konu 1909 yılında Bulgaristan ile Sırbistan arasında başlayan görüşmelerin sonucunda 1912 yılı Mart ayında gerçekleşen Bulgar-Sırp ittifakının ve daha sonra bu ittifaka Yunanistan ve Karadağ'ın katılımı ile bir Balkan ittifakına dönüşen sürecin Osmanlı diplomasisi tarafından nasıl değerlendirdiğinin tespitidir.

1908 sonbaharında yaşanan siyasi bunalımlardan yaklaşık bir yıl sonra Ergiri Mebusu Müfit Bey'in 9 Teşrinisani 1909 (22 Kasım 1909) tarihli soru takriri, Balkanlar'da ittifak arayışının meclise ilk yansıması olarak görülmektedir.[686] Hariciye Nazırı Rıfat Paşa 14 Teşrinisani günü Müfit Bey'in sorusuna verdiği yanıtta, bahse konu

---

684 E.C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge Harvard University Press 1938

685 Bilgin Çelik, "Balkan İttifakı Girişimleri Karşısında Osmanlı Diplomasisi: Salih Münir Paşa'nın Balkan İttifakı Konusundaki Faaliyetleri", *Balkan Savaşları'ndan Günümüze 100 Yıllık Güneydoğu Avrupa Diplomasisi Uluslar arası Sempozyumu* 21-24 Kasım 2013 Bükreş.

686 *MMZC*, Cilt 1, İ: 5, 9 Teşrinisani (TS) 1325, Ankara 1985, s.53. Takririn içeriği "Riyaseti Celileye; Balkanlar'ın Slav devletleri akdi ittifakı siyasiyeye teşebbüs eylemiş olup bunun husulü hâlinde şarkta muvazenei kavânin muhtel olması muhtemel olmakla, Devletimizin ihtimali mezkûre karşı şimdiden ittihazı tedabürü diplomatikiyye etmiş olup olmadığının ve ahiren Bulgaristan Reisi Vükelâsıyle Hariciye Nazırı Sobranya'daki nutuklarında hukuku düvele birtakım yeni nazariyeler ithaliyle, ileride umuru dahiliyemize müdahale hak ve selâhiyetini iddia eyleyeceklerini ima eylediklerinden, Hükûmetimizin bu tecavüzatı mutasavvereye karşı müteyakkız bulunup bulunmadığının ve bu husustaki Düveli Muazzamanın enzarı dikkatini celbedip etmediğinin Hariciye Nazırı Paşa Hazretlerinden istizah edilmesini tekili ve talep eylerim."

olan haberlerden sonra diplomatik kanallar yolu ile Bulgaristan'dan açıklama istediğini ve Makedonya konusundaki değerlendirmeleri nedeni ile Osmanlı içişlerine karışma olarak anlaşılabilecek beyanatların gerekçesini sorduğunu belirtmektedir.[687] Aldığı yanıtta Bulgar başvekili ve Hariciye Nazırının meclisteki konuşmaları sırasında muhalefetin eleştirilerine yanıt verirken "idare-i kelam" ettiklerini ve Osmanlı içişlerine karışmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını belirttiklerini ifade eden Rıfat Paşa, Balkan İttifakı (ittihadı) konusunda ise "*...Tabiri amiyanece fol yok, yumurta yok.*" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu açıklamayı yeterli görmeyen Müfit Bey söz isteyerek Rıfat Paşa'ya yeni sorular yöneltmiştir; "*…Balkanlar İttifakının mahiyeti nedir?... Bu ittifaka karşı bizim vaziyetimiz nedir? Bizim de dairei ittifaka duhulümüz teklif edildi mi? Bu ittifakı Düveli Muazzama içinde himaye eden hükûmet hangisidir? Sırbistan Hariciye Nazırı Milanoviç'in Avrupa seyahati ile Balkan İttifakı arasında bir münasebet var mı? Yenipazar sancağına dair Milanoviç'in devletler nezdinde teşebbüsatta bulunduğu sahih mi?...*"

Rıfat Paşa, bu sorulara genel olarak Balkan ittifakı ile ilgili somut bir gelişme olmadığını diğer sorular konusunda ise yanıt veremeyeceğini belirtmiştir. Bu soruların ancak Hükûmet olarak değerlendirilebilecek şeyler olduğunu söyleyerek "*Bu gibi mesaili hariciye umumen münakaşa edilir şeyler değildir.*" sözleri ile konuyu kapatmak istemiştir. Ancak mebuslar konu üzerinde görüşlerini bildirerek tartışmayı sürdürmüşlerdir.

Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey, "*... Balkan ittifakı haddizatında bizim de arzu ettiğimiz bir şeydir. Fakat maatteessüf şimdiki hâlde görüyoruz ki bir hayali muhal kabilindendir. Hayal arkasında koşmak ise mucibi hüsrandır.*" şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Rıfat Paşa, gerek Meclisin ve gerekse hükûmetin bir yabancı devletin Osmanlı içişlerine karışmasını engellemeyi amaçladığını belirttikten sonra bu işi hükûmet olarak yaptıklarını dile getirmiş ve "*... Zannedersem artık bu meseleyi uzun uzadıya münakaşa etmek bu meseleye lüzumundan fazla ehemmiyet vermektir. Ona da hiçbir mana veremem.*" diyerek tartışmanın bitirilmesi istemiştir. Sonuçta birçok mebusun görüş belirttiği tartışmanın yeterli olduğuna karar verilmiştir.

---

[687] *MMZC*, Cilt 1, İ:7, 14 TS 1325, s. 100.

1910 yılı yazında Kosova'da çıkan Müslüman Arnavutların isyanı Osmanlı Hükûmetini oldukça zorlamıştı. Silah toplama kararına ve Oktrova vergisi alınmasına yönelik çıkan bu isyan Balkanlar'a yönelik uluslararası ilginin yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu dönemde Balkanlar'da yıllardır süren Rum-Bulgar kilise ve mektep tartışmalarına son vermek isteyen Hükûmetin Temmuz 1910'da çıkardığı kanun bu sorunu çözmüştür. Hale Şıvgın bu kanunu Balkan ittifakına zemin hazırlayan önemli bir gelişme olarak değerlendirmektedir.[688] Gerçekten de Rum ve Bulgarlar arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olan "Kilise ve Mektepler Sorunu"nun belirtilen kanun ile çözülmesi hem Makedonya'daki Rum ve Bulgar milliyetçileri arasındaki çete çatışmalarını azaltmış hem de iki devlet arasında işbirliği için uygun koşulları oluşturmuştur. İttihatçıların desteklediği hükûmetin silah toplama kararı ve belirtilen kanun ile sağlamaya çalıştığı şey eski düzenin çözümsüzlük politikası ile sürüncemede bıraktığını düşündüğü sorunları modern bir devlet anlayışı ile çözerek gücünü hem kendi toplumuna hem de Batı'ya gösterme gayreti olarak değerlendirilebilir. Ancak sonuçları dikkate alındığında Talat Paşa gibi bazı İttihatçıların da daha sonra itiraf ettikleri gibi bu tür reformlar konusunda biraz aceleci davrandıkları ve Osmanlı aleyhine gelişmelere sebebiyet verdikleri de açıktır.

Hasan Ünal'ın İttihatçı liderler konusunda Batılı diplomatların görüşüne yer verdiği makalesindeki bölüm İttihatçıların hata yapma potansiyellerinin daha erken bir dönemde teşhis edildiğini göstermektedir. Meşrutiyetin ilk günlerinde Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın İngiliz Hariciye Nazırı ile yaptıkları görüşme hakkındaki değerlendirme anlamlıdır; "...*Grey ve Hardinge üzerinde tam bir hayalkırıklığı yaratmıştı. Onlara göre Ahmet Rıza 'hoş bir insan' ve muhtemelen 'gerçek bir idealisttir, fakat her iki İttihatçı lider de uluslararası politika konusunda çok sınırlı miktarda görüşü olan ve hiç pratik kafalı olmayan' kişilerdir. Grey ve Hardinge artık emin olmuştur: 'Eğer bütün Genç Türk*

---

688 Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü" *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11.

liderleri bunlara benziyorsa, Türk hükûmetinin işi gerçekten zor olacaktır."[689]

1911 yılı Mart ayına gelindiğinde Rum ve Bulgar çeteleri arasında iş birliğinin gerçekleştiği görülmektedir. Manastır vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede "*Makedonya'da ihtilal çıkarmak üzere oluşturulan ve Sofya'da toplanan kongrede; Rum ve Bulgar'ın aralarındaki düşmanlığı bırakarak birlikte hareket etmek, mezhep farkı gözetmeden her çeteye yardımcı olmak, yerel konsoloslar sayesinde istihbarat sağlamak, hazırlıklar tamamlandıktan sonra aynı anda Osmanlı Devleti'ne savaş açmak gibi konularda karar aldıklarına dair*" çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bu gelişme Temmuz ayında çıkarılmış olan kanunun etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Manastır Valisi Mehmet Reşit imzası ile gönderilen ve ekinde konu ile ilgili Polis Raporunun bulunduğu belgede, kongrede 7 maddelik karar alındığı belirtilmektedir.[690] İttifakın şekillenmesini göstermesi bakımından bu kararlardan bazılarını vermek uygun olacaktır. Buna göre;

Madde 2- Rum ve Bulgarlar eskisi gibi yekdiğerine suikast ve birbiriyle mücadele etmeyerek ve mezb bakmayarak her komiteyi himaye ve yekdiğerlerine yardım ve muavenet edeceklerdir. (madde ya aynen verilsin ya da sadeleştirilsin)

Madde 7- Yunan ve Bulgar Hükûmetleri Memalik-i Osmaniye'de dâhilî komitelerinin tertibat ve teşkilatını ikmal ve faaliyete koyulduktan bir mah sonra muharebe açmak ve Yunan ordusu müdafaada ve Adalardan taarruz ve Bulgar ordusu Bulgar hududundan Memalik-i Osmaniye'ye tecavüz edeceklerdir. (Madde sadeleştirilsin ya da aynen verilsin)

Balkanlar'da gelişen Arnavut isyanları[691] Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki durumunu sıkıntıya sokmaktaydı. İttihatçı hükûmetin merkeziyetçi yapıyı en ücra yerlere kadar yayma düşüncesi Osmanlı'nın Balkanlar'daki en önemli toplumsal dayanaklarından Ar-

689 Hasan Ünal, "İttihat ve Terakki ve Dış Politika (1906-1909)", www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=283218, s. 15, 43. dipnot ile verilen bilgiler.

690 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, 24 Şubat 1326 Tarihli Manastır vilayetinden gönderilen tahrirat, s. 30-32.

691 Arnavut isyanları için bkz. Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yayınları, İstanbul 2004.

navutları karşısına almasına neden olmaktaydı. Bu durum Balkan Devletleri tarafından memnuniyetle karşılanıyor, hatta Arnavut milliyetçilerinin kendi ülkelerinde örgütlenmesine ve faaliyet göstermelerine izin veriliyordu. 1911 yazında ortaya çıkan Katolik Arnavutların (Malisörler) isyanı Osmanlı-Karadağ gerilimine neden olmuştur. Karadağ'a sığınan Malisörler konusunda Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a baskı yapması ve Karadağ'ın gelen isyancılara her türlü desteği vermesi sorunu uluslararası bir hâle getirmiş, Osmanlı ile Karadağ bir savaşın eşiğine gelmiştir. Avusturya ve Rusya'nın araya girmesi ile savaş ihtimali ortadan kalmış ancak gerilim tamamen giderilmemiştir. Bu gelişmeler Balkan devletlerini savaş hazırlığı konusunda daha atak davranmaya yöneltmiştir. Arşiv belgelerinde bu hazırlıklar konusunda oldukça fazla bilgi olduğu görülmektedir. 1911 Temmuz ayına ait bir belgede "*Karadağ Hükûmeti'nin istihzarat-ı fevkaladede bulunduğu ve Kolaşin-i Bala'da bir hayli cephane ile bir miktar top ve topların istimali için birçok asker mevcut olup topçuların Rus askeri olduğu*"[692] Kosova vilayetinden bildirilmiştir. Yine "*Bulgaristan'ın Osmanlı sınırına yakın köylere çok sayıda silah ve cephane yığmakta olduğunun Selanik Valiliğinden haber verildiğine dair*"[693] bir belgenin de 8 Eylül 1911 tarihli olduğuna dikkat edilecek olursa Balkan devletlerinin savaş hazırlıklarına çok önce başladıkları görülmektedir.

Bir Alman generalinin yazmış olduğu bir makaleyi Osmanlı okurlarına 1911 Eylül ayında duyuran Sabah gazetesindeki haberde Balkanlar'daki durum hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır;

"*Balkan şibh-i ceziresindeki ahval-i hazıra, Rusya'nın muaveneti ile krallığını ilan eden Karadağ'ın Arnavutluk meselesinde oynadığı rol, Bulgar hududunda vukua gelen hadisat-ı daime ve Sırbistan'ın etvar ve harekât-ı gayr-ı malumesi, nihayet Yunan mehafilinde Devlet-i Osmaniye'ye karşı izhar olunan husumet, bedbin olan mehafilin bütün bu mesailin bilamuharebe bertaraf edilip edilmeyeceği sualini irat eylemesine büyük bir vesile teşkil ediyor.*"[694]
Bu makale Balkan Savaşı'ndan bir yıl kadar önce ve henüz Trablusgarp Savaşı başlamamışken bir Balkan Savaşı ihtimalinin hem

692 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(A.MKT. MHM, 736/22)*, s. 35.
693 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(BEO, 4081/306064)*, s. 37.
694 "Osmanlı Ordusu ve Balkan Hükûmatı", *Sabah*, 14 Eylül 1911.

Avrupa hem de Osmanlı kamuoyu tarafından bilindiğini ve bu tehlikenin güçlü şekilde hissedildiğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti Malisör sorunu ile ilgilenirken İtalyan'ın Trablusgarp konusundaki talebi ve sonrasındaki işgali sonucu Hakkı Paşa hükûmeti istifa etmek durumda kalmış, yerine Sait Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Bu hükûmetin yeni kurulduğu bir sırada Rus ve Bulgar gazetelerindeki haberlere atıfla Tanin gazetesi Osmanlı Devleti'nin bir "Balkan İttifakı" arayışına girdiğini haber vermektedir. Rus gazetesinin ilgili yazısına göre, Trablusgarp Savaşı'nda yalnız kaldığını anlayan Osmanlı Devleti müttefik arayışını Balkan devletlerine yöneltmiştir. Bu durum 1908 öncesindeki Sultan II. Abdülhamit'in ittifak arayışlarının İttihatçı hükûmet döneminde yeniden gündeme gelmesi anlamına geliyordu.

"*…Statükonun muhafazası Türkiye için gayet mühimdir, zira arazisinin bazı aksamını kaybetmek tehlikesine en ziyade maruz bulunan bu devlettir. Türkiye'nin, düvel-i muazzamanın teşkil ettiği iki heyetten birisine iltihakına gelince bunun kuvveden fiile çıkması hemen imkân haricindedir. İtalya ile arasında zuhur eden harp ittifak-ı müsellese iltihakına mânidir. Esasen Avusturya ile münasebatı da Bosna ilhakından sonra pek o kadar dostane değildir. Diğer taraftan Alman dostluğuna atfettiği kıymet itilaf-i müsellese dâhil olmasını muhal kılıyor. Binaenaleyh Türkiye için serbest kalan yegâne taraf -herhangi suretle olursa olsun- Balkan hükûmatı arasında bir ittifak-i tedafüinin husulüne çalışmaktır. Malumatımıza göre sadrazam Sait Paşa da böyle bir ittifaka taraftar bulunuyor.*"[695]

Aynı haberde Bulgar gazetesinde yer alan yazıda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında yer alan ve tüm Osmanlı unsurlarını temsil eden geniş bir grubun Balkan itilafı sağlamak hatta içinde Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı tüm Balkan ülkelerini kapsayan bir "konfederasyon" oluşturma gayreti içine girildiği bildirilmektedir. Aynı zamanda Sırbistan ile Bulgaristan arasında iktisadi ilişkileri geliştirmek üzere bir özel heyetin Sofya'ya geldiği haber verilmektedir ki bu özel heyetler vasıtasıyla başlayan görüşmelerin zamanla iki ülke arasında bir ittifaka dönüştüğü dikkate alınacak olursa 1911 sonbaharında Osmanlı Hükûmeti başta olmak üzere tüm Balkan devletlerinin bir ittifak arayışında olduğu görülmektedir.

695 "Balkan İttifakı", *Tanin*, 7 Teşrinisani 1911.

Balkanlar'da ittifaklar konusunda diplomatik faaliyetlerin yoğunlaştığı bir dönemde iç politikada Sait Paşa Hükûmeti oldukça sıkıntılı bir durumdaydı. Mecliste birleşen muhalefetin (Hürriyet ve İtilaf) Trablusgarp ve Arnavutluk hadiseleri hakkında artan tepkileri ve İstanbul'daki ara seçimleri 1 oy farkla muhalefet adayının kazanması nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) iktidarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalması erken seçime gidilmesi düşüncesinin ortaya atılmasına yol açmıştı. Sait Paşa hükûmeti 35. Madde değişikliği konusunu gündeme getirerek sonunda Meclis'in feshini sağlamış ve yeni seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. Bir Avrupalı devlet ile savaş hâlinde olan Sait Paşa Hükûmeti'nin ve İTC'nin seçim kararı almış olması ve iç siyaseti ön planda tutarak iktidarı bırakmak istememesi başta Balkanlar olmak üzere dış gelişmelerin sağlıklı analiz edilmesini engellemiştir. Balkan Savaşları'ndaki başarısızlığı konu alan bir hatıratta;

"*…Bir savaş esnasında parlamento müzakerelerine tahammülü olmayan dış siyasi durum, Meclis-i Mebusan'ın feshine ve yeniden seçim yapılmasına asla müsait değildir. Hükûmet her işini bıraktı, uzun süre parlamentoyla mücadele etti. Geceli gündüzlü mesaisini parlamentoda yapılacak konuşmalara, hükûmetin dikkatini müdafaaya çekti. Dış meseleler, vatanın dış düşmanlara karşı emniyet ve koruması unutuldu…*"[696] denilmektedir.

Osmanlı yöneticileri ve kamuoyunun parlamento seçimlerine odaklandığı bir dönemde Balkan devletleri arasındaki ittifak görüşmeleri hızlanmıştı. 1912 yılının Ocak ayında The Times gazetesinin Balkanlar ile ilgili başlığı yaklaşmakta olan önemli olayların habercisidir: "*The Balkan Danger*"[697] Bu makaleyi Osmanlı okurlarına duyuran Tanin gazetesi, her ilkbaharda Balkanlar için bir karışıklık devresinin açıldığını hatta savaş durumunun yaşanabileceği iddialarının ortaya atıldığını hatırlattıktan sonra, bu sene her zamankinden daha şiddetli ve daha ısrarlı bir şekilde savaş tehlikesine işaret edildiğini belirtmektedir. İtalya'nın aniden Trablusgarp'a saldırmasının artık her ihtimali göz önünde bulundurmayı gerektirdiğinin altını çizen makalede ilkbaharda Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı bir taarruz olup olmayacağının akla gelen bir soru olduğuna dikkat

---

[696] Ali İhsan Sabis, *Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?* Alfa Yayınları İstanbul 2012, s. 29.

[697] *The Times*, 18 Jan. 1912.

çekilmektedir.[698] Avrupa gazetelerinde son zamanlarda sık sık bu konuya ilişkin yazıların çıkması bu savaş tehlikesine işaret olarak sayılmakta ve yazının devamında "…*Şimal-i Arnavutluk'ta adem-i memnuniyet varmış, Meclis-i Mebusan'ın dağılmasıyla eski mebusların memleketlerine gitmeleri neticesinde bu adem-i memnuniyet artacak ve ihtimal ki bir kıyam vukua gelecekmiş. İtalya Trablusgarp muharebesiyle meşgul, İngiltere ve Fransa hükûmetleri Afrika ve Asya meseleleri ile dalgın olduğundan Avusturya Hükûmeti meydanı açık buluyor. Bulgaristan ile Avusturya'nın arası pek iyi olduğu cihetle Almanya beyan-ı muvaffakiyet ettiği takdirde Avusturya'nın hudud-u Osmani'yi tecavüzle Rumeli'ye doğru akması ve aynı zamanda Bulgaristan ile Yunanistan'ın müştereken Türkiye'ye ilan-ı harp etmesi Sırp mehafil-i siyasiyesinde muhtemel addediliyormuş…*" şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Gerçekten olayların gelişimi bu değerlendirmelerin önemli bir kısmını teyit etmiştir ki İngiliz gazetesinin aylar öncesinde gelişmeleri doğru şekilde analiz edebilme yeteneği karşısında Osmanlı diplomasisinin bu tür gazete haberleri dışında başka bilgi kanalları olduğu düşünülecek olursa Balkan Savaşı sırasındaki askerî başarısızlığın arkasında diplomatik başarısızlığın yattığı öne sürülebilir.

III. Balkan İttifakı'nın Ortaya Çıkışı

İtalya'nın Trablusgrap'ı işgal etmek için harekete geçmesi ve daha sonra Boğazlar üzerinde baskı yaratması Rusya'yı tedirgin etmiş ve boğazlar üzerinde kendisine özel bir statü tanınması konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne bir müracaatı olmuştur. Balkan ittifakının oluşmasında aktif rol oynayan Rusya'nın iki Balkan devleti ile yürütülen görüşmelerdeki tutumunu iki döneme ayıran Yusuf Hikmet Bayur, ilk evrede 1911 ilkteşrin başından ikinciteşrin sonlarına ve belki de ilkkânun başlarına kadar Rus dış politikasını bakan vekili Neratof'un idare ettiğini ve Rusya'nın boğazlarda özel bir statü kazanmak ümidiyle Osmanlı hükûmetiyle görüşmeler yaptıklarını belirtmektedir. Bayur, Rusya'nın bu dönemde Osmanlı'nın da içinde yer alacağı bir Balkan anlaşması istediğini ve belki diğer Balkan devletlerinin de katılımı ile Rusya'nın koruyuculuğunda bir Balkan Birliği kurulmasını amaçladığını ileri sürmektedir. İkinci devre ise Sazanof'un ilkkânunun ikinci yarısında iyileşerek Rus dış politikasını yeniden ele almasından sonra boğazlar ile ilgili görüşmeleri durdurması ile başlamış ve Bulgar-Sırp devlet adamlarının

698 "Balkan Tehlikesi", *Tanin*, 2 Şubat 1912.

Osmanlı Rumelisini paylaşma düşüncesine Rusya'nın olumlu yaklaşması ittifakın önemli bir aşama kat etmesine zemin hazırlamıştır.[699] E. Ziya Karal'a göre ittifak Rusya'nın desteklemesi ile kotarılabilmişti.[700]

Bulgaristan'ın Balkan ittifakının öncüsü olduğu açıktır. Bulgaristan'ın aktif bir Balkan siyaseti izleme kararı ile Rusların Balkanlar'da yeniden etkin olma politikasına dönme isteği kesişince Balkan ittifakı için uygun bir ortam oluştu.[701] 1911 yılından başlamak üzere, Rusya'nın Sofya'daki büyükelçisi Anatoli Neklyudov ile Belgrat'taki elçisi Nicholas Hartwig Rusya'nın Balkanlar'daki konumunu güçlendirmek için Bulgaristan ile Sırbistan'ı bir araya getirmeye çalışmıştır.[702] Bu girişimler 1911 sonbaharında hızlanmış ve uzlaşma konusunda belli bir yol alınmıştı.[703] Osmanlı Hükûmeti'ne Balkan devletleri arasında bir ittifak gerçekleştiğine dair ilk bilgiler 1912 yılı başında sınır bölgesinden bildirilmiştir. Kosova vilayetinden gönderilen belgede "*Avusturya ve Rusya ile Bulgaristan Hükûmetleri beyninde mün'akit ihtilaf-ı hafi neticesi olarak Sırp, Yunan ve Karadağ Hükumetleriyle milletlerinin Balkanlar'da harekât-ı ihtilal-kâraneye başlayacakları ve buna Arnavut Hristiyanların da iştirak ve düvel-i mezkûrenin Hükûmet-i Osmaniyye'yi tazyike başlamalarını müteakiben Bulgaristan'ın ilan-ı harp edeceği*"[704] bildirilmekteydi. Bu önemli bilginin Osmanlı diplomatik çevrelerinden değil de bir sınır vilayetinden gelmiş olması düşündürücüdür. 1912 Ocak ayına ait belge Osmanlı'nın savaşa "hazırlıksız" yakalandığı iddiasını çürütmektedir. Balkan ittifakı yapıldığına dair hükûmete oldukça erken bir dönemde uyarı yapılmış ve hükûmetin dikkati çekilmiştir. Bu bilgiyi hariciye diplomatlarının vermesi ve ittifakın içeriği hakkında Hükûmeti bilgilendirmesi beklenirdi.

---

699 Bayur, *a.g.e.*, s. 197-198.

700 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, TTK, Ankara 1999, s. 295.

701 Edward C. Thaden, *Russia and The Balkan Allience Of 1912*, The Pennsylvania State University Press, 1965.

702 Hall, *a.g.e.*, s. 14.

703 I. E. Gueshoff, *The Balkan League*, Translated by.Constantin C. Mincoff, London 1915.

704 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(BEO, 3993/299449)*, s. 50-51.

Bulgar Kralı Ferdinand Avusturya ile olan yakınlığı nedeni ile gelişmeleri Viyana ile de değerlendirmekteydi. Tanin gazetesinin haberinde bununla ilgili yapılan yorum şöyledir: "…*daha geçen hafta Viyana'yı ziyaret etmiş olan Çar Ferdinand'ın bu hafta tekrar Viyana'ya gelmesi ve oraya Bulgaristan'ın Paris sefiri Mösyö İstançef'i de davet etmesi herhalde beyhude yere ihtiyar edilmiş bir zahmet değildir.*"[705] Bu konuda Romanya'daki Osmanlı Elçisi Safa Bey: "…*Kral Ferdinand'ın bu son zamanlarda iki defa Viyana'ya gitmesi beyhude olmayıp bu seyahatin İmparator Fransuva Jozef tarafından Makedonya mesaili hakkında teati-i efkâr edilmek için vuku bulan davete icabet etmek üzere icra edildiğini ve Avusturya ile Bulgaristan beyninde bu hususta bir itilaf değilse bile behemehal bir muvafakat-i nazar mevcut olduğunu…*"[706] tahmin etmektedir. Avusturya'nın bu girişimleri oluşabilecek Balkan ittifakı kendisinden uzak tutmak ve onları farklı hedeflere yöneltmek gayreti olarak değerlendirilmelidir. Kendisinin de ortaya çıkabilecek fırsatlardan yararlanarak Balkanlar'da Arnavutluk ve Selanik istikametinde nüfuzunu yaymayı amaçladığı ileri sürülebilir.

Balkan devletleri arasında 1911 sonbaharında yoğunlaşan görüşmeler sonucunda Rusların diplomatik yardımıyla Bulgar ile Sırplar arasında 7 Mart 1912'de bir anlaşmaya varılmıştır.[707] Bu anlaşma hem Habsburg hem de Osmanlılar'a karşı askerî bir iş birliğini ve Makedonya için bir anlaşmayı öngörmekteydi.[708] Bu anlaşma Balkan Savaşı'nın fitilini ateşleyecek olan ilk önemli gelişmedir. Bu anlaşma Balkanlar'daki iki rakip Slav devleti arasında imzalanmış olup iki ülkenin ordu gücünün birleşmesi Osmanlı açısından ciddi bir tehdit oluşturmuş olacaktır. Bu anlaşmanın imzalanmasına karşın Osmanlı askerî ataşeleri ve büyükelçilerinin bu gelişmeleri, yapılan anlaşmanın içeriğini merkeze iletmemiş olmaları ve yazdıkları raporlarda kanaat ve tahminlerle yorumlar yapmış olmaları diplomatik açıdan önemli eksikliklerdir. Bütün bu eksiklere rağmen Bal-

---

705 "Balkanlar", *Tanin*, 3 Mart 1912.

706 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(BEO, 3997/299737)*, s. 61.

707 Hall, *a.g.e.*, s. 15. Bazı kaynaklarda anlaşma tarihi 13 Mart olarak verilmektedir. Bkz. N. Alkan, *Ve Selanik Düştü, 1912-13 Balkan Savaşı ve Hezimeti*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 157, Karal, *a.g.e.*, s. 292.

708 Bulgar Sırp Anlaşmasının detayları için bkz. Gueshoff, *a.g.e.*, s. 112. Gueshoff'un kitabında 7 maddelik anlaşmanın eski hâlinin 29 Şubat 1912 tarihinde Sofya'da kendisi ile Sırp başbakanı Milovanoviç arasında imzalandığını belirtilmektedir.

kanlar'da bir hareketlilik olduğu ve önemli gelişmeler beklendiği hem gazete haberlerinden hem de çeşitli arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Hariciye Nazırı Asım Bey yıllar sonra kendisi ile yapılan bir röportajda dost bir devlet elçisinden mahrem şekilde kendisine Balkan ittifakı ile ilgili bilginin geldiğini, bunu derhâl bütün sefirlere sorduğunu ancak kendisine bu bilgiyi teyit edecek bir bilginin elçiliklerden gelmediğini belirtmektedir. Kendisinin bu yanıtlardan tatmin olmayarak yeniden elçiliklere aynı konuyu sorduğunu, sadece Paris büyükelçisi Rıfat Paşa'nın (Asım Bey'e bilgi veren aynı diplomat tarafından bilgilendirilmiş) bu ittifak ile ilgili bilgisinin olduğunu dile getirmektedir.[709] Bir hatıratta ise durum biraz farklı olarak, Rus Hariciye Nazırı Sazanof'un 30 Mart 1912 tarihinde Rusya'nın Paris ve Londra elçiliklerine gönderdiği telgraf ile Bulgar-Sırp anlaşmasını bildirdiği, Paris Elçisi Rıfat Paşa'nın bir dost tarafından konu ile ilgili bilgilendirildiği ve durumu derhâl İstanbul'a yazdığı hâlde bir sonuç alamadığını üzülerek anlattığı belirtilmektedir.[710] Bir hatıratta Balkan ittifakı konusunda hariciye ricali ile ilgili yapılan değerlendirme ilginç ve aynı zamanda düşündürücüdür: "*…diplomatlarımız, bu kadar delil karşısında Balkan ittifakını ne durdurabildi ne de ortaya çıkarabilirdi… Elçilikteki görevlilerin ufak bir gayreti Bulgar-Sırp ve Bulgar-Yunan ittifaklarını anlamaya yeterliydi… Ne içeride ne de dışarıdaki memurlar ve devlet ileri gelenlerimiz bu konuda gayret göstermedikleri gibi dikkat de etmiyorlardı. Hele üst düzey elçilik görevlilerinin uyuduklarına, ayık zamanlarını tembellik, kumar ve eğlenceyle geçirdiklerine hiç şüphe yoktur…*"[711]

Balkan ittifaklarının, Almanya ve Avusturya'dan gizli tutulduğu ve bu ülkelerin ittifakın gerçekleşmiş olduğunu çok geç öğrendikleri ileri sürülmektedir.[712] Bu konuda bir başka kaynakta yer alan bilgiye göre, Alman Dışişleri bakanı Kiderlen-Vahter 15 Nisan 1912'de Romanya Kralı'na yolladığı özel bir mektupla böyle bir anlaşmanın imzalanmış olduğunu pek gizli bir yerden duyduğunu

---

709 "Talihsiz Bir Hariciye Nazırı: Asım Bey", *Yakın Tarihimiz* Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, Cilt 1 Sayı: 5, 29 Mart 1962, s. 143.
710 Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 328-9. (1) Dipnottaki bilgiler.
711 Sabis, *a.g.e.*, s. 37-39.
712 Alkan, *a.g.e.*, s. 159.

söylemektedir, ancak verdiği ayrıntıya bakılacak olursa işin ağırlığını ve tehlikelerini belirtecek kısımlarını öğrenemediği anlaşılmaktadır; "*…fakat Orta Avrupa devletlerinden (Almanya ve Avusturya) mukavelenin yapılması en büyük ihtimamla saklı tutulmuştur; Bulgaristan'la dostane münasebat idame eden Avusturya-Macaristan'a hiçbir işaret verilmemiştir…*"[713] Bu durum Osmanlı diplomasisinin bu ülkelerden bilgi alma ihtimalinin göz önünde bulundurulduğunu, savaş hazırlıklarının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için gizliliğin en üst düzeyde tutulmaya gayret edildiğini göstermektedir. Özellikle Sırbistan'ın silah tedarikini Osmanlı Hükûmetinden aldığı özel izinle Selânik üzerinden yaptığı düşünülecek olursa bu gizliliğin nedeni daha iyi anlaşılmış olacaktır. Sait Paşa hükûmetinin ittifak haberlerini almasına rağmen bu silahların geçişine izin vermesi[714] anlaşılması zor bir karardır. Bu karar ile hükûmet Sırbistan'ı yanında tutabilmeyi ümit etmiş olabilir, ancak ittifakın artık resmî çevrelerde konuşulmaya başlandığı bir dönemde bu silahların geçişine izin verilmesi ve bu kararın Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti döneminde kısa bir süreliğine askıya alındıktan sonra yeniden uygulamaya konulmuş olması, Osmanlı hükûmetlerinin büyük bir stratejik hatası olarak değerlendirilmelidir.

Harbiye nazırının 1 Şubat 1912 tarihli raporunda "*Arnavutluk ve Makedonya'da baharda karışıklık çıkma ihtimali olduğu, Karadağ'ın Malisörleri isyana teşvik etmekte olduğu, Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarını artırdığı haber alındığından, Rumeli'de çıkacak hadiselere karşı asker sayısının artırılması, silah ve mühimmat eksiklerinin giderilmesi, hazırlıklı olunması gerektiğine dair*"[715] uyarılar yer almaktadır. Savaştan aylar önce

---

713 Bayur*, a.g.e.*, s. 219-220.

714 Alkan, *a.g.e.*, s. 165-167.

715 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(A.MKT.MHM, 608/15)* s. 65. Raporda; "*Sefarat-ı seniyye ile ateşemiliterlerimizden ve hududa mücavir kolordular kumandanlıklarından alınan raporlardan Karadağ Hükûmeti'nin Malisörleri teşvike devam eylediği ve şimalî ve cenubi Arnavutluk'ta ve Makedonya'da ilkbaharda bir iğtişaş vücuda getirmek üzere hafiyen çalışıldığı ve Balkan hükûmatının ilkbaharda zuhur edebilecek fırsatları fevt eylememek üzere istihzaratta bulundukları ve ezcümle Bulgarların bu sene efrad-ı cedideyi ilkbahara kadar mu'allem olmak için vaktinden evvel kıta'ata celp eylediği ve Avusturyalıların Bosna ve Hersek'te bulunan kuvve-i askeriyesini peyderpey takviye ile şimdiki hâlde 50.000 raddesine baliğ olduğu ve 80.000 miktarına iblağ edileceği müsteban olup bu hâl hükûmat-ı mezkûrenin ilkbaharda Rumeli cihetinde bazı gûna vakayi'in tahaddüsü muhtemel olduğundan*

yapılan bu uyarının Osmanlı Hükûmetleri tarafından yeterince dikkate alınmadığı savaş sırasında karşılaşılan sorunlardan anlaşılmaktadır.

Harbiye nazırının raporu ve Balkanlar ile ilgili endişe verici haberlerin basına yansıması üzerine Hariciye Nezareti "*Büyük Devletlerin Balkan siyasetinin ne yolda olduğuna dair*" Londra, Berlin ve Viyana sefirlerinin görüşlerine başvurmuş ve elçiliklerden gelen raporlarda "*Avusturya, Rusya ve İtalya'nın Balkanlar'da statükonun bozulmasından yana olmadıklari*" yönünde görüş bildirmişlerdir.[716] Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa'nın konu ile ilgili değerlendirmesinde Almanya'nın Rusya ile Avusturya arasında Balkanlar'ın statükosu ile ilgili konudaki görüşmeleri hakkında haberdar olmadıkları yönündedir. Aynı raporda Bulgaristan ile ilgili olarak "…*Bir aralık Bulgar tedarikât-ı askeriyesi meselesi de mevzubahis olmuştu. Fakat işbu tedarikâtın vaki olmakla beraber Bulgaristan'ın amal-i harp-cuyane perverde ettiğine delalet edecek mikyasta vasi' olmadığı tahakkuk etmiştir. Hatime-i makalde, her türlü vukuata karşı hazır bulunmak lüzum-ı kat'isini tasdik ile beraber bizim için harici tehlikenin dâhilî tehlike kadar mühim olmadığı itikadında bulunduğumu arz edeceğim.*" şeklinde bir değerlendirme yapılmakta ve Arnavutluk'ta sükûn ve asayişin sağlanmasının önemine işaret edilmektedir. Viyana Büyükelçisi Mavroyeni ise, "…*Balkan statükosunu ihlal etmek üzere Avusturya ve Rusya ile İtalya beyninde bir itilaf mevcut olup olmadığını bendenizden soruyorsunuz. Cevabım şudur: Şimdilik böyle itilaf mevcut değildir…*" şeklinde yanıt vermiştir. Aynı dosyadaki bir başka belgede Hariciye Nazırı Asım Bey'in yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir:

"… *Balkan siyasetimiz hakkında Avrupa devletlerinden biriyle akd-i itilaf etmek Avrupa'da kudret ve satvetimizi tezyit ve te'sirat ve icraatımızı tevsi' ve hatta bekamızı te'min edeceği cihetle bilcümle efkâr ve a'malimiz bu hedefe matuf bulunmak icap eder. Aksi takdirde günün birinde düvel-i müteaddidenin aleyhimizde ittifak ettiklerini görmek pek mümkün olduğundan bu ihtimalin önünü almak katiyyen lazımdır. Elimizde Türk askeri gibi mükemmel bir kuvvet varken müsavat ve adaleti hakikaten ve seyyanen tatbik*

---

bahisle ona göre istihzaratta bulunulması emr u izbar buyurulmaktadır." şeklinde ilkbaharda Balkanlar'da bir hareketlilik olacağı tahmini yapılmakta ve buna hazırlıklı olunması istenmektedir.

716 *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Cilt 1, *(BEO, 4402/300128)*, s. 74-79.

etmekte İngilizlerin gösterdikleri maharet gibi biz de ahalimizi hüsn-i idarede biraz maharet ibraz eder ve muazzam komşularımızdan biriyle akd-i itilafa muvaffak olur isek az vakit içince zayiatımızı telafi ederek yeryüzünde salah ve terakkiye hadim bir amil-i muteber olabiliriz." Osmanlı Devleti'nin Avrupalı bir büyük güç ile ittifak arayışı Balkanlar'da karşı karşıya kalacağı zorluklara yönelik bir önlem olarak düşünülmüş ancak bir karşılık bulamamıştır. Böyle bir ittifakın gerçekleşmesi için I. Dünya Savaşı'nın başlamasının beklenmesi gerekecektir.

Balkan devletlerinin savaş hazırlıkları konusunda ATASE arşiv belgelerinde de önemli bilgiler yer almaktadır; Bulgaristan'ın sınır bölgesine bol miktarda silah ve cephane yığdığına dair Filibe Şehbenderliğinden Sofya Ataşemiliterliğine gönderilen yazı buna bir örnektir. Bulgaristan'ın savaş hazırlığı hakkında bilgi veren bu yazıda ihtiyatların ve savaşta kullanılacak koşum hayvanlarının toplandığı,[717] bir başka belgede ise "*Bulgaristan hükûmeti celp pusulalarını köylere tevzi eylediği ve tebligat icra edilir edilmez yirmi saat zarfında behemehal içtima eylemelerini efrada bildirdiği Devlen hudut bölüğü kumandanlığının istihbaratına müsteniden vuku bulan işarına atfen On Dördüncü Siroz Fırkası Kumandanlığına bildirilmiştir.*"[718] şeklinde bilgi verilmektedir. Yine aynı dönemde Yunanistan'ın Yenişehir bölgesinde istihkâmlar yaptığı ve yolları genişlettiği, bu hazırlıkların Yenişehir'in müdafaasına yönelik olduğu Yenişehir Şehbenderliğinden Atina sefaret-i seniyesine gönderilen tahrirattan anlaşılmaktadır.[719] 1912 bahar dönemine ait Petersburg'dan gönderilen bir belgede de, "*Bir taraftan ihbar edildiğine göre 24 Mart tarihli Sofya'dan gelen bir mektupta Bulgaristan'da (4) senelik rediflerin ilk verilecek emirde kırk sekiz saat zarfında alay merkezlerinde toplanabilmek üzere hazırlık emri aldıkları bildiriliyordu.*"[720] şeklinde Bulgar hazırlıkları hakkında bilgi verilmektedir.

Dikkat edilirse Balkan ittifakı ve Balkan devletlerinin savaş hazırlıkları hakkındaki ilk bilgiler sınır bölgesindeki valiliklerden ve sınırda görevli askerlerin elde ettikleri bilgilerden oluşmaktadır. Balkan başkentlerindeki büyükelçiliklerden bu konuda yeterli düzeyde bilgi gelmediği, hatta sınır bölgesinden gelen bilgilerin aksi yönde görüşlerin Hariciye Nezaretine gönderildiği görülmektedir.

---

717 ATASE, *BLH*-8-3-001-03, (1 Mart 1328).
718 ATASE, *BLH*-8-3-001-09 (4 Mart 1328).
719 ATASE, *BLH*-8-5-001-16 (4 Mart 1912).
720 ATASE**,** *BLH*- 9- 8- 001-01 (25 Nisan 1328).

Örneğin; Çetine Askerî Ataşesi Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Mustafa Asım'ın Mayıs 1328 tarihli yazısında "*Karadağ'ın hazırlığına dair yapılan hâlihazır talimlerinden başka hiçbir emare ve delil ne işitilmiş ve ne de görülmüştür. İtalya ile devam eden harb-i hazırımız hakkında Karadağ zabitanıyla vukubulan müdavele-i efkârda İtalya'da ikmal-i tahsil etmiş olanları bile İtalya'ya karşı itale-i lisandan çekinmemektedirler. Hülasaten Karadağ'ın istihzarat-ı harbiyesi hakkında şu sırada gazetelerde bazı neşriyat vuku bulduğu takdirde bunun mugayir-i hakikat olacağı*"[721] bildirilmektedir. Buna karşılık Yakova'da Yedinci Kolordu Kumandanı İsmail Fazıl Paşa tarafından gönderilen 7 Haziran 1328 tarihli şifre telgrafnamede Karadağ'ın savaş hazırlıklarına dikkat çekilmektedir.[722] Bu bilgiye karşın Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda Yakova'dan gelen telgraf üzerine Çetine Sefaretine durumun sorulduğu bildirilmekte ve alınan cevapta, "*hududun ne Gusine ne de diğer cihetinde tedarikât-ı harbiye vaki olmadığı ve bunun kanunen muayyen bir program mucibince Podgariçe ve merakiz-i askeriyede kısım kısım icra edilmiş olan ve sefaret-i seniyece vakit ve zamanıyla bildirilmiş talimler*" ile ilgili olduğu belirtilmekte ve " *harekât-ı hazıra Karadağ'ın hiçbir noktasında bu daireyi tecavüz etmemekte olduğu ve Arnavutluk'un hâl-i hazırına ve kralın ahlakına nazaran asabiyet kabil-i fehim ve idrak ise de hükûmet-i seniyenin Karadağ'daki harekât-ı askeriyenin şekil ve sureti hakkındaki kanaatinde hudutta bulunan madun rütbedeki memurlarımızın beyanatına kapılmaması lazım idüğü çünkü bu memurların tatbik ettikleri usul bilcümle harekât-ı askeriyeyi aleyhimize mürettep gibi göstermekten ibaret bulunduğu işar kılınmıştır.*"[723] şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak gelişmeler küçük rütbeli memurların verdiği bilgilerin doğruluğunu kanıtlamıştır.

Bu arada sivil diplomatlarla askerî ataşeler arasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar da bürokrasinin geldiği noktayı göstermesi açısından anlamlıdır. Ülkede yaşanan iktidar-muhalefet gerilimi ve tüm kurumlara yansıyan iç çekişmenin yanı sıra bürokraside ortaya çıkan yetki tartışması, gelişmelerin neden sağlıklı değerlendirilemediğini de göstermektedir. Asım Bey'in Harbiye Nezaretine yazdığı bir yazıda Atina Büyükelçiliğinde görevli ataşemiliter Miralay Zeki Bey'in Yunan Başbakanı Venizelos ve Hariciye Nazırını trenle yap-

721 ATASE, *BLH*-10-12-002-15.
722 ATASE, *BLH*-10-12-002-17.
723 ATASE, *BLH*-10-12-002-24.

tıkları bir seyahat esnasında 1. istasyona kadar takip etmesinin "*…gayr-ı caiz ve esasen ataşemiliterlerin vazifean asliyelerinden hariç bulunduğundan, ….ataşemiliterlerimizin minbad vazifean asliyeleri haricinde harekette bulunmamaları..*"[724]nın emredilmesi istenmektedir. Bu uyarıda Yunan Hükûmetinin yaptığı başvuru ve duydukları rahatsızlığı dile getirmiş olmalarının önemli bir rolü olduğu düşünülebilir. Bir süre sonra Asım Bey yeniden Harbiye Nezaretine bir yazı yazmak durumunda kalmıştır; "*Harbiye Nezaret-i Celilesine; Devletlü Efendim hazretleri Atina Sefiri Muhtar beyefendiden varit olup ataşemiliterin nezaret-i celilelerinden telakki ettiği em,r ve talimata emsalen siyasat ile iştigalinin daimi olduğu*"[725] ve bunun Erkân-ı Harbiye Dairesinden gönderilen 6 Mayıs 1328 tarihli bir emrin gereği olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu durumun büyükelçilik açısından sıkıntılar yarattığını dile getiren Asım Bey, ataşemiliterlere sadece kendi alanları ile ilgili raporlar göndermeleri ve siyaset ile ilgili konularda elde ettikleri bilgileri elçilere bildirmekle yetinmelerini istemektedir.

Hariciye Nazırı Asım Bey'in 1912 Temmuz ayında Meclis-i Mebusan'da yaptığı meşhur konuşma sonradan bazı tahrifata uğramışsa da genel olarak bakıldığında Balkan ülkeleri ile ilişkileri son derece samimi bulduğunu belirtmiş olması anlamlıdır.[726] Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Bey'in 15 Temmuz 1912 tarihinde Mecliste yaptıkları konuşmaları Bayur "*…hükûmetin ve ülkenin bir yanardağı üzerinde bulunduğunu unutturmak veya gizlemek için yapılmışa benzer…*"[727] şeklinde değerlendirerek her ikisinin de iç ve dış durumun kötülük ve tehlikelerini saklamaya ve örtmeye çalıştıklarını belirtmektedir ki, Asım Bey'in kendisi ile sonraki yıllarda yapılan röportajda bu konuşmayı yaparken Balkan ittifakından haberdar olduğunu belirtmiş olması bu durumu teyit etmektedir. Bu durumda Asım Bey'in açıklaması, bilindiği hâlde niye tedbir alınmadığı sorusunu daha anlamlı hâle getirmektedir. Hatta savaş ihtimalinin güçlü bir şekilde ortaya çıkması İttihatçıları "iktidarı bırakma" konusunda ikna etmiş gibi görünüyor.

Sait Paşa Hükûmetinin yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti de gelişmeleri doğru şekilde analiz edememiş ve

724 ATASE**,** *BLH*-9-9-003.
725 ATASE**,** *BLH*-9-9-003-03.
726 *MMZC*, C.2, İnikad 33, 2 Temmuz 1328.
727 Bayur, *a.g.e.*, s. 272.

önceki hükûmetin hatalarına devam etmiştir. Örneğin daha önce bahsedilen Selânik limanının kullanımı konusunun yanı sıra Rumeli'de görev süresi dolmuş askerlerin terhisi kararının uygulamaya konulması da daha sonra ciddi bir eleştiri ve soruşturma konusu olmuştur.[728] Karal, yeni hükûmetin Balkan İttifakı'nın varlığından ve amacından hiç bilgisi olmadığını, ellerindeki tüm bilginin temmuz ayında Sait Paşa ve Asım Bey'in yaptığı konuşmalardaki bilgiler olduğunu şu sözlerle ortaya koymaktadır: "*…Kabinemiz kurulduğu gün, 22 Temmuz'da devletlerle ilişkilerimiz üzerine bildiklerimiz yukarıda özet olarak verilmiş, Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Bey'in demeçleri dairesinde olduğu gibi ağustos sonuna kadar da hemen o dairede kalınmıştır.*"[729]

1912 Ağustos ayında Arnavutların geniş otonomi taleplerinin hükûmet tarafından olumlu karşılanması Balkanlar'da kendisine destek verecek bir unsuru yanına çekme hamlesi olarak düşünülebilir. Bu gelişme Makedonya'yı paylaşmayı düşünen Balkan devletleri için olumsuz bir gelişmeydi. Koçana'da Bulgar komitecilerinin patlattıkları bombalar Balkanlar'da gerilimi yükseltmiş ve Balkan Savaşı'na giden yolda önemli bir noktayı oluşturmuştur. Bulgarları ancak Rusya'nın durdurabileceği yönünde genel bir kanaat oluştuğu ve Osmanlı Hükûmeti'nin de buna inandığı ileri sürülmektedir. Buna örnek olarak Rus elçisinin savaş olmayacağı yönünde Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkyan Efendi'ye çok kesin bir garanti vermesi üzerine ordunun 60 bin kişi kadar tutan çok seçkin ve iyi eğitim görmüş kısmını terhis ettiği belirtilmektedir.[730]

13 Ağustos'ta Sofya'da büyük bir miting yapılmış ve Makedonya'da yaşanan karışıklıklara tepki gösterilmiştir.[731] Bu durum Balkanlar'da savaş ortamına doğru gidildiğini göstermektedir. Koçana olaylarından bir buçuk ay sonra 15 Eylül 1912'de Sofya Ataşemiliterliğinden gönderilen bir telgraf ile Bulgar hükûmetinin savaş hazırlıkları içinde olduğu bildirilmiş ve bundan sonraki süreçte

---

728 Ahmet Ali Gazel, "Balkan Harbi Dolayısıyla Açılan Meclis Soruşturması ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Savunması", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Cilt II, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 1062.
729 Karal, *a.g.e.*, s. 297.
730 Lütfi Bey, *a.g.e.*, s. 328.
731 Bayur, *a.g.e.*, s. 324.

aşamalı olarak genel seferberlik ilanına gidilmiştir. Ekim başındaki bu seferberlik ortasına doğru savaş ilanına dönüşmüştür.

Sonuç

Balkanlar'daki ittifak fikrinin hayat bulmasında çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yeni rejimi ile güçlenme ihtimali hem Balkan devletlerini hem de Rusya ve Avusturya'yı tedirgin etmişti. 1911 yılında İtalya ile başlayan Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'ni oldukça zor duruma düşürmüş, peş peşe çıkan Arnavut isyanları da Balkanlar'daki konumunu sarsmıştı. Meşrutiyet Dönemi boyunca Osmanlı basınının gündeminde olan Balkan ittifakı konusunda 1910 yılından itibaren artan yayınlara karşın bu ittifak Rusya'nın öncülüğünde ancak Mart 1912'de gerçekleşmiş ve Sırbistan ile uzlaşan Bulgaristan daha sonra Yunanistan ile de mayıs ayında bir anlaşma imzalamıştır.

Osmanlı diplomasisi Balkanlar'daki gelişmeleri sağlıklı şekilde analiz edememiş, 1912 Ocak ayı gibi erken bir dönemde Balkan ittifakı yapıldığını elçilik ya da konsolosluklardan değil, Kosova Valiliğinden gelen bilgilerden öğrenmiştir. Buna karşın ekim ayına kadar geçen süreçte ordunun eksiklerini giderecek ve her yönü ile savaşa hazır bir yapı oluşturulamamıştır. Meclis seçimlerine odaklanan İttihatçıların muhaliflerle girdikleri iktidar mücadelesinde başarılı olmak için her şeyi göze aldıkları bir dönemde Balkanlar'daki gelişmeleri sağlıklı değerlendiremedikleri ileri sürülebilir. Sait Paşa hükûmetinin düşmesi sonrasında kurulan Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti de özellikle Rusya'nın verdiği savaş olmayacağına dair teminata güvenerek Balkanlar'da bazı birlikleri terhis etmesi bu yanlış değerlendirme anlayışının devam ettiğinin kanıtıdır.

Kaynakça

Arşiv ve Tutanaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genelkurmay ATASE Arşivi

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Gazeteler

Sabah

Tanin

The Times

Kitaplar ve Makaleler

Alkan, Necmettin, *Ve Selanik Düştü, 1912-13 Balkan Savaşı ve Hezimeti*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Anderson, M., *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çeviren: İdil Eser, YKY, 1. Baskı, Mart 2001.

Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Bayur, Y. H., *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Çelik, Bilgin, "Berlin Statükosu'nun Çöküşü: Balkan Milliyetçiliklerinin Yükselişi 1912-1913", *Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın 100.Yılı Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Yayınları, İstanbul 2004.

Gazel, Ahmet Ali, "Balkan Harbi Dolayısıyla Açılan Meclis Soruşturması ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Savunması", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Cilt II, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013.

Gueshoff, I. E., *The Balkan League*, Translated by.Constantin C. Mincoff, London 1915.

Hall, Richard C., *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çeviren: M.Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2003.

Heinzelmann, Tobias, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Helmreich, E. C., *The Diplomacy Of The Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge Harvard University Press 1938.

Hroch, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış*, Çeviren: Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 2*, 20. Yüzyıl, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

Karpat, K. H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, Ankara 2004.

Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, Cilt 1, Proje Yöneticisi Doç. Dr. Uğur Ünal, İstanbul 2013.

Öksüz, Melek, "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları", www.karam.org.tr/Makaleler/63727277_oksuz.pdf

Sabis, Ali İhsan, *Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?*, Alfa Yayınları İstanbul 2012.

Seton-Watson, R. W., *The Rise Of Nationality In The Balkans*, Constable And Company Limited, London 1917.

Stavrianos, L.S., *The Balkans Since 1453*, NYU Press, 2000.

Şıvgın, Hale, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü" *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11.

"Talihsiz Bir Hariciye Nazırı: Asım Bey", *Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar*, C. 1 S. 5, 29 Mart 1962.

Thaden, Edward C., *Russia and The Balkan Allience Of 1912*, The Pennsylvania State University Press, 1965.

Ünal, Hasan, "İttihat ve Terakki ve Dış Politika 1906-1909)", www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=283218

BALKAN SAVAŞI ÖNCESİ HAZIRLANAN SEFERBERLİK PLANLARI MESELESİ

The Issue Of Mobilization Plans Before The Balkan Wars

Metin AYIŞIĞI*

Özet

Ahmet İzzet Paşa'nın genelkurmay başkanlığı sırasında hazırlamış olduğu projelerden en önemlisi, belki de üzerinde en fazla konuşulanı, Balkanlar'da çıkması muhtemel harplerle ilgili olarak hazırladığı seferberlik planlarıdır. Balkan hükûmetlerinin her biri ile ayrı ayrı veya birkaçıyla toplu olarak savaşa girilmesi ihtimallerine göre beş ayrı savaş planı ve bunlara göre yığınak cetvelleri hazırlanmıştır. Kendisinin "Balkanlar'da çıkması muhtemel harplere dair" başlığı ile adlandırdığı bu 12 projeden ilk beşini bizzat hazırlamıştır. Bunlar içerisinde, Balkan Harbi'nde tatbike en uygun olanı, 5 numaralı sefer planı olduğu hâlde, bu plan ordulara tebliğ edilmemiş ve seferberliğin başında, şark ordusuna 1 No.lu, garp ordusuna da 4 No.lu plan verilmiştir.Biz burada, Türk harp tarihinde cidden büyük bir önemi haiz bu harp planlarından Türk ordusu için Balkan Harbi'ne hazırlanmak üzere emredilen 1, 4 ve bilhassa Balkan Harbi'ndeki duruma en uygun olan 5 numaralı sefer planları üzerinde duracağız. Bu yenilgi üzerine yapılan bazı tenkitleri de değerlendireceğiz.

Anahtar kelimeler: Balkan Savaşı, Genelkurmay, Seferberlik Planı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ

Abstract

The most important of these projects which is prepared by Ahmet Izzet Pasha during the Chief of Staff probably most spoken on The mobilization plans are prepared about probable wars in Balkans. Each of the Balkan governments se-

* (Prof. Dr.) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van-Türkiye; e-mail: metinay@balikesir.edu.tr

parately or more of five battle plan and buildup rulers has been prepared collectively according the possibility of entering the war. The first five of these 12 projects which has prepared by himself "About possible wars in the Balkans is" the name with the title. although the five number plan which is the most suitable application in Balkan War among these. this plan has not been notified to the army and it has been given the number one plan for east army and the number four plan for the west army on the beginning of mobilization. We will examine the five number plan for Turkish Army which is the most appropriate that is really having a great importance Turkish Military History in the Balkan War. We will consider some criticisms on this defeat.

Key words: Balkan War, General Staff, Mobilization Plan, the Ottoman Empire, Bulgaria, Serbia, Greece, Montenegro, Romania

Balkan Harbi Öncesi Hazırlanan Seferberlik Planları Meselesi

8 Ekim 1912'de başlayan Birinci Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti büyük bir yenilgiye uğramıştır. Yine harp sonrası yazılan hatırat ve çalışmalarda bu yenilginin siyasi, askerî ve sosyal nedenlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Dönemin tanıklarının yaptığı tespitlere bakılırsa, yenilginin askerî nedenlerinden birisinin de ordunun seferberliğini tamamlamadan harbe başlanmış olduğu görülmektedir. Oysa bir ordu tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra harbi kabullenebilir.

Balkan Harbi ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacıların, Osmanlı ordusunun "seferberlik planı" ile "sefer planları"nı karıştırdığı ve seferberlik ile ilgili hususları mevcut 12 adet sefer planında aradığı ya da hazırlanan bu seferberlik planını sefer planı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bazı çalışmalarda ise seferberlik faaliyetlerine ilişkin çok genel ifadeler kullanılarak planlanmasından ve uygulamasından bahsedilmediği ve sadece Genelkurmay Başkanlığının Balkan Harbi'ne dair yayınlamış olduğu eserlerden yarar-

lanıldığı anlaşılmaktadır.[732]

Askerî Bir Zorunluluk: Planlı Seferberlik

Seferberlik, ülke ve millet olarak, başta silahlı kuvvetler olmak üzere devletin tüm güç ve kaynaklarının, harbin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde; hazırlanması, toplanması, tertiplenmesi ve kullanılmasına ilişkin bütün faaliyetlerin uygulandığı, hak ve hürriyetlerin kanunlarla kısmen veya tamamen sınırlandırıldığı hâldir.

Seferberlik, daha barış zamanında hazırlanan ve her yıl yenilenen planlar çerçevesinde büyük bir özenle tespit edilmiş hükümler ve yükümlülükle uygulanabilir. Von der Goltz Paşa'ya göre seferberlik; nakliye kollarının teşkili, levazım, ekmekçi, posta, telgraf, masarif, divanıharp heyetlerinin kurulması, her türlü nakliye vasıtasının temini için komisyonların teşkili, ambarların tesisi, zahirenin toplanıp depolanması, düşman tehdidi altında bulunan kale ve müstahkem mevkilerin takviye edilmesi ve güçlendirilmesiyle birlikte gerekli her türlü malzemenin tedariki faaliyetlerini içermektedir.[733] Seferberlik hızlı bir şekilde fakat düzenli olarak yapılmalıdır. Çünkü düşmandan önce seferberliğini tamamlayan birlikler daha düşman harp hazırlıklarını bitirmeden onun üzerine yürüyerek onu mağlup etme avantajına sahip olurlar. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki seferberlik ve yığınaklanmasını tamamlamadan harpa giren birlikler de acı bir akıbetle karşılaşabilirler.

Ahmet İzzet Paşa'nın genelkurmay başkanlığı sırasında hazırlamış olduğu projelerden en önemlisi, belki de üzerinde en fazla konuşulanı, Balkanlar'da çıkması muhtemel harplerle ilgili olarak hazırladığı seferberlik planlarıdır. Balkan hükûmetlerinin her biri ile ayrı ayrı veya birkaçıyla toplu olarak harbe girilmesi ihtimallerine göre beş ayrı harp planı ve bunlara göre yığınak cetvelleri hazır-

---

732 Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa: Askerî ve Siyasi Hayatı,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, Ankara 2013, s. 31-32.

733 Serkan Er, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Seferberlik Planı"*, Tarih Dergisi*, Sayı 59 (2014 / 1), İstanbul 2014, s.141; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Von der Goltz, *Millet-i Müsellaha,* Almancadan mütercimi, Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1305, s. 217–235.

lanmıştır.[734]

Kendisinin "Balkanlar'da çıkması muhtemel harplere dair" başlığı ile adlandırdığı bu 12 projeden ilk beşini bizzat hazırlamıştır. Bunlar içerisinde, Balkan Harbi'nde tatbike en uygun olanı, 5 numaralı sefer planı olduğu hâlde, bu plan ordulara tebliğ edilmemiş ve seferberliğin başında, şark ordusuna 1 No.lu, garp ordusuna da 4 No.lu plan verilmiştir. Bu planlardan 1 No.lu sefer planı Bulgaristan'a karşı, 2 No.lu sefer planı Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı, 3 No.lu sefer planı Yunanistan'a karşı, 4 No.lu sefer planı üç Balkan devletine (Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) karşı, 5 No.lu sefer planı dört Balkan devletine (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ) karşı muharip olduğumuza göre tertip edilmiştir. Romanya'nın ne tek başına, ne de diğer bir Balkan devletiyle birleşerek bize karşı harbe girişmesi için bir sebep olduğundan, bu devlete karşı, bir askerî harekât düşünülmemiştir.[735]

İzzet Paşa, Yemen'e hareketinden önce, küçük Balkan devletleri ittifakına karşı düzenlediği 3 ve 5 numaralı sefer planları, o zaman ikinci ve üçüncü ordu kumandanlıklarında bulunan Abdullah ve Hadi Paşalar ile kurmay başkanları İstanbul'a çağrılarak kendilerine gösterilmiş, böylece fikir birliği sağlanmıştır. Ahmet İzzet Paşa hatıratında, bir incelemeye dahi gerek görülmeden harp sırasında hükümsüz sayılan bu planların, geniş bir tafsilatını vermektedir. Biz burada, Türk harp tarihinde cidden büyük bir öneme haiz bu harp planlarından Türk ordusu için Balkan Harbi'ne hazırlanmak üzere emredilen 1, 4 ve bilhassa Balkan Harbi'ndeki duruma en uygun olan 5 numaralı sefer planları üzerinde duracağız.[736]

1) 1 Numaralı Harekât Planı

Harpte araziyi terk etmek, yerleşik halkı sefalete düşüreceğinden, böyle bir fedakârlık ancak büyük bir yenilginin önüne geçmek için alınabilirdi. Hâlbuki İzzet Paşa, yalnız Bulgarlar ile karşı karşıya kalındığı takdirde, o da, Havza civarındaki yığınakta pek

[734] Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, I, Nehir Yay., İstanbul 1992, s. 48.
[735] Ahmet İzzet Paşa, "Harb-i Umumînin Vuku' ve Ziya'ında Mesuller ve Mesuliyetler", Akşam, 23 Mayıs 1928, s. 3455.
[736] Bu planlar hakkında geniş bilgi için bakınız: Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı),* II. Baskı, T.T.K. Yay., Ankara 2013, s. 32–39.

büyük bir tehlike görmediği için böyle bir çekilmeyi kabul etmiştir. O düşmanın bazı hatalarından da faydalanarak, mümkün mertebe vatan toprağının işgal edilmesini önlemek istemiştir.

İkinci proje Sırbistan'a ve Karadağ'a karşı yapılacak harbe aitti. Sırbistan'a karşı da gerek üçüncü ordu gerekse Trakya ve İstanbul'daki ordulardan alınacak kuvvetlerle teşkil edilecek üçer fırkalı üç kolordudan oluşan bir birinci hat ordusunun Üsküp-Komanova ile Piriştine-Geylan mıntıkalarında toplanması teklif olunmaktaydı.

Karadağ'a karşı da İşkodra ile Berane ve İpek taraflarında iki kolordu toplamak ve İşkodra'yı savunma durumuna koymak, fakat Sırp ve Karadağlıların ortak hücumlarıyla tehlike içine düşmemek için Yenipazar sancağındaki askerî mevkileri terk etmek hususu düşünülmüştü.[737] İşkodra'nın tahkimi için keşifler yaptırılmış ve daha Yemen'e hareketinden önce inşaata başlamak için ilgili makamlardan izin ve kredi sağlanmıştı.[738]

2) 4 Numaralı Harekât Planı[739]

Yunanistan hariç, diğer Balkan devletleriyle bir harp meydana geldiği takdirde, düşmanların hareket tarzlarına göre, üç ihtimal üzerinde durulmuştur.

Buna göre Edirne-Kırklareli arasından veya diğer yönlerden karşı taarruz yapılmasında başarı ihtimali kalmadığından, ileriye, Meriç ve Tunca'nın her iki tarafında, Kırklareli-Edirne hattının ilerisine süvari ve bunun arkasında kuvvetli artçılar bırakarak ordunun Lüleburgaz mevziinin daha gerisinde toplanması tavsiye edilmektedir.[740] Doğu harekât sahasında kesin bir sonuç alınıncaya kadar, Arnavutluk'ta mukavemetin

[737] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* I, Nehir Yay., İstanbul 1992, s. 122.
[738] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 123.
[739] Ibid.
[740] Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 28 Mayıs 1928, s. 3458.

uzaması ve düşmanla teması daima muhafaza ederek, doğu ordusunun taarruza geçmesi üzerine, düşmanların Makedonya'dan Bulgaristan'a asker sevkine kalkışmaları hâlinde şiddetle taarruz ve takibe girişilmesi tasavvur ve teklif edilmiştir.

3) 5 Numaralı Harekât Planı[741]

Balkan Harbi'ndeki duruma en uygun olan bu proje Yunanistan'ın da harbe girmesiyle, bütün Balkan devletlerinin taarruzuna karşı, yapılacak bir harp ihtimaline göre hazırlanmıştır ve bu takdirde batı harp sahasında, düşman tarafına 80 tabur asker ve 200 top daha ilave edilmesi düşünülmüştür. Hâlbuki İzmir'den gelecek bir redif kolordusu ile Suriye'den gönderilecek nizamiye redif kuvvetleri, karayolu ile sevk edilemeyeceğinden, Osmanlı kuvvetlerinden 67 tabur asker ve 90 top azaltılacak, Rumeli'deki nizamiye kıtaları takviye kuvveti alamayacaktı.[742]

Planlarda, müfrezeler, müstahkem mevkilerin muhafızlarını teşkil edecek kuvvetlerin sayı ve numaraları, seferber edilecek redif kıtaları ve komutanlarının isimleri tümüyle tayin edilmişti. Ayrıca toplanma cetvelleriyle kıtaların sevk cetvelleri, toplanma esnasında iaşe şekilleri ve daha başka bir hayli ayrıntıları içine alan layihalar üçüncü şube tarafından hazırlanmıştı. Özet olarak, ordunun Arnavutluk'a sığınmaya mecbur olacağı ihtimaline karşı o bölgede silahlar ve erzak depolarının yerleri de belirlenmiş, hatta buralara derhâl yeterli erzak toplanması ve hemen yerine yenisi konulmak üzere bir miktarının harcanması suretiyle bozulmaktan korunması hususu teklif edilmişti.[743]

Balkan Harbi'ne dair yazılan Türkçe eserlerde, harp planlarına ait tahminler için, hatıratın Almanca tercümesinde[744] mevcut olmayan açıklamaları vermeye ihtiyaç duyan Ahmet İzzet Paşa, bu eserlerde yayımlanan planları tetkik ettiğinde, Balkan Harbi'nden önce hazırlamış olduğu harp layihalarının kendisinin Yemen'de iken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesince değişikliğe uğratılmış

---

741 *Ibid.*
742 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 124–125.
743 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 125.
744 Karl Klinghard, *Die Denktvürdigkeiten des Marschalls des Ahmet İzzet Pascha,* Leipzig 1927.

olduğunu belirtmektedir.[745]

Harp harekâtı layihalarının, yığınak ve seferberlik konularının her sene gözden geçirilip değiştirilmesi ve ıslahı, esasen Erkân-ı Harbiye Dairesinin bilinen görevlerindendir. Bu plan, daha ayrıntılı ve âdeta 4. planın bir zeyli kabilinden olup bununla, batı ordusu başkumandanlığına büyük bir serbestiyet verilmekteydi. Gerçekte, daha ortada hiçbir şey yokken bir ihtimal ve faraziye üzerine, İstanbul'da hazırlanan bir plan ile Makedonya'da ayrı ve müstakil olarak hareket edecek bir kumandanın elini kolunu bağlamak doğru olmayacağından, batı harekât sahası için sadece herkesin uygun gördüğü fikirlerle yetinmek mecburiyeti söz konusuydu.

Ahmet İzzet Paşa, Yemen'den döndüğü gün, Erkân-ı Harbiye Dairesine giderek, planların saklı bulunduğu kasayı kontrol etmiştir. Sonuçta, 5 No.lu harekât planı ile beraber, Yunanlıların müttefikler safına katılmasına meydan verecek muamelelerden sakınılması ve dört seneye kadar bir genel harp ihtimaline karşı ordunun hazırlanması lüzumuna dair sadaret makamına takdim etmiş olduğu iki layiha müsveddesi ile bu son layihaya takdir ve teşekkürü ifade eden karşılık yazısının yerlerinde olduğunu görmüştür. Fakat sonradan, Harp Divanınca aranıldığı zaman bu üç vesikanın yerinde olmadığı tespit edilmiştir.[746] Ahmet İzzet Paşa, bu durumu, mezkûr belgeleri bulup, geniş nefes aldığını gören muhaliflerinin, kendisini, bir savunma silahından mahrum etmek için bu belgeleri yok etmiş olabilecekleri şeklinde değerlendirmektedir.

Nâzım Paşa'nın, bir dereceye kadar çekilme harbini öngören 4. ve 5. projelerin birinci kısımlarını Doğu Ordusu Kumandanlığı-

---

745 Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 29 Mayıs 1928, s. 3459.

746 Ahmet İzzet Paşa, dört sene zarfında Cihan Harbi ihtimaline karşı ordunun hazırlanması lüzumu hakkındaki tavsiyesinin haftası haftasına tahakkuk etmesinin garip bir tesadüf olduğunu belirtmektedir, bk. *aynı tefrika.*

na verdirmemiş olduğu kuvvetle muhtemeldir. Buna göre, Erkân-ı Harbiye, Ahmet İzzet Paşa'nın 5 numaralı sefer planının batı cephesine ait ikinci kısmını yeteri kadar açık görmemiş ve çeşitli planları karıştırmak suretiyle, ayrıca bir plan tertip etmiştir.

Bulgarların Balkan Harbi'nde yavaş hareket etmeleri, kuvvet bakımından zayıf olmalarından ileri geliyordu. Bu durum karşısında kendilerine önem verilmeyip, asıl taarruzun Sırplara yönelik olması tabii idi. Üstelik Yunanlılar harbe girmeseydi, o zaman taarruz hedefi Bulgar ordusu olurdu. Böylece Selânik ve Makedonya'nın en zengin ve meskûn yerleri, Bulgarların istilasından korunabilirdi.

Ahmet İzzet Paşa, Rumeli'de, birinci derecede karadan ve denizden Selânik'in, ikinci derecede İşkodra ile Yanya'nın tahkimini teklif etmiştir.[747] Selânik, harbin başında bir dereceye kadar ordu için bir hareket üssü ve daha sonra Mesta ve Struma taraflarında Bulgarlarla karşı bırakılacak müfrezelere ve Yunanlıların da harbe katılması takdirinde onların önünden gelecek kuvvetlere gereğinde sığınılacak ve geri çekilinecek yer olacaktı. Fakat onun düşündüğü ve Selânik civarının ihtiyaç duyduğu geniş, büyük ve uzun müddet muhasaraya dayanıklı bir müstahkem ordugâh, çok büyük bir masrafla meydana geleceğinden, bunun inşası ertesi seneye bırakılmıştır. İzzet Paşa'ya göre, eğer doğu ve batıdaki Osmanlı orduları harbin başında yenilgiye uğramamış olsalardı, bu iki kale kendilerinden beklenen görevi en iyi şekilde yapmış sayılacaklardı. Bu üç nokta hakkında Goltz Paşa ile Ahmet İzzet Paşa arasında tam bir fikrî ahenk vardır.[748] Buna mukabil, Goltz Paşa, Üsküp'ün tahkimini de gerekli görürken, İzzet Paşa ise, çok geniş olan Bulgar- Sırp sınırı

[747] Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 3 Haziran 1928, s. 3461.
[748] Bu hususta Genelkurmay Başkanlığının söz konusu eserinde sadeleştirmede hatalar yapıldığı için, yanlış yorumlar ortaya çıkmaktadır. Bk. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi,* I, Ankara 1970, s. 225.

üzerinde, böyle kendi başına bulunan bir kalenin mevcut olmasına bir mana verememiştir. Zira daha sınır boylarındaki Osmanlı seyyar kuvvetlerini üzerine çekerek, muhasaraya düşürecek büyük kalelerin, faydadan çok zararı vardır. Bununla beraber, İzzet Paşa, sonradan inceleme ve mali imkân hâsıl oluncaya kadar Goltz Paşa'nın Üsküp'ü tahkim hususundaki fikrine katılmıştır. Kendisi gerek bu havalide gerekse Anadolu'da bu türlü incelemeleri şahsen yapmak istemişse de Arnavutluk ve Arabistan'da meydana gelen ayaklanmalar yüzünden bu incelemeyi 1911 senesine ertelemiş fakat daha sonra Yemen'e gitmesi, buna da engel olmuştur.[749]

Buraya kadar verdiğimiz harp planları ve daha önce bahsi geçen yeni ordu teşkilatı hakkında olumlu, olumsuz çok şeylerin söylendiği bir gerçektir. Fakat bütün bu işleri başarmak, hiç de kolay değildi. Ordunun beyni mahiyetindeki Erkân-ı Harbiye Dairesinin mefluç ve düzensiz hâli, onun talim ve terbiyesi ihmal edilerek en vazgeçilmez ihtiyaçlarından mahrum kalmasına sebep olmuştur. O dönemlerde, bu noksanları tamamlamak, ihtiyaçları gidermek, konuya vâkıf olanlara imkân vermek, çok büyük gayretler ve hatta yüksek bir cesaret gerektiriyordu. Çünkü daha II. Meşrutiyetin başlangıcında, memleketin birçok yerinde süre gelen parti mücadeleleri ve anlaşmazlıklardan doğan huzursuzluk, 31 Mart Hadisesi, Arnavutluk ve Yemen'deki isyanlar, Trablusgarp ve Balkan harpleri gibi, hükûmetin varlığını sarsacak meselelerin devam etmesi, yenilik, düzenleme ve teşkilat yolundaki teşebbüsleri, önemli ölçüde engellenmiştir.

Gerçekten bu planlar, derin bir bilginin mahsulü olup, her ihtimal göz önüne alınarak, bir satranç oyunu inceliğinde hazırlanmıştır. Ne çare ki bunların tatbiki ancak, talim ve terbiyesi yerinde, ihtiyaçları karşılanmış ve tekmil bir ordunun mevcudiyetine bağlıydı. Hâlbuki o tarihlerdeki Osmanlı ordusu bu özellikleri taşımaktan çok uzakta bulunuyordu. Nitekim Balkan Harbi'nde bu gerçek, çok açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu yüzden İzzet Paşa, "Eskiden yapılmış güzel işleri de bozdu." düşüncesiyle bir hayli hücum ve tenkide uğramıştır. Ancak, ordunun teşkilatını ihtiyaca göre yenileme yolunda, onun vaktiyle sarf ettiği çalışmaların neticesi, Os-

---

749 Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 3 Haziran 1928, s. 3461; Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar,* İstanbul 1953, s. 2021-2023.

manlı ordusunun I. Dünya Harbi'nde kazandığı başarılarda görülecektir.[750]

Balkan Harbi Üzerine Bazı Tenkidler

İttihat ve Terakki döneminde yapılan Balkan Harbi'ni teşvik edici hatalar, İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesinden sonra Ahmed Muhtar Paşa kabinesi döneminde de devam etmiş, Balkan ittifakını el altından hazırlayan Rusya'nın, Osmanlı Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'ye, Balkanlar'da harp olmayacağı konusunda verdiği sahte teminata dayanılarak, Rumeli'deki yüz yirmi tabur (75 bin) talimli asker terhis edilmişti.[751] Balkan Harbi'nde kazanılan bazı başarılar hariç, Türk ordularını felaketten felakete sürükleyen sebepler, iyice değerlendirildiği takdirde, ülkenin sorumluluğunu üzerine almış olan devlet adamlarının ve devletin içeride ve dışarıda onu temsil eden ordusunun başında bulunan komutanların bu denli büyük hatalara düşmeleri de kendilerinden beklenen görev anlayışı ile asla bağdaştırılamaz. Esasen daha Balkan Harbi başlamadan önce Sait Paşa sadrazam, Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırı iken Rumeli'de bulunan ikmal askeri, askere alınmalarından yedi ay sonra terhis edilmişlerdi.[752]

Daha sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti zamanında da, birçok redif askerinin hükûmete müracaatları sonunda bunlar da yine terhise tabi tutulmuşlardı. Bu ise, Balkan Harbi öncesinde bu tarz hareketlerin orduda âdeta bir gelenek hâline gelmiş olduğunu göstermektedir. Ordunun disiplininin bozulduğu ve onu bu hâle getiren sorumluların görevlerini yapmadıkları, hükûmeti yeterince aydınlatmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Meclis-i Vükela, 22 Eylül 1912 tarihli toplantısında umumi seferberliğe gerek

750 Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.,* s. 2023.
751 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 64.
752 Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi I*, Ankara 1970, s. 487.

duymamış ve sadece Rumeli'deki birliklerin seferber hâle getirilmesini yeterli görerek İzmir'deki birliklerin Makedonya'ya gönderilmesinin münasip olmadığına hükmetmiştir.[753]

Seferberlik emrinde seferberliğin birinci gününün hangi gün olduğu bildirilmediği gibi, hangi yıl erlerin celp edileceği de kesin olarak belirtilmemişti. Umumi seferberliğin ne demek olduğu da tam olarak anlaşılmadığından seferberlik ilanından dört gün geçinceye kadar yazışmalar devam edip durmuştur.[754] Nihayet 23 Eylül 1328 (6 Ekim 1912) tarihinde Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinden 2'nci Ordu Komutanlığına gönderilen yazıda seferberliğin birinci gününün 1 Ekim 1912 olarak alınması gerektiği belirtilmekteydi.[755] Bu yazışmalardan Osmanlı ordusunun düşmanla harp etmeyi bırakın seferberlik ilanına bile hazır olmadığı açıkça görülmektedir.

Ayrıca devlet, Balkan ittifakını zamanında sezmiş veya önleyebilmiş olsaydı, eğitimli askerin Balkan Harbi'nin patlak vereceği bir zamanda terhisine müsaade etmez, bölgedeki durum ne kadar nazik ve buhranlı olsa da buna karşı başka çareler düşünebilirdi.

Üstelik Karadağ Hükûmeti 1912 eylül başında 52-63 yaş arası ihtiyat erlerinden müteşekkil 11 taburu silahlandırmış ve 5 bin kadar eski sistem tüfeği Malisörlere ücretsiz vermişti. Ayrıca Karadağ Hükûmeti, Osmanlı Devleti'ne taarruz için görüşmelerde bulunuyordu. Osmanlı Harbiye Nezareti ise bilhassa Bulgarlarla birlikte hareket için görüşmelerde bulunmaları karşısında tedbir alınması ve Malisörlerin Karadağlılara olan temayüllerinin önüne geçilmesi gerektiğini Hükûmete bildirmişti. Karadağ, Berane hadisesine[756]

---

753 Er, *a.g.m.*, s. 153.

754 Er, *a.g.m.*, s. 155.

755 Ibid.

756 Karadağ sınır kentlerinde yaşayan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri Berane olayıdır. Berane, jeopolitik ve sosyal açıdan Karadağ-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Beraneli Hristiyanlar, Karadağ hükûmeti tarafından silah ve cephane dağıtılarak şımartılmış ve isyana teşvik edilmişlerdir. Üstelik topraklarının bir kısmı Karadağ sınırları dâhilinde bulunduğu için silah tedarik etmekte zorluk çekmemişlerdir. Karadağ hükûmetinin, Berane'deki Hristiyanları Karadağ'a çağırarak Osmanlı hükûmeti aleyhinde birtakım telkinlerde bulunup talim ve terbiyeden geçirdikleri de iddia

düzenli birliklerle iştirak etmemişse de isyancılar Karadağ zabitanı idaresinde hareket ediyordu. Üstelik bunların dörtte biri Karadağlı idi. Zira Karadağ Hükûmeti tarafından General Yanko Dekovic vasıtasıyla eşkıyaya emirler, talimat, erzak ve cephane veriliyordu.[757] İşte daha Arnavutluk isyanları yatışmadığı ve Osmanlı Devleti'nin 75 bin talimli askerinin ordudan terhis edildiği sıralarda (30 Eylül 1912) Balkan devletleri seferberlik ilan ettiler.

İzzet Paşa, Balkan yenilgisinde İttihat ve Terakki Hükûmetini suçlayarak, "Harbin önüne geçemediği gibi, yenilgiyi kaçınılmaz yapan hatalar da işlemiştir." diyordu. Bu noktada Balkan devletleri, gizli ve açık hazırlıklar yaparken biz, nereye yükleneceği bilinemeyen bir iyimserlikle silahaltındaki redif taburlarını ve nizamiye taburlarındaki iki yıllık eski erleri terhis ettik. Fakat birkaç gün sonra bu hatayı anlamış gibi olsak da, Rumeli'deki ikinci sınıf rediflerini sözde manevra için silahaltına almaya kalkışarak ikinci bir hataya düşmüş olduk. Çünkü bu teşebbüs komşu devletler tarafından bahane kabul edilerek 17/30 eylülde seferberlik ilan edilmiş ve buna bir gün sonra biz de karşılık vermek zorunda kalmıştık.[758]

Harbin ilk gününden itibaren askerin yiyecek ve beslenme sıkıntısının yanısıra, ordunun politikaya girmesi komutanlar arasında ikiliğin doğmasına sebep olmuştu. Bundan başka Osmanlı ordusu 1909 yılından beri esas harp alanı olan ve her an bir saldırının gelebileceği Trakya ve Makedonya'dan uzak yerlere gönderilmiş, bir kısmı da terhis edilmişti.[759] Balkan Harbi'nden iki ay önce çoğu

edilmiştir. Öyle ki, Berane adeta Karadağ'a bağlı bir yer hâline gelmiştir. Bölgedeki Hristiyan halk, davalarını Karadağ mahkemelerinde görmeye ve hatta vergilerini Karadağ'a vermeye başlamışlardır. 1886 yılında ise salgın hastalığı bahane eden Karadağlılar, Tahdid-i Hudud Komisyonunca Berane kazasından sayılan 5 köyü istila etmek istemişlerdir. Tahdid-i Hudut Komisyonu Berane'den çekildikten sonra Karadağ hükûmeti, Müslümanlarla Hristiyanları karşı karşıya getirmek için vakit geçirmeden harekete geçmiştir. Bu amaçla özellikle sınıra yakın yerlerde oturan Beraneli Hristiyanlara tekrar silah dağıtmaya başlamışlardır.

757 BOA*, HR-SYS, D*. 1957, NR. 1, lef. 3.

758 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 119.

759 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* II. Kısım, C.II. Ankara 1983, s. 6.

İstanbul'dan olmak üzere 35 tabur asker Yemen'e gönderildi. Devletin başında Trablusgarp belası da vardı.

Bu hususta yapılan bir başka tenkit de seferberlik ilanından sonra dahi ordunun yapacağı harekât için doğru dürüst bir planının olmadığı ileri sürülmektedir. Bunun sebebi de Padişah'ın başkâtibi Ali Fuat Bey'in Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'ya, harp planlarının hazır olup olmadığı şeklinde bir sorusuna Paşa'nın, "Mahmut Şevket Paşa zamanında birtakım planlar yapılmış, getirip tetkik edeceğim."[760] diye cevap vermesine bağlanmaktadır.[761] Böyle bir kanaate varmak, bizce doğru değildir. Üstelik bu düşüncesine mesned olan kaynakların yeterli olduğu da söylenemez. Çünkü harpten çok önce yapılan bu seferberlik planlarının altında imzası olan, o dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın hatıratına,[762] bu konudaki görüşlerine ve "ATASE" arşivinde bulunan planlarla ilgili vesikalara bakılmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Nâzım Paşa'nın Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'e, "Mahmut Şevket Paşa zamanında birtakım planlar yapılmış, getirtip tetkik edeceğim."[763] demesi, Nâzım Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Dairesinin kasasında saklı bulunan harp planlarını tetkik etmediği, bilahare bu planların değişikliğe uğratıldığı hakkında İzzet Paşa'nın bu husustaki kanaatini kuvvetlendirmektedir.[764]

Bunun yanı sıra, Balkan Harbi'nin başladığı bir sırada, ordunun başı sayılan Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul'da değil de, Yemen'de görevli olarak bulunması hayli yadırganmıştır.[765] Kanaatimize göre durum çok farklı boyutlardadır. Çünkü o dönemde, Erkân-ı Harbiye Riyaseti, Harbiye Nezareti bünyesinde bir daire olduğundan büyük bir etkinliğe sahip değildi. Hatta İzzet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Reisliği döneminde politik çekişmelerin doruk noktasına ulaştığı bir sırada, Harbiye Nezaretinin haset ve baskısına rağmen büyük işler başardığı herkesçe bilinen ve takdir edilen bir gerçektir. Mahmut Şevket Paşa ile aralarında zaten var olan görüş ayrılıkları ve müdahaleleri artarak devam

760 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim,* Ankara 1987, s. 60.
761 Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa,* İstanbul 1989, s. 393.
762 Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 12 Nisan–7 Haziran 1928.
763 Türkgeldi, *a.g.e.,* s. 60.
764 Ahmet İzzet Paşa, *aynı tefrika, Akşam,* 29 Mayıs 1928, s. 3459.
765 Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa,* İstanbul 1989, s. 394.

ettiğinden, İzzet Paşa'nın bir müddet İstanbul'dan ve görevinden uzaklaştırılması yönüne gidilmiş, yani resmen Yemen Kuva-yı Umumiye kumandanlığına tayin edilmiştir.[766] Bu sebeple Harbiye Nezaretinin emri altında Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla bir "memur" olan Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul'da kalmak veya Yemen'e gitmek hususunda tek başına karar alması mümkün olamazdı. Ayrıca İstanbul'da giderek yoğunlaşan hizipleşme, politik çekişme ve baskılardan bunalan İzzet Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisliği üzerinde kalmak şartıyla, bir başka meseleyi çözmek üzere Yemen'e isteyerek gitmiştir. Üstelik hareketinden önce 2. ve 3. ordu kumandanları ile ordu kurmay başkanlarını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine çağırtarak, Balkan devletlerinin muhtemel bir saldırısına karşı hazırlamış olduğu seferberlik planlarını tek tek izah ederek, kasaya koydurmuştu.[767]

Bütün bunların yanı sıra, Balkan Harbi'nde orduların harekâtı açısından da alınması gereken dersler vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki 1909 yılında kararlaştırılmış olan yeni ordu teşkilatının ancak 1911 yılında uygulanmasına başlanması ve bu yeni teşkilat henüz tamamlanmadan Balkan Harbi'ne girilmesi orduyu en zayıf durumunda yakalamıştır. Balkan Harbi'ndeki idaresizliğe bir misal olarak, seferberlik takdirinde derhal uygulanacak tafsilatlı, mükemmel bir "iaşe ve levazım" planı da hazırlanarak kasaya koymuştu. İttihat ve Terakki Partisi yeniden iktidara gelince, işten uzaklaştırılmış eski uzman subaylar ve levazım reisi İsmail Hakkı Paşa tekrar yerlerini aldıkları vakit, kasayı açtıkları zaman bu planlara hiç el sürülmemiş olduğunu derin bir hayret ve esefle görmüşlerdi.[768]

766 BOA, *B.E.O, İ İ S*, nr. 289269.

767 İnal, *a.g.e.,* s. 2022. Mahmut Muhtar Paşa ise, Nâzım Paşa'nın, İzzet Paşa tarafından hazırlanan planlara bir kere bile bakmadığını söylemekte, hatta İzzet Paşa'yı doğrulayarak, "Çok iyi düşünülerek hareket edilse ve Ergene gerisinde savunmada kalınsa idi, belki yenilginin önü alınabilirdi. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Nâzım Paşa, düşüncelerine ve kararlarına ait hiçbir konuya girmemeyi ve harp harekâtı hakkında daima susmayı huy edinmişti. Diğer kabine üyeleri de bu hususta bilgisizdi." demektedir, bk. Mahmut Muhtar Paşa, *Balkan Harbi,* (Haz. M. Ziyaettin Engin), İstanbul 1979, s. 194; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrûtiyette Saray ve Bâbıâli, Akşam*, 12 Eylül 1939, s. 7505.

768 Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa,* İstanbul 1943. s. 32-33; Süleyman Kâni Ertem, *a.g.e., Akşam,* 16 Eylül 1939, s. 7509.

Gerçekten de Birinci Çatalca Muharebesi'ne kadar ordunun iaşesi çok kötü durumda idi. Ahmet İzzet Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine getirilmesiyle birlikte mütareke devresi ve İkinci Çatalca Muharebesi'nde birliklerin iaşe durumu oldukça düzeldi. Taburdan itibaren bütün birliklerin ağırlıkları tek tek elden geçirilerek işe yarar bir hâle sokuldu.[769] Yine Ahmet İzzet Paşa'nın moral ve eğitime büyük önem vermesiyle, asker bu safhada elindeki silahı daha iyi kullanmaya başlamış, âdeta attığını vurmaya başlamıştı. Bu durum tabiatıyla ordunun moralini fevkalade yükseltmiştir. Kendine güvenini yeniden kazanan askerin İkinci Çatalca Muharebesi'nde ve özellikle Şarköy Çıkarması'nda birçok yüksek rütbeli kumandanı en sıkışık anlarında yanı başında görmesi, morali üzerinde çok olumlu etki yapmıştır.[770] İşte Ahmet İzzet Paşa, ordunun durumunu çok iyi takdir ederek, Çatalca hattında muazzam bir tahkimat yapmış, askerliğin icabı olan bütün tedbirleri alarak Kırklareli ve Edirne'yi bu surette kurtarmıştır.

Sonuç

Harple ilgili olaylara bakılırsa ilk bakışta görülen, düşmanın hareket şekli Paşa'nın dört ve beş numaralı projelerdeki varsayımlarıyla örtüşmektedir. Gerçekten de Bulgarların bütün kuvvetleriyle Trakya'dan ve bu kuvvetin büyük kısmıyla kuzeyden saldırdıklarını biliyoruz. Fakat buna rağmen Başkumandanlık Vekâleti, görevli olan Genelkurmay Başkanlığının resmî planı demek olan projeyi hükümden kaldırdı ve ısrarlı emirleriyle Doğu Ordusu Kumandanını 22 Ekim tarihinde Kırklareli havalisinde dört kolorduyu, düşmanın büyük kısmına, yani birinci ve ikinci ordularına taarruz zorunda bıraktı. Büyük bir istekle aç, yorgun bir hâlde ileriye saldırılan bu ordu, daha düşmanın bütün kuvvetiyle temasa bile geçme-

[769] Geniş bilgi için bk. Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.,* s. 468–474.
[770] Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.,* s. 483.

den iki gün içinde mağlup ve perişan oldu. Bununla birlikte geri çekilen askerimiz büyük bir zorlukla Lüleburgaz mevziinde toplanarak bir savunma harbi verdi. Dolayısıyla, iki gün içinde ordumuz yenilerek ve toplarının büyük bölümünü bırakarak ancak Çatalca'da toplanabilecek şekilde panik hâlinde geri çekilmiş, daha doğrusu kaçmıştır.[771]

Eğer Genelkurmay Başkanlığının projesi uygulama alanına konulup kesin çarpışma Ergene veya Çorlu suyu arkasında Saray-Çorlu ve Tekfurdağı mevzilerinde kabul olunsaydı, ilk çarpışma ancak 31 ekimde meydana gelecekti. Bu tarihte bizim kuvvetimiz 100.000 silahlı eri aşkın 150 taburla, 100'ü mantel olmak üzere 366 sahra ve bir hayli dağ topuyla 12 santimetrelik obüsten meydana gelecek, ondan başka cepheye gelen kuvvetlerin büyük kısmı dinlenmiş, mevzilerine yerleşmiş, iaşesi sağlanmış ve her bir kıta kendisine ayrılan mevziyi tahkim etmiş bulunacak ve düşmanın piyadesinden ise, seferin zorluklarından dolayı ihtimal beş-on bin er eksilmiş olacaktı.[772]

Yine Genelkurmayın planı uygulansa ve seferberliğe özen gösterilseydi, ordumuz Arnavutluk'a bütün harplar sırasında Kosova ile İşkodra arasında bulunan Mahmut Hayret Paşa kuvvetiyle birlikte ki en azından 170.000 tüfek kuvvetinde 220 tabur ve 370 kadar topla girecek ve halkın desteğiyle yürütülen bir çete harbiyle sonuna kadar Arnavutluk'u savunabilecekti. İlk fırsatta da bir çıkış yaparak vatanın hepsini kurtarmaya ve geri almaya muktedir olacaktı. İşkodra'yı bütün harp süresince on ay savunan kuvvetin büyük bölümü Arnavuttu. Yanya'da bile bir hayli Arnavut taburları Türk vatandaşlarıyla yan yana Osmanlı menfaati için çarpıştı. Sonunda bütün ordu yenilmiş ve perişan bir hâlde en ayrılıkçı sanılan Güney Arnavutluk'a girdiği zaman kimse en küçük bir muhalefette bulunmadı.[773] (Akla gelen bir başka soru da şudur: Osmanlı Genelkurmayı seferberlik için hazırlıklarını yeterince tamamlamış mıdır? Hükûmetin bu konudaki kararı ne idi?)

Bütün bu kötülüklerin sebeplerini, çoğunluğa ve özellikle aydınlarımızın medeni cesaretlerinin noksanlığına ve belki de yoklu-

[771] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 127.
[772] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 128.
[773] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 132.

ğuna bağlayan İzzet Paşa, şöyle demektedir: "Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekilinin mutlak güç sahibi olduğu sanılıyor. Düşünce ve arzusu ise malum: Taarruz! Buna karşı çıkmaya cesaret edilmiyor, aksine uyulmadan fayda umuluyor. Körü körüne atıp tutmak, asıp kesmekten bağıra bağıra dem vuran iğrenç bir güruhun yaygaraları da seçkin erkân ve ümeramızın düşünce ve duygularına etkiden uzak kalmıyor. Müzakere ve istişare sırasındaysa kimse arkadaşından daha az cesur görünmek istemiyor. Masa başında gösterilen bu cesaretin, bu yalancı pehlivanlığın kendi hesaplarına değil, koca bir milletin zararına olduğu da insafla düşünülmüyor; vicdan ve irfanın uyarı ve telkinlerine karşı isyan ediliyor, işte bizim geçmiş, bugün ve gelecekteki dertlerimizden bir büyüğü, belki en önemlisi bu ruh hâlidir. Yazıklar olsun bize![774]

Nâzım Paşa'nın taarruzdan başka bir şey düşünmediğinin altını çizen Ahmet İzzet Paşa, her insan gibi bir komutanın da istişareye ihtiyacı olduğunu fakat sözü ayağa düşürecek tarzda olmaması gerektiğine işaret ederek şöyle devam etmektedir: "Komutan kurmay başkanıyla istişare eder. Gerekirse aydınlatmak için bir mütehassıs da çağırır. Ayrıca güvendiği bir üçüncü kimseyle konuşur."[775]

Hatalar o kadar çoktur ki II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra yeni bir asker alma kanunu düzenlenmesine rağmen, Balkan Harbi seferberliği sırasında bunun uygulamasına geçilememiştir. Üstelik 1886 yılında düzenlenen *Ahz-ı Asker Kanunu*'na göre işlem yapılmıştır. Bunun yanı sıra seferberlik ilan edildikten birkaç gün sonra, cephe gerisi hizmetlerini görecek kalifiye personel eksikliğinden dolayı telgrafçılar, polisler, jandarmalar, tahsildarlar ile bilfiil hizmet eden demiryolu memurlarının seferberlikleri de ertelenmiştir.[776]

Birliklerin personel mevcuduna etki eden diğer önemli olay da seferberlikten birkaç gün evvel 1908 duhullü nizamiye askerlerinin terhis edilmesi kararıydı. Özellikle 2'nci Ordu Müfettişliği bölgesinde bulunan nizamiye birlikleri terhis kararını uygulayarak toplam 80.000 askerin yaklaşık üçte birini terhis edince ellerinde 50.000 muvazzaf asker kalmıştır.[777]

---

774 Ibid.
775 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 134.
776 BOA, *BEO*, nr. 4093/306933, 24 Şevval 1330 (6 Ekim 1912).
777 Er, *a.g.m.,* s. 158.

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, Balkan Harbi seferberlik planı büyük oranda kâğıt üzerinde kalarak uygulamaya konulamadı. Seferberliğin uygulanması sırasında ortaya çıkan aksaklıklar, üst komutanlıklardan alınan emirler veya birlik komutanlarının kendi yetkileri doğrultusunda alınan kararlar çerçevesinde çözülmeye çalışıldı. Bu da seferberliğin hızlı ve muntazam bir şekilde yürütülmesine engel olarak harbin kesin sonuç yerinde ve gereken zamanda yeterli kuvvet toplanamamasına neden oldu. Başkumandan Vekili Nâzım Paşa'nın, Carl von Clausewitz'in geliştirmek istediği *"stratejik bir amaca tahsis edilmiş mevcut bütün kuvvetler aynı anda kullanılmalıdır; her şey bir tek harekâta ve bir ana ne kadar çok sıkıştırılırsa bu kullanma o kadar mükemmel olur.*" yasasına ters düşerek eksik mevcutlara rağmen vermiş olduğu genel taarruz emri neticesinde de Osmanlı ordusu daha ilk muharebede büyük bir yenilgiye uğrayarak geriye çekilmek zorunda kaldı.[778]

Dolayısıyla sorumluluğun düşünmeden ve sebepsiz olarak planları hükümden kaldıranlara yüklenmesi gerekirdi. Eğer bugün ve gelecekte hataların tekrarlanmasına engel olunması için sorumlu aramak gerekliyse, Nâzım Paşa'nın adını söylemek kâfidir.[779] Zira Nâzım Paşa, İzzet Paşa'nın kurmay başkanlığı sırasında hazırladığı planlara şöyle bir göz atmayı bile fazla ve gereksiz bularak Abdullah Paşa'yı asker henüz toplanmadan taarruza zorlamıştır.

İzzet Paşa'nın düşüncelerinin, bugün için de son derece önemli ve manidar olduğu açıktır. Nitekim aşağıdaki cümleleri gelecek nesiler için bir uyarı niteliği taşımaktadır. "Millet, olup biteni bütünüyle kendiliğinden anlayıp bilemezdi. Aydınlar halka yol gösterir ve uyarır. Fakat aydınlarımızın hepsi olmasa bile önemli bir kısmı, gayet ihtiraslı, dolayısıyla çevreye, zamana uyarak istifade emeliyle kuvvete boyun eğen, bir kısmı da gayet çekingen, zorbaların şerrinden kendini koruma duygusuyla hakikatten, yüz çevirip susmayı seçmektedir. Bu şekilde hakikatler gizleniyor, belki tahrif olunuyordu. Bu gibi şeyler sosyal yapımızın maddi ve ruhi noksanıdır ki bütün hastalıklarımıza sebep olan da budur."[780]

Neticede, Balkan Harbi'nde büyük bir yenilgiye uğrayan

[778] Er, *a.g.m.,* s. 179.
[779] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 172.
[780] Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s.172–173.

Osmanlı Devleti, Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Rumeli'yi ve Ege adalarını kaybetti. Bu durum memleketi maddi ve manevi açıdan büyük kayıplara uğratarak, devletin geleceğini de olumsuz yönde etkiledi. Nihayet, bu harp, sadece savaşan devletleri değil, büyük devletleri de yakından ilgilendirmiş, çıkarları çatışan devletler, bu bunalım dolayısıyla bir defa daha karşı karşıya gelmiştir. Böylece Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden doğan sonuçlar Cihan Harbi'nin çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Zaferlerle dolu Türk tarihi içinde, Balkan Harbi kadar acıklı ve bugünkü ve gelecek nesiller için bütün safhaları ile birlikte, çeşitli yönlerden ibret dersi veren bir harp yoktur. Ancak bundan çıkarılması gereken en önemli ders, bu acı gerçeğin Türk devlet adamları ve ordu mensuplarınca layıkıyla incelenmesi, öğrenilmesi ve ülkenin bu gibi felaketlere bir daha düşürülmemesidir.

Kaynakça

A- Belgeler

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *HR-SYS*, (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım)

BOA, *B.E.O*, İ İ *S,* (İsti'zan İrade-i Seniyye)

BOA, *B.E.O*, Gelen-Giden

B- Eserler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım I*, (Yayına Haz. Süheyl İzzet Furgaç), Nehir Yay., İstanbul 1992

Ahmet İzzet Paşa, "Harb-i Umûmi'nin Vuku' ve Ziya'ında Mesuller ve Mesuliyetler", *Akşam,* İstanbul 1928

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa: Askerî ve Siyasi Hayatı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, Ankara 2013

Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, T.T.K. Yay, II. Kısım, C. II, Ankara 1983

Er, Serkan, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Seferberlik Planı", *Tarih Dergisi*, Sayı 59 (2014 / 1), İstanbul 2014

Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi I*, Ankara 1970

Goltz, Von der, *Millet-i Müsellaha,* Almancadan mütercimi, Mehmed Tahir, Matbaa-i Ebuzziya İstanbul 1305

Hall, Richard C., *The Balkan Wars 1912–1913 Prelude to the first world war*, London and Newyork, 2002

İnal, Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul 1953

İrtem, Süleyman Kani, *Meşrutiyette Saray ve Babıâli*, Akşam, 12 Eylül 1939

Klinghard, Karl, *Die Denktvürdigkeiten des Marschalls des Ahmet İzzet Pascha*, Leipzig 1927

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987

Mahmut Muhtar Paşa, *Balkan Harbi*, (Haz. M. Ziyaettin Engin), İstanbul 1979

Uçarol, Rıfat, *Gazi* Ahmet Muhtar Paşa, İstanbul 1989

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa,* İstanbul 1943.

II. BALKAN SAVAŞI'NDA SÜLEYMAN ASKERİ BEY

Süleyman Askeri Bey During The Second Balkan War

Yücel YİĞİT*

Özet

XVII. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyılda hız kazanan Osmanlı ordusunun mağlubiyetler silsilesinin en son halkalarından biri de kuşkusuz Balkan Savaşları'dır. Osmanlı Devleti'nin çok kısa sürede dört küçük Balkan Devleti'ne mağlup olması onu ciddi bir sıkıntıya sokmuştur. Zira savaşın başlamasından altı gün sonra Bulgar Orduları İstanbul kapılarına dayanmış, batı yakasındaki Osmanlı ordusu da neredeyse hiçbir çatışmaya girmeden elindeki cephaneyi de düşmanlarına kaptırarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa Yemen'de, Osmanlı ordusunun en zeki ve cevval subaylarından Enver, Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Süleyman Askeri ve Nuri Conker'in Trablusgarp'ta bulunması oldukça tuhaftır. Bahsedilen kişiler ancak II. Balkan Savaşı öncesinde yurda dönerek akabinde savaşa iştirak etmişlerdir. Çalışmamızın temel amacı II. Balkan Savaşı sırasında Süleyman Askeri Bey'in rolünü ve faaliyetlerini ortaya koymaktır. Yine bu bağlamda Teşkilat-ı Mahsusa'nın, resmî ve gayriresmî ilişkileri de konumuz içerisinde yer alacaktır. Çalışmada kullanılan belgeler, Başbakanlık Osmanlı ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivleri'nden elde edilmiştir. Ancak ikinci dereceden bazı kaynaklar da kullanılmıştır. Çalışmamızın kronolojik çerçevesini 1912-1913 yılları arasını kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Teşkilat-ı Mahsusa, Süleyman Askeri Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti

* (Yrd. Doç. Dr.); Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara-Türkiye; e-mail: yigit21@hotmail.com

Abstract

One of the latest examples on the series of defeats of the Ottoman Army starting from the XVII century to XVIII century is undoubtedly the Balkan Wars. That the Ottoman Empire was defeated by four small Balkan states at a very short time put it into serious trouble. Six days after the outbreak of the war, Bulgarian Army nearly reached İstanbul and the Ottoman Army on the west side was forced to retreat by having the ammunition in its hands snatched to its rivals without any conflict. It is quite strange that during the First Balkan War, Ahmet Izzet Pahsa, the Ottoman Army Chief of Staff, was in Yemen and Enver Bey, Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Süleyman Askeri Bey and Nuri Conker, the most intelligent and active officers of the Ottoman Army, were in Tripoli. The said people returned home and subsequently participated in the war only prior to the Second Balkan War. The main purpose of the study is to reveal the role and the activities of Süleyman Askeri Bey during the Second Balkan War. In this context, formal and informal relationships of the Special Organization will also be involved in the subject. Documents used in the study will be obtained through Prime Ministry Ottoman Archives and the Archive of the Ministry of National Defence. However, some sources of second-degree will also be used. Chronological framework of our study covers the years between 1912- 1913.

Key Words: Balkan Wars, Special Organization, Süleyman Askeri Bey, The Committee of Union and Progress

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'ndaki sarsıcı hezimetiyle Bulgarlar'ın, Edirne'yi işgal edip Çatalca istihkâmlarına kadar dayanması İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) için bir dönüm noktasıdır. Şüphesiz iki Balkan savaşı arasındaki en önemli iki olay Bâb-ı Âli Baskını ile Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastıdır. Enver Bey liderliğindeki İttihatçı kadronun Bâb-ı Âli Baskını sırasındaki temel argümanları Edirne'nin kaybediliyor olması ve kötü yönetimdir. Bâb-ı Âli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası

iktidarı doğrudan denetim altında tutan İTC, bu temel argümanlara rağmen Londra Antlaşması'yla Edirne'yi Bulgarlara terk edip Midye-Enez hattının doğusuna çekilince ciddi bir güven bunalımı yaşamıştır. Ancak Mahmut Şevket Paşa suikastı, İTC'nin sarsılan itibarını telafi etme ve meşruiyet sıkıntısını ortadan kaldırma fırsatı vermiştir. Suikast İTC'ye, hem siyasi rakiplerini tasfiye etmesini hem de saraydan hükûmetten ve meclisten bağımsız tekil hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti artık Bâb-ı Âli'den, saraydan ve meclisten değil İTC genel merkezinden idare edilmektedir. Elbette İTC diktatörlüğünün oluşmasında Sultan Mehmet Reşat'ın silik şahsiyeti ve Meclis-i Mebusan'ın kapalı olmasını da göz ardı edemeyiz. Zira II. Meşrutiyet parlamentosu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İTC içindeki muhalefet yüzünden Ocak 1912'de dağılmıştır. Mayıs 1912'de toplanan ve Ağustos 1912'de bir kez daha kapanan Meclis-i Mebusan, Balkan Savaşları nedeniyle Mayıs 1914'e kadar mesai yapmamıştır.

II. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun taarruzuna karşı bazı muhalif tutumlara rağmen Edirne'nin alınması ve Batı Trakya'da bir hükûmetin kurulması İTC'nin karar alma sürecinde tek başına hareket etmesinin somut göstergesidir. İTC bu tavrını I. Dünya Savaşı öncesinde de devam ettirmiştir. Bu bağlamda İTC'nin karar verici siyasi ve askerî kökenli kadrosu, Goben ve Breslau isimli Alman gemilerinin satın alınması ve Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesinde de benzer bir tavır sergilemiştir. Aslında onların bu tavırları doğrudan iktidar oldukları 1913-1918 yılları arasında da devam etmiştir. Dolayısıyla İTC'nin hiçbir yerden emir almadan ve başına buyruk hareket etmesinin ilk örneği Edirne'nin geri alınması ve Garbi Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi'nin (GTHM) kurulmasıdır. Zira kısa süreli bu hükûmet, Edirne'yi elde tutabilmek ve sonradan yapılması planlanan bir antlaşma için masada elinde bulundurulabilecek bir koz amacıyla tesis edilmiştir. Nitekim Düvel-i Muazzama ve Bulgarlar, Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalmasına rıza gösterince GTHM misyonunu tamamlamıştır. Osmanlı Hükûmeti ya da daha doğru deyişle İTC, Edirne karşılığında GTHM feda etmiştir. Çünkü Osmanlı Hükûmeti, Bulgaristan ile imzalanan İstanbul Antlaşması'yla, Batı Trakya Müslüman ahalisi için geniş çaplı hukuki, dinî ve kültürel haklar sağladığı inancını taşımaktaydı. Bu yüzden Osmanlı Hükûmeti, kısa vadede Edirne hedefine ulaşınca Batı Trakya konusunda ısrarcı olmamıştır.

II. Balkan Savaşı ile GTHM'nin kurulmasında faal olan Süleyman Askeri Bey, icraatlarının amacını ve felsefesini anlayabilen, Balkanlar'da bulunduğu yıllarda gerilla savaşlarında iyice pişmiş zeki ve prensipli bir kurmaydır. Dolayısıyla genç yaşında Teşkilat-ı Mahsusa'nın (TM) kuruculuğunu ve ilk başkanlığını üstlenmesi, yarbay rütbesiyle Irak ve Havalisi Umûm Komutanlığı'na atanması onun ne kadar işinin ehli olduğunun en önemli ispatıdır. Kuşkusuz bu niteliklerinin yanında Enver Bey'e -daha sonra paşa- olan sadakati de göz ardı edemeyiz. Bu sadakat Balkanlar'da daha çok da Trablusgarp'ta meydana gelmiş ve burada birbirlerini daha yakından tanıma fırsatını bulmuşlardır. Nitekim Süleyman Askeri, TM'nin ve GTHM'nin kurulmasında ön planda olmasının temelinde Trablusgarp'taki bu birliktelik yatar. Dolayısıyla Enver Bey, II. Balkan Savaşı sürecinde de Süleyman Askeri Bey'den azami düzeyde istifade etmiştir. Süleyman Askeri, ölümüne dek İTC içindeki değişik fraksiyonlar arasında Enver Paşa'nın safında yer almıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Edirne'nin İTC açısından önemini ve Süleyman Askeri Bey'in II. Balkan Savaşı sırasındaki faaliyetlerini gözler önüne sermektir. Ayrıca "II. Balkan Savaşı sonrası GTHM neden kuruldu ve kısa sürede lağvedildi?" sorusuna da cevap aranacaktır. Yine Süleyman Askeri'nin, GTHM'nin ortadan kaldırılması sonrası Batı Trakya'daki eylemleri de konumuz içerisinde yer alacaktır. Çalışmada kullanılan belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile ikince dereceden bazı kaynaklardan elde edilmiştir. Makalemizin kronolojik çerçevesi ise 1912-1913 arasındaki zaman dilimidir.

1- Süleyman Askeri Bey'in Kısa Biyografisi

Süleyman Askeri Bey'in kısa bir biyografisi konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı şüphesizdir. Zira onun II. Balkan Savaşları sırasındaki emekleri diğer görevleri arasında gölgede kalmıştır. Yeri gelmişken ifade etmeliyiz ki Süleyman Askeri'nin Teşkilat-ı Mahsusa reisliği ve Irak ve Havalisi Umûm Komutanlığı sırasındaki faaliyetleri daha ön plandadır. Kaynaklarda doğum tarihi ve yeriyle ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Yeğeni Haldun Özbudak dışındaki tüm resmî ve ikinci el literatür onun 1883'te Prizren'de

dünyaya gözünü açtığı belirtmektedir.[781] Süleyman Askeri'nin Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'ndeki dosyası da bu bilgiyi teyit etmektedir.[782] Buna mukabil Haldun Özbudak, Süleyman Askeri'nin 1884'te Edirne'de doğduğunu ifade etmektedir.[783] Lakin doğduğu tarihteki dönemin şartları göz önünde bulundurulduğun da iki zaman arasında bir yıllık fark nedeniyle doğum tarihinin 1883 ya da 1884 tarihleri olmasının pek de kayda değer bir tarafı yoktur.

Harp Akademisi'nden mezun olduğu 1906'ya kadar olan bilgiler oldukça kısıtlıdır. Süleyman Askeri, babası Halil Vehbi Bey gibi baba mesleği subaylığı seçmiştir. Annesi Güzide Hanım ise ev hanımıdır. Çocukluk yılları babasının memuriyeti dolayısıyla Edirne ve Kırklareli'nde geçmiştir. Uzun boylu, beyaz benizli Süleyman Askeri önce Edirne sonra Manastır Askeri İdadisi'nde eğitim almıştır.[784] Daha sonra Harp Akademisi'ne kaydolmuştur. O günün gözde mesleklerinden subaylığa ilk önce Rumeli'de III. Ordu'da başlamıştır. III. Ordunun değişik birimlerinde görev yaparken 24 yaşındayken Filibe eşrafından Fadime Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten Fatma ve Dilek adında iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir.[785] Babası öldükten sonra bir ara İzmir'e annesinin yanına yerleşmiş ve burada Dr. Nazım'la beraber İTC'nin örgütlenmesinde rol almıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla II. Meşrutiyet'in ilanına kadar III. Ordu'nun hizmetinde Rumeli'de bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı akabinde başkente gelmiştir. II. Abdülhamit'in hal edildiği 31 Mart Vakası sonrası Hareket Ordusu'yla Selanik'ten tekrar İstanbul'a gelmiştir.[786] Balkanlar'da yaklaşık üç yıl görev yaptıktan sonra Bağdat'a tayin olmuştur. 1911'de Trablusgarp Savaşı'nın başlaması

---

781 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2004, s. 391.

782 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, *318-28 Sicil Numaralı Süleyman Askeri'ye Ait Askerî Safahat Belgesi,* Temin Tarihi: 27 Mayıs 2015.

783 Haldun Özbudak ve Selçuk Erez, "Süleyman Askeri: Bir Osmanlı Subayının Portresi", *Argos Dergisi,* C. II, Sayı: 18, İstanbul 1990, s. 82.

784 Nurettin Şimşek, *Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasi ve Askerî Faaliyetleri)*, IQ Yayınları, İstanbul 2008, s. 28; Özbudak ve Erez, *a.g.m.*, s. 82.

785 Peren Birsaygılı, *Süleyman Askeri Bey ve Ailesinin Hikayesi V*, http://www.haber10.com/makale, 2 Aralık 2007.

786 Özbudak ve Erez, a.g.m., s. 82.

üzerine 22 Ağustos 1912'de Bingazi ve Havalisi Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanmıştır. Burada Enver Bey'in emrinde *Ayne'l-Mansur Karargâhı'nda* çalışmıştır. Bingazi'de bulunması hasebiyle I. Balkan Savaşı'na iştirak edemeyen Süleyman Askeri, II. Balkan Savaşı öncesi 29 Ocak 1913'te Hurşit Paşa'nın emrindeki 10. Kolordu Kurmaylığına atanmıştır.[787]

Bulgarlardan Edirne'nin geri alınması ve Batı Trakya'da geçici bir hükûmetin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Batı Trakya'nın Bulgaristan'a terk edilmesinden sonra yerel ahalinin işlerini takip edebilmek için Süleyman Askeri Bey, 2 Temmuz 1914'te Dâhiliye Nezareti Muhacirîn Müdürlüğüne atanmıştır.[788] 27 Ekim 1913'te ikince kez Irak'a gönderilmiş ve Bağdat Jandarma Efradı Cedide Öğretmenliği görevine başlamıştır. Bağdat'tayken hem okul hem de İTC'nin teşkilatlanma işleriyle uğraşmıştır.[789] Binbaşı rütbesinde görev yaparken siyasetle ilgilendiği için 18 Temmuz 1914'te müdürlük görevinden emekliye sevk edilmiştir.[790] Irak'taki son görevine gitmeden önce Enver Paşa'nın talimatıyla TM'yi kurarak işlevselleştirmiştir. İngilizlerin Basra'ya asker çıkarması üzerine Osmanlı Genelkurmayı Süleyman Askeri Bey'i, önce 13 Aralık 1914'te 38. Tümen Komutanlığı ve Basra Valiliğine, daha sonra da 2 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına atamıştır. Bu sırada 20 Ocak 1915'te I. Rota Muharebesi'nde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'teki Şuayyibe Muharebesi'ni kaybetmeyi gururuna yediremeyerek kulağına revolver kurşunu sıkarak intihar etmiştir. Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki şahsi dosyasında vefat tarihi 13 Nisan 1915'tir.[791] Karargâhındaki mesai arkadaşlarınca Irak'ta Nuhayle Mevkii'ne subay üniformasıyla defnedilmiştir.[792] Vefatından yaklaşık on bir ay sonra 7 Mart 1916 tarihli Şûra-yı Devlet kararıyla Süleyman Askeri Bey şehit kabul

787 Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, *Süleyman Askeri Dosyası*, Sicil No: 1318-P.28.
788 BOA, *DH.ŞFR.*, 42/184.
789 Hamza Osman Erkan, "Süleyman Askeri Niçin ve Nasıl İntihar Etti?", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 22, İstanbul 1951, s. 1019.
790 Şimşek, *a.g.e.,* s. 114.
791 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, *318-28 Sicil Numaralı Süleyman Askeri'ye Ait Askeri Safahat Belgesi,* Temin Tarihi: 27 Mayıs 2015.
792 Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1946, s. 7.

edilmiş ve annesi Güzide Hanıma aylık 901 kuruş maaş tahsis edilmiştir.[793]

2- Balkan Savaşları

Bizans'taki taht kavgalarının tarafı ve destekleyici olarak 1352'de Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın liderliğinde Gelibolu'daki Çimpe Kalesi'ni alarak Rumeli'ye adım atan Osmanlı Devleti, 561 yıl sonra Balkan Savaşları sonucu neredeyse tüm Rumeli'yi -Doğu Trakya hariç- kaybedecektir. Balkanlar'ın yitirilmesinde Rusya'nın devasa bir güç hâline gelip Osmanlı Devleti'ni doğu ve batı istikametinden çift yönlü olarak sıkıştırması da etkili olmuştur. Nitekim XVI. yüzyıldan beri ilk defa bir doğu ırkı ve Asya menşeli Japonya, 1905 Rus-Japon Savaşı'ndan galibiyetle çıkınca Rusya bütün dikkatini doğudan batıya çevirmiştir. Askerî hezimet sonrası mecburiyetten kaynaklanan bu siyasi ve askerî eksen kayması Osmanlı Devleti ile Balkanlar'ın yakın gelecekteki kaderini doğrudan etkileyecektir. Ayrıca Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın menfaatleri Balkanlar'da karşılaşıp çarpışmaktadır. Çarpışmanın içeriği din, mezhep ve etnisite gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır. Dünya tarihinin en büyük savaş çarkı dönmeden evvel Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Rusya'nın ve Slav unsurun ciddi tepkisini çekmiştir. Yine Balkan Devletleri'nce kutsal ve millî kabul edilen Makedonya üzerindeki anlaşmazlıklar da Balkanlar'daki problemi iyice tetiklemiştir.

Uluslararası gelişmeler bu çerçevede şekillenirken içerde, II. Abdülhamit'i tahtan indiren İTC, 3 Temmuz 1910 tarihli *Kilise Nizamnamesi'yle* Balkan Devletleri'ni uzlaştırmış ve onları kendine karşı müttefik etmiştir. Arka arkaya Balkan Devletleri arasında ikili ittifaklar imzalanmış ve savaşın alt yapısı olgunlaştırılmıştır. Ayrıca savaş başlamadan önce Fransa ile Osmanlı Devleti'nin Atina'daki maslahatgüzarı Galip Kemali Bey'in uyarıları da dikkate alınmamıştır.[794] 1909'da Osmanlı ordusunda reform yapılarak alaylı subayların çoğu emekliye sevk edilmiş ancak yerleri de bir türlü doldurulamamıştır. Dolayısıyla birliklerin çoğunu küçük rütbeli subaylar komuta

---

793 Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, *318-28 Sicil Numaralı Süleyman Askeri'ye Ait Askeri Safahat Belgesi,* Temin Tarihi: 27 Mayıs 2015.

794 Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 23.

etmiştir.[795] Bütün bunlara Osmanlı subayları arasındaki politik bölünmüşlük, alaylı-mektepli kavgası, eğitimli tümenlerin terhisi, ciddiyetten uzak diplomasi ve kötü levazım ile lojistik desteği de eklersek savaşın ne şekilde sonuçlanacağının Osmanlı Devleti adına belli olduğunu söyleyebiliriz. Talât Paşa hatıralarında, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Avrupa'nın bu savaşa izin vermeyeceğini düşünerek 100 bin civarında askeri terhis ettiğinden de bahsetmektedir.[796] Ayrıca Osmanlı ordusu, modernize edilememiş ve onu teçhizat bakımından geri bırakan mali sorunlarla da boğuşmaktaydı. Üstelik savaş sırasında Yunan donanmasının denizleri kontrol altına almasından dolayı birlikler Anadolu'dan Makedonya'ya hızlı ve doğrudan sevk edilemiyordu. Balkanlar'daki bu seferki ittifak çok güçlüydü ve Osmanlı Devleti savaşa hazır değildi.[797] Balkan Savaşı'nın arifesindeki Trablusgarp Savaşı hangi açıdan bakılırsa bakılsın Balkan Savaşı'nın başlangıcı oldu. Zira bu savaş, Osmanlı Devleti'nden toprak kazanmanın oldukça kolay olacağı inancının artmasına yol açmış ve parçalanma sürecini hızlandırmıştır.[798]

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşı başlamıştır. Akabinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan da savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a karşı doğuda, diğerleriyle batı cephesinde savaşmıştır. Balkan Devletleri'nden Romanya ise I. Balkan Savaşı'nda tarafsız kalmıştır. Bulgar ordusunun kurmay heyetini bile şaşkına çevirecek kısa sürede, Osmanlı ordusu mağlup olarak ancak İstanbul önlerinde tutunabilmiştir. Dolayısıyla savaş hakkında belki de en doğru yargı şudur: "*Lüleburgaz Savaşı dört gün sürdü. Harbin sonucu belli oldu. Savaşı Türkler kaybetti. Çünkü askerin ekmeği, başkumandanının telgrafı yok-*

[795] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 357.
[796] Talât Paşa, *Talât Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul 1986, s. 27; Talât Paşa, *Talât Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 20-21.
[797] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. 2, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 102.
[798] Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 614.

tu.”[799] Batı Cephesi’ndeyse İşkodra ve Yanya gibi şehirlerdeki direniş dışında ciddi bir mukavemet ve savaş olmadan askerî birlikleri ve şehirler teslim olmuştur. Bu hezimet karşısında I. Balkan Savaşı sırasında dört ay kadar görev yapan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti istifa etmiş yerine Kâmil Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Büyük devletlerin nezaretinde yeni Osmanlı Hükûmeti ile Balkanlı müttefikler, 3 Aralık 1912’den 3 Şubat 1913’e kadar Londra’da barış koşullarını görüşmüşseler de anlaşmaya varılamamış ve savaş iki ay sonra kaldığı yerden yeniden başlamıştır.[800] Bu arada barış görüşmeleri devam ederken önderliğini Enver Bey’in yaptığı İTC’nin lider kadrosu, genelde Balkanlar’ın özelde Edirne’nin kaybedilmesini bahane ederek 23 Ocak 1913’te Bâb-ı Âli’yi basarak bir hükûmet darbesi yapmışlardır. İttihatçılar Kâmil Paşa Hükûmeti’ni devirerek Mahmut Şevket Paşa’yı sadarete getirtmişlerdir. Yeni kabinenin önceliği Edirne’yi kaybetmemekti. Zira Bâb-ı Âli Baskını’nı bu meşruiyet üzerinde kurgulamışlardır.

Londra’daki görüşmelerden bir netice çıkmayınca savaş, 3 Şubat 1913’te yeniden başlamıştır. Ateşkes sonrası Osmanlı ordusunun beceriksizce sevk ve idare edilmesi yüzünden elde kalan son yerlerden Edirne, Yanya ve İşkodra’da kaybedilmiştir.[801] Neticede 30 Mayıs 1913’te Londra Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Trakya’daki Midye-Enez hattını kabul etmek zorunda kaldı. Dolayısıyla bu hattın batısında kalan Edirne dâhil tüm topraklar kaybedildi.[802] İttihatçı kabine vaatlerinin altında kalarak Kâmil Paşa’nın bile rıza göstermediği anlaşmayı kabullenmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla İTC hedeflerinin altında kalmış ve prestiji sarsılmıştır. 30 Mayıs 1913'teki Londra Antlaşması'yla Midye-Enez hattı sınır kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, ikinci başkent Edirne dâhil tüm Balkan coğrafyasındaki topraklarını yitirmiştir. Böylece

---

799 Tevfik Çavdar, *Talât Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 217.
800 Necdet Hayta, *Balkan Savaşları’nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912- 11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 9-19.
801 Eugene Rogan, *The Fall Of The Ottomans*, Basic Books, New York 2015, s. 20-21; Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 187-195.
802 Küçük, a.g.m., s. 24.

Balkan Savaşı'nın ilk safhası Osmanlı ordusunun hezimetiyle tamamlanmıştır.

Londra Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Makedonya toprakları yüzünden Romanya'nın da dâhil olduğu Balkan Devletleri, 29 Haziran 1913'te Bulgaristan'a savaş ilan etmişlerdir. Böylece Balkan Savaşı'nın ikinci safhasına geçilmiştir. Dolayısıyla Bulgaristan eski müttefiklerine karşı yalnız kalmıştır. Bu arada kamuoyu baskısına dayanamayan Osmanlı Hükûmeti, ordularını harekete geçirdi. Enver Bey, 22 Temmuz'da, Osmanlıların Avrupa'daki ilk başkenti olduğu için sembolik önemi bulunan Edirne'yi geri almıştır. Bulgar Orduları her yerde yenildi; savaş ilan etmeden Dobruca'yı işgal eden ve Sofya'ya yürüyen Romenleri de durduramadılar. 31 Temmuz'da Bulgaristan ateşkes istemek zorunda kalmıştır.[803]

Bulgaristan'ın eski müttefiklerine mağlup olması Osmanlı Devleti adına, I. Balkan Savaşı sırasında kaybedilen toprakların telafisi için bir ümit ışığı olmuştur. Osmanlı Hükûmeti, İngiliz Hariciye Nazırı Sir Grey'in tehditlerine kulak asmadan buna mukabil Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa'nın diplomatik enformasyonu ve yüreklendirmesiyle bölgedeki Müslüman ve Rumları Bulgar mezaliminden kurtarmak gerekçesiyle ileri harekâta geçmeye karar vermiştir.[804] II. Balkan Savaşı'na en doğudaki I. Ordu ile Gelibolu'daki IV. Ordu olmak üzere dört ordusu birden savaşa iştirak etmiştir. Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'nın kumandasında harekâta 200-250 bin Osmanlı askeri katılmıştır.[805] Şartların müsaitliğini değerlendiren Osmanlı ordusu taarruza geçmiş ve az bir kuvvetle savunulan Edirne'yi 22 Temmuz 1913'te Bulgarlar'dan geri almışlardır. Osmanlı ordusunun Edirne'ye girmesinden sonra En-

803 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğ, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 389.
804 Talât Paşa, *Talât Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul 1986, s.29; T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, C. II, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013, s. 50/63-66.
805 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev.: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 157.

ver Bey, basına verdiği demeçte: "*Buradayız ve burada kalacağız.*" şeklinde kararlı ve keskin bir dil kullanmıştır.[806]

Batı Cephesi'nde Bulgaristan, doğal olarak diğer dört Balkan devletine karşı savaşı kaybetmiştir. Neticede 10 Ağustos 1913'te diğer Balkan ülkeleriyle Bükreş Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Makedonya paylaştırılmış ve bağımsız bir Arnavutluk kurulmuştur. Balkan Savaşları'nın en büyük galibi Sırbistan ve Yunanistan olmuştur. Sırbistan, Makedonya ve Yeni Pazar'dan pay alarak topraklarını iki kat genişletirken Yunanistan Güney Makedonya ve Yanya şehriyle birlikte Epir'in bir bölümünü elde etmiştir. Osmanlı Devleti, Balkan topraklarının yaklaşık üçte birini kaybettiği 93 Harbi'nden sonra ikinci büyük toprak kaybını Balkan Savaşları'yla yaşamıştır. Zira bu hezimetle birlikte, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik ikinci büyük göç dalgası başlamıştır.[807] İmparatorluk doğduğu yerde çözülmeye başlamıştır. Böylece ilk defa 1804'te Sırp İsyanı ile başlayan ulusal ayaklanmalar, Balkan Savaşları neticesinde istenilen amaca ulaşmıştır. Yine Balkanlar'daki bu yenilgi Osmanlı Devleti açısından sınırların daralması, itibar kaybı, ulusçuluk düşüncesinin uyanışı ve İTC iktidarının kuvvetlenmesi, Doğu Avrupa'da dengesizlik gibi sonuçlara sebebiyet vermiştir.[808]

3- II. Balkan Savaşı Sonrası Batı Trakya'daki Gelişmeler

Balkan Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı ordusunun nitelikli ve gözü pek subaylarından Enver, Mustafa Kemal, Fethi (Okyar), Refik (Saydam) Nuri (Conker), Kuşçubaşı Eşref Beyler, İtalya'nın Trablusgarp'taki işgalini önlemek amacıyla gizlice Libya'ya gitmişlerdi. Ayrıca Azîz al Misri, Muhittin (Kurtis) Bey ve Ali Sami (Sabit) Bey gibi Libya ve diğer Arap eyaletlerinden birçok ünlü isim de

---

806 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 402.

807 Nedim İpek, "Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 61-63.

808 Karal, *a.g.e.*, s. 349-350.

bu subay kadrosunun arasında mücadeleye destek vermişlerdir.[809] Aslında bu kurmaylar, imparatorluğun kalbi Balkanlar'ın kaybedileceğini bilselerdi kuvvetle muhtemel Trablusgarp'a gitmezlerdi. Aslında sırf imparatorluk gururundan mülhem, kaybedileceği açıkça bilinen Trablusgarp'ı savunmak ve gerilla savaşını organize etmek için buraya gitmişlerdir. Zira onlar, Balkanlar'ı kaybetmektense Afrika'daki son toprak parçası Trablusgarp'ı yitirmeyi ve sistematik bir küçülmeyi tercih edebilirlerdi.

1911'de I. Balkan Savaşı başladığı sırada birçok Osmanlı subayı gibi Süleyman Askeri Bey de, İtalya'ya karşı direniş hareketini organize edebilmek amacıyla molla kılığında gizlice Trablusgarp'a gitmiştir. Dolayısıyla Balkan Savaşı'nın ilk etabına katılamamıştır. Süleyman Askeri, Bingazi'de Enver Bey'in *Ayne'l-Mansur* adı verilen karargâhında irtibat subayı olarak bulunmuş ve Sünusi Aşireti'ni İtalyanlara karşı gerilla taktiğiyle savaşabilmesi için onları disipline etmeye çalışmıştır. Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine İtalya ile Uşi Antlaşması imzalanmış ve birçok Osmanlı subayı Osmanlı Genelkurmayınca başkentte çağrılmıştır. Geri dönmesi talimatı verilen subaylar arasında bulunan Süleyman Askeri de II. Balkan Savaşı öncesi 29 Ocak 1913'te Trakya'da bulunan Hurşit Paşa'nın emrindeki 10. Kolordu Kurmaylığına atanmıştır.[810] Midye-Enez hattının batısına yönelik taarruz hareketinden önce Trabzon Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

Balkan Devletleri için millî bir mesele hâline gelen Makedonya yüzünden II. Balkan Savaşı çıkınca Osmanlı Devleti açısından başta Edirne olmak üzere I. Balkan Savaşı'nda kaybedilen toprakları telafi etme fırsatı doğmuştur. Zira başkentin savunulması açısından müstahkem bir mevki olan Edirne'nin geri alınması güvenlik açısından bir zarurettir. Osmanlı ordusunun II. Balkan Savaşı'ndaki taarruzunu kendi içinde ikiye ayırabiliriz. Birincisi: Çatalca'dan Edirne'ye kadar olan safha; ikinci ise Meriç'in ötesinde birtakım yerlerin ele geçirilip GTHM'nin kurulması ve ortadan kaldırılması

809 Odile Moreau, "Ottoman Resistance During The Turkish-Italian War*", Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 79.

810 Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, *Süleyman Askeri Dosyası*, Sicil No: 1318-P.28; Şimşek, *a.g.e.*, s. 62.

sürecidir. Zaten Osmanlı askerî kuvvetleri TM birlikleriyle beraber Meriç Nehri'ne kadar matruşka tarzında hareket ederek Doğu Trakya'yı denetim altına almışlardır. Bu hareket planı, K. Eşref Müfrezesince başarıyla uygulamıştır.

II. Balkan Savaşı'nın birinci safhasında Süleyman Askeri Bey, Edirne'nin alınmasına kadar pek göz önünde değildir. Zira o sıralarda Hurşit Paşa'nın komuta ettiği 10. Kolorduda kurmay başkanıdır. Bu demek oluyor ki resmî görevli ve üniformalıdır. Ancak Edirne'nin alınmasından sonra aktif bir şekilde sahnedeki yerini almıştır. Bu bağlamda artık Süleyman Askeri, Meriç'in ötesinde milis kıyafetli, güya Osmanlı yönetimiyle bağını koparmış, Zeynelabidin müstear ismini kullanan laf söz dinlemeyen sabık bir subaydır. Buna mukabil K. Eşref hem Edirne'ye kadar olan mücadelede hem de Batı Trakya'da oldukça faaldir. Zaten Osmanlı ordusunun resmî görevi Meriç Nehri'ne kadardı. Bu noktadan sonra devreye TM ve milis birlikler girecektir. Süleyman Askeri ve K. Eşref, Osmanlı Hükûmeti'nin örtülü desteği ve harekâtlarını görmemezlikten gelmesiyle Meriç'i atlayarak Batı Trakya'ya geçmişlerdir.

Tekrar başa dönüp Osmanlı ordusunun Çatalca'dan itibaren bir dizi olay şöyle gelişmiştir: Düvel-i Muazzama'nın tepkilerine ve uyarılarına kulak asmayan Osmanlı sivil ve askerî yöneticileri, her türlü riski alarak Midye-Enez hattını geçmeye karar vermişlerdir. Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa'nın ve bazı sefirlerin çekincelerine rağmen İTC'nin karar verici elitist zümresi Meriç Nehri'ne kadar ileri harekâtta ısrarcıydılar. Osmanlı yöneticileri, 19 Temmuz 1913'te büyük devletlere bir nota vererek Meriç Nehri'nin batısına geçilmeyeceği taahhüdünde bulunmuşlardır. İTC'nin teorik düzeydeki amacı, Kuşçubaşı Eşref'in İstanbul'da kurulan gönüllü müfrezesince, sorunsuzca tatbik edilmiştir. Nitekim Enver Bey, K. Eşref Müfrezesi'nden sonra taarruza iştirak etmiş ve 22 Temmuz 1913'te Edirne'ye giren süvari birliklerinin başında bulunmuştur. Edirne'nin geri alınışı hem İTC'ye hem de Enver Bey'e prestij kazandırmıştır. Çünkü Osmanlı'nın Rumeli'deki ilk başkentinin Bulgarlardan alınması, hürriyet kahramanı Enver Bey'e *Edirne Fatihi* unvanını da kazandırmış ve Osmanlı subayları arasında artık en bilineni olarak yerini sağlamlaştırarak sivrilmiştir. Edirne zaferinin ihtişamı onun omuzlarında yükselmiştir. Dolayısıyla bazı şehirlerle kişiler özdeşleşir.

Ancak zayıf Bulgar kuvvetleri karşısında elde edilen bu başarı gereğinden fazla abartılmıştır. Çünkü Osmanlı birlikleri taarruza geçmeden evvel Bulgarlar neredeyse Edirne'yi savunmaktan vazgeçmiş ve burayı gözden çıkartmışlardır. Bulgarlar müşkül duruma düştükleri batı cephesine, doğu cephesinden asker kaydırarak takviye etmişlerdir. Dolayısıyla Meriç Nehri'ne kadar ciddi bir Bulgar kuvveti mevcut değildir. Aslında Enver Bey'in Bulgar öncü kuvvetlerinden oluşan askerî birlik karşısında muazzam bir zafer kazanmış gibi takdim edilmesi, iç politikada köşeye sıkışan İTC'nin abartılı propagandasıdır. II. Abdülhamit'e karşı Balkanlar'daki hürriyet mücadelesinin liderliği ile Bâb-ı Âli Baskını'ndaki rolünden sonra Enver Bey, Edirne'yi alarak üçüncü başarısını elde ederek kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Şüphesiz bir dizi başarısına saraya damat olması da eklenince Harbiye Nazırlığı ve Başkumandan Vekilliği görevleri uhdesine verilmiş ve İTC'nin en önemli siması hâline gelmiştir. Lakin bu görünüştedir. Çünkü Enver Bey, hırslı ve aksiyonel bir tarihî şahsiyettir. Hâlbuki İTC'nin asıl beyni ve karar vericisi Talât Bey'dir. Çünkü tarihî süreç incelendiğinde onun istemediği bir şeyin gerçekleşmesinin oldukça zor olduğu görülür.

Osmanlı yönetiminin ve İTC'nin birinci önceliği Edirne'yi almak ve Meriç'in doğu yakasında durmaktır. İlk aşamada bu hedef gerçekleşince, 19 Temmuz 1913'te büyük devletlere verilen notada Meriç'in geçilmeyeceği taahhüdü de dikkate alınarak yeniden bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Düvel-i Muazzama'nın nabzını tutabilmek amacıyla K. Eşref Müfrezesi, Edirne'nin alınmasından sonra Bulgar birliklerini takip ederek Cizr-i Mustafa Paşa, Habibçe, Harmanlı ve Hasköy'de dört gün süren akınlarda bulunmuştur.[811] İngiltere ve Rusya'nın protestosu ve yakın zamanlı taahhüdü hatırlatması sonucu K. Eşref Müfrezesi Edirne'ye geri çekilmek

[811] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 70; Nevzat Gündağ, *1913 Garbî Trakya Hükûmet-i Müstakilesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.113; Tetsuya Sahara "Zulüm, Direniş ve İşbirliği. Balkan Savaşları Sırasında Güney Balkanlar'da Türk-Bulgar İlişkileri", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 272; Süleyman Sefer Cihan, *Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, İstanbul (ty), s. 88-89.

zorunda kalmıştır.[812] Bu gelişmelere rağmen İttihatçı yönetim, Edirne'yi garanti altına alabilmek ve arkalayabilmek amacıyla Meriç'in öte yakasına Batı Trakya'ya geçmeye karar vermişlerdir. Batı Trakya'da Bulgar zulmünün artmasını gerekçe gösteren Osmanlı yöneticileri, başında K. Eşref'in bulunduğu 15 subay ve 100 erattan oluşan toplam 116 kişilik müfrezeyi Edirne'den Ortaköy'e göndermiştir. Bu müfreze Batı Trakya'ya 15 Ağustos 1913'te girmiştir.[813] Artık muvazzaf askerler devre dışı bırakılarak İTC'nin paramiliter teşkilatlarının destek verdiği milis kuvvetler zayıf Bulgar ordusu karşısında kısa sürede başarılar elde etmiştir. Hatta mahkûm ve amelelerden "Mücahitler Fırkası" kurularak cephe takviye edilmiştir.[814] Osmanlı Hükûmeti, bu taarruzun mantığını Batı Trakya'da Bulgar zulmü altındaki Müslüman halkı korumak esasına dayandığını beyan etmiştir. Zaman kazanabilmek amacıyla da bazı birliklerin Meriç'in batısına geçmesini işgal anlamına gelmemesi gerektiğini özellikle belirtmiştir. Süleyman Askeri, müfrezeye örtülü destek vermiştir. Cemal Paşa hatıralarında bu müfrezenin başında Süleyman Askeri'nin bulunduğunu belirmektedir.[815] Lakin Süleyman Askeri, bu ileri harekette K. Eşref'in gölgesinde kalmıştır. Başta Cemal Kutay ve Tevfik Bıyıklıoğlu olmak üzere birçok yazar K. Eşref'ten daha çok bahsederler. Zira K. Eşref müfrezesi 16 Ağustos 1913'te Koşukavak'ta yüzlerce Türk'ü katleden Domuzciyef Çetesi'ni esir etmiştir. 18 Ağustos'ta Mestanlı, 19 Ağustos'ta Kırcaali, bir Bulgar süvari alayı ile yapılan kısa bir muharebeden sonra ele geçirilir. Ele geçirilen Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali'ye hükûmet reisi atanmış ve asayiş sağlanmıştır.[816]

---

812 Gündağ, *a.g.e.*, s. 114; Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s. 79-80.

813 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 73-74; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 569; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 102-104; Gündağ, *a.g.e.,* s. 120; Efe, *a.g.e.,* s. 82; Şimşek, *a.g.*e., s.68-69; Nilüfer Erdem, "1913 Yılının Temmuz-Ekim Ayları Arasında Batı Trakya Türkleri İle İlgili Gelişmelerin Yunan Basınındaki Yansımaları", *History Studies*, Volume 6/2, Samsun 2014, s. 106-108.

814 Tunaya, *a.g.e.*, s. 340.

815 Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 62; Efe, *a.g.e.,* s. 83.

816 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 74; Gündağ, *a.g.e.,* s. 121; Efe, *a.g.e.,* s. 84.

Bu aşamada Osmanlı yönetimi iki boyutlu taktiksel bir politika uygulamıştır. Osmanlı Genelkurmayı bu hareketi hiç arzu etmediğini bildirerek Enver Bey'den, K. Eşref'in daha ileri gitmemesi talimatını iletmesini istemiştir. Nitekim Enver Bey, K. Eşref'in Müfrezesine 16 Ağustos 1913'te "*Koşukavak'tan daha ileri gitmeyiniz ve gelecek emirleri bekleyiniz.*"[817] talimatını vermiştir. Gelişmeler bize gösteriyor ki bu Enver Bey'in değil Osmanlı Genelkurmay'ın emridir ve onun görüşünü yansıtmamaktadır. Hatta Enver Bey, el altından K. Eşref'i desteklemiş ve Genelkurmay'ın emrinin aksine hareket etmesini talep etmiştir. Durumun nezaketine binaen Enver Bey, Süleyman Askeri ile K. Eşref, arasında 22 Ağustos'ta Ortaköy'de bir görüşme yapılmış ve Batı Trakya'nın tamamen geri alınması kararlaştırılmıştır.[818] Hatta Osmanlı Hükûmeti üzerinde baskı dayanılamayacak noktaya gelirse Süleyman Askeri Bey, kendisinin kontrolden çıkmış, başkentle bağlantısını koparmış asi bir subay olarak ilan edilmesini bile talep etmiştir. Ortaköy toplantısı sırasında şunları da ifade etmekten geri kalmamıştır: *"Gerekirse her şeyini feda edeceğini, seve seve ölüm cezasını da kabul edeceğini söyledi…"*[819]

22 Ağustos'taki Ortaköy toplantısından sonra taarruza geçen milis kuvvetler, 31 Ağustos'ta Gümülcine'yi, 1 Eylül'de İskeçe'yi Bulgarlar'dan geri almışlardır. Süleyman Askeri Bey, Gümülcine'nin ele geçirilmesinden sonra yeni bir devlet kuruluşu için hazırlıklara başlamıştır.[820] Nitekim 31 Ağustos'ta Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali, Gümülcine, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Sofulu, Ferecik ve Dedeağaç kazalarıyla Meriç boylarının büyük kısmını kapsayan GTHM kurulmuştur. Yeni kurulan GTHM'nin Başkanlığına *Müderris Hafız Salih Efendi*, İkinci Başkanlığı'na *Yüzbaşı Çerkez Reşit*, Genelkurmay Başkanlığına *Süleyman Askeri Bey*, Millî Kuvvetler Kumandanlığına *Kuşçubaşı Eşref*, Umum Müfettişliğine *Kuşçubaşı Hacı Sami Beyler*, İskeçe Kumandanlığı'na da *Fuat Balkan* getirilmiş-

817 Gündağ, *a.g.e.,* s. 122; Efe, *a.g.e.,* s. 84.
818 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s.75; Metin Ayışığı, "Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi", *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 508.
819 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. IV, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 154.
820 Şimşek, *a.g.e.,* s. 75.

tir.[821] Milis kuvvetlerin sert müdahalesinden sonra 22-23 Eylül 1913'te Bulgarlar, Yunanlıların elindeki Dedeağaç'a sığınmışlardır. Kısa bir süre sonra Yunanlılar, Dedeağaç'ı 2 Ekim 1913'te milis kuvvetlere devredeceklerdir.

Kısa sürede teşkilatlanma faaliyetlerine hız veren Süleyman Askeri Bey, İstanbul'dan beklediği silah ve cephanelerin gelmesinden sonra bölgede bulunan 10 bin Türk'ü silahaltına çağırmıştır.[822] Müstakil bir devlet için gerekli olan şartlar kısa sürede oluşturulmuştur. Osmanlı Dönemi'ndeki idari yapılanma aynen kabul edildi ve her bir idari birimin başına sorumlu tayin edilmiştir. Yine bayrak hazırlanmış, Süleyman Askeri tarafından millî marş yazılmış ve posta pulu bastırılmıştır. Aynı zamanda "Independent" adlı bir gazete Türkçe ve Fransızca basılmaya başlandığı gibi Samuel Karaso'nun sorumluluğunda Batı Trakya Resmî Ajansı'nı da kurulmuştur.[823] Hem iç güvenliği hem de Bulgarlardan gelebilecek saldırılara karşı gerekli savunma tertibatı da oluşturulmuştur. Bu bakımdan mini bir ordu bile teşekkül etmiştir. Bu amaçla Süleyman Askeri, Bulgarlara karşı Trakya'nın savunulması için de bazı tedbirler almıştır. Örneğin Bulgarların Hasköy'de toplandıklarını haber alır almaz Yüzbaşı Cemil Bey'in idaresinde 3000 kişilik bir birliği kaydırmıştır. Benzer bir tertip Kırcaali'de de alınmıştır. Askerî birliklerin cephane ihtiyacı Kurmay Sabit Bey vasıtasıyla (S. Arslan gizli adıyla) temin edilmiştir.[824]

GTHM'de görev alan isimlerden anlayacağımız üzere Osmanlı Hükûmeti, Batı Trakya'da iki boyutu bulunan bu politikasının gayriresmî kısmını uygulamıştır. Zaten yeni hükûmetin hamiliğini "Garbi Trakya Hükûmet-i İcraiyesi" adı verilen üst bir birim yürütmektedir. Bu birimin başında da Süleyman Askeri Bey vardır. Askerî yetkileri de elinde tutan Süleyman Askeri aynı zamanda Ge-

821 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 76-77; Gündağ, *a.g.e.,* s. 126; Fuat Balkan, *Komitacı BJK'nin Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları*, Yay. Haz.: Turgut Gürer, Gürer Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

822 Balkan, *a.g.e.*, s. 18-22.

823 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 81; Erdem, a.g.m., s.112; Hikmet Öksüz, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'da Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 491.

824 Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s.82; Gündağ, *a.g.e.,* s. 141.

nelkurmay Başkanı görevini de yürütmektedir.[825] Aslında tüm yetki başta Süleyman Askeri olmak üzere K. Eşref ve kardeşi Selim Sami'nin elindedir.[826] Dolayısıyla Osmanlı ordusundaki subay ve idealistler, yeni hükûmette görev alma arzusunu göstermişlerdir. Her ne kadar resmî olarak ortada TM adlı bir teşkilat yoksa bile Batı Trakya'da kısa süreli kurulan bu geçici hükûmetin temellendirilmesi ve idamesinde TM, esas rolü oynamıştır.

Bâb-ı Âli üzerinde baskıların artması üzerine Başkumandanlık Vekâletinin geri dönün emrine rağmen Süleyman Askeri, K. Eşref ve Hacı Sami imzasıyla 12 Eylül 1913'te bir istiklal bildirisi yayımlayarak GTHM tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Dolayısıyla Batı Trakya'daki yeni hükûmet, Osmanlı yönetimiyle resmî irtibatını kesmiş gibi bir rol yapacaktır. Kuşkusuz bu oyunun bir parçasıdır. Çünkü GTHM'nin kurulması büyük devletleri rahatsız etmiştir. Lakin Yunanistan, Bulgaristan ile arasında tampon bir hükûmetçik olan GTHM'yi alttan alta desteklemiştir. Bu arada Edirne'yi alarak amacına ulaşan Osmanlı Hükûmeti, 16-29 Eylül 1913'te Bulgarlarla İstanbul'da barış görüşmelerine başlamıştır. İki ülke arasında 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması imzalanarak Batı Trakya, Bulgaristan'a terk edilmiştir. Antlaşmaya göre bölgenin en geç 25 Ekim 1913'e kadar Bulgar Hükûmetine teslimi şart koşulmuştur. Lakin Süleyman Askeri, K. Eşref ve Hacı Sami gibi bölgede etkin rol oynayanlar Batı Trakya'nın tek edilmesini bir türlü kabullenememişlerdir. Direnmeye devam etme arzusundaydılar. Lakin onları ikna edebilmek için Cemal Paşa bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrası onlar, kerhen de olsa İstanbul Antlaşması'nın hükümlerine rıza göstermişlerdir. K. Eşref, Hacı Sami ve Çerkez Reşit Beyler, İstanbul Antlaşması'nın hemen akabinde başkentte dönmüşlerdir. O sıralarda Bulgar komitacıları Teador Aleksandrof ve General Protegeref görüşmek üzere Sofya'ya giden Süleyman Askeri Bey de, hiç vakit kaybetmeden İstanbul'a dönmüştür. Aralarında Üsteğmen Fuat (Balkan) Bey'in Teğmen İskeçeli Arif'in, Sadık Bey'in ve Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in bulunduğu kişiler İskeçe, Gümülcine ve Dedeağaç'ta emniyeti sağlamak için Batı Trakya'da kalmışlardır. Neticede iki ay kadar ömrü olan GTHM, 30 Ekim 1913'e Bulgar

825 Öksüz, a.g.m., s. 491; Karal, *a.g.e.*, s. 343.
826 Gündağ, *a.g.e.,* s. 125-126; Efe, *a.g.e.,* s. 86.

General Lazarof'a teslim edilerek ömrünü tamamlamıştır.[827] Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu mali buhran ve Enver Bey'in 18 Aralık 1913'te apandisit ameliyat nedeniyle de GTHM ile yeterli düzeyde ilgilenememiştir.

Bunun yanında GTHM, Bulgarlar için endişe kaynağıdır. Çünkü bu hükûmet bir süre daha devam eder ve Yunanlılar da Osmanlılar lehine sürece dâhil olurlarsa şayet Bulgarlar, Ege Denizi'ne çıkış ayağını kaybedebilirlerdi. Dolayısıyla Bulgarlar kabul edilebilecek en hızlı öneriyi istemişlerdir. Bu yüzden bölgedeki Müslüman nüfusa önemli tavizler verilmiştir. Sorun Osmanlı Hükûmetinin iyi niyeti sayesinde hemen çözülmüştür. Dolayısıyla Batı Trakya, Bulgarlara bir bahşiş olarak bırakılmıştır.[828] Neticede Bulgarlar, Yunanlılara ve Sırplara karşı iş birliği yapma konusunda Osmanlı Hükûmetini ikna etmişlerdir. Hatta bu amaç için Bulgar Makedonya Komitesi adına Dr. Nikolof ve Pavli Şatef ile Süleyman Askeri Bey arasında Sırplara ve Yunanlılara karşı Türk-Bulgar ortaklığı tesis edilmiştir. Sofya'daki Radoslavof Hükûmeti de bu birlikteliğe göz yummuştur. Bu çerçevede İstanbul Antlaşması'na dayanılarak "Türk Batı Trakya Komitesi" kurulmuştur.[829] Dolayısıyla Süleyman Askeri Bey, bölgeyi bilen tecrübeli bir kurmay olarak I. Dünya Savaşı öncesi Bulgarlarla yapılması düşünülen ittifak için deneyimlerinden istifade edilmiştir. Zaten İstanbul'a dönmeden önce Batı Trakya'daki gelişmeleri takip edebilmek için Dâhiliye Nezareti Muhacirîn Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur.

İstanbul Antlaşması'na rağmen Bulgaristan, Batı Trakya Müslümanlarına baskı yaparak zorla göç ettirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine 30 Ekim 1913'te İstanbul Muhafızı Miralay Ahmet Cemal Bey, o sırada Gümülcine'de bulunan Süleyman Askeri Bey'e bir telgraf çekerek baskılarının önlenmesini talep etmiştir. Zeynelabidin mahlasını kullanan ve Milis Kuvvetleri Umum Kumandanı Süleyman Askeri, telgrafa şu şekilde cevap vermiştir: *Ben ve zabitlerim vaktimizin dörtte üçünü Müslüman ahalinin hukukunun himayesine*

827 Gündağ, *a.g.e.,* s. 162-164.
828 Sahara, a.g.m., s. 272.
829 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 66; Ayışığı, *a.g.m.*, s. 509.

hasrediyor ve hiçbir tecavüze müsaade etmiyoruz.[830] Çünkü Bulgarlar, Gümülcine'ye hiç Türkçe bilmeyen ve antlaşmadan haberi olmadığı numarası yaparak bölge ahalisine zulmetmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Müslümanları da Gümülcine ve Dimetoka'ya doğru hicret etmişlerdir.[831] Bölge ahalisi, zulmü önlemek için bir Avrupalı komiser atanmasının Bulgarlar tarafından kabul görmeyeceğini bildiklerinden bunun yerine bir konsolosluk açılmasını Osmanlı Devleti'nden talep etmiştirler.[832] İstanbul Antlaşması'ndan hemen sonra 13 Ekim 1913'te Sofya Elçiliği'ne Fethi (Okyar) Bey atanmıştır. Onun sarf ettiği çabalar ve Bâb-ı Âli'nin aldığı tedbirler sayesinde Batı Trakya Müslümanlarının Hıristiyanlaştırılmasının önüne geçilmiştir (Bayraktarova, 2013: 290).[833] Yine Fethi Bey'in devreye girmesiyle Mustafa Kemal de 27 Ekim 1913'te Sofya Askeri Ataşeliği görevine getirilmesi Bulgarlarla ittifakı daha da pekiştirmiştir.

Sonuç

Yıkılma travması yaşayan Osmanlı Devleti, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde birçok problemle karşılaşmıştır. Şüphesiz bunun en önemlilerinden biri de Balkan Savaşları'dır. I. Balkan Savaşı'nda büyük bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki topraklarını Çatalca'ya kadar kaybetmiştir. Bu çerçevede Balkanlar'ın özellikle de Edirne'nin kaybedilişi ciddi bir sıkıntı yaratmıştır. Çünkü Edirne, başkentin savunulması bakımından stratejik bir yerdir. Aynı zamanda İTC için sembolik bir anlam da taşır. Zira Bâb-ı Âli Baskını'nı bu sembol üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca İttihatçıların şehirle aralarında duygusal ve kuvvetli bir bağ da mevcuttur. Şayet II. Balkan Savaşı sırasında Edirne geri alınmamış olsaydı İttihatçıların iktidarı sorgulanır bir hâle geleceği göz ardı edilemez.

830 T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, C. II, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013, s. 275.

831 T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *a.g.e.,* s. 275.

832 T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *a.g.e.,* s. 181.

833 Emine Bayraktarova, "Balkan Savaşları Döneminde Türk-Bulgar İlişkilerinde Bir Belirleyen Olarak Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığı", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 290.

1918'e kadar sürecek İTC iktidarının, Bâb-ı Âli Baskını ile Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra ilk göreceli başarısı Edirne'nin geri alınışıdır. Lakin kamuoyuna gereğinde fazla abartılarak aktarılmıştır.

Osmanlı yönetimi, Çatalca'dan Edirne'ye, Meriç'ten Batı Trakya'ya kadar iki farklı politikayı benimsemişlerdir. Zira asker ve sivil yöneticiler, birbiriyle uyuşmayan bu iki farklı politikayı ustaca uygulama safhasına sokmuşlardır. Aslında yöneticiler arasında görünüşte bir anlaşmazlık ve çekişme mevcuttur. Lakin perde arkasında tam bir uyum ve ahenk söz konusudur. Çünkü bazı yöneticiler Midye-Enez hattının geçilmesinin, Edirne'nin geri alınmasının ve Meriç'in aşılmasının aleyhindedir. Bazıları da durumdan istifade ederek I. Balkan Savaşı sırasındaki toprak kayıplarını telafi etmenin peşindedir. Bu amaçla resmî ve gönüllü birlikler aynı anda başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Zira İttihatçılar resmî ve sivil kuvvetleri aynı anda kullanabilme tecrübesini Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesi sırasında başarıyla test etmişlerdir. Çünkü bu ordu farklı etnik ve dinî gruba mensup kozmopolit bir yapısı vardır.

İTC iktidarını temellendiren Edirne'nin alınışından sonra resmî birlikler sahnedeki yerini milis kuvvetlere terk etmişlerdir. Milis birliklerin başındaki Osmanlı subayları, Batı Trakya'daki yerel partnerlerinden destek alarak kısa sürede bölgede birçok yeri denetim altına alarak GTHM kurmuşlardır. Kısa süreli bu hükûmette görev alan kişilerden anlaşılacağı üzere Osmanlı etkisi ve örtülü desteği açıktır. Dolayısıyla GTHM, Edirne'yi muhafaza eden geçici bir zırh ve ön alma teşebbüsüdür. Nitekim Edirne'nin Osmanlı yönetiminde kalacağı anlaşılınca GTHM, yaklaşmakta olan I. Dünya Savaşı da düşünülerek muhtemel bir Bulgar ittifakı için ortadan kaldırılmasına vize verilmiştir. Ayrıca Bulgarların, Ruslarla muhtemel bir ittifakına da set çekilmiştir. Dolayısıyla iktidarda henüz emekleme dönemindeki İTC, hem zaman kazanmış hem de ayakta durabilmek için iç ve dış müttefikliklere kapı aralamıştır.

Osmanlı Hükûmetince kendisine verilen rolü neredeyse kusursuz bir şekilde uygulayan Süleyman Askeri Bey, Edirne'nin geri alınışına kadar kayda değer bir katkısı yoktur. Lakin Meriç'in ötesine geçen milis kuvvetleri komuta etmiş ve hükûmetin gizli desteğiyle GTHM'nin kurulmasına imza atmıştır. Neden bir başkası değil de Süleyman Askeri'nin bu görev için seçildiği sorusu akla

gelebilir. Süleyman Askeri'nin biyografisine göz atıldığında bu soruya cevap verilebilir. Zira tarihî süreç içerisinde gerilla savaşlarında ustalaşması, Enver Bey'e yakınlığı, İTC üyesi olması ve Trablusgarp Savaşı'nda Enver Bey ile yakinen çalışma fırsatını yakalaması gibi sebeplerden dolayı bu görev onun uhdesine verilmiştir. Şayet Osmanlı yönetimi büyük devletlerin baskılarına göğüs geremeyecek duruma gelirse kendisinin vatan haini, isyankâr olarak lanse edilmesini dahi göze alan bir vatanperverdir. Nitekim rolünün gereği olarak bir süre sonra Osmanlılarla bağını kopardığını ilan etmiştir. Bu bağlamda aslında süreç danışıklı bir döğüş olarak cereyan etmiştir. Osmanlı Hükûmeti, Edirne'yi arkalayıp GTHM'nin ortadan kalkmasına karar vermesi elbette Süleyman Askeri'yi ruhen olumsuz etkilemiş ve yeni hükûmetin lağvedilmesine ayak sürümüştür. Yerel halka bu durumu izah edemeyeceğini bildiğinden Cemal Paşa, ona destek olmuş ve mevcut durum Cemal Paşa tarafından halka izah edilmiştir.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

318-28 Sicil Numaralı Süleyman Askeri'ye Ait Askeri Safahat Belgesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Evrakı

DH.ŞFR., 42/184.

Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü

Süleyman Askeri Dosyası, Sicil No: 1318-P.28.

2-Yayımlanmış Eserler

Aydemir, Şevket Süreyya, (1999). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ayışığı, Metin, (1999). "Dünden Bugüne Batı Trakya Meselesi", *Osmanlı*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.505-526.

Balkaç, Zerrin, (2002). "Batı Trakya Türkleri", *Türkler*, C. XX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.470-488.

Balkan, Fuat, (2008). *Komitacı BJK'nin Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları*, Yay. Haz.: Turgut Gürer, İstanbul: Gürer Yayınları.

Bayar, Celal, (1997). *Ben De Yazdım*, C. IV, İstanbul: Sabah Kitapları.

Bayraktarova, Emine, (2013). "Balkan Savaşları Döneminde Türk-Bulgar İlişkilerinde Bir Belirleyen Olarak Bulgaristan'daki Müslüman Azınlığı", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.267-294.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, (1992). *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cemal Paşa (2015). *Hatıralar*, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Cengizer, Altay, (2014). *Adil Hafızanın Işığında Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, İstanbul: Doğan Kitap.

Cihan, Süleyman Sefer, (ty). *Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, İstanbul: Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları.

Çavdar, Tevfik, (1995). *Talât Paşa*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Danişment, İsmail Hami, (1961). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul: Türkiye Yayınları.

Efe, Ahmet, (2010). *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Erdem, Nilüfer, (2014). "1913 Yılının Temmuz-Ekim Ayları Arasında Batı Trakya Türkleri İle İlgili Gelişmelerin Yunan Basınındaki Yansımaları", *History Studies*, Volume 6/2, Samsun, s.100-123.

Erkan, Hamza Osman, (1946). *BİR AVUÇ KAHRAMAN*, İSTANBUL: İNKILÂP KİTABEVİ.

Erkan, Hamza Osman, (1951). "Süleyman Askeri Niçin ve Nasıl İntihar Etti?", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 22, İstanbul, s. 1019-1022.

Ertürk, Hüsamettin, (1957). *İki Devrin Perde Arkası*, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, İstanbul:Hilmi Kitabevi.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, (2004). *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

Gündağ, Nevzat, (1987). *1913 Garbî Trakya Hükûmet-i Müstakilesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Hakov, Cengiz, (1999). "1913'de İstanbul'da İmzalanan Bulgar-Türk Antlaşması ve Bulgaristan'da Türk-Müslüman Nüfusun Hakları", *Osmanlı*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.474-477.

Halaçoğlu, Ahmet, (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hall, Richard C., (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev.: M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi.

Hayta, Necdet, (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912- 11 Ağustos 1913)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

İpek, Nedim, (2012). "Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, s. 60-63.

Jelavich, Barbara, (2006). *Balkan Tarihi*, C. 2, İstanbul: Küre Yayınları.

Karal, Enver Ziya, (1996). *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Koçak, Yalçın ve Ertan Özyiğit, (2014). *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, İstanbul Wizart Yayınları.

Küçük, Cevdet, (1992). "Balkan Savaşı", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.23-25.

Moreau, Odile, (2013). "Ottoman Resistance During The Turkish-Italian War*", Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, Haz. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.77-83.

Nazif, Süleyman ,(2013). "Süleyman Askeri Bey". *Harp Mecmû'ası*, Sayı: 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 130-131.

Okur, Mehmet, (2006). "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara: Vadi Yayınları, s. 612-623.

Öksüz, Hikmet, (1999). "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", *Osmanlı*, C. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.484-494.

Öksüz, Hikmet, (2006). *Batı Trakya Türkleri*, Ankara: Karam Yayıncılık.

Özbudak, Haldun ve Selçuk, Erez, (1990). "Süleyman Askeri: Bir Osmanlı Subayının Portresi", *Argos,* C. II, Sayı: 18, İstanbul, s. 80-82.

Rogan, Eugene, (2015). *The Fall Of The Ottomans*, New York: Basic Books.

Sahara, Tetsuya, (2012). "Zulüm, Direniş ve İşbirliği. Balkan Savaşları Sırasında Güney Balkanlar'da Türk-Bulgar İlişkileri", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, s. 266-280.

Shaw, Stanford J. (2006). *The Ottoman Empire in World War* I, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stoddard, Philip H., (1993). *Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul: Arba Yayınları.

Şimşek, Nurettin, (2008). *Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasi ve Askerî Faaliyetleri)*, İstanbul: IQ Yayınları.

T.C. DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI, (2009). *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, İstanbul: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI, (2013). *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, C. I-II, İstanbul: T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Talât Paşa (1986). *Talât Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Mehmet Kasım, İstanbul: Say Yayınları.

Talât Paşa (2013). *Talât Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Tunaya, Tarık Zafer, (2000). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları.

3- Elektronik Kaynaklar

Birsaygılı, Peren, (2007, 2 Aralık). Süleyman Askeri Bey ve Ailesinin Hikayesi V, Erişim Tarihi: 01 Mart 2015, *http://www.haber10.com/makale*.

OSMANLI DEVLETİ'NDE BALKAN SAVAŞI YENİLGİSİNİN SİYASİ SORUMLULARI

Who Are Politically Responsible For The Ottoman Empire's Defeat In The Balkan Wars

Ahmet Ali GAZEL*

Özet

Türk ordusu tarihindeki en ağır yenilgilerinden birini Balkan Savaşı'nda yaşamıştır. Bu netice tabii olarak mağlubiyetin sorumlusunun kim olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda ilk olarak askerler suçlanmış ve sorumluların tespiti için Divan-ı Harb-i Askerî kurulmuştur. Bu arada işin siyasi sorumluların tespiti için Meclis de harekete geçmiş ve mağlubiyetin sorumluları ile ilgili olarak 19 Temmuz 1914 tarihinde 8 maddelik bir meclis soruşturması önergesi verilmiştir. Önergede Balkan Savaşları sırasında görevde olan Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa Hükûmetlerinin Divan-ı Âli'ye sevki istenmiştir. Önerge kabul edilmiş ve 20 Temmuz 1914 tarihinde soruşturma komisyonu çalışmalarına başlamıştır. Komisyonda ilk olarak Ahmet Muhtar Paşa sorgulanmıştır. Meclis soruşturması devam ederken I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 2 Ağustos 1914 tarihinde Meclis tatile girmiş ve soruşturma neticelendirilememiştir. Bu tarihten sonra uzun süre gündeme gelmeyen soruşturma ancak 4. yasama döneminde 16 Şubat 1920'de gündeme gelmiştir. Belirtilen tarihte Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi hakkındaki soruşturmanın yeni bir şubeye gönderilmesine karar verilmiştir. 2 Şube'nin Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti hakkında soruşturmaya başlamasından kısa süre sonra 11 Nisan 1920 tarihinde Meclisin yine feshedilmesi üzerine Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti hakkındaki soruş-

* (Prof. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Afyon-Türkiye; e-mail: agazel@aku.edu.tr

turma tamamlanamamıştır. Meclis soruşturması TBMM'de ise hiç gündeme gelmemiştir. Bu bildiride Balkan Savaşları sırasında görevde olan hükûmetler hakkında açılan meclis soruşturması ve yapılan sorgulamalar anlatılacaktır. Bunun yanında önergedeki ithamlardan yola çıkarak dönemin hükûmetlerinin sorumlulukları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, İttihat ve Terakki, Meclis soruşturması

Abstract

One of the biggest defeats of the Turkish army in history is the Balkan Wars. This naturally raises the question of who is responsible for that defeat. Initially, soldiers were blamed on this respect, and the Military Court (Divan-ı Harb-i Askerî) was founded to identify those responsible for the defeat. By the way, the Ottoman parliament had started to identify those, who were politically responsible for the defeat and presented an eight-point proposal for a parliamentary inquiry on July 19, 1914. The governments of Ahmet Muhtar Pasha and of Kâmil Pasha, running during the Balkan Wars, were invited to the Ottoman Supreme Court (Divan-ı Ali). The proposal was accepted and the inquiry commission began its work on July 20, 1914. Firstly, Ahmet Muhtar Pasha was questioned. During parliamentary inquiry, the World War I had begun. The parliament went on vacation on August 2, 1914 and the inquiry could not be completed. The inquiry was taken off the agenda, but re-conducted again in the fourth legislative year, namely on February 16, 1920. Exactly on that date, the inquiry about the government of Ahmet Muhtar Pasha was decided to be completed by another commission. After a short time when the two commissions started to make an inquiry about the government of Ahmet Muhtar Pasha, the parliament was repealed on April 11, 1920. Hence, the inquiry could not be completed again. It would not even be considered by the

Turkish Grand National Assembly. This study mentions inquiries about the governments running during the Balkan Wars. Responsibilities of those governments will also be assessed according to the proposed accusations.

Key Words: inquiry commission, Balkan War, Union and progress

Türk tarihinin en acı hatıralarla dolu ve sonuçları acısından büyük felaketlere sebep olan savaşlarından biri Balkan Harbi'dir. Bu savaş sonunda neredeyse bütün Rumeli elden çıkmış ve bölgede yaşayan milyonlarca Türk, tarifi imkânsız acılara maruz kalmıştır. Bunun yanında bu mağlubiyet Türk askerinin şanını ve onurunu da zedelemiştir.[834] Türk askeri zedelenen bu onurunu önce Çanakkale ve sonrasında Milli Mücadele Dönemi'nde gösterdiği olağanüstü gayret sayesinde tamir etmiş ve Türk ordusunun yine o eski şanlı günlerindeki gibi güçlü olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

Balkan Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti'nde Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi görevdeydi. Balkan Harbi'nin Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi üzerine her geçen gün vaziyetin aleyhinde geliştiğini gören Ahmet Muhtar Paşa 29 Ekim 1912 tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiş[835] ve yerine İttihatçılarla arası iyi olmayan Kâmil Paşa getirilmiştir. Kâmil Paşa döneminde Balkanlar'da savaş Osmanlılar aleyhine gelişmeye devam etmiş ve Bulgar ordusu Ça-

[834] Balkan yenilgisi Türk toplumunu ve idarecilerini o kadar etkilemiştir ki Birinci Dünya Savaşı'na girişte bu yenilgi önemli rol oynamıştır. Hatta savaşın intikamının alınması ders kitaplarına bile girmiştir. Devrin bir coğrafya kitabında şu ifadelere rastlanmaktadır: "…Bizden gasp edilen hukukun iadesine çalışmak, seller gibi akıtılan bi-günah ve masum kanların istikbalde intikamını almağa hazırlanmak bizim evlad u ahfadımızın uhdesine düşen bir vatan vazifesidir. Bu hissiyatı onlara telkine çalışalım ve vatan muhabbetini ve vatan uğruna fedakârlık istidadını onlara öğretelim.", Tuncer Baykara, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişin Psikolojik Sebepleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri,* Ankara 1989, s. 363.
[835] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994),* İstanbul 1995, s. 438.

talca'ya kadar ilerlemiştir.[836] Bunun üzerine Kâmil Paşa 3 Aralık 1912'de Bulgarlarla mütareke imzalamıştır.[837] 17 Aralık'ta Londra'da Balkan Barış Konferansı toplanmış, ancak Balkan devletlerinin aşırı istekleri üzerine görüşmeler kesilmiştir. Bu sırada Edirne henüz düşmemişti ve hükûmet Edirne'yi terk etmekte tereddüt ediyordu. Büyük devletler de Balkan Harbi'ne bir nihayet vermenin sırası geldiğine hükmederek harekete geçmişlerdi. Osmanlı Devleti'ne verdikleri notada Edirne'nin mutlak surette terkini ve on iki adanın mukadderatının da kendilerince müttefikan verilecek karara bırakılmasını istemekte idiler. Hatta notalarında açık bir şekilde bir tehdit de seziliyordu. Osmanlı Devleti'nin harbe son vermediği takdirde büyük bir mesuliyet altına gireceği belirtiliyordu.[838]

Kabine 23 Ocak 1913 tarihinde notaya cevap hazırladığı sırada İttihatçılar, Kâmil Paşa'nın Edirne'yi terk edeceği gerekçesiyle, Bâb-ı Âli'yi basarak Kâmil Paşa'yı istifa ettirmiş ve aynı gün sadarete Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir.[839] Mahmut Şevket Paşa 30 Ocak 1913'te notaya verdiği cevapta Edirne'nin bırakılmasının mümkün olmadığını ancak Edirne'nin Meriç'in sağ kıyısında kalan kısmının kaderinin büyük devletlere bırakılabileceğini açıklamıştır. Bu cevap üzerine 3 Şubat 1913'te harp yeniden başlamıştır. Ancak savaş Osmanlı aleyhine gelişince Mahmut Şevket Paşa Edirne'yi bırakmayı kabul etmiş[840] ve 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barışı ile I. Balkan Savaşı sona ermiştir. Antlaşmaya göre Osmanlı

836 Cemal Özkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Savaşlar ve Antlaşmalar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi"*, V, İstanbul 1985, s. 1373.
837 *İkdam,* 14 Teşrinisani 1328.
838 Uçarol, *a.g.e.,* s. 440.
839 *Sabah,* 11 Kânunusani 1328; Baskından sonra Mahmut Şevket Paşa, Kâmil Paşa ile görüşürken ona "Biz buraya kendi isteğimizle gelmedik, bizi getirdiler." demiştir. Bunun üzerine Kâmil Paşa da "Evet bizi de öyle getirmişlerdi. Gelişiniz bize benzedi, dikkat ediniz ki, gidişiniz de bize benzemesin!" şeklinde bir karşılık vermiştir. Bkz. Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İstanbul 1989, s. 67.
840 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 678.

Devleti'nin Avrupa sınırı Trakya'da Midye-Enez çizgisi olacaktı. Antlaşmadan kısa süre sonra 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa bir suikastla öldürülünce yerine Sait Halim Paşa tayin edilmiştir. Bu arada I. Balkan Savaşı sonrası Balkan devletleri arasında anlaşmazlık çıkması üzerine bu devletler arasında yeni bir mücadele başlamış ve bu karmaşadan yararlanan Osmanlı Devleti 20 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri almıştır. Neticede Osmanlı 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la, 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan'la, 13 Mart 1914 tarihinde de Sırplarla barış anlaşmaları imzalamış ve Balkan Savaşı bu şekilde sona ermiştir.[841] Bu antlaşmalar sonunda Osmanlı yüzyıllardır sahip olduğu Rumeli'yi kaybetmiştir.

I- Balkan Harbi Nedeniyle Açılan Meclis Soruşturması

Balkanlar'da yaşanan hezimetten sonra 1908'den beri uyguladıkları yanlış politikaların Balkan Savaşı'na sebep olduğunun düşünülmesi[842] üzerine İttihatçılar bu eleştirilerden kurtulabilmek için sorumluluğu muhalif iktidarlara yüklemek istemişler ve bu nedenle de Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa Hükûmetleri aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır. Eleştiriler özellikle Ahmet Muhtar Paşa üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ahmet Muhtar Paşa hakkındaki en büyük suçlama, savaşın başlamak üzere olduğu bir dönemde Rusya'nın Hariciye Nazırı Noradungyan Efendi'ye harp çıkmayacağına dair verdiği teminata dayanarak 120 tabur talimli askeri,[843] yani yaklaşık 75.000 civarında askeri terhis etmiş olmasıydı.[844] İddiaya göre Ahmet Muhtar Paşa döneminde terhis edilen askerler barış ordusunun yaklaşık üçte birini teşkil ediyordu. Yine iddiaya göre, ordunun en seçkin ve eği-

841 Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 689-693.
842 Bu eleştiriler için bkz. Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul 2004, s. 103-107.
843 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, s. 57; İ. Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* IV, İstanbul 1961, s. 389.
844 Rifat Uçarol, "Balkan Savaş Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler,* Ankara 1989, s. 267.

timli kısmı olan 1908 girişlilerin terhis edilmesiyle tabur mevcutları 100-150 ere indirilmiş ve bu da ordunun savaş gücünü azaltmıştı.[845] Bunlara ek olarak hazırlık yapılmadan harp ilan edilmesi, seferberlik kararında geç kalınması ve savaşı önlemek mümkün iken bunun için çaba sarf edilmemesi gibi suçlamalar da bulunuyordu.[846]

Padişah 14 Mayıs 1914 tarihindeki Meclisi açış konuşmasında Balkan yenilgisinden sorumluların tespiti için Divan-ı Âli-i Askerî'nin kurulmasını emrettiğini söylemiştir.[847] Bu bir anlamda harp dönemindeki hükûmetlerin de sorgulanacağının işaretiydi. Zira Padişahın bu girişimi İttihatçıların istediği doğrultusunda yapmış olması şüphe götürmez bir gerçekti. Zaten aradan fazla geçmeden İttihat ve Terakki mebusları harekete geçmiş ve 19 Temmuz 1914 tarihinde Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşaların Divan-ı Âli'ye sevki için soruşturma önergesi vermişlerdir. Belirtilen tarihte İstanbul Mebusu Salâh Cimcoz, İzmir Mebusu Mehmet Ubeydullah ve

845 Necdet Akyıldız, "Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s. 76.
846 Akyıldız, *a.g.t.,* s. 71-96.
847 *Meclis-i Umumi-i Zabıt Cerideleri,* Cilt: 1, s. 66; Nitekim Müşir Osman Paşa başkanlığında kararları temyize tabi olmayan bir Divan-ı Harb-i Âli kurularak başta Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Cevat Bey yargılanmıştır. Abdullah Paşa 1912 Ekim'indeki Kırklareli ve Lüleburgaz hezimetlerinden dolayı yargılanmıştır. Ali Birinci, "Abdullah Paşa", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, s. 20; Abdullah Paşa daha sonradan hatıralarını kaleme alarak kendini savunmuş ve yazdıklarından şüphe duyanların hükûmetten Divan-ı Harp evrakının yayımlanmasını talep edebileceklerini belirtmiştir. Bkz. Abdullah Paşa*, Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, (Hazırlayanlar: Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü), İstanbul 2012, s. 72; Ancak bu yargılamalar bir sonuca bağlanamamıştır. Cemalettin Efendi Meclisin açılışında okunan padişah nutkunda Divan-ı Âli kurulduğunu belirtmesine rağmen Divan-ı Âli'nin yargılamaya başlayamadığını ifade etmiş, bir anlamda başlattırılmadığını ileri sürmüştür. Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, (Hazırlayan: Selim Kutsan), İstanbul 1990, s. 111; Her ne kadar Divan-ı Harp yargılamalarından bir sonuç çıkmamışsa da Divan-ı Harb-i Âli-i Askerî Reisi Müşir Osman Paşa, Ahmet Muhtar Paşa hakkında soruşturma yapan şubeye çağrılarak görüşleri alınmıştır.

Lâzistan Mebusu Sudi Beyler Balkan Harbi mağlubiyeti nedeniyle Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşaların Divan-ı Âli'ye sevkini içeren 8 maddelik bir soruşturma önergesi vermişlerdir. Önerge şöyledir:

Muhtar ve Kâmil Paşa Kabinelerinin atideki sebeplere binaen taht-ı muhakemeye alınmalarını talep ederiz:

1-Erkân-ı Harbiye tarafından ordunun Balkan müttefiklerine karşı harp edecek bir hâlde bulunmadığı tekiden bildirildiği hâlde ilan-ı harp etmesi,

2-Bulgarların ilanı seferberi etmelerinden evvel Sofya Sefaret-i Seniyyesi ataşemiliterliğinden mevrut telgrafnamede Bulgaristan'ca harp ihtimalinin pek ziyade mahsus olduğu bildirilmiş olması üzerine mahsusat-ı vakıa Bâb-ı Âlice dahi musaddak ise umumi seferberlik emrinin vaktiyle tebliği lüzumu Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece bildirildiği hâlde seferberlik kararının vaktinde ittihaz edilmemesi,

3-Seferberlik ilanından pek az evvel redif kıtaatı ve ikmal efradıyla hazari ordunun takriben üçte birini ve talim ve terbiye itibarıyla bittabi en güzide kısmını teşkil eden 1324 duhullü efradın terhis edilerek taburlar mevcudunun -o da kısmen acemi efrattan mürekkep olmak üzere- yüz yüz elli nefere ve kıymet-i harbiye nokta-i nazarından sıfıra tenzil edilmiş olması,

4-Seferberlik emrinin Harbiye Nezaretinden kumandanlıklara ve Dâhiliye Nezaretinden vilayetlere derhâl ve aynı zamanda tebliği icap ederken Dâhiliye Nezaretinin ilan-ı seferberi tebliğini geciktirmesi ve pek kıymettar olan ilk günlerin memurin-i mülkiye ve askeriye arasında muhaberat ile işgal edilmesi,

5-Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece 13. sene 1328 tarihinde hükûmet-i mütecavirece harp seferberliğine başlandığı istihbar olunduğu zaman tarafımızdan dahi umumi seferberlik emri bilateehhür verilmek üzere hemen irade-i seniyyenin istihsali talep edildiği hâlde heyet-i vükelanın buna lüzum görmeyerek ancak altı

gün sonra Bulgarların seferberliğini istihbar etmesi üzerine umumi seferberlik icrasına karar vermiş olması,

6-Muhabere ilanı Kanun-ı Esasi mucibince hukuk-ı hazret-i padişahiden olduğu hâlde irade-i seniyye istihsal edilmeksizin harp ilan olunması,

7-Bâb-ı Âli'nin hareket-i askeriyenin tarz-ı icrasına karışmaya salahiyeti olmadığı hâlde heyet-i vükela kararıyla 3 Teşrinievvel 1328 tarihinde tecavüzi harp icrası için Başkumandanlık vekâletine emir vererek tahşidatını henüz ikmal edilmemiş olan ordularını felakete sevk etmesi,

8-Her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olacağı Kanun-ı Esasi'nin 68. maddesinde sarahaten beyan edildiği ve Meclis alelusul feshedilmediği takdirde müddet-i içtimaının bila-fasıla dört sene imtidat etmesi tabii bulunduğu hâlde ikinci defa intihap olunan Heyet-i Mebusan'ın vazifesini hükûmetle muhtelefünfih olan madde hakkında beyan-ı rey ve mütalaaya hasr ile Meclis-i Mebusan'ı feshe Kanun-ı Esasi'yi tadile tasaddi etmiş olmaları."

Önergedeki sorulardan da anlaşıldığı gibi suçlamalar Kâmil Paşa'dan ziyade Ahmet Muhtar Paşa ve Hükûmetine yöneltilmiştir.

Neticede genel kurul tarafından alınan karar doğrultusunda Salâh Cimcoz'un çektiği kur'a neticesi soruşturma önergesi 4. Şube'ye havale olunmuştur.[848] Başkanlığını Ayıntap Mebusu Ali Cenani Bey'in ve kâtipliğini Divaniye Mebusu Fuat Bey'in yaptığı 4. Şube[849], 20 Temmuz 1914 tarihinde çalışmalarına başlamış ve Harbiye Nezaretinden ve Bâb-ı Âli'den gerekli evrakları istemiştir.[850] Soruşturma süratle sonuçlandırılmak istendiği için 21 Temmuz

848 *MMZC*, Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 38, II, s. 397.
849 "Muhtar ve Kâmil Paşalar Kabineleri", *İkdam,* 8 Temmuz 1330, s. 1.
850 *Peyam,* 241, 8 Temmuz 1330, s. 5.

1914 tarihinde Ahmet Muhtar[851] ve Kâmil Paşa[852] Hükûmetlerinin İstanbul'da bulunan nazırlarının saat 10.00'dan itibaren sorgulanmasına başlanmıştır. Yurt dışında bulunan nazırların ifadesinin ise yazılı olarak alınmasına karar verilmiştir.[853] Belirtilen tarihte eski Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın yanında ayan üyesi eski Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi, Ayan üyesi ve eski Nafia Nazırı Salih Paşa, eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa, eski Maarif Nazırı Sait Bey, eski Şura-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa, eski Nafia Nazırı Ziya Bey, eski Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi, eski Adliye Nazırı ve Ayan üyesi Halim Bey ve eski Evkaf Nazırı Şam Mebusu Muhammet Fevzi Paşa gelmiş ve bu kişiler 4. Şube tarafından sorgulanmıştır. Sorgulamaya gelmeyen eski Dâhiliye Nazırı Daniş Bey'le Damat Arif Hikmet Paşa'nın 22 Temmuz'da şubeye gelmeleri için telgraf çekilmiştir. Şube gece geç vakte kadar

---

851 22 Temmuz 1912 tarihinde kamuoyuna açıklanan Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Hariciye Nazırı Noradungyan Efendi, Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Kâmil Paşa, Dâhiliye Nazırı Ferid Paşa, Maliye Nazırı Ziya Paşa, Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Mehmet Fevzi Paşa, Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Said Efendi, Ticaret ve Nafıa Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Hüseyin Sabri Bey. Bkz. Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,* İstanbul 1976, s. 345.

852 31 Ekim 1912 tarihinde kamuoyuna açıklanan Kâmil Paşa Kabinesi şu isimlerden teşekkül etmiştir: Sadrazam Kâmil Paşa, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi, Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Arif Hikmet Paşa, Dâhiliye Nazırı Reşid Bey, Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi, Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Ziya Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Maarif Nazırı Mehmet Şerif Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Reşid Paşa, Nafıa Nazırı Ziya Bey, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Mosoros Bey. *Takvim-i Vekayi*, 18 Teşrîn-i evvel 1328; Kâmil Paşa soruşturma önergesinin verilmesinden bir yıl önce, 16 Ekim 1913 tarihinde Lefkoşa'da vefat etmiştir. Bkz. Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", *DİA,* C: 25, s. 392-394.

853 "Muhtar ve Kâmil Paşalar Kabineleri", *İkdam,* 8 Temmuz 1330, s. 1.

çalışmalarına devam etmiştir. Hatta genel kurulda bütçe görüşülürken 4. Şube eski Maarif Nazırı Sait Bey'i sorgulamıştır.[854]

Şube'de ilk olarak Ahmet Muhtar Paşa'nın sorgusu yapılmıştır. Paşanın sorgusu Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey tarafından yapılmıştır. Ahmet Muhtar Paşa acilen soruşturmaya alındığı için resmî evrakları incelemek üzere bir saat süre istemiştir.[855] Daha sonra yapılan sorgulaması yaklaşık dört buçuk saat sürmüştür.[856] Sorguda, önergedeki sekiz soruya 4. Şube tarafından da eklemeler yapılmıştır.[857] Bu arada Balkan Harbi'nden sorumlu olanların mahkemesi için teşkil olunan Divan-ı Harb-i Âli-i Askerî Reisi Müşir Osman Paşa da 4. Şube'ye davet edilerek bilgisine başvurulmuştur. Ancak soruşturmalar gizli yapıldığından herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunun yanında 4. Şube, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi ve Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşaların da ifadelerine müracaata

---

854 "Divan-ı Âli'ye Doğru", *Tanin*, 2005, 9 Temmuz 1330, s. 5; *Tanin* gazetesi, eski nazırların sorgulaması ile ilgili olarak "Nüzzar-ı sabıkanın ifadeleri arasında büyük tenakuzlar mevcut olduğu bazılarının son derece eser-i ye's ve telaş gösterdikleri istihbar ettik." şeklinde bir yorum yapmıştır.

855 "En Son Haber", *İkdam,* 9 Temmuz 1330, s. 4; Cemaleddin Efendi, *a.g.e.,* s. 109.

856 Akyıldız, *a.g.t.,* s. 129.

857 Ahmet Muhtar Paşa'nın daha sonradan kaleme aldığı "Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar" adlı eserden Ahmet Muhtar Paşa'ya önergedeki sorular dışında sorular da sorulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Kâmil Paşa Kabinesi'nde bulunanlara ise farklı sorular sorulduğu dikkati çekmektedir. Zira *Tanin* gazetesine göre sorgulamalarda, Kâmil Paşa zamanına rastgelen "Bulgarlar ile yapılan mütarekede Edirne'ye erzak verilmesi Meclis-i Vükelaca mukarrer iken Savof'un teklifatı ne sebeple bizim murahhaslarımızca kabul edilerek Edirne erzaksız bırakılmıştır?" ve "Saray-ı Hümayun'da toplanılan Meclis-i Umumi'ye Edirne'nin terki yolunda bir karar ittihazı için neden lüzum gösterilmiştir?" soruları da sorulmuştur. Bkz. "Divan-ı Âliye Doğru", *Tanin*, 2005, 9 Temmuz 1330, s. 5; Ancak Ahmet Muhtar Paşa'ya bu sorular sorulmamıştır.

lüzum görerek keyfiyeti hükûmete bildirmiş, hükûmet de adı geçen paşaları ifade vermek üzere İstanbul'a davet etmiştir.[858]

Soruşturma çok hızlı yapılmış ve 21 Temmuz 1914 tarihindeki Meclis toplantısında, soruşturma sonuçlarının ertesi günkü gündeme alınmasına karar verilmiştir.[859] Ancak 22 Temmuz 1914 tarihindeki oturumda bu konu görüşülmemiştir. Bu bir anlamda soruşturmanın uzatılıp derinleştirileceğine işaretti. Nitekim 23 Temmuz 1914 tarihinde bitecek olan Meclisin toplantı süresinin bazı önemli kanunların tetkiki ve Balkan Savaşı nedeniyle başlatılan soruşturmanın neticelendirilmesi için 7 Ağustos 1914 tarihine kadar uzatılmasına dair Padişah iradesi alınmıştır.[860]

Bu arada 25 Temmuz 1914'de iki önerge verilmiştir. Çorum Mebusu Azmi Bey verdiği önergede, Kâmil Paşa Kabinesinin de yargılanmasının istenmesine rağmen bu kabineyi doğrudan ilgilendiren bir itham bulunmamasını fark etmesinden olsa gerek, Kâmil Paşa Kabinesi hakkında bazı ithamları içeren birer önerge hazırlayarak bunun daha önce verilen önergeye eklenmesini istemiştir. Çorum Mebusu Azmi Bey'in önergesi ise şöyledir: "Riyaset-i Celileye, Kâmil Paşa Kabinesinin, limanda bulunan ecnebi harp sefinelerinden, asker çıkarılması suretiyle İstanbul asayişinin muhafazası hakkındaki talebi kabul olunarak, Fransız amiralinin riyasetinde diğer devletler murahhasları ve o zaman İstanbul Muhafızlığında bulunan Nazif Paşa hazır olduğu hâlde, bit-toplantı hükûmetin talebi veçhile İstanbul'un taksim olunduğu her mıntıka, devletlerden birinin idaresi altında muhafaza edilmesi kararlaştırılmış ve bu karar Fransız amiralinin imzası altında bir raporda hükûmete bildi-

858 "Divan-ı Âli Tahkikatı", *Tanin,* 2007, 12 Temmuz 1330, s. 4.

859 *MMZC*, (İctima-ı Fevkalade), Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 40, II, s. 549.

860 İrade-i seniyye şöyledir: "Bazı kavanin-i mühimmenin tetkiki ve Balkan Muharebesi'nden dolayı esbak vükelaya tevcih olunan isticvabatın neticelendirilmesi için Meclis-i Umuminin 10 Temmuz 1330 tarihinde hitam bulacak olan müddet-i içtimaiyesi 25 Temmuz 1330 tarihine kadar temdit edilmiştir. Ba irade-i seniyye icrasına sadaret memurdur. 9 Temmuz 1330", *MMZC*, (İctima-ı Fevkalade), Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 41, II, s. 579; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, s. 449-452.

rilmiştir. Fransızca muharrer olan bu rapor, el-yevm Divan-ı Harb-i Örfi'de bulunduğu cihetle, memleketi beynelmilel bir idareye tevdi etmek cüret ve cesaretinde bulunan Kâmil Paşa Kabinesi'nin bu cürümden dolayı dahi icra-yı muhakemeleri için diğer mevadd ile birleştirilmesini teklif ederim. 9 Temmuz 1330, Çorum Mebusu Azmi". Önerge Kâmil Paşa Hükûmeti hakkında soruşturma yapan 4. Şube'ye havale olunmuştur.[861]

Bolu Mebusu Necati Bey de verdiği bir önerge ile "Divan-ı Âli'ye sevki talep edilen vükelâ-yı sabıka hakkında verilen takrirde münderiç mevadd-ı ithamiye meyanında mahza sevk-i garez ve ihtiras ile heyet-i askeriye meyanında icra kılınan tebdilat neticesinde ordunun gerek sevki ve gerek iaşesi ve gerek teçhizat-ı askeriyenin hiçbir surette sevk ve temin edilememesi, görülen felaketlerin avamil-i mühimmesinden olduğu hâlde, zikredilmemesi muvafık olmayacağından, bu cihetlerin de salifüzzikr önergede münderiç mevadd meyanına ithali hususunu" teklif etmiştir.

Bütün bu gelişmelere rağmen Meclisin yasama yılı her ne kadar 7 Ağustos 1914'e kadar uzatılmışsa da Avrupa'da başlayan siyasi gerginlik üzerine Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan padişahın yayınladığı iradeyle Osmanlı-Alman ittifakının yapıldığı gün olan 2 Ağustos 1914 tarihinde tatile girmiştir.[862] Böylece Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa hakkındaki soruşturma görüşülemeden Meclis kapanmıştır.

Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa Hükûmetleri hakkındaki soruşturma gizli yapıldığı için kamuoyuna herhangi bir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla Balkan Harbi nedeniyle açılan soruşturmada

861 *MMZC*, (İctima-i Fevkalade), Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 42, Cilt: 2, s. 589.

862 Tatil iradesi şöyledir: "Avusturya ve Macaristan ile Sırbistan arasında ahiren tahaddüs eden harp bir şekl-i umumi almış olmasına ve zaten meclise mevdu kavanin-i mühimmenin hemen kaffesi tetkik ve imal edilmiş bulunmasına nazaran Kanun-ı Esasi mucibince önümüzdeki teşrin-i sani ibtidasında içtima etmek üzere Meclis-i Umuminin devre-i içtima-ı fevkaladesinin bugünden itibaren tatilini irade ederim", *MMZC*, (İctima-i Fevkalade), Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 42, Cilt: 2, s. 662.

sorgulanan hükûmet üyelerinin sorgulama tutanakları mevcut değildir. Ancak sonradan bazı hükûmet üyeleri şubede yapılan sorgulama hakkında bilgilendirme amaçlı eserler kaleme almışlar veya hatıralarında ithamlar hakkındaki düşüncelerini açıklamışlardır. Bu konuda bizim tespit edebildiğimiz dört üye vardır.

En büyük suçlamalara maruz kalan Ahmet Muhtar Paşa "*Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar'*[863] adlı bir eser kaleme alarak kendisine sorulan soruları ve verdiği cevapları yayımlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa'ya savaşla ilgili sorulan sorular şu başlıklar altında toplanabilir: deneyimli askerin savaş öncesi terhis edilmesi, hazırlık yapılmadan harp ilan edilmesi, seferberlik kararında geç kalınması, savaşı önlemek mümkün iken bunun için çaba sarf edilmemesi.

İkinci olarak Kâmil Paşa Hükûmetinde Dâhiliye Nazırı olan Ahmet Reşit (Rey) Bey yurt dışında olduğu için 4. Şubeye yazılı savunmasını göndermiştir. [864]

Dönemin Şeyhülislamı Cemalettin Efendi hatıralarında önergede bulunan ithamlara dair görüşlerini açıklamıştır. Cemalettin Efendi hatıratında, gazetelerden öğrendiğine göre Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerini Yüce Divan'a sevk etmek üzere Meclis Başkanlığına verilmiş olan önergelerdeki maddelerle, bunlara 4. Şube tarafından eklenen maddelere ilk savunma olmak üzere bazı konulara değindiğini belirtmiştir.[865]

---

863 Litografya usulü ile büyük boy olarak yazılan eserde yer ve tarih belirtilmemiştir. Eser bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Ahmet Muhtar Paşa'nın bu eseri Necdet Akyıldız tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır. Bkz. Necdet Akyıldız, "Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

864 Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922),* İstanbul 1945, s. 166-175.

865 Cemalettin Efendi, hatıralarında yaptığı savunmayı 4. Şube'de de yapıp yapmadığı hakkında bilgi vermemektedir.

Sorgulamalarla ilgili kayıt bırakan kişilerden biri de Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa hükûmetlerinde Ticaret Nazırı olarak görev yapan Mustafa Reşit Paşa'dır. Paşa, gazetelerde soruşturmanın 4. Şube'ye havale edilmiş olduğunu öğrenir öğrenmez kendilerine gönderilecek davet mektubunu beklemeden Meclise gitmiştir. Paşa kendisine önergedeki sorular yanında şubeye gelen bir tezkere doğrultusunda mütareke görüşmelerinde bulunmuş olduğu için Bulgar, Sırp ve Karadağ hükûmetleriyle Çatalca'da imzalanan mütarekeye dair hazırlanıp irade-i seniyeye iktiran etmiş olan protokolün hangi sebeple değiştirildiğinin de sorulduğunu ifade etmiştir. Mustafa Reşit Paşa, önergede böyle bir soru bulunmazken, kim tarafından gönderildiği belli olmayan bir tezkereye dayanarak kendisine böyle bir soru sorulduğu için bunu cevaplamak istememiştir. Ancak sonradan bu işin bir hayli tartışma konusu olmasını dikkate alarak ve bu konudaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak gayesiyle, daha sonradan yazılı cevap vermek kaydıyla bu soruya sözlü cevap vermiştir. Paşa, daha sonradan sözlü olarak yaptığı savunmayı soruşturma komisyonuna sunmak için yazılı hâle getirmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Meclis tatile girdiği için bunu Meclis'e sunamamıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın bu metni 1919 yılında bir risale olarak yayımlanmıştır.[866]

II- Meclis Soruşturmasının Akıbeti

Balkan Harbi nedeniyle 19 Temmuz 1914 tarihinde Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa Hükûmetleri hakkında açılan meclis soruşturması devam ederken Osmanlı-Alman ittifakının yapıldığı gün olan 2 Ağustos 1914 tarihinde yayınlanan iradeyle[867] Meclis tatile girmiştir. Meclis 14 Aralık 1914 tarihinde açılmıştır. Ancak Üçüncü Yasama Dönemi'nde (1914-1918) verilmiş olan Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa hakkındaki soruşturma önergesi bu yasama döneminde Meclis gündemine gelmemiştir. Konu ancak Dördüncü Yasama Dönemi'nde (1920) gündeme gelmiştir. Gündeme gelmesi ise Edirne Mebusu Şeref Bey'in 11 Şubat 1920'de tarihinde Meclis

866 Mustafa Reşit Paşa, *Bir Vesika-ı Tarihiye 1912 Çatalca Mütareke Müzakeratı*, İstanbul 1335, s. 3-4.
867 *MMZC*, (İctima-i Fevkalade), Dev.: 3, İct. Sen.: 1, İ.: 42, II, s. 662.

Başkanlığına verdiği önergeyle olmuştur. Önerge 16 Şubat 1920'de Genel Kurula gelmiştir.

Şeref Bey önergesinde, Birinci Dünya Savaşı'na girişimizden dolayı Sait Halim ve Talat Paşa Hükûmetlerinin Divan-ı Âli'ye sevk edilmeleri gibi Trablusgarp ve Balkan Muharebelerinden dolayı İbrahim Hakkı, Ahmet Muhtar ve Mahmut Şevket Paşa Hükûmetlerinin de Divan-ı Âli'ye sevk edilmelerini teklif etmiştir.

Meclis Başkanı, Şeref Bey'in önergesinden bahsettikten sonra Sait Halim ve Talat Paşa Hükûmetleri hakkında 12 Şubat 1920'de kabul edilen önergeyle 2. Şube'de soruşturmaya devam edildiğine[868] ve İbrahim Hakkı ve Ahmet Muhtar Paşa Hükûmetleri hakkında da daha önceki meclisler tarafından başlatılan soruşturmaların tamamlanamadığına dikkat çekmiştir. Daha sonra İbrahim Hakkı ve Ahmet Muhtar Paşa Hükûmetleri hakkındaki soruşturmanın kur'a ile yeni bir şubeye havale edilmesini teklif etmiştir. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti hakkında ayrı bir kur'a çekilmesi talep olunursa, bunun da yapılabileceğini söylemiştir. Daha sonra Meclis Başkanı, İbrahim Hakkı ve Ahmet Muhtar Paşa hükûmetleri hakkındaki önergenin kur'a ile bir şubeye havale edilmesini kabul edip etmediklerini sorunca mebuslardan "muvafık" sesleri işitilmiştir.

Meclis Başkanının hemen arkasından söz alan Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, İbrahim Hakkı ve Ahmet Muhtar Paşa Hükûmetleri hakkında daha önceki yasama dönemlerinde soruşturmaya başlanılmış olduğunu, ancak Mahmut Şevket Paşa

---

868 Divaniye Mebusu Fuat Bey Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgisinden sorumlu oldukları gerekçesiyle 4 Kasım 1918 tarihinde Sait Halim ve Talat Paşa Hükûmetlerinin Divan-ı Âli'ye sevkini içeren bir önerge vermiş ve kabul edilmiştir. 5. Şube tarafından yapılan soruşturma 9 Kasım 1918 tarihinde başlatılmış ve 19 Aralık 1918 tarihinde bitirilmiştir. Ancak soruşturma raporu görüşülemeden 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis feshedilmiştir. Bunun üzerine 12 Şubat 1920'de soruşturmanın tamamlanması için bir önerge verilmiştir. Yeniden kur'a çekilerek 2. Şube'nin soruşturmaya devam etmesi kararı alınmıştır. Bkz. Ahmet Ali Gazel, *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim 1908-1920*, Konya 2007, s. 347-351.

Hükûmeti hakkında "şikâyetname" olmadan meclis soruşturması açılamayacağını savunmuştur. Bunun üzerine Meclis Başkanı Şeref Bey'in önergesinde gerekçe olarak pek bir şeyden bahsetmediğini belirttikten sonra önergenin okunmasını istemiştir. Önerge şöyledir: "Hiç kimse inkâr edemez ki, Anadolu-Rumeli adalete susamıştır. Memleketten mesuliyet kalkalı devlet ve idare-i devlette selamet kalmadı. Bir vazifeyi uhdesine alan mesuliyetini de kabul etmiştir. Tadad-ı halelat ve tafsil-i seyyiatına imkân olmayan muharebeler zamanında bu milletle bu memleket üzerinde laubali seyredenlerden hesap sormak günü gelmiş ve hatta biraz da geçmiştir. Kanunu hâkim kılmak için bu halka yalnız fukara-yı milletin değil, vükela-yı devletin de mesul olabileceğini ispat etmek lazımdır. Şu hâlde Trablusgarp ve Balkan harpleri zamanında Divan-ı Âli'ye sevkleri için haklarında tahkikat başlayan Hakkı, Muhtar Paşa kabineleri ile Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin de Sait Halim ve Talat Paşa Kabinesi gibi Divan-ı Âli'ye sevklerini ve haklarında tahkikat icrasını teklif ve millete ve devletin kanuna hesap vermelerini talep eylerim. 11 Şubat 1336, Edirne Mebusu Mehmet Şeref".[869]

Önergenin okunmasından sonra İbrahim Hakkı ve Ahmet Muhtar Paşa Kabineleri hakkında eski Meclis tarafından başlatılan ancak sonuçlandırılamamış olan soruşturmanın kur'ayla belirlenecek yeni bir şubeye gönderilmesine karar verilmiştir. Çekilen kur'ada 2. Şube çıkmıştır.[870]

2 Şube'nin Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti hakkında soruşturmaya başlamasından kısa süre sonra 11 Nisan 1920 tarihinde Meclisin feshedilmesi üzerine[871] Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti hakkındaki soruşturma tamamlanamamıştır. Meclis soruşturması TBMM'de de gündeme gelmemiştir.

869 *MMZC*, Devre: 4, İctima Senesi: 1, İnikad: 10, I, s. 106.
870 *MMZC*, Devre: 4, İctima Senesi: 1, İnikad: 10, I, s. 108.
871 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970, s. 315.

III- Dönemin Hükûmetlerinin Sorumlulukları

Savaşın hazırlık ve ittifaklar dönemine rastgelen Sait Paşa Hükûmeti de dâhil edildiği zaman Balkan Harpleri sırasında dört hükûmet görev yapmıştır. Bunlar Sait Paşa, Ahmet Muhtar Paşa, Kâmil Paşa ve Mahmut Şevket Paşa Hükûmetleridir.

Önergedeki ithamlara bakılacak olursa Balkan Savaşı ile ilgili olarak özellikle Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti'nin suçlandığı dikkati çekmektedir. Hatta önergenin ilk metninde Kâmil Paşa ile ilgili bir suçlamaya rastlanmamaktadır. Ancak sonradan daha önce verilen önergeye eklenmesi talebiyle Kâmil Paşa Kabinesi hakkında da ithamları içeren bir önerge verilmiştir.

Gerçekte Balkan Harbi konusunda Ahmet Muhtar Paşa kadar Kâmil Paşa Kabinesi de işin içindedir. Hatta Kâmil Paşa, savaş sırasında yanlış politika izlediği gerekçesiyle, Türk tarihinde bir ilk olarak, başına silah dayanarak sadrazamlıktan istifa ettirilmiştir.[872] Ancak Kâmil Paşa'nın, Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi kadar itham edilmemesinde soruşturma tarihinden önce vefat etmiş olmasının da rol oynamış olması muhtemeldir.

Bundan başka Balkan Harpleri devam ettiği sırada Mahmut Şevket Paşa da sadrazamlık görevinde bulunmuş, hatta Kâmil Paşa'nın istifa ettirilmesine neden olan Edirne, onun zamanında kaybedilmiş olmasına rağmen o soruşturmaya dâhil edilmemiştir.[873]

---

872 Kâmil Paşa açısından başka bir ilk de Osmanlı parlamento tarihinde Mecliste kendisine güvensizlik oyu verilen ilk ve tek sadrazam olmasıdır. Kâmil Paşa güvensizlik oyu verilmesi üzerine sadrazamlıktan istifa etmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gazel, *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim*, s. 192-199.

873 Mahmut Şevket Paşa, Balkan savaşları sırasında sadece sadrazamlığı dönemindeki icraatlarıyla değil, ordunun o günkü durumundan dolayı da sorumlu tutulmuştur. Kâmil Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yapılan bir toplantıda Ferit Paşa, Mahmut Şevket Paşa'ya oldukça sert eleştiriler yöneltmiştir: "Paşa Hazretleri sizden neyi soruyorsak bilmediğinizi söylüyorsunuz. Hâlbuki bu meclisin sorularına cevap verecek ancak sizsiniz. Zira üç buçuk dört senedir ordu sizin elinizdeydi, neden bilmiyorsunuz?

Yine Balkan ittifakları gerçekleştiği zaman iktidarda olan ve bu ittifaklardan haberdar olup gerekli tedbirleri alamayan Sait Paşa ve hükûmeti hakkında da soruşturma açılması istenmemiştir.[874]

Ordumuzu bugün üzülerek gördüğümüz şu hâle getiren kumandan ve Harbiye Nazırı değil misiniz? Düşman Çatalca'ya kadar dayandı, İstanbulumuzu müdafaaya mahsus olan ve milyonlarca lira sarf edilerek meydana getirilen Çatalca ve Hadımköy istihkâmlarındaki topları çıkartan, istihkâmları yıktıran, Osmanlı başkentini savunmasız bırakan, devletin bugünkü felaketine sebep olan hep sensin!", Bkz. Mehmet Selahattin, *a.g.e.,* s. 59-60.

[874] Balkan devletleri arasındaki ittifaklar Sait Paşa Hükûmeti zamanında imzalanmasına rağmen hükûmet bundan haberdar olamamıştır. Bununla birlikte hükûmetin Hariciye Nazırı Asım Bey pot üzerine pot kırmıştır. Asım Bey, Hariciye Nazırı olmadan önce Sofya Büyükelçisidir. Dolayısıyla ittifaklardan haberdar olunamamasından en çok sorumlu olanlardan biridir. Asım Bey elçiliği sırasında Kral Ferdinand'ı ziyaret etmiş, romatizma nedeniyle tedavi gören Kral ona, "Görüyorsunuz, savaşacak hâlim mi var?" demiştir. Bunun üzerine Asım Bey de saf bir şekilde Krala inanarak İstanbul'a "Balkanlardan imanım kadar eminim. Hiçbir harp zuhur edemez." diye telgraf çekmiştir. (Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım, İstanbul 2011, s. 50); Dolayısıyla Asım Bey, İbrahim Hakkı Paşa'nın Roma sefaretinden gelip İtalyan emellerini iyi bilmesine rağmen gerekli önlemleri alamaması gibi bir diplomasi zafiyetine imza atmıştır. Asım Bey aynı ihtiyatsızlığı nazırlığı döneminde de devam ettirmiş ve ittifakların gerçekleşmesinden aylar sonra 15 Temmuz 1912'de yaptığı Meclis konuşmasında Balkan Hükûmetleri ile ilişkilerin pek samimi devam ettiğini söylemiştir. (Bkz. *MMZC*, Dev: 2, İct. Sen.:1, İ: 33, s. 322) Asım Bey nazırlığının son anında bile olaylardan ne kadar bilgisiz olduğunu göstermeye devam etmiştir. Hükûmet istifa edip vekil olarak nazırlığa devam ettiği sırada Osmanlı elçilerine gönderdiği bir telgrafta, büyük devletlerin Osmanlı'ya dostça tavır takındıklarını, bu durumun etkisiyle Balkan devletlerinin yatıştığını, bu nedenle bulundukları devletlere bu katkılarından dolayı teşekkür edilmesini ve Balkan devletlerine bu öğütlerine devam etmelerinin rica edilmesini istemiştir. (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, II, İstanbul 1971, s. 279-280). Hâlbuki bu tarihte ittifaklar çoktan gerçekleşmiş ve Balkan devletleri Osmanlıya saldırmak için bahane aramaktaydı. Ahmet Bedevi Kuran, Asım Bey hakkında daha vahim bir iddiada bulunmaktadır. Balkan Harbi'nden bir hayli zaman önce İngiltere Kralının Hindistan Müşaviri olan Ali Han'a Yunanistan ve Sırbistan sefirleri müracaat ederek Bulgarların kendilerini Osmanlı'ya karşı ittifaka davet ettiklerini, Osmanlı

Sait ve Mahmut Şevket Paşa Hükûmetlerinin soruşturmaya dâhil edilmemesinde İttihat ve Terakki destekli kabine olmaları etkili olmuştur. Dolayısıyla Balkan hezimetinden esas olarak Ahmet Muhtar Paşa sorumlu tutulmuştur. Ancak 1920'de verilen önergede Balkan Harbi'nden dolayı Mahmut Şevket Paşa Hükûmeti hakkında da meclis soruşturmasının açılmasının istenmesi 1914 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki tarafından korunduğunu açıkça göstermektedir.

Balkan Savaşı hakkındaki soruşturma önergesi maddelerinden anlaşıldığına göre; soruşturmadaki gerçek hedef Ahmet Muhtar Paşa[875] ve hükûmeti olmuştur. Bu durum İttihat ve Terakki'nin Balkan Harbi ile düştüğü sıkıntıdan kurtulmak için Ahmet Muhtar Paşa'yı hedef seçmesinden kaynaklanmıştır. Zira 1908'den beri Balkanlar'da uyguladıkları yanlış politikalarla Balkan hezimetine yol açan, bunun yanında Edirne'yi düşmana bırakacak diye Kâmil Paşa'yı iktidardan indiren İttihatçılar, Londra Antlaşması'yla Edirne'yi Bulgarlara teslim etmek zorunda kalmışlardı. Daha sonradan Edirne'yi geri alsalar bile Balkan yenilgisi İttihat ve Terakki açısından büyük bir prestij kaybına sebep olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sebepleri arasında Balkan Harbi'nde zedelenen bu prestiji kurtarma çabasının olduğu da söylene-

---

tarafından ufak bazı isteklerinin kabul edilmesi durumunda bu ittifaka katılmayacaklarının Osmanlı idarecilerine bildirilmesini istemişlerdir. Yunanistan, demiryollarının Avrupa demiryollarına birleşmesine müsaade edilmesini, Sırbistan ise ihracatının Selânik yoluyla icrasına muvafakat edilmesini istiyordu. Durum Londra Elçisi Tevfik Bey vasıtasıyla Hariciye Nazırı Asım Bey'e iletilmiştir. Ancak bu tahrirata cevap bile verilmemiştir. Daha sonradan yazının hasıraltı edildiği anlaşılmıştır. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 2012, s. 578.

875 Ahmet Muhtar Paşa, meclis soruşturmasında kendine sorulan soruları ve cevaplarını yayınladığı eserinde, hükûmetin genel siyasetinden müştereken sorumlu tutulmaları gerektiği hâlde buna dikkat edilmemesinden ve bütün sorumluluğun kendisine yüklenmek istenmesinden şikâyet etmiştir. Bkz. Akyıldız, *a.g.t.,* s. 129.

bilir.[876] İttihat ve Terakki, Balkan yenilgisiyle ilgili olabilecek kabinelerden sadece kendilerinin desteğine sahip olmayan iki hükûmeti özellikle de Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti'ni hedef almış ve sorumluluğu ona yükleyerek eleştirilerden kurtulmak istemiştir.

Eğer Balkan Harbi'nde Ahmet Muhtar Paşa'nın bir sorumluluğu varsa o da Balkan ülkeleri arasında yapılmış olan ittifakları fark edememesi ve karşıt bir politika yürütememesidir. Zira 13 Mart 1912 tarihinde Sırp-Bulgar, 29 Mayıs 1912 tarihinde ise Bulgar-Yunan ittifakı gerçeklemişti. Ancak Ahmet Muhtar Paşa bu işten sorumlu tutulacaksa aynı suçtan ittifakların gerçekleştiği dönemde sadarette bulunan Sait Paşa'nın da sorumlu tutulması gerekirdi.

Yine Ahmet Muhtar Paşa'nın en çok eleştirildiği noktalardan birisi harp öncesi önemli miktarda asker terhis etmiş olmasıdır. Yenilgide ve savaşın başlamasında bu terhislerin önemli rol oynadığı bir gerçektir. Zira hükûmet askeri terhis ettikten birkaç gün sonra hatasını anlayarak Rumeli'deki ikinci sınıf rediflerini sözde manevra için silahaltına almaya kalkmıştır. Ancak bu durum başka bir hataya yol açmıştır. Balkan devletleri bu teşebbüsü bahane ederek 30 Eylül'de seferberlik ilan etmişler, Osmanlı'da buna karşılık vermek zorunda kalmıştır. Bu sürecinde sonunda da savaş kaçınılmaz olmuştur.[877]

Yalnız burada da unutulmamalıdır ki, Ahmet Muhtar Paşa'dan önce asker terhislerini başlatan Sait Paşa'dır. Sait Paşa, 27 Haziran 1912 tarihinde Yanya ve Kozana Müstakil Fırkaları ile 5. Kolordu ikmal askerlerinin terhis emrini vermiştir. Ahmet Muhtar

---

876 Balkan yenilgisi Türk toplumunu ve idarecilerini o kadar etkilemiştir ki savaşın intikamının alınması gerektiği konusu ders kitaplarına bile girmiştir. Devrin bir coğrafya kitabında şu ifadelere rastlanmaktadır: "…Bizden gasp edilen hukukun iadesine çalışmak, seller gibi akıtılan bi-günah ve masum kanların istikbalde intikamını almağa hazırlanmak bizim evlad u ahfadımızın uhdesine düşen bir vatan vazifesidir. Bu hissiyatı onlara telkine çalışalım ve vatan muhabbetini ve vatan uğruna fedakârlık istidadını onlara öğretelim.", Bkz. Baykara, *a.g.m*, s. 363.

877 Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, I, s. 119.

Paşa sadece aynı hataya devam etmiştir. Yıllar sonra hatıralarını kaleme alan ünlü İttihatçılardan Halil Menteşe de askerin terhisi meselesinden dolayı Ahmet Muhtar Paşa'yı değil Sait Paşa'yı suçlamıştır.[878]

Ahmet Muhtar Paşa'ya taraflı yaklaştığının bir göstergesi de Balkan Harbi ile hiç ilgisi olmayan, 5 Ağustos 1912'deki Meclisin feshi konusunun soruşturma önergesine dâhil edilmiş olmasıdır. Zira bu fesih, dönemin hukukuna uygun bir şekilde ve 18 Ocak 1912'deki gibi Ayan Meclisi'nin tefsiri sonrası Padişahın iradesi ile gerçekleşmiştir.

Ahmet Muhtar Paşa'yı gerekli diplomatik girişimleri yapmadan ve askerî açıdan hazırlıksız harbe girmekle suçlayan İttihat ve Terakki,[879] hükûmetin savaşı engellemek için Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre ıslahat yapılacağı duyulunca Darülfünun öğrencilerini Bâb-ı Âli'ye yürüterek "Harp isteriz!" ve "Kahrolsun 23.

---

878 Halil Menteşe şöyle yazmaktadır: "Balkan Savaşı'nın çıkmasından yaklaşık 20 ay sonra ordumuzun Balkan Savaşı'ndaki zayıflığının sorumluluğunu 93 Harbi'nde Kafkas ordularımızın şanlı komutanın artık ihtiyarlamış omuzlarına yüklemek isteyen İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin bizzat kendisidir ki Rumeli'de savaş birliklerimizin en kudretlilerini teşkil eden Yanya, Kozana, Yakova Tümenlerinde ve 5. Kolordu birliklerinde bulunan 7 aylık hizmetlerini tamamlamış olan bütün erlerin terhisi emrini vermiştir. Yanya ve Kozana bağımsız tümenlerine verilen emrin tarihi 12.6.1328 ve Yakova Nizamiye Tümenine verilen emrin tarihi 14.6.1328'dir. Bu iki emrin altında da Sadrazam Sait ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın imzaları vardır. Açıkça görülmektedir ki Rumeli'de dört Balkan devletine karşı askerî gücümüzün zayıflamasına sebebiyet vermiş olan terhis kararı ve emri Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulmasından yaklaşık bir ay öncedir. Bu karar sonunda ikmal erlerinin terhis edilmesiyle nizamiye tümenleri taburları mevcudu -asli mevcut olan- 240-280'e indirilmişti.", Bkz. Uçarol, *a.g.b.,* s. 271.

879 Ancak İttihatçılar harp başladığı zaman hükûmetin bir hatası olmadığını düşünüyorlardı. Örneğin harp başladığı günkü *Tanin*'de Hüseyin Cahit "Harbin vukuunda dünya şahittir ki hükûmet-i Osmaniye'ye zerre kadar mesuliyet terettüp etmesinin ihtimali yoktur." diyerek hükûmetin hiçbir sorumluluğunun olmadığını yazmıştır. Bkz. Hüseyin Cahit, "Muharebe", *Tanin,* 1474, 5 Teşrinievvel 1328, s. 1.

madde!" şeklinde slogan attırmışlardır. Bunun yanında İttihat ve Terakki, 4 Ekim 1912 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda bir miting yaparak harp taraftarı olduğunu açıklamıştır. Harbin başlaması İttihat ve Terakki'nin destekçilerinden *Tanin* gazetesinde de "hele şükür" diye karşılanmış[880] ve 23. maddenin kesin bir şekilde defnedilmesi olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Ahmet Muhtar Paşa'yı diplomatik girişimde bulunmamakla suçlayan İttihat ve Terakki, yapılan diplomatik girişimlere o zamanlar çok da sıcak bakmamıştır. Bunun yanında Bayur'un da belirttiği gibi önceden her şeyi hazırlanmış ve planlanmış bir savaşı da önlemek mümkün değildi.[881]

Savaşın kaçınılmaz olduğu kabul edilmekle beraber, bu noktada Ahmet Muhtar Paşa'ya düşen sorumluluk, savaş istememesine rağmen özellikle İttihat ve Terakki tarafından tertip edilen Darülfünun nümayişi gibi suni kamuoyu baskısına[882] dayanamayarak[883]

---

880 Hüseyin Cahit, "Hele Şükür*", Tanin,* 26 Eylül 1328, s. 1.

881 Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* II/I, Ankara 1991, s. 430.

882 Savaş için hükûmeti sıkıştıran İttihatçıların bazıları düşman İstanbul'a yaklaştıkça Avrupa'ya gitmeyi tercih etmişlerdir. Bunlar arasında Ahmet Rıza, *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahit ve eski Maliye Nazırlarından Cavit Bey de bulunmaktaydı. Bkz. Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, s. 57.

883 Ahmet Muhtar Paşa'nın sorgu sırasında bazı söyledikleri, gösterilerden oldukça etkilendiğini göstermektedir. Örneğin Abdullah Paşa'nın Padişaha ve Hükûmete ordunun harp edecek bir durumda olmadığını, hatta sadece Bulgaristan ordusuna bile mukabele edemeyecek durumda olduğunu söylemesine rağmen bu sözlerinin hükûmet tarafından dikkate alınmadığı belirtilince Ahmet Muhtar Paşa, Abdullah Paşa'nın Bulgar ordusuna bile mukabele edilemeyeceği şeklinde bir söz söylemediğini kaydettikten sonra şöyle devam etmiştir: "Zira herkes bilir ki dört devlete karşı muvaffakiyetle harp ederiz diye bütün halk bağırıp çağırır ve kabinenin tereddüdünü görmeleri üzerine cümlemizi taşa tutacak derecede müteheyyiç bulunur iken Abdullah Paşa'nın bu sözü tefevvüh edemeyeceği aşikâr değil mi?". Bkz. Akyıldız, *agt,* s. 94; Ahmet Hilmi, Darülfünun nümayişi gibi olaylar karşısında Ahmet Muhtar Paşa'nın ya sorumluluğu kabul ederek savaş ilan edeceğini ya da istifa edebileceğini, ancak onun mevkiini muhafaza etmek için istifaya cesaret edemediğini ve savaşa karar verdiğini belirttikten sonra bütün sorumluluğun savaş isteyenlerde değil,

gerekli hazırlıkların yapılmasına tam olarak fırsat vermeden savaş kararı almış olmasıdır.[884] Bunun yanında Ahmet Muhtar Paşa, Balkan devletlerinin 13 Ekim'de verdiği nota üzerine diplomatik bir mücadele yürüterek seferberliğin tamamlanması için zaman kazanması gerekirken Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın etkisinde kalarak bunu yapmamış ve 15 Ekim'de siyasi ilişkileri kestikten sonra Bulgaristan ve Sırbistan'ın savaş ilan etmesini beklemeden 16 Ekim 1912 sabahı aldığı bir kararla Bulgaristan ve Sırbistan'ın Osmanlı sınırlarına yaptığı tecavüzlere karşı mukabele olarak orduya taarruz emri vermiştir.[885] Her ne kadar Osmanlı'nın kararı resmî bir savaş ilanı değilse de, savaş için fırsat arayan Balkan devletleri bunu savaş ilanı gibi değerlendirmiş ve 17 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Dolayısıyla bu şekilde Osmanlı Devleti, hiç hak etmediği hâlde savaş isteyen ve bir nevi savaşı başlatan devlet konumuna düşürülmüştür. Nitekim 15 Ekim'de resmî ilişkilerin kesilmesi sonrası Bulgarlar hemen harekete geçerek Avrupa'da harbin sorumluluğunun Osmanlı'ya ait olacağı propagandasını yapmaya başlamışlardır.[886] İstanbul'daki Bulgaristan elçisi de İstanbul'daki diğer devlet temsilcilerine Bulgaristan Başvekili Geşof'un o ana kadar barışçıl bir siyaset izlediğini anlatarak, harbin sorumluluğunun Bulgaristan'da olmadığı yönünde ka-

---

savaşı tercih eden Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti'nde olduğunu savunmaktadır. Ahmet Hilmi ayrıca "Bu savaş değil, bir intihardı." yorumunda bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*, Notlarla Sadeleştiren: Ahmet Eryüksel, İstanbul 1991, S. 52.

884 Hükûmet üyeleri ordunun hazır olmadığını iyi biliyorlar, bu nedenle savaş için süre kazanılması gerektiğini çeşitli yerlerde dile getiriyorlardı. Örneğin savaşın başlamasından on beş gün önce dönemin Dâhiliye Nazırı Daniş Bey, "Eğer bazı dost hükûmetler özellikle İngiltere, savaşı yani Bulgar, Sırp ve Yunan'ın bize saldırısını bir hafta kadar geciktiremezse Allah korusun Bulgarları İstanbul kapısında göreceğiz. Düşman istilasına karşı koyabilecek az bir kuvveti hudutlarda toplamak için en az bir haftaya ihtiyacınız var." demiştir. Her ne kadar Daniş Bey'in öngördüğü bir haftalık süre kazanılmış olsa da hazırlık için bu süre de yeterli olmamıştır. Bkz. Ahmed Hilmi, *a.g.e.,* s. 51.

885 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988, s. 91-92.

886 "Mesuliyet-i Harb", *Tasvir-i Efkâr,* 5 Teşrinievvel 1328, s. 1.

muoyu oluşturmaya çalışmıştır.[887] Ayrıca Bulgar ve Sırp Elçileri, 18 Ekim'de Osmanlı Devleti'nin ilişkileri kesmesi kararına verdikleri cevapta harpten dolayı Osmanlı Devleti'ni suçlamışlardır. Elçiler Osmanlı Devleti'nin Bulgar, Yunan ve Sırp Hükûmetleri tarafından verilen notaya cevap vermediği gibi Sırbistan'a ait silahlara ve Yunanlılara ait gemilere el koyduğunu, Balkan devletleriyle ilişkileri kestiğini, Türk askerlerinin Bulgar ve Sırp karakollarına saldırdığını, bu şekilde var olan gerginliği iyice artırdığını iddia etmişlerdir. Elçiler daha sonra savaşın başlamasından dolayı da Osmanlı'nın sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bulgar ve Sırp Hükûmetleri Avrupa devletlerine gönderdikleri bildiride de Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar vaat ettiği ıslahatı ciddiye almadığını, bu nedenle kendilerinin Türkiye'de yaşayan soydaşlarının yaşantılarını düzeltebilmek için esaslı bir kontrol talep ettiklerini, ancak bu talebin Osmanlı tarafından uygun görülmediğini, hatta ciddi bir sebep olmamasına rağmen Osmanlı Hükûmetinin diplomatik ilişkileri keserek ordusuna taarruz emri verdiğini, bu durum karşısında Bulgaristan ve Sırbistan'ın hükûmetlerinin de haklı olarak silaha başvurmak zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir.[888]

Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinin ağır şartları içeren notası karşısında, biraz daha sakin olarak Avrupalı devletlerin notasına verdiği cevabın sonucunu ve Avrupa devletlerinin takınacağı tutumu bekleyebilirdi. Buradan olumlu bir sonuç çıkmasa da barış isteyen tarafın Osmanlı olduğu tescillenirdi. Ayrıca seferberliğin tamamlanması için bazı komutanların öngördükleri süre de kazanılmış olurdu. Bunun yanında bir sonuç alınması pek mümkün gözükmese de uluslararası arenada Balkan devletlerine karşı ittifak arayışına girilebilir ve bir müddet daha zaman kazanabilirdi. Bu konuda özellikle Birinci Balkan Savaşı'na katılmamış olan ve o

887 "Bulgaristan Sefiri Bocalıyor", *Tasvir-i Efkâr,* 5 Teşrinievvel 1328, s. 1.
888 Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çeviren: Zaven Biberyan, İstanbul 2002, s. 239-240.

sırada Osmanlılarla iyi ilişkileri olan Romanya ile ittifak görüşmeleri yapılabilirdi.[889]

Osmanlı Devleti ayrıca Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan da yararlanma yoluna gidebilir, en güçlü düşmanları olan Sırp ve Yunanlılara bazı toprak tavizleri verebilirdi.[890] Osmanlı Devleti bu şekilde savaşı önleyemese bile askerî hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazanabilirdi.[891]

Yukarıdaki bilgilerden savaşa giriş sürecinde Ahmet Muhtar Paşa Hükûmetinin Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın da önemli sorumluluk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca savaşın başlamasından 23 Ocak 1913'e kadar Paşa'nın Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili olduğu da göz önünde bulundurulursa, kısa sürede yaşanan hezimetin askerî açıdan en önemli sorumlusu Nazım Paşa'dır. Ordu bir taarruz harbine hazır olamamasına rağmen Nazım Paşa Balkan devletlerinden önce harbe girilmesini istemiştir.[892] Nazım Paşa'nın bu fikri[893] galibiyete olan inancından kaynaklanmaktadır.

---

889 Balkan Savaşa başlamadan önce Bulgarlar, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile dostluğundan endişelenerek Romanya ile uzlaşmak istemiştir. Bu şekilde Bulgarlar iki ateş arasında kalma riskinden kurtulmayı amaçlamıştır. Ancak dönemin Rumen Başbakanı Titu Maioresku "Henüz bir tartışmayı gerekli kılacak olaylar meydana gelmedi." diyerek Bulgarlara kaçamak bir cevap vermiş ve Romanya Birinci Balkan Harbi'ne de katılmamıştır. Bkz. Richart C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913*, Çeviren: M. Tanju Akad, İstanbul 2003, s. 102.

890 Ordunun durumunu iyi bilen komutanlar zaman zaman Balkanlar'daki problemlerin askerî olarak değil diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Örneğin Balkan savaşından kısa süre önce Arnavut isyanları dolayısıyla 3. Ordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa "Bu ordu ile harp edilmez, ne yapacaksanız diplomasi yolundan yapınız." diyerek yöneticileri bu konuda uyarmıştır. Bkz. Aydemir, *a.g.e.,* II, s. 310.

891 Hall, *a.g.e.,* s. 185-186.

892 Ahmet Muhtar Paşa sorgusu sırasında, hükûmet tarafından savunma harbi yapılmasına karar verilmesine rağmen Nazım Paşa'nın taarruz harbine başladığını, dolayısıyla yenilgiden doğrudan Nazım Paşa'nın sorumlu olduğunu savunmuştur. Akyıldız, *a.g.t.,* s. 81-85.

893 Sait Pertev'e göre Nazım Paşa'nın hemen taarruza geçilmesini istemesi bazı büyükelçilerden gelen haberlerden kaynaklanmaktaydı. Sait Pertev

Paşa galibiyete o kadar inanmıştır ki savaşa gidecek subaylara Sofya'da giymek üzere resmî tören kıyafetlerini almalarını istemiştir.[894]

Bunun yanında Nazım Paşa, harpte uygulanacak harekât hakkında da hazırlıklı olmadığı gibi,[895] daha önce yapılan planları da dikkate almamıştır.[896] Zira Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa Balkanlar'da çıkması muhtemel savaş için beş ayrı savaş planı hazır-

---

Paşa, bazı elçilerin "Balkan ordularıyla ilk çarpışmaları ve seri bazı başarıları takiben büyük devletler tarafından hemen müdahale edilip savaşa son verileceği" şeklinde teminat verdiğini belirtmektedir. Bkz. Demirhan, Sait Pertev, *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*, Çeviri; Sema Demirtaş, İstanbul 2012, s. 100.

894 Nazım Paşa birliklerine gitmek üzere ayrılan subaylara, "Merasim elbiselerinizi yanınıza almayı unutmayın, çünkü iki ay sonra Sofya'ya girerken bunlara ihtiyacınız olacak." tavsiyesinde bulunmuştur. Bkz. Hall, *a.g.e.*, s. 34.

895 Ali Fuat Türkgeldi, seferberlik ilanından sonra Nazım Paşa'ya harp planının hazır olup olmadığını sorduğunu, bunun üzerine Paşa'nın da "Mahmut Şevket Paşa zamanında birtakım planlar yapılmış, getirtip tetkik edeceğim." dediğini yazmaktadır. Bkz. Türkgeldi, *a.g.e.,* s. 60; Sait Pertev Paşa da Nazım Paşa'nın Başkomutan Vekili olmakla beraber Harbiye Nazırı olması sıfatıyla Meclis-i Vükela'daki olağanüstü işlerinden dolayı seferberlik ilanından sonra harekat hakkında harita üzerinde ciddi bir incelemede bulunmadığını, bunun üzerine Hadi Paşa'dan Nazım Paşa'nın bir an önce karargaha gelerek Doğu Ordusunun harekatı hakkında kesin bir karar vermesini istediğini, Nazım Paşa'nın da gelerek harita üzerinden gerekli açıklamaları yaptığını belirtmektedir. Sait Pertev, *a.g.e.*, s. 69.

896 Hazırladıkları planı uygulamadığı için Ahmet İzzet Paşa yenilgideki bütün sorumluluğun Nazım Paşa da olduğunu savunmuştur: "…planlar takip olunsa zafer rüzgârının bizim tarafa eseceği sonradan meydana gelen olayların delaletiyle açık bir şekilde ispat edilmişti. Dolayısıyla sorumluluğun düşünmeden ve sebepsiz olarak bizim planları hükümden kaldıranlara yüklenmesi gerekir. Eğer bugün ve gelecekte hataların tekrarlanmasına engel olunması için sorumlu aramak gerekliyse Nazım Paşa'nın adını söylemek kafidir.", Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* s. 172; Ayrıca Ahmet İzzet Paşa, Nazım Paşa'nın II. Abdülhamit döneminde gözden düştüğü için psikolojisinin etkilendiğini ileri sürdüğü gibi birçok eski devir paşası gibi Nazım Paşa'nın da "savaş sanatının ilerlemelerine ve yeni değişikliklerine ve hatta temel inceliklerine yeterli derecede vukufu" olmadığını iddia etmiştir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.,* I, s. 119.

lamıştır. Bunlar içinde Balkan Savaşı'nda tatbike en uygun olanı 5 numaralı plandır. Buna rağmen savaşta 5 numaralı plan ordulara tebliğ edilmemiş ve Şark Ordusuna 1 No.lu, Garp Ordusuna da 4 No.lu plan verilmiştir.[897] 5 No.lu plan uygulanarak çarpışma, Ergene[898] veya Çorlu suyu arkasında Saray-Çorlu ve Tekfurdağı mevzilerinde kabul olunsaydı, ilk çarpışma ancak 31 Ekim'de ve daha uygun şartlarda meydana gelecekti.[899] Nazım Paşa bunu yapmayarak sorumluluğu üzerine almıştır. Nazım Paşa bu planlara bakmadığı gibi henüz asker toplanmadan Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'yı da taarruza zorlayarak[900] yenilgide önemli rol oynamıştır. Ayrıca Paşa'nın bir handikabı da savaşın idaresi konusunda kabine üyeleri de dâhil kimseyle istişarede bulunmamasıdır.[901]

---

[897] Metin Ayışığı, "Balkan Savaşı Öncesi Hazırlanan Seferberlik Planları Meselesi", *Balkan Savaşları Paneli*, 3-4 Mayıs 2011, Ankara, s. 49; Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa, İzzet Paşa tarafından hazırlanan 5 No.lu planın Nazım Paşa ve onunla aynı fikirde olanlar tarafından taarruz kararının bozulmaması için saklandığını iddia etmektedir. Bkz. Abdullah Paşa, *a.g.e.*, s. 120.

[898] Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ve Hadi Paşa, orduyu Ergene gerisine çekerek düşmanı burada karşılamak istemişler, ancak bu konuda Nazım Paşa'yı ikna edememişlerdir. Sait Pertev, *a.g.e.,* 31-41.

[899] Ahmet İzzet Paşa*, a.g.e.,* I*,* s. 127-128; Ayışığı, *a.g.m.,* s. 64.

[900] Ayışığı, *a.g.b.*, 67; Abdullah Paşa 12/13 Ekim 1912'de Başkomutanlık Vekâletine gönderdiği yazıda, iki tarafın askerî gücü karşılaştırıldığında Osmanlı ordusunun hazır olmadığını, bu nedenle gerekli hazırlıkları tamamlamadan taarruza geçilmemesini önermiştir. Bkz. Sait Pertev, *a.g.e.*, s. 89-90; 16 Ekim 1912'de taarruz emri verilince Abdullah Paşa Başkomutanlık Vekaletine yazdığı yazıda, şark ordusunun Kastamonu, Ankara, Karahisar ve Çanakkale tümenleri geldikten sonra taarruza başlanmasının uygun olacağını belirttikten sonra beş günden önce sınırın geçilmesinin tehlikeli olacağını yazmıştır. Sait Pertev, *a.g.e.*, s.104.

[901] Mahmut Muhtar Paşa bu konuda şunları yazmaktadır: "Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nazım Paşa düşüncelerine ve kararlarına ait hiçbir konuya girmemeyi ve harp harekâtı hakkında daima susmayı huy edinmişti. Diğer kabine üyeleri de bu hususta bilgisizdi.", Bkz. Ayışığı, *a.g.b,* s. 63; Cavit Bey ise Nazım Paşa'nın savaş sırasında lakayt bir tavır takındığını ileri sürmektedir. Cavit Bey, geç vakitlerde bazı önemli haberlerin kendisine tebliği için arandığı hâlde bulunulmadığını, gece de telgraf

Nazım Paşa'nın harbe zamansız girişte de önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Nazım Paşa daha önceleri ordunun hazırlığı için Hariciye Nazırının mümkün olduğunca çok zaman kazanması gerektiğini savunurken, 15 Ekim 1912'de yapılan kabine toplantısında Trakya'da yeteri kadar askerin bulunduğunu, bu nedenle düşmana fırsat vermeden harp ilan edilmesini ve taarruza geçilmesini istemiştir. Ahmet Muhtar Paşa da Nazım Paşa'nın etkisinde kalarak gerekli hazırlıklar tamamlanmadan harp ilanına karar vermek durumunda kalmıştır.[902]

Ahmet Muhtar Paşa da sorgulamayla ilgili yazdığı eserinde taarruz savaşı yapılmasından dolayı Nazım Paşa'yı suçlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa hükûmet olarak sadece düşmana mukabele edilmesini emretmelerine rağmen, askerî erkânın seferberliğin ilanından beri savunma savaşından ziyade taarruz savaşı için hazırlık yaptıklarını ve harbe izin verilir verilmez de hazırlıkları tamamlamadan saldırıya geçtiklerini söylemiştir.

kabul etmediğini yazmaktadır. Bkz. Cavit Bey, *Tanin,* 31 Birincikânun 1944; Aynı şekilde Fransız gazeteci Stephane Lauzanne de Nazım Paşa'nın her şeyi geç yaptığını yazmaktadır: "…Başlıca kusuru her şeyi biraz geç yapmasıydı. Geç kalkıyor, emirlerini geç veriyordu. Savaş alanına da geç gitmiş ve burada Türk birliklerinin Bulgar saldırılarına direnmelerini buyuran resmî yazıları geç yazmış olmalı; çünkü temelde doğru buyruklar kapsayan bu yazılar Türk birlikleri savaşı kaybettikten sonra yerine ulaşmıştı…", Bkz. Lauzanne, *a.g.e.*, s. 20.

902 Artuç, *a.g.e.*, s. 92-93; Ahmet Muhtar Paşa, sorgusu sırasında Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın 16 Ekim tarihli Meclis-i Vükela toplantısında, şark ordusunun 275 bin, garp ordusunun ise 300 bin civarında olduğunu, bunun da harp için yeterli bir sayı olduğunu, düşman saldırırken ordunun uzun müddet beklemesinin moral çöküntüsüne neden olacağını söyleyerek harp için yetki istediğini, eğer bu izin verilmezse sorumluluk kabul etmeyeceğini belirttiğini ifade etmiştir. Ahmet Muhtar Paşa bu tepkisi üzerine Harbiye Nazırının taarruz veya savunma harbi yapma konusunda hükûmetçe serbest bırakıldığını söylemiştir. Bkz. Akyıldız, *a.g.t.,* s. 74-75.

Sonuç

Balkan Savaşları nedeniyle açılan soruşturmanın yasal süreci tamamlanamamıştır. Bunda önemli etkenlerden biri Balkan Savaşları'nın hemen ardından Birinci Dünya Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülke işgal edilmiş ve bunun sonucu olarak 1922'ye kadar millî mücadele sürmüştür. Daha sonra da saltanat kaldırılarak cumhuriyet ilan edilmiş ve Balkan Savaşı ile ilgili soruşturma bir daha gündeme gelmemiştir. Bunun yanında Osmanlı döneminde açılan hiçbir meclis soruşturması da sonuçlandırılamamıştır. Meclis soruşturması ancak Cumhuriyet döneminde tam olarak bir işlerlik kazanabilmiştir. 1928'den 2004'e kadar 1 başbakan ve 17 bakan Yüce Divan'a sevk edilmiştir.

Gerçi Osmanlı dönemimde meclis soruşturmasıyla ilgili olarak yasal süreç tamamlansa ve hükûmet üyeleri Divan-ı Âli'ye sevk edilselerdi başka bir sıkıntı ortaya çıkacaktı. Bu da Divan-ı Âli'nin yargılama usullerine dair mevcut bir kanunun olmamasıydı. Gerçekten de Divan-ı Âli'de uygulanacak yargılama usullerine ait Osmanlı Parlamentosu'nda bir kanun kabul edilmemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa döneminde Meclis'e bir tasarı gönderilmiş,[903] ancak bu tasarı görüşülemeden Çırağan Yangını sırasında yanmıştır. O tarihten sonra hiçbir hükûmet bu konuda bir kanun tasarısı göndermemiştir. 16 Şubat 1920 tarihinde Edirne Mebusu Şeref Bey, bir önerge vererek, hükûmetin Divan-ı Âli'nin yargılama usullerine dair bir kanun tasarısı göndermesinin teklif edilmesini istemiştir. Ancak daha sonra kendisinin bir tasarı hazırlayacağını söyleyerek önergesini geri almıştır. Fakat Şeref Bey bu kanun teklifini sunmamıştır.[904]

Sonuç olarak, Balkan Savaşı'yla ilgili olarak açılan meclis soruşturmasının yasal süreci tamamlanamamış ve soruşturmanın ka-

---

903 Hüseyin Hilmi Paşa'nın gönderdiği kanun tasarısı Kanun-ı Esasi Komisyonu'na havale edilmiştir. *MMZC*, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 44, II, s. 386.

904 *MMZC,* Dev.: 4, İ. Sen.: 1, İ:10, I, s. 108-112.

rarı tarihe ve milletin vicdanına kalmıştır. Ancak buna rağmen yapılan sorgulamalar hem siyasi tarih ve hem de Türk demokrasi tarihi açısından önemli kayıtlar bırakmışlardır.

Kaynakça

Abdullah Paşa*, Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, (Hazırlayanlar: Tahsin Yıldırım-İbrahim Öztürkçü), İstanbul 2012.

Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*, Notlarla Sadeleştiren: Ahmet Eryüksel, İstanbul 1991.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* I, İstanbul 1992.

Akyıldız, Necdet, "Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

Andonyan, Aram, *Balkan Savaşı*, Çeviren: Zaven Biberyan, İstanbul 2002.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, İstanbul 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, II, İstanbul 1971.

Ayışığı, Metin, "Balkan Savaşı Öncesi Hazırlanan Seferberlik Planları Meselesi", *Balkan Savaşları Paneli*, 3-4 Mayıs 2011, Ankara, s. 49-68.

Birinci, Ali, "Abdullah Paşa", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, s. 19-20.

Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, (Hazırlayan: Selim Kutsan), İstanbul 1990.

Çetin, Atilla, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", *DİA,* C: 25, s. 392-394

Danişmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* IV, İstanbul 1961.

Demirhan, Sait Pertev, *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh*, Çeviri; Sema Demirtaş, İstanbul 2012.

Gazel, Ahmet Ali, *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim 1908-1920*, Konya 2007.

Goloğlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara 1970.

Hall, Richart C., *Balkan Savaşları 1912-1913*, Çeviren: M. Tanju Akad, İstanbul 2003.

İnal, Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar,* IV, İstanbul 1982.

Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 2012.

Lauzenne, Stephane, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Umumi-i Zabıt Cerideleri

Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İstanbul 1989.

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul 2004.

Mustafa Reşit Paşa, *Bir Vesika-ı Tarihiye 1912 Çatalca Mütareke Müzakeratı*, İstanbul 1335.

Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım, İstanbul 2011.

Özkan, Cemal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Savaşlar ve Antlaşmalar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*", V, İstanbul 1985, s.1364-1380.

Rey, Ahmet Reşit, *Gördüklerim-Yaptıklarım (1890-1922),* İstanbul 1945.

Rifat UÇAROL, "Balkan Savaş Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler,* Ankara 1989, s. 257-277.

Tuncer Baykara, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişin Psikolojik Sebepleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri,* Ankara 1989, s. 360-368.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987.

Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,* İstanbul 1976.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994),* İstanbul 1995.

Süreli Yayınlar

-İkdam

-Peyam

-Sabah

-Takvim-i Vekayi

-Tanin

-Tasvir-i Efkâr

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ'NİN ROMANYA İLE İTTİFAK ARAYIŞLARI

Alliance Quest of Ottoman State with Romania before the World War I

Hasan BABACAN*

Özet

Birinci Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında girmesi kesinleşince ve 3 Ağustos'ta gizli ittifak antlaşması imzalanınca, Almanya ve Avusturya'dan gelecek yardımların sorunsuz olarak İstanbul'a ulaşmasını temin etmek için Bulgaristan'ın da ittifaka dahil edilmesi gerekmekteydi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Talât Bey başkanlığındaki bir heyet Bulgarlarla ittifak yapmakla görevlendirilmişlerdi. Bulgar hükümeti ise Rumenlerden emin olmak istiyorlardı. Bu çerçevede Talât Bey ve Halil (Menteşe) Beyler Bulgar ve Rumen hükümetleri arasında mekik diplomasisi gerçekleştirmeye başladılar. Çalışmamızda bu görüşmeler ve Osmanlı-Rumen ittifakının gerçekleşmesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Romanya, ittifak

Abstract

Having finalized that the Ottoman Empire would enter the war at the side of Germany and signing a secret alliance agreement on 3rd August , Bulgaria was supposed to be included in the alliance in order that the auspices from Germany and Austria would reach İstanbul smoothly. For this aim, a delegation under the chairmanship of ministry of interior, Talat Bey was assigned to make an alliance with the Bulgarians. But the Bulgarians wanted to be sure about the Romanians. In this context, Talat Beg and Halil (Menteşe) Bey initiated to carry out shuttle diplomacy between the Bulgarian and Romanian governments. In our study, these

* (Prof. Dr.); Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur-Türkiye; e-mail: drhasanbabacan@gmail.com

negotiations and the realization of Ottoman- toman alliance will be discussed.

Key Words: World War I, Ottoman Empire, Romania, alliance

Giriş

Almanya'nın Avrupa'da savaşa başlamasının ardından, Osmanlı Devleti'ni de bir an evvel savaşa sokma gayretlerine hız vermeye başlamıştı. Bu çerçevede İstanbul'da bulunan elçisi Wangenheim, hükümet üyelerini tazyik altına almış bir an evvel Osmanlı Devleti'nin de cephe açmasını istiyordu.[905] Buna mukabil Osmanlı Hükûmeti, imzaladığı ittifak antlaşmasına rağmen tarafsızlığını korumaya çalışıyor, Avrupa cephelerindeki gelişmelere göre tavrını belli etme niyetinde idi. Ancak, Goben ve Breslav gemilerinin 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'na gelmesi, 11 Ağustos'ta Heyet-i Vükela'da yapılan görüşmeler neticesinde bu iki geminin satın alındığının ilan edilmesi ile Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni zora soktuğu da açıkça anlaşılıyordu. Osmanlı Devletinin bu baskı altında savaşa girebilmesi için gerekli olan en önemli şart, Bulgaristan'ın razı edilerek İttifak'a katılımının sağlanması idi. Heyet-i Vükela'nın Sadrazam Said Halim Paşa'nın konağında 10 Ağustos 1914 tarihinde alınan karar gereğince, Dâhiliye Nazırı Talât Bey ile Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in Bulgaristan ve Romanya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[906]

---

[905] 14 Ekim 1918'de toplanan son ittihat ve Terakki Kongresinde yaptığı konuşmada Talât Paşa, Almanların bu baskısını şöyle anlatır: "*Umumi Harp patladı. "Harbe ne zaman gireceksiniz?" diye Alman ve Avusturya sefirleri karşımıza dikildiler, bizi sıkıştırmaya başladılar. Cevap verdik: 'gireceğiz. Rusya ile çarpışmak bizim için bir ihtiyaçtır, fakat Bulgaristan'ın tutumu belli olmadan harbe girersek, size hiç faydalı olamayız, ancak kendimizi zarara sokarız. Bulgaristan diğer tarafa katılırsa İstanbul müthiş bir istila tehlikesine uğrar. Bulgarlar bizim tarafa geçer geçmez var kuvvetimizle ittifak cephesinde yer alacağız.' Böyle vakit kazanıyorduk, harbin cereyanını izlemeye imkân buluyorduk*", konuşmanın meni için bkz. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasal Partiler*, Cilt: II, s. 370-376, Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Cilt: I, İstanbul 1997, s. 371.

[906] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Cilt: II, TTK Yay., Ankara 2015, s. 622-623.

Osmanlı Hükümeti'nin aldığı karar uyarınca Talât Bey ve Halil Bey bir otomobille 15 Ağustos 1914'te yola çıkarak Edirne'ye, oradan da trenle Sofya'ya vardılar. Aslında bu heyetin yola çıkış nedeni Yunanistan'la Bükreş'te adalar meselesini görüşmek olarak duyurulmuştu.[907]

Osmanlı heyeti Sofya'ya vardığında Başbakan Radislavof tarafından karşılanır ve daha evvel İstanbul konferansında oluşturulan anlaşma zemini ve anlaşma metninin müsveddeleri ortaya çıkarılarak müzakerelere başlanır. Talât Bey ve Halil Bey anılarında Bulgar tarafının Osmanlı Devleti ile ittifaka meyilli ve hazır bulunduklarını, bunun Başbakan Radislavof ve Dışişleri Bakanı Genadiyef'in tavır ve tutumlarından açıkça belli olduğunu anlatmaktadırlar.[908]

Osmanlı-Bulgar mutabakatının ana hatları; "*İki taraftan biri bir veya birkaç Balkan Hükümeti tarafından tecavüze maruz kalırsa diğer taraf müttefikinin daveti üzerine saldıran veya saldıranlara ilan-ı harbe ve derhal bütün mevcut kuvvetleriyle bu saldıran devletlere hücuma mecburdur. Her iki taraf önceden anlaşmaksızın bir veya birkaç Balkan devletine harp ilan etmemeyi taahhüt ederler. İki taraftan biri müttefikinin rızasını almadan veya önceden görüşünü almadan bir Balkan hükümetine harp ilan etmek mecburiyetinde kalırsa diğer taraf askerle müdahale etmek istemediği takdirde dostane tarafsızlığını muhafaza edecektir. Orduların teşrik-i mesaisi hakkında bir askeri mukavele yapılacak ve bu mukavelede iki taraftan birinin askerinin diğerinin arazisinden ne şartla geçeceği de açıklanacaktır. Bulgaristan askerinin seferberliği Bulgar hükümetinin münasip gördüğü zamanda icra edilecektir. Bulgar hükümeti Türkiye'yi bundan haberdar edecek ve harekât-ı askeriyeyi emredeceği günü bildirecektir. Bu anlaşmanın süresi Avrupa'daki hâlihazırdaki harbin sonuna ve orduların terhisine kadardır, iki taraf ordularından biri terhis olduktan üç ay sonra fesh olunmazsa beş sene daha yürürlükte kalacaktır.*" şeklinde belirlenmişti. Söz konusu anlaşma metni, Osmanlı Padişahı'nın tasvip hakkı saklı kalmak kaydıyla imzalandı.[909]

---

907 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul, 1986, s. 209.

908 Talât Paşa, *Hatıralar*, Yay: Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1943, s. 27; *Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 210.

909 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Cilt: II, s. 635-636.

Romanya İle Görüşmeler

Bulgaristan uzun süren savaş döneminin ardından ekonomik sıkıntıya düşmüştü. Bir de yeni bir askeri ve siyasi bunalımın kapıya dayanması onu daha da zor durumda bırakmıştı. O dönemde borçlanmak isteyen devletlerin sıkça başvurdukları yer Paris Borsası idi. Ancak Fransa hükümeti Bulgaristan'ın borç isteği karşısında, Bulgaristan'ın Balkanlarda statükoyu bozmayacağına, Yunanistan ve Sırbistan'a karşı bir faaliyette bulunmayacağına dair kesin teminatları ihtiva eden siyasi şartlar ileri sürüyordu. Bulgar hükümeti de buna mukabil muğlak cevaplar verdiği için Paris borsasından borçlanamıyordu. Tam bu sırada Alman hükümeti daha hafif siyasi şartlar ileri sürerek Bulgaristan'ın borçlanmasını temin etti. Birinci Dünya Harbi'nin fiilen başlangıcını teşkil eden Saraybosna olayından beş gün sonra 3 Temmuz 1914 tarihinde bazı Alman bankalarıyla borçlanma anlaşmaları imzalanır ve bu kararlar kısa sürede Bulgar meclisinde onaylanır.

Bulgaristan'ın borçlanması meselesi duyulunca Fransa ve Rusya Bulgaristan'ın Almanların tarafına kesin olarak geçtiği kanaatine varırlar ve 9 Temmuz 1914 tarihinde, Sofya'daki elçileri vasıtasıyla özellikle Fransa, daha önce öne sürdüğü şartların tümünden vazgeçtiklerini, yeter ki kendilerinden borçlansınlar ve bu borçlanma anlaşmasından vazgeçsinler şeklinde mesaj iletmişlerdi. Ne var ki, Rusya ve Fransa'nın bütün gayretlerine rağmen bu borçlanma anlaşması Bulgar meclisinde kabul edilir ve Bulgaristan'ın Almanların safına geçtiği kanaati yayılır. Ama Bulgar hükümeti her fırsatta, olası bir savaşta tarafsız kalacağı fikrini yaymaya devam ediyordu.[910]

Öte yandan Bulgaristan, daha Birinci Dünya Harbi'nin ilk günlerinde, Romanya'dan savaşa katılmak için hareket serbestliği istemeye koyulmuş ve buna karşılık ona Romanya'ya Dobruca'nın mülkiyetini kesin olarak tanıyacağını vaat etmiştir. Osmanlı Devleti Almanya ile yaptığı ittifaka Bulgaristan'ı da dâhil etmeye çalıştığı sırada karşı taraf da boş durmuyordu. Ancak İtilaf devletleri ve de

---

910 Sözü edilen borç 500 milyon altın Frank'tır. Bu paraya karşılık Bulgar devlet kömür madenlerini bir Alman şirketi işletecek ve Bulgaristan'ın tütün ihracatını yine bir Alman şirketi yapacaktır. Bulgaristan'ın merkezinden Ege denizine gidecek olan demir yolu da bir Alman şirketi tarafından yapılacaktır. Y.H. Bayur, *Aynı eser*, c. II/IV, s. 584-585.

özellikle Rusya Bulgarlara kendi taraflarına geçmeleri için vaat ettikleri yerleri düşmanlarından değil kendi dost ve yandaşlarından almaya mecbur olduklarından, bu iş için önce kendi müttefiklerini ikna etmek zorunda idiler ve bu da Bulgaristan'ı kendi yanlarına çekmekte geciktiriyordu. Rusya, elçisi vasıtasıyla Bulgar kralına gönderdikleri mektupta, Rus-Bulgar ilişkilerinin geliştirilmesini, Rusya'nın Almanya'ya karşı desteklediği Sırbistan'la iyi ilişkilere girmesinin menfaatine olacağı, Yunanistan ve Makedonya meselesinin kendi aralarında ve savaşın sonunda daha kolay halledileceğini telkin ediyordu. Kısacası Osmanlı Devleti'nin davranışlarının bölgede engellenmesini istiyor, hatta Türkler harekete geçerlerse onlarla savaşın veya Türkler Sırbistan veya Yunanistan'la savaşmak için Bulgaristan'dan geçmek isterlerse onlara karşı koyun demek istiyorlardı.

Rusya, Bulgaristan'a Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerini engelleme hususunda Sırbistan'la birlikte hareket etmesini, bunun Bulgaristan'ın tarafsızlığın bozma anlamına gelmeyeceğini, askeri açıdan kendisini yetersiz hissederse Rusya'nın Karadeniz donanmasının yardımına güvenebileceğini telkin ediyordu. Ancak Goben ve Breslav olayından sonra Avusturya ve Almanya'nın Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa sokma gayretleri artınca Rusya'nın bu telkinlerinin daha somut teklifler getirmediği görülüyordu. Çünkü Almanya ile Avusturya eğer savaşı kazanırlarsa, Bulgarlara, Pirot, Niş, Makedonya, Vardar ve Selanik ve havalisini yazılı bir taahhütname ile vaat etmişlerdi. Ruslar ise böyle bir garantiyi vermiyorlardı.[911]

Ancak Bulgaristan, bu anlaşmanın, ya Romanya-Bulgaristan-Osmanlı Devleti, ya da Romanya ile Bulgaristan arasında saldırmazlık ve tarafsızlık esasına dayanan yazılı bir anlaşma olmadıkça geçerli olmayacağını beyan ederek kendisi için açık kapı bırakıyordu. Yine bu anlaşmadan anlaşılıyordu ki, Bulgarlar hiçbir şey vaat etmiyorlar, hareket serbestilerini koruyorlar, sıkıştıkları yerde Romanya'dan yazılı teminat alınmasını şart koşuyorlardı. Romanya'nın da Rusya'nın etkisiyle İtilaf Devletleri'ne meylettiği düşünülünce Osmanlı-Bulgar ittifakının Bükreş'te çözüleceği kanaati arttı ve Talât Bey ve Halil Bey Bükreş'e geçmeye karar verdiler. Talât Paşa, İttihat ve Terakki'nin son kongresindeki nutkunda bu seyahatin

---

911 Y.H. Bayur, *Aynı eser*, c. III/I, s. 106-107.

sebeplerini ve görüşmelerin seyrini şöyle ifade eder: "*Almanlar, bizim itirazlarımızı yenmek için bizi Sofya ile müzakerelere girişmeye davet ettiler. Orada Radoslavof Kabinesi iş başında idi. Bunun Hariciye Nazırı Genadiyef şahsi dostumuzdu. Kabine'de uzun müzakerelerden sonra Halil Bey'le beraber Sofya'ya gittim. Orada anlaşıldı ki anahtar Bükreş'tedir ve Romanya'nın ne yapacağı belli olsa, Bulgarlar harbe girmeye ve Sırplardan intikam almaya teşnedirler. Bulgarlara hak verdik. İstanbul'la muhabereden sonra Bükreş'e gittik….*"[912] Talât Bey, Bulgarların anlaşmayı imzalayarak harbe iştirak etme isteklerini ortaya koyduklarını, ancak Başbakan Radislavof'un sadece vakit kazanmak ve Rusların baskısından korunmak ve kamuoyunu yanına çekmek için Romanya ile anlaşma şartında ısrar ettiğini söylüyordu.[913] Talât Bey ve Halil Bey 20 Ağustos'a kadar Sofya'da kaldılar. Buradaki ziyaret ve görüşmeleri Bulgar basınında ve kamuoyunda büyük yankı uyandırır.

Bulgar Telgraf Ajansı'nın bütün gazetelere geçtiği habere göre; Bulgar Kralı Ferdinand, Talât Bey ve Halil Bey'i 18 Ağustos akşamı kabul etmiş ve sarayında ağırlamıştı. Osmanlı hükümetinin bu önemli iki isminin Sofya'yı ziyaretleri esnasında Bulgar basını Talât Bey hakkında övgü dolu ifadeler kullanıyor ve takdir dolu cümleler içeren makaleler yayınlıyorlardı. Bu ziyaretin iki hükümet arasındaki ilişkileri bir kat daha artıracağını, bölgedeki tehlikenin iki hükümeti birbirine daha çok yakınlaştıracağını ve iki hükümetin aralarında aslında hiçbir ihtilaflı noktanın bulunmadığını vurguluyorlardı. Hatta gazeteler, bu ziyaret dolayısıyla Osmanlı-Bulgar-Rumen ittifakının temin edilerek bölgedeki siyasi ve askeri dengelerin daha sağlıklı ve uzun vadeli olacağı ve bunun için zeminin hazır olduğu üzerinde duruyorlardı.[914]

Tanin'in tercüme ederek naklettiği, Bulgaristan'da yayımlanan yarı resmi *Eko dö Bulgari* gazetesi 18 Ağustos 1914 tarihinde yayımladığı baş makalede Osmanlı-Bulgar ittifakının ve bu ziyaretin dostane geçtiğinden bahsettikten sonra, bu ittifakın önemini şu cümlelerle vurguluyordu: "*Muharebat-ı ahireden sonra Bulgarlar'da tesis eden vaziyetin yegâne kabil-i devam olan neticesi Türkiye ile Yunanistan arasın-*

912 Ahmet Emin Yalman, *Aynı eser,* s. 371.
913 Talât Paşa, *Hatıralar*, s. 27.
914 Bulgaristan'da yayımlanan *Politika* ve *Dinevetik*gazetelerinden naklen, *Tanin*, 8 Ağustos 1330 (21 Ağustos 1914), s. 3; *Sabah*, 8 Ağustos 1330 (21 Ağustos 1914), s. 2.

daki itilaftır. Her iki memleket de aralarındaki ihtilafı harp meydanlarında aynı cesaretle hallettikleri cihetle menfaatlerindeki iştiraki daha iyi anlamış, yekdiğerini daha iyi takdir etmişlerdir.

Sofya'da Osmanlı İmparatorluğu ile münasebat hasene-perverde etmekte herkes taraftardır. İstanbul'da da Bulgar dostluğunun kıymeti takdir ediliyordu.

Binaenaleyh Talat Bey'in Sofya'yı ziyareti pek tabiidir, memlekette büyük ve mesud bir tesir icra eden Türk rical-i devleti Bulgaristan müdiran-ı umuru ile evvelce temasda bulunmuş o vakit Hariciye Nezaretini işgal eden Mösyö Genadiyef ile Cisri Mustafa Paşa'da vaki olan mülakat Türkiye Bulgaristan münasebatının inkişafına şiddetle icra-yı tesir etmişti. Talat Bey'in bu ilk teması tecdid ve memleketeyn arasında revabıt-ı kesireyi takviye etmek istemesi şayan-ı takdir ve tahsindir. Filhakika bu ziyaret pek müstesna surette ve vehim şerait tahtında icra ediliyor: Avrupa diplomasisi, şiddetle iştigal eden ateşi bertaraf edemedi, doğrudan doğruya alakadar olmayan devletler derhal ilan-ı bî-tarafi ettiler. Balkan devletleri de aynı vazife ile mükelleftirler, hususiyle afetengiz muharebeden henüz çıkan Türkiye ile Bulgaristan içün bu vazife pek katidir. Bulgaristan'da herkesin kemal-i samimiyetle taraftar olduğu bir nokta varsa o da bî-taraflıktır. Gayri kabil-i tadat birçok mütalaat-ı siyasiye ve iktisadiye Bulgaristan'a bu hatt-ı hareketinde isbat ve vekayia intizar etmesini tavsiye ediyor. Bütün Avrupa'yı alt üst eden harp karşısında her memleket ancak kendi menafini düşünmelidir.

En küçük bir heyecan pek fena netayic tevlid edebilir. Ferda-yı harpte Türk-Bulgar mukarenetini icab ettiren menafi' Talat Bey'in seyahati pek güzel izah eder; şerait-i hazıra tahtında menafi'i mezkure içün Türkiye ve Bulgaristan müdiran-ı umuru arasında sıkı bir münasebetten daha müfid hiçbir şey yoktur. Sofya'da icra edilen mülakatın her iki memleketi de yeni bir harbin musibetlerinden esirgeyeceği şüphesizdir."

Yine aynı gazetedeki başyazıda; bu ziyaretin gerçekleştiği günlerde Avrupa diplomasisi büyük bir şiddetle ortaya çıkan genel savaş ateşini söndüremediğinden bahisle, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda gibi savaş bölgesine çok yakın devletlerin tarafsızlıklarını dikkatle korumaya çalıştıkları ve savaş dışında kalmayı başardıklarından söz ediyor, Avrupa üzerinde hüküm süren savaş fırtınalarından sözü geçen devletlerden daha uzakta bulunan Balkan devletlerinin, özellikle de savaştan daha yeni çıkmış Osmanlı ve Bulgaristan gibi devletlerin yeni bir savaşa girmek yerine tarafsız kalmalarının bir vazife olduğunu vurguluyordu. Ama Talât Bey'in bu seya-

hatiyle gerçekleştirilmeye çalışılan ittifakın da bu savaş rüzgarına karşı bir barış kalkanı olabileceği üzerinde duruluyordu.[915]

Hatta *Dinevetik* gazetesi yayımladığı bir makalede, Talât Bey'in, bu girişimleri sonucunda oluşacak Osmanlı-Bulgar-Romanya'dan oluşacak Yeni Balkan İttifakı'na bazı büyük devletlerin karşı çıkacağını, ama bir buçuk milyon askeri istihdam edecek olan bu ittifakın hareketlerinde bağımsız olacağı ve hiçbir büyük devletin nüfuzu altında kalmayacağını, yine bu ittifak sayesinde bu üç hükümetin varlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabileceğini savaş sonunda da bu birliğin devamını arzu ettiğini aktarıyordu.[916]

Buradan da anlaşılıyor ki, *Narodenni Pravahiran* ve *Teku dö Bulgari* gibi Bulgar basınının bazı üyeleri ve kamuoyu, gerçekte savaşa girmek üzere olan Osmanlı Devleti'nin bir güvence ve müttefik arayışıyla, Almanya'nın da tesiriyle Bulgaristan'ı da yanlarına çekmek ve birlikte cephe açmak gayesiyle imzaladıkları anlaşmayı, Balkanlarda dostluk ve barışı tesis etmek ve savaştan uzak kalmak gayesiyle yapılmış bir girişim olarak algılıyordu. Tamamen tarafsız kalmayı vadeden Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ve Romanya'yı da yanına alarak Balkanlarda barışın tesisine inandıkları kanaati yaygındı.[917]

Talât ve Halil Beylerin Bükreş'i ziyaret maksadıyla Sofya'dan ayrılmalarının ardından, Bulgaristan'da bulunan muhalif ve Rus yanlısı gazeteler, birbirine düştüler. Rus yanlısı gazeteler, olası bir savaşta Bulgar askerlerinin hiç birinin Rusya'ya karşı savaşmayacağını yazarken, karşı taraf da bu düşüncenin tamamen yanlış olduğunu zira "*Bütün Bulgarların vatanlarının müdafaası için Bulgaristan'a girmeye teşebbüs eden herkese hatta biraderine bile silah çekecektir*" şeklinde ifadeler kullanıyorlardı.[918]

Yine Bulgaristan'ın aşırı Rus taraftarı gazetelerinden *Preportis*, Talat Beyle Halil Bey hakkında yayımladığı ve *Tanin*'de çevirisi yer alan baş makalede: "*Payitahtımızda misafir bulunan Talat Bey en sevimli bir zattır. Talat Bey o iyi Türklerdendir ki Avrupa medeniyeti ile pek ziyade*

915 *Tanin*, 8 Ağustos 1330 (21 Ağustos 1914), s. 3; *Sabah*, 8 Ağustos 1330 (21 Ağustos 1914), s. 2.
916 *Tanin*, 8 Ağustos 1330 (21 Ağustos 1914), s. 3.
917 *Sabah*, 9 Ağustos 1330 (22 Ağustos 1914), s. 3.
918 *Sabah*, 9 Ağustos 1330 (22 Ağustos 1914), s. 3.

ifsad edilmiş olan Türkiye münevverleri arasında bir misline daha tesadüf etmek kabil değildir. Refiki Halil Bey, Meclis-i Mebusan Reisi ve İttihat ve Terakki fırkasının en mühim uzvudur. Sofya'ya muvasalatlarını Bükreş'e geçmek suretiyle tefsir ediyorlar, fakat bu bizim için biraz hakaretamizdir. Çünkü Türkiye ile anlaşmak ve birbirimize yaklaşmak için, birbirimizi müdafaa için milyonlarca müşterek menafimiz vardır. Talat Bey'in maksad-ı memuriyeti nedir? Bunu bilmeye muktedir değiliz ve bu kadar müşkül ve nazik işleri tahminlerle karıştırmak istemeyiz. Fakat yaralarımızı ince açmakla iyi bir komşuluk için çalıştığımıza kaniiz. Bu sebeple Bulgaristan Türkiye ile iyi bir komşuluktan başka hiçbir şey istemez. Yalnız Türklerin kendi vaadlerini hakkıyla ifa etmek cesaretine malik olmaları lazımdır ve bize karşı istihkâmlara muhtaç olduklarını göstermek suretiyle Bulgaristan'ın kendilerine kale olmasını talep etmelidirler. Biz Türkiye ile iyi münasebatı pek ulvi bir surette takdir ederiz. Bunun için pek temiz ve samimi olmağı kendimizce bir borç ve mecburiyet addederiz ve atideki suallerin cevabını şu suretle veririz: "Türkiye bizim komşuluğumuzu arzu ediyorsa bu gün mevcut olanı muhafaza etmek şartıyla her hangi kabine zamanında olursa olsun bu komşuluğu temin edecektir. Kendi menafini müdafaa için bizim iştirakimizi arzu ediyorsa sözlerini fiiliyat ile takviye etmelidir."[919]

Bulgar Hükümeti'nin Romanya'dan ısrarla almak istediği yazılı teminatı elde etmek amacıyla ve Yunanistan'la daha önceden belirlenen görüşmeleri gerçekleştirmek üzere Talât Bey ve Halil Bey özel bir trenle 20 Ağustos 1914'te Sofya'dan Bükreş'e hareket ederler. Talât Bey anılarında Bükreş'e geçme mecburiyetlerini; "*Nasıl ki, biz harbe girmeden önce Bulgaristan'dan emin olmak istiyor idiysek aynı şekilde Bulgarlar da Romanyalıları temin etmek istiyordu.*"şeklinde ifade ediyordu.[920] Heyet Osmanlı elçilik görevlileri, Bulgar İçişleri Bakanı Murçini, belediye başkanı ve diğer yetkililer karşılarlar. Aynı gün Romanya Başbakanı Bratinianu tarafından kabul edildiler ve müzakerelere başlandı.

Osmanlı heyeti Bükreş'e geldikten sonra, Rumen basını da bu konuya büyük yer ayırıyordu. Ancak bu defa Osmanlı-Yunan görüşmeleri üzerinde yoğunlaşılıyordu. Her ne kadar dikkatler Türk-Yunan görüşmelerinde ise de bazı gazeteler Osmanlı Devleti'nin birçok konuda Bulgaristan'la meselelerini hallettiği, Roman-

919 *Tanin*, 10 Ağustos 1330 (23 Ağustos 1914), s. 2.
920 Talât Paşa, *Hatıralar*, s. 28.

ya'nın da buna katkıda bulunması için ziyaretin Bükreş kısmının öneminin arttığını yazıyorlardı.[921]

Heyet, Sofya ve Bükreş'e hareket ederken İstanbul'da Bulgaristan ve Romanya'nın Osmanlı Devleti veya İttifak Devletleri arasında yer almasını sağlamak için verilecek tavizler de kararlaştırılmıştı. İttifak için en önemli şart, Rumenlerin tarafsızlığı kesin olarak sağlanmak şartıyla Bulgarların bir an evvel savaşa başlamaları için çalışılacak, yapılacak antlaşma da bu esas çerçevesinde olacaktı. Diğer yandan bu ülkeler ikna edilirken, Besarabya Romanya'ya, Sırbistan'dan önemli bir kısım arazi Bulgaristan'a, Trakya Osmanlı'ya ait olmak şartıyla üçlü ittifaka dâhil edilmeleri sağlanacaktı.[922]

Talât ve Halil Bey, Bükreş'te kaldıkları süre içerisinde Alman, Avusturya ve Bulgar elçilikleri arasında adeta mekik dokuyarak Bulgaristan'ın istediği yazılı teminatı Romanya hükümetinden almaya çalışırlar ancak, Romanya başbakanı Bratinianu ile yaptıkları uzun müzakereler sonucunda, Bratinianu Talât Bey'e; yazılı teminatın Romanya için tarafsızlığın bozulması anlamına geleceğini, bilakis böyle bir teminatın Bulgaristan'ı da savaşa sürükleyeceğini söyleyince orada bulunan Bulgar elçisi Radef bunun hükümeti için yeterli olmadığını bildirdi. Talât Bey'in ısrarı sonucunda Bratinianu, Harbin sonuna kadar tarafsız kalacağını sözlü olarak garanti ettiler. Rumen başbakanı bu fikrini savunurken; "Romanya'nın küçük bir memleket olduğunu ve hangi taraf lehine olursa olsun, savaşa girdiği takdirde başkentlerinin dahi ikinci günde zapt edilip memleketlerinin tahrip edileceğini" söylüyordu. Talât Bey de anılarında Bratinianu'nun bu izahının kendilerine mantıklı geldiğini ve bunun üzerine sözlü teminatına güvenerek müzakerelere son verdiklerini anlatmaktadır.[923]

Ayrıca Talât Paşa yine İttihat ve Terakki'nin son kongresindeki konuşmasında bu konuda da şu açıklamayı yapmıştı: "*….Bükreş'te Alman sefiri sonradan Hariciye Nazırı olan Kühlmann, Avusturya sefiri yine sonra Hariciye Nazırlığına geçen Kont Çernin idi. Onlarla işbirliği ettik. Başvekil'le nazırlarla, başlıca partilerin başkanlarıyla*

921 Romanya'da yarı resmi *Volya* ve *Volisa*'dan naklen, *Tanin*, 10 Ağustos 1330 (23 Ağustos 1914), s. 1-2.
922 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Cilt: II, s. 622.
923 Talât Paşa, *Hatıralar*, s. 28.

temaslara geçtik. Her akşam birleşerek, neticeleri birbirimize bildiriyorduk. Nihayet Rumenler bir Bulgar- Sırp harbinde tarafsız kalacaklarını vaat ettiler. Sofya kabinesi. Sefirine yeni talimat verdi, teminat istedi. Romanya şifahi sözden ileri gidemeyeceğini söyledi, Bulgarlar yazılı teminatta ısrar ettiler. Yapacak bir şey yoktu. Bize iki zıt baskı karşısında vakit kazanmaya çalışmaktan başka bir şey kalmıyordu. Bu da kolay değildi. Alman nüfuzunun memlekette genişlediğini gösteren alametler çoğalıyordu.”[924]

Talât Bey, Yunanlılarla da adalar ve diğer konularda anlaşma olmayınca, yaptığı bu görüşmeleri müzakere etmek üzere 31 Ağustos 1914’te Bükreş’ten ayrılarak 2 Eylülde İstanbul’a döndü.[925] İstanbul’da yapılan Heyet-i Vükelâ toplantılarında Romanya’nın Bulgaristan’a karşı yazılı bir tarafsızlık teminatı vermemekte ısrar etmesi üzerine, Halil Bey’e geri dönmesi yönünde haber gönderilmesine karar verildi. Bu da Romanya seyahatinin tamamen boşa gitmiş olması anlamına geliyordu. Elde sadece Bulgarlarla yapılmış önemsiz bir antlaşma kalıyordu.[926] 13 Eylülde de Halil Bey Bükreş’ten döndükten sonra Bulgarların Osmanlı Devleti ile birlikte harekete geçeceği yönündeki ümitler kaybolunca, Enver Paşa Bulgaristan’ı tehditle savaşa sürüklemeyi bile düşünecektir.[927] 19 Eylül'de Bükreş’teki Alman elçisi Romanya’nın İttifak Devletleri tarafında savaşa katılması için yeniden baskı yapmaya yönelik girişimlere başlamıştı. Alman elçisi Romanya Hükümeti’ne Bukovina’da Romanya lehine bir düzenleme yapılabileceğini, Transilvanya’ya da muhtariyet verileceğini vaat ediyordu.[928] Almanların Osmanlı Devleti’ni ısrarla savaşa sokma niyetleri ortaya çıkmaya başlayınca, 20 Eylül 1914 tarihli Heyet-i Vükelâ’da Enver Paşa, Bulgarları her halükarda savaşa sokmalıyız fikrinde idi. Bunu yapabilmek için de Donanmanın Karadeniz’e açılması düşüncesi hâkimdi. Hatta Avusturya elçisi Talât Bey’e, Romanya’ya karşı bir tehdit olması bakımından donanmanın harekete geçmesini sağlamasını söylemişti. Cavid Bey’e göre ise gemilerin Karadeniz’e çıkması Romanya ve Bulgaristan için bir tehdit oluşturmazdı. Cemal Paşa ise ne Romanya’nın ne de Bulgaristan’ın donanmamızdan korkmayacaklarını ve bu hareketi-

924 Ahmet Emin Yalman, *Aynı eser,* s. 372.
925 Talât Paşa, *Hatıralar*, s. 28; *Halil Menteşe’nin Anıları*, s. 210.
926 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Cilt: II, s. 647.
927 Y.H. Bayur, *Aynı eser*, c. III/I, s. 113.
928 Y.H. Bayur, *Aynı eser*, c. III/I, s. 119.

miz dolayısıyla fikirlerinde bir değişiklik olmayacağı fikrinde idi. Hatta Talât Bey, Köstence'ye asker çıkarmayı bile düşünmüştü.[929]

Öte yandan Bulgar hükümetiyle Romanya hükümeti arasında tarafsızlık konusunda karşılıklı telgraf teatisi başlamıştı. Bu görüşmeler devam ederken 26 Eylülde Bükreş'te Rusya ve Fransa lehinde büyük halk gösterileri meydana geldi. Ancak Almanya ve Avusturya'nın Romanya'ya yaptığı vaatler duyulmaya başlayınca Rusya derhal devreye girdi. Rus-Rumen görüşmeleri başladı. Bu görüşmeler sonucunda 1 Ekim 1914'te Sazanof'la Diamandi arasında nota teatisi başladı ve özetle Romanya, Rusya'nın lehine teveccühkâr bir tarafsızlık prensibini kabul etmiş oldu. Bu Osmanlı Devleti için; Romanya'nın ağır silah ve önemli askeri malzemelerin topraklarından geçişine izin vermeyeceği ancak giyim eşyası vb ikinci dereceden önemli malzemelerin geçişine izin verebileceği anlamını taşıyordu.[930]

Zaten bundan yaklaşık bir ay sonra (29 Ekim 1914 gecesi) Alman genelkurmayı ve Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Amiral Suşon komutasındaki Osmanlı donanması Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalayacak ve Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş olacaktır.

Sonuç

Bulgaristan'ı tamamen kendi yanına almadan büyük bir risk alarak savaşa giren Osmanlı Devleti'nin Avrupa yani Almanya ile bağlantısının kesilmesi veya kurulması bakımından Bulgaristan'ın tavrı çok önemli idi. Bulgaristan'ın da kendine göre hesapları vardı. Sırbistan'la savaştığı için Avusturya'ya yakınlık ve sempati duyuyor, aynı zamanda da Rusya'nın İstanbul ile Boğazları ele geçirerek, kendisini kuşatmasından ve etkisi altına almasından korkuyordu. Buna rağmen de savaşa, kazanacağına emin olduğu bloğun yanında girmek fırsat kollayarak tarafsızlık politikasını devam ettiriyordu. Ancak Bulgaristan da Romanya'dan emin olmak istiyordu.

Romanya'nın 1 Ekim 1914'te Rusya ile anlaşarak göreceli bir tarafsızlık takip etmesi az da olsa Bulgaristan'ı rahatlatmıştı. Ancak Çanakkale Savaşı, Bulgaristan'ın önemini daha da çoğalttı. Bu yüz-

---

929 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Cilt: II, s. 660.
930 Y.H. Bayur, *Aynı eser*, c. III/I, s. 120-121.

den iki taraf, onu kazanabilmek ve kendi safında bir an evvel savaşa sokabilmek için önerilerde bulunmaya başladı. Ancak Bulgaristan, savaşa kazanma ihtimali olan tarafın yanında girmek istediğinden tarafsızlığını korumaya devam etti. Sonuçta 1915 yazında Türk savunması karşısında Çanakkale'nin ne denizden ne de karadan geçilemeyeceği anlaşılınca ve Rusya'nın da cephelerde gerilediğini gördükten sonra İttifak Devletlerinin yanında savaşa girmeye karar verdi.

Romanya ise Bolşevik İhtilali sonunda Rusya'nın savaştan çekilmesine kadar Rusya ve dolayısıyla İtilaf Devletlerinin yanında görünmeye devam etti. Rusya Brestlitovsk Antlaşması'yla savaştan çekilince Romanya da bu ittifakı bitirdiğini ilan etti.

Kaynakça

Tanin

Sabah

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Cilt: II, TTK Yay., Ankara 2015.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul 1986.

Talât Paşa, *Hatıralar*, Yay: Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1943.

Tunaya, Tarik Zafer, *Siyasal Partiler*, Cilt: II, İstanbul 2007.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Cilt: I, İstanbul 1997.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ANADOLU'DA BULUNAN RUMEN SAVAŞ ESİRLERİ

Romanian Prisoners Of War Found In Anatolia During The First World War Based On Archieve Documents

Ahmet ALTINTAŞ*

Özet

Birinci Dünya Savaşı esnasında birçok asker ve subay savaşın doğası gereği Osmanlı Devleti tarafından esir alınmıştır. Bu esirler arasında İngiliz, Fransız, Rus, Polonyalı, Rumen v.b milletlerden çok sayıda asker, subay ve sivil esirler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu esirler için birçok kamp inşa etmiştir. Bu esir kampları daha çok cephe hattına uzak bölgelerde, demiryolunun ulaştığı güzergahlarda, sosyo-kültürel olarak daha iyi kontrol edilebilir bölgelerde oluşturulmuştur. Söz konusu esir kampları; Kütahya, Balıkesir, Kayseri, Afyonkarahisar, Kırşehir, Konya, Belemedik (Bilemedik) v.b. bölgelerde kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ne esir düşen Fransız, İngiliz, Rus, Rumen, Sırp, asker ve subaylar bu esir kamplarında muhafaza edilmişlerdir. Anadolu'daki esir kamplarında bulunan Rumen savaş esirleri daha çok Almanlar tarafından esir alınarak gönderilmiş savaş esirleridir. Almanlar esir almış oldukları Rumen savaş esirlerini Anadolu'da bulunan Balıkesir-Balya, Kütahya-Tavşanlı, Afyonkarahisar, Pozantı-Belemedik, Kayseri Esir Kampları'na göndermişlerdir. Söz konusu esir kamplarındaki Rumen savaş esirleri Osmanlı Esir Nizamnamesi çerçevesinde yaşamlarını idame ettirmişler genel kurallar çerçevesinde uygulamalara muhatap olmuşlardır. Rumen savaş esirlerinin bilhassa Kütahya-Tavşanlı Esir Kampı'nda yoğun olarak muhafaza edildikleri gözlemlenmektedir. Almanlar tarafından söz konusu esir kampına gönderilen Rumen savaş esirleri, Tavşanlı bölgesindeki krom madenlerinin Almanya'ya gönderilmesi için gerekli olan yol yapım çalışmalarında istihdam

*(Doç. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar-Türkiye; e-mail: aaltintas@aku.edu.tr

edilmişlerdir. Bu kamptaki Rumen esirlerin sayısı zaman zaman iki bin civarında olmuştur. Anadolu'daki Esir Kampları'nda muhafaza altında tutulan Rumen savaş esirleri zaman zaman bulundukları esir kamplarından firar etmişlerdir. Arşiv belgelerinde Kütahya-Tavşanlı, Balıkesir-Balya, Afyonkarahisar, Kırşehir Esir Kampları'ndan konuyla ilgili çok sayıda firarların gerçekleştiği görülmektedir. Firar raporlarında firarilerin künyeleri, kişisel özellikleri, şahsi bilgileri verilmiştir. Firarilerin bir kısmı yakalanmış, bazı firariler de teşebbüslerinde başarılı olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Rumen savaş esirlerinin mübadelesi de gündeme gelmiş aracı ülkeler, Salib-i Ahmer ve Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde ülkelerine dönmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Rumen savaş esirleri, Kütahya Esir Kampı, Tavşanlı, Afyonkarahisar Esir Kampı, Rusya, Fransa, İngiltere, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Salip-i Ahmer Cemiyeti, Lahey Konferansı, Mübadele.

Abstract

During the First World War many soldiers and officers were captured by the Ottoman Empire due to the nature of the war. There are prisoners of military men, officers and civilians from different countries such as Great Britain, France, Russia, Poland, Romania, etc. Ottoman Empire built so many camps for these prisoners. These prisoner camps were formed mainly in remote areas to the frontline, in routes reached by the railway, in the regions that can be controlled socio-culturally better. Such prisoner camps were formed in the regions of Kütahya, Balıkesir, Kayseri, Afyonkarahisar, Kırşehir, Konya, Belemedik (Bilemedik), etc. Captured French, British, Romanian, Serbian soldiers and officers were maintained in these camps. Romanian prisoners of war in the prisoner camps located in Anatolia were mostly taken and sent as prisoners of war by Germans. Germans sent captured Romanian prisoners of war to the prisoner camps of Balıkesir-Balya, Kütahya-Tavşanlı, Afyonkarahisar, Pozantı-Belemedik and Kayseri located in Anatolia. A forementioned Romanian prisoners of war in the prisoner camps lived their lives based on the framework of the Ottoman Captive Regulations and were addressed

based on the framework of the general rules. It has been observed that Romanian war of prisoners were mainly kept in Kütahya-Tavşanlı prisoner camp. Romanian prisoners of war sent by Germans to that prisoner camp were employed in road construction work to send chromium in Tavşanlı to Germany. The number of Romanian prisoners in the camp were sometimes around two thousand. Romanian prisoners of war held in prisoner camps in Anatolia escaped from their camp from time to time. There were so many incidents seen in the archieves related with escapes from Kütahya-Tavşanlı, Balıkesir-Balya, Afyonkarahisar, Kırşehir prisoner camps. In these trailing reports prisoners' tags, their personel attributes, their personal details were given. Of those prisoners some of them were caught and some succeeded in their attempts. By the end of the First World War exchange of prisoners of war also came to the agenda; the efforts of intermediary countries, Salib-i Ahmerand Hilal-i Ahmer Societies resulted the prisoners' return to their country.

Key Words: Romanian prisoners of war, Kutahya prisoner camp, Tavşanlı, Afyonkarahisar prisoner camp, Russia, France, Great Britain, Hilal-i AhmerSociety, Salip-i Ahmer Society, the Hague Conference, exchange

Giriş

İlk çağlardan itibaren savaşlar çeşitli boyutlarda ve biçimlerde var olmuştu. Savaşların her nerede olursa olsun değişmeyen olgu ve kurallarından birisi de hiç şüphesiz esir, esirlik kavramları olmuştur. Bu kavramlar çeşitli dillerde hemen hemen aynı anlama gelen içeriklerle kullanılmıştı. Esir, esire, üserâ, Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan biçimleridir. Osmanlı kaynak ve belgelerinde de esir kelimesi savaş tutsağı yanında daha çok köle anlamındadır. Osmanlı dönemi kullanımlarında; esirci, esir tüccarı, esir pazarı, esirciler şeyhi, esirci gemisi, gibi tabirler köle alım satımı ile ilgilidir.[931] Bu tarifle paralel olarak savaşlarda esir alınan kimseler için de

[931] Ahmet Özel, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1995, s. 382; Terimlerin geniş açıklamaları için bkz, Mehmet Zeki Pakalınlar, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 552-553.

savaş esiri, harp esiri, esir-i harp gibi kavramlar mevcuttur. Osmanlı Türkçesi'nin önemli başvuru kaynaklarından olan Kamus-ı Fransevî'de Şemsettin Sami, esir karşılığı olarak prissonnier, ère kelimesini vermektedir. Bu kelimeye anlam olarak da mahpus, zindanbend, tevkif olmuş, mevkuf sözcüklerini kullanmıştır. Bu kelimenin deyimleri arasında prisonnierd'état; devletin nizam ve asayişine mugayyir hareketinden dolayı habis ve tevkif olunmuş adam, mahbus-ı siyasî, demektir. Ayrıca bir başka deyim olarak da prissonier de guerre sözcüğünün karşılığında muharebede düşmanın eline esir düşmüş adam, esir-i harp açıklamalarını getirmiştir.[932]

Esir kelimesi, Batı dillerinde de çeşitli biçimleriyle kullanılmıştır. Yunanlılar kelimeyi "doulos", Romalılar, "Servus" şeklinde adlandırmışlardır.[933] Fransızca'da captivité; esaret, tabiyyet, mahkûmiyet anlamındaydı.[934] İngilizce'de ise captive, captivate şeklinde yine aynı anlamlarda kullanılmaktaydı.[935] Türk Hukuk Lügatine göre Harp Esiri; "Bir devletin askerî kuvvetlerine mensup olan, muharipler (askerler), gayr-i muharipler (askerî memurlar) ve bir askerî hizmeti ifa veya askerî bir makamı işgal etmek suretiyle orduyu takip edenlerden düşman eline geçenler.

Harp esirleri ceza hukuku bakımından, bunları esir eden devletin askerî ceza kanunu hükümlerine tabidirler. Askerî mahkemelerde muhakeme olunurlar", şeklinde açıklamalar getirilmiştir.[936]

Esir ve Harp Esiri kelimeleri genel olarak savaşta ele geçirilen sivil ve asker kişiler olarak nitelendirilmişti. Uluslararası termi-

---

932 Şemsettin Sami, *Kamus-ı Fransevi Fransızca'dan Türkçeye Lügat Kitabı*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315, C. II, s. 1477.
933 Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990, s. 13.
934 Şemsettin Sami, *a.g.e.*, C. I, s. 272.
935 *Türk Hukuk Lûgati*'nde esirlik, esaret kavramları birbirinin eş anlamlısı olarak verilmektedir. Latince servitus, Almanca Sklaverei, Fransızca esclavage, İngilizce slavery kelimelerinin karşılığı olarak belirtilmektedir. Kelimenin açıklanmasında bir kimsenin başka bir şahsın hükmü altına girişi, ferdin hak sahipliği vasfını kaybederek hak mevzuu haline düşmesi. Meselâ, eski Roma'da insanı her türlü haktan mahrum eden, bir mal durumuna düşüren kölelik, hukukça tanınan bir müessese idi. Hususî hukuk münasebetlerine de taalluk ederdi, tarifini yapmaktadır. Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lûgatı*, 4. Baskı, Ankara 1998, s. 86.
936 *Türk Hukuk Lûgatı*, s. 117.

nolojide harp esiri, savaş esiri gibi kelimelerin tanımlaması yapılmıştır. La Haye Sözleşmesi'nde savaş esiri; meşru ve silahı alınmış bir düşman olarak değerlendirilmişti. Esirler, kendilerini esir eden şahsın esiri olmaktan çıkartılıp, savaştığı devletin esiri olarak sayılmıştır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında esirlerle ilgili olarak bazı çalışmalara başlamış ancak konuyla ilgili kurumsal bir yapılanma içine girmemişti. Savaşın ilerlemesi çok sayıda Osmanlı askerinin esir düşmesi aynı zamanda İtilaf Devletlerine ait askerlerin esir edilmeleri konuyla ilgili acil tedbirlerin alınması zaruretini doğurmuştu. Bununla ilgili olarak Üsera Komisyonları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti kendilerine ulaşan esirlerle ilgili olarak çalışmalar yapmak durumunda kalmışlardı. Kayboldukları iddia edilen ancak esir düşmeleri daha kuvvetle muhtemel olan askerlerle ilgili başvuruların çoğalması üzerine Kızılay, faaliyetlerini güçlendirme ihtiyacını hissetmiş bu nedenle çeşitli defalar gerek sözlü gerekse yazılı olarak Harbiye Nezâreti'ne esirlerin sorunları ile ilgilenmek üzere yetki verilmesini istemişti.[937] Bütün bu gelişmelerin yanında Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'nin esir listelerini istemeye başlaması, izlenen politikanın eksikliğini ortaya çıkarmaya başlamıştı. Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti tarafından esir listelerinin istenmesi üzerine Kızılay, Nisan 1915 tarihinde İngiliz ve Fransız esirlerine ait listeleri vermişti. Bu durum resmi görevi olmadığı halde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni bir oldubittiyle karşı karşıya bırakmış fiilen esirlerle ilgilenmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu durum daha o dönemde, Osmanlı ve İngiliz Hükûmetleri arasında esir listeleri nedeni ile ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümü noktasında, önemli bir katkı sağlamıştı. Esir listelerinin oluşturularak İtilaf Devletleri'ne gönderilmesi, bilhassa İngiltere ile bu zeminde temasa geçilmesi, İngilizlerin elinde bulunan Türk esirleri hakkında bilgi istenmesinin de ortamını oluşturmuş, özellikle savaş döneminde haklarında pek az bilgiye ulaşılabilen Türk savaş esirlerinin en azından bir kısım bilgileri, bu şekilde sağlanabilmişti. 1916 yılı sonlarına doğru Kızılay İdare Heyeti'nin uygun görmesi ile Avusturya-Macaristan ve Al-

---

[937] Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, *1335-1919 Senesinde Münakid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Ait Merkez-i Umumî Raporu*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1335, s. 23.

man Kızılhaçları ile temasa geçilerek bunların esirlerle ilgili uygulamaları hakkında bilgi alınmak üzere, girişimlerde bulunulmuştu. Bu temaslar çerçevesinde Viyana'ya bir memurun gönderilerek burada işleyiş hakkında incelemelerde bulunması kararlaştırılmıştı. Yapılan görevlendirme oldukça yararlı olmuş, burada esirlerin sorunları ile ilgili kurulmuş "Üserâ Dairelerinde" üç bine yakın personelin istihdam edildiği, bunların esir listelerinin oluşturulması, paket, mektup, vb. esirlere ve memleketlerindeki ailelerine ulaştırılması gibi çok önemli hizmetleri yaptıkları gözlemlenmişti. Gönderilen personel, Viyana'daki işleyişin Osmanlı Devleti tarafından nasıl uygulanabileceği konusunda çok yararlı gözlem ve incelemelerde bulunmuşlardı.[938] Bütün bu girişimler Osmanlı Devleti'nde konu ile ilgili bilgi birikimine önemli katkılar sağlamış bu konuda daha kalıcı ve uygulanabilir yöntemlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştı.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda 1915 yılında yayınlamış olduğu "Üserâ Hakkında Talimatname" çerçevesinde ele geçirmiş olduğu savaş esirlerine muamele etmişti. Esir talimatnamesi incelendiğinde oldukça çağdaş ve dönemin uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak yapıldığı görülür.

Talimatname incelendiğinde beş bölümden oluştuğu, her bölümün kendi içinde numaralandırılmamakla birlikte bir bütünlük oluşturduğu görülür. Talimatnamenin aslında bu bölümler rakamlarla ayrılmış olmasına karşın biz daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle bunları alfabetik olarak bölümleyerek özetlemeye çalıştık. Birinci bölüm olarak adlandırabileceğimiz sevk ve idareyle ilgili kısımda; beş maddeden oluşan bir genel yapılanmanın olduğu, savaş esirlerinin nerelerde konuşlandırılacakları, bunların iskânlarından kolordu komutanlıklarının yetkili oldukları, esir subayların Osmanlı Ordusu'nda görev yapan aynı rütbedeki subaylarla eşit değerlendirileceği, bunlara aylık ücret ödeneceği, küçük rütbedeki subaylarla erlerinde yine paralel şekilde Osmanlı Ordusu'nda vazife yapan aynı rütbe ve konumdaki askerî personelle eşit muameleye tabi tutulacakları ancak bunlara maaş verilmeyeceği ifade edilmişti.[939]

---

938 *Merkez-i Umumî Raporu*, s. 24.

939 *Üserâ Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul 1331, s. 2.

Rumen Savaş Esirleri

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kazanması ve kendi yanına çekmesi Rusya'nın politikaları ile örtüşmemekteydi. Rusya'nın İstanbul üzerindeki bütün tasarıları, önemli bir engelle karşılaşmıştı. Bu engeli bertaraf etmek için Rusya 1914 Mart'ından itibaren Sırbistan, Yunanistan ve Romanya arasında yeni bir Balkan Ligi kurmak ve Üçlü İttifak'ın bir üyesi olan Romanya'yı bu kombinezona çekmek için çaba harcamaya başladı. 1915 yılından itibaren Romanya Rusya'nın baskısını daha fazla hissetmeye başladı. Rusya, Avusturya'ya karşı Balkanlarda daha üstün duruma geçmek için Romanya'yı kendi yanında savaşa sokmak istedi. Çanakkale'nin Müttefikler tarafından açılması teşebbüsü sırasında bu baskı dahada ağırlaştı. Bununla beraber, Rumen-Rus görüşmelerinde Romanya mukavemet gösterdi ve Çanakkale savaşlarının sonunu beklemeyekarar verdi. Çünkü Boğazlar açılacak olursa, Romanya, savaşa girmesi için gerekli silah ve cephaneyi Müttefiklerden daha kolaylıkla sağlayabilirdi.

Romanya'nın bu durumu 1916 Haziran'ına kadar sürdü. Bu tarihte Rusya'nın Doğu Cephesi'nde taarruza geçmesi ve bütün Bukovinaile Galiçya'nın bir kısmını ele geçirmesi, Romanya'yı etkiledi. Bu sırada Batı cephesinde de Müttefikler Somme cephesinde geniş bir taarruza kalkmışlardı. Genel durum Müttefiklerin lehine idi. Şimdi Fransa da Romanya üzerinde baskıya başlamıştı.

Romanya'nın İtilaf devletlerine eğilim göstermesi merkezi devletlerin gözünden kaçmadı. Fakat Romanya'ya taviz vermek hususunda enerjik davranacakları yerde, onu tehdit etmek suretiyle İtilafa katılmaktan alıkoymaya çalıştılar. Avusturya'nın Bükreş'teki elçisi Rumen başbakanına "Ölmüş olduğu sanılan aslan, bir pençe darbesiyle Romanya'yı da ikinci bir Sırbistan yapabilir", dediyse de bu tehdit Romanya'nın durumunu değiştirmedi ve Romanya, Rusya ve Fransa ile savaşa katılmanın şartları konusunda görüşmelere başladı. Bu görüşmeler 17 Ağustos 1916 da Romanya ile İtilaf Devletleri arasında bir antlaşmanın imzası ile sonuçlandı. Buna göre Transilvanya, Bukovina ve Banat Romanya'ya verilecek ve bu toprakların ele geçirilmesinde Müttefik kuvvetleri de Romanya'ya yar-

dım edecekti. Yani Romanya bu toprakları Avusturya'dan kendi gücü ile alamayacağını görmüştü.[940]

Bu anlaşma üzerine Romanya 27 Ağustos 1916 da Avusturya-Macaristan'a saldırdı. Hemen Transilvanya'yı ele geçirmek için harekete geçmesi, Avusturya'yı çok güç durumda bıraktı. Rumenler kısa sürede Transilvanya bölgesinin üçte birini ele geçirerek Karpatlar'daki Avusturya-Macaristan Cephesi'ni arkadan vurabilecek bir pozisyona geldiler. Bunun üzerine Alman Genel Karargâhı'nın planları doğrultusunda taarruza karar verildi. Alman, Avusturya, Türk, Bulgar ordularından bu bölgeye sevk edilecek kuvvetler, Romanya'ya karşı harekete geçeceklerdi. Alman Genel Karargâhı'nın planı doğrultusunda Osmanlı kuvvetleri de Romanya'ya karşı hareket emrini aldı.[941] Romanya cephesine gönderilen 6. Kolordu; 15. ve 25. Tümenlerle görev yerine intikal etti. Lojistik destek yetersizliğinden dolayı intikaller parça parça gerçekleşmiş 1916 Ekim ayından itibaren Kolordu tam mevcuduyla sorumluluk bölgesinde yerini alarak başarılı bir savaş dönemi geçirerek Dobruca savaşlarına katıldı. 1916 yılı sonbaharı ve kışına kadar Galiçya ve Romanya cephelerinde savaş devam etti. Rumen Ordusu'nun mağlup edilmesi ve Bükreş'in ele geçirilmesi üzerine Enver Paşa, Romanya ve Makedonya'da savaşan Osmanlı birliklerini 9 Aralık 1917'de teftiş etmek amacıyla Bükreş'e gitmişti.[942] Bulgaristan'ın da güneyden Romanya'ya karşı taarruza geçmesi ve 1917 yılı başlarında Rusya'da ihtilâlin çıkması ve Rus ordusunun bozulması Romanya'yı güç durumda bırakmıştır. Ancak Romanya'nın İttifak Orduları kontrolüne geçmesinin ardından Osmanlı birlikleri de buradan kısım kısım ayrılmaya başlamış 25. Tümen 4-25 Aralık 1917'de İstanbul'a dönmüştür. 15. Tümen de Haziran 1918'de Köstence'den vapurla Batum'a sevk edilmişti.[943]

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Romanya arasında savaş esnasında çok sayıda Rumen savaş esirinin alındığı gö-

---

940 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994, s. 87.
941 Mustafa Balcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ATAM Yayınları, Ankara 2000, s. 104.
942 Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 23.
943 Özçelik, *a.g.e.*, s. 23.

rülmektedir. Osmanlı Devleti Rumen savaş esirlerini daha çok Almanya ve Avusturya-Macaristan Devleti'ne yardım için bulunduğu Galiçya Cephesi'nde elde etmiştir.

Esir alınan Rumen askerler esir garnizonlarına sevk edilmek için hem kimliklerinin tespiti hem de düşman kuvvetleri hakkında bilgi edinmek maksadıyla sorguya alınmışlardı. Bu sorgulamalarda esirin adı, eşkâli, babasının adı, doğum yeri, memleketi, rütbesi, askeri birlikteki yeri, görevi, katıldığı askeri savaşlar, asker sayıları, hareket planları, lojistik durum ile ilgili bilgiler edinilmeye çalışılırdı. Konuşmak istemeyen esirlere kötü muamele yapılmazdı. Yaralı ve hasta olarak ele geçirilen esirler ise önce hastanelerde tedavi edilir daha sonra esir garnizonlarına gönderilirlerdi.[944]

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Orduları tarafından ne kadar Rumen askerinin esir olarak ele geçirildiği konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Ancak genel olarak belgeler değerlendirildiğinde Rumen savaş esirlerinin sayısının iki bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Başkomutanlık Vekâleti'nin tarafsız ülke Büyükelçilikleri tarafında istendiği anda verilmek üzere Rumen esirlerle ilgili olarak Romanya Cephesi'nde toplam 1983 esir alındığı, bildirilmektedir.[945]

Haydarpaşa İstasyonu kayıtlarından sadece bir seferde Kütahya Esir Garnizonu'na 2000 kişilik bir esir kafilesinin gönderildiği, buradan da bunların büyük kısmının Tavşanlı Esir Garnizonu'na sevk edildiği bilinmektedir. Rumen esirleri ayrıca Balıkesir, Bursa, Konya Esir Garnizon Komutanlıkları bünyesine gönderilmişlerdir. Bu esirlerden bir kısmı garnizon bünyesinde muhafaza altında tutulmuşlardır.[946]

28 Ekim 1916 tarihli Harbiye Nezareti'nden Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderilen bir belgede; 12 Ekim 1916 tarihinde birinci kafile olarak 999 Rumen esirin 28 Ekim 1916 tarihinde saat 7'de Haydarpaşa'dan hareket edeceğinin daha önce bildirildiği üzere iaşe

---

944 Ahmet Tetik, Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş, *Çanakkale Muharebelerinin Esirleri İfadeler ve Mektuplar*, C. 2, Ankara 2009, ATASE Yayınları, s. 1349-1370.
945 BOA. *HR. SYS.* 2214/2.
946 Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1999, S. 66, C. 2, s. 49-54.

ihtiyacının garnizon komutanlığına verilmesi istenmiştir.[947] 11 Nisan 1917 tarihli Başkomutanlık Vekâleti'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka belgede detay bilgiler verilmektedir.

"Osmanlı Ordu-yı Humayunu/Başkumandanlığı Vekâleti

Hariciye Nezaret-i Celilesine

Romanya cephesinde bulunan kıtaatımız tarafından alınan savaş esirlerinden İstanbul'a getirilen 1983 esir askerden ancak 465 müslim ve 109'u gayr-i müslim olmak üzere Rumen ve geriye kalanı İngiliz ve Rus'dur. 310 müslim Rumen esirin harekât-ı harbiye ile alakası görülmüş olduğundan gezilmesi caiz olmayan bir mıntıkada yol inşaatında ve 139 müslim ile 101 gayr-i müslim Rumen esirin de birer veya birkaç nefer olarak ayrıca Bursa ve Konya vilayetleri dâhilinde bulunan çiftliklerde istihdam edilmekte oldukları anlaşılmıştır. Müslim ve gayr-i müslim olmak üzere Samatya garnizonunda önceden planlanan yerlerine gidecek 24 Rumen esirin bulunduğu anlaşılmıştır. Harp sahalarına giden yol inşaatları müstesna tutulmak kaydıyla, diğer yol inşaatlarından çalıştırılan esirlerle, tarım işlerinde çalıştırılan esirlerin durumlarını yerinde görmek, şartlarını incelemek amacıyla İspanya sefaretine izin verilmesi uygun görülmüştür"[948] denilmektedir. İspanya sefareti Başkomutanlık Vekâletine yazmış olduğu cevabı yazıda 23 Nisan 1917 tarihi itibarı ile sefaretçe bilinen Rumen savaş esiri sayısının 465 müslim ve 109 gayr-i müslim olmak üzere toplam 574 kişi olduğunu belirtmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden sefarete gönderilen listelerin 893 esir gösterildiğini bunun çelişki olduğu dile getirilmiştir.

Esirlerin İaşeleri ve Çalıştırılmaları

Rumen savaş esirlerinin ihtiyaçları Üsera Talimatnamesi'nde belirtilen biçimde karşılanmıştır. Bunlara genel ilke olarak; Osmanlı askerlerine verilen günlük iaşe miktarı yiyecek verilmiştir. Rumen Savaş esirlerinin iaşe ihtiyaçları zaman zaman Harbiye Nezareti tarafından zaman zaman da Mutasarrıflıkların özel bütçesinden karşılanmıştır.

5 Haziran 1917 tarihli Kütahya Mutasarrıflığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir belge bize hem Rumen esirlerin sayıları

[947] BOA. *DH.ŞFR.*, 69/106
[948] 11 Nisan 1333/11 Nisan 1917; BOA. *HR. SYS.* 2214/2.

hem de iaşe ediliş biçimleri hakkında detaylı bilgi vermektedir. Belgede; Kütahya-Tavşanlı şosesi ikinci kısım müteahhidinin sorumluluklarını yerine getirememesi nedeniyle yolun savaş bitimine ertelendiği belirtilmektedir. Ancak sonradan Tavşanlı'dan Dağardı Nahiyesi dâhilinde bulunan ve savaş araç gereçlerinin yapımında büyük öneme sahip olan krom madenlerinin burada mevcut bulunduğunun anlaşıldığı ifade edilmektedir. Buradaki krom madenlerinin savaş araç gereçleri yapımında kullanılmak üzere süratle çıkarılıp sevk edilmesi için Söz konusu yolun otomobil işleyecek bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulduğu, Harbiye Nezareti'ne konuyla ilgili bilgi verildiği söylenmektedir. Mutasarrıflık Harbiye Nezareti'ne yol inşaatında çalıştırılmak ve bunların iaşeleri nezarete ait olmak şartıyla 2000 Rumen savaş esirinin gönderilmesini istemişti. Bu gelişmelerin ardından 2000 Rumen savaş esiri gönderilmiş Alman Yüzbaşı Mösyö Nobike komutasında Alman teknik adamları gözetiminde 5 Kasım 1916 tarihinden önce işe başlandığı ifade edilmektedir. Tüm bu çalışmaların daha hızlı ve etkin yürütülebilmesi için de Tavşanlı'da ayrıca bir üsera garnizonu teşkil edilmişti. Bu garnizonun subay, asker ve esirlerinin aynı şekilde iaşe edilmesi ve Kütahya-Tavşanlı yolunun inşası tamamıyla askerî yönetime bırakılmıştı. Ancak işlerin süratlendirilmesi, yol için gerekli alet ve edevatın tedariki, barut, kereste ve inşaat için gerekli diğer malzemelerin temininde Kütahya Mutasarrıflığı'ndan kolaylık gösterilmesi istenmişti. Kütahya Mutasarrıflığı Harbiye Nezareti'nin Söz konusu isteği doğrultusunda hareket ederek 1916 yılında 63.925 kuruş harcamada bulunmuş 1917 yılı için de 100 bin kuruş harcamayı kararlaştırmıştı. Mutasarrıflık, söz konusu Rumen esirlerin kuruluşları tarafından iaşe edildiklerini, iaşe masrafları konusunda zorlandıklarını kendilerine bu konuda yardımcı olunması taleplerini dile getirmektedir.[949]

Kütahya'da muhafaza altında tutulan Rumen esirlerin bir kısmının Almanlar tarafından İstanbul'da bazı inşaatlarda çalıştırılmak üzere getirilmeleri şikâyetlere yol açmış bu durum aracı olan Büyükelçiliklerin dikkatini çekmiş Başkomutanlık Vekâleti konuyla ilgili gerekli her türlü tedbirin alındığını, esirlerin ihtiyaçlarının kar-

[949] BOA. *DH.UMUM.*, 72/25, 4-6.

şılanması konusunda gerekli özenin gösterildiğini Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla ilgili Büyükelçiliklere bildirmişti.[950]

Esir Rumen subayların Osmanlı Ordusu'nda görev yapan aynı rütbedeki subaylarla eşit değerlendirileceği, bunlara aylık ücret ödeneceği, küçük rütbedeki subaylarla erlerinde yine paralel şekilde Osmanlı Ordusu'nda vazife yapan aynı rütbe ve konumdaki askerî personelle eşit muameleye tabi tutulacakları ancak bunlara maaş verilmeyeceği ifade edilmişti.[951]

Esir Rumen subayların iaşe ve maaşlarının ödenmesi konusunda zaman zaman sorunların çıktığı görülmüş, Rumen hükümetinin esir Osmanlı subaylarına vermiş olduğu maaş miktarı kadar paranın esir Rumen subaylarına verilmesi kararlaştırılmıştır. Konuyla ilgili olarak Romanya ile Osmanlı Hükümeti arasında ayrı bir antlaşma imzalanmıştır.[952]

Savaş esiri Rumenlerin ellerindeki paralar, esir garnizonlarında kayıt altına alınmıştır. Söz konusu paralar, esirlere ihtiyaçları oranında verilmiş bu konuya özellikle dikkat edilmiştir.

Hariciye Nezareti'nden Başkomutanlık Vekâleti'ne yazılan yazıda Rumen esirlerin ellerindeki paralar konusunda Osmanlı Hükümetinin tavrını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

7 Ocak 1917 tarihli belgede, Rus ve Rumen esirlerin ellerinde bulunan Rus ve Rumen nakit paralarının değiştirilip değiştirilmediği hakkında 24 Aralık 1916 tarihli bir yazıdan bahsedilmektedir. Belgede; Rumen esirlerin elinde bulunan nakit paraların değiştirilmesinde İspanya sefaretinin yetkili olduğunu sefaretin girişimiyle paraların değiştirildiğini, paraların miktarında karşılıklılık esasının arandığı dile getirilmektedir.[953] Savaş esirleri yalnızca beyaz kâğıt ve kart üzerine mektup yazabilirlerdi. Esirlerin haftada kaç adet mektup yazmaya hakları olduğu Başkomutanlık tarafından tespit edilir ve savaş esirlerinin ve yakınlarının mektuplarına İstanbul'da denetleme yapılırdı. Denetleme kaşesi taşımayan mektup ve kartlar esirlere verilmezdi. Esirlere gönderilen tüm kâğıt, baskı ve kitap çeşitleri

950 BOA. *HR. SYS*. 2225/4.
951 *Üserâ Hakkında Talimatname*, s. 2.
952 BOA. *HR. SYS*., 2235/3.
953 BOA. *HR.SYS*, 2430/6,4-8.

İstanbul'da denetleme yapıldıktan sonra esir garnizonuna gönderilirdi.[954]

Yukarıda ifade edilen esir garnizonlarında gönderilerle ilgili uygulanan genel hükümler Tavşanlı Esir Garnizonu'ndaki Rumen esirlere de uygulanmıştır. Gönderilen mektup, koli v.b gönderiler İstanbul'da kontrol edildikten sonra Tavşanlı Esir Garnizonu'na gönderilerek, ilgili şahıslara ulaştırılmıştır.

Firarlar

Savaş esirleri içinde bulundukları durumdan kurtulmak için zaman zaman firar etmenin yollarını aramışlar, bir kısmı başarılı olmuş bazıları da kaçmayı başaramadan ele geçirilmişlerdir. Firar teşebbüsleri daha çok çalışma şartlarının ağır olduğu esir garnizonlarından gerçekleşmiştir. Tavşanlı-Kütahya Esir garnizonlarında da zaman zaman firar olayları gerçekleşmiştir. Kütahya-Tavşanlı şosesi yapımı, Tavşanlı Krom Madeni'nde çalıştırılan Rumen savaş esirlerinin de ara sıra firar girişiminde bulundukları görülmektedir.

Esir kamplarından firar eden esirlerin yakalanması için birtakım takibatlar da başlatılmıştır. Bu amaçla firar eden kişinin ismi, tâbiiyeti ve eşkâli ilgili yerlere beyan edilerek esir firarilerin bir an evvel yakalanması ve esir garnizon komutanlıklarına geri iadeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için vilayetlere, mutasarrıflıklara acil kodlu yazılar yazılmıştır. Bu bağlamda da firar eden kişilerin yakalanması için boy uzunluğundan göz ve kaş rengine kadar her türlü ayrıntılı eşkâl ilgili yerlere beyan edilmiştir. Bu eşkâl tanımlamasında esirler için mavi gözlü, orta boylu, kısa boylu, uzun boylu, kara kaşlı, sarı benizli, müdevver çehreli, çiçek bozuk yüzlü, vb. ifadelerin kullanılması ise oldukça dikkat çekicidir. Muhtemelen bu eşkâl bilgileri ile ortaya çıkabilecek karışıklıların önlenmesi amaçlanıyordu. Bu yüzden de bilgilerin doğru ve eksiksiz yazılmasına ayrı bir önem veriliyordu. Firarilerin yakalanması için ilgili yerlere eşkâl tanımlamasının yanı sıra firarilerin fotoğrafları da gönderilmiştir. Böylece firarilerin ele geçirilmesi bir bakıma hızlandırılmaya çalışılmıştır. Balıkesir, Tavşanlı, Kütahya, Afyonkarahisar garnizonlarından firar eden Rumen esirlerin tariflerinin ilgili yerlere gönderilmesi bu konuyu aydınlatıcı mahiyettedir.

954 Özçelik, *a.g.e.*, s. 76.

Rumen savaş esirlerinin fırsat bulduklarında esir garnizonlarından firar ettikleri görülmektedir. Bununla ilgili olarak Üsera Muamelat Şubesi Müdürlüğü'nden Emniyet Genel Müdürlüğü'ne 22 Aralık 1917 tarihinde gönderilen bir belgede firar eden Rumen esirlerden bahsedilmektedir. Belgede Balıkesir-Balya hattında çalıştırılan Rumen savaş esirlerinden isim ve eşkâlleri belirtilen iki esirin firar ettiğini söz konusu esirlerle ilgili olarak Balıkesir Üsera Garnizon Komutanlığı'nın uyarı yazısı gönderdiği, esirlerin bir an önce yakalanarak tesliminden bahsedilmektedir.[955]

Kütahya Üsera Garnizonu'nda gönderilen 30 Aralık 1917 tarihli bir belge yine firarlardan bahsetmektedir. Ankara, Konya, Adana Niğde, Karahisar, Eskişehir, İzmit Vilayet ve Mutasarrıflıklarına gönderilen belgede alttaki tabloda adı geçen esirlerin yakalanması istenmektedir.

Uzun Boylu	Yeşil Gözlü	Buğday benizli	37 yaşında	Popa Yuvan
İnce dalan boylu	Ela Gözlü	Buğday benizli	28 yaşında	Popa Dimitri
Kısa boylu	Ela Gözlü	Buğday benizli	25 yaşında	Bonik Dimitri

Belgede "İsmi ve eşkalizatiyeleri balada muharrer üç Rumen esirinin Tavşanlı üsera Garnizonundan firar eyledikleri üsera muamelat şubesinden bildirilmektedir. Tahariyat ve takibat-ı lazıme icrasıyla merkumların derdestleri ve neticesinin inbası" denilmektedir.[956]

Tavşanlı Esir Garnizonu'ndan Rumen esirlerin firar ettikleriyle ilgili bir diğer belgede de esirlerle ilgili eşkâl tarifleri yapılarak yakalanması istenmiştir.[957]

955 BOA. *DH. EUM.* 6.Şb 28/69, 9-12.

956 BOA. *DH. EUM.* 6.Şb 28/69, 9-12.

957 "Bab-ı Ali/Seyr-ü Sefer Ulukışla Emniyet Müfettişliğine, Krokor Podokan; kısa boylu, ela gözlü, buğday benizli, müdevver çehreli, kumral bıyıklı, Kırto Rado; orta boylu, ela gözlü, buğday benizli, müdevver çehreli, kumral bıyıklı, Dino Angel; orta boylu, ela gözlü, buğday benizli, uzunca çehreli, kumral bıyıklı, Nayi Pinko; orta boylu, ela gözlü, buğday benizli, uzunca çehreli, kumral bıyıklı, Balada esami ve eşkali muharrer beş Rumen esirinin Tavşanlı'dan firar ettikleri karargah-ı umumi istihbarat şubesinden bildirilmekle tekayudada itina olunarak oraya vürud ettik-

Rumen esirlerin yoğun olarak bulunduğu bir diğer esir garnizonu da Balıkesir Esir Garnizonudur. Buradan da çok sayıda firar hadisesinin olduğu belgelerde müşahede edilmektedir.[958]

"Ulukışla Emniyet Müfettişliğine

Anklesko Dimitri	Orta boylu	Siyah gözlü	Esmer benizli	Kara bıyıklı	Metruş sakallı
PoloşiMarin	"	"	"	"	"
MitiramYodam	"	Mavi gözlü	Sarı benizli	Sarı bıyıklı	"
Petre Stefan	"	"	"	"	"

Balada esami ve eşkal-i zatiyeleri muharrer 4 Rumen esirinin Balıkesir Garnizonundan firar eyledikleri anlaşılmakta tekayyüdat-ı lazıme icrasıyla oraya vürudları takdirde derdestleri.

Nazır Namına 1336.M.27"

Belgeden de anlaşılacağı üzere kişisel bilgileri verilen 4 Rumen esiriyle ilgili bilgiler Uluşkışla Emniyet Müfettişliği aracılığıyla ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilmiş yakalanmaları istenmiştir.

Rumen esirlerin yakalanması için ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara İçişleri Bakanlığı aracılığı ile gönderilen belgelerden sonra firarilerin bir kısmı yakalanmış, daha önce firar ettikleri esir kamplarına bir an önce gönderilmesi ile ilgili işlemlere başlanmıştır. Firari Rumen esirlerinin yakalanarak firar ettikleri kamplara gönderilmesi ile ilgili belge konuyla ilgili kısa ve net bilgileri içermektedir.[959]

Rumen esirlerin firar etmesini engellemeye yönelik alınan bu kararlara bir müddet sonra daha az ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru artık Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yenileceği görülmeye

leri takdirde hemen derdestleriyle keyfiyetin inbası lüzumu. 12 Teşrin-i Sani 333/Nazır namına" denilmektedir. BOA. DH.EUM. SSM, 55/100, 1-1.

958 BOA. *DH. EUM. SSM.*56/14-1.

959 "Dâhiliye Nezareti, 17 Teşrin-i Evvel 33 tarih ve 6475 numerolu tezkereye zeyldir. Pederar ve Feliçipol, Pistan Komofari namındaki 2 Rumen firarisinin Bilecik'te derdest edildikleri beyan olunur. 12 Teşrinisani 1333 Nazır Namına" denilmektedir. BOA. *DH. EUM. SSM.*55/98-2/2.

başlayınca Rumen esirlerin firar girişimlerinde azalma olduğu görülmektedir. Rumen esirler serbest bırakılacaklarını anladıklarından dolayı risk alarak kaçmanın sıkıntılarını göze almamaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasının ardından Rumen esirler de diğer milletlere ait esirlerle birlikte belirli bir periyod ve düzen içinde serbest bırakılmışlardır.[960]

Sonuç

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri esirlerine Lahey Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde muamele etmiştir. . Lahey Konferansı'nda esirlerle ilgili konu başlıkları doğrultusunda bir Esir Nizamnamesi hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda 1915 yılında yayınlamış olduğu "Üserâ Hakkında Talimatname" çerçevesinde ele geçirmiş olduğu savaş esirlerine muamele etmişti. Esir talimatnamesi incelendiğinde oldukça çağdaş ve dönemin uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak yapıldığı görülür.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Romanya arasında savaş esnasında çok sayıda Rumen savaş esirinin alındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, Rumen savaş esirlerini daha çok Almanya ve Avusturya-Macaristan Devleti'ne yardım için bulunduğu Galiçya Cephesi'nde elde etmiştir. Bunların kesin sayısı hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Ancak Haydarpaşa İstasyonu kayıtlarından sadece bir seferde Kütahya-Tavşanlı Esir Garnizonu'na 2000 kişilik bir esir kafilesinin gönderildiği bilinmektedir. Rumen esirleri ayrıca Balıkesir, Bursa Esir Garnizon Komutanlıkları bünyesine sayıları az da olsa sevk edilmişlerdir. Bu esirlerden bir kısmı garnizon bünyesinde muhafaza altında tutulmuşlar; bazıları dönemin şartları için son derece önemli yol inşaatlarında çalıştırılmışlardır. Rumen esirler genel olarak Balıkesir-Balya yol inşaatında, Balya maden ocaklarında, Kütahya-Tavşanlı yol inşaatı, Tavşanlı Krom Madeni Ocağı, v.b yol ve maden ocaklarında istihdam edilmişlerdir.

[960] İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda Osmanlı sınırları içerisinde bulunan esirlerin salıverilmesini içeren bir yazı göndermiştir. 13 Kasım 1918 tarihli yazıda, Anadolu'da bulunan bütün düşman devlet tebaasının Osmanlı sınırları içerisinde arzu ettikleri yerlere veya ülkelerine gitmelerine izin verildiği bildirilmektedir.. BOA. *HR. SYS.*, 2156/3.

Osmanlı Devleti diğer düşman devletlere uyguladığı muameleleri genel olarak Rumen esirlere de uygulamış, Esir Talimatnamesi çerçevesinde davranmıştır. Esir talimatnamesi çerçevesinde hazırlanan nizamname doğrultusunda esirlere muamele edilmiştir. Bu nizamnamede yer alan esirlere verilmesi gereken tayin, harcırahları verilmiştir. Bu nizamnamede verilen taahhütler imkânlar ölçüsünde yerine getirilmiştir. Bu cümleden olarak Rumen esirlerin sağlık hizmetleri, aşılanmaları, tedavileri, salgın hastalıkların önlenmesi için mümkün mertebe tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde nizamnamede belirtilen, haberleşme, mektup, koli, v.b diğer gönderiler başlıklarına dikkat edilmiş, Rumen esirlere bu doğrultuda davranılmaya dikkat edilmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOA. *DH. EUM.* 6.Şb 28/69, 9-12.

BOA. *DH.EUM.* SSM, 55/100- 1; 55/98-2/2; 56/14-1.

BOA. *DH.ŞFR.*, 69/106.

BOA. *DH.UMUM.*, 72/25, 4-6.

BOA, *HR. SYS*, 2156/3; 2214/2; 2225/4; 2235/3;2430/6,4-8.

B. Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Okul Sözlüğü*, Ankara 1994.

Balcıoğlu, Mustafa; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ATAM yayınları, Ankara 2000.

Çapa, Mesut, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, S. 66, C. 2., İstanbul 1999.

Kıran, Muzaffer, *Harp Esirleri*, Ankara 1958.

Malay, Hasan, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, *1335-1919 Senesinde Münakid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Ait Merkez-i Umumî Raporu*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1335.

Özçelik, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Özel, Ahmet, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1995.

Pakalınlar, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, *(1920-1945),* C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Fransevi Fransızca'dan Türkçeye Lügat Kitabı*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315.

Tetik, Ahmet- Demirtaş, Serdar- Demirtaş- Sema, *Çanakkale Muharebelerinin Esirleri İfadeler ve Mektuplar*, C. 2, ATASE Yayınları, Ankara 2009.

Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lûgatı*, 4. Baskı, Ankara 1998.

"Üserâ Hakkında Talimatname", Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye, İstanbul 1331.

ROMANYA'NIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİNİNTÜRK BASININDAKİ YANKILARI

The Reflections of Romania's Entry into World War I in Turkish Press

Mücahit ÖZÇELİK*

Özet

Avusturya-Sırbistan Savaşı'nın genel bir savaşa dönüşmesinden sonra Osmanlı yönetimi ve kamuoyu Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın takip edecekleri politikalarla yakından ilgilenmiştir. Bulgaristan'ın İttifak Devletleri yanında savaşa girmesiyle rahatlayan Osmanlı Devleti, yeni açılan Berlin-İstanbul demiryolu ile Almanya'dan silah ve cephane almaya başladı. Romanya'nın savaşa girerek bu yolu kapama ihtimali ve arkasından İstanbul'a yönelme tehlikesi Türk kamuoyunu endişelendiriyordu. Türk kamuoyu Romanya üzerindeki İtilaf Devletleri baskısını görmekle birlikte Romanya'nın tarafsız kalacağını düşünmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren Romanya'nın tarafsız kalması konusunda temkinli yayınlar yapan Türk basınında savaşa girişiyle birlikte Romanya'nın Türkiye'ye karşı takip ettiği politikalar ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Romanya'nın savaşa girişi İstanbul-Berlin demiryolu bağlantısının tehlikeye girmesinden dolayı Türk kamuoyunda birtakım endişelere yol açmıştır. Romanya'nın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmesi sonrasında asıl saldırısını Avusturya-Macaristan üzerine yapması Türk kamuoyunu rahatlatmıştır. Dobruca Cephesi'nde Rumenlerin Türk birliklerinin de bulunduğu İttifak kuvvetleri karşısında yenilerek geri çekilmesi ise Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmıştır.

* (Doç. Dr.); Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri-Türkiye; e-mail: mucahitozcelik@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Romanya, Balkanlar, Türk Basını

Abstract

After Austria-Serbia war turned into a general war, Ottoman government and the public opinion took a close interest in the policies of Bulgaria, Romania and Greece. Ottoman State relieved as Bulgaria took sides with the central Powers and started to receive gun and munitions from Germany through the newly opened Berlin-İstanbul railroad. Turkish public opinion was worried about the possibility of Romania's going to war and blocking this railroad later on. Turkish public opinion –due to the pressure of Central powers on Romania- thought that Romania was going to remain neutral. Since the beginning of World War I, Turkish press was defending the neutrality of Romania in a cautious way; however, after Romania's entry into war, Turkish press started to criticize the against Turkey policies of Romania heavily. Romania's entry into war led to some concerns in Turkish public opinion. After Romania entered into war, they made their first attack to Austria and Hungary and this made Turkish public opinion relieve. Romanians were defeated in Dobruca Front by Allied Powers in which there were also Turkish troops and this was met with joy.

Key words: World War I, Ottoman State, Romania, Balkans, Turkish Press

Giriş

Saraybosna suikastından sonra Balkanlar'ın durumuyla yakından ilgilenmeye başlayan Türk basını Sırbistan ve Avusturya arasındaki ilişkilerin Harbi-i Umumi'ye neden olup olmayacağından ziyade Balkanlar'a yapacağı etkiyle ilgili yorumlar yapmaktaydı.

Tasvir-i Efkâr Başyazarı Yunus Nadi "Balkan Ufukları" başlıklı makalesinde Sırp milletinin hiçbir dönemde görülmemiş bir

şekilde savaş arzusunda olduğunu belirtmekte ve Sırpların içinde bulundukları bu ruh haletinin Balkanlar'ı karıştırabileceğine dikkat çekmekte ve Balkanlar'ın yeniden karışıklığa doğru gittiği bu kargaşa ortamında Bulgaristan ile Romanya'nın duruma seyirci kalmayacaklarını düşünmekteydi.[961]

Sırbistan-Avusturya geriliminin savaşa dönüşmesinden sonra ise Muvaffak Galip Tercüman-ı Hakikat'te: "Avusturya-Sırbistan ihtilafı ne derece vahim ise Balkanlar'ın vaziyeti de o derece vahimdir. Herkes yarın ne olacağını bilemediği gibi, gelişmelere karşı mutlaka hazır bulunmak mecburiyetindedir. Sırbistan bugün mağlup olur da Bulgaristan veya diğer bir devlet ondan istifade etmek istemez gibi bir fikir ileri sürmek pek abestir."[962] diyerek Balkanlar'ın her an karışabileceğine dikkat çekmiştir. Bu kargaşa ortamında Bükreş Antlaşması'nı değiştirmek isteyen Bulgaristan'ın da Sırbistan'ın içine düştüğü durumdan istifade edeceği kesindi.[963]

Türk kamuoyu[964] Avusturya-Sırbistan meselesini öncelikli olarak Balkanlar açısından değerlendirmekte ve Yunanistan'la Bulgaristan'ın durumlarını ve hareketlerini son derece önemli görmekteydi. Hatta Avusturya ile Sırbistan arasındaki harbin en büyük neticesinin Balkan haritası üzerinde olacağı tahmin edilmekteydi.

Avusturya-Sırbistan Savaşı'nın genel bir savaşa dönüşerek tüm Avrupa'yı ateş içinde bırakmasından sonra savaşın Balkanlar'ın tamamına yayılıp yayılmayacağı[965] konusu, Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti açısından son derece önem arz etmekteydi. Osmanlı yönetimi ve kamuoyu özellikle Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın takip edecekleri politikalarla yakından ilgileniyordu.

---

961 Yunus Nadi, "Balkan Ufukları", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Temmuz 1914.
962 Muvaffak Galip,"İtilaflarda Halet-i Ruhiye-i Umumiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Temmuz 1914.
963 Yunus Nadi, "Harb ve Balkanlar", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1914.
964 Yunus Nadi, "Harb ve Balkanlar", *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1914; Diran Kelekyan, "Üçüncü Balkan Muharebesi", *Sabah*, 28 Temmuz 1914.
965 Diran Kelekyan, "İstikbali Temin İçin", *Sabah*, 24 Ağustos 1914.

Büyük Devletler, Balkan Devletlerini yanlarına çekebilmek için politikalar geliştirmeye çalışıyordu. Balkanlar'da ise Balkan ittihadı fikirleri gündeme gelmeye başlamıştı.[966] Yunus Nadi'ye göre ise Balkan ittihadı fikirleri çok güzel düşüncelerdi ama gerçekleşmesi sadece bir hayaldi. Avrupalılar, Balkanlar'la uğraşmaktan vazgeçmeyeceği için Balkanlılar Avrupa'dan ayrı bir siyaset takip edemezdi.[967] Ahmet Agayef'e göre de Balkan ittihadının sağlanması kesinlikle mümkün değildi. Yunanistan ve Sırbistan'ın da iştiraki ile bir Balkan İttihadını Osmanlı, hayaline bile getirmemeliydi. Romanya, Bulgaristan ve Türkiye ittihadı ise başka bir şeydi. Böyle bir ittifakı hem mümkün hem de elzem görerek Türkiye'nin Balkanlar'da kimlerle ortak hareket edebileceğini açıkça dile getiriyordu.[968]

Osmanlı hükümeti, savaşın başlamasından sonra Balkan Devletleri'nin alacağı durumun kendisini de yakından ilgilendireceğini düşündüğü için[969] Bulgaristan ve Romanya ile ittifak arayışlarına hız vermiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Son derece gizli tutulan ittifak anlaşmasını Osmanlı adına Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Bulgaristan adına ise Başbakan Radoslavof imzalamıştır.[970] Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Sofya'dan Bükreş'e geçen Talat Bey ve Halil Bey Romanya ile bir anlaşma zemini bulamamışlardır.[971]

Bu ittifaktan haberi olmayan Türk basını, Bulgaristan'ın savaş karşısındaki durumunu Osmanlı tarafsızlığı için son derece

966 Siyasiyyat, "Bulgaristan", *Tanin*, 18 Ağustos 1914.
967 Yunus Nadi, "Balkanlar-Avrupa", *Tasvir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914.
968 Ahmet Ağaoğlu, "Balkan İttihadı", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Ağustos 1914.
969 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım II, Ankara 1983, s. 100
970 Yusuf Sarınay, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Mayıs 2003, Eskişehir, s. 136
971 *Halil Menteşe'nin Hatıraları* (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986, s. 47.

önemli görüyordu. Bulgaristan'ın menfaatleri ve şartları gereği İttifak Devletleri ile ortak hareket etmek zorunda olduğunu düşünen basın, bu ülkedeki gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Bulgarlar, Balkan Savaşları'nda kendileri yerine Sırbistan'ı tercih eden Rusya'ya mesafeli davranıyordu.[972] Şartlar, Makedonya'dan bugün tamamen elini çekmiş bir Türkiye ile Makedonya siyaseti yeni başlamış bir Bulgaristan'ı Türkiye ile iyi geçinmeye zorluyordu.[973] Bulgaristan'ın Almanya ve Avusturya ile olan ekonomik borç ilişkileri ve askerî silah siparişleri, Sofya Askerî Ataşesi Yarbay Mustafa Kemal tarafından yakından takip edilmiş ve önemli bilgiler Türk Genelkurmayına iletilmiştir. Bu bilgiler İtilaf Devletlerinin çabalarına rağmen Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında yer alacağı taraf konusunda Osmanlı devlet adamlarına yol göstermekteydi.[974]

Savaş karşısında alacağı tavrı merak edilen diğer bir devlet ise Romanya'ydı. Yunus Nadi'ye göre, Romanya'nın takip ettiği siyaset dışarıdan yönlendiriliyor ve Romanya kamuoyuna Avusturya-Macaristan'a karşı harekete geçilecekmiş gibi bir hava verilmeye çalışılıyordu.[975] Ahmet Agayef ise Romanya basınında İtilaf Devletleri'ne yönelik bir hava estirilse de Romanya'nın, Rus ordularının topraklarından geçişine izin vermeyerek Avusturya'nın en zayıf noktasından vurulmasını engellediğini ve tarafsızlıktan yana bir tavır içerisinde olduğunu söylüyordu.[976]

Noel Bokston'ın Balkan Komitesi Başkanı sıfatıyla İtilaf Devletleri adına Balkanlar'daki çalışmaları; Osmanlı hükümeti ve kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. Bokston; Sofya ve

---

972 "Bulgaristan'ın Vaziyeti ve Muharebe", *İkdam*, 26 Ağustos 1914.
973 Siyasiyyat, "Muhalif Bulgaristan ve Türkiye", *Tanin*, 15 Eylül 1914.
974 Ahmet Tetik, *Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları*, Ankara 2007, s. 80-81.
975 Nadi Yunus, "Romanya Hareket Edebilir mi", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Eylül 1914.
976 Agayef Ahmet, "İtalya ve Balkan Devletleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ağustos 1914.

Bükreş'te yaptığı temaslarda Romanya ve Bulgaristan'a vaatlerde bulunmuştu. Bokston'un 19 Eylül 1914'te Sofya'da verdiği bir konferansta, "Bulgarlar savaşı kimin kazanacağını ve hangi tarafın Bulgaristan'a daha çok yardım edeceğini iyi düşünmelidir. İngiltere savaşı kazanmak için tüm imkânlarını kullanacaktır. Hiç şüphe yok ki savaş sonrasında Balkan devletlerinin sınırlarını düzeltecek olan Üçlü İtilaf tarafıdır. Üçlü İtilaf Bulgaristan'ın isteklerini Bulgaristan'ın takip edeceği politikalara bağlı olarak ele alacaktır. Sizin sadık dostunuz olarak şunu söylüyorum ki: Bulgaristan Üçlü İtilaf ile hareket etmeli ki Balkanlar'ın durumu yeniden belirlenirken İngiltere'nin desteğini alarak Bulgar hukukunun korunmasını sağlamış olasınız."[977] sözleriyle Bulgaristan'ı savaş sonrası çıkarları için İtilaf yanlısı politikalar izlemeye davet etmiş ve aslında dolaylı olarak da tehdit etmiştir. Bokston'un özellikle Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri tarafına çekmek için Osmanlı Devleti'ne ait Edirne ve Trakya'yı teklif etmesi oldukça düşündürücüydü.[978] Fakat Bulgaristan'a bu tür vaatlerde bulunarak İttifak Devletleri'ne karşı bir Balkan İttihadı meydana getirme düşüncesi hayalden öteye geçemezdi.[979] Çünkü Bulgarların Makedonya'yı bırakarak Edirne'yi alma hayallerine kapılmaları pek mümkün görünmüyordu.[980] Bulgaristan olmadan da Balkan İttihadı mümkün olmazdı.

Osmanlı hükümeti; adalar meselesinden dolayı, Yunan hükümeti ve kamuoyunun Dünya Savaşı ile ilgili görüşlerini ve Yunanistan'ın izleyeceği politikayı da yakından takip etmekteydi.[981] Atina Sefaretinden 9 Eylül 1914 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya gönderilen raporda, "Hükümet Üçlü İtilaf yanlısıdır. Kral ise Alman ordusunun zaferinden emin olduğu

977 BOA. HR.SYS. 2403-11.
978 Siyasiyyat, "Mistır Bokston'un Seyahati", *Tanin*, 17 Eylül 1914 (isimsiz makale).
979 Yunus Nadi " Siyasiyat Bokston'un Teşebbüsleri", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Eylül 1914.
980 Siyasiyyat, " Mistır Bokston'un Seyahati", *Tanin*, 17 Eylül 1914.
981 BOA. DH. EUM.3. ŞB. 2-14.

için Alman yanlısı görünmektedir. Bu uyuşmazlık Yunanistan'ı tamamen tarafsız kalmaya sevk etmiş görünmektedir. Kanaatime göre Yunanistan'ın ihtiyaç anında İngiltere hesabına savaşa gireceğidir. Yunan kamuoyu ise 'Goben' ve 'Breslau' zırhlılarının Osmanlı hükümetine verilmesinden dolayı Almanlara ve Osmanlı'ya karşı görünmektedir."[982] ifadeleriyle Yunanistan'ın durumunu özetlemiştir. Yunan hükümetine ait olup Fransa bankalarına emanet bırakılan yüz altmış milyon franktan elli milyonunun savaşın devam ettiği bir sırada Yunan hükümetine iade edilmesi Yunanistan'ın savaşta nerede yer alabileceğini açıkça göstermekteydi.[983]

Dünya Savaşı'nın yeni başladığı dönemde, Balkan başkentlerindeki elçiler ve ülke kamuoyları ise Osmanlı Devleti'ni tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Üçlü İttifak grubuna yakın görmekteydi.[984]

1. Türk Basınında Romanya'nın Tarafsızlığına Bakış

Balkan devletleri, tüm baskı ve teşviklere rağmen Birinci Dünya Savaşı karşısında taraflarını belirlemeden önce beklemeyi uygun görüyor ve birbirlerinin politikalarını öğrenmeye çalışıyorlardı. İngiltere ve Fransa ise Balkan devletlerinin biran önce İtilaf Devletleri tarafında savaşa girmeleri için her türlü yola başvurmaktaydı. Hedeflerinden birisi de Balkan milletlerini kendi yanlarına çekmek olan İtilaf Devletleri, Balkanlar üzerinden yapılacak seferlerle İstanbul'un ele geçirilmesini planlıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Yunanistan İtilaf; Bulgaristan İttifak yanlısı olduğunu hissettirmiş fakat Romanya ise takip edeceği politikayı henüz belirleyememişti. Nitekim Romanya'nın atacağı adımlar net değildi ve ne yapacağı kamuoyunda merak ediliyordu. Türk basınına göre Rusların Akdeniz'e inmesi demek, Rumenlerin Karadeniz'de hapis kalması demekti. Bölgede Avusturya yerine Rusya'nın etkin olması Romanya'nın zararına

982 BOA. *HR.SYS.* 2384-6.
983 BOA. *HR.SYS.* 2384-22.
984 BOA. *HR.SYS.* 2402-1.

olacaktı. Fakat Romanya basını Rus yanlısı yayınlar yaparak kamuoyu oluşturuyordu.[985]

İttifak Devletlerinin Kasım 1915'te Sırbistan'ı savaş dışı bırakarak Tuna yolunu açması ekonomik açıdan sıkıntı çeken ve ürünlerini iki yıldır satamayan Romanyalılar için önemli bir gelişmeydi. Romanya buğdayının Tuna yolu açıldıktan sonra İttifak Devletlerine satılması Romanya'nın izleyeceği politikaya ışık tuttuğu düşünülmekteydi. Çünkü Romanya'nın ileride savaşacağı devletlere buğday satması beklenemezdi. Ayrıca Bulgaristan ile Romanya arasında tütün ve benzin takasından bahsedilmesi de İtilaf baskısına rağmen Romanya'nın tarafsız kalacağını gösteriyordu.[986] İtilaf Devletleri buğday satışını protesto etmekle birlikte Balkanlar'da giriştikleri yeni saldırılar da Romanya'yı hâlâ yanlarına çekme noktasında İtilaf Devletlerinin ümitlerini kaybetmediklerini göstermekteydi.[987]

Savaş sonrasında Balkanlar'ın durumu herkesin merak ettiği bir soru haline dönüşmüştü. Balkan Devletleri'nin savaş sonrasını hesaba katarak savaş karşısındaki tutumlarını belirlemeleri gerekiyordu. Bulgaristan'ın Eylül 1915'te İttifak Devletleri yanında savaşa girmesinden sonra İtilaf Devletleri Yunanistan ve Romanya'yı Bulgaristan'a karşı kışkırtmaktaydı.[988] Romanya ve Yunanistan'ın ise İtilaf Devletlerinin tüm çabalarına rağmen tarafsızlıklarını korumaları en mantıklı yol olarak görülmekteydi. Almanya'nın Sırbistan ve Karadağ'ı savaş dışı bıraktığı ve Bulgarlarında İttifak Devletleri yanında savaşa girdiği bir süreçte Yunanistan ve Romanya için takip edilecek en iyi yol tarafsızlık politikası olabilirdi.[989]

Türk kamuoyu, Rus ordularının 1916 yazında Avusturya-Macaristan orduları karşısında kısmen başarı elde ettiği dönemde Romanya'yı ikna etmek için Transilvanya'nın vaat edilerek Rumen-

985 Yunus Nadi, "Romanya Silaha Doğru", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Mart 1915.
986 Romanya ve Avusturya-Almanya, *Sabah*, 12 Ağustos 1916.
987 Yunus Nadi, "Romanya'nın Vaziyeti", *Tasvir-İ Efkâr*, 2 Ocak 1916.
988 Yunus Nadi, "Balkanlar ve Balkanlılar", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mart 1916.
989 Yunus Nadi, "Boğazlardan Karpatlara Selam", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Nisan 1916.

lerin savaşa girmesi ihtimalinden endişe ediyordu. Fakat Romanya kamuoyu İtilaf Devletlerinden yana bir tavır sergilese de hükümet temkinli hareket etmekteydi. Çünkü Rumenlerin Transilvanya için Avusturya-Macaristan orduları ile girişecekleri bir mücadelede Almanları karşılarında bulmaları ihtimali çok yüksekti.[990]

İtilaf Devletleri Balkan hükümetleri arasında bir ittifak oluşturarak Yunan, Bulgar ve Rumen kuvvetlerini de kendi menfaatleri yolunda kullanmak istiyorlardı. Fakat Bulgaristan'ın İttifak Devletlerinin yanında savaşa girmesi bu planı bozdu. Romanya ise Sırbistan ve Karadağ'ın İttifak Devletleri'nce işgal edildiğini gördükten sonra oldukça temkinli davranmaktaydı. Romanya çekiç ile örs arasında bulunuyordu. Bir taraf kesin üstünlük sağlamadıkça hareket edemezdi; ederse kendisini büyük bir tehlikeye sokmuş olurdu. Bundan dolayı Romanya'nın biraz daha bekleyerek savaşın gidişatının belli olmasından sonra harekete geçebileceği söylendiği[991] şeklindeki beklentileri gerçeklerden oldukça uzaktı. Romanya'nın tarafsız kalması Türkiye adına en iyi ihtimaldi. İtilaf Devletleri Sırbistan ve Karadağ'ın İttifak ordularınca işgalinden sonra Selanik'ten başlattıkları yeni saldırı ile Yunanistan ve Romanya'yı kendi yanlarında savaşa sokmak istiyorlardı. Fakat iki devlet de tarafsız tutumlarını koruyorlardı ve böylece de devam edecekler gibi görünüyordu.[992]

Tercüman gazetesi yazarı Ağaoğlu Ahmet'e göre, Rusya kendi yanında savaşa girmesi konusunda Romanya'ya ciddi baskı yapmaktaydı. Eğer Avusturya-Alman kuvvetleri Rusları Karpatlardan geri püskürtürse Romanya Rusya'ya harp ilan edebilirdi.[993] Çünkü

---

[990] Yunus Nadi, "Romanya Vaziyetinin Tahlili", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1916.
[991] Ağaoğlu Ahmet, "İtilaf Zümresi ve Balkan Devletleri", *Tercümanı Hakikat*, 13 Ağustos 1916.
[992] "Balkanlar'da Vuzuh", *Sabah*, 22 Ağustos 1916 (isimsiz makale).
[993] Ağaoğlu Ahmet, "Yine Romanya", *Tercümanı Hakikat*, 21 Ağustos 1916.

Besarabya ve Transilvanya'nın her ikisi de Rumen hülyalarını aynı derecede tahrik ediyordu.

Yunus Nadi'ye göre savaşın sonucunu göremeyen Romanya tercih yapma noktasında tarafların baskılarından dolayı bunalmıştı. Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a saldırması halinde karşısında Almanya'yı bulacağı kesindi. Bundan dolayı Romanya için en iyi yolun İttifak Devletleri ile ortak hareket etmekten geçtiği sıklıkla dile getiriliyordu.[994] Ayrıca Romanya, kırk yıldır ciddi bir savaş tecrübesi olmayan ordusunun karşısında tecrübeli Avusturya-Macaristan ve Bulgar birliklerinin olduğunu hesaba katmak zorundaydı.[995]

Rumenlerin geçici Rus başarılarına aldanmaması gerekiyordu. Çünkü Romanya'nın üç tarafı Alman, Avusturya- Macaristan ve Bulgar kuvvetleri ile kuşatılmıştı. Romanya'nın tüm sınırlarında bu üç devletle aynı anda savaşması mümkün görünmüyordu. Bu arada Romanya kısa sürede işgale uğrayabilirdi. Ruslar Romanya'ya yerleştikten sonra İtilaf Devletleri galip gelse bile Rumenlerin Rusya'nın elindeki Besarabya'yı almaları mümkün değildi. Bundan dolayı her an Alman ve Avusturya-Macaristan işgaline uğrama ihtimali olan Romanya'nın savaş karşısında bir süre daha tarafsız kalması veya[996] Rusların elindeki Besarabya'yı almak için İttifak Devletlerinin yanında savaşa girmesi daha mantıklı görünüyordu.

Rusya'nın Besarabya bölgesine asker yığmaya başlaması Bulgaristan üzerine doğrudan bir saldırı ihtimalini gündeme getirmiştir. Rusya ya denizden asker çıkaracak ya da Romanya üzerinden Bulgaristan'a saldıracaktı. Denizden çıkarma yapması ihtimali düşük olduğuna göre Romanya üzerinden bir saldırıya Romanya acaba nasıl bir tavır takınacaktı? Romanya'nın Yunanistan gibi doğrudan deniz saldırılarına açık olmaması Romanya'nın Yunanistan'ın du-

994 Yunus Nadi, "Romanya Buhran İçinde", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Ağustos 1916.

995 Balkanlar'da Vuzuh, *Sabah*, 22 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

996 Ağaoğlu Ahmet, "Romanya'da", *Tercümanı Hakikat*, 26 Ağustos 1916.

rumuna düşmeyeceği yani İtilafların kendinden izinsiz topraklarını kullanmasına müsaade etmeyeceği düşünülüyordu.[997]

İtilaf Devletleri İstanbul-Berlin yolunu kapamak amacıyla Balkanlar'da İttifak kuvvetlerine karşı yapacakları askerî harekât öncesinde tarafsız Yunanistan'a ait önemli mevkileri işgal etmişti.[998] Bu durum tarafsız ülkelere karşı takip edilen aşağılayıcı politikalarını göstermekte ve aynı zamanda Rusya tarafından Romanya'ya verilen bir mesaj şeklinde algılanmaktaydı. İtilaf kuvvetlerinin Selanik'e asker çıkarmasına rağmen Sırbistan'ı kurtarmak için Balkanlar üzerine harekete geçememesini Romanya hükümetinin iyi düşünmesi gerektiği ifade ediliyordu.[999]

Fakat tüm bu ihtimallere rağmen İtilaf Devletlerinin Romanya'ya karşı Ağustos 1916'da yaptıkları baskıları artırmaları Türk basınının gündemine gelmiş ve Romanya konusunda endişeli yazılar yazılmaya başlanmıştır.[1000]

2. Romanya'nın Savaşa Girişinin Türk Kamuoyundaki Yankıları

Romanya'nın Dünya Savaşı karşısında iki yıldır takip ettiği tarafsızlık politikası; Viyana Büyükelçisi'nin Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığına giderek verdiği notada 28 Ağustos 1916 günü gece saat dokuzdan itibaren Romanya'nın kendisini Avusturya-Macaristan ile harp hâlinde olduğunu belirtmesi ile sona ermiştir. Bu gelişme üzerine Almanya hükümeti de Bükreş elçisinden pasaportunu alarak ülkeden ayrılmasını ve bundan sonra Almanya ile Romanya arasında harp durumunun başladığını açıklamıştır. Alman gazeteleri Romanya'nın savaşa girişini soğukkanlılıkla karşılamış ve zaten bu yönde karşı hazırlıkların yapıldığını yazmışlardır.[1001]

---

997 "Romanya-Rusya", *Sabah*, 1 Aralık 1915.
998 Ağaoğlu Ahmet, "Balkanlar'da", *Tercümanı Hakikat*, 2 Ağustos 1916.
999 "Balkanlar'da Vaziyet", *Sabah*, 22 Ağustos 1916.
1000 "Romanya'nın Vaziyeti", *Sabah* 24 Ağustos 1916.
1001 "Alman Efkârı İtalya Harbini Vakarla Karşıladı", *Tercümanı Hakikat*, 16 Ağustos 1916.

Avrupalı devletler diğer cephelerde düğümlenen savaşın Balkanlar'da ve Karpatlarda çözüleceğini düşünmekteydiler. Türk kamuoyunda da öteden beri arada sırada tekrar edilen bir nazariyeye göre,"Harp Balkanlar'dan çıktı, Balkanlar'da bitecektir." deniyordu.[1002]

Resmî savaş ilanı ile birlikte Romanya uzun süredir hazırladığı ordularını derhal Avusturya-Macaristan toprakları olan Transilvanya hudutlarına göndermişti. Romanya bu saldırıya o kadar önem veriyordu ki Dobruca hududundaki Totrakan ve Silistre kalelerini daha az kuvvetle savunmaktaydı. Ülkeleri Alman işgaline uğrayan Sırp askerleri de Ruslarla birlikte Avusturya'ya karşı savaşmak üzere Romanya'ya gelmişlerdi.[1003]

Türk basınına göre, Romanya'nın savaşa girişi ikinci bir İtalya vakasıydı. Çünkü İtalya harbe nasıl tereddütler sonrasında dış güçlerin baskılarıyla girmişse Romanya da aynı şekilde savaşa sürüklenmişti. Romanya'nın da Almanya'dan korktuğu için İtalya gibi sadece Avusturya- Macaristan'a karşı harp ilan etmesi Türk kamuoyunda espri konusu edilmiştir.

Türk kamuoyu Romanya'nın para, yalan vaatler ve savaşın gidişatı ile ilgili yanlış bilgilerle İtilaf Devletleri hükümetlerince aldatıldığını düşünmekteydi. Romanya'nın savaşa girişi, harbi birkaç ay daha uzatacak ve yeni kurbanlar verilmesine sebep olacaktı. Fakat Türk kamuoyu müdahalenin ilk kurbanının bizzat Romanya olacağını düşünmekteydi.[1004] Genel düşünce Romanya'nın harbe girişini tetkik ve tefekkür neticesinde değil Rusya'nın baskısıyla alınmış bir karar olduğuydu.[1005]

Romanya kamuoyunun savaşın başından itibaren İtilaf yanlısı olduğu ve birçok devlet adamının da İttifak Devletlerine karşı savaşa girme taraftarı olduğu biliniyordu. Romanya hükümeti bütün

1002 "Vaziyet-i Askeriye", *Tanin,* 27 Ağustos 1916.
1003 "Romanya'nın Müdahalesi", *Tanin*, 23 Ağustos 1916.
1004 Siyasiyat "Nihayet", *Tanin*, 29 Ağustos 1916 (isimsiz makale).
1005 "Romanya'nın Hesapları", *Sabah*, 4 Eylül 1916.

baskılara rağmen son dakikaya kadar tarafsız kalmaya kararlı gibi görünmüştü. Fakat Romanya'nın ansızın İtilaf Grubu adına savaşa girmesi Türk basınında yanlış zamanda ve yanlış tarafta savaşa girdiği yönünde değerlendirilmiştir. Çünkü bir yıl önce savaş İtilaf Devletlerinin lehine görünüyordu. O zaman Sırbistan ve Karadağ işgal edilmemişti, Polonya Rusya'nın elinde bulunuyordu, Bulgaristan ise daha savaşa girmemişti ve Fransız-İngiliz kuvvetleri İstanbul için Çanakkale Cephesi'nde bütün güçleriyle saldırıyordu. O dönemde Romanya hükümeti ve meclisi Rus baskılarına rağmen tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi.[1006] Fakat bugün değişen şartlar tamamen İtilaf Devletleri aleyhineydi.

Yunan ordusunun iç kargaşa ile sürekli erimesi karşısında Bulgaristan'ın daha da güçlenmesinden çekinen Rumenlerin Rus endişesine rağmen savaş sonrasını hesap ederek İtilaf Grubunun yenilmemesi adına savaşa girdiği tahmin ediliyordu.[1007] Çünkü Balkanlar'daki gelişmeler Romanya'nın kendi aleyhine sonuçlar doğuracak istikamete yönelmekteydi. Ayrıca İtalya ile savaşan Avusturya-Macaristan'ın Romanya'ya karşı güçlü bir mücadele veremeyecek olması da Romanya'nın savaşa girmesinde diğer bir etken olarak görülüyordu.[1008]

Romanya'nın savaşa girmesi Merkezi Devletlerin konumunu değiştirmedi. Çünkü Romanya sınırlarında zaten kuvvet bulunduran bu ülkeler için bu yeni durum bir anlam ifade etmiyordu. Rusların Romanya üzerinden Balkanlar'a milyonlarca asker göndereceği ise tamamen bir efsaneydi. Çünkü Rusya üzerine Hindenburg komutasındaki Alman orduları müthiş bir kâbus gibi çökmüş ve Ruslar bu kâbusla uğraşmak mecburiyetinde bulunuyorlardı.[1009]

1006 Ağaoğlu Ahmet, "İlan-ı Harp", *Tercümanı Hakikat*, 29 Ağustos 1916.
1007 Siyasiyat, "Romanya ve Bulgaristan", *Tanin*, 4 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1008 Yunus Nadi, "Romanya Harbe Ne Zaman Müdahale Edecekti?" *Tasvir-i Efkâr*, 5 Eylül 1916.
1009 Ağaoğlu Ahmet, "İlan-ı Harp", *Tercümanı Hakikat*, 29 Ağustos 1916.

Türk köşe yazarları küçümsememekle birlikte Romanya'nın harbe girişinin dengeleri değiştirmeyeceğinden emindi. Romanya'nın sınır komşusu İttifak Devletleri zaten böyle bir gelişmeye hazırlıklıydı. Romanya İtilaf Devletlerinin baskısıyla kendini âdeta ateşe atmıştı. Hatta Yunus Nadi, zamanla anlaşılacak olan hakikati şu şekilde açıkça ifade ediyordu: "Küçük milletlerden biri daha İtilaf Devletlerine kurban gidiyordu!"[1010] Kısacası, yapılan yorumlarda Romanya'nın iki yıllık tarafsızlık politikasını terk ederek İtilaf Devletleri grubuna katılmasının savaşın genel gidişatı üzerinde bir etkisinin olmayacağı düşünülüyordu.[1011]

Basının asıl dikkat çektiği nokta Romanya'nın harbe girmesiyle birlikte Rusya'nın da yeniden Balkan sahasına girmiş olmasıydı. Harbe yeni giren devlet şüphesiz taarruz amacıyla girmişti. Romanya birlikleri hemen Transilvanya hudutlarından taarruza başlamışlardı. Ama dağları aşıp Avusturya'ya ulaşmaları imkânsızdı. Türk kamuoyuna göre en önemli çarpışmaların Besarabya'da batıya yönelecek Rus birlikleriyle Avusturya birlikleri arasında ve Transilvanya-Rumen hududunda gerçekleşmesi beklenmekteydi.[1012]

Türk kamuoyuna göre Rusya sınıra asker yığarak Romanya'yı tehdit etmiş ve baskılara dayanamayan Romanya sonunda savaşa dâhil olmuştu. Romanya'nın savaşta kullanacağı asker sayısı en fazla bir milyondu ve bu sayı ile geniş Avusturya-Macaristan sınırı ve Tuna kıyılarında başarılı olması mümkün değildi. Romanya kısa sürede büyük bir felaketle karşı karşıya kalacaktı.[1013] Avusturya-Macaristan ve Bulgar ordusuna karşı aynı anda savaşmak zorunda kalacak Romanyalılar için iki senelik zengin ve müreffeh bir taraf-

1010 Yunus Nadi, "Alman İtalyan Harbi", *Tasvir-i Efkâr*, (page0041) "Romanya'nın Harbe İştiraki", *Tasvir*, 29 Ağustos 1916.
1011 "Hak ve Hakikat Sözleri", *Sabah*, 2 Eylül 1916.
1012 "Vakayı Harbiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Ağustos 1916.
1013 Yunus Nadi, "Romanya'nın Rolü", *Tasvir-İ Efkâr*, 30 Ağustos 1916.

sızlıktan sonra endişe ve felaketle dolu bir dönemin yakında başlayacağı tahmin ediliyordu.[1014]

Romanya, sadece Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etse de Almanya ve Bulgaristan Romanya'ya savaş ilan ederek müttefiklerin ortak hareket ettiklerini göstermişlerdi. Bulgarlar Balkan Savaşları'nda Romanya'nın arkadan vurduğu darbeyi unutmamış görünüyorlardı. Rumenler tekrar ortamın uygun olduğunu düşündükleri bir sırada toprak kazanmak için savaşa girmişlerse de bu kez yanıldıklarını anlayacaklardı. İşte o zaman,"Romanya'nın İtilaf Devletlerinin yolunda kurban olan küçük devletlerin siyah listesini uzatmış olmaktan başka bir şeye yaramadığını göreceği"[1015] tahmin ediliyordu.

Romanya'nın; Macaristan'a ait Transilvanya ve Rusya'ya ait Besarabya'nın verilmesi vaadiyle savaşa girdiği söylentilerine, Rusya'nın Romanya'yı tehditlerinin de eklendiği iddia ediliyordu. Fakat Rusların Besarabya'yı vermeyecekleri kesindi. Rumenlere sadece Macarlardan alınacak Transilvanya'nın bir bölümü verilebilirdi.[1016] Romanya'nın Avusturya- Macaristan'a, savaş ilan ettiği gün İtalya da Almanya'ya ilan-ı harpte bulundu. Fakat iki Latin ülkesi de yanıldıklarını kısa sürede anlayacaklardı.[1017]

Rusya ile Romanya arasında imzalanan anlaşmaya göre İtilaf Devletleri savaşı kazanırsa Rumenlere bütün Transilvanya ve kuzey Macaristan verilecekti. Bulgaristan'dan alınacak yerlerin bir kısmı da Romanya'ya bırakılacaktı. Bütün Transilvanya ile Kuzey Macaristan'ın Romanya'ya verilmesi demek, Macaristan'ın aşırı küçülme-

---

1014 "Vakayı-i Harbiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1916.
1015 Siyasiyat, "Türkiye Romanya Harbi", *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1916 (isimsiz makale).
1016 "Romanya Niçin Harbe Girmiş?", *Sabah,* 7 Eylül 1916, (isimsiz makale).
1017 Siyasiyat, "İtalya'nın İlan-ı Harbi", *Tanin*, 30 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

si anlamına gelmekteydi. Bundan dolayı bu harpte Rumenlerin en büyük düşmanı Macarlar olacaktı.[1018]

Romanya'nın harbe müdahalesi merkezi Avrupa ülkelerinde itidalle karşılanmıştı. Avusturya ve Bulgaristan hep bu ihtimali de düşünerek hareket etmiş ve önlemlerini almışlardı. Romanya'nın savaşa girişinin gıda maddeleri konusunda sıkıntıya neden olacağı da düşünülmüyordu. İttifak ülkeleri ve tarafsız ülke kamuoyları Romanya'nın savaşa girişini küçümsememekle birlikte gidişatı değiştirecek bir etkisinin de olmayacağını düşünmekteydiler[1019]. Romanya'nın harp ilanı İttifak ülkelerinde büyük bir vakar ve temkin ile karşılanmıştı ve önceden tedbirler alındığı için gidişat üzerinde herhangi bir etki yapması beklenmiyordu.[1020]

Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilanından sonra Almanya da Romanya'ya savaş ilan etmiştir. Romanya'nın savaşa girişinden sonra en çok merak edilen konu Balkanlar'dan geçen İstanbul-Berlin demiryolu bağlantısının durumuydu.[1021] Türk kamuoyu kendileri için çok önemli gördükleri Balkan demiryollarının durumunu Romanya'nın savaşa katılmasından sonra daha fazla merak etmeye başladı. Avusturya ordusu Rumen saldırıları karşısında daha rahat savunma yapacağı yerlere çekilse de Avusturyalıların asıl hedefi Transilvanya'yı korumaktan ziyade Rumen ordusunun Balkan demiryolunu kesmesine izin vermemekti. Romanya'nın Transilvanya'da başlayacağı saldırıdan sonra Bulgarların da Dobruca'da ileri harekâta başlaması kaçınılmaz olarak görünüyordu.[1022]

1018 Siyasiyat, "Rumenler ve Macarlar", *Tanin*,12 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1019 Ağaoğlu Ahmet, "Geçen Sene ve Bu Sene", *Tercümanı Hakikat*, 31 Ağustos 1916.
1020 Siyasiyat, "Karşı Karşıya", *Tanin*, 2 Eylül 1916 (isimsiz makale); "Hak ve Hakikat Sözleri", *Sabah*, 2 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1021 "Romanya Balkan Demir Yolunu Kesebilir mi", *Tasvir-i Efkâr*, 31 Ağustos 1916.
1022 "Vakayı Harbiye", *Tercümanı Hakikat*, 31 Ağustos 1916.

Romanya'nın ölen eski kralı Carol'un dediği gibi Rusya kazanırsa Romanya Slav çemberi içine girecek ve bağımsızlığından bahsedilemeyecekti. Romanya'nın Belçika ve Sırbistan gibi İtilaf Devletlerinin çıkarları uğruna kendini kurban ettiği ve onlar gibi işgale uğrayacağı düşünülüyordu.[1023] Romanya artık tarafsız kalmanın avantajlarını yitirmişti.

Türk basını, yirmi beş aydan beri her tarafta savaşan İttifak ordularının düşmanları arasına yeni karışan Romanya'nın savaşa girişini ağır bir şekilde eleştirmekteydi. İtalya, harp ilanından birkaç gün önce Üçlü İttifak'la olan antlaşmasını iptal etmişti. Romanya ise bunu bile yapmaya lüzum görmemiş ve hiç beklenmeyen bir anda Avusturya–Macaristan'a savaş ilan etmişti. Romanya Balkan Savaşlarındaki gibi durumdan istifade ederek sınırlarını genişletme isteğiyle savaşa girse de bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı düşünülüyordu. İtalya'nın girişi savaşı uzatsa da Romanya'nın müdahalesi gidişatı çok değiştirecek gibi görünmüyordu.[1024]

Romanya, ordusunun en önemli kuvvetlerini Macaristan sınırına yönlendirmiş olmakla beraber Dobruca'yı da ihmal etmiş değildi. Üç kale ile müdafaa edilen Dobruca'da Rumen kuvvetlerinin yanında Rus ve Sırp birlikleri de vardı. Rusya'da eğitilen Sırp birlikleri intikam almak amacıyla Bulgarlar üzerine sevk edilmişti.[1025]

İtilaf ülkeleri gazetelerinin; Romanya'nın savaşa girişini ve Avusturya'nın daha iyi savunma yapmak için Transilvanya'da savunma hatlarına çekilmesini abartarak haber yaparken Dobruca'daki Rumen yenilgilerini görmemeleri Türk basınında alay konusu edilmiştir. Totrakan'da İttifak kuvvetleriyle giriştiği mücadelelerde 22.000 esir veren Rumenler bunu unutturmak amacıyla Bük-

1023 Yunus Nadi, "Romanya'nın Dahi Ortadan Kaldırılması Lazımdır", *Tasvir-i Efkâr*, 31 Ağustos 1916.
1024 Siyasiyat, "Yeni Vaziyet", *Tanin*, 31 Ağustos 1916 (isimsiz makale).
1025 "Vaziyet-i Askeriye", *Tanin*, 31 Ağustos 1916.

reş'te içinde kadın ve çocuklarında bulunduğu 32.000 kişiyi sivil esir statüsüne sokmuşlardı.[1026]

Romanya taze kuvvetlerle İtilaf ordularına önemli bir katkı sağlayacak olsa da Romanya 1400 kilometrelik bir alanda savaşmak zorundaydı. İttifak Devletleri Romanya'nın İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılması ihtimaline göre de önlemleri zaten almıştı.[1027] Almanların Doğu Cephesi Komutanı Feldmareşal Hindenburg'a göre de Romanya'nın savaşa girişinin netice üzerine hiçbir tesiri olmayacaktı.[1028] Romanya'nın İtilaf Devletleri grubuna katılarak Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmesi Macaristan'da rahatça yaşayan Rumenleri son derece rahatsız etmişti.[1029]

Romanya'nın savaşa katılmasıyla birlikte Yunanistan'da Venizelos yanlıları da harekete geçerek Yunanistan'ı savaşa sokmak için krala bağlı askerlerle çatışmaya başlamıştı. İtilaf Devletlerinin baskısı da artmıştı. Bu gelişmeler Yunanistan'ında İtilaf Devletleri yanında yakında savaşa gireceğini gösteriyordu.[1030]

Türk kamuoyunda ise Bulgarların Dobruca'yı almak için yaptığı taarruzun başarılı olacağı beklentisi vardı.[1031] Bulgaristan ve Alman birliklerinin Dobruca hudutlarını aldıktan sonra Silistre ve Torakan istihkâmları önüne kadar gelmeleri,[1032] tam hazırlanınca harbe girdiği düşünülen Rumen ordusunun beklenenden çok zayıf olduğunu ortaya çıkarmıştı. Rusların Rumen ordusuna özellikle Dobruca Cephesi'nde yardım etmesi asıl hedeflerinin İstanbul olduğunu gösteriyordu. Bulgaristan'ın yenilmesi İstanbul'un ve tüm Türkiye'nin tehlikeye düşmesi olarak algılandığı için Bulgarların

---

1026 "Romanya'da Harp!", *Tanin*, 2 Eylül 1916.
1027 "İtimat ve İntizar", *Tanin*, 3 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1028 Ağaoğlu Ahmet, "Romanya Hal-i Faaliyette", *Tercümanı Hakikat*, 9 Eylül 1916.
1029 "Romanya'nın Hesapları", *Sabah*, 4 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1030 Ağaoğlu Ahmet, "Son Ümit", *Tercümanı Hakikat*, 6 Eylül 1916.
1031 Siyasiyat, "Vakayı Harbiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Eylül 1916.
1032 Siyasiyat, "Dobruca'da", *Tanin*, 7 Eylül 1916 (isimsiz makale).

Dobruca'daki başarıları Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmaktaydı.[1033]

Avrupa kamuoyu ise Romanya'nın savaşa girmesinden sonra kalabalık Rus birliklerinin Dobruca'yı aşarak Bulgaristan'ı ezeceğini ve İstanbul-Berlin yolunu keserek İstanbul üzerine yürüyeceğini tahmin ediyordu. Fakat harp başladıktan beş gün sonra Bulgar ve Alman ordularının Dobruca'nın üçte birini ele geçirerek otuz bin Rumen askerini esir almaları tahminleri boşa çıkarmıştı.

Türk basını Dobruca yenilgileri sonrasında, Romanya ordusu için "Bükreş sokaklarında kılıçlarını şakırdatmaya alışmış balo subayları komutasındaki Rumen ordusu" ifadesini kullanmıştır.[1034] Gerçekten de Romanya ordusu şok yenilgilerle Rusları ve diğer İtilaf Devletlerini hayal kırıklığına uğratmıştı. Ruslar zorla ikna ettikleri yeni silah arkadaşlarının hiçbir işe yaramadığını görmüşlerdi.

Türk basını, "Bu güne kadar süngüsünün kuvvetiyle değil fakat daima topraklarının feyiz ve bereketiyle yaşayan Romanya'nın" tarafsız kalıp daha da zenginleşmek yerine İtilaf Devletleri saflarında savaşa girmesinin hesabının mutlaka sorulmasını istemekteydi.[1035] Bu değerlendirme Romanya'nın savaşa girişinin Türk kamuoyunda birtakım endişelere yol açtığını göstermekteydi. Çünkü Romanya'nın savaşa girmesi ile doğrudan İstanbul-Berlin demiryolu tehlikeye girmiş ve Ruslar İstanbul'a biraz daha yaklaşmıştı.

Türk gazetelerinde çıkan, "Romanya beklenenin aksine asıl saldırıyı Dobruca yerine Transilvanya'da yapmıştı. Fakat İtilaf Devletleri Transilvanya hudutlarında müdafaa halinde kalan Romanya'nın bütün kuvvetlerini Rus kuvvetleriyle birleştirdikten sonra Bulgaristan üzerine yüklenmesi ve Bulgaristan'ı mağlup etmek suretiyle Türkiye ile Avusturya–Macaristan ve Almanya arasındaki

1033 Siyasiyat, "Dobruca'da", *Tanin*, 7 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1034 Ağaoğlu Ahmet, "Romanya Hal-i Faaliyette", *Tercümanı Hakikat*, 9 Eylül 1916.
1035 "Romanya'nın Cezası", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Eylül 1916 (isimsiz makale).

bağlantının kesilmesini düşünüyorlardı. Hâlbuki Romanya bu nasihatleri dinlemeyerek Dobruca ve Tuna'da müdafaada kaldıktan sonra bütün kuvvetiyle Transilvanya üzerine yürümeyi tercih etmiştir. İtilaflar Romanya'yı kendi hesaplarına kullanmak isterken Romanya da İtilafçıları kendisi için kullanma düşüncesinde görünüyordu."[1036] şeklindeki yorumlar Romanya'nın yanlış bir strateji ile savaşa girdiğini ve bununda Türk kamuoyunun endişelerini giderdiğini gösteriyordu.

4. Dobruca Muzafferiyeti Sonrasında Basına Yansıyanlar

Romanya'nın savaşa dâhil olmasından sonra Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Dobruca Cephesi'ndeki çarpışmalar Türk kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. Berlin-İstanbul demiryolu bağlantısı ve İstanbul'un güvenliği açısından son derece önemli olan Dobruca Cephesi'nde Rumenlerin uğradığı yenilgiler Türk basınında geniş yer bulmuştur. Dobruca'daki geri çekilmenin Rumenlerin ümidini kırdığı ve endişeli bir bekleyişe ittiği yorumları yapılmıştır.[1037]

Türk basınında çıkan haberlere göre Romanya 24 Eylül'e kadar özellikle Dobruca bölgesinde giriştiği mücadelelerde 149.688 ölü ve yaralı vermişti. Bunların 25'i general ve 5.896'sı subaydı. Gelişmeler Romanya kamuoyunu ve devlet adamlarını endişeye sevk etmişti. Rumen kamuoyu, cephenin başkente her gün biraz daha yaklaşmasını endişeyle izlemekteydi. Romanya'nın en önemli silahı konumundaki tarım işleri sekteye uğramıştı. Büyük bir felaket Rumenleri beklemekteydi.[1038]

Müttefikin orduları; ekim ayının sonuna gelmeden Dobruca bölgesindeki Mecidiye'yi alarak Köstence'yi Bükreş'e bağlayan, Romanya'nın en can alıcı demir yolunu kullanılamaz hâle getirmişti.

1036 Siyasiyat, "Romanya ve Müttefikleri", *Tanin*, 24 Eylül 1916. (isimsiz makale).
1037 Siyasiyat, "Romanya Harekâtı", *Tanin*, 17 Eylül 1916 (isimsiz makale).
1038 "Romanya İşleri", *Tercümanı Hakikat*, 15 Ekim 1916.

Romanya ordusunun yeni bir savunma hattı kurması için zamana ihtiyacı vardı ve bu durum Romanya'yı kötü bir sonun beklediğini göstermekteydi.[1039]

Türk köşe yazarlarına göre, dünya savaşını kendisi için bir kazanç fırsatı olarak görüp savaşa giren Romanya müstahak olduğu cezayı çekmek üzereydi. Rusya, Balkan Cephesi'nin önemini bilmesine rağmen yardım edecek durumda değildi. Fransa ve İngiltere ise Romanya'ya yardım gönderemezdi. Kısacası Romanya'da Belçika ve Sırbistan'la aynı kaderi paylaşacaktı yani işgale uğrayacaktı.[1040]

Tuna ile Karadeniz arasında toplanan müttefik ordusunun Ruslar ve Rumenlere karşı yeni ve parlak bir muzafferiyetle Köstence'yi ele geçirmesi Romanya'nın daha savaşa girişinin ikinci ayında yenilmesi anlamına gelebilirdi. Türk kuvvetlerinin de savaştığı Dobruca Cephesi'nden gelen zafer haberleri Türkiye'de sevinçle karşılanmakta ve Türk askerinin bu cephede kahramanca bir vazife ifa ettiği düşünülmekteydi.[1041]

Türk basınına göre Romanya Cephesi'nden gelen Çarnavoda ve Predeal'in ele geçirildiği ve Kırmızı kule geçidinin kuzeyinde Rumen savunma hatlarının yarıldığı haberleri Romanya'yı dışa karşı müdafaa ve muhafaza eden kapıların parçalandığını gösteriyordu. Bundan sonra baştan başa bir ovadan ibaret olan Romanya'nın seri bir istila tehdidi altında kalacağı dillendirilmeye başlanmıştı. Daha harbin dördüncü haftası içinde Romanya kralının Times gazetesi muhabiriyle olan mülakatında âdeta her şeyin İtilaf Devletlerinden gelecek yardıma bağlı olduğunu söylemekten çekinmemesi Romanya'nın acı sonuna işaret etmekteydi.

İtilaf Devletleri ise Romanya ile kendilerine yeni bir dost değil düşmanlarına karşı yeni bir hasım elde etmek istemişlerdi. Ro-

---

1039 "Vakayı Harbiye", *Tercümanı Hakikat*, 23 Ekim 1916.

1040 Ağaoğlu Ahmet, "Romanya Mahkûmdur", *Tercümanı Hakikat*, 23 Ekim 1916.

1041 Siyasiyat, "Dobruca Muzafferiyetleri", *Tanin*, 24 Ekim 1916 (isimsiz makale).

manya'nın harp ilan etmesi bu amacı gerçekleştirmiş, Rusya üzerine yüklenecek kuvvetli orduların yükü Romanya'nın omzuna bindirilmişti. Fakat Alman, Avusturya–Macaristan, Türk ve Bulgar kuvvetlerinden oluşan İttifak ordusunun Romanya'yı istila tehditleri altında bulundurmaları İtilaf Devletlerinin çok umurunda değildi.[1042] Türk basınına göre bu durum, İngiltere ve Fransa'nın küçük devletlere bakışını göstermekteydi ve savaşa henüz girmemiş devletlere ders olacak nitelikteydi.

Türk kamuoyu Romanya'nın kısa sürede içine düştüğü bu duruma oldukça sevinmekteydi. Çünkü Dünya Harbi'nin başlamasından beri Türkiye'ye sürekli sıkıntı çıkaran Rumenlere vurulan darbede en önemli görevleri Türk birlikleri üstlenmekteydi.[1043]

Tanin'de çıkan bir makalede, "Romanya'nın akıbetine cidden acıdık. Romanya Harb-i Umumi geldiği zaman haricen ve dâhilen son derecede iyi ve müsait bir mevkiye çıktı. Malları evvelkinden çok ziyade para etti. Haricen kendisine verilen ehemmiyette de arttı. Bunun üzerine Rumenler muvazenesini şaşırdı. Eski müttefiki olan Almanya ve Avusturya- Macaristan ile birlikte harp etmekte veya hiç olmazsa onlar hakkında dostane bir bîtaraflık yolu tutmakta olan müttefikleri görecek yerde baştan beri bizi tedirgin etmeye başladı. Romanya'nın bu acı akıbeti hiç şüphesiz Yunanistan ile sair tarafsızların bir kat daha gözünü açacak, ihanet hususunda Romanya'dan ileri olan İtalya'yı da epeyce düşündürecektir."[1044] şeklinde ifadelerle Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri İttifak Devletleri ve özellikle de Türkiye'ye karşı takip ettiği politikalardan dolayı Romanya ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

Yine Tanin'de çıkan bir makalede, "Kahraman askerlerimiz memleketin Romanya'dan çektiği sıkıntıların intikamını pek mües-

1042 Siyasiyat, "İtilaf ve Romanya", *Tanin*, 26 Ekim 1916 (isimsiz makale).
1043 Ağaoğlu Ahmet, "Dobruca'da Türkler", *Tercümanı Hakikat*, 28 Ekim1916.
1044 Siyasiyat, "Romanya'nın Akıbeti", *Tanin*, 26 Kasım 1916 (isimsiz makale).

sir bir surette alıyorlar. Onun için hissettiğimiz meserret ve saadet cidden kalplerden taşıyor ve göğsümüzde birikip kabarmış olan gayz ve kin hissini tatmin ediyor. Fransızlarla İngilizler Çanakkale'ye hücum ederek mevcudiyet-i milliyemizi, hayatımızı tehdit ettikleri sırada bizim için gayet kıymettar olan topların, tüfeklerin, cephanenin elimize gelmemesine sebep Romanyalıların kahpe siyaseti idi. Romanya hükümeti; Almanya ve Avusturya'ya karşı muahedename ile borçlu olduğu vazifelerini ifa etmek şöyle dursun bilakis hayırhahane bir bîtaraflık bile takip etmedi. Romanya âdeta silahsız bir muharip gibi bizim ve müttefiklerimizin aleyhinde ne yapmak kabilse yaptı. Romanya'dan bir vagon zahire veya saire geçirebilmek için bazen aylarca uğraşmaya, Nazırlarından başlayarak en küçük memurlarına varıncaya kadar hepsinin keyfine hizmet etmek, avuçlar dolusu fidye-i necat vermek mecburiyeti vardı."[1045] şeklindeki cümleler ise Türk kamuoyunun Romanya'ya tepkisinin ardında Almanya'dan gelecek yardımların geçişinde Rumenlerin çıkardığı sıkıntıların yattığını göstermekteydi.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesinden sonra tarafsız Romanya'nın savaş karşısında alacağı tutumu daha da önemli hâle gelmiştir. Romanya ise Sırbistan ve Karadağ'ın İttifak kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden dolayı oldukça temkinli davranmayı tercih etmiştir.

Türk kamuoyu, Romanya üzerindeki İtilaf Devletleri baskısını görmekle birlikte Romanya'nın tarafsız kalacağını tahmin etmekteydi. Romanya iki yıl boyunca savaşın yıkıcı etkisinden uzak kalmış ve ürettiği ürünleri yüksek fiyatlara satarak savaş dışı kalmanın nimetlerinden yararlanmıştı. Fakat savaşın ilerleyen günlerinde Romanya çekiç ile örs arasında kalmıştı. Bir taraf kesin üstünlük sağlamadıkça hareket edemezdi. Ederse kendisini büyük

[1045] Siyasiyat, "Romanya Seferi", *Tanin*, 6 Aralık 1916 (isimsiz makale).

bir tehlikeye sokmuş olurdu. Bundan dolayı Romanya'nın biraz daha bekleyerek savaşın gidişatının belli olmasından sonra harekete geçmesi bekleniyordu.

Bulgaristan'ın savaşa girmesiyle rahatlayan Osmanlı Devleti, açılan Berlin-İstanbul demir yolu ile Almanya'dan silah ve cephane almaya başladı. Romanya'nın savaşa girerek bu yolu kapatma ihtimali ve arkasından İstanbul'a yönelme tehlikesi Türk kamuoyunu endişelendiriyordu. Türk kamuoyuna göre Ruslar Romanya'ya yerleştikten sonra İtilaf Devletleri galip gelse bile Rumenlerin Rusya'nın elindeki Besarabya'yı almaları mümkün değildi. Bundan dolayı her an Alman ve Avusturya işgaline uğrama ihtimali olan Romanya'nın savaş karşısında bir süre daha tarafsız kalması veya Rusların elindeki Besarabya'yı almak için İttifak Devletlerinin yanında savaşa girmesi daha mantıklı görünüyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Romanya'nın tarafsız kalması konusunda temkinli yayınlar yapan Türk basınında Romanya'nın savaşa girişiyle birlikte çıkan yazıların rengi de değişmiştir. Nitekim Rumenlerin Almanya'nın Rusya'yı Polonya'da yendiği dönemde savaşa girmekle büyük bir hata yaptığı düşünülmüştür.

Türkiye'yi tarafsız olduğu dönemde Almanya'dan gelen malzemelerin geçişi noktasında sürekli zorlayan Romanya'ya yönelik Türk kamuoyunda bir tepki vardı. Bundan dolayı Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri İttifak Devletleri ve özellikle de Türkiye'ye karşı takip ettiği politika ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bu değerlendirmeler Romanya'nın savaşa girişinin Türk kamuoyunda birtakım endişelere yol açtığını göstermekteydi. Çünkü Romanya'nın savaşa girmesi ile doğrudan İstanbul-Berlin demiryolu tehlikeye girmiş ve Ruslar İstanbul'a biraz daha yaklaşmıştır.

Romanya'nın asıl saldırısını Avusturya-Macaristan üzerine yapması Türk kamuoyunu rahatlatmıştır. Çünkü Romanya Bulgaristan üzerinden Türkiye'yi ve Boğazları tehdit edebilirdi. Özellikle Dobruca Cephesi'nde Rumenlerin, Bulgar ve Alman kuvvetleri

karşısında yenilmesi ve geri çekilmesi Türk kamuoyunda bayram havasında kutlanmıştır. Çünkü İstanbul ve Balkan demiryolu üzerindeki Rumen baskısı ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA. *DH.EUM.3. ŞB.* 2-14

BOA. *HR.SYS*. 2384-22

BOA. *HR.SYS*. 2384-6

BOA. *HR.SYS*. 2402-1

BOA. *HR.SYS*. 2403-11

2. Süreli Yayınlar

Agayef Ahmet, "İtalya ve Balkan Devletleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Ağustos 1914.

Ağaoğlu Ahmet, "Balkanlar'da", *Tercümanı Hakikat*, 2 Ağustos 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Dobruca'da Türkler", *Tercümanı Hakikat*, 28 Ekim1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Geçen Sene ve Bu Sene", *Tercümanı Hakikat*, 31 Ağustos 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "İlan-ı Harp", *Tercümanı Hakikat*, 29 Ağustos 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "İtilaf Zümresi ve Balkan Devletleri", *Tercümanı Hakikat*,13 Ağustos 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Romanya Hal-i Faaliyette", *Tercümanı Hakikat*, 9 Eylül 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Romanya Mahkûmdur", *Tercümanı Hakikat*, 23 Ekim 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Romanya'da", *Tercümanı Hakikat*, 26 Ağustos 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Son Ümit", *Tercümanı Hakikat*, 6 Eylül 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Yine Romanya", *Tercümanı Hakikat*, 21 Ağustos 1916.

Ahmet Ağaoğlu, "Balkan İttihadı", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Ağustos 1914.

"Alman Efkârı İtalya Harbini Vakarla Karşıladı", *Tercümanı Hakikat*, 16 Ağustos 1916.

"Balkanlar'da Vuzuh", *Sabah*, 22 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

"Balkanlar'da Vuzuh", *Sabah*, 22 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım II, Ankara 1983.

"Bulgaristan'ın Vaziyeti ve Muharebe", *İkdam*, 26 Ağustos 1914.

"Hak ve Hakikat Sözleri", *Sabah*, 2 Eylül 1916 (isimsiz makale).

Halil Menteşe'nin Hatıraları (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986.

"İtimat ve İntizar", *Tanin*, 3 Eylül 1916 (isimsiz makale).

Kelekyan, Diran, "İstikbali Temin İçin", *Sabah*, 24 Ağustos 1914.

Kelekyan, Diran, "Üçüncü Balkan Muharebesi", *Sabah*, 28 Temmuz 1914.

Muvaffak Galip," İtilaflarda Halet-i Ruhiye-i Umumiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Temmuz 1914.

Nadi Yunus, "Romanya Hareket Edebilir mi", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Eylül 1914.

Nadi, Yunus " Siyasiyat Bokston'un Teşebbüsleri", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Eylül 1914.

Nadi, Yunus "Romanya Harbe Ne Zaman Müdahale Edecekti?" *Tasvir-i Efkâr*, 5 Eylül 1916.

Nadi, Yunus, “Balkan Ufukları”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Temmuz 1914.

Nadi, Yunus, “Balkanlar ve Balkanlılar”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Mart 1916.

Nadi, Yunus, “Balkanlar-Avrupa”, *Tasvir-i Efkâr*, 24 Ağustos 1914.

Nadi, Yunus, “Boğazlardan Karpatlara Selam”, *Tasvir-i Efkâr*, 1 Nisan 1916.

Nadi, Yunus, “Harb ve Balkanlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1914,

Nadi, Yunus, “Romanya Buhran İçinde”, *Tasvir-i Efkâr*, 23 Ağustos 1916.

Nadi, Yunus, “Romanya Silaha Doğru”, *Tasvir-i Efkâr*, 29 Mart 1915.

Nadi, Yunus, “Romanya Vaziyetinin Tahlili”, *Tasvir-i Efkâr*, 9 Ağustos 1916.

Nadi, Yunus, “Romanya’nın Dahi Ortadan Kaldırılması Lazımdır”, *Tasvir-i Efkâr*, 31 Ağustos 1916.

Nadi, Yunus, “Romanya’nın Rolü”, *Tasvir-İ Efkâr*, 30 Ağustos 1916.

Nadi, Yunus, “Romanya’nın Vaziyeti”, *Tasvir-İ Efkâr*, 2 Ocak 1916.

Nadi, Yunus, Alman İtalyan Harbi, *Tasvir-i Efkâr*, (page0041) Romanya’nın Harbe İştiraki, Tasvir, 29 Ağustos 1916.

“Romanya Niçin Harbe Girmiş?”, *Sabah*, 7 Eylül 1916, (isimsiz makale).

“Romanya’nın Cezası”, *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Eylül 1916 (isimsiz makale).

“Romanya’nın Hesapları”, *Sabah*, 4 Eylül 1916 (isimsiz makale).

Romanya Balkan Demir Yolunu Kesebilir mi, *Tasvir-i Efkâr*, 31 Ağustos 1916.

Romanya İşleri, *Tercümanı Hakikat*, 15 Ekim 1916.

Romanya ve Avusturya-Almanya, *Sabah*, 12 Ağustos 1916.

Romanya'da Harp!, *Tanin*, 2 Eylül 1916.

Romanya'nın Müdahalesi, *Tanin*, 23 Ağustos 1916.

Romanya'nın Vaziyeti, *Sabah*, 24 Ağustos 1916.

Romanya-Rusya, *Sabah*, 1 Aralık 1915.

Sarınay, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk- Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Mayıs 2003, Eskişehir.

Siyasiyat, "Dobruca Muzafferiyetleri", *Tanin*, 24 Ekim 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, " Mistır Bokston'un Seyahati", *Tanin*, 17 Eylül 1914.

Siyasiyat, "Bulgaristan", *Tanin*, 18 Ağustos 1914.

Siyasiyat, "Dobruca'da", *Tanin*, 7 Eylül 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "İtalya'nın İlan-ı Harbi", *Tanin*, 30 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "İtilaf ve Romanya", *Tanin*, 26 Ekim 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Karşı Karşıya", *Tanin*, 2 Eylül 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Mistır Bokston'un Seyahati", *Tanin*, 17 Eylül 1914 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Muhalif Bulgaristan ve Türkiye", *Tanin*, 15 Eylül 1914.

Siyasiyat, "Nihayet", *Tanin*, 29 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Romanya Harekâtı", *Tanin*,17 Eylül 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Romanya Seferi", *Tanin*, 6 Aralık 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Romanya ve Bulgaristan", *Tanin*, 4 Eylül 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Romanya ve Müttefikleri", *Tanin*, 24 Eylül 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Romanya'nın Akıbeti", *Tanin*, 26 Kasım 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Rumenler ve Macarlar", *Tanin*,12 Eylül 1916. (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Türkiye Romanya Harbi", *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Yeni Vaziyet", *Tanin*, 31 Ağustos 1916. (isimsiz makale).

Tetik, Ahmet, *Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları*, Ankara 2007.

Vakayı Harbiye, *Tercümanı Hakikat*, 23 Ekim 1916.

Vakayı Harbiye, *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Ağustos 1916.

Vakayı Harbiye, *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Ağustos 1916.

Vakayı Harbiye, *Tercümanı Hakikat*, 31 Ağustos 1916.

Vakayı Harbiye, *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Eylül 1916.

Vaziyet-i Askeriye, *Tanin*, 27 Ağustos 1916.

Vaziyet-i Askeriye, *Tanin*, 31 Ağustos 1916.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GALİÇYA CEPHESİ'NDE HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN SIHHİ HİZMETLERİ

Health Services of the Ottoman Red Crescent Society in Galicia Front During The First World War

Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Özet

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa cephelerinde Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan'a yardım etmek amacıyla bir birlik göndermeyi planlamıştır. Bu meyanda Galiçya Cephesi'ne 10 Temmuz 1916'da 15. Kolordunun 19. ve 20. tümenlerini içine alacak şekilde asker gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Orduya emir ulaştıktan hemen sonra hazırlıklara başlanmış, ancak hazırlık süresinin son derece kısıtlı olması birtakım sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntılardan birisi de sıhhi hizmetlerle ilgilidir. Galiçya Cephesi'nde hasta ve yaralı Osmanlı askerlerinin tedavileri ve sıhhi hizmetler Avusturya'nın sağlık birimleriyle koordineli olarak yürütülmüştür. Ancak bu durum bazı olumsuzluklar doğurmuştur. Çünkü cephe gerisinde Avusturya hastanelerinde tedavi altına alınan askerlerle bağlantı kopmuş, onların durumları ile ilgili haber alınamaz hâle gelinmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Genelkurmayı, Viyana'da çeşitli hastanelere dağılmış olan Osmanlı askerlerinin sağlık durumları hakkında bilgi almak ve yerlerini öğrenmek için harekete geçmiştir. Hastanelerde tedavi altında bulunan askerler hakkında bilgi almak için Dr. Hulusi Fuat Bey'i Viyana'ya göndermiştir. Öte yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bölgeye bir sıhhi heyet göndererek askerlerin planlı ve düzenli bir şekilde tedavi edilmelerini sağlama hususunda ciddi bir çalışma içerisine girmiştir. Bu meyanda Viyana'da bulunan Hilal-i Ahmer şubesi, Galiçya Cephesi'nde yaralanan askerler için çeşitli yardımlar toplamıştır. Keza, Bükreş'te bulunan sıhhiye heyeti tarafından bin yataklı Hilal-i Ahmer

* (Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye; e-mail: fsahin@aku.edu.tr

hastanesi kurulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Kızılay arşiv belgeleri ve Hilal-i Ahmer raporları kullanılarak Galiçya Cephesi'nde Hilal-i Ahmer'in açmış olduğu hastaneler ve buralarda verilen sıhhi hizmetler değerlendirilecektir. İlk olarak sıhhi alanda yapılan hazırlıklar, sıhhi hizmetlerin planlanması üzerinde durulacaktır. Bilahare harp sırasında Hilal-i Ahmer tarafından yürütülen sıhhi hizmetlerin işleyişi ve şartlara göre takviyesi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Galiçya Cephesi, Hilal-i Ahmer, Sağlık Hizmetleri

Abstract

The Ottoman Empire planned to send a troop against Russia in European fronts to help Austro-Hungarian Empire during the First World War. For this purpose, it was decided that a troop consisting of the 19th and 20th divisions of the 15th Corps would be sent to Galicia Front on the 10th of July 1916. As soon as the army got the command, preparations started, but several problems emerged due to the time limitation for preparation. One of these problems is related to health services. In Galicia Front, treatments and health services of ill or wounded Ottoman soldiers were conducted in collaboration with Austrian health agents. However, this situation led to some problems because no contact was provided with the soldiers receiving treatment behind the front in Austria hospitals, and it was not possible to get news about their situation. Then, the Ottoman General Staff moved to get news about the health conditions of the Ottoman soldiers being in various hospitals in Vienna and to learn their locations. They sent Dr. Hulusi Fuat Bey to Vienna to get some information about these soldiers being treated in hospitals. On the other hand, The Ottoman Red Crescent Society made a serious effort to get these soldiers treated in a planned and regular way by sending a health committee to the region. The Red Crescent office in Vienna, inter alia, started a whip-round for the soldiers wounded in Galicia Front. Likewise, A Red Crescent hospital having a one-thousand-bed capacity was tried to be built by the health committee in Bucharest. In this study, the hospitals opened by The Ottoman Red Crescent in Galicia Front and the health services given there were evaluated by using ar-

chive documents of The Turkish Red Crescent and reports of The Ottoman Red Crescent. Firstly, preparations on health services and the planning of them will be focused on. Later on, the process of health services conducted by The Ottoman Red Crescent and strengthening of these services based on the conditions will be examined.

Key Words: The First World War, The Ottoman Empire, The Galicia Front, The Red Crescent, Health Services.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı askerî, siyasi, sosyal ve ekonomik birçok sonuçlar doğuran, dünya tarihi açısından dönüm noktası olmuş bir savaştır. Savaş başlamadan evvel taraflar İtilaf ve İttifak Devletleri olmak üzere temel olarak iki gruba ayrılmışlardır. İtilaf ve İttifak Devletleri bloğunda yer alan devletler aynı blokta yer aldıkları devletlerle her alanda yardımlaşmayı kararlaştırmışlardır. Bunlar silah, cephane ve diğer lojistik yardımlar ile mali yardımları kapsamaktadır. Bunun yanında devletler dost oldukları ülkelere askerî birlikler göndererek onların cephedeki yükünü hafifletmek için yardımlar da yapabilmişlerdir.[1046] Bunun bir örneği Osmanlı Devleti'nin müttefiki Avusturya-Macaristan'a yardım etmek için Galiçya'ya asker göndermesidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisi olan Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelerin sonlandırılmasının ardından İtilaf Devletleri diğer cephelerdeki saldırılarını artırmıştır. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaderinin Avrupa cephelerinde tayin edileceği fikrine sahip olup, Alman Genelkurmayı'na, Avrupa cepheleri için birlik göndermeyi teklif etmiştir. Enver Paşa'nın bu önerisi Osmanlı birliklerinin Kafkas, Irak, Mısır gibi cephelerde savaşması nedeniyle Alman Genelkurmayı tarafından ilk başlarda sıcak karşılanmamıştır.[1047] Ancak bilahare Rusların Haziran 1916'da gerçekleştirdikleri

1046 Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul 1992, s. 347.

1047 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı İstanbul 2011, s. 167; *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer? Mehmetçik Avrupa'da: M. Şevki Yazman'ın Anıları*, Hazırlayan: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı,

Brusilov Saldırısı ile Avusturya büyük kayıplar vermiş, cephede büyük bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluğun Alman birlikleri tarafından doldurulması mümkün görülmemiştir. Zira Almanya, Fransa ve yeni açılan Romanya Cephesi'nde şiddetli muharebelerle karşı karşıya kalmıştı. Bunun üzerine Almanya Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın önerisi üzerine cephede meydana gelen boşlukların kapanması için Türkiye'den askerî birlik talep edilmiştir. Esasen Avusturya Yüksek Komutanlığı bu fikre sıcak bakmamakla beraber Almanya'nın ikna çabaları sonuç vermiş ve Enver Paşa'nın da bu talebe sıcak bakması sonucunda Türk birliklerinin Avrupa Cephesi'ne sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.[1048]

Bu şekilde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Doğu Cephesi'nde mücadele eden müttefiki, Avusturya-Macaristan'a yardım etmek için Galiçya'ya askerî birlik gönderme kararı almıştır.[1049] Zira Rusya, Avusturya-Macaristan'a ait olan Galiçya topraklarını ele geçirmek istemekte idi. Bu amaçlar doğrultusunda Osmanlı Genelkurmay'ı, Galiçya Cephesi'ne daha evvel Çanakkale Muharebeleri'nde savaşmış olan birliklerden teşekkül eden 15. Kolordunun görevlendirilmesine karar verdi.[1050] Öte yandan Çanakkale'de savaşmış olan bu birlikler zayıf düştüklerinden kolordunun kuvvetlendirilmesi için Anadolu'daki birliklerden takviye edilmesi kararlaştırıldı.[1051] Birlikler son derece sıkı bir teftişe tabi tutuldu. Bütün ihtiyaçları imkânlar ölçüsünde ivedilikle karşılanmaya çalışıldı.[1052] 15. Kolordu Galiçya'da Kont Bothmer'in ordu grubuna gönderilecekti. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Liman Von Sanders, Galiç-

İstanbul 2008, s. xi; Fahri Belen; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, C. 1, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 1-4.

1048 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 195-196; İsmail Bilgin, *57. Alay Galiçya*, Timaş Yay.,3. Baskı, İstanbul 2012, s. 7.

1049 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Kısım III, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 535.

1050 BOA, MV., nr. 244/24, (22 Temmuz 1916-21/N/1334 (H)); BOA, MV., nr. 202/141 (23 Temmuz 1916- 22/N/1334 (H); Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 276.

1051 Ertem, *a.g.e.*, s. 78-79.

1052 İbrahim Arıkan, *Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları Harp Hatıralarım*, Timaş Yay., İstanbul 2007, s. 77.

ya'ya asker gönderilmesine karşı çıkmıştır. Liman Paşa'ya göre Türkiye artık kendi sınırlarını ve topraklarını koruyacak durumda değildir. Türk askeri, birbirinden çok uzak coğrafyalarda, Kafkasya, Mezopotamya, Sina Yarımadası ve Anadolu'da mücadele etmekte olup bu koşullar altında bulunan Türkiye'nin dışarıya asker göndermesi yanlıştır. Liman Von Sanders bu düşüncesini Alman makamlarına iletmiştir.[1053] Ancak bu uyarılar dikkate alınmamış Enver Paşa'nın da isteğiyle Türk birlikleri Galiçya'ya gönderilmiştir.

Galiçya'ya gönderilecek kolordunun kumandanlığına Yakup Şevki Paşa tayin edilmiştir. 19. ve 20. Tümenlerden oluşan 15. Kolordu Uzunköprü'den trenle Belgrat'a ulaştı. Burada Avusturya tahaffuzhanelerinde sağlık kontrolünden geçirildiler. Bilahare kolera ve tifo aşılarının yapılmasının ardından 26 Temmuz 1916'da Galiçya Cephesi'ne ulaşıldı.[1054] Kolorduda 32.000 er ve 520 subay bulunmakta olup birliklerin taşıma, sıhhi ve temizlik malzemesi ihtiyacı Avusturya Hükûmeti tarafından karşılanmıştır.[1055]

Hilal-i Ahmer'in Sıhhi Hizmetleri

Galiçya Cephesi kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. Cephede yaralanan ve hastalanan askerlere ilk müdahale genel olarak kolordu askerî sıhhiyesi tarafından yapılmıştır. Bunun yanında tedavisi zaman alacak yaralı askerler Avusturya tarafından oluşturulan özel hastanelerinde tedavi edilmişlerdir.[1056] Yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin Avusturya'da oldukça farklı hastanelerde tedavi gördüğünü söylemek mümkündür. Bu anlamda Avusturya sınırında ku-

---

1053 Sanders, *a.g.e.*, s. 167-170.

1054 Sanders, *a.g.e.*, s. 167; Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilim Araştırmaları,* X/2, (2009), s. 35-36; Oya Dağlar, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 10, Yıl: 5/2006, s. 45 vd.; Ertem, *a.g.e.*, s. 79; Veli Vehbi Bardakçı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Türk Kuvvetlerinin Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1998, s. 28-29.

1055 Bayhan Çubukçu, "I. Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi ve Türk Sağlık Ekibinde Avusturya Madalyası Alanlar", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 18-20 Eylül 1996, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 457.

1056 BOA, HR.SYS., nr. 2424/74. (22.08.1916).

rulan ve Osmanlı yaralılarına hizmet etmek için oluşturulmuş sabit hastaneler bulunmakta idi. "Göding (Güdi-nin, Kedink)", Macaristan'da ise iki mahalde "Trençin (Trencsen, Trencin)" ve "Yantra" adlı muntazam sabit hastaneler[1057] ve Avusturya'nın Olmütz şehrinde bulunan iki numaralı "Rezde" Hastanesi bu hastanelerden sadece birkaçıdır.[1058] Rezde Hastanesi ağır yaralıların uzun süre tedavi edildiği bir hastanedir. Yaralılar uzun bir yolculuktan sonra buraya ulaşmaktadır. Hastaneye giriş yapan yaralılar tıraş ve banyo ettirildikten sonra hasta gömleği giydirilerek ve birer ay yıldızlı takke ve birer çift terlik verildikten sonra koğuşlarına intikal etmekte idiler.[1059] Bununla birlikte Budapeşte ve Viyana'da olmak üzere çok sayıda hastane Osmanlı askerine hizmet vermekte idi.[1060] Rezde Hastanesi ağır yaralıların uzun süre tedavi edildiği bir merkez olmuştur. Çalışmanın konusu Hilal-i Ahmer'in verdiği hizmetler olduğundan Avusturya hastanelerinin isimlerine tek tek yer verilmeyecektir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Galiçya'ya birlik gönderilmesinin hemen ardından sıhhi olarak neler yapılabileceği hususunda bir çalışma içerisine girmiştir. Bununla ilgili olarak 11 Ağustos 1916'da Cemiyetin ikinci başkanı Doktor Besim Ömer Paşa, Viyana Hilal-i Ahmer Murahhası Doktor Hikmet Bey'e bir yazı göndererek Galiçya'daki Osmanlı yaralıları için Hilal-i Ahmer'in nasıl bir tedbir alacağını, Avusturya Askerî Sıhhiyesi veya Salib-i Ahmer sıhhiyelerinin hangisinin yaralı Osmanlı askerlerin tedavisi için görevlendirildiğinin haber verilmesini istemiştir.[1061]

Ancak Hilal-i Ahmer Cemiyeti kolordu askerî sıhhiyesi ve Avusturya sıhhi heyetlerinin çalışmalarına rağmen onlara yardımcı olmak amacıyla Galiçya Cephesi'nde yüz yataklı bir hastane kurmayı kararlaştırmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastane oluşturma kararı aldıktan sonra bölgede kurulacak hastanenin ne şekilde olması gerektiği ile ilgili Viyana Sefareti'nden ve burada bulunan sıhhiye

---

1057 Kızılay Arşivi, nr. 325/193 (26.08.1916).
1058 Kızılay Arşivi, nr. 196/114 (31.08.1916/18 Ağustos 1332).
1059 Arıkan, *a.g.e.*, s. 112-113.
1060 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde...", s. 39-40; *Birinci Dünya Harbi VII'nci Cilt, Avrupa Cepheleri 1nci Kısım (Galiçya Cephesi)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 106-109.
1061 Kızılay Arşivi, nr. 599/10 (08.08.1916/26 Temmuz 1332).

heyetinden fikir sormuştur. Nitekim Viyana Sefareti, Hariciye Nezareti aracılığıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne gönderdiği 26 Ağustos 1916 tarihli yazıda, Galiçya'daki kolordu sıhhiyesinin düzenli bir şekilde çalışmasının yanında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yüz yataklı bir hastane oluşturma kararının takdirle karşılandığı ifade edilmiştir. Ancak Viyana Sefareti bu hastanenin sabit olmasından daha ziyade seyyar hastane olarak planlanmasını istemektedir. Zira belgede bunun sebepleri ayrıntısıyla aktarılmıştır. Hastanenin seyyar olarak orduyu takiben teşkil edilmesi durumunda ambarlarda bulunan çadırlar ve ihtiyaç duyacağı diğer malzemelerin gönderilmesinin mümkün olacağı bildirilmiştir. Öte yandan Avusturya-Macaristan hükûmetinin Osmanlı askerlerinin tedavisi amacıyla sabit hastaneler oluşturduğundan bahsedilerek, bunlardan Göding Hastanesinin Avusturya-Macaristan hududunda kurulduğu ve barakalardan oluşan beş yüz yataklı bir kapasitesinin bulunduğu, hastanenin beş milyon kron masrafla yapıldığı belirtilmiştir. İlaveten Macaristan'da iki mahalde "*Trençin*" ve "*Yantra*" adlı muntazam sabit hastanelerin faaliyette olduğu hatırlatılmıştır. Galiçya'da bulunan sıhhi heyet, Avusturya-Macaristan'ın kurduğu sabit hastanelerin yeterli düzeyde olduğu görüşündedir. Osmanlı askerleri için tahsis edilen bu üç hastanede bulunan yaralı ve hastaların Avusturya askerî sıhhiyesi ve Salib-i Ahmer işbirliği içinde tedavi gördükleri belirtilmiştir.[1062]

Öte yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurmayı düşündüğü yüz yataklı hastanenin yalnız muayyen bir mahalde kalacağı, sınırlı sayıda yaralıya hizmet verebileceği, dolayısıyla geniş bir alanda çarpışan bütün yaralı Osmanlı askerlerinin tedavisine yetişemeyeceği ifade edilerek, tek bir sabit hastane yerine ayrı ayrı seyyar hastanelerin oluşturulmasının daha faydalı olacağına değinilmiştir. Seyyar hastanelerin kurulmasıyla farklı bölgelerden gelen yaralı ve hasta askerler, doktorlar ve hastabakıcıların yardımıyla daha uygun koşullarda tedavi edilebilecektir. Öte yandan hastane sıhhi ve idari heyeti ile yaralı askerler arasında iyi münasebetlerin kurulmasının askerlerin iyileşmesini olumlu etkileyeceği belirtilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Galiçya Cephesi'nde bulunan ve Reis Hilmi Paşa, Doktor Hikmet ve Kemal Umur Beylerden oluşan sıhhiye heyeti, Hilal-i Ahmer'in sabit hastane tesis etmesinden ziyade üç ayrı bölgeye taksim edilmiş

[1062] Kızılay Arşivi, nr. 325/193 (26.08.1916).

bir sıhhiye heyetinin oluşturulmasını, bu heyetin kolordu mahiyetinde bulunarak onun emrine tabi olmak suretiyle elli yataklı seyyar bir hastanenin gönderilmesini uygun görmüştür.[1063]

Yazının devamında Besim Ömer Bey, Hilal-i Ahmer'den talepte bulunarak, bu hastanelerde yabancı dil bilen ikişer veya en azından birer tabip ve hastabakıcı bulunmasının uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca doktorlarla uygun yerlerde ve özel hastanelerde bulunan hastaların durumunu incelemek ve Avusturya askerî sıhhiyesiyle irtibatın ve yapılacak muamelelerin düzgün işlemesini sağlamak için bir müfettişliğin oluşturulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.[1064] Bu talepler üzerine harekete geçen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Galiçya'ya bir sıhhi heyet göndermek için 7 Eylül 1916'da hazırlıklara başlamıştır.[1065]

Bu arada Viyana Sefareti askerlerin hastanelerde tedavi altına alınmaları sonrasında takiplerini yaparak ihtiyaçlarını yerinde tespit etmeye çalışmıştır. Örneğin 1916'da Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa Viyana'ya 100 km mesafede bulunan bir hastaneyi ziyaret ederek, Türk yaralılara padişahın selam ve dualarını iletmiş, askerlere çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Hastanede 17'si subay toplam 1423 yaralı Osmanlı askeri bulunduğu tespit edilmiştir. Elçi, hastanede Osmanlı askerlerine verilen tedaviden oldukça memnun kalmıştır.[1066]

Galiçya'daki askerlerin tedavi edilmeleri sırasında yaşadıkları en önemli sıkıntılardan birisinin yabancı dil bilmeme problemi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Viyana Sefareti'nden Hilal-i Ahmer'e gönderilen 19 Ağustos 1916 tarihli bir belgede Galiçya'da yaralanan askerlerin tedavisinin yürütülmesi için tercümanlık yapabilecek personel istenmiştir. Hilal-i Ahmer Reis-i Sanisi Besim Ömer Paşa, Salib-i Ahmer Reisiyle konuşmasında Galiçya'da bulunan fırkanın sıhhi heyetinin yeterli olup olmadığı ve Hilal-i Ahmer Heyeti tarafından takviye ve yardımda bulunulup bulunulmadığını sormuş, Salib-i Ahmer Reisi ise gerekli görüldüğü takdirde yardım edileceğini, şimdilik en önemli sıkıntının yabancı dil meselesi oldu-

1063 Kızılay Arşivi, nr. 325/193 (26.08.1916).
1064 Kızılay Arşivi, nr. 325/193 (26.08.1916).
1065 Kızılay Arşivi, nr. 325/180 (07.09.1916/25 Ağustos 1332).
1066 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2426/15 (18.09.1916).

ğunu belirtmiştir. Sahra Sıhhiye Müfettişliği ile işbirliği içerisinde yaralı askerlerin Türkçeye hâkim sıhhi memurlar tarafından tedavi edildikleri ancak bunun yeterli olmadığı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tercümanlık vazifesi verecek kişilerin gönderilmesi talep edilmiştir.[1067] Askerlerin dil bilmemekten dolayı yaşadığı iletişim sorunları çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Örneğin savaş muhabiri olarak Galiçya Cephesi'nde çalışma yapan Ahmet Emin Bey (Yalman), yaralı askerlerin sıkıntılarını anlatmak için vücut dilini ve ellerini kullanmaya çalıştıklarını, bu durumun askerlerin moralini bozduğunu belirtmiştir.[1068]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Galiçya'da bulunan yaralı ve hasta askerlerin durumlarını Salib-i Ahmer Heyeti yetkilileriyle de paylaşmışlardır. Örneğin Cemiyetin ikinci başkanı Besim Ömer Paşa ve Hilal-i Ahmer Viyana Murahhası Doktor Hikmet Bey imzasıyla Sahra Sıhhiye Müfettişliğine gönderilen yazıda, Salib-i Ahmer reisiyle yapılan mülakattan bahsedilerek, Galiçya'da bulunan askerî birlik hakkında malumat talep edildiğini, bu hususta Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımının sorulduğu beyan edilmiştir. Bunun yanında Avusturya Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarının mütalaa edildiği, Salib-i Ahmer Cemiyeti yetkilisinin Sefarete gelerek Galiçya Cephesi'nde yaralı ve hasta Osmanlı askerlerine yardım edileceğinden bahsederek bu konuda talep edilen hizmetlerin neler olabileceğini sormuştur. Bunun üzerine Besim Ömer ve Doktor Hikmet Bey, Hilal-i Ahmer'den görüş istemiştir.[1069] Öyle anlaşılıyor ki, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Galiçya Cephesi'ndeki çalışmalarına bakıldığında birebir sıhhi hizmet yerine destek hizmeti vermiştir.

Galiçya Cephesi'nde 15. Kolorduya mensup hasta ve yaralı askerler birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. En önemli problemlerinden birisi askerlerin Avusturya-Macaristan hastane ve Nekahethanelerinde dağılmış hâlde bulunmaları idi. Bu durum Avusturya Büyükelçiliği tarafından bir sıkıntı olarak bildirilmiştir. Hastaları teftiş ve kontrol etmek üzere sefaret emrine bir doktor gönderilmesi istenmiş, bunun üzerine dil bilmesi nedeniyle Yüzbaşı Dr.

1067 Kızılay Arşivi, nr. 599/11 (19.08.1916); Kızılay Arşivi, nr. 112/20.38 (07.09.1916).

1068 "Galiçya Gazileri", *Tanin*, 7 Teşrinievvel 1332/ 20 Ekim 1916, nr. 2820, s. 3.

1069 Kızılay Arşivi, nr. 112/20.39 (07.09.1916).

Hulusi Fuat Bey Ekim 1916'da Viyana'ya görevlendirilmiştir. Dr. Hulusi Bey 1918 yılına kadar bu görevi yerine getirmiştir.[1070]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaralanan askerlerin rehabilite edilmesiyle ilgili müttefik devletlerle ortak çalışmaları da mevcuttur. Örneğin 19 Eylül 1917 tarihli ve Viyana Sefaretinden Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen belgeden anlaşıldığına göre, Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl'ın himayesinde 11-13 Ekim 1917'de Avusturya'nın Baden şehrinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nden oluşan müttefik devletlerin tıp heyetleri toplanacaktır. Toplantıya her devletten olmak üzere yaklaşık 140 kişilik bir tıbbi heyet katılacaktır. Toplantının amacı yaralı, hasta subay ve askerlerin hastane, sanatoryum ve kaplıcalarda tedavi edilmeleri için ortak çalışmalar yürütmek, bilimsel çalışmalar yapmak ve tıbbi heyetler oluşturmaktır. Çalışmaların yürütülmesi için devletlerin tıp heyetleri seçmeleri ve seçilecek doktorların isimlerinin Viyana Üniversitesinden Dr. Hochenegg'e bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti durumu Hilal-i Ahmer Cemiyetine ve Sahra Sıhhiye Müfettişi Umumiliğine bildirmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyetinden Süleyman Numan Paşa, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen tıbbi heyetin başında bulunacaktır.[1071] Bu çalışmalar sonucunda Galiçya Cephesi'nde yaralanan subay ve erlerin son tedavileri ve istirahatları Viesbaden ve Nadhayn kaplıcalarında yapılmıştır.[1072]

Alınan bütün sıhhi tedbirlere rağmen Galiçya Cephesi'nde mücadele eden Osmanlı birlikleri çok sayıda kayıp vermiştir. Hikmet Özdemir'in ATASE Arşiv kayıtlarına dayandırarak ifade ettiğine göre Galiçya Cephesi'nde 7115 asker hastalıktan, 10.326 asker cephede yaralanmaktan kaynaklı olarak hastaneye giriş yapmıştır. Hastaneye hastalıktan kaynaklı olarak yatan askerlerden 124'ü, yaralanmadan kaynaklı hastaneye yatan askerlerden ise 522'si hayatını kaybetmiştir. Bu cephede şehit olan askerlerin toplam sayısı ise 3859 olarak ifade edilmiştir.[1073]

1070 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Hekim Bir Siyasîmizin Portresi Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1972, s. 94-95; Dağlar, "Birinci Dünya Savaşında", s. 59.
1071 Kızılay Arşivi, nr. 21/49, 49-1, 2, 3 (19.09.1917).
1072 Çubukçu, *a.g.m.*, s.457.
1073 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK. Yay., Ankara 2010, s. 139.

Askerlere Moral Desteği

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Avusturya'da tedavi gören yaralı askerlerin morallerini yüksek tutmak ve eğlenmelerini sağlamak amacıyla da bazı tedbirler almıştır. Örneğin 31 Ağustos 1916'da Hafız Mehmet Spruzic tarafından İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezine gönderilen yazıda, Galiçya Muharebesi'nde yaralanarak, Olmütz şehrindeki iki numaralı hastanede tedavi altına alınan yaralı askerlerin can sıkıntılarını gidermek ve bir nebze olsun savaş psikolojisinden uzaklaşmalarını sağlamak gayesiyle Türkiye'den kitap, dergi ve gazete istenmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu isteği olumlu karşılamış, istenilen kitap ve gazeteleri peyderpey göndermiştir.[1074]

Bununla birlikte yaralı Osmanlı askerlerinin hastanelerde moralinin yüksek tutulması ve eğlendirilmesi için bazı eğlenceli oyunları öğrenmeleri de teşvik edilmiştir. Örneğin bu dönemde hastaları eğlendirmek için "Rundo" adlı bir oyun önerilmiştir. Michael Segel tarafından 27 Eylül 1916'da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen bir yazıda hastaları eğlendirmek için "Rundo" adlı oyunun Türkçeye çevrilerek teşvik edilmesini istemiş ve oyun hakkında bilgi vermiştir.[1075]

Kayıp Askerleri Tespit Etme Çalışmaları

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Galiçya Cephesi'nde savaşan askerler için yaptığı en önemli çalışmalardan birisi de kaybolan askerleri bulmaya yönelik çalışmalarıdır. Askerin nerede olduğunun tespit edilmesi için Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat Kalemi ile işbirliği içerisinde çalışmalar yürütülmüştür. Kaybolan askerlerin esir düşüp düşmedikleri Cemiyet aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Hilal-i Ahmer kayıp askerlerin künyelerini Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesine bildirerek kaybolanların esir durumda olup olmadıklarını tespit etmeye çalışmıştır.[1076] Örneğin 25 Kasım 1916'da Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti Hilal-i Ahmer Cemiyetine bir yazı göndererek 57. Alay, 3. Tabur, 9. Kısım zabit vekili Gümülcineli Osman Nuri Efendi oğlu Mehmed Süleyman'ın 8 Eylül 1916'da Galiçya Cephesi harbi sırasında kaybolduğunun kıtasına bildirildiği, asker hakkında

---

1074 Kızılay Arşivi, nr. 196/114 (31.08.1916/18 Ağustos 1332).
1075 Kızılay Arşivi, nr. 171/35 (27.09.1916).
1076 Kızılay Arşivi, nr. 781/68 (1917).

inceleme yapılarak esir durumda bulunup bulunmadığının Harbiye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir[1077]

Yine 23 Ocak 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Manisa Şubesinden İstanbul Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilen yazıda 15. Kolordu, 20. Fırka, 63. Alayın 4. Taburu mülazım-ı sanilerinden Süleyman Bahaaddin Efendi'nin Galiçya'da 1916 yılı eylül ayında gerçekleşen muharebeler sırasında kaybolduğu, muhtemelen esir düştüğü bildirilmiştir. Bahaaddin Efendi'nin validesinin, evladının hayat ve sematından habersiz olduğu, diğer evladı olan Yüzbaşı Kâzım Efendi'yi de Çanakkale'de şehit verdiğinden dolayı son derece müteessir olduğu belirtilmiştir. Süleyman Bahaaddin Efendi'nin annesinin müracaatı üzerine esir düşmüş ise nerede bulunduğu, şehit ise şahadetinin ne vakit gerçekleştiğinin incelenerek bildirilmesi talep edilmiştir.[1078]

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Akşehir Şubesinden İstanbul Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonuna gönderilen 24 Ekim 1917 tarihli yazıda, 15. Kolordu efradından olup Galiçya Cephesi'nde savaşmış Akşehir'in Ahicelal Mahallesi'nden Serdaroğlu Ömer Bekir'in bulunamadığı, kız kardeşinin ifadesiyle Rusya'da esir düşmüş olabileceğinin düşünüldüğü belirtilmiştir. Ancak şimdiye kadar Rusya'dan da bir malumat alınamadığı, askerin anne ve babasının "*ah etmekte*" oldukları, Ömer Bekir'in esir ise ikamet bölgesi, esir değilse hayatı hakkında tahkikat yapılması talep edilmiştir.[1079]

Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu Galiçya Cephesi'nde haber alınamayan askerlerin durumunun takip edilmesinde en önemli kurum olmuştur. Bu hususta memleketin birçok yerinden Hilal-i Ahmere başvurular gelmiştir. Örneğin 12 Kasım 1917'de Susurluk Nahiyesi Kışla Mahallesi'nden Topal Ahmed Oğlu Mehmed Ali imzasıyla Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonuna bir arzuhâl gönderilmiştir. Arzuhalde 25. Fırka 75. Alay, 1. Tabur birinci kısım, efrad-ı cedide bölüğünün 2. Takımı ve 2. Postası Kebsud Ahz-ı Asker şubesine mensup Balıkesir sancağının Susurluk nahiyesi Kışla Mahallesi'nden Mehmed Ali oğlu Rıza, Galiçya Cephesi'nde vazife ifa

[1077] Kızılay Arşivi, nr. 665/63-64 (25.11.1916/12 Teşrinisani 1332).
[1078] Kızılay Arşivi, nr. 665/303 (23.01.1917/10 Kânunusani 1332)
[1079] Kızılay Arşivi, nr. 936/203 (24.11.1917/24 Teşrinisani 1333).

etmekte iken kendisinden haber alınamamıştır. Ailesi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvurarak, bir buçuk sene geçmesine rağmen Rıza'nın hayat ve mematından herhangi bir malumat alamadıklarını belirterek, askerin esir düşüp düşmediğinin tespit edilmesini talep etmişlerdir.[1080]

Galiçya Cephesi İçin Başlatılan Yardımlar

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu dönemde Avrupa Cephelerinde yaralanan askerler için iane kampanyası da başlatmıştır. Bu meyanda "*Galiçya'da Harp Eden Asakir-i Osmaniyeye Muavenet*"[1081] adıyla bir komisyon oluşturularak, Galiçya Cephesi için gerek yurt içinden ve gerekse yurt dışından çok sayıda yardım toplanmıştır. Yurt dışında toplanan bağışlar daha çok Viyana'da kurulan komisyonlar sayesinde gerçekleşmiş, Osmanlı ileri gelenleri tarafından kurulan bu komisyonlar sayesinde Galiçya'da bulunan Osmanlı askerleri için ayni ve nakdî yardımlar toplanmıştır.[1082] Öte yandan bu kampanyaların yarattığı etki sayesinde Avusturya yöneticileri de yaralı askerlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Örneğin Avusturya hastanelerinde tedavi gören Osmanlı askerlerini ziyaret eden arşidük askerlere tütün, şeker gibi malzemeler dağıtarak, askerlerle yakından ilgilenmiştir.[1083]

Keza Galiçya'da mücadele eden Osmanlı askerleri için Galiçya'da bulunan askerî birlik tarafından bağış yapılmış olması son derece manidardır. 27 Mart 1917'de 77. Alay Kumandanı Kaymakam Saib Bey tarafından İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezine gönderilen yazıda, "*vatandan ayrı olarak aylardan beri Galiçya'nın buzlu havasında düşmanla çarpışarak, millet ve memleket için kanlarını akıtmakta tereddüt etmeyen ve mensubu olduğum 77. Alayın zabitan heyeti*

1080 Kızılay Arşivi, nr. 936/170, 170.1, 170.2 (12.11.1917/12 Teşrinisani 1333).

1081 Kızılay Arşivi, nr. 12/360, 360-1 (17.07.1919).

1082 Kızılay Arşivi, nr. 12/360 (17.07.1919); "Viyana'da Asakir-i Osmaniyeye Hediye", *Tanin*, 25 Teşrinisani 1332/ 8 Aralık 1916, nr. 2869, s. 4; "Kahraman Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 27 Teşrinievvel 1332/ 9 Kasım 1916, nr. 2840, s. 3; "Kahraman Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 28 Teşrinievvel 1332/ 10 Kasım 1916, nr. 2841, s. 3; "Galiçya ve Dobruca'daki Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1332/ 6 Aralık 1916, nr. 2867, s. 3.

1083 "Galiçya ve Dobruca'daki Gazilerimiz", *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1332/ 2 Kasım 1916, nr. 2833, s. 3.

tarafından askerlerin ve fakir halkın iaşelerinin temin edilmesi için" toplanan 1912 kuruşun, yardım olabilmesi ümidiyle Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderildiği bildirilmiştir.[1084]

Viyana'da 1916'da kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi de Galiçya'daki askerler için seferber olmuştur. Şube bir beyanname yayınlayarak Viyana'daki kadınları askerlere yardım için davet etmiştir. Kadınlara düşen en önemli görevin savaşta ve barışta iki devlet arasındaki dostluğu pekiştirmek olduğu vurgulanmıştır.[1085]

Bununla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti Galiçya'da bulunan askerlerin yararına çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Örneğin Beyoğlu'nda 9 Nisan 1917 tarihinde Yüzbaşı William Nortr tarafından bir konferans düzenlenmiş, bu münasebetle Galiçya'da bulunan Osmanlı askerlerine uygulanan tedavilerle ilgili filmler gösterilmiştir[1086].

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Galiçya Harbi hatırasının yaşatılması ve yaralanan askerler için bağış toplanması amacıyla plaket, levha ve harp madalyası da hazırlamıştır. Örneğin Cemiyet Galiçya Harbi hatırası için beş yüz adet plaket bastırmış ve bu plaketleri birer krondan satışa sunmuştur. Plaketler oldukça ilgiyle karşılanmıştır. Zira 7 Eylül 1917 tarihli bir belgede Viyana'da 15. Kolordu Kumandanlığından gönderilen yazıda kolordunun Galiçya Harbi hatırasının resmedildiği plaketlerden Hilal-i Amer Cemiyetinde muhafaza edilen kısmından gönderilmesi talep edilmiştir.[1087]

Yine benzer şekilde Galiçya Harbi zaferi hatırası olarak Cemiyet tarafından levhalar oluşturularak bedeli birer kuruştan satışa çıkarılmıştır. Askerî birlikler Hilal-i Ahmer ile yazışarak bu hatıratlardan satın almışlardır.[1088] Keza Cemiyet, Galiçya Cephesi hatırası olarak harp madalyaları imal ettirmiştir. Bu madalyalar yaklaşık üç kuruşa satılmıştır.[1089] Benzer şekilde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Çanakkale ve Galiçya zaferleri hatırası olarak maden levhalar

---

1084 Kızılay Arşivi, nr. 714/149 (27.03.1917/27 Mart 1333).
1085 "Viyana'da Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1332/ 6 Aralık 1916, nr. 2867, s. 1.
1086 Kızılay Arşivi, nr. 220/294 (01.04.1917/1 Nisan 1333).
1087 Kızılay Arşivi, nr. 350/5 (08.07.1917/8 Temmuz 1333).
1088 Kızılay Arşivi, nr. 714/107 (04.09.1333/4 Eylül 1333).
1089 Kızılay Arşivi, nr. 714/114 (07.05.1917/7 Mayıs 1333).

imal ettirmiş ve bunları dörder kuruşa satışa çıkarmıştır. Çok sayıda askerî birlik bu maden levhalardan temin etmek için Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurmuştur. Bunlardan birisi de Uzunköprü Tayyare Topçu Takımı Kumandanlığıdır. Uzunköprü Tayyare Topçu Takımı Kumandanının 19 Ağustos 1917'de İstanbul Hilal-i Ahmer Merkezine gönderdiği yazıda Çanakkale ve Galiçya zaferleri hatırası olarak Cemiyet tarafından imal edilen maden levhalarından 10 adedinin Kumandanlığa gönderilmesi talep edilmiştir.[1090] Keza Çanakkale grubunda Aydın Amele Taburu kumandanlığında görevli askerler de Çanakkale ve Galiçya zaferleri için yaptırılan söz konusu levhalardan 24 adet talep etmiştir.[1091] Yine Adapazarı Depo Kumandanlığı, Doğançay İstasyonu Sille Amele Taburu Kumandanlığı da 11-12 Eylül 1917'de aynı levhalardan talep etmişlerdir.[1092]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti kendi yardımlarının dışında asker ailelerinin yaralı askerlerine para ulaştırılması için de ön ayak olmuştur. Örneğin 25 Ekim 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Viyana'da Hilal-i Ahmer murahhası ve merkez azasından Doktor Hikmet Bey'e gönderilen yazıda Avusturya'da "Göding" harp hastanesinin dokuzuncu koğuşunda ve 79 numaralı yatakta tedavi edilen yaralı Osmanlı askerlerinden Bolvadin'in Akharım köyünden Şükrü Efendi'ye Bolvadin'den Molla Yakup Efendi tarafından gönderilen 71,5 kuruş ulaştırılmıştır.[1093] Yine Bolvadin'in Yenice Mahallesi'nden Hacı Osman, Galiçya'da bulunan oğlu Mehmed'e 310 kuruş para göndermek için Hilal-i Ahmere başvurmuştur. Cemiyet sahra postası vasıtasıyla parayı Mehmet'e ulaştırmış ve makbuzunu kişiye göndermiştir.[1094] Örnekleri çoğaltmak mümkündür. 28 Mart 1917'de Edremit'in Beyobası Zeytinlibaşı köyünden Tokuçoğlu Mustafa, Galiçya'da esir bulunan oğluna Hilal-i Ahmer aracılığıyla bir miktar para göndermiştir.[1095]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Galiçya'daki Osmanlı ordusunun her türlü ihtiyacını karşılamak için seferber olmuştur. Örneğin 20 Ekim 1916 tarihiyle Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Hilal-i Ah-

1090 Kızılay Arşivi, nr. 714/148 (29.08.1917/29 Ağustos 1333).
1091 Kızılay Arşivi, nr. 93/69, 69-1 (06.09.1917/6 Eylül 1333).
1092 Kızılay Arşivi, nr. 93/65-66 (11.09.1917/11 Eylül 1333).
1093 Kızılay Arşivi, nr. 688/24 (25.10.1916/12 Teşrinievvel 1332).
1094 Kızılay Arşivi, nr. 818/141 (02.04.1917/2 Nisan 1333).
1095 Kızılay Arşivi, nr. 818/115 (28.03.1917/28 Mart 1333).

mer Cemiyetine bir telgraf göndererek Avusturya hastanelerinde tedavi edilmekte olan Osmanlı askerleri için on altı bin adet takkenin Balkan treniyle Sefarete gönderilmesini istemiştir. Takkelerin Avusturya'da tedarik edilmesinin zor olduğunu, bu miktarın bir kısmının da ihtiyat olarak saklanacağını belirtmiştir.[1096] Keza Galiçya Cephesi'nde yaralanarak Peşte Hastanesinde tedavi gören ve Avusturya-Macaristan'ın diğer hastanelerinde tedavi edildikten sonra nekahet dönemini geçirmek üzere Peşte civarında Kubanya'da Agosta barakalara yerleştirilen üç yüzden fazla yaralı Osmanlı askerlerinin bazılarının çorapları olmadığı Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Doktor Binbaşı Refik Bey tarafından bildirilmiş, bunun üzerine Sefaretin emriyle gazilere çorap ve mendil yardımında bulunulmuş.[1097]

Galiçya'da şehit olan askerlere ait eşyalar da Hilal-i Ahmere teslim edilmiştir. Nitekim Viyana Hilal-i Ahmer Murahhası Doktor Hikmet Bey, 27 Ekim 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezine bir mektup göndererek şehit olan askerlerden kalan eşyaları içeren bir liste vermiştir. Bu listede Galiçya'da şehit olan askerlere mahsus 110 adet kapalı zarf ve paket yer almıştır. Bu zarf ve paketler Sıhhiye-i Askeriye İstihbarat Kalemine teslim edilmiştir.[1098]

Sonuç

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin en önemli görevi cephede yaralanan ve hastalanan askerlere yardımcı olmak idi. Bu amaç doğrultusunda 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan itibaren bütün savaşlarda askerlere yönelik hizmetlerini artırarak devam ettirdi. Bu meyanda Cemiyet Galiçya Cephesi'nde de hizmet vermiştir. Galiçya Cephesi'ndeki sıhhi hizmetler yoğunlukla 15. Kolordu askerî sıhhiyesi, Avusturya askerî sıhhiyesi ve Avusturya Salib-i Ahmeri aracılığıyla yürütülmüştür. Bu cephede Hilal-i Ahmer sıhhi hizmetleri destekleyen bir konumda yer almıştır. Galiçya Cephesi'nde 100 yataklı sabit bir hastane kurmayı planlamış ise de Viyana'da bulunan sıhhi heyet ve Viyana Sefareti bunu gerekli görmemiştir. Hilal-i Ahmer bunun yerine bölgeye dil bilen sıhhi heyetler göndermiştir. Bu sıhhi heyetler oradaki askerlerin sağlık durumlarını tetkik etmiş,

1096 Kızılay Arşivi, nr. 73/101 (20.11.1916/20 Teşrinievvel 1916).
1097 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2428/23 (16.11.1916).
1098 Kızılay Arşivi, nr. 825/8 (15 Aralık/Kânunuevvel 1917).

askerlerin hangi hastanelerde tedavi gördüklerini tespit ederek, Avusturya sıhhi heyetiyle ilgili işlemlerin sağlıklı yürütülmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaralanan askerlerin rehabilite edilmesiyle ilgili müttefik devletlerle ortak çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Bu faaliyetin amacı mecruh, hasta subay ve askerlerin hastane, sanatoryum ve kaplıcalarda tedavi edilmeleri için ortak çalışmalar yürütmektir.

Öte yandan Cemiyet, Galiçya Cephesi'nde yaralanan ve hastalanan askerlerin tedavileri sırasında can sıkıntılarını gidermek ve onları bir nebze de olsa savaş psikolojisinden uzaklaştırmak için Türkiye'den kitap, dergi ve gazete göndermiş, çeşitli oyunları teşvik etmiştir. Bu şekilde askerlerin moralinin yüksek tutularak kısa zamanda iyileşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Avrupa cephelerinde yaralanan askerler için iane kampanyası başlatılarak, gerek yurt içinden ve gerekse yurt dışından önemli miktarda yardım toplanmıştır. Keza, Galiçya'da bulunan askerlerin yararına çeşitli etkinlikler de düzenlemiştir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Galiçya Cephesi'nde savaşan askerler için yaptığı en önemli çalışmalardan birisi de kaybolan askerleri bulmaya yönelik çalışmalarıdır. Askerin nerede olduğunun tespit edilmesi için Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat kalemi ile çalışmalar yürütülmüştür. Kaybolan askerlerin esir düşüp düşmedikleri Cemiyet aracılığıyla tespit edilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

HR.SYS., nr. 2424/74; nr. 2426/15; nr. 2428/23.

MV., nr. 202/141; nr. 244/24.

Kızılay Arşivi

nr. 112/20.38; nr. 112/20.39; nr. 12/360; nr. 12/360-1; nr. 171/35; nr. 196/114; nr. 21/49, 49-1,2,3; nr. 220/294; nr. 325/180; nr. 325/193; nr. 350/5; nr. 599/10; nr. 599/11; nr. 665/303; nr. 665/63-64; nr. 688/24; nr. 714/107; nr. 714/114; nr. 714/148; nr. 714/149; nr. 73/101; nr. 781/68; nr. 818/115; nr. 818/141; nr.

825/8; nr. 93/65-66; nr. 93/69, 69-1; nr. 936/170, 170.1, 170.2; nr. 936/203.

Gazeteler

"Galiçya Gazileri", *Tanin*, 7 Teşrinievvel 1332/20 Ekim 1916, nr. 2820, s. 3.

"Galiçya ve Dobruca'daki Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1332/6 Aralık 1916, nr. 2867, s. 3.

"Galiçya ve Dobruca'daki Gazilerimiz", *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1332/2 Kasım 1916, nr. 2833, s. 3.

"Kahraman Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 27 Teşrinievvel 1332/9 Kasım 1916, nr. 2840, s. 3.

"Kahraman Gazilerimiz İçin", *Tanin*, 28 Teşrinievvel 1332/10 Kasım 1916, nr. 2841, s. 3.

"Viyana'da Asakir-i Osmaniyeye Hediye", *Tanin*, 25 Teşrinisani 1332/8 Aralık 1916, nr. 2869, s. 4.

"Viyana'da Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi", *Tanin*, 23 Teşrinisani 1332/6 Aralık 1916, nr. 2867, s. 1.

Telif Eserler

Arıkan, İbrahim, *Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları Harp Hatıralarım*, Timaş Yay., İstanbul 2007.

Bardakçı, Veli Vehbi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Türk Kuvvetlerinin Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1998.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Kısım III, TTK. Yay., Ankara 1991.

Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, C. 1, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964.

Bilgin, İsmail, *57. Alay Galiçya*, Timaş Yay.,3. Baskı, İstanbul 2012.

Birinci Dünya Harbi VII' nci Cilt, Avrupa Cepheleri 1nci Kısım (Galiçya Cephesi), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Çubukçu, Bayhan, "I. Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi ve Türk Sağlık Ekibinde Avusturya Madalyası Alanlar", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul, 18-20 Eylül 1996, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 457-462.

Dağlar Macar, Oya, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilim Araştırmaları,* X/2, (2009), s. 35-58.

Dağlar, Oya, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 10, Yıl: 5/2006, s. 45-76.

Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2003.

Ertem, Şefik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yay., İstanbul 1992.

Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer? Mehmetçik Avrupa'da: M. Şevki Yazman'ın Anıları, Hazırlayan: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2. Baskı, İstanbul 2008.

Özbay, Kemal, *Türk Asker hekimliği Tarihi ve Askerî Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK. Yay., Ankara 2010.

Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı İstanbul 2011.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., *Hekim Bir Siyasîmizin Portresi Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1972.

I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE KUZEY YUNANİSTAN'IN SAĞLIK DURUMU: SELÂNİK ÖRNEĞİ*

The Health Status of Northern Greece During World War I: The Case of Salonica

İsmail ARSLAN**

Özet

Tarihsel süreç içerisinde savaşlar ve göçler toplumları etkileyen önemli olgular arasındadır. I. Dünya Savaşı, bütün bir dünyayı kapsaması nedeniyle insanlığı sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda etkilemiş topyekûn bir savaştır. Bu etkilenmelerin başında da yetersiz sağlık şartları gelmektedir. Özellikle de savaş koşulları sebebiyle gerekli hijyenik ortamın ve sağlık hizmetlerinin sağlanamaması, hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Savaş ortamının tetiklediği kötü sağlık koşulları, cephede savaşarak ölen asker sayısından çok daha fazla sayıda insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada 1430 yılında Sultan II. Murat zamanında fethedilerek uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan ve Balkan Savaşları sonunda 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan Selânik şehrinin I. Dünya Savaşı (1914-1918) sürecindeki sağlık durumu Amerikan arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir. Şehirde görülen difteri, tifo, tüberküloz ve veba gibi epidemik hastalıklara ait istatistiki veriler belirli zaman aralıklarıyla Amerika'nın Selânik Konsolosluğu tarafından kaydedilmiştir. Bu çalışmada mevcut arşiv kayıtları üzerinden savaş sürecinde Selânik şehrinin gündelik yaşamı içerisindeki sağlık durumu değerlendirilecektir.

* Bu çalışma, 2219-TUBİTAK Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programınca desteklenen "1913-1923 Yılları Arasında Kuzey Yunanistan'da Müslümanların Sosyoekonomik Durumu (Socio-economic Situation of Muslims in Northern Greece between 1913 and 1923)" başlıklı Texas Üniversitesinde gerçekleştirilen araştırmanın bir bölümüdür.

** (Doç. Dr.); Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, e-mail: arslan@balikesir.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Selânik, Salgın Hastalıklar, Sağlık Durumu.

Abstract

War and migration are among the important phenomena affecting the societies in the historical process. World War I is a global warfare having affected the humanity socially, economically and culturally since it includes all the world. One of its major effects is inadequate sanitary conditions. The lack of hygiene and healthcare services, especially on account of warfare conditions, have caused the emergence of diseases. Poor health conditions triggered by warfare have caused much more people to die than the soldiers dying on the fronts as in the example of World War I. This study will assess the health status in the city of Salonica during the First World War (1914-1918) conquered in the reign of Murat The Second in 1430 and left to Greece, after many years under the rule of Ottoman Empire, with the Treaty of Bucharest signed on 10 August 1913 at the end of Balkan Wars in light of Archival Records of the U.S.A. Statistical information about epidemic diseases such as diphtheria, typhoid fever, dysentery and black death have been periodically recorded by the U.S. Consul in Salonica. In this study the health status of the city of Salonica in everyday life during the war will be assessed by the archival records.

Key Words: World War I, Salonica, epidemic disease, health status

Giriş

19. yüzyılda gündelik yaşamın akışı içinde Selânik sakinleri hastalık, yangın, su ihtiyacı ve doğal afetler gibi bazı problemlerle baş etmek zorunda kalmışlardı. Hastalıklar şehirde yaşayan insanların yakasını neredeyse bir yüzyıl boyunca bırakmamıştı. 18. yüzyılda veba, 19. yüzyılın değişik zaman dilimleri içinde ise kolera, grip, kızıl gibi bulaşıcı hastalıklar Selânik sakinlerinin korkulu rüyası olmuştur. Etrafı bataklıklarla çevrili olduğu için halk sürekli salgın hastalıklarla karşı karşıya gelmekteydi. İçme suyu ihtiyacı Selânik şehrinin tarihi boyunca yüz yüze kaldığı en büyük sorundu. Dikkat-

sizlik başta olmak üzere şehirde değişik sebeplerle çıkan yangınlar bazen bir çarşının veya mahallenin bazen de tütün mağazalarının tamamen yanıp kül olmasına sebep olmuştur. Şiddetli yağmur, sel, dolu, fırtına gibi doğal afetler ise Selânik'te yaşayan insanların gündelik yaşamlarında neredeyse her an karşılaştıkları sıradan problemler arasındadır. Genellikle kara ve deniz yoluyla seyahat edenler vasıtasıyla yayılmasıyla bilinen veba, kolera gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklar Balkanlar'da yaşayan insanları son derece endişelendirmiştir.[1099] Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde sadece 1814 yılında 15 bin kişi vebadan ölmüştür.[1100] Daniel Panzac toplumların korkulu rüyası veba üzerine yaptığı çalışmasında, Balkanlar'da bu hastalığın yayıldığı bölgelerin topoğrafik dökümü üzerinden, hastalığın bir yüzyılı aşkın bir süredir aynı yolları izleyerek, güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru aynı yönde nasıl ilerlediğini ortaya koymuştur.[1101] Via Egnatia yolu üzerinde ve bir liman şehri olan Selânik de bu dönemde vebanın kol gezdiği şehirlerdendir. 1830'larda o zamana değin yalnız başkentte görülen hastalık hem Selânik'te hem de Kavala ve Drama'da ortaya çıktı. Bu dönemde veba Balkanlar'a genellikle İstanbul yoluyla gelirken; Selânik daha çok deniz yoluyla gelen vebanın kurbanı oldu.[1102] Veba salgınları; Kavala, İzmir, İskenderiye gibi liman kentlerine kısmen art bölgelerinden ama daha çok deniz yoluyla giriş yapmıştır. Çünkü veba salgınlarının büyük bir kısmında hastalık şehre sıçramadan önce gemilerde görülmektedir.[1103] Selânik'in de bir liman kenti olması, başta veba salgınları olmak üzere pek çok bulaşıcı hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.

Genelde Balkanlar'da özelde ise Selânik'te salgın ve bulaşıcı hastalıklar sadece 19. yüzyılda değil, daha sonraki zaman dilimlerinde de şehirde karşılaşılan en büyük sorunlarından biri oldu. Bilindiği üzere savaşlar ve göçler, toplumları normal zamanlarından

---

1099 Sıtma, cüzzam, çiçek frengi, grip gibi salgın ve bulaşıcı hastalıkların kısa tarihi hakkında bilgi için bkz.: Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, (Çev.) Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

1100 Bkz.: Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çev.) Işık Ergüden, İstanbul: TVYY, 1998, s. 77.

1101 Bkz.: Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850)*, (Çev.) Serap Yılmaz, TVYY, İstanbul: 1997.

1102 Bkz.: Panzac, *a.g.e.*, s. 83.

1103 Bkz.: Panzac, *a.g.e.*, s. 110.

daha fazla etkilediği gibi; salgınların ve bulaşıcı hastalıkların da insanlar arasında kol gezdiği, daha fazla ölümlere sebebiyet verdiği dönemler olagelmiştir. Bu bağlamda bütün bir dünyayı kapsaması nedeniyle insanlığı sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda etkilemiş topyekûn bir savaş olan I. Dünya Savaşı da, siyasi tarih bakımından olduğu gibi toplumsal tarih bağlamında sağlık koşulları yönüyle de değerlendirilmesi elzem bir süreçtir. Savaşın geçtiği şehir ve bölgelerde savaş koşulları sebebiyle gerekli hijyenik ortamın ve sağlık hizmetlerinin sağlanamaması bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasında etkili nedenlerdendir. Savaş ortamının tetiklediği kötü sağlık koşulları, I. Dünya Savaşı örneğinde de görüldüğü gibi, cephede savaşarak ölen asker sayısından çok daha fazla sayıda insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Buradan hareketle uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan ve Balkan Savaşları sonunda 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan Selânik şehrinin I. Dünya Savaşı (1914-1918) sürecinde sağlık durumu Amerikan arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.[1104] Amerika Birleşik Devletleri'nin Selânik Konsolosu John E. Kehl tarafından I. Dünya Savaşı boyunca şehirde görülen difteri, tifo, tüberküloz ve veba gibi epidemik hastalıklara ait sağlık istatistikleri haftalık olarak Washington'a rapor edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sürecinde Selânik şehri ve hinterlandını oluşturan tarihsel Makedonya bölgesine özel bir ilgi duyduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Konsolos raporlarına yansıyan sağlık istatistiklerinin I. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi 28 Temmuz 1914'ten bitişi tarihi olan 11 Kasım 1918'e kadar olan dönemi kapsayan kısımları çalışmaya dâhil edildi. Buna göre çalışmada, Selânik ve hinterlandına ait salgın hastalıklarla ilgili 223 haftalık veriler üzerinden bazı çıkarımlar yapılmıştır.

1104 Bölgenin Balkan Savaşları sırasında sağlık durumu hakkında genel bir bilgi edinmek için bkz.: Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yayınları, İstanbul 2009; Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi*, sy. 1, 1990, s. 89-115.

I. Dünya Savaşı Sürecinde Selânik'in Sağlık Durumu

Selânik Yunanistan'a bırakıldıktan sonra hızla Yunan devleti ile organik bir bütünleşme süreci yaşarken I. Dünya Savaşı patlak verdi. Büyük güçler Yunanistan'ı kendi yanlarında savaşa sokabilmek için bir dizi planın içine girdiler. 1913'te babası Yorgos'un Selânik'te öldürülmesinden sonra tahta geçen Konstantinos ile Girit kökenli başbakan Venizelos arasında çatışma vardı. Kral, Almanların üstünlüğüne inandığı için tarafsız kalma yanlısıyken başbakan İtilaf Devletleri'nin galip geleceğine inandığı için İngiliz ve Fransızların safında savaşa girmek gerektiğini savunuyordu. Çatışma ülkeyi tarihinin en kötü siyasi krizine sürükledi ve İtilaf Devletleri olaya müdahil oldu. Askerî operasyonlar 1916 yılı başlarında başladı. Bu olaylarda Selânik'in rolü çok büyük oldu. Çünkü 1916'da Venizelos Kral Konstantin'e karşı geçici hükümetini burada kurdu ve şehir Atina ile ölümcül bir rekabete girdi. Venizelos'u destekleyen İtilaf Devletleri en sonunda Konstantinos'u 1917'de sürgüne gönderdi.[1105]

Bulgarların ittifak içine girdiği Avusturya-Almanya'nın saldırıları karşısında diz çökmeye başlayan Sırbistan'a yardım etmek için İttifak Devletleri Selânik'e bir ordu göndermek istedi. Venizelos bu plana sıcak bakıyordu ve Yunanistan resmen tarafsızlığını koruduğu sırada bu tavrını 3 Ekim'de İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Selânik'i kullanabileceklerini söyleyerek gösterdi. Olayların dışında tutulan kral tepki olarak, ilk İtilaf ihtiyat birlikleri Selânik limanına girerken başbakanı istifaya çağırdı. İtilaf subayları yeni Yunan ordusunu örgütledi ve kısa bir süre içinde birçok Yunan tümeni Balkan cephesinde, müttefiklerin yanında yerlerini aldı. Bu süreçte Sırpların yenilgisinin önüne geçilemese de, İttifak devletleri, düşmanı Sırp-Yunan sınırında durdurmayı başardı.[1106]

Yunanistan'ın Atina'ya karşı isyan hâlindeki bir bölgesinin başkenti olan Selânik, bundan böyle salt Yunan hükümetinin değil,

1105 Bkz.: Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul 2006, s. 313-314.

1106 Bkz.: G. Th. Vafopoulos, "Dünya Savaşında", (Haz.) Gilles Veinstein, *Selanik 1850-1918 Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı*, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 269.

İtilaf devletlerinin genel karargâhının da merkeziydi. İtilaf ordusunun azık ve gereçleri Selânik'ten geçiyor ve bir büyük savaşın gerektirdiği bütün ikmaller Selânik limanında boşaltılıyordu. Levazım komutanları büyük hastane merkezlerini, artçı birliklerini ve askerî havaalanını bu şehre yerleştirmişlerdi. Ulusalcı Yunan yetkililer İtilaf birliklerini buz gibi bir tavırla karşıladılar ve bu tavrın göstergesi olarak da şehirden uzakta Langaza'ya (Langadas) giden yolda bataklık bir arazide karargâh kurmalarına izin verdiler. O zamanlar Selânik, mavi üniformalı Fransız piyadeleri, uzun kırmızı fesler giymiş Faslı askerleri, Fransızların Afrika sömürgelerinden gelen siyahi Senegalliler, sarışın ve kırmızı yanaklı, haki üniformalı İngiliz askerleri, Rus Çarı'nın ve Sırpların sefil ve mutsuz askerleri, koyu yeşil pelerinleri içindeki 'Fratelli'leri ile İtalyan askerlerinden oluşan İtilaf ordusunun varlığı ile yeni bir tür renk cümbüşüne dönmüştü.[1107]

Selânik, İttifak devletlerine karşı mücadele eden müttefik orduların merkez karargâhı hâline geldikten sonra bir dizi sorunlarla karşılaştı. Meydana gelen sorunların en önemlisi bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan toplumsal sağlığı ilgilendiren konulardı. Gerek şehir sakinlerinin gerek şehrin art alanını oluşturan iç bölgelerin ve gerekse de müttefik askerlerin karşılaştığı bulaşıcı hastalıklar, savaş boyunca zaman zaman yükseliş ve düşüş grafikleri içerisinde pek çok insanın hastalanmasına ve ölümüne neden olmuştur. Amerika'nın Selânik Konsolosu John E. Kehl'in istisnasız her hafta tuttuğu ve Washington merkeze gönderdiği sağlık istatistiklerine göre 1914 yılında en çok ölüme sebebiyet veren bulaşıcı hastalığın 471 kişi ile kolera olduğu anlaşılmaktadır. Su kaynaklarının ve özellikle de içme suyunun temiz olmamasından kaynaklanan bu hastalık, daha sonraki yıllarda da dalgalı bir seyir izleyerek pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur. Koleradan sonra ölümlere neden olan diğer bulaşıcı hastalıklar arasında sırasıyla 295 kişiyle tüberküloz, 119 kişiyle çiçek, 99 kişiyle tifüs, 76 kişiyle tifo ve 65 kişiyle de difteri hastalığı gelmektedir. Bunların dışında diğerlerine oranla sayıları çok az da olsa menenjit, veba ve kızıl da bölgede insanların ölümüne sebebiyet veren bulaşıcı hastalıklar arasına dâhil edilmeli-

[1107] Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 315; Vafopoulos, agm, s. 270-273.

dir.[1108] Tarihi boyunca temiz içme suyunun sağlanması sorununu bir türlü aşamayan şehir, yoğun bir mülteci ve müttefik asker akınına uğramış olduğundan yeterli ve dengeli beslenemeyen, hijyenden uzak, oldukça sağlıksız ortamlarda hayatını devam ettirmek durumunda kalan sivil ve askerlerin savaş koşullarının da ağırlığı içinde hayatlarının son bulduğu mekân hâline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olan 28 Temmuz 1914'ten 26 Aralık 1914'e kadar altı aylık süre zarfını kapsayan istatistiklere göz attığımızda Selânik şehri ve bu şehrin hinterlandını kapsayan bölgede en yaygın görülen hastalıklar arasında deri hastalıkları, sıtma ve dizanterinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bunların dışında her ne sebeple olursa olsun konsolos tarafından 1914 Temmuz başından 1914 Aralık sonuna kadar haftalık rapor edilen toplam ölüm sayısı 2848 kişidir. Sadece bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı ise 1106 kişidir.

Konsolos Kehl, 13-19 Eylül 1914 tarihlerini içeren hafta Selânik'teki askerlerin sıhhi durumu hakkında yeterli bilginin olmadığı notunu düşmektedir. Ayrıca "Yeni veba vakası yoktur." notundan da anlaşılacağı üzere daha önce şehirde "veba" hastalığının yaygın olduğu sonucuna varılır. Selânik ve hinterlandını oluşturan genel sağlık durumu hakkında Kehl, yeterince veri alamamış olmalı ki, genel sağlık durumu hakkında güvenilir bilgi sağlamanın mümkün olmadığını rapor etmektedir. Yine Konsolos Kehl'in sağlamış olduğu verilerden hareket edersek şehrin tahminî nüfusunun 200 bin civarında olduğu anlaşılır.[1109] Bu tahminî nüfus istatistiği 1913 resmî sayımıyla doğru orantılı olması sebebiyle güvenilir bir rakamdır. 1913 resmî nüfus sayımına göre Selânik'te 157.889 kişi yaşıyordu.[1110] 1914 yılında 200 bin nüfusa sahip olan Selânik, gerek Balkan Savaşları sonucunda Rumeli'nin kaybedilen topraklarından Anadolu'ya geçmek için Selânik'i bekleme ve geçiş mahalli olarak kullanan Müslümanlar gerek Rumeli'de Müslümanların düşmüş olduğu olumsuz duruma bir tepkinin de sonucu olarak Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmek durumunda kalan ve öncekilere göre sayıları

1108 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts, Salonica*, Greece, Volume 40; 812.

1109 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts, Salonica*, Greece, Volume 40; 812.

1110 Bkz.: Alexandra Yerolympos, "Yangının Rolü", (Haz.) Gilles Veinstein, *Selanik 1850-1918 Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı*, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.276.

daha az olan Rum mültecilerin akınına uğradığı bir liman şehriydi. Buradan hareketle Kehl'in tahminî olarak ifade ettiği nüfus verilerinin doğru olduğu anlaşılır.

Kehl, bölgede sıklıkla karşılaşılan hâkim hastalıkların arasında deri hastalıkları, sıtma, dizanteri gibi hastalıkları zikretmektedir. Ölüm sebebi olarak net bir şekilde ortaya konulan ve yukarıda bahsedilen bulaşıcı hastalıkların dışında bölgede sıklıkla görülen ve bölgeye hâkim olan hastalıklardan ölen kişilerin istatistiği verilmemiştir. Bununla birlikte Kehl'in hazırladığı istatistiksel tabloda 'her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen ölümler' başlıklı bir kısım yer almaktadır. Bu başlık altında 1914 yılın son altı aylık döneminde Selânik'te vefat edenlerin toplamı 2848 kişidir.[1111] Bu rakam içerisinde bölgede yaygın görülen yani ismi bölgeyle âdeta özdeşleşmiş olan hastalıklardan ölenlerin de her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen ölümlerin içinde yer aldığı düşünülebilir. Bununla birlikte rutin sebeplerden vefat eden insan sayısı bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısının iki katından daha fazladır. O dönemin yaşam ve sağlık koşulları, savaş hâli, yetersiz ve dengesiz beslenme, hijyenden uzak çadır veya barakalarda, bataklıklar gibi sağlıksız ortamlarda ya da bu gibi yerlere yakın mahallerde insanların hayatlarını devam ettirmek zorunda kaldıkları da göz önünde bulundurulursa; ölümlerle ilgili bu rakamsal değerler çok daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle müttefik ülkelere ait askerlerin Yunanistan içerisindeki kral-başbakan politik çatışmasının da bir bakıma kurbanı olarak bataklık bir araziye konuşlanmak zorunda kalması ölümlerin sebeplerini daha iyi anlamamızı sağlar. Aynı zamanda bu durum bataklıkların önlenemez hastalığı sıtmanın bu bölgede kol gezmesini de açıklamaktadır. Yine içme suyuna gaita ve miksiyonun[1112] karışması sonrasında görülen bulaşıcı hastalıklardan dizanteri de Balkan Savaşları'ndan buraya sürekli bir savaş atmosferi içinde yer alan Selânik'in yaşam standartlarının ne hâlde olduğunun da bir yansıması olarak okunmalıdır. Bu tabloya göre insanların gerek gündelik kullanım için gerekse içmek için temiz su bulamadığı aşikârdır.

1915 yılına gelindiğinde bölgede yaygın görülen hâkim konumdaki hastalıklar arasına deri hastalıkları, dizanteri, sıtmadan

---

1111 Bkz.: Tablo 1.

1112 Dışkı ve idrar.

başka zatürre, grip, tifüs, tüberküloz, malaryanın da eklendiğini görmekteyiz.[1113] Tüberküloz, grip, zatürre, tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar özellikle soğuk kış şartlarının etkisinin yanında; yeterli ve dengeli beslenemeyen, kalabalık yerleşim alanlarında yaşamak zorunda kalan bireylerde açlık ve yorgunluk sebebiyle hemen ortaya çıkar. Diğer yandan insan vücuduna dişi anofel cinsi sivrisinekler yoluyla bulaşan, nöbetlerle ve yüksek ateşle seyreden bir çeşit sıtma türü olan malaryanın yaygınlaşmış olması da Selânik ve art alanı Makedonya'da bataklıkların kurutulamaması gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bunlardan başka 1915 yılında Selânik'te ölüme sebep olan bulaşıcı hastalıklar sıralamasında geçen yıla oranla ölüm oranı iki katının da üzerine çıkan tüberküloz hastalığı başı çekmektedir. Tıbbi ve ekonomik durumu zayıf olan insanların ölüm sebepleri arasında ilk sıralardaki tüberküloz hastalığı, Selânik ve çevresinde yaşayan halkın içinde bulunduğu fukaralığın da göstergesidir. Bunun dışında 1915 yılında ölüme sebep olan hastalıklar arasında bir önceki yılın son altı aylık dilimine göre sayıları artan hastalıklar arasında 582 kişiyle tifüs, 250 kişiyle tifoyu görmekteyiz. Buna karşın çiçek, kızamık ve kolera sayılarında dikkate değer bir düşüş vardır. Genel toplamda bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı ile her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen ölümlerin sayısı aşağı yukarı 1914 yılıyla aynı oranda seyrettiği müşahede edilmektedir.[1114]

Konsolos Kehl, 10-16 Ocak 1915 tarihlerini içeren haftada Selânik'te mevcut ordunun sıhhi durumu hakkında yeterince bilgi olmadığı kaydını düşerken Kavala bölgesinde 2 çiçek vakasının varlığını ve zatürreden de 23 kişinin öldüğünü not etmiştir. 24-30 Ocak 1915 tarihleri arasında ise 5 sıtma vakası ve 5 de ölüm hadisesini yazar. Bir sonraki hafta ise Kozani bölgesindeki Serfice'de (Servia) lekeli tifüs hastalığı salgını olduğunu rapor etmektedir. Bölgeden gelen bilgilere göre hastalıktan dolayı günde 300 kişi ölmekte ve 70 civarındaki Serfice'li sağlık personeli bu hastalığa karşı çaresiz durumdadır. Hatta önleyici tedbir olarak Serfice'ye dışarıdan gelen herkes ilk önce yerel sağlık birimlerince muayene edil-

---

1113 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 44; 812.

1114 Bkz.: Tablo 1.

mektedir.[1115] Günde 300 civarındaki ölüm sayısına bakıldığında tifüs salgınının ne kadar tehlikeli bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Kehl, haziran sonu temmuz başı zamanında resmî mercilerce doğrulanmamakla birlikte Selânik'te bazı sıtma vakalarının görüldüğünü not etmiştir. Havaların ısınmasının, bataklıklarda üreyen sivrisineklerin sıtma hastalığını tetiklemiş olduğu düşünülebilir. Yine dizanteri ve deri hastalıklarının yanında Selânik'te sağlık birimlerince tespit edilen çok sayıda sıtma vakası mevcuttur. Bu duruma Kehl'in 22-28 Ağustos 1915 arası dönemde raporuna eklediği not da şahitlik etmektedir. Buna göre Kehl, gayriresmî bilgilere göre Selânik yakınlarındaki kamplarda kalan 15.000 mültecinin yarısı, sıtmadan dolayı büyük acılar çekmektedir. Bir sonraki hafta ise hem Selânik şehrinde yaşayan sakinlerin hem de kamplarda yaşayan muhacirlerin sıtma sebebiyle durumlarının ciddi olduğu bilgisini vermektedir.

Sırp ordusu 1915 kışında Karadağ'ın karla kaplı dağlarından Adriyatik Denizi'ne püskürtülüp, Sırbistan üçlü İttifak Devletleri'nce işgal edilince İngiliz ve Fransız askerlerinin Selânik'e gönderilme nedenleri fiilen ortadan kalkmış oldu. Bununla birlikte şehirde kalma konusunda İngilizler tereddütlü, Fransızlar ise kararlıydı.[1116] 3-9 Ekim 1915 tarihli hafta Kehl tarafından düşülen şu not önemlidir: Selânik'te gastro-enterit yani mide-bağırsak iltihabı hastalığı yayılmaktadır. Selânik'in nüfusunda, gerek ittifak devletlerince işgal edilen Sırbistan'a yardım için İngiliz ve Fransız askerinin gelmesiyle gerekse ülkeleri işgal edildiği için Selânik'e iltica etmek zorunda kalan Sırp mültecilerin gelmesiyle birlikte 60.000 civarında bir artış olmuştur. Yine Kehl'in notlarından öğrendiğimize göre Kuzey Sırbistan'da tifüs seyrek de olsa görülmektedir. Bu hastalığın bölgede tekrar salgın hâline gelme ihtimali yetkilileri endişelendirmektedir.[1117] 31 Ekim-6 Kasım 1915 tarihlerini kapsayan haftada rapora eklenen notta, Selânik'te 30.000 Yunan mültecinin mevcut olduğu, bunların 20.000'inin bakımının Yunan hükümeti tarafından

1115 NARA, *RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 44; 812.

1116 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 315.

1117 NARA, *RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 44; 812.

üstlenildiği yazmaktadır. Mültecilerin durumlarının, sıhhiye raporlarına yansıdığı hâlde kamuoyuyla paylaşılmadığına dikkat çekilmektedir. 1915 Kasım'ı ortalarına gelindiğinde ise Selânik garnizonuna konuşlanan müttefik İngiliz ve Fransız birliklerinin sayısı 5.000 olmuş ve Kehl bu birliğin sağlık durumlarının iyi olduğu bilgisini geçmiştir.[1118] 1915 sonlarında müttefiklerin Çanakkale'deki hezimeti sonrasında geri kalan tüm birlikler Selânik'e sevk edildi ve on beş gün içinde 150 bin asker şehre geldi. Müttefik birlikler tarafından şehrin dışında uygun bir savunma çemberi de inşa edildi.[1119] Böylece Selânik'te müttefiklere ait 25 millik alana yayılan garnizondaki Fransız ve İngiliz askerlerinin sayısı 200.000 civarına ulaştı. Bununla birlikte 1915 Kasım'ının son haftasında gelen bilgilere göre Selânik'in 35 mil[1120] (yaklaşık 56 km) kuzeybatısında yer alan Yenice-i Vardar'da (Gianitsa) Yunan askerleri arasında tifüs hastalığının olduğu, o sırada 3 vakanın görüldüğü ve bunların yerel askerî hastanede tedavi edildiği bilgisi Selânik Amerika Konsolosluğuna ulaşmıştır. 1915 Aralık başlarında gelen bilgiye göre bu üç tifüs vakasının ölümle sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Ancak ne sivil ne de askerî otoriteler bu haberi kabul etmişlerdir. Bunlardan başka 1915 Ekim'inde şehre yerleştirilen Sırp mülteciler ile Yunan mültecilerin sıhhi durumlarının iyi olduğu bilgisine yer verilmiştir. 1915 Aralık'ı sonunda şehirdeki mülteci sayısının aşırı artışı ve bakımlarının gerçekleştirilememesi sonucunda Sırp mültecilerin büyük çoğunluğu Korsika ve Marsilya'ya nakledilmiştir. Kehl'e ulaşan bilgi mültecilerin sağlık durumunun iyi olduğu yönündedir.[1121]

Müttefik güçler 1916 yılına gelindiğinde tam anlamıyla Selânik'e yerleşti. Balkanlar'da yürütülmekte olan savaşta müttefiklerce merkez üs seçilen Selânik'te kalma konusunda en kararlı tutumu sergileyen Fransızlar, İttifak güçlerinin zeplin saldırısının ardından düşman devletlerin konsoloslarını tutuklayarak, ajanlarını ve casuslarını zindanlara attı. Daha sonra da koyun girişini tutan hisara el koydu. Bütün bunların nedeni kralı hâlâ kendi taraflarına

---

1118 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 44; 812.
1119 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 315.
1120 1 mil=1,609344 km olduğundan; yaklaşık 56 km'lik mesafeye karşılık gelmektedir.
1121 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 44; 812.

çekebilme umuduydu. Ancak kral, İtilaf birlikleri Selânik'i boşaltmayacak olursa Yunan ordusuna şehre Bulgarların girmesine izin vereceği tehdidini savurunca 1916 Ocak ayında sokaklarda krala karşı afişler asıldı. Hepsinden önemlisi Giritli jandarmalar krala karşı bir ayaklanmayı desteklemeye hazır olduklarını ilan ettiler. Konstantinos, Bulgar ve Alman birliklerinin doğu Makedonya'yı işgal etmelerini sağlayarak Yunan sınır istihkâmlarının İttifak güçlerce devralınmasını sağladı. Yunan ordusunun büyük bir kısmı esir alındı. Bu olay karşısında İtilaf devletleri, Yunan ordusunun derhâl dağıtılmasını talep etti ve 3 Haziran 1916'da Selânik'te sıkıyönetim ilan edildi ve önemli kamu binalarına da el konuldu.[1122] Bu gelişmeler Venizelos taraftarlarını harekete geçirdi. Subaylardan oluşan bir komite, Giritli jandarmalar ve Anadolu'dan gelen Rum mültecilerden oluşan 1400-1500 kişilik bir gönüllü birlik topladı. 30 Ağustos 1916'da İtilaf yanlısı devrim gerçekleşti ve Makedonya'nın Atina hükümetinden bağımsızlığı ilan edildi. Deniz yoluyla şehre gelen Venizelos, Millî Savunma hükûmetini kurdu. 1916 yılı sonlarında Yunanistan'da Selânik Yunanistan'ı ve Konstantinos Yunanistan'ı olmak üzere iki hükümet ve iki ordu vardı.[1123] Selânik geçici hükümeti cepheye 200 bin asker sevk etti. 1917 yılında Kral Konstantin tahttan feragat etmek zorunda kaldı. İki Yunanistan'ın birleşmesiyle de Yunanistan tarihinde Selânik'in siyasi başrol oynadığı bir dönem kapandı.[1124]

Mevcut siyasi tablo içinde Amerikan konsolosunun Selânik ve art alanının sivil ve askerî nüfusun sağlık durumuyla ilgili merkeze geçtiği veriler üzerinden 1916 yılında şehrin durumunu değerlendirmek mümkündür. Şehirde yaşanan bütün bu politik hengâmeden dolayı Selânik civarındaki ordunun sağlık durumu hakkında 1916 başlarında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 200.000 civarındaki askerî birliklerin sıhhi durumunun iyi olduğu ancak gayriresmî kaynaklarca teyit edilmektedir. Osmanlı hâkimiye-

---

1122 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 315-316.

1123 Bu çift başlılık durumu Yunan tarih yazımında Ethnikos Dihasmos (National Schism) olarak anılır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *Eleftherios Venizelos: the Trials of Statesmanship*, (Ed.) Paschalis Kitromilides, Edinburg University Press, Edinburg 2006; George B. Leon, *Greece and the Great Powers: 1914-1917*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1974.

1124 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 317-319.

tinden hemen sonraki dönemde tarihinin en kalabalık ve en çoğulcu dönemini yaşayan şehirde farklılıklar sağlık komisyonuna da yansımıştır. Buna göre Selânik sağlık komisyonunda artık Yunan doktorların yanında İngiliz ve Fransız doktorlar da görev yapmaktadır. 1916 Nisan'ı başlarında Makedonya'da konuşlanan müttefik birliklerin asker sayısı Yunanlılar da dâhil edildiğinde 250.000'i buldu. Bu birliklerin sağlık durumunun iyi olmakla birlikte, daha önce Korfu Adası'na gönderilen Sırp mültecilerden oluşturulmuş olması muhtemel yaklaşık 4000-5000 civarında Sırp birliklerinin Selânik'e yanlarında kötü bir hediye olarak kolera hastalığını getirdikleri bilgisi gelmiştir. 1916 Nisan'ı sonunda 30.000 ve 1916 Mayıs'ı ortasında da 80.000'e ulaşacak olan Sırp askerler, şehre 2 mil mesafeye kurulan garnizona yerleştirilmekle birlikte, askerlerin genel sağlık durumundan endişe edilmektedir. Gelen bu kötü habere karşın, müttefik sağlık komisyonunun şehirdeki salgın hastalıkları önleyeceğine inanılmaktadır. Bu süreçte Kehl raporunda, Selânik dışında tarihsel Makedonya'dan yani iç bölgelerden bilgi akışının gerçekleşmemesinden şikâyet etmektedir.[1125]

Şark Ordusu'nun Selânik'e gelişi şehri hiç olmadığı kadar hareketlendirdi. 1912-1916 arası dönemde Rum mülteciler, memurlar, sokak satıcıları ve iş adamlarının akınıyla şehir nüfusu 170 bin civarına yükselirken, kısa bir süre sonra 100 binlerce askerin şehrin içinde ve çevresinde karargâh kurmasıyla nüfus, bir yıl içinde iki katına çıktı.[1126] Bu bilgiyi 22-28 Mayıs 1916 tarihlerini kapsayan haftaya ait Kehl'in raporu da teyit etmektedir. Buna göre Amerikan Konsolosluk bölgesine yerleştirilen Yunan, Fransız, İngiliz ve Sırplardan oluşan askerî birlik tahminî 300.000 askerden oluşmaktadır. Elbette ki bu kadar çok sayıda askerden teşekkül eden garnizonda sağlık problemleri de o derecede büyük olacaktır. Nitekim bu süreçte Selânik askerî hastanelerinde ayda 5000 civarında sadece dizanteri vakasının tedavisi yapılmaktadır. Yine Kehl'in güvenilir bir kaynağa dayandırdığı bilgiye göre Sırp askerleri arasında 4 tifüs vakası tedavi edilmiştir. Bununla birlikte Selânik'te yayımlanan yerel gazeteler, şehirde tifüs vakasının varlığını kabul etmemektedir. 1916 Haziran'ı ortalarında Selânik'te hem sivil halk hem de askerler

---

1125 NARA, *RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 54; 812.
1126 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 320.

arasında dizanteri ve ishal salgını baş gösterdi. Askerî sağlık personeli dizanteri enfeksiyonu olduğunu düşündüğü 5000 askeri tecrit ederek çoğunluğunu Selânik'te tedavi altına alınmışlardır. Bu sırada Makedonya'daki Yunan askerinin büyük bir kısmı terhis edilerek evlerine gönderildiler. Geride kalan Fransız, İngiliz ve Sırp askerlerinin sağlık durumunun iyi olduğu bilgisi Selânik'e ulaştı. 1916 Temmuz'u başında müttefik birliklerin sağlık durumu hakkında resmî bilgilere ulaşılamamakla birlikte, Selânik'te sivil halkın durumu bakımından yeterli ve temiz su başta olmak üzere pek çok insani ihtiyacın karşılandığı ve halkın iyi durumda olduğu bilgisine yer verilmiştir.[1127]

Yunan askerlerinin çoğunluğunun terhis edildiği 1916 yazında müttefik ordu arasında sağlık sorunları devam etmektedir. Temmuz ortasında askerler arasında mide-bağırsak iltihabından 20, sıtmadan 40 ve tifodan 16 ölüm gerçekleşti. Yine Selânik hinterlandını oluşturan diğer bölgelerden gelen haberler de, bu anlamda hiç iç açıcı değildir. Koritsa'da (Görice-Arnavutluk) teyit edilen 5 vaka hariç tutulursa içerilerde koleranın yeniden hortladığına dair bilgiler gelirken, bu hastalığın salgın düzeyinde olmadığı anlaşılmaktadır. Yine Midilli Adası'ndan veba vakası rapor edilmiş ve bu sıralarda müttefik askerler arasında sıtmadan 26, tifodan ise 21 asker vefat etmiştir. 1916 Temmuz'u sonunda ise, askerî birlik içinde tüberkülozdan 2, sıtmadan 27 ve tifodan dolayı 12 vefat gerçekleşmiştir. Ağustos ayı başında 17 asker sıtmadan, 6 asker de tifodan ve Ağustos ortasında da 30 asker sıtmadan, 8 asker de tifodan vefat etmiştir. Resmî olmayan kaynaklara göre ise İtalyan askerler arasında dizanteriden kaybedilenlerin sayısının oldukça fazla olduğu yönünde bilgiler gelmektedir. 1916 Eylül'ü başında müttefik ordularını oluşturan birlikler arasında Yunan, İngiliz, Fransız, İtalyanlardan başka Rus ve Arnavut birlikleri de bulunmaktadır. Bu birlikler arasında sıtma ve dizanteri yaygın olarak görülmektedir. Öte yandan 1916 Ekim'i başlarında Selânik yakınlarında konuşlanmış olan İtalyan birlikleri arasında tifo salgın hâldedir.[1128]

[1127] NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 54; 812.
[1128] NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 54; 812.

Selânik ve hinterlandında 1916 yılında yaygın rastlanan hastalıklara gelince; grip, bronşit, zatürre, malarya, tifo, kesintili ateş, ishal, dizanteri ve gastro-enteritin varlığına rastlanmaktadır. Diğer yandan kolera, tüberküloz, tifo gibi bulaşıcı hastalıkların ölüm nedeni olarak 1915 yılına oranla ciddi olarak arttığı görülmektedir. Buna göre 1915'te 285 olan koleradan ölen sayısı 597'ye, 772 olan tüberkülozdan ölen sayısı 1017'ye ve 250 olan tifodan ölen sayısı da 1176'ya yükselmiştir. 1916 yılı içinde toplamda bulaşıcı hastalıklardan vefat edenlerin sayısı 3254 ve her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen toplam ölümlerin sayısı da 8966'dır. Rakamlardaki bu artışı 1916 yılında Selânik'e konuşlandırılan müttefik ordulara ait askerlerin sayısındaki ve aynı şekilde Selânik'e gelen muhacir sayısındaki gözle görülür artışa bağlamak mümkündür. Bu durumun en önemli göstergesi Kehl'in hazırladığı haftalık sağlık istatistiklerine ait tabloda 1914 ve 1915 yıllarında Selânik'in tahminî genel nüfusu 200.000 olarak verilirken 1916 yılına gelindiğinde bu nüfusun Ocak-Şubat aylarında 300.000'e Mart ayında ise 500.000'e çıkmasıdır. 1916 Nisan'ından itibaren yılın sonuna kadar 400.000 civarında nüfusun sabit kaldığı anlaşılmaktadır. Bu genel nüfus artışı içerisinde tabloya baktığımızda önceki yıllara göre 1916'da bulaşıcı hastalıklardan ölümlerin sayısında hissedilir bir artış görülmesi gayet doğal bir sonuçtur.[1129]

Şehre deniz yoluyla 1917'de gelen bir Fransız subay ufukta uzanan müttefik karargâhları, alev alev yanan güneşin altında beyaz benekler gibi binlerce baraka ve çadır karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Sırp mülteciler, panayır tezgâhları, kafeler ve askerî kantinler, İtalyan karargâhı, eskiden beri var olan Zeytinlik ordugâhı ile Selânik şehri arasındaki geniş araziye koskoca bir ordu yerleşmişti. Başından beri çok dilli bir kent olan Selânik'e Şark Ordusu yeni diller ve renkler ekledi. Zeytinlik'teki askerî mezarlıkta savaşın en büyük yıkıcı hastalıklarından sıtmadan ölen Senegalli Fransız askerlerinin mezarlarının varlığı, büyük savaş sırasında Selânik'in durumunun kavranması noktasında bir fikir vermekteydi. Nitekim bir gözlemci şehri mezarlıklarla kuşatılmış bir koket olarak görmüştü.[1130] Gerçekten de Selânik, kolera, kızamık, tüberküloz,

---

1129 NARA, *RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 54; 812.

1130 Bkz.: Mazower, *a.g.e.*, s. 320.

tifo, menenjit gibi bulaşıcı hastalıklardan vefat eden insandan âdeta bir açık hava mezarlığı hâline gelmişti. Gerçi 1917 yılında bulaşıcı hastalıklar sebebiyle şehirde ölen insan sayısı bir önceki yıla oranla bir nebze azalıp 1864'te kaldıysa da, her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen toplam ölümlerin sayısı öncekine göre o kadar da azalmamış 6016'yı bulmuştu. Diğer taraftan özelde Selânik, genelde Makedonya bölgesiyle özdeşleşmiş hastalıklar arasında grip, kızamık, malarya, zatürre, menenjit, çiçek, gastro-enterit, tüberküloz ve tifüsü görmekteyiz. Nitekim Selânik'teki Şark Ordusu'nda 28 Ocak-3 Şubat 1917 tarihleri arasında 54 tifüs vakası rapor edilmiştir. Yine askerler arasında çiçek ve difteri hastalıklarına da rastlanmasına karşın, bu hastalıklar salgın düzeyinde değildir. Askerî birliklerin dışında mart ayı başında Kehl raporuna Florina bölgesinde sivil halk arasında tifo vakalarına rastlandığı bilgisini merkezine geçmektedir.[1131] Bu durum savaşın büyük şehirler dışında kırsal alanlarda yaşayan sivil halkın üzerinde nasıl bir etki yaptığının anlaşılması bakımından önemlidir.

Bölgede 1917 yılı Mart'ı başlarında konuşlanan çeşitli orduların sağlık durumlarına ilişkin resmi bilgilere ulaşılamamakla birlikte, Kehl'e gelen bazı bilgi kaynaklarına göre İtalyan birliği arasında menenjit ve kızıl hastalığı tespit edilmiştir. Sırbistan sınırında konuşlanan Rus askerleri arasında ise 15 tifüs vakası rapor edilmiştir. Yine bölgeden gelen haberlere göre çeşitli ordularda malarya vakaları mevcuttur. Bununla birlikte Kehl geçen yıllara oranla malaryanın bölgede azaldığına dikkat çekmektedir. Bu dönemde Kehl tarafından merkeze geçilen bir diğer ilginç bilgi de, askerî birlikler arasında o güne kadar görülmemiş bir hastalık çeşidi olarak şarbonun rapor edilmesidir.[1132] Bütün bu bilgilerden yola çıkarak bölgenin genel anlamdaki sıhhi durumunu tahlil etmek gerekirse; 1917 yılı Selânik için bulaşıcı hastalıkların sebep olduğu toplumsal etkiler bakımından önceki yıllara oranla görece daha iyi bir yıl olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Selânik, 18 Ağustos 1917 tarihinde eski Osmanlı şehri karakterini tamamen tahrip eden ve modern Selânik'in kurulmasına

---

1131 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 63; 812.

1132 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 63; 812.

imkân hazırlayan bir yangınla karşı karşıya kaldı. Müslüman mahallesinde başlayan yangın,[1133] en büyük zararı Yahudilerin ikamet ettiği mahallede vermek suretiyle denize kadar olan tarihî merkezde 120 hektarlık büyükçe bir alanı yok etti. Yahudi cemaatine ait otuz yedi sinagog, kütüphaneler, okullar, kulüp binaları ve iş yerlerinin çoğu yok olurken; Müslümanlara ait birçok caminin yanı sıra yüzyıllarca gezginleri ağırlamış olan İsmet Paşa, Eski Tomruk, Pasha Oriental gibi büyük hanların çoğu yandı. Gerçekte yanan tarihin kadim dönemlerinden itibaren süzülüp gelen şehrin hafızasıdır. Müttefik askerler, Yunan yetkililere evsizlere barınak sağlama konusunda yardım ettiler. Evsizlerin birçoğu şehir civarında çadırlara, kulübelere ve barakalara yerleştirildi. Aşevleri kuruldu, günde 30 bin kişinin iaşesi sağlandı. Eylül 1917'de çadırlarda kalanların sayısı 7500'e düştü. Yangından sonra Selânik, bir gözlemcinin de işaret ettiği gibi, bir ölüler kenti hâline geldi. İlginç bir şekilde yangından sonra yeni kurulacak "Yunan Selânik"in planını Şark Ordusu'nda askerlik vazifesini yapan Fransız şehir mimarı Ernest Hebrard gerçekleştirdi.[1134]

Yangın sebebiyle Selânik büyük bir yıkım yaşadı. Bununla birlikte büyük savaş da devam ediyordu. Büyük savaşın son yılı olan 1918'e gelindiğinde, Selânik ve çevresinde bulaşıcı hastalıklar dâhil sağlık problemleri devam ediyordu. Bu bağlamda bölgede yaygın görülen hastalıklar arasında ishal, malarya, grip ve özellikle de İspanyol gribini görmek mümkündür. Savaş sebebiyle nüfusu 400.000'i bulan Selânik, bu yıl içerisinde sadece 2274 kişiyi sırasıyla çiçek, tüberküloz, kolera ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklar sebebiyle yitirmiştir. Çiçek hastalığından ölen sayısının savaş boyunca o zamana kadar hiç görülmeyen değerlerin üzerine çıkması bunun bir salgın olduğuna işaret etmektedir. Ancak Amerikan konsolosluk

---

1133 Yangın 18 Ağustos 1917 Cumartesi günü öğle saatlerinde, mevlevihane ile yukarı şehir arasında yer alan sığınmacıya ait küçük bir evin mutfağında çıktı. Su eksikliği ve kuvvetli rüzgâr nedeniyle kısa sürede çok geniş bir alana yayıldı. Selânik Amerikan Konsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na hitaben "Selânik'teki Yıkıcı Yangın Afeti" başlıklı 21 Ağustos 1917 tarihli raporda; yangının çıkış sebebi olarak fakir bir mültecinin yemek hazırlamak için yakmış olduğu ateşi işaret etmektedir. Bkz.: NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts*, Salonica, Greece, Volume 64, 848.

1134 Bkz.: Yerolympo, a.g.m., s. 275-277; Mazower, *a.g.e.*, s. 329.

kayıtlarında bu anlamda bir bilgi notuna da yer verilmemiştir. Bunların dışında aynı yıl içinde tifodan 111, menenjitten 49, kızamıktan 28 ve kızıldan da 21 kişi vefat etti. 1918 yılı boyunca her hafta merkeze geçilen raporlarda; "Bu bölgedeki çeşitli orduların sağlık durumlarına ilişkin resmî bilgiye ulaşılamadı." şeklinde düşülen nottan da anlaşılacağı gibi, ölümlere ait bu rakamlar sivil halktan olan kayıplara karşılık gelmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında savaşın bitiş tarihi olan 11 Kasım 1918'e kadar bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin toplam sayısı 2513, her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen toplam ölüm sayısı 6170'tir.[1135] Bu değerlerin 1916 yılı değerleri kadar yüksek olmamakla birlikte, dört yıllık savaş süreci içerisinde büyüklük açısından düşünüldüğünde sıralamada ikinci sırada yer aldığı görülür.[1136]

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Selânik 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren modernleşmenin de etkisiyle birçok olumsuz sağlık koşullarıyla karşılaşmıştır. Karşılaşılan bu sorunların 20. yüzyıl başlarında da devam ettiği görülmüştür. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren "Makedonya Sorunu" sebebiyle çetecilik faaliyetlerinin yaşandığı bölge, Balkan Savaşları'yla devam eden zaman diliminde savaş alanı hâline geldi. Bu savaşların sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin son bulduğu Selânik, Rumeli'den Anadolu'ya hicret etmek durumunda kalan Müslüman muhacirlere bekleme ve geçiş noktası, Anadolu'dan Yunanistan'a gelen Hıristiyan Anadolu Rumlarına da yeni vatan oldu. Bütün bu karmaşık durum yaşanırken ortaya çıkan I. Dünya Savaşı'yla birlikte Selânik, İtilaf Devletleri'nin askerlerinden oluşan Müttefik Şark Ordusu'nun komuta, erzak ve mühimmat temin merkezi oldu. Osmanlı döneminden beri farklı kültürleri muhafaza etmeyi başaran şehir, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen askerlerle de bu çoğulculuğunu pekiştirmiştir. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı süresince sağlık sorunları, yangınlar, temiz su temini, bulaşıcı hastalıklar, salgınlar ve ölümler Selânik'in bir türlü yakasını bırakmadı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Selânik konsolosluğu tarafından savaş boyunca şehir ve hinterlandının sağlık durumuyla alakalı istisnasız her hafta Washington'a sağlık

1135 NARA*, RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts***,** Salonica, Greece, Volume 73; 812.
1136 Bkz.: Tablo 1.

istatistiklerini içeren raporlar geçilmiştir. Bu raporlar üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda I. Dünya Savaşı sürecinde Selânik'te; tüberküloz, tifo, kolera, tifüs, çiçek gibi sâri hastalıkların çok fazla insanın ölümüne sebep olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan başka uzun bir süre savaşın olumsuz etkileri altında kalan bölgede görülen deri hastalıkları, dizanteri, sıtma, zatürre, grip, bronşit, mide-bağırsak iltihabı, ishal, kızamık ve İspanyol gribi gibi hastalıklar âdeta burasıyla özdeşleşmiştir. Büyük savaş boyunca Selânik, hem Yunanistan iç politik çatışmalarının yürütüldüğü bir merkez hem de İttifak Devletleri'ne karşı müttefik askerlerinin konuşlandırıldığı büyükçe bir garnizon olması sebebiyle dış politikanın odak noktası hâline gelmiştir. Bütün bu politik çatışmalar içerisinde Selânik'in yerel idarecileri başta olmak üzere şehirde bulunan müttefik ülkelerin sağlık personelinden müteşekkil sağlık komisyonunun da sivil ve askerî halk kesimlerinde ortaya çıkan epidemik hastalıkların ve diğer sağlık sorunlarının çözümünde azami gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tablo 1'den de takip edileceği üzere Selânik ve hinterlandında bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı, büyük savaş boyunca cephede ölenlerin sayısından hiç de az değildir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Amerika Birleşik Devletleri Milli Arşivi (NARA)

RG 84, Records of Foreign Service Posts Consular Posts, Salonica, Greece, Vol. 40, 44, 63, 64, 54, 73.

Diğerleri

Anastassiadou, Meropi. *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selânik*, (Çev.) Işık Ergüden, İstanbul: TVYY, 1998.

Çapa, Mesut. "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi*, sy. 1, 1990, s. 89-115.

Eleftherios Venizelos: the Trials of Statesmanship, (Ed.) Paschalis Kitromilides, Edinburg University Press, Edinburg 2006.

Leon, George B. *Greece and the Great Powers: 1914-1917*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1974.

Macar, Oya Dağlar. *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yayınları, İstanbul 2009.

Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, (Çev.) Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850)*, (Çev.) Serap Yılmaz, TVYY, İstanbul: 1997.

Selânik 1850-1918 Yahudilerin Kenti ve Balkanlar'ın Uyanışı, (Haz.) Gilles Veinstein, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.

EK

Tablo 1. I. Dünya Savaşı Boyunca Selânik'te Bulaşıcı Hastalıklardan Ölenlerin Sayısı.

Hastalıklar	**Ölümler**				
	1914	**1915**	**1916**	**1917**	**1918**
Serebrospinal Menenjit	7	13		18	49
Asya Kolerası	-	-	-	-	-
Kolera ya da Gastro-Enterit	471	285	597	281	291
Difteri	65	19	46	25	17
Kızamık	16	3	18	72	28
Veba	5	7			-
Çocuk Felci		-			4
Kızıl	2	6		3	21
Çiçek	119	27		-	892
Tüberküloz	295	772	1017	1045	848
Tifo	76	250	1176	177	111
Tifüs	99	582	400	241	243
Sarıhumma	-	7	-	-	-
Tekrarlayan Ateş (Humma)	-	43	-	-	
TOPLAM	**1106**	**2012**	**3254**	**1864**	**2513**
Her ne sebeple olursa olsun haftalık rapor edilen toplam ölümler	**2848**	**5475**	**8966**	**6016**	**6170**
Mevcut tahminî nüfus; (muhacirler ve askerler dâhil)	200.000	200.000	300.000-500.000	400.000	400.000
Bölgede yaygın görülen hâkim hastalıklar	Deri hastalıkları, sıtma, dizanteri.	Dizanteri, zatürre, grip, sıtma, tifüs, deri hastalıkları, dizanteri, tüberküloz, malarya.	Grip, bronşit, zatürre, malarya, tifo, kesintili ateş, ishal, dizanteri, gastro-enterit.	Grip, kızamık, malarya, zatürre, menenjit, çiçek, gastro-enterit, tüberküloz, tifüs.	İshal, malarya, grip, İspanyol gribi.

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SIRBİSTAN İLE İLİŞKİLERİNDE MİSİLLEME (MUKABELE-İ BİLMİSİL) UYGULAMALARI*

Retaliation Practices in Relations Between Ottoman Empire and Serbia During The World War I

Gürsoy ŞAHİN**

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan'a karşı izlediği misilleme uygulamaları değerlendirilecektir. Esasen savaş dönemlerinde asker ve sivillerin acılarını hafifletmek, dürüstçe savaşmak, yaralılara, kadın ve çocuklara zarar vermemek amacıyla bir "*savaş hukuku*" oluşturulmaya gayret edilmiştir. Savaş hukuku çerçevesinde değerlendirilecek ve caydırıcılık unsurunu amaçlayan önemli uygulamalardan birisi de misillemedir. Misilleme bir başka ifadeyle misliyle mukabele; devletlerin, yabancı bir ülkede bulunan kendi tabiiyetindeki gerçek ve tüzel kişilerin çeşitli haklarının ihlal edilmesine karşılık, aynı şekilde muamele etme hakkına sahip olmasıdır. Bu usul ilk bakışta katı bir tavır gibi değerlendirilebilir. Ancak bu uygulamanın en önemli faydası, savaş hukuku çerçevesinde yapılması istenmeyen eylemleri fiilleri ve muhtemel vahşet eylemlerini olabildiğince en aza indirmektir. Ülkeler arasında gösterilen misilleme hareketleri siyasi, askeri, diplomatik veya ekonomik alanlarda görülebilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Sırbistan gibi rakip devletlerle karşılıklı misliyle mukabele eylemleri söz konusu olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın konusunu oluşturan Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında da söz

---

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 14.FENED.02 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** (Doç. Dr.); Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar-Türkiye; e-mail: e-posta: gsahin@aku.edu.tr

konusu tavırlarla ilişkiler dengelenmeye çalışılmıştır. Bu meyanda Osmanlı Devleti, Sırbistan'ın savaş sırasındaki fiillerine karşılık olarak Sırp elçiliğinin basılması, Sırp tarafına olan borçların ödenmesinin ertelenmesi, basın-yayın organlarına sansür uygulanması, eğitim müesseselerine, ticarethane, demiryolu ve banka gibi kurumlara el konulması misilleme uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. Araştırmanın temel amacı I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a yönelik olarak gerçekleştirdiği misilleme uygulamalarını irdelemek olacaktır. Çalışmanın kaynaklarını temel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler; I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Sırbistan, Misilleme

Abstract

In this study, the applications of retaliation that The Ottoman Empire exhibited against Serbia during World War I will be considered. In fact, a "*law of war*" was tried to be created in order to alleviate the suffering of soldiers and civilians, to fight honestly, and not to harm women, children, and injured people during the times of war. Retaliation is one of the important applications aiming at deterrence factor evaluated within the framework of law of war. In other words, retaliation refers to mutual response actions which means that states has the right to treat in the same way in response to the violation of the various rights of individuals and legal entities in their true nationality living in a foreign country. This method can be considered as a cruel demeanor at first glance. But the most important benefit of this application is to reduce possible adverse action in the framework of the law of war, and possible acts of violence to the minimum. Shown between countries, retaliatory actions can be seen in political, military, diplomatic, or economic areas. Indeed, there were mutual response actions of the Ottoman Empire with rival countries such as Great Britain, France, Russia, Italy, and Serbian during World War I. In this context, the affairs/relations were tried to be equated through mentioned manners between the Ottoman Empire and Serbia forming the subject matter of this study. Concordantly, in response to actions of Serbia during the war, the Ottoman Empire' actions such as busting the Ser-

bian embassy, postponing payment of the debt to the Serbian side, censoring the press and media organizations, retaining educational institutions, business organizations, railways and banks are examples to retaliatory actions. The main objective of the study will be examining the retaliatory actions that Ottoman Empire implemented towards Serbia during World War I. The Prime Minister's Ottoman Archive documents will form the basic source of the study.

Key Words: World War I, The Ottoman Empire, Serbia, Retaliation

Giriş

Savaş, "*tarafların çıkarları doğrultusunda birbirlerine isteklerini zorla kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunca öngörülmüş kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla devlet arasında yapılan silâhlı mücadele*" şeklinde tanımlanan bir olgudur. İnsanlık tarihi kadar eski olan savaşlar, başka yollarla elde edilemeyen siyasî, iktisadî ve askerî hedefleri kuvvet zoruyla gerçekleştirme çabası olarak değerlendirilmekte ve sebepleri açısından oldukça karmaşık ve değişken unsurlar içermektedir.[1137]

Esasen tarih boyunca milletlerarası ilişkilerde krizlere yol açan anlaşmazlıklar diplomatik ilişkiler veya arabuluculuk gibi barışçıl yollarla veya misilleme, abluka, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla engellenmeye çalışılmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen kimi zaman savaşların önüne geçilmesi mümkün olamamıştır. Bununla birlikte insanlar bir "*savaş hukuku*" oluşturmaya gayret etmişlerdir. Bu bağlamda savaşı önlemek amacıyla kullanılan mukabele-i bilmisil uygulaması, savaş hukukunun bir unsuru olarak değerlendirilecek bir yaptırımdır.[1138]

"*Tıpkısını, benzerini yaparak karşılık verme, misilleme, aynı şekilde, benzeriyle karşılık vermek*" manasına gelen mukabele-i bilmisil[1139],

1137 Ahmet Yaman, "Savaş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 189.

1138 M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 79, 2008, s. 235.

1139 Ferit Devellioğlu, "Mukabele-bil-misl", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1988, s. 808.

sadece devletlerarası ilişkilerde değil özel hukukta ve kamu hukukunun diğer dallarında da geniş bir kapsam ve kullanıma sahip olmuştur. Kaynaklarda mukabele kavramının karşılığı olarak "*mücazat*","*mücazat bi'l-misl*","*el-mücazat bi-mislih*" ve "*mükafee*" gibi kelime ve terkiplerin kullanıldığı görülmektedir. Geniş anlamda "*kısas*" ve "*daman*" da (ödeme sorumluluğu) bu prensibe dayandırılmıştır.[1140]

Devletlerarası ilişkilerde mukabele-i bilmisil uygulamalarına savaşlar dışında da başvurulmakta olup bu yöntemin siyasi, askeri, diplomatik veya ekonomik alanlarda çeşitli şekilleri bulunmaktadır.[1141] Bu anlamda bir devletin daha önce meydana gelen bir hak ihlaline karşı hukuka aykırı muameleye başvurması veya hukuka aykırılık söz konusu olmamakla birlikte kendi menfaatlerini ihlâl eden muameleye, benzeri şekilde karşılık vermesi ve başka bir devletin kendi vatandaşına uyguladığı muamelenin aynını onun vatandaşına uygulaması söz konusu olabilmektedir.[1142]

Misliyle mukabele usulü ilk bakışta son derece katı bir tavır gibi değerlendirilebilir. Ancak bu uygulamanın en önemli faydası, savaş hukuku gereği yapılmaması gereken hareketleri ve buna bağlı olarak muhtemel vahşet eylemlerini olabildiğince en az düzeye indirmesidir.[1143] Kavramın araştırmamızdaki anlamı; bir devletin, yabancı bir devlette bulunan gerçek ve tüzel kişilerin çeşitli haklarını ihlal eden fiillerine karşı, hak ihlali yapan devletin gerçek ve tüzel kişilerine aynı veya benzeri şekilde muamelede bulunmasıdır.

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nda rakip devletlerin birbirine karşı misilleme tavırları görülebilmektedir. Örneğin Sırp elçiliğinin 22 Ağustos 1914'teOsmanlı Devleti'ne verdiği muhtırada, Avusturya askeri makamlarının kendi birliklerine bütün Sırp köylerini yıkıp

---

1140 Ahmet Özel, "Mukâbele bi'l-Misl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 103.

1141 "Hudutları Dahilinde Tebaamızın Emlâkine vaziyed eden devletlerin Türkiyedeki Tebaaları Emlâkine karşı mukabele bilmisil tedabiri ittihazı hakkında Kanun", *Resmi Ceride*, S. 608, 15 Haziran 1927, s. 2632; Osman Fazıl Berki, "Türkiyede Yabancılar Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, 1955, s. 199; Bilgin Tiryakioğlu, "Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 1-4, 1997, s. 67-84.

1142 Özel, *a.g.m.*, s. 103.

1143 Aslan, *a.g.m.*, s. 235.

yakma ve insanlarını öldürüp asma emrini verdiği iddia edilmiştir. Keza, Avusturya askerlerinin geri çekilme sırasında çok korkunç katliamlarda bulundukları, yaşananlar karşısında duydukları üzüntüden dolayı Sırp askerlerinin galeyana gelmesinin zor önlendiği, Osmanlı Devleti tarafından Avusturya Devleti'ne gerekli duyurunun yapılarak bu halin önlenmesi, aksi halde harp hukukuna göre aynen mukabele edileceği bildirilmiştir.[1144]

Misilleme eylemlerinde zaman zaman farklı şekillerde karşılık verilmesi de söz konusu olabilmiştir. Mesela I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin savunmasız Osmanlı sahil ve limanlarını bombalaması sonucu sivil halk can ve mal kaybına uğramıştır. Buna karşılık Osmanlı sınırları içerisinde bulunan sivil düşman devlet tebaası, harp esiri olarak tutuklanıp misilleme politikası uyarınca sürgün edilmeye başlanmıştır.[1145]

Görüleceği üzere I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında çeşitli misilleme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın konusunu Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki mukabele-i bilmisil örnekleri oluşturacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle iki ülke ilişkilerinin tarihsel boyutunu ana hatları ile değerlendirmek yerinde olacaktır.

I) Osmanlı-Sırbistan İlişkileri ve I. Dünya Savaşına Giden Süreç

Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın ilişkileri köklü bir geçmişe sahiptir.[1146] XV. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiş olan Sırbis-

---

1144 BOA, HR.SYS., nr. 2402/29.

1145 Örnekler için bkz. Ramazan Sonat, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2014, S. 11, s. 262-263.

1146 Bu anlamda çalışmalardan bazıları için bkz. Ayşe Özkan, "I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, Yaz 2014, s. 49-70; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011; Ayşe Özkan, *Sırplar Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'na (1878-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013; Mehmet Sait Dilek, "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye", *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 2, Temmuz 2004, s. 267; Тонка Жупанчић,

tan, 1830 yılına kadar bu şekilde varlığını devam ettirmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti tarafından içişlerinde bağımsız bir prenslik olarak tanınan Sırbistan, Berlin Kongresi (1878) sonucunda uluslararası alanda tanınan bir devlet haline gelmiştir.[1147]

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Balkan Savaşları ise Osmanlı-Sırbistan ilişkilerini çok farklı bir boyuta taşımıştır. Osmanlı Devleti, bu süreçte Balkanlardaki topraklarının büy ük bir bölümünü kaybederken, Sırbistan bu topraklardan bir kısmında pay sahibi olmuştur. Balkan Savaşlarının sonucunda Osmanlı Devleti, Sırbistan ile aralarındaki sorunları çözebilmek amacıyla 14 Mart 1914 tarihinde İstanbul'da "*Sırbistan ile Dersaadet'de Mün'akid Muahede-i Sulhiyye*" başlıklı bir anlaşma imzalamıştır.[1148] Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın sınırı olmadığı için söz konusu anlaşmada sınır problemleri yer almamış, buna karşılık Balkan Savaşlarından sonra bölgede kalan Müslümanların hukuklarının korunması sonraki dönemlerin temel meselesi olmuştur.

Bilahare XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'da başlayan sömürge rekabeti ve XX. yüzyılın başlarında yaşanan gerginlikler sonucu 28 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşın ilk zamanlarında tarafsız kalması, Sırbistan tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Hatta Osmanlı'nın Almanya ve müttefikler yanında olmaktansa İtilaf Devletleri safında olmasının

"Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919-1945. (1890-1945)", (Tonka Zupancic, *The Mission of the Kingdom of Yugoslavia in Turkey - Constantinople, Ankara 1919-1945. (1890-1945)*), *Архив*, 2, Београд, VII.) *Архив*, 2, Београд, 2004, VII. (http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi/casopis_arhiv_godina_5_brojevi_1_i_2/casopis_arhiv_godina_5_br_2.html) erişim tarihi (05.05.2015) sayılabilir.

1147 Özkan, "I. Dünya Savaşı'nda", s. 49-70; Hakan Demir, "Federalizm–Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık2013, s. 92; Serap Toprak, "Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, Kış 2013, s. 348-353.

1148 Düstur, Tertip 2, C. 7, (1 Teşrinisani 1330-31 Teşrinievvel 1331), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336, s. 62.

büyük menfaatler sağlayacağı yorumlarına yer verilmiştir.[1149] Keza 29 Temmuz 1914 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere olayların en hassas döneminde Rusya ve Sırbistan'ın Osmanlı ile iyi ilişkilerini sürdürmek istemelerini beyan etmiş olmaları dikkat çekicidir.[1150] Ancak bir süre sonra Osmanlı Devleti mevcut şartlarda Almanya'nın yanında savaşa girmenin kazanımlı olacağını düşünerek savaşa dâhil olmuştur.[1151] Böylece Osmanlı Devleti, Sırbistan ile rakip taraflarda I. Dünya Savaşı'na girmiştir.

II) İlişkilerin Yürütülmesinde Arabulucu Devletlerin Tespiti

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı-Sırp ilişkileri yukarıda da ifade edildiği üzere 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Anlaşmasına göre yürütülmekte idi. Ancak iki devletin I. Dünya Savaşı'na rakip taraflarda girmeleri nedeniyle söz konusu anlaşmanın uygulanabilirliği kalmamıştır.[1152] Bu sebepten Osmanlı Devleti, mümkün olan her türlü diplomatik yolu kullanarak Sırbistan'daki Müslümanların hukuklarını korumaya çalışmıştır. Nitekim iki devletin diplomatik ilişkileri 1 Kasım 1914 tarihinde resmen sona ermiştir. Bu gelişme üzerine Belgrad'da görev yapan Osmanlı elçisi Cevad (Ezine) Bey ile İstanbul'daki Sırp elçisi Dr. Jakov Nenadoviç ülkelerine geri dönmüşlerdir.[1153] Esasen iki devletin resmi ilişkileri kesilmeden önce de Sırbistan ile diplomatik ilişkilerin zorlaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin 8 Eylül 1914 tarihli belgeye göre Sırbistan'ın savaş halinde olması sebebiyle Osmanlı tarafının Sırp tarafı ile yapmayı istediği görüşme gerçekleştirilememiştir.[1154]

Savaşın başlarında Osmanlı-Sırp ilişkilerindeki en önemli kriz, ilişkilerin dolaylı yürütülmesini sağlamak ve her iki ülke vatandaşlarının haklarını uluslararası alanda korumak için arabulucu devletlerin tespiti meselesi olmuştur. İki ülkenin diplomatik ilişkilerinin resmen kesilmesi mutad olduğu üzere arabulucu devlet arayışına girmelerine neden olmuştur. Çünkü savaş dönemlerinde sivil va-

---

1149 BOA, *HR.SYS.,* nr. 2402/1.
1150 BOA, *HR.SYS.*,nr. 2401/16.
1151 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, C.I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1994, s.100, 103-105.
1152 BOA, *DH.EUM.VRK.* nr. 15/11.
1153 Dilek, *a.g.m.*, s. 267.
1154 BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 209/9.

tandaşların can ve mallarının korunması devletlerarası ilişkiler açısından son derece önemlidir.

Bu hususta ilk girişim İtalya'dan gelmiştir. Esasen ilk olarak Rusya, Osmanlı topraklarındaki Rus vatandaşlarının ve onların menfaatlerinin korunmasını İtalya'ya bırakmıştır. İtalya bu durumu 4 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı makamlarına bildirerek onay talep etmiş, bunun yanında Osmanlı Devleti'ne de bir teklifte bulunmuştur. İtalyan yetkililer, Osmanlı Devleti'nin istemesi halinde Rusya ve Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarının menfaatlerini de korumaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, söz konusu teklifi almaktan büyük memnuniyet duyduğunu bildirerek Sırbistan'daki Osmanlı tebaasının ve onların menfaatlerinin İtalya tarafından korunması halinde minnettar kalınacağını bildirmiştir.[1155] Böylece İtalyan elçiliği, I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan'daki Müslümanların hukukunu koruma ve gerekirse müdahil olma görevini üstlenmiştir.[1156]

Diğer taraftan Osmanlı ülkesindeki Sırbistan tebaası ile İngiliz ve Fransız vatandaşlarının himayesinin ise Amerikan elçiliği aracılığıyla yürütülmesi kabul edilmiştir. Bu anlamda ABD elçiliği 2 Kasım 1914'te yani resmi ilişkilerin kesilmesinden bir gün sonra, Sırp tebaasının menfaatini korumak için görevlendirildiğini Osmanlı hükümetine bildirmiştir. Osmanlı hükümeti ise Amerikan elçiliğinin bahsedilen devlet ve tebaasının menfaatlerini korumasını uygun bulmuştur.[1157]

Ancak İtalya, değişen şartlar sonucunda 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan ederek tarafsızlığını kaybetmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile rakip taraflarda yer almaları nedeniyle Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarını himaye görevi sona ermiştir. Fakat Sırbistan'daki Müslümanların hukukunun korunması meselesi kısa sürede halledilememiş hatta Osmanlı hükümeti, tarafsızlığını yitiren, hatta müttefiklerine savaş açan İtalya Devleti'nden Sırbistan'daki Müslüman ahalinin menfaatlerinin korunması konusunda

---

1155 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2167/2; BOA, *HR.SYS.*, nr. 2406/63; BOA, *HR.SYS.*, nr. 2167/26.

1156 BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 209/14; Keza 14 Kasım 1914 tarihli belge için bkz. BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 111/7.

1157 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2167/13; BOA, *HR.SYS.*, nr. 2167/17; BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 111/7.

arabuluculuğa devam etmesini istemiştir. Niş'teki İtalya elçisi de Osmanlı Hariciye Nezareti'nin talebi doğrultusunda Sırbistan'daki Müslüman ahalinin menfaatini korumak için Sırp devleti nezdinde arabuluculuk faaliyetlerine devam etmiştir.[1158]

İtalya, 1915 yılı Ağustos ayında Almanya ve Osmanlı Devleti ile de savaşa girmiştir. Bunun üzerine 22 Ağustos 1915 tarihinde Sırbistan'daki Bulgar konsolos ve temsilcilerinin Osmanlı tebaasının himayesi görevini üstlenmeleri için Bulgar hükümeti nezdinde temaslarda bulunulması gündeme gelmiştir.[1159] Fakat Bulgaristan, 6 Eylül 1915'te İttifak Devletleriyle birlikte hareket etme kararı almış ve 14 Ekim 1915'de Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Böylece Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarına yönelik Bulgar himayesi mümkün olmamıştır. Bölgedeki Müslümanların himayesi meselesi ise tam bir çözüme ulaşmamıştır. Öte yandan 2 Nisan 1917'de ABD'nin savaşa dâhil olması üzerine Osmanlı Devleti'ndeki Sırp himayesi İsveç elçiliğine bırakılmıştır.[1160] Ancak yaşanan sorunlar karşısında ABD elçiliği olaylara müdahil olmaya devam etmiştir.[1161]

III) Sırbistan'daki Müslümanlara Yönelik Çeşitli Baskılar ve Osmanlı Devleti'nin Misillemeleri

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli mesele Sırbistan'da yaşayan Müslümanların çeşitli baskılara uğramış olmalarıdır.[1162] Bu baskılar arasında Sırbistan Devleti'nin Müslüman halkın mektuplarına sansür uygulaması, emlâkine el koyması, angarya yükleyerek baskı uygulaması ve hukuka aykırı olarak askere alması bulunmaktadır.[1163]

Müslümanlar zor kullanarak askere alma uygulamasına itiraz etmişler bunu üzerine Sırp hükümeti bir süre sonra geri adım atmak zorunda kalmıştır.[1164] Müslümanların karşılaştıkları sorunlar-

1158 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2409/74.
1159 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2168/28.
1160 BOA, *DH.ŞFR.*,nr.76/243.
1161 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2169/32.
1162 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2403/74.
1163 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2402/24; Özkan, "I. Dünya Savaşı'nda", s. 42, 54-55.
1164 BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 209/13; Özkan, "I. Dünya Savaşı'nda", s. 58-59.

dan bir diğeri ise 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında Sırbistan hükümeti tarafından anlaşmalara ve insan haklarına aykırı olarak geçim kaynağı olan mal ve hayvanlarına el konulması olmuştur. Bu uygulamalar Müslüman ahali arasında oldukça ciddi rahatsızlıklara sebep olmuş, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir.[1165]

Öte yandan bu dönemde Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında gündeme gelen bir başka mesele ise Sırbistan'dan kaçan Müslüman firari askerlerin Sırbistan'a iadesi meselesidir. 8 Eylül 1915 tarihli belgeye göre; daha evvel Sırbistan'dan Yunanistan'a kaçan Sırp askerlerinden Bulgar ve Müslüman asıllılar, trenlere bindirilerek Sırbistan'a iade edilmekteydi. Ancak ilişkilerin yukarıda ifade edilen sebepler nedeniyle bozulmasından dolayı Osmanlı yöneticileri Yunan Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Yunanistan'a firar eden Müslüman askerlerin Sırbistan'a iade edilmemesini talep etmiştir.[1166]

Keza, Osmanlı Devleti, Sırbistan'ın bölgedeki Müslümanlara yönelik baskılarını artırması karşısında siyasi olarak misilleme yolunu da tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Osmanlı hükümeti, ülkedeki Sırbistan tebaası ile İngiliz ve Fransız vatandaşlarına karşı, savaş öncesinde imzalanan anlaşma ve diğer imtiyazların hükümsüz kalması sebebiyle milletlerarası hukukun "*düşman tebaası haklarının korunmasına*" dair hükümlerinin geçerli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bahsi geçen devletlerin tebaasının menfaatlerinin Amerikan elçiliği tarafından korunmasının uygun bulunduğu hatırlatılmıştır.[1167]

Sırbistan'da yaşayan Müslümanlara uygulanan baskılar karşısında Osmanlı Devleti misilleme olarak kendi topraklarında yaşayan Sırp tebaasının sürgün edilmesi veya ülke dışına çıkartılması uygulamasına başvurduğu görülmektedir. Elbette bu esaslar sadece Sırp vatandaşları için uygulanmamış diğer İtilaf Devletleri vatandaşları için de söz konusu olmuştur. Bu anlamda 16 Kasım 1914'te Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne, Erzurum, Adana, Hicaz, Sivas, Diyarbakır, Yemen ve Van vilayetleri ile bazı mutasarrıflıklara çekilen telgrafta, henüz Osmanlı ülkesinden çıkmamış olan Fransa ve İngiltere konsolosları ile gerek bu

1165 BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, nr. 209/13.
1166 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2413/11.
1167 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2167/13.

devletler ve gerek Sırp ve Karadağ tebaalarının Heyet-i Vükela kararı gereğince ülke dışına bırakılmaması gerektiği bildirilmiştir.[1168]

Osmanlı topraklarında ikamet eden Sırp tebaası misilleme uygulamaları gereğince Osmanlı Devleti'nin uygun gördüğü bölgelere sevk edilmiştir. Örneğin 17 Aralık 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta, Sırp tebaasından olup Osmanlı topraklarında ikamet eden Sırpların, Osmanlı toprakları içinde uygun görülen yerlere sevk edilmesi için hazırlıklarını on beş gün içinde tamamlamaları emredilmiştir.[1169] Ancak bu kararın bilahare esnetildiği tespit edilmiştir. Zira, verilen mühletin son günlerinde, 31 Aralık 1914'te, yine Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta, Hariciye Nezareti'nce kabul edilecek yeni bir karara kadar Sırp tebaasına müdahale edilmemesi istenmiştir.[1170]

Ancak bu esnek uygulamalar savaş şartlarına ve gidişatına bağlı olarak sertleştirilmiştir. Mesela İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarındaki sivil bölgeleri ve savunmasız alanları savaş hukukuna aykırı olarak bombalaması ve bunun sonucunda sivil halkın can ve mal kaybına uğraması sebebiyle misilleme uygulamaları tekrar yürürlüğe konulmuştur. Bu meyanda Osmanlı Devleti düşman devlet tebaasını, harp esiri olarak tutuklayarak sürgün etmeye başlamıştır.[1171] Örneğin 10 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne, Adana, Beyrut, Aydın ve Halep vilayetlerine çekilen telgrafta gayrimüslim Sırp ve Karadağ tebaasından olup Osmanlı topraklarında ikamet edenlerin ülke sınırları dışına çıkarılmaları istenmiştir.[1172] Sürgün edilen kişiler arasında İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Romanya, Karadağ, Belçika, Sırp, Amerika ve Yunan tebaasıyla, bu ülkelerin sömürgesi altında yaşayan Müslümanlar da bulunmaktadır.[1173]

Bu hususta Osmanlı makamlarının savaş durumuna göre sık sık düzenleme yaptığı gözden kaçırılmamalıdır. Zira Mart 1915'te Çanakkale Cephesi'nde savaşın şiddetlenmesine paralel olarak alı-

1168 BOA, *DH.ŞFR.*, nr. 47/38.
1169 BOA, *DH.ŞFR.*, nr. 48/37.
1170 BOA, *DH.ŞFR.*, nr. 48/226.
1171 Örnekler için bkz. Sonat, *a.g.m.*, s. 262-263, 266.
1172 BOA, *DH.ŞFR.*, nr. 50/232.
1173 Örnekler için bkz. Sonat, *a.g.m.*, s. 262-263, 266.

nan misilleme kararının Mayıs ayında yeniden değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin 9 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararına göre, İstanbul'da bulunanlar istisna tutulmak üzere Osmanlı topraklarında ikamet eden Karadağ ve Sırpların toplu olarak memleketlerine sevklerinin uygun olacağının Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine bildirilmesi kararlaştırılmıştır.[1174]

a) "*Karşılıklı Elçilik Baskını*"

Resmi ilişkilerin 1 Kasım 1914 tarihinde kesilmesinin hemen ardından Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında diplomatik bir takım gerginliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda Sırp tarafı, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden önce, Niş'teki Osmanlı elçiliği ile Üsküp'teki konsolosluğu basarak resmî evrakına el koymuştur.[1175]

Konuyla ilgili olarak Üsküp Konsolosluğu'ndan gönderilen 3 Kasım 1914 tarihli belgeye göre, Sırplar resmi ilişkiler kesilmeden önce adı geçen konsolosluğu basarak arama yapmışlar, hatta konsolusun üzerini dahi aramışlardır. Ardından konsolosluk görevlilerini tutuklayarak onların da üzerlerini ve evlerini aramışlardır. Sırplar bununla da yetinmeyip konsolosluğa ait resmi evraka el koymuşlardır. Evrak bilahare iade edilmiştir. Üsküp Konsolosluğu durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. Yazıda Sırpların alıkoydukları evrakı iade etmekle birlikte evrakın bir kısmının Sırpların elinde kalmış olabileceği ihtimali dile getirilmiştir.[1176]

Bunu üzerine Üsküp'te yaşanan konsolosluk baskınına misilleme olarak Osmanlı Devleti de İstanbul'daki Sırp elçiliğine müdahale etmiştir. 8 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı polisinin Sırp elçiliğinin resmi konutuna gerçekleştirdiği müdahale sırasında, odalar mühürlenmiş, giriş çıkışı kontrol etmek amacıyla bir zaptiye çavuşu görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a yönelik bu misillemesi, Osmanlı topraklarında Sırbistan tebaasını himaye etmekte olan ABD elçiliği tarafından 16 Kasım 1914'te takrir-i şifahi[1177] ile

1174 BOA, *MV*. nr. 197/125.
1175 BOA, *HR.SYS*., nr. 2167/18.
1176 BOA, *DH.EUM*.5.Şb., nr. 3/47.
1177 Sefaretlerden imzasız olarak verilen takrirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Takrir-i Şifahi", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. 3, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 385.

protesto edilmiştir. ABD, verdiği protestoda resmi konutta elçiliğin siyasi evrakının bulunduğunu, elçiliklere harp içinde dahi dokunulamayacağını, Osmanlı tarafının yapmış olduğu bu eylemin devletler hukukuna aykırı olduğunu bildirmiştir.[1178]

Osmanlı Devleti ise savaş sırasında uygulanan mütekabiliyet esasına göre Sırp elçiliğini kontrol etme hakkının doğduğunu[1179], konsoloslukların siyasi evrak bulundurma yeri olmadığını, evrak bulunan yerlerin mühürlenerek diğer kısımlarının harp sırasında devlet ihtiyacı için kullanılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti daha evvel Sırp tarafının Osmanlı'nın Niş'teki elçiliği ve Üsküp'teki konsolosluğu basmasını hatırlatarak "*bir devletin devletlerarası hukuka uymaması durumunda diğerinin de uymama hakkının doğabileceği*" ilkesinden hareketle yapılan eylemin devletlerarası hukuka aykırı olmadığını hatırlatmıştır. Keza Sırp elçiliğinde bulunan telsiz telgraf makinesi gibi memleketin müdafaası için gerekli görülen eşyayı almakta da bir mahzur görülmediği ifade edilmiştir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti yine de bu konuda temkini elden bırakmamıştır. Öncelikle elçilikle konsolosluğun ayrı bir mekânının bulunup bulunmadığı ve el konulan evrakın siyasi içerikli olup olmadığı hakkında inceleme başlatmış, neticenin Amerikan elçiliğine bildirilmesi planlanmıştır.[1180]

Bilahare 24 Kasım 1914'te Osmanlı yöneticileri tarafından ABD elçiliğine bilgi verilmiştir. Buna göre, savaşın hemen başında Beyoğlu'ndaki Sırp konsolosluğunun aranarak bazı evrakının alınmasının, Üsküp'teki Osmanlı konsolosluğunun evrakına el konulmasına misilleme olarak yapıldığı bildirilmiştir. ABD elçiliğine yazılan cevabi yazıda Sırpların, Üsküp'te Osmanlılara bahsi geçen evrakı iadesi halinde Osmanlı polisi tarafından Sırbistan'a ait el konan evrakın iade edileceği belirtilmiştir.[1181]

Belgelerden tespit edildiği kadarıyla bu sorunun yankıları savaş boyunca devam etmiş, gerek ABD gerekse İsveç elçilikleri meseleyi takip etmişlerdir. Bu anlamda savaşın sonlarına doğru bu sorun yeniden gündeme getirilmiştir. Nitekim 1 Şubat 1918'de İs-

1178 BOA, *DH.EUM*.5.Şb., nr. 3/47.
1179 BOA, *HR.SYS*., nr. 2167/18.
1180 BOA, *DH.EUM*.5.Şb., nr. 3/47.
1181 BOA, *HR.SYS*., nr. 2167/33.

veç ve Amerikan elçilikleri tarafından Osmanlı Devleti nezdinden girişimlerde bulunularak İstanbul'daki Sırp konsolosluğu evrakına el konulduğu, konsolosluğa ait evrakın bulunduğu odaların mühürlendiği, Sırp elçiliğinin uzun süre açılmadığı hatırlatılmış, evrakların bulunduğu odaların havalandırılmasının şart olduğu ve evrakın gözden geçirilerek temizlenmesi gerektiği belirtilmiştir.[1182] Keza aynı husus 3 Ekim 1918'de yeniden gündeme getirilmiştir. Evrakların temizlenmesi ve odaların havalandırılması hususu muhtemelen evrakın yerinde olup olmadığını kontrol etmeye yönelik bir düşüncenin sonucudur.

Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri Amerikan ve İsveç elçiliklerine, Beyoğlu'ndaki Sırp konsolosluğunun zaman zaman temizlendiğini fakat evraka el sürülmediğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti, Üsküp'teki konsolosluğunun durumu hakkında İstanbul'daki İsveç elçiliği aracılığıyla bilgi talep etmiştir. Edinilen bilgiye göre Üsküp'teki Osmanlı konsolosluğunun halen kapalı olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle Osmanlı Devleti de Üsküp'teki Osmanlı konsolosluğuna ait evrakın ve binanın havalandırılması ve temizlenmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.[1183] Ancak tarafları uzun süre uğraştıran bu meselenin nasıl sonuçlandığına dair kesin verilere ulaşılamamıştır.

b) Ekonomik Misilleme

I. Dünya Savaşı sırasında misilleme uygulamalarının görüldüğü bir diğer alan ekonomik yaptırımlardır. Bu anlamda Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü durum ve dış ticaretin değişen şartları karşısında ve savaşın finansmanını sağlamak amacıyla, ihtiyatlı ve koruyucu ekonomi politikaları izlemek zorunda kalmıştır.[1184]

I. Dünya Savaşı sırasında mukabele-i bilmisil ve savaş ekonomisi kapsamında dikkat çeken en önemli tedbirlerden birisi, ülke içerisindeki nakit paranın ülke dışına özellikle de savaş halinde olunan rakip devletlere gidişini engellemeye dönük adımların atılması-

1182 BOA, *HR.SYS.*, nr. 2169/32.
1183 BOA, *DH.EUM.*5.Şb., nr. 70/32.
1184 Filiz Çolak, "İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 1269-1280.

dır. Osmanlı Devleti'nin ticareti ve nakit para akışını kontrol etmeye yönelik ilk yasal düzenlemesi"*rakip ve müttefikleri ile tarafsız devletler tebaası ellerinde bulunan tahvilat faizi ve amortismanları hakkında geçici kanun*" başlıklı kararnamedir. Söz konusu kararname savaşın ilk aylarında yani 6 Aralık 1914 tarihinde kabul edilmiştir.[1185] Yine aynı gün benzer düşüncelerle bir başka düzenleme daha yapılmış ve "*Osmanlı tebaasının düşman ve müttefikleri devletler tebaasına karşı olan borç ve taahhütleri hakkında geçici kanun*" çıkartılmıştır.[1186]

Çıkarılan kararnameler, uluslararası hukuka uygun olup, rakip devletlerin Osmanlı tebaasına karşı yürüttüğü ekonomik kısıtlamalara ve uygulamalara karşılık olarak mukabele-i bilmisil düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere rakip devletlerin Osmanlı tebaasına karşı uyguladıkları ekonomik yaptırımlar, Osmanlı hükümetinin bu kanun ile yapmaya çalıştığı misilleme yanında gayet hafif kalmaktadır.[1187] Bu düzenlemeler ile Osmanlı tebaasının düşman ve müttefik devletler tebaasına karşı olan borç ve taahhütlerinin ödenmesi ertelenmiştir.[1188]

Esasen Osmanlı Devleti savaş döneminde ticari ilişkilerden kaynaklanan her türlü para akışını kontrol etmeyi amaçlamış buna yönelik adımlar atmıştır. Örneğin 19 Temmuz 1916 tarihli Meclisi Vükela kararına göre, Osmanlı Devleti'nin kendi müttefikleri tarafından işgal edilmiş olan Belçika, Sırbistan ve Karadağ gibi devletlerin vatandaşları adına Osmanlı ülkesine gelen nakit havalenamelerin de ödenmemesi esasını benimsemiştir.[1189]

Görüleceği üzere Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı sırasında misilleme uygulaması kapsamında rakip devletler ile ticari ilişkileri ve dolayısıyla ülke dışına paranın akışını kontrol etme çabası içerisindedir. Bu anlamda hem borç erteleme kanununun kapsamını genişletmiş hem de rakip devletlerin vatandaşları ile ticari ilişkisi olan vatandaşlarını bilgilendirmiştir. Örneğin 16 Haziran

---

1185 BOA, *İ.DUİT.*, nr. 77/43.
1186 Düstur, Tertip 2, C. 7, s. 127.
1187 Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 2, İçtima Senesi 2, 40. İnikad, s. 339-341.
1188 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,* TTK Yay., Ankara 1994, s. 19; Hâmit Sadi Selen, *Ticaret Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960, s. 143.
1189 BOA, *MV.*, nr. 202/112.

1917 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı'nın rakibi olan devletlerdeki kişi ve kuruluşlarla aralarında borç, alacak veya mevduat ilişkisi olanların Maliye Nezareti Tedkik Kalemi'ne başvurmaları istenmiştir.[1190] Rakip ve tarafsız devletler ile gerçekleşen ticari ilişkiler kapsamında bazı Osmanlı vatandaşlarının sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Esasen ticari ilişkileri düzenlemek amacıyla 23 Ağustos 1917 tarihli irade-i seniyyeye göre bir talimatname düzenlenmiştir. Buna göre rakip devletler dışındaki tarafsız devletlere para göndermek gerekli ise bu amaçla kurulmuş Kambiyo Komisyonundan mutlaka izin alınması gerekmektedir. Bunun aksine davranan Osmanlı vatandaşlarının haklarında davalar açılmıştır.[1191]

Savaşın sona erdiği dönemde Osmanlı Devleti, ekonomik misilleme konusunda Balkan milletlerine karşı daha ılımlı bir politika izlemiştir. Örneğin 29 Aralık 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Balkan Savaşlarından sonra imzalanan anlaşmalar gereği Sırbistan ve Yunanistan'a bırakılan topraklar ahalisinden olan ancak Osmanlı vatandaşlığını muhafaza etmeyen bazı şahısların Osmanlı topraklarında ticaret yaptıkları ya da kendi topraklarına geçmek için müsaade istedikleri görülmektedir. Osmanlı uyruğu taşımayıp memleketlerine gitmek isteyenlere İtilaf Devletleri tebaası gibi muamele edilerek, gitmelerine müsaade edilmesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarında ikamet etmekte olup ticaret ve seyahat yapma düşüncesinde bulunanlara ise "*Yunanistan ve Sırbistan ile henüz münasebetin kurulmaması ve mütarekede buna yönelik bir esasın bulunmaması nedeniyle*" izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak hassas bir dönemde bulunulmasından dolayı şahıslara karşı kuvvet kullanmadan memleketi terk etme uyarısı yapılmasının doğru olacağı hatırlatılmıştır.[1192]

Sonuç

Mukabele-i bilmisil, savaşın çıkmasını engellemeye dönük bir yaptırım veya savaş sırasında yaşanabilecek olumsuzlukları en aza indirmeyi amaçlayan bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti özellikle I. Dünya Savaşı sırasında rakip

---

1190 BOA, *DH.İ.UM.*, nr. 22/5.
1191 Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İçtima Senesi 5, 14. İnikad, s. 173.
1192 BOA, *DH.EUM.ECB.*, nr. 21/35, 1-10.

devletlere karşı diplomatik olarak misilleme yöntemlerini kullanmıştır. Bu devletlerden birisi de Sırbistan'dır. Sırbistan'ın savaş sürecinde kendi tebaası olan Müslümanlara yönelik gerçekleştirdiği hukuk dışı uygulamalar Osmanlı Devleti'nin bu yönteme başvurmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle Sırbistan'daki Müslüman halkın mektuplarına sansür uygulanması, emlâkine el konulması, angarya yüklenmesi ve hukuka aykırı olarak askere alma gibi baskılar karşısında Osmanlı Devleti'nin mukabele-i bilmisil esaslarını hayata geçirmesine sebep olmuştur. Bunu bir sonucu olarak Osmanlı Devleti kendi topraklarındaki Sırp tebaasının tutuklanarak sürgün edilmesi kararını almıştır.

Keza misilleme uygulamalarından birisi de elçilik baskınıdır. Sırbistan'ın Niş'teki Osmanlı elçiliği ile Üsküp'teki konsolosluğu basması, konsoloslukta arama yapması, evraka el koyması ve konsolosa ve konsolosluk görevlilerine kötü muamelede bulunması Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti de misilleme yaparak İstanbul'daki Sırp elçilik binasına müdahale etmiş, elçiliğin odaları mühürlenerek giriş çıkışlar kontrol altına alınmıştır. Karşılıklı olarak yapılan elçilik baskınları diplomatik krize neden olmuş, ABD ve İsveç gibi arabulucu devletlerin araya girmesi meseleyi biraz yumuşatmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan'a karşı siyasi ve diplomatik misilleme dışında ekonomik olarak da misilleme ve yaptırıma başvurmuştur. Bu anlamda 6 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan "*rakip ve müttefikleri ile tarafsız devletler tebaası ellerinde bulunan tahvilat faizi ve amortismanları hakkında geçici kanun*" ve "*Osmanlı tebaasının düşman ve müttefikleri devletler tebaasına karşı olan borç ve taahhütleri hakkında geçici kanun*" ile ülke içerisindeki nakit paranın ülke dışına özellikle de savaş halinde olunan rakip devletlere gidişini engellemeye dönük adımlar atılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kararnameler, uluslararası hukuka uygun olup, rakip devletlerin Osmanlı tebaasına karşı yürüttüğü uygulamalara karşılık olarak mukabele-i bilmisil düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sırasındaki mukabele-i bilmisil uygulamaları ile uluslararası hukuka uygun olarak Sırbistan'da bulunan Müslümanların hukukunu korumaya çalışmış ve bu kanalla kullandığı diplomasi de başarılı olmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

DH.EUM.5.Şb., nr. 3/47.

DH.EUM.5.Şb., nr. 70/32.

DH.EUM.ECB., nr. 21/35, 1-10.

DH.EUM.VRK., nr. 15/11.

DH.İ.UM., nr. 22/5.

DH.ŞFR., nr. 47/38.

DH.ŞFR., nr. 48/226.

DH.ŞFR., nr. 48/37.

DH.ŞFR., nr. 50/232.

DH.ŞFR., nr. 76/243.

HR.HMŞ.İŞO., nr. 111/7.

HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/13.

HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/14.

HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/9.

HR.SYS., nr. 2167/13.

HR.SYS., nr. 2167/17.

HR.SYS., nr. 2167/18.

HR.SYS., nr. 2167/2.

HR.SYS., nr. 2167/26.

HR.SYS., nr. 2167/33.

HR.SYS., nr. 2168/28.

HR.SYS., nr. 2169/32.

HR.SYS., nr. 2401/16.

HR.SYS., nr. 2402/1.

HR.SYS., nr. 2402/24.

HR.SYS., nr. 2402/29.

HR.SYS., nr. 2403/74.

HR.SYS., nr. 2406/63.

HR.SYS., nr. 2409/74.

HR.SYS., nr. 2413/11.

İ.DUİT., nr. 77/43.

MV., nr. 197/125.

MV., nr. 202/112.

Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip 2, C. 7, (1 Teşrinisani 1330-31 Teşrinievvel 1331), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336.

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İçtima Senesi 5, 14. İnikad, s. 173.

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 2, İçtima Senesi 2, 40. İnikad, s. 339-341.

Resmi Ceride, S. 608, 15 Haziran 1927, s. 2632.

Araştırma Eserleri

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, C. I,Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1994.

Aslan, M. Yasin, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 79, 2008, s. 235-274.

Berki, Osman Fazıl, "Türkiyede Yabancılar Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, 1955, s. 172-200.

Çolak, Filiz, "İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 1269-1280.

Demir, Hakan, "Federalizm–Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 2, Aralık 2013, s. 91-114.

Devellioğlu, Ferit, "Mukabele-bi'l-misl", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1988, s. 808.

Dilek, Mehmet Sait, "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye", *Atatürk Dergisi*, C. 4, S. 2, Temmuz 2004, s. 267-278.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,* TTK Yay., Ankara 1994.

Özel, Ahmet, "Mukâbele bi'l-Misl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 103-107.

Özkan, Ayşe, "I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, Yaz 2014, s. 49-70.

Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Özkan, Ayşe, *Sırplar Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'na (1878-1918)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

Pakalin, Mehmet Zeki, "Takrir-i Şifahi", *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. 3, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 385.

Selen, Hâmit Sadi, *Ticaret Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960.

Sonat, Ramazan, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2014, S. 11, s. 259-290.

Tiryakioğlu, Bilgin, "Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 1-4, 1997, s. 67-84.

Toprak, Serap, "Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, Kış 2013, s. 348-353.

Yaman, Ahmet, "Savaş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 189-194.

Zupancic, Tonka, *The Mission of the Kingdom of Yugoslavia in Turkey - Constantinople, Ankara 1919-1945. (1890-1945)*, Тонка

ЖУПАНЧИЋ, "Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919-1945. (1890-1945)", *Архив*, 2, Београд, VII.) *Архив*, 2, Београд, 2004, VII. (http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyril-lic/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi/casopis_arhiv_godina_5_brojevi_1_i_2/casopis_arhiv_godina_5_br_2.html), erişim tarihi (05.05.2015).